अथप्रयोगरत्नविषयानुक्रमः ।

वयंनामप्रब्रवामाघृतस्यास्मिन्यज्ञेधारयामानमोभिः । उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत् ॥ चत्वारिशृंगा
त्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँआविवेश ॥ त्रिधाहितंपणिभिर्गुह्यमानंगविदे
वासोघृतमन्वविंदन् । इंद्रएकंसूर्यएकंजजानवेनादेकंस्वधयानिष्टतक्षुः ॥ एताअर्षंतिहृद्यात्समुद्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे ।
घृतस्यधाराअभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसोमध्यआसां ॥ १ ॥ सम्यक्स्रवंतिसरितोनधेनाअंतर्हृदामनसापूयमानाः । एतेअर्षंत्यूर्म
योघृतस्यमृगाइवक्षिपणोरीषमाणाः ॥ सिंधोरिवप्राध्वनेशूघनासोवातप्रमियःपतयंतियह्वाः । घृतस्यधाराअरुषोनवाजीकाष्ठाभिं
दन्नूर्मिभिःपिन्वमानः ॥ अभिप्रवंतसमनेवयोषाःकल्याण्यः१स्मयमानासोअग्निं । घृतस्यधाराःसमिधोनसंततजुषाणोहर्यतिजात
वेदाः ॥ कन्याइववहतुमेतवाउअंज्यंजानाअभिचाकशीमि । यत्रसोमःसूयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराअभितत्पवंते ॥ अभ्यर्षतसुष्टुतिंग
व्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणानिधत्त । इमंयज्ञंनयतदेवतानोघृतस्यधारामधुमत्पवंते ॥ धामंतेविश्वंभुवनमधिश्रितमंतःसमुद्रेहृ
द्यं१तरायुषि । अपामनीकेसमिथेयआभृतस्तमश्यामधुमंतंतऊर्मिस्वाहा ॥ इतिपठन्यवपरिमितांधारांसंततांस्रुवाग्रेणसशेषंहुत्वा
अग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा । विज्योतिषेत्यस्यजारोवृशोऽग्निस्त्रिष्टुप् । ॐ विज्योतिषाबृहताभात्यग्निराविर्विश्वानिकृणुतेमहित्वा ।
प्रादेवीर्मायाःसहतेदुरेवाःशिशीतेशृंगेरक्षसेविनिक्षेस्वाहाइत्यवशिष्टाज्यंहुत्वाअग्नयइदंनममेतित्यक्त्वाविश्वेभ्योदेवेभ्यःसंस्रावंहु
त्वा पूर्णपात्रनिनयनोपस्थानपरिस्तरणविसर्जनपरिसमूहनपर्युक्षणाभ्यर्चनपात्रोत्सर्जनादिकुर्यात् ॥ अथमंडपैशानेपंचरंगैःस्व
स्तिकंकृत्वाचतुष्पादंदीर्घचतुरस्रंसोत्तरच्छदंपीठंनिधायतत्रोदगग्रान्समूलान्हरितदर्भानास्तीर्यतत्रसामात्यंयजमानंप्राङ्मुखमुपवे

द्याचार्यऋत्विग्भिःसहमंगलवाद्यैरभिषेककुंभोदकंपात्रांतरेआदायप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्सपलाशयौदुंबर्याद्रयाशाखयासहिरण्यपवित्र
यासकुशदूर्वापल्लवयाहस्तमंतर्धायोदकशृपद्भिरब्लिंगाभिर्वारुणीभिःपावमानीभिरन्याभिश्चशांतिपवित्रलिंगाभिर्महाभिषेकमंत्रैःसु
रास्त्वामितिश्लोकैःश्रीसूक्तेनेमाअपःशिवतमाइतितृचेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरितिचव्याहृतिभिरभिषिंचेत् । तेचमंत्राः ।
आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्रीपंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठांत्येद्वेअनुष्टुभौ । अभिषेकेवि० । ॐ
आपोहिष्ठामयोभुव० ॥ १ ॥ प्रसम्राजइत्यष्टर्चस्यसूक्तस्यात्रिर्वरुणस्त्रिष्टुप् । अभिषेकेविनि० । ॐ प्रसम्राजेबृहदर्चागं
भीरंब्रह्मप्रियंवरुणायश्रुताय । वियोजघानशमितेवचर्मोपस्तिरेपृथिवीसूर्याय ॥ वनेषुव्यंतरिक्षंततानवाजमर्वत्सुपयउस्त्रियासु ।
हृत्सुक्रतुंवरुणोअप्स्वग्निंदिविसूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ नीचीनवारंवरुणःकवंधंप्रससर्जरोदसीअंतरिक्षं । तेनविश्वस्यभुवनस्य
राजायवंनवृष्टिर्व्युनत्तिभूम ॥ उनत्तिभूमिंपृथिवीमुतद्यांयदादुग्धंवरुणोवष्ट्यादित् । समभ्रेणवसतपर्वतासस्तविषीयंतःश्रथयंत
वीराः ॥ इमामूष्वासुरस्यश्रुतस्यमहींमायांवरुणस्यप्रवोचं । मानेनेवतस्थिवाँअंतरिक्षेवियोममेपृथिवींसूर्येण ॥ १ ॥ इमामू
नुकवितमस्यमायांमहींदेवस्यनकिरादधर्ष । एकंयदुद्नानपृणंत्येनीरासिंचंतीरवनयःसमुद्रं ॥ अर्यम्यंवरुणमित्र्यंवासखायं
वासदमिद्भ्रातरंवा । वेशंवानित्यंवरुणारणंवायत्सीमागश्चकृमाशिश्रथस्तत् ॥ कितवासोयद्रिरिपुर्नदीवियद्वाघासत्यमुतयन्न
विद्म । सर्वाताविष्यशिथिरेवदेवाधातेस्यामवरुणप्रियासः ॥ स्वादिष्ठयेतिदशर्चस्यसूक्तस्यमधुच्छंदाःपवमानःसोमोगायत्री ।
अभि० । ॐ स्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया । इंद्रायपातवेसुतः ॥ रक्षोहाविश्वचर्षणिरभियोनिमयोहतं । द्रुणा

सधस्थमासदत् ॥ वरिवोधातमोभवमंहिष्ठोवृत्रहंतमः । पर्षिराधोमघोनां ॥ अभ्यर्षमहानांदेवानांवीतिमंधसा । अभि
वाजमुतश्रवः ॥ त्वामच्छाचरामसितदिदर्थंदिवेदिवे । इंदोत्वेनऽआशसः ॥ १ ॥ पुनातितेपरिस्रुतंसोमंसूर्यस्यदुहिता ।
वारेणशश्वतातना ॥ तमीमण्वीःसमर्यआगृभ्णंतियोषणोदश । स्वसारःपार्येदिवि ॥ तमींहिन्वंत्यग्रुवोधमंतिबाकुरंदृतिं ।
त्रिधातुवारणंमधु ॥ अभी३ममघ्न्याउतश्रीणंतिधेनवःशिशुं । सोममिंद्रायपातवे ॥ अस्येदिंद्रोमदेष्वाविश्वावृत्राणिजिघ्न
ते । शूरोमघाचमंहते ॥ २ ॥ शंनइंद्राग्नीतिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । अभिपे० । ॐ शंनइंद्राग्नीभ
वतामवोभिःशंनइंद्रावरुणारातहव्या । शमिंद्रासोमासुवितायशंयोःशंनइंद्रापूषणावाजसातौ ॥ शंनोभगःशमुनःशंसोअस्तु
शंनःपुरंधिःशमुसंतुरायः । शंनःसत्यस्यसुयमस्यशंसःशंनोअर्यमापुरुजातोअस्तु ॥ शंनोधाताशमुधर्तानोअस्तुशंनउरूचीभ
वतुस्वधाभिः । शंरोदसीबृहतीशंनोअद्रिःशंनोदेवानांसुहवानिसंतु ॥ शंनोअग्निर्ज्योतिरनीकोअस्तुशंनोमित्रावरुणावश्वि
नाशं । शंनःसुकृतांसुकृतानिसंतुशंनइषिरोअभिवातुवातः ॥ शंनोद्यावापृथिवीपूर्वहूतौशमंतरिक्षंदृशयेनोअस्तु । शंनओ
षधीर्वनिनोभवंतुशंनोरजसस्पतिरस्तुजिष्णुः ॥ १ ॥ शंनइंद्रोवसुभिर्देवोअस्तुशमादित्येभिर्वरुणःसुशंसः । शंनोरुद्रोरुद्रे
भिर्जलाषःशंनस्त्वष्टाग्नाभिरिहशृणोतु ॥ शंनःसोमोभवतुब्रह्मशंनःशंनोग्रावाणःशमुसंतुयज्ञाः । शंनःस्वरूणांमितयोभवंतु
शंनःप्रस्वः१शम्वस्तुवेदिः ॥ शंनःसूर्यउरुचक्षाउदेतुशंनश्चतस्रःप्रदिशोभवंतु । शंनःपर्वताध्रुवयोभवंतुशंनःसिंधवःशमुस
न्त्वापः ॥ शंनोअदितिर्भवतुव्रतेभिःशंनोभवंतुमरुतःस्वर्काः । शंनोविष्णुःशमुपूषानोअस्तुशंनोभवित्रंशम्वस्तुवायुः ॥ शंनो

देवःसवितात्रायमाणःशंनोभवंतूषसोविभातीः । शंनःपर्जन्योभवतुप्रजाभ्यःशंनःक्षेत्रस्यपतिरस्तुशंभुः ॥ २ ॥ शंनोदेवाविश्वदेवाभवंतुशंसरस्वतीसहधीभिरस्तु । शमभिषाचःशमुरातिषाचःशंनोदिव्याःपार्थिवाःशंनोअप्याः ॥ शंनःसत्यस्यपतयोभवंतुशंनोअर्वतःशमुसंतुगावः । शंनऋभवःसुकृतःसुहस्ताःशंनोभवंतुपितरोहवेषु ॥ शंनोअजएकपाद्देवोअस्तुशंनोहिर्बुध्न्यः१शंसमुद्रः । शंनोअपांनपात्पेरुरस्तुशंनःपृश्निर्भवतुदेवगोपा ॥ आदित्यारुद्रावसवोजुषंतेदंब्रह्मक्रियमाणंनवीयः । शृण्वंतुनोदिव्याःपार्थिवासोगोजाताउतयेयज्ञियासः ॥ येदेवानांयज्ञियायज्ञियानांमनोर्यजत्राअमृताऋतज्ञाः । तेनोरासंतामुरुगायमद्ययूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ ३ ॥ पवित्रंतेविततमितिपंचर्चस्यांगिरसःपवमानःसोमोजगती । अभिषेकेविनियोगः । ॐ पवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेप्रभुर्गात्राणिपर्येषिविश्वतः । अतप्ततनूर्नतदामोअश्नुतेशृतासइद्वहंतस्तत्समाशत ॥ तपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेशोचंतोअस्यतंतवोव्यस्थिरन् । अवंत्यस्यपवीतारमाशवोदिवस्पृष्ठमधितिष्ठंतिचेतसा ॥ अरूरुचदुषसःपृश्निरग्रियउक्षाबिभर्तिभुवनानिवाजयुः । मायाविनोममिरेअस्यमाययानृचक्षसःपितरोगर्भमादधुः ॥ गंधर्वइत्थापदमस्यरक्षतिपातिदेवानांजनिमान्यद्भुतः । गृभ्णातिरिपुंनिधयानिधापतिःसुकृत्तमामधुनोभक्षमाशत ॥ हविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यंनभोवसानःपरियास्यध्वरं । राजापवित्ररथोवाजमारुहःसहस्रभृष्टिर्जयसिश्रवोबृहत् ॥ १ ॥ अथग्रहमंत्राः ॥ ग्रहाणामादिरादित्योलोकरक्षणकारकः । विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुतेरविः ॥ रोहिणीशःसुधामूर्तिःसुधागात्रःसुधाशनः । विषमस्थानसंभूतांपीडांहरतुतेविधुः ॥ भूमिपुत्रोमहातेजाजगतांभयकृत्सदा

द्युतिः । सूर्यप्रियकरोविद्वान्पीडांहरतुतेबुधः ॥ देवमंत्रीविशालाक्षःसदालोकहितेरतः । अनेकशिष्यसंपूर्णःपीडांहरतुते गुरुः ॥ दैत्यमंत्रीगुरुस्तेषांप्राणदश्चमहामतिः । प्रभुस्ताराग्रहाणांचपीडांहरतुतेभृगुः ॥ सूर्यपुत्रोदीर्घदेहोविशालाक्षःशिवप्रि यः । मंदचारःप्रसन्नात्मापीडांहरतुतेशनिः ॥ महाशिरामहावक्रोदीर्घदंष्ट्रोमहाबलः । अतनुश्चोर्ध्वकेशश्चपीडांहरतुतेतमः ॥ अनेकरूपवर्णैश्चशतशोथसहस्रशः । उत्पातरूपोजगतःपीडांहरतुतेशिखी ॥ अथदेवमंत्राः ॥ सुरास्त्वामभिषिंचंतुब्रह्मविष्णु महेश्वराः । वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते । आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनि र्ऋतिस्तथा ॥ वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः । ब्रह्मणासहिताःसर्वेदिक्पालाःपांतुतेसदा ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः । बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः ॥ एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमागताः । आदित्यश्चंद्र माभौमोबुधजीवसितार्कजाः ॥ ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः । देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयोमुन योगावोदेवमातरएवच । देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच । औषधानिच रत्नानिकालस्यावयवाश्चये ॥ सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः । एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धये ॥ एतैर्मंत्रैः प्रतिमंत्रमभिषिच्यहिरण्यवर्णांहरिणीमित्यादिनाश्रीसूक्तेन इमाआपःशिवतमाइतितृचेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरितिव्या हृतिभिश्चाभिषिंचेत् । एवमभिषिक्तोयजमानःश्वेताहतवस्त्रयुगंगंधमाल्याभरणंचबिभृयात् । ततआचार्योदिक्षुविदिक्षुचबलि मुत्क्षिप्यसुवासिनीभिर्नीराजनंकारयेत् । अथयजमानोग्रहदेवताभ्यश्चतुर्थ्यंतदेवतानामभिःपुष्पाणिसमर्प्याचार्येणव्याहृत्युच्चार

णपूर्वकंग्रहोद्वासनंकारयित्वातत्रमंत्रः । ॐ भूर्भुवःस्वः उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेदेवयंतस्त्वेमहे । उपप्रयंतुमरुतःसुदानवइंद्रप्राशूर्भवासचा ॥ ॐ अभ्यारमिदद्रयोनिषिक्तंपुष्करेमधु । अवतस्यविसर्जने ॥ यांतुदेवगणाःसर्वेपूजामादायपार्थिवात् । इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थंपुनरागमनायच ॥ ततोयजमानआचार्यप्रभृतिभ्योजपहोमफलंगृहीत्वातेभ्योदक्षिणांदद्यात् । गौःशंखोरक्तोनड्वान्हिरण्यंपीतवासःश्वेताश्वःकृष्णागौःकालायसंहस्तीछागोचेतिग्रहक्रमेण । अत्रन्यूनदक्षिणाबुधदक्षिणयाहिरण्येनसमाकार्याआद्यगवावा । एतदभावेसर्वेभ्योयथाशक्तिहिरण्यंवादद्यात् । आचार्यायद्विगुणं । अन्येभ्यश्चयथाशक्तिभूयसींदक्षिणां । ततःकांस्यपात्रगताज्ये । ॐ रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणाय । इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादश ॥ इतिमंत्रेणसकुटुंबःस्वप्रतिरूपंप्रेक्ष्य । आज्यंतेजःसमुद्दिष्टमाज्यंपापहरंस्मृतम् । आज्यंसुराणामाहारआज्येदेवाःप्रतिष्ठिताः ॥ इतिमंत्रंपठित्वातदाज्यंसदक्षिणंब्राह्मणायदद्यात् । ततोभूरिदक्षिणांदत्वासंकल्प्यवा । एकस्याआहुतेरेकंशतस्यैकंसहस्रस्यवाएकंयथाशक्तिवाब्राह्मणान्भोजयित्वा तेभ्यःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वित्याद्याशिषोगृहीत्वा तान्संप्रार्थ्यप्रणिपत्य । यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतमितिपठित्वा । प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् । स्मरणादेवतद्विष्णोःसंपूर्णंस्यादितिश्रुतिरित्युक्त्वा । न्यूनातिरिक्ताच्छिद्रत्वार्थंयथाशक्तिअच्युतानंतगोविंदेतिनामत्रयजपंकृत्वाग्रहयज्ञफलंश्रीविष्णवेसमर्प्यस्वयंहृष्टमनाबंधुभिःसहभुंजीत ॥ अयंचाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टोक्तोग्रहमखःस्मार्ताग्निमतामा

१ अत्रस्मार्तोग्निमतामितिपदंप्रशंसापरम् । तथाहि गृहस्थेनशक्तिमतागृह्याग्निमताभाव्यम् । किंचस्मार्तोग्निमता सायंप्रातर्होमादिनित्यकर्म

श्वलायनानामेव । वह्वल्पंवास्वगृह्योक्तंयस्यकर्मप्रचोदितम् । तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेसर्वंकृतंभवेदितिवचनात् । एवमन्येषा मपियदिस्वगृह्यादावुक्तस्तदासएव । येषांतुस्वगृह्यादौनोक्तस्तैर्याज्ञवल्क्यादिस्मृत्युक्तोमत्स्यपुराणाद्युक्तोवानुष्ठेयःस्मृत्यादेःसा धारण्यादितिदिक् ॥ इतिश्रीमद्विद्वन्मुकुटमाणिक्यश्रीरामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टकृतःनवग्रहमखप्रयोगः ॥ ॥

अथविवाहोत्तरकर्तव्योपिस्थालीपाकःप्रथममुच्यते ॥ तत्रांगानामुक्तानामन्येष्वतिदेशेनप्राप्तेः । सचविवाहानंतरकर्तव्यगृह प्रवेशनीयहोमोत्तरभाविन्यापौर्णमास्यामारंभणीयोनत्वमावास्यायाम् । चतुर्थीहोमात्प्रागपिपौर्णमासीचेत्तत्रारंभः । यदिचारंभ कालेमलमासगुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकग्रहणपौषमासादिनिषिद्धकालोभवतितदापिप्रारंभःकार्यः । यानितुतत्रारंभनिषेधकानि । उपरागोधिमासश्चयदिप्रथमपर्वणि । तथामलिम्लुचेपौषेनान्वारंभणमिष्यते ॥ गुरुभार्गवयोर्मौढ्येचंद्रसूर्यग्रहेतथेत्यादीनि संग्रहकारादिवचनानितानिआलस्यादिनास्वकालानुपक्रांतस्थालीपाकादिप्रारंभविषयाणीतिप्रयोगपारिजातकारः । तथाचापरा र्कस्थंगर्गवचनमुदाजहार । नामकर्मचदर्शेष्टिंयथाकालंसमाचरेत् । अतिपातेसतितयोःप्रशस्तेमासिपुण्यभेइति । इतिस्थालीपाक प्रारंभकालः ॥ ॥ अथपर्वनिर्णयः ॥ पूर्णिमादर्शश्चपर्व । तत्रान्वाधानंप्रतिपदीष्टिरित्युत्सर्गः । तत्रपर्वचतुर्थांशःप्रतिपदश्चाद्या

रतेनापि । सतिनिमित्तेशांतिकपौष्टिकादावपिकार्यः । नायप्रयोगोगृह्येमौ । ग्रहानुकूल्यादिकामदर्शनात् । निरग्निविधुरब्रह्मचारिणामप्यय- मेव ब्रह्मयज्ञवैश्वदेववत् । सर्वथागृह्याग्निशंकानकार्या । १ इष्टिकालनिर्णयः—पक्षांताउपवस्तव्याः पक्षाद्यायष्टव्याः । उपवासोऽन्वाधा- नाख्यंकर्म । पर्वणोयश्चतुर्थांशआद्याःप्रतिपदस्त्रयः । यागकालःसविज्ञेयःप्रातरुक्तोमनीषिभिः । प्रतिपत्तुर्यचरणेनयष्टव्यमितिस्थितिः । तत्र

स्त्रयोंशाःसूर्योदयोत्तरमुहूर्तत्रयेविद्यमानोयागकालः । सूर्यास्तमानपर्यंतंयत्रपर्वाखंडंतत्रनसंदेहः । यदितुखंडंपर्वतत्रविशेष निर्णयः । अह्नोमध्येततःपूर्वंवापर्वप्रतिपदोःसंधौतदहर्यागः पूर्वेद्युरन्वाधानम् । मध्याह्नात्परेसंधौतदहरन्वाधानंपरेद्युर्याग

पर्वप्रतिपदोःपूर्णत्वेसंदेहाभावः । पर्वण्यन्वाधानस्योत्तरदिनेयागस्ययथोक्तकाललाभात् । पर्वप्रतिपदोःसंधिनिर्णयः—पर्वणःखंडत्वेतु पर्वापेक्षयाप्रतिपदोह्रासवृद्धिघटिकागणयित्वा तदर्धंह्रासेपर्वणिवियोज्यवृद्धौसंयोज्यसंधिकालंज्ञात्वान्वाधानादिकालोनिर्णेतव्यः । यत्रह्रासवृद्धीनस्तत्रयथास्थितःस्पष्टएवसंधिः । तत्रसंधिश्चतुर्विधः—पूर्वाह्णसंधिर्मध्याह्नसंधिरपराह्णसंधीरात्रिसंधिश्चेति । द्वेधाविभक्तदिनस्यपूर्वार्धंपूर्वाह्णः । अपरार्धमपराह्णः । पूर्वाह्णापराह्णसंधिभूतोघटिकाद्वयात्मकोमुहूर्तोमध्याह्नआवर्तनापरपर्यायइतिकौस्तुभे । उभयसंधिरेकपलात्मकएवमध्याह्नो नतुघटिकाद्वयात्मकइतिप्रायेणेदानींशिष्टाचारः । तत्रोक्तरीत्याह्रासवृद्ध्यर्धवियोजनसंयोजनेननिर्णीतःपर्वप्रतिपदोःसंधिर्यदिपूर्वाह्णेमध्याह्नेवाभवतितदासंधिदिनात्पूर्वदिनेऽन्वाधानंसंधिदिनेयागः । यद्यपराह्णेरात्रौवासंधिस्तदासंधिदिनेऽन्वाधानंतत्परदिनेयागः । अथोदाहरणम्—पर्वसप्तदशघटीमितं प्रतिपदेकादशघटीमिता तत्रषड्घटीमितःप्रतिपत्क्षयस्तदर्धघटीत्रयंपर्वणिवियोजितंजातःसंधिश्चतुर्दशघटीमितः । अयं त्रिंशद्घटीमितेदिनमानेपूर्वाह्णसंधिः । अष्टाविंशतिघटीमितेतुदिनमानेऽयमेवमध्याह्नसंधिः । अत्रसंधिदिनेयागःपूर्वदिनेऽन्वाधानं । पर्व १४ प्रतिपत् १९ अत्रपंचघटिकावृद्धिः तदर्धंसार्धघटीद्वयंपर्वणिसंयोजितंजातःसंधिःसार्धषोडशघटीमितः अयमपराह्णसंधिः । अत्रसंधिदिनेऽन्वाधानंपरेद्युर्यागः ॥ अत्रबालबोधार्थंप्रकारांतरम्—सूर्योदयोत्तरंविद्यमानाःपर्वनाडिकाःप्रतिपन्नाडिकाश्चैकीकृताःसत्योयदिदिनमानतोन्यूनास्तदापूर्वाह्णसंधिः । यदिदिनमानसमानास्तदामध्याह्नसंधिः । यदिदिनमानाधिकास्तदापराह्णसंधिरिति । इत्थंसूर्योदयोत्तरमनुवर्तमानपर्वप्रतिपदोःक्षयवृद्धिभ्यामेवसंध्यवलोकनमिदानींसर्वत्रशिष्टाचारेषुप्रसिद्धम् । इतिधर्माब्धिः ।

इति । संधिश्चप्रतिपदोर्ह्रासवृद्ध्योरर्धंपर्वणिप्रक्षिप्यज्ञेयः । इष्टेःपर्वणिसमाप्तौपुनरिष्टेःकर्तव्यतापत्तेः । साप्रतिपद्येवसमाप
नीयानपर्वमध्ये । अपराह्णसंधौपरेद्युःप्रतिपच्चतुर्थांशोपियागेनदोषः । चंद्रदर्शनदिनेइष्टिनिषेधवचनानिननिर्णायकानितानिसं
भवेयोज्यानि । यातुपौर्णमासीसंगवादूर्ध्वमावर्तनात्पूर्वंसंधिमतीसासद्यस्कालेतितस्यामेवान्वाधानंयागश्च ॥ ॥ अथविकृतौ
निर्णयः ॥ आवर्तनेवतःपूर्वंवापर्वसंधौतदहरादौप्रकृतियागंकृत्वापश्चादाग्रयणादिविकृतिःकार्या । परसंधौतुविकृतियागएवसंधिदि
ने प्रकृतिस्तुतदुत्तरदिनइति ॥ ॥ अथस्थंडिलकरणादिनिर्णयः ॥ तत्रचौलादिहोमोलौकिकाग्नौ । पार्वणस्थालीपाकश्चव

---

१ स्मृतिसंग्रहे—वराहकूर्मनागाश्चवसंतिवसुधातले । पन्नगास्तत्रतिष्ठंतितदर्थंस्थंडिलंस्मृतमिति । इषुमात्रावरंसर्वतःस्थंडिलमितिसूत्रम् । इषोर्मानेरमात्रायस्ततत् । चतसृष्वपिदिक्षुइषुप्रमाणमष्टादशांगुलम् । तेनद्विसप्तत्यंगुलःपरिधिरित्युक्तं ॥ शतपथब्राह्मणेइषुप्रमाणंतुपंचप्रादेशाइषुर्भवतीति । तेनपंचाशदंगुलःपरिधिरित्युक्तं । द्वादशांगुलमात्रोवैवितस्तिःपरिकीर्तितः । अंगुष्ठस्यप्रदेशिन्याव्यासःप्रादेशउच्यते । दशांगुलःप्रादेशइत्यर्थः । त्रिररत्निरिषुःस्मृतइत्युक्तत्वात् । तेनचतुर्विंशत्यंगुलमितारत्निपक्षेअरत्नित्रितयस्यद्विसप्तत्यं ७२ गुलानि । तेषुचतुर्धाविभाजितेष्वेकोभागोष्टादशां १८ गुलः । सार्धद्वाविंशत्यंगुलारत्निपक्षेसार्धसप्तषष्टि ६७॥ रंगुलः । तेषुचतुर्धाविभाजितेष्वेकोभागोयवोनसप्तदशां १७गुलः । पंचप्रादेशाइषुर्भवतीतिप्रमाणेनदशांगुलमितप्रादेशेनपंचाश ५० दंगुलानि । तेषुचतुर्धाकृतेष्वेकोभागःसार्धद्वादशां १२॥ गुलः । चतुर्विंशत्यं२४गुलयोऽरत्निस्तदर्धंप्रादेशइतिरित्यापस्तंबः । पारिजातेप्येवम् । अंगुलंस्थंडिलव्यासचतुर्विंशांशइतिचिंतामणिः । चौलकर्मादितश्चैव यावद्दैयादिकंभवेत् । तावत्स्याल्लौकिकोवह्निरितिवेदविदोविदुरित्याश्वलायनः । गर्भपुंसवसीमंतबलिचौलंचनिष्कृतिरित्यादि । सर्वाधानिनस्तुऔपासनाभावाद्वैतानिकाग्नावेश्यतेनगार्ह्यंलौकिकएवकार्यम् ॥ यत्तुनारायणवृत्तौसर्वाधानिनासीमंतोन्नयनादिगार्ह्यकर्मार्थंस्मार्ताग्निरुत्पाद-

णाकर्मादिहोमोगृह्याग्नौ । तत्रलौकिकाग्नौहोमेस्थंडिलकरणादिरग्निप्रतिष्ठापनांतोविधिर्नियतः । गृह्याग्निहोमेपिगृहप्रवेशवास्तुहोमशूलगवान्वष्टक्यादिषुनियतः । धार्यायतनेतदसंभवात् । यदापिसमिदादावग्निसमारोपस्तदागृह्याग्निकर्तव्येपिस्थालीपाकादौनियतः । एतत्सर्वमभिप्रेत्य यत्रक्वचहोष्यन्स्यादितिगृह्योक्ताग्निप्रतिष्ठापनविधेर्विषयं प्रदर्शयितुमाहकारिकाकारः—प्रतिष्ठाप्याथलेखासुहोमायालंहविर्भुजम् । एतदंतंप्रकुर्वीतहोष्यन्संस्थापितेऽनले । इति । अन्यथासंस्थापितेऽनलेहोष्यन्नितिव्यर्थंस्यात् । एवंस्थंडिलकरणादिविषयंनिर्णीयस्थंडिलादिकुर्यात् ॥ ॥ तत्रयजमानःकृतनित्यक्रियःशुचिःपरिहितधौतवासादर्भपाणिःपीठोपविष्टःप्राङ्मुखोवाग्यतोद्विराचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थममुककर्मकरिष्ये। तदंगहोमंकर्तुंस्थंडिलादिकरिष्ये । इतिसंकल्प्य । गोमयादिलिप्तेशुद्धेदेशेशुद्धमृदाईशान्यारंभमुदक्संस्थंचतुरंगुलोन्नतमंगुलोन्नतंवाचतुर्दिक्षुमिलित्वाद्विसप्तत्यंगुलपरिधिकंफलितमष्टादशांगुलविस्तृतंहोमानुसारेणतदधिकंवानतुततोन्यूनंमध्योन्नतंस्थं

नीयइत्युक्तंतन्नमूलमन्वेष्यमितिशांतिमयूखे । चौलादिभ्योन्यत्रौपासनस्ययत्रक्वचिन्निहितस्यैवबहिःशुद्ध्यर्थंस्मार्तमेवोपलेपनादिकरोति । अस्यापिदेशांतरनीयमानस्योपलेपनोल्लेखनादिकंसर्वंकरोति। केचिदेतन्नेच्छंतीतिजयंतः। १ स्थंडिलेकेवलमष्टादशांगुलविस्तृतेएवपश्चिमभागस्थरेखायांप्रादेशमात्रविस्तारोनस्यात् । तत्रैवंव्यवस्था—दक्षिणेष्टाविर्तिनियमःप्राक्संस्थदक्षिणरेखायाः। प्रतीच्यांचतुरितिदक्षिणोपक्रमोदक्संस्थायाःप्रत्यग्रेखायाः । एवमुदग्रेखायाव्यंगुलत्यागउत्तरस्यां । प्राच्यामर्धमितिप्राक्संस्थानांपंचानां इत्यनेनसर्वोपिक्लेशोनिरस्तःस्यात् । अंगुलंस्थंडिलन्यासचतुर्विंशांशइतिचिंतामणिमतेत्वापदोनुद्गमएवेतिविज्ञेयम् ।

डिलंकुर्यात् । तद्गोमयेनप्रदक्षिणमुपलिप्यदक्षिणेऽष्टौप्रतीच्यांचतुःउदीच्यांद्वेप्राच्यामर्धमित्यंगुलानित्यक्त्वा दक्षिणोपक्रमामुद
क्संस्थांप्रादेशमात्रामेकांलेखांलिखित्वा तस्यादक्षिणोत्तरयोःप्रागायतेपूर्वरेखयाअसंसृष्टेप्रादेशसंमितेद्वेलेखेलिखित्वा तयोर्मध्ये
परस्परमसंसृष्टाउदक्संस्थाःप्रागायताःप्रादेशसंमितास्तिस्रइतिपड्लेखायज्ञियशकलमूलेनदक्षिणहस्तेनोल्लिख्यलेखासुतच्छकलमु
दगग्रंनिधायस्थंडिलमद्भिरभ्युक्ष्यशकलमाग्नेय्यांनिरस्यपाणिंप्रक्षाल्यवाग्यतोभवेत् ॥ ॥ अथकारिका ॥ उल्लिखेदुदगायामां
तस्याउभयतोऽपरे । पूर्वायतेउदक्संस्थेअसंसृष्टेचपूर्वया ॥ मध्येतिस्रउदक्संस्थाःपूर्वायामाअसंहताः । लिखितायेनशकलं
यज्ञियंतन्निधायच ॥ अद्भिरभ्युक्ष्यशकलमाग्नेय्यांनिरस्यापउपस्पृशेत् । ततस्तैजसेनासंभवेमृन्मयेनवापात्रयुग्मेनसंपुटीकृत्यसु
वासिन्याश्रोत्रियागारात्स्वगृहाद्वासमृद्धंनिर्धूममग्निमाहृतंस्थंडिलादाग्नेय्यांनिधाय । जुष्टोदमूनाआत्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् ।
एह्यग्नेराहूगणोगोतमोग्निस्त्रिष्टुप् । अग्न्यावाहनेविनियोगः । ॐ जुष्टो॒दमू॑ना॒अति॑थिर्दुरो॒णइ॒मंनो॑य॒ज्ञमुप॑याहिवि॒द्वान् ।
विश्वा॑अग्नेअभि॒युजो॑वि॒हत्या॑शत्रूय॒तामाभ॑रा॒भोज॑नानि ॥ एह्य॑ग्नइ॒हहो॒ता॒निषी॑दादब्ध॒ःसुपु॒रए॒ताभ॑वानः । अव॑तांत्वा॒रोद॑सी
विश्वमि॒न्वेयजा॑म॒हेसौ॑मन॒साय॑दे॒वान् ॥ इत्यक्षतैरावाह्यआच्छादनंदूरीकृत्य । समस्तव्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृ
हती अग्निप्रतिष्ठापनेविनियोगः । ॐभूर्भुवःस्वरित्यात्माभिमुखंपाणिभ्यांपड्लेखासुतत्तत्कर्मसुविहितनामकममुकनामानमग्निं
प्रतिष्ठापयामीत्यग्निंप्रतिष्ठाप्यपात्रेऽक्षतोदकंप्रास्यपात्रद्वयमेकीकृत्य । प्रोक्षितैंधनानिनिक्षिप्यवेणुधमन्याप्रबोध्यध्यायेदेवम् ।

१ नाप्रोक्षितमिंधनसमावादध्यादितिवचनात्प्रोक्षितैरिंधनैरग्निंबोधयेदितिपारिजातेआपस्तंबः ।

चत्वारिशृंगागोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् । अग्निमूर्तिध्यानेविनियोगः ॐ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याऽआविवेश ॥ स्मृतिमंत्राश्च । अग्निरूपमहंवक्ष्येसिद्ध्यर्थंसर्वकर्मणां । यतस्तस्मिन्न विज्ञातेहोमोभवतिनिष्फलः ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृंगःसप्तजिह्वोद्विशीर्षकः । त्रिपात्प्रसन्नवदनःसुखासीनःशुचिस्मितः ॥ शिखा भिर्दीप्तमालाभिरूर्ध्ववाहुश्चसंयतः । स्वाहांतुदक्षिणेपार्श्वेदेवींवामेस्वधांतथा ॥ बिभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तुशक्तिमन्नंस्रुचंस्रुवम् । तोमरंव्यजनंवामैर्घृतपात्रंचधारयन् ॥ मेषारूढोजटाबद्धोगौरवर्णोमहौजसः । धूम्रध्वजोलोहिताक्षःसप्तार्चिःसर्वकामदः ॥ आत्माभिमुखमासीनएवंरूपोहुताशनः । ध्यायेत्सर्वार्थसिद्ध्यर्थंहोमेविगतकल्मषः ॥ इति । ततोयदिसमिदादौसमारोपितोग्निस्त र्हिप्रत्यवरोहणंकार्यम् ॥ तच्चैवम् ॥ प्रत्यवरोहेत्यस्यहिरण्यगर्भोग्निस्त्रिष्टुप् । अग्निप्रत्यवरोहणेविनियोगः । ॐ प्रत्यवरोह जातवेदःपुनस्त्वंदेवेभ्योहव्यंवहनःप्रजानन् । प्रजांपुष्टिंरयिमस्मासुधेह्यथाभवयजमानायशंयोः ॥ इतिमंत्रेणसमारोपिताग्नि समिधंस्थापितेग्नौप्रक्षिपेदिति । एतदंतंसंस्थापितेग्नौहोमेकार्यम् । नित्यधारितहोमेतुनैतावत् । ततःपार्वणस्थालीपाकेप्रधा नदिनात्पूर्वदिनेसद्यस्कालायांपौर्णमास्यामशक्तौप्रधानदिनएववाप्रातरौपासनंहुत्वान्वाधानंकुर्यात् । तच्चेत्थम् ॥ आचम्यप्रा णानायम्यसमिद्द्वयंत्रयंवादायदेशकालौस्मृत्वा । ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंदर्शपूर्णमासाभ्यांस्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये । तत्रेदानींपौर्णमासस्थालीपाकेनयक्ष्ये । दर्शेतुपूर्वसंकल्पितेनदर्शस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिविशेषः । तत्रदेवतापरिग्रहार्थम न्वाधानंकरिष्येइतिसंकल्प्य । अस्मिन्नन्वाहितेग्नौजातवेदसमग्निमिध्मेनप्रजापतिंप्रजापतिंचाघारदेवतेआज्येनाग्नीषोमौचक्षुषीआ

ज्येन । अग्निमग्नीषोमौचप्रधानदेवतेचरुद्रव्येण । दर्शेतुअग्निमिंद्राग्नीचप्रधानदेवतेचरुद्रव्येणेतिविशेषः । शेषेणस्विष्टकृत
मग्निमिध्मसन्नहनेनरुद्रमथासमग्निंदेवान्विष्णुंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचैताःप्रायश्चित्तदेवताआज्येनज्ञाताज्ञातदोषनिवर्हणार्थंत्रि
वारमग्निंमरुतश्चाज्येनविश्वान्देवान्संस्रावेणयक्ष्ये । अंगदेवताःप्रधानदेवताःसर्वाःसन्निहिताःसंतु । एवंसांगोपांगेनकर्मणा
श्वोयक्ष्ये सद्यस्कालेतुसद्योयक्ष्यइतिसंकल्प्य तूष्णींसमस्तव्याहृतिभिर्वासमिद्धोमंकुर्यात् । व्याहृतिपक्षेव्याहृतीनामित्यादिपूर्व
वत् । अन्वाधानसमिद्धोमेविनियोगः । ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहेति प्रजापतयइदंनममेतित्यागः । तंचाग्निंधारयेत् । संकटेतु
तुभ्यंताइत्यृचाज्याहुतिंहुत्वासमारोपयेत् । तद्यथा । तुभ्यंताविरूपोग्निर्गायत्री । कृतान्वाधानाग्नेःसमारोपाधिकारार्थंप्रा
यश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः । ॐ तुभ्यंताअंगिरस्तमविश्वाःसुक्षितयःपृथक् । अग्नेकामाययेमिरेस्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ तत
स्त्रिभिस्त्रिभिःकुशदलैःसव्यंपाणिमधोदक्षिणंचोपरिकुर्वन्पूर्वदलाग्रैरुत्तरदलमूलैश्चत्रिसंधिंद्विगुणांरज्जुंकृत्वा पुनर्दक्षिणमधःस
व्यंचोपरिकुर्वन्तथैवत्रिगुणयेत् । अंतेप्रदक्षिणंग्रंथिंदद्यात् । एवंषट्त्रिंशद्दर्भदलैरेकारज्जुर्भवति । ततस्तस्यामुदगग्रायांप्रा
देशमात्रान्मुष्टिपरिमितान्दर्भान्निधाय । तयाबर्हिर्द्विरावेष्ट्यरज्ज्वग्रेणरज्जुमूलंसकृदावेष्ट्यतदग्रशेषंपूर्ववेष्टितरज्ज्वधस्तान्निनीय
परिस्तरणाद्यर्थदर्भैःसहाग्न्यायतनात्पश्चाद्भागोपरिनिदध्यात् । ततोन्ययाताद्दशैवकृतयारज्ज्वाउदगग्रयापालाशखादिरमसंभवे
शमीवटादियज्ञियवृक्षभवमरत्निमात्रंवापंचदशदारुकमिध्मंप्रागग्रंसकृदावेष्ट्यरज्ज्वग्रेणरज्जुमूलंसकृदावेष्ट्यपूर्ववन्निदध्यात् । अत्रे
ध्माबर्हिषोर्बंधनेकेचिन्मंत्राविच्छंति । तत्रबर्हिषि । इंद्राण्यैसन्नहनं । पूषातेग्रंथिंबध्नातु । सतेमास्थात् । इति । इध्मे यत्कृष्णोरूपं

कृत्वाप्राविंशस्त्वंवनस्पतीन् । ततस्त्वापंचदशधासंभरामिसुसंभृतां ॥ इत्येकविंशतिधेत्यत्रपंचदशधेत्यूहेन । अन्येत्वनूह माहुः । अपरेतुमंत्रांनेच्छंति । ततःपत्नीअग्न्यायतनालंकरणंकुर्यात् । ततोगंधादिभिःस्वशरीरेअलंकृत्यतद्दिनेकलहक्रयविक्र यप्रहासानृतबहुभाषणचौर्यादिव्यसनपर्यंकशयनदंतधावनकरंभकुलित्थकोद्रवचणकमसूरवृंताकक्षारलवणकोरदूपकमधुमापमांस मद्यपरान्नोपवासतैलमैथुनानिवर्जयंतौ दधिघृतपयोमिश्रंहविष्यान्नंदिवैवसकृद्भुंजीयाताम् । श्राद्धकर्तातुश्राद्धशेषंमाषाद्यन्नंभुं जीत । व्रतलोपेव्रात्यैःसहसंवेशनेवाउपोष्यत्वमग्नेव्रतपाइत्यृचाज्याहुतिंजुहुयात् । त्वमग्नइत्यस्यवत्सोग्निर्गायत्री व्रतलोपजनि तदोषपरिहारार्थमाज्यहोमेविनियोगः । ॐ त्वमग्नेव्रतपाअसिदेवआमर्त्येष्वा । त्वंयज्ञेष्वीड्यःस्वाहा ॥ व्रतपायाग्नयइदं० । यद्वानिर्वापादिपूर्वकंव्रतपायाग्नयेपार्वणस्थालीपाकेनसमानतंत्रंचरुंप्रधानात्पूर्वंजुहुयात् । ततःप्रतिपदिप्रातरौपासनंहुत्वाग्निंपरि समुह्यपरिस्तृणीयात् । तच्चेत्थम् । अग्न्यायतनादष्टांगुलपरिमितेदेशेऐशानींदिशमारभ्यप्रदक्षिणंसमंतात्सोदकेनपाणिनात्रिः परिमृज्य पूर्वमुपरिनिहितदर्भैर्दशांगुलमितेदेशेप्राच्यादिषुपरिस्तृणीयात् । तत्रप्राच्यांप्रतीच्यांचोदगग्रादर्भाः । अवाच्यामुदी च्यांचप्रागग्राः । पूर्वपश्चात्परिस्तरणमूलयोरुपरिदक्षिणपरिस्तरणंउत्तरपरिस्तरणंतुतदग्रयोरधस्तात् । तेचदर्भाअनियतसंख्याएकै कस्यांदिशिचत्वारश्चत्वारइत्येवंषोडशवा । ततोग्नेर्दक्षिणतोब्रह्मासनार्थमुत्तरतश्चपात्रासादनार्थंकांश्चित्प्रागग्रान्दर्भानास्तृणीयात् । अग्नेरीशानीतस्त्रिरंभसापरिषिच्यउत्तरास्तीर्णेषुदर्भेषुदक्षिणसव्यपाणिभ्यांक्रमेण चरुस्थालीप्रोक्षण्यौदर्वीस्रुवौप्रणीताज्यपात्रेइध्मा

१ करंभोदधिसक्तवः । २ कोद्रवोहरीकसंज्ञः । अत्रकोद्रवनिषेधेनकोरदूषस्यापिनिषेधेसिद्धेपुनर्ग्रहणंव्यर्थं विशेषतोनिषेधार्थंवेतिज्ञेयम् ।

वर्हिपीशूर्पंकृष्णाजिनेउलूखलमुसलेचेतिद्वंद्वंउदगपवर्गंप्राक्संस्थंचन्युब्जान्यासादयेत् । आज्यमात्रहोमेतुप्रोक्षणीस्रुवौप्रणीताज्यपात्रेइध्मावर्हिपीचेत्येतावतामेवासादनम् । ततःप्रोक्षणीपात्रमुत्तानंकृत्वातत्रानंतर्गर्भितसाग्रसमस्थूलप्रादेशमात्रेकुशद्वयरूपेपवित्रेनिधायशुद्धाभिरद्भिस्तत्पात्रंपूरयित्वागंधपुष्पादिक्षिप्त्वाहस्तयोरंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यांपाणिभ्यामुदगग्रेपृथक्पवित्रेधृत्वाअपस्त्रिरुत्पूयपात्राण्युत्तानानिकृत्वाइध्मंचविस्रस्यसर्वाणिपात्राणित्रिःप्रोक्षेत्[3] । उत्तानेनतुहस्तेनकर्तव्यंप्रोक्षणंभवेत् । अवाचीनेनहस्तेनकर्तव्यंस्यादवोक्षणम् ॥ मुष्टीकरोतियत्तोयमभ्युक्षणमितिस्मृतम् । ताअपःकिंचित्कमंडलौक्षिपेदित्येके । ततोयथोक्तलक्षणमीशानदिगवस्थितंब्रह्माणमस्मिन्कर्मणिब्रह्माणंत्वामहंवृणइतितत्पाणिंपाणिनागृहीत्वावृणुयात् । ततोब्रह्मावृतोस्मीत्युक्त्वाप्राङ्मुखोयज्ञोपवीत्याचम्यतीर्थेनप्रविश्यसमस्तपाण्यंगुष्ठोभूत्वाग्रेणाग्निंपरीत्यदक्षिणतउदङ्मुखःस्थित्वा आसनार्थदर्भेषु

---

१ पात्रासादनाज्याधिश्रयणस्रुगादिमार्जनरज्जुप्रहरणानीच्छातइत्युक्तत्वात्कृताकृतानीतिज्ञापयति । पूर्णपात्रनिधानमाज्यस्योत्पवनंचनित्यमिति वृत्तिकृदाशयः । २ अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् । ३ प्रोक्तंप्रोक्षणमुत्तलेनतदवाचीनेनचावोक्षणंतिर्यक्स्यात्परिषेचनंचविहितंपर्युक्षणंमुष्टिनाइतिप्रयोगचूडामणिः । ४ तीर्थेनप्रविश्येत्यत्रतीर्थंप्रणीतापश्चिमदेशः । अत्रभगवान्—तत्पाणिंपाणिनागृह्यब्रह्माणंवरयेद्बुधः । द्वितीययाविभक्त्याथनामोद्दिश्ययृणेइति ॥ उक्तोवृतोस्मीतिवदन्नग्रेणाग्निंपरीत्यच । (परीत्येत्यग्निहोमकर्त्रोर्मध्येनदक्षिणेनपादेनदक्षिणाऽतिक्रम्येति सं० र०) तस्मिन्नुदङ्मुखःस्थित्वादक्षिणेचासनेतृणम् ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांतुसमादायनिरस्यच । निरस्तइत्यनेनैवतत्प्रत्यग्दक्षिणांदिशम् ॥ अपःस्पृष्ट्वेदमहमित्युपस्पृश्यतृणेतुसः । समस्तपाण्यंगुष्ठश्चदक्षिणेपर्युपस्थितः ॥ अत्रवामोरुपर्यंक

दक्षिणभागस्थमेकंदर्भमंगुष्ठानामिकाभ्यांगृहीत्वा निरस्तःपरावसुरितिनैर्ऋत्यांनिरस्यापःस्पृष्ट्वा इदमहमर्वावसोःसदनेसीदामीत्यु
क्त्वोदङ्मुखएववामोरूपरिदक्षिणपादंसंस्थाप्योपविश्य गंधाक्षतादिभिरर्चितःसन्ब्रह्मांजलिकृतोजपेत् । ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्माब्रह्मस
दनआशिष्यतेबृहस्पतेयज्ञंगोपाय(सयंज्ञंपाहिसयज्ञपतिंपाहिसमांपाही)तिजपित्वासदायज्ञमनाएववर्तेत । ततोयजमानःप्रणी
ताणात्रमग्नेःप्रत्यङ्निधायतत्रप्रागग्रेपवित्रेनिधायोत्पूताभिरद्भिस्तत्पात्रंपूरयित्वागंधपुष्पाक्षतान्निक्षिप्य ब्रह्मन्नपःप्रणेष्यामीतिपृ
च्छेत् । ततोब्रह्माभूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिप्रसूतः ॐ प्रणयेत्यनुजानाति । कर्तापूर्णपात्रंमुखसममुद्धृत्याग्नेरुत्तरतोदर्भेपुनिधायतेप
वित्रेगृहीत्वान्यैर्दर्भैराच्छादयेत् । ततःप्रत्यगग्नेःकुशेपुशूर्पंनिधायतत्रप्रागग्रेपवित्रेनिधाय अग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामि इतिमंत्रावृत्त्या
व्रीहीणांयवानांवाचतुरश्चतुरोमुष्टीन्निरुप्य अग्नीषोमाभ्यांत्वाजुष्टंनिर्वपामीतितथैवनिरुप्य तेपवित्रेव्रीहीणामुपरिनिधायोत्पूता
भिरद्भिरग्नयेत्वाजुष्टंप्रोक्षामीतिनिर्वापसंख्ययोत्पूताभिरद्भिःप्रोक्षेत् । एवमग्नीषोमाभ्यांत्वाजुष्टंप्रोक्षामीतितथैवप्रोक्षेत् । दर्शे
तुअग्नीषोमस्थानेइंद्राग्निभ्यांत्वेत्यादिनिर्वापेप्रोक्षणेचविशेषः । एवंनाममंत्रकहोमेनिर्वापःप्रोक्षणंचयथाप्रधानदैवतंदेवतानामग्र
हणेनकार्यम् । समंत्रकहोमेतुश्रवणाकर्मादौतूष्णींचतुरश्चतुरोमुष्टीन्निर्वपेत्प्रोक्षेच्च । ततःपात्राणामुत्तरतःप्राग्ग्रीवमास्तीर्णे

स्थितदक्षिणपादइतिन्यास्येयम् । अत्रोपवेशनानंतरंसमस्तपाण्यंगुष्ठत्वेनब्रह्मणइतिभगवन्मतेविशेषः । कृताकृतमिदं—निरासोपवेशनब्रह्मज
पब्रह्मधिष्ठितहोमसंस्थाजपेतिपंचानामेवकर्मणांब्रह्मणोनियतत्वात् प्र० पा० । १ यज्ञंगोपायेत्येपजपःसर्वयज्ञतंत्रेपु इतिसूत्रात् यज्ञंगोपायेत्यंत
एवायंमंत्रइतिप्रमाणदिदः । तदग्रिमश्चिह्नितोभागःप्रचुरप्रचारोप्यप्रामाणिकइतिहेयएव ।

ऊर्ध्वलोम्निकृष्णाजिनेनिहितेउलूखलेमुसलेनपल्यवहत्यशूर्पेणतुषादीन्संशोध्यत्रिःशुक्लीकुर्यात् । तांस्त्रिःप्रक्षालितान्पृथक्पात्रएक पात्रेवाअविदग्धमनवस्रावितमंतरूष्मपक्वंसुशृतंचरुंपचेत् । ततःतेपवित्रेआज्यपात्रेनिधायतत्पात्रंपुरतःसंस्थाप्यतस्मिन्नाज्य मासिच्य अग्नेरुत्तरतःस्थितांगारान्भस्मनासहाग्नेरुदक्परिस्तरणाद्बहिर्निरुह्यतेष्वाज्यपात्रमधिश्रित्यज्वलतादर्भोल्मुकेनावज्वल्यां गुष्ठपर्वमात्रंप्रक्षालितंदर्भाग्रद्वयमाज्येप्रक्षिप्यपुनर्ज्वलतातेनैवदर्भोल्मुकेनचरुणासहाज्यंत्रिःपर्यग्निकृत्वा तदुल्मुकमपास्यापःस्पृष्ट्वा तत्रस्थमेवाज्यम् । सवितुष्ट्वाहिरण्यस्तूपःसवितापुरउष्णिक् । आज्योत्पवनेविनियोगः । ॐ सवितुष्ट्वाप्रसवउत्पुनाम्यच्छिद्रे णपवित्रेणवसोःसूर्यस्यरश्मिभिरितिमंत्रेणैकश्रुत्योच्चारितेनैकवारंद्विस्तूष्णींउत्तानपाणिद्वयांगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामंतयोरसंसृष्टगृ हीताभ्यामुदगग्राभ्यांपवित्राभ्यांप्रागुत्पूयतेपवित्रेअद्भिःप्रोक्ष्याग्नौप्रहरेत्तूष्णीम् । (स्कंदायस्वाहेतिमंत्रेणेतिकेचित्)। अथाग्नेः पश्चात्परिस्तरणाद्बहिरात्मनोग्रतोभूमिंप्रोक्ष्यतत्रबर्हिःसन्नहनींरज्जुमुदगग्रांप्रसार्यतस्यांबर्हिःप्रागग्रमुदगपवर्गमविरलमास्तीर्यतस्मि न्नाज्यपात्रंनिधायस्रुवादिसंमार्जयेत् । तद्यथा । दक्षिणेनहस्तेनस्रुक्स्रुवौगृहीत्वासव्येनकांश्चिद्दर्भानादायसहैवाग्नौप्रताप्य स्रुचं निधाय स्रुवंवामहस्तेगृहीत्वादक्षिणहस्तेनस्रुवस्यबिलंदर्भाग्रैःप्रागादिप्रागपवर्गंत्रिःसंमृज्याधस्ताद्दर्भाग्रैरेवाभ्यात्मंबिलपृष्ठंत्रिःसं मृज्य ततोदर्भाणांमूलैर्दंडस्याधस्ताद्बिलपृष्ठादारभ्ययावदुपरिष्टाद्बिलंतावत्त्रिःसंमृज्याद्भिःप्रोक्ष्यस्रुवंनिष्टप्याज्यस्थाल्याउत्तरतः स्रुगसंसृष्टंनिधायोदकंस्पृष्ट्वा तैरेवदर्भैर्जुहूंचैवमेवसंमृज्यस्रुवादुत्तरतोनिधाय दर्भानद्भिःक्षालयित्वाग्नावनुप्रहरेत् । ततःशृतं

१ अनाकरत्वादनाहुतित्वाच्चस्कंदायस्वाहेतीदंनिर्मूलम् ।

घरुंसुसगृहीतेनाज्येनाभिघार्योदगुद्वास्याग्न्याज्ययोर्मध्येननीत्वाज्याद्दक्षिणतोबर्हिषिसांतरमासाद्यपुनरप्यभिघार्य नवाभिघार्य हविःपृथक्करणायपात्रांतरंचर्वाज्ययोर्मध्येनिधायअग्न्यायतनादेकादशांगुलिमितेदेशेगंधाक्षतपुष्पैरग्निंसमंत्रमर्चयेत् । तत्रमंत्रौ । विश्वानिनइतितिसृणामात्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् । अभ्यर्चनेविनियोगः । ॐ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः । ॐ सिंधुंन नावादुरितातिपर्षि । ॐ अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानः । ॐ अस्माकंबोध्यवितातनूनां । ॐ यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानः । ॐ अमर्त्यंमर्त्योजोहवीमि । ॐ जातवेदोयशोअस्मासुधेहि । ॐ प्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्याम् । ततःकृतप्रणतिमुद्रोऽग्निंप्रार्थयेत् । ॐ यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवःस्योनम् । अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमन्तंरयिंनशतेस्वस्ति ॥ ततआत्मानंचालंकृत्यहस्तंप्रक्षाल्यइध्मबंधनरज्जुमिध्मस्थानेनिधायपाणिनेध्ममादाय मूलमध्याग्रेषुस्रुवेणत्रिरभिघार्यमूलमध्ययोर्मध्यभागेगृहीत्वा । अयंतेवामदेवोजातवेदाअग्निस्त्रिष्टुप् । इध्महवनेविनियोगः । ॐ अयंतइध्मआत्माजातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्वचेद्धवर्धयचास्मान्प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येनसमेधयःस्वाहा ॥ इतीध्ममग्नावाधाय जातवेदसेअग्नयइदंनममेतित्यजेत् । ततःस्रुवेणाज्यमादायाग्नेरायतनस्यवायव्यकोणमारभ्याग्नेयकोणपर्यंतंप्रजापतयइतिमनसास्मरन्स्वाहेत्युच्चार्यनैरंतर्येणाज्यधारामग्नाविध्मदारूपरिहुत्वा । पुनराज्यमादायाग्नेरायतनस्यनैर्ऋत्यकोणतईशानीपर्यंतंतथैवहुत्वात्यक्त्वाच । स्रुवेणाज्यमादायाग्नयेस्वाहेत्यग्नेरुत्तरपार्श्वेपूर्वभागे हुत्वा । पुनराज्यंसोमायस्वाहेत्यग्निदक्षिणपार्श्वेतत्समप्रदेशेहुत्वा । पूर्वनिहितपात्रेचरुमुद्धृत्यपृथक्कृत्यइदमग्नयेइदमग्नीषोमाभ्या

१ द्वयोरप्यर्चनेत्वाग्नउपस्थानेविनियोगइतियुक्तम् ॥ २ मूलादिषुप्रत्येकत्रिस्त्रिरभिघारणमिच्छन्त्यभियुक्ताः ।

मितिचरुभागद्वयमुत्तरसंस्थमभिमृश्यावदानधर्मेणजुहुयात् । एवंनाममंत्रकहोमेयथादैवतंविभक्तस्यचरोरभिमर्शः । समंत्रक होमेतुनविभागोनाभिमर्शश्च ॥ ॥ अथावदानधर्मः ॥ स्रुवेणस्रुच्याज्यमुपस्तीर्यप्रथमप्रधानदेवताचरुभागमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रं तिरश्चीनाभिरंगुष्ठमध्यमानामिकाभिरुदगग्राभिर्नखसंस्पर्शमकुर्वन्नवदायदर्व्यामोप्य ततश्चरुपूर्वभागंप्रागग्राभिस्ताभिस्तथैवावदा यदर्व्यामोप्य पात्रस्थंहविरभिघार्यदर्वीस्थमवत्तंचाभिघार्यविधूमज्वालाग्नौ अग्नयेस्वाहेत्याज्यभागयोर्मध्यदेशेतत्प्रत्यग्देशेवाऽऽ च्छादयन्निवदर्व्यापार्श्वेनहुत्वा अग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा पुनःपूर्ववदुत्तरहविर्भागादवदाय अग्नीषोमाभ्यांस्वाहेतिपूर्वाहुतेःप्राग्भा गेहुत्वाग्नीषोमाभ्यामिदंनममेतित्यजेत् । पंचावत्तीतुदर्व्यामुपस्तीर्यमध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धाच्चत्रिर्हविषोवदायाभिघार्यजुहुयात् । पंचावत्तिनस्तु । जामदग्न्यावत्सविदावार्ष्टिषेणास्तथैवच । भार्गवच्यावनाऔर्वाःपंचावत्तिनईरिताः ॥ दर्शेतुअग्नीषोमस्थानेइंद्रा ग्निभ्यांस्वाहाइंद्राग्निभ्यामिदंनममेतिविशेषः । पुनर्दर्व्यामुपस्तीर्यप्रथमहविर्भागस्योत्तरार्धतःपूर्वावदानतोभूयोनूचीनाभिरेवांगु लिभिरवदायदर्व्यामोप्य द्वितीयहविर्भागस्यतथैवावदाय । पंचावत्तीतुहविर्भागद्वयेपिउत्तरार्धात्पूर्वार्धाच्चद्विर्द्विरवदायपात्रस्थ मनभिघार्यावत्तंतुद्विरभिघार्य । यदस्येतिहिरण्यगर्भोग्निःस्विष्टकृदतिधृतिः । स्विष्टकृद्धोमेविनियोगः । ॐ यदस्यकर्मणोत्यरी रिचंयद्वान्यूनमिहाकरं । अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वंस्विष्टंसुहुतंकरोतुमे ॥ अग्नयेस्विष्टकृतेसुहुतहुतेसर्वप्रायश्चित्ताहुतीनांकामा नांसमर्धयित्रेसर्वान्नःकामान्त्समर्धयस्वाहेतिएकश्रुत्योच्चार्यअग्नावीशानदेशेजुहुयात् । स्विष्टकृतेग्नयइदंनममेतित्यागः । ततोग्ने

१ संग्रहे–मध्ययोस्तूदगर्धाभ्यांसकृत्प्रागर्धयोरपि । अवद्यचततःपंचावत्तित्वंस्विष्टकृद्विधौ ।

रुत्तरतःस्थितामिध्मसंधनरज्जुंविन्यस्यरुद्रायस्वाहेतिहुत्वाऽपःस्पृष्ट्वास्रुवेणप्रायश्चित्ताज्याहुतीःसप्तजुहुयात् । तत्रमंत्राः । अया श्चेतिविमदोयाअग्निःपंक्तिः । प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः । ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्चसत्यमित्वमयाअसि । अयासाव यसाकृतोयासन्हव्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा॥इत्येकश्रुत्याजुहुयात् । अयासेअग्नयइदंनमम॥ अतोदेवामेधातिथिर्देवागायत्री । प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः । सर्वत्रप्राग्वत् । ॐ अतोदेवाअवंतुनोयतोविष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याःसप्तधामभिःस्वाहा ॥ देवेभ्यइदं० । इदंविष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । प्रायश्चित्ताज्यहोमेवि० । ॐ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं । समूळ्हम स्यपांसुरेस्वाहा ॥ विष्णवइदं० । व्यस्तसमस्तव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजप्रजापतयऋषयः अग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदे वताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहत्यश्छंदांसि प्रायश्चित्ताज्यहोमेवि० । ॐ भूःस्वाहा । अग्नयइदं० । ॐभुवःस्वाहा । वायवइदं० । ॐ स्वःस्वाहा । सूर्यायेदं० । ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहा । प्रजापतयइदं० ॥ ७ ॥ ततोब्रह्माकर्तारंपरीत्याग्नेर्वायव्यदेशेतिष्ठन्नेता एवसप्ताज्याहुतीर्जुहुयात् । त्यागंयजमानएवकुर्यात् । ततस्तत्रस्थोब्रह्मैवमंत्रविपर्यासादिनियतनिमित्तेसंति । अनाज्ञातमि तिमंत्रद्वयस्यहिरण्यगर्भोग्निरनुष्टुप् । ज्ञाताज्ञातदोषनिबर्हणार्थंप्रायश्चित्ताज्यहोमेवि० । ॐ अनाज्ञातंयदाज्ञातंयज्ञस्यक्रियते

१ अपःस्पृष्ट्वेति–छेदेभेदेनिरासेचखननेपितृरक्षसोः । रौद्राभिचारनिर्ऋतिष्वपांस्पर्शइतिस्मृतः । रौद्रपित्र्यासुरान्मंत्रांस्तथाचैवाभिचार कान् । व्याहृत्यालभ्यचात्मानमपःस्पृष्ट्वान्यदाचरेत् । इति । यत्ररौद्रादिपाठोत्तरंकर्म नोक्तंतत्रनोदकस्पर्शइत्याचाररत्नम् । २ यद्यप्यत्रैवादौ मरुदेवताआहुतिर्बहुप्राचीनपुस्तकेषुदृश्यतेतथाप्यन्वाधानक्रमानुसारेणास्माभिर्यथास्थानयोजितास्ति ।

मिधु । अग्नेतदस्यकल्पयुत्वश्हिवेत्थयथातुयश्स्वाहा ॥ यजमानः । अग्नयइदं० । ॐ पुरुषसंमितोयुज्ञोयुज्ञःपुरुषसंमितः । अग्नेतदस्यकल्पयुत्वश्हिवेत्थयथातथश्स्वाहा ॥ यजमानः । अग्नयइदं० । यत्पाकत्रेत्यस्यात्यस्त्रितोग्निस्त्रिष्टुप् । ज्ञाताज्ञात० प्रायश्चित्ताज्यहोमेवि० । ॐ यत्पाकुत्रामनसादीनदक्षानयुज्ञस्यमन्वुतेमत्यासः । अुग्निष्टद्धोताक्रतुविद्विजानन्याजिष्ठोदेवाँऽ ऋतुशोयजातिस्वाहा ॥ यजमानः। अग्नयइदं० । यद्वोदेवाअभितपामरुतस्त्रिष्टुप् । मंत्रविपर्यासादिनिमित्तकप्रायश्चित्ताज्यहो मेविनियोगः । ॐ यद्वोदेवाअतिपुातयानिवाचाचुप्रयुतीदेवुहेळनं । अरायोअुस्माँऽअुभिदुच्छुनायतेन्यत्रास्मन्मरुतुस्तन्निधे तनुस्वाहा ॥ यजमानः । मरुद्भ्यइदं० । स्कन्नभिन्नाद्यनियतनिमित्तेसतिवक्ष्यमाणप्रकारेणतत्तत्प्रतिपदोक्तजपहोमान्कुर्या द्ब्रह्मा । ब्रह्मणोऽभावेयजमानएवैतान्प्रायश्चित्तादीन्कृत्वान्यस्मैवरंदद्यात् । ततोयजमानः सर्वकर्मप्रपूरणीभद्रद्रव्यदांपूर्णाहु तिंजुहुयात् । तद्यथा । स्रुवेणाज्यंगृहीत्वा स्रुचंसमविलपूरयित्वा तस्यांस्रुवमूर्ध्वबिलंनिधायपुनरधोबिलंनिक्षिप्य स्रुवाग्रे कुसुमाक्षतान्निधायसव्यपाणिनास्रुक्स्रुवमूलेधृत्वादक्षिणपाणिनास्रुक्स्रुवौशंखमुद्रयागृहीत्वातिष्ठन्त्समपादऋजुकायःस्रुवाग्रन्य स्तदृष्टिःप्रसन्नात्मा । समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्यवामदेवआपस्त्रिष्टुबंत्याजगती पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः । ॐ सुमु द्रादूर्मिर्मधुमाँऽउदारुदुपाशुनासममृतुत्वमानट् । घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानामुमृतस्यनाभिः ॥ वुयंनामप्रब्रवामाघृत स्यास्मिन्युज्ञेधारयामुानमोभिः । उपंब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत् ॥ चत्वारिशृंगात्रयोअस्युपादाद्वेशीर्षेस

१ विवाहादिस्त्रियायाचशालायावास्तुपूजने । नित्यहोमेवृषोत्सर्गेनपूर्णाहुतिरिष्यते ।

सहस्तासोअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँऽआविवेश ॥ त्रिधाहितंपणिभिर्गुह्यमानंगविदेवासोघृतमन्वविंद
न् । इंद्रऽएकंसूर्यऽएकंजजानवेनादेकंस्वधयानिष्टतक्षुः ॥ एताअर्षंतिहृद्यात्समुद्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे । घृतस्यधारा
अभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसोमध्यआसां ॥ १ ॥ सम्यक्स्रवंतिसरितोनधेनाअंतर्हृदामनसापूयमानाः । एतेअर्षंत्यूर्मयोघृ
तस्यमृगाइवक्षिपणोरीषमाणाः ॥ सिंधोरिवप्राध्वनेशूघनासोवातप्रमियःपतयंतियह्वाः । घृतस्यधाराअरुषोनवाजीकाष्ठाभिंद
न्नूर्मिभिःपिन्वमानः ॥ अभिप्रवंतसमनेवयोषाःकल्याण्यस्मयमानासोअग्निं । घृतस्यधाराःसमिधोनसंतताजुषाणोहर्यति
जातवेदाः ॥ कन्याइववहतुमेतवाउअंज्यंजानाअभिचाकशीमि । यत्रसोमःसूयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराअभितत्पवंते ॥ अभ्य
र्षतसुष्टुतिंगव्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणानिधत्त । इमंयज्ञंनयतदेवतानोघृतस्यधारामधुमत्पवंते ॥ धामंतेविश्वंभुवनमधिश्रि
तमंतःसमुद्रेहृद्यंतरायुषि । अपामनीकेसमिथेयआभृतस्तमश्यामधुमंतंतऊर्मिस्वाहा ॥ २ ॥ इतिपठन्यवपरिमितांधारासं
ततांस्रुगग्रेणसर्पिषंहुत्वा अग्नयइदंनममेत्युद्दिश्यत्यक्त्वा । विज्योतिषेत्यस्यजारोवृशोग्निस्त्रिष्टुप् आय० । ॐ विज्योतिषाबृ
हताभात्यग्निराविर्विश्वानिकृणुतेमहित्वा । प्रादेवीर्मायाःसहतेदुरेवाःशिशीतेशृंगेरक्षसेविनिक्षे ॥ इत्यनेनचतथैवावशिष्टंहुत्वा ।
अग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा । ॐ विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहेतिसंस्रावंहुत्वा । विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । ततस्तंडुलकणान्समिद्दर्भ
शकलान्यद्भिःप्रोक्ष्याग्नौप्रहरेत् ॥ पूर्णाहुत्याद्येतदंतंसमूलंप्रयोगपारिजातकारेणलिखितमपीदानींशिष्टानकुर्वंति । अथावभृ
थस्थानीयपूर्णपात्रजलेनमार्जनंकुर्यात् ॥ तद्यथा—पूर्वासादितंपूर्णपात्रमास्तीर्णेबर्हिषिदक्षिणपाणिनानिधायतत्रगंगादिपुण्यन

दीःस्मरन्दक्षिणपाणिनास्पृशन् । ॐ पूर्णमसिपूर्णमेभूयाःसुपूर्णमसिसुपूर्णमेभूयाःसदसिसन्मेभूयाःसर्वमसिसर्वमेभूयाः । अक्षितिरसिमामेक्षेष्ठाःइतिजपित्वा कुशाग्रैःप्रागादिपंचदिक्षुजलंमंत्रैर्यथालिंगंसिंचेत् ॥ तेचमंत्राः—प्राच्यांदिशिदेवाऋत्विजोमार्जयंतां । दक्षिणस्यांदिशिमासाःपितरोमार्जयंतां । (अपउपस्पृश्य) प्रतीच्यांदिशिग्रहाःपशवोमार्जयंतां । उदीच्यांदिश्याप ओषधिवनस्पतयोमार्जयंतां । ऊर्ध्वायांदिशियज्ञःसंवत्सरःप्रजापतिर्मार्जयतामित्येकश्रुत्यापठन्प्रतिदिशंसिक्त्वाकुशाग्रैःस्वशिर सिमार्जयेत् ॥ तत्रमंत्राः—आपोअस्मानित्यस्यदेवश्रवाआपस्त्रिष्टुप् मार्जनेविनियोगः । ॐ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुघृतेननो घृतप्वःपुनंतु । विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरुदिदाभ्यःशुचिरापूतएमि ॥ इदमापःसिंधुद्वीपआपोनुष्टुप् मार्जनेवि० । ॐ इदमापःप्रवहतयत्किंचदुरितंमयि । यद्वाहमभिदुद्रोहयद्वाशेपउतानृतं ॥ सुमित्र्यानआपओषधयःसंतु । इत्येतैर्मन्त्रांतेमार्जनं कृत्वा दुर्मित्र्यास्तस्मैसंतु योस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंहन्मि इतिनिर्ऋतिदेशेकुशाग्रैरपःसिंचेत् ॥ ततोब्रह्मा यजमानवाम पार्श्वेस्थितपत्न्यंजलौपूर्णपात्रस्थजलम् । ॐ माहंप्रजांपरासिचंयानःसयावरीःस्थन । समुद्रेवोनिनयानिस्वंपाथोअपीथ ॥ इतिमंत्रमेकश्रुत्यापत्न्यावाचयन्स्वयंवापठन्प्रत्यङ्मुखंनिषिच्य अंजलिस्थजलैःपापापनोदार्थमात्मानं(यजमानं)पत्नींचप्रोक्षेत् । पत्नीतज्जलंबर्हिषिनिषिंचेत् । अथवायजमानएवस्ववामपाणावुत्तानेबर्हिर्निधाय तत्रदक्षिणपाणिनापूर्णपात्रमादाय माहंप्रजामित्यनेनतज्जलंप्रत्यङ्मुखंनिषिच्य ताआपःसमुद्रंगच्छंतीतिध्यात्वापाणिस्थजलैरात्मानंपत्नींचप्रोक्षेत् । ततःकर्ताग्नेर्वायव्यदेशेस्थितः संस्थाजपेनोपतिष्ठेत ॥ तद्यथा—अग्नेत्वंनइतिचतसृणांगौपायनालौपायनाबंधुःसुबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चाऋषयः अग्नि

दैवताद्विपदाविराट्छंदः अग्न्युपस्थानेवि० । ॐ अग्नेत्वंनोअंतमउतत्राताशिवोभवावरूथ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवाअच्छानक्षि द्युमत्तमंरयिंदाः ॥ सनोबोधिश्रुधीहवमुरुष्याणोअघायतःसमस्मात् ॥ तंत्वाशोचिष्ठदीदिवःसुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः ॥ ॐ चमेस्वरश्चमेयज्ञोपचतेनमश्च । यत्तेन्यूनंतस्मैतउपयत्तेतिरिक्तंतस्मैतेनमः । अग्नयेनमः । स्वस्ति । श्रद्धांमेधांयशःप्रज्ञांवि द्यांबुद्धिंश्रियंबलम् । आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहन ॥ ततोब्रह्मापितत्रैवस्थित्वाएतैरेवोपतिष्ठेत । ततःकर्ताआचा रात् । मानस्तोकइतिकुत्सोरुद्रोजगती । विभूतिग्रहणेवि० । ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयौमानोगोपुमानोअश्वेषुरीरिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मंतःसदमित्त्वाहवामहे ॥ इतिस्रुवबिलपृष्ठेनविभूतिंगृहीत्वा । ॐ त्र्यायुषंजमदग्नेरितिल लाटे । कश्यपस्यत्र्यायुषमितिकंठे । अगस्त्यस्यत्र्यायुषमितिनाभौ । यद्देवानांत्र्यायुषमितिदक्षिणस्कंधे । तन्मेअस्तुत्र्या युषमितिवामस्कंधे । सर्वमस्तुशतायुषमितिशिरसिधारयेत् । केचनोपस्थानात्पूर्वंविभूतिधारणमाहुरिति । ततःकर्तापरि स्तरणानिविसृज्याग्निंपरिसमुह्यपरिषिच्यविश्वानिनइत्यर्चयित्वानत्वाचपुष्पादिभिरलंकृत्यनैवेद्यंतांबूलंचनिवेद्य ब्रह्मणेयथोक्तद क्षिणां दक्षिणाभावेहुतशेषंघृतादिसहिरण्यंदत्वा ब्रह्माभावेन्यस्मैब्राह्मणायदत्वा पात्राणिप्रक्षाल्यपूर्वक्रमेणद्वंद्वशउत्सृज्ययस्य स्मृत्येतिश्रीविष्णुंनत्वाचम्यधृतपवित्रंग्रंथिविस्रस्यशुद्धदेशेक्षिपेत् । दर्शेतुअग्नीषोमस्थानेइंद्राग्नी इतरत्सर्वंसमानं तच्चदर्शित मेव । सद्यस्कालायांपौर्णमास्याममावास्यायांचोभयत्रवायागदिनएवप्रातर्होमानंतरमन्वाधायेध्माबर्हिषीसन्नह्येष्टिप्रयोगंकुर्यात् ॥ इतिश्रीरामेश्वरसूरिसूनुनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेपार्वणस्थालीपाकप्रयोगःसंपूर्णः ॥

अथेष्टिप्रायश्चित्तानि ॥ प्रमादादन्याग्नौचेत्स्वयंयजेतस्वाग्नावन्योवायजेतचेत्तदाप्रायश्चित्तंपथिकृच्चरुहोमंकृत्वापुनस्तृतीयादितिथिषुअन्वाधानपूर्वकमिष्टिंकुर्यात् । अतिपन्नेष्टौविशेषः । अन्वाधानात्पूर्वंचेत्स्त्रीरजस्वलाभवतितदापंचमादिदिनेसद्यस्कालान्वाधानपूर्वकंजुहुयात् । अन्वाधानात्परतोरजस्वलाचेत्तांगृहांतरेस्थापयित्वाप्रतिपद्येवजुहुयात् । सूतकदिनेष्टिरतीताचेदागामिपर्वपूर्वतिथिषुद्वितीयांचतुर्थींनवमींचतुर्दशींचविहायान्यासुतिथिषुतामतिपन्नेष्टिंकुर्यात् । तासामप्यतिक्रमेऽनंतरेपर्वणिपथिकृद्यागपूर्वकमतिपन्नयागंकृत्वाततपर्वणोन्वाधानंकुर्यात् । तत्राप्यतिक्रमेऽतिपन्नस्यपादकृच्छ्रप्रायश्चित्तंकृत्वाकालप्राप्तांप्रतिपदिष्टिंसद्यस्कालान्वाधानपूर्वकंकुर्यात् । द्वितीयपर्वातिक्रमेपूर्ववदागामिपर्वमध्येकुर्यात् । तत्राप्यतिक्रमेतत्पर्वणिपथिकृत्पूर्वकंकार्यं । पथिकृदिष्टिंस्वतंत्रांप्राक्पर्वेष्ट्यासमानतंत्रांवाकुर्यात् । तत्राप्यतिक्रमेतृतीयप्रतिपदिअतिपन्नद्वयप्रायश्चित्तंकृच्छ्रार्धंचरित्वाप्राप्तकालामिष्टिंकुर्यात् । तत्राप्यतिक्रमेआगामिपर्वपर्यंतंपूर्वोक्तवत्कुर्यात् । तत्राप्यतिक्रमेस्मार्ताग्निर्नश्यतितेनविधिनापुनःसंधानंकृत्वाप्राप्तेपर्वणितदिष्टिंकुर्यात् ॥ अन्वाधानेष्टिमध्येचंद्रग्रहणंचेदिष्टिदिनेहविरासादनांतंकृत्वा अन्वाधानेष्टिमध्येचंद्रग्रहदोषप्रायश्चित्तार्थमाज्यहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्य । नवोनवोभवतीत्यस्यसूर्यासावित्रीचंद्रमास्त्रिष्टुप् । अन्वाधानेष्टिमध्येचंद्रग्रहणप्रत्यवायपरिहारार्थमाज्याहुतिहोमे० । ॐ नवोंनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरुपसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुःस्वाहा ॥ चंद्रमसइदं० । ॐ यमादित्याअंशुमाप्याययंतियमक्षितमक्षितयःपिबंति । तेनेनोराजावरुणोबृहस्पतिराप्याययंतुभुवनस्यगोपाःस्वाहा ॥ चंद्रमसइदं० । आभ्यांद्वेप्रकृताज्येनैवस्रुवाहुतीहुत्वाअग्न्यलं

करणादितंत्रंकुर्यात् । सूर्यग्रहणंचेद्धविरासादनांतेतिस्रआज्याहुतयः ॥ ताश्च । चित्रंदेवानामित्यस्यांगिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् । अन्वाधानेष्टिमध्येसूर्यग्रहणप्रत्यवायपरिहारार्थमाज्याहुतिहोमेवि० । ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चस्वाहा ॥ सूर्यायेदं० । उदुत्यमित्यस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री । सूर्यग्रहणप्रत्य० विनि० । ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः । दृशेविश्वायसूर्यस्वाहा ॥ सूर्यायेदं० ॥ उद्वयमित्यस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योनुष्टुप् । सूर्यग्रहणप्रत्यवा० विनि० । ॐ उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरम् । देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमंस्वाहा ॥ सूर्यायेदंन० । एतैर्हुत्वाअग्न्यलंकरणादितंत्रशेषंसमापयेत् । इदंप्रयोगपारिजातेसंग्रहोक्तंप्रायश्चित्तं ॥ ॥ ग्रंथांतरेतुशौनकोक्तमुक्तंतद्यथा । इष्टिदिनेहविरासादनांतेकृतेन्वाधानेष्टिमध्येचंद्रग्रहणजनितवैगुण्यपरिहारार्थंशौनकोक्तामाज्याहुतिमुपस्थानंचकरिष्येइतिसंकल्प्य । अत्राहगोरित्यस्यराहूगणोगोतमश्चंद्रमागायत्रीइष्टिमध्ये० । ॐ अत्राहगोरमन्वतनामत्वष्टुरपीच्यं । इत्थाचंद्रमसोगृहेस्वाहा ॥ चंद्रमसइदं० । नवोनवइत्यस्याःसूर्यासावित्रीचंद्रमास्त्रिष्टुप् । चंद्रोपस्थानेवि० । ॐ नवोनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः ॥ इति ॥ सूर्यग्रहणेतुसंकल्पादौचंद्रपदस्थानेसूर्यपदंप्रयोक्तव्यं । उद्वयमित्यस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योनुष्टुप् । सूर्योपस्थाने० । ॐ उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरं । देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम् ॥ चित्रंदेवानामित्यस्यकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् । सूर्योपस्थाने० । ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च ॥ इतीष्टिमध्येग्रहणे

निर्णयः ॥ ॥ अन्वाधानेष्टिमध्येग्न्यनुगतौअयाश्चेतिमंत्रेणवक्ष्यमाणवत्पुनःसंधानंकृत्वा । ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहेतिमंत्रेणसंकल्पपूर्वकंप्रायश्चित्तंसंस्कृताज्येनहुत्वापुनरन्वाधानपूर्वकमिष्टिंकुर्यात् । अन्वाधानेष्टिमध्येप्रयाणोपस्थितौतुभ्यंताअंगिरस्तमेतिसंकल्पपूर्वकंसंस्कृताज्यंहुत्वा । अरण्यादिपुसमारोप्यहोमकालेग्निंप्रतिष्ठाप्यप्रातर्होमपूर्वकमिष्टिंकुर्यात् । अन्वाधायप्रतिपदिप्रमादादिष्ट्यकरणेतृतीयादितिथिपुप्रातरौपासनोत्तरंसंकल्पपूर्वकंसंस्कृताज्यंव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वापुनरन्वाधाययागंकुर्यात् ॥ इतिग्रंथांतरोक्तानीष्टिप्रायश्चित्तानि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नैमित्तिकप्रायश्चित्तानि ॥ शम्यापरिमितदेशादर्वाग्बहिरायतनाद्गतश्चेदग्निःसचप्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतंस्थितियोग्यस्तदा । ॐ इदंतएकंपरऊंतएकंतृतीयेनज्योतिंपासंविशस्व । संवेशनेतन्वा१श्चारुरेधिप्रियोदेवानांपरमेजनित्रे ॥ इतिमंत्रेणायतनेप्रक्षिप्य व्याहृतिभिराज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अत्रकारिका—अर्वाक्शम्यापरासात्तुबहिरायतनाद्गतः । प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतंसमर्थोजीवितुं यदि ॥ इदंतइत्यृचातस्यस्थानेग्निंप्रक्षिपेत्पुनः । आज्याहुतीश्चजुहुयाद्व्याहृत्याख्यैश्चपूर्ववत् ॥ शम्यापद्त्रिंशदंगुलेत्यापस्तंबः । शम्यापरिमितदेशाद्बहिरायतनाद्गतेग्नौपथिकृतेऽग्नयेचरुंनिर्वपेत् । अशक्तौद्वादशगृहीतेनाज्येनस्रुचंपूरयित्वाअग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिपूर्णाहुतिंजुहुयात् स्रुवाहुतिंवा । तदुक्तंकारिकायाम्—अतिक्रांतोयदाशम्यापरासमनलोभवेत् । चरुःपथिकृतेकार्यःपूर्णाहुतिरथापिवा ॥ पूर्णाहुतिलक्षणंकारिकायामुक्तम्—आज्यंद्वादशकृत्वस्तुगृहीत्वापूरयेत्स्रुचम् । तयाचाज्याहुतिःकार्यासापूर्णाहुतिरिष्यते ॥ स्रुवपूर्णाहुतिर्वास्यादित्येकेयाज्ञिकाविदुः ॥ यद्यग्निःस्वयंज्वलतितदा । उद्दीप्यस्वजातवेदोपघ्नंनिर्ऋतिंमम ।

पशूꣳश्चमह्यमावहजीवनंचदिशोदिश ॥ मानोहिꣳसीर्जातवेदोगामश्वंपुरुषंजगत् । अविभ्रदग्नआगहिश्रियामापरिपातय ॥ इति मंत्राभ्यांसमिद्द्वयमग्नावादध्यात् ॥ इति ॥ ॥ अग्नेश्चमलमूत्राद्युपघाते । ॐ पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः समिंधतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः । घृतेनत्वंतनुवोवर्धयस्वसत्याः सन्तुयजमानस्यकामाः ॥ इतिसमिधमादध्यात् । तदुक्तंकारिकायाम्—स्वयंज्वलेच्चेदुद्दीप्यस्वेतिद्वाभ्यांसमिद्द्वयम् । आधेयमुपघातेतुपुनस्त्वेत्यनयासमित् ॥ हूयमानाहुतिर्यदिवहिःस्कंदेत्तदादेवांजनमित्यनेनतामभिमृश्यद्रप्सश्चस्कंदेत्याज्याहुतिंजुहुयाद्व्याहृतिभिश्च । ततःस्कन्नमनलेक्षिपेत् ॥ मंत्रौच—देवांजनमगन्यज्ञस्तस्यमाशीरवतुवर्धतां । भूतिर्घृतेनमुंचतुयज्ञोयज्ञपतिमꣳहसः । भूपतयेस्वाहा । भुवनपतयेस्वाहा । भूतानांपतयेस्वाहा । यज्ञस्यत्वाप्रमयोन्मयाभिमयाप्रतिमया । ॐ द्रप्सश्चस्कंदपृथिवीमनुद्यामिमंचयोनिमनुयश्चपूर्वः । समानंयोनिमनुसंचरंतंद्रप्संजुहोम्यनुसप्तहोत्राः स्वाहा ॥ अत्रकारिका—आहुतिर्हूयमानातुवहिःस्कंदेतवैयदा । देवांजनमगन्यज्ञइत्यनेनाभिमृश्यतां ॥ द्रप्सश्चेत्याहुतिंहुत्वाप्रक्षिपेदनलेपुनः । देवांजनेतिसर्वत्रस्कन्नंत्वभिमृशेद्धविः ॥ होतव्याज्याहुतिस्तत्रव्याहृत्याख्यैःसमुच्चयात् ॥ यागात्प्रागन्वाधाननिर्वापादिषुजातोदेवताव्युत्क्रमोयदाज्ञातस्तदाव्याहृतिभिर्हुत्वाविहितदेवतांयजेत् । यागादूर्ध्वंदेवताव्युत्क्रमज्ञानेतुव्याहृतिभिर्हुत्वातंयागमावर्तयेत् । यदात्वप्रकृतांकांचिद्देवतांयजेत्तदाव्याहृतिभिर्हुत्वाप्रकृतदेवतायैयागमावर्तयेत् ॥ अत्रकारिका—प्राग्यागाद्व्युत्क्रमेज्ञातेइदंकृत्वायजेत्तदा । अविज्ञातविपर्यासेविहितांदेवतांस्मरन् ॥ इष्टवांस्ततऊर्ध्वंतुव्युत्क्रमावगमेसति । प्रायश्चित्तमिदंकृत्वायागंत्वावर्तयेत्तदा ॥ यदात्वविहितांकांचिद्देवतामिष्टवांस्तदा । प्रायश्चित्तमिदंकृत्वायागंत्वावर्तयेत्कृतम् ॥ इदं

व्याहृतिहोमाख्यं ॥ अन्यान्यपिप्रायश्चित्तानिकारिकायाम्—पवित्रंयदिनश्येच्चेत्स्यात्पवित्रवतेचरुः । यदाहविरपक्वंस्यात्तेनैवह
विपायजेत् ॥ चतुःशरावमात्रंतुपचेद्व्रीहिभिरोदनम् । भोजयेत्तेनचान्नेनचतुरोब्राह्मणानथ ॥ बहुदग्धमदग्धंवाकिंचिदेवयदा
हविः । शिष्टेनेष्ट्वापुनर्यागःस्यादारभ्यादितस्तदा ॥ कृत्स्नंदग्धंयदातत्स्यात्पुनरुत्पादयेद्धविः । सएवयागःकर्तव्यःपुनर्यागस्तु
नेष्यते ॥ मध्यात्पूर्वार्धतोवस्तंयदिदुष्टंहविर्भवेत् । तस्यैवहविषोवचेन्मध्यात्पूर्वार्धतःपुनः ॥ इध्माधानेकृतेदुष्टंप्रधानहविर
न्नचेत् । तत्स्थानेजुहुयादाज्यमदुष्टंचजुहोत्यथ ॥ एवंसमाप्ययद्दुष्टंतदप्सुप्रक्षिपेत्पुनः । अन्वाधानादिकोयागःपुनःकर्तव्यए
वतु ॥ प्रागिध्माधानतोदुष्टेप्रधानहविषित्वथ । तद्धविःपुनरुत्पाद्यपूर्ववत्तत्समापयेत् ॥ अंगानांचेद्धविर्दुष्टंतदप्सुप्रक्षिपेत्पुनः ।
स्विष्टकृद्धविषांदोषआज्येनैवसमापयेत् ॥ प्रच्युतैस्तुनखैःकेशैःकीटैर्वाऽमेध्यसेविभिः । वसासृक्शुक्रमज्जास्थिमूत्रविट्स्वेददू
षकैः ॥ श्लेष्माद्यैरपिबीभत्सैर्दुष्टानिस्युर्हवींषिचेत् । भिन्नानिचैवसिक्तानिदुष्टानिस्युःक्षिपेज्जले ॥ स्रुक्चेच्छिद्येततर्ह्यन्यामा
हृत्यजुहुयाद्धविः । वानस्पत्यानिभिन्नानिप्राग्दंडान्यनलेक्षिपेत् ॥ अन्यच्चाशुचिसंबद्धंमृन्मयंभिन्नमेववा । भूमिर्भूमिंतुमं
त्रेणप्रक्षिपेदेवतज्जले ॥ मंत्रः—भूमिर्भूमिमगान्मातामातरमप्यगात् । भूयास्मपुत्रैःपशुभिर्योनोद्वेष्टिसभिद्यताम् ॥ इति ॥ संसृ
ष्टोयस्यगृह्याग्निरन्यगृह्याग्निनायदि । चरुर्विविचयेकार्योयद्वापूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ अग्निर्गुणीभवेदेषुविविचित्वादिकोगुणः ।
चरुःक्षामायकर्तव्योगृहदाहेतुवैभवेत् ॥ शवाग्निनातुसंसर्गेकुर्वीतशुचयेचरुम् । पचनाग्नेस्तुसंसर्गेसंसर्गायचरुर्भवेत् ॥ वैद्युते
नतुसंसर्गेकुर्यादप्सुमतेचरुम् । प्रायश्चित्तचरुस्थानेवापूर्णाहुतिरिष्यते ॥ पर्वण्यार्त्याश्रुपातेतुकुर्याद्व्रतभृतेचरुम् । समानतंत्रं

कुर्वीतपार्वणेनतुकर्मणि ॥ अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नंयस्तुवैततः । वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवा ॥ द्विपदन्नंयदाभुं
क्तेतत्राप्येपचरुर्भवेत् । कपालनाशेप्येपःस्याच्छ्रवणाकर्मनामभिः ॥ कपालंतद्भवेद्भिन्नंप्रागेवश्रपणाद्यदि । तदातत्रोक्तमंत्रेणक
पालंसंदधात्यथ ॥ अभिन्नोघर्मइत्याभ्यामप्सुतत्प्रक्षिपेदथ । तच्चेदशुचिसंबद्धमाभ्यामेवक्षिपेज्जले ॥ भिद्येद्यदिपुरोडाशउद्गच्छे
दथवायदि । किमुत्पतसिमंत्रेणबर्हिष्येनंनिधायतु । अभिमंत्रयतेतंतुमाहिंसीरितिमंत्रतः ॥ मंत्रस्तु—किमुत्पतसिकिमुत्प्रोष्ठाः
शांतःशांतेरिहागहि । अघोरोयज्ञियोभूत्वासीदसदनंस्वंमाहिंसीरिति ॥ श्रूयतेमृतशब्दश्चेद्यजमानेतुजीवति । अग्नयेसुरभिमते
चरुःपूर्णाहुतिस्तुवा ॥ अथयस्यवधूर्गौर्वाजनयेच्चयमौततः । समरुद्भ्यश्चरुंकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवा ॥ समारूढसमिन्नाशेपुनराधे
यमिष्यते । श्रौतोक्तमविरोध्यन्यन्मृग्यंतुशतशस्त्विदम् ॥ प्रायश्चित्तविशेपस्ययत्रनोक्तोभवेद्विधिः । होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भु
वःस्वरितीहतु ॥ निमित्तानंतरंसर्वंप्रायश्चित्तंभवेदिह । प्रागेवोत्पद्यतेदोपआज्यसंस्कारतोयदि ॥ प्रायश्चित्तंभवेदाज्यसंस्कारानं
तरंतदा । व्युत्क्रमोदेवतानांतुसंकल्पादौभवेद्यदि ॥ मंत्राणांव्युत्क्रमस्तद्वद्धोमादौतुभवेद्यदि । मध्यात्पूर्वार्धतश्चेतिव्युत्क्रमोस्यभ
वेद्यदि ॥ द्रव्याणांव्युत्क्रमःस्याच्चेत्तथानिर्वपणादिपु । यद्वोदेवेत्यृचाब्रह्माजुहुयात्तुस्रुवाहुतिम् ॥ यन्मुख्यंस्वगृहेद्रव्यंहोमकर्त्रे
ददातितत् । यजमानस्तुजुहुयाद्ब्रह्माभावेस्रुवाहुतिम् ॥ कस्मैचिद्ब्राह्मणायास्मिन्पक्षेद्रव्यंददातितत् । होतव्यैकाहुतिश्चात्रव्याहृ
त्याख्यंःसमुच्चयात् ॥ सर्वत्रैवप्रायश्चित्तरूपंजपंहोमंवाब्रह्मैवकुर्यात् । जुहोतिजपतीतिप्रायश्चित्तेब्रह्माणमितिसूत्रकृदुक्तेः ।
तदभावेतुयजमानःसमानन्यायत्वात् । यत्रस्वकालेकर्माकरणनिमित्तप्रायश्चित्तमुक्तंतस्मिन्प्रायश्चित्तेकृतेतीतंकर्मकार्यंनवेति

मतभेदः । तदुक्तंकारिकायाम्—प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवै । कार्यमित्येकआचार्यानेत्यन्येतुविपश्चितः ॥ कर्मसमाप्ति समयेंगलोपेज्ञातेऽज्ञातेवाप्रजापतिःप्रायश्चित्तमाह । प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् । स्मरणादेवतद्विष्णोःसंपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति ॥ एवमन्यान्यपिप्रायश्चित्तानिग्रंथांतरतोऽवगंतव्यानि ॥ इतिप्रयोगरत्नेइष्टिप्रायश्चित्तानिनैमित्तिकप्रायश्चित्तानिच ॥

अथसकलकर्मसाधारणपरिभाषा ॥ तन्त्रकारिका—आज्यैकद्रव्यकेहोमेस्याच्चेदाज्यपरिग्रहः । स्यात्परिस्तरणंतत्र[1]कृता कृतमितिस्थितिः ॥ नोच्चारयतियत्राज्यपदंकर्मसुसूत्रकृत् । अनादिष्टाज्यहोमेषुतत्र[2]नित्यापरिस्तृतिः ॥ सर्वस्मिन्पाकयज्ञे तु[3]आज्यभागौकृताकृतौ । सर्वेषुपाकयज्ञेषुभवेद्ब्रह्माकृताकृतः ॥ धन्वंतरिमखेब्रह्मानित्यःशूलगवेतथा । ऊचेहोमंक्वचिन्ना म्नाक्वचिन्मंत्रेणसूत्रकृत् ॥ नोभयंयत्रतत्रेष्टंहवनंनामधेयतः । नैकेकांचनपक्षोयंचौलादावाश्रितोयदा । तदाग्निरिंद्रइत्या द्याहोतव्याइतिवृत्तिकृत् ॥ अनेकेपाकयज्ञाःस्युरेकस्मिन्कालएवतु । समानतंत्रकाःकार्यानतत्रावृत्तिरिष्यते । पात्रासादन मिच्छातआज्याधिश्रयणादिच । स्रुवादि[4]मार्जनंचेध्मरज्जुप्रहरणंतथा ॥ पूर्णपात्रंभवेन्नित्यमाज्यस्योत्पवनंतथा । द्रव्याना देशआज्यंस्यादनुक्तेसाधनेस्रुवः ॥ जपा १ नुमंत्रणे २ मंत्र ३ उपस्थाना, ४ भिमंत्रणे ५ । मंत्रोयःकर्मकरणे ६ गृह्यकर्म

१ अत्रपरिस्तरणविकल्पः । २ नित्यमत्रपरिस्तरणम् । ३ चौलादिविवाहांतेषुकर्मसुआज्यभागौनभवतःआज्यग्रहणात् । तेनगृहप्रवे शनीयादावाज्यग्रहणाभावाद्विकल्पःसिद्धः । पाकयज्ञेषुकृताकृतावित्युक्तेपिआज्यभागौहुत्वेतिउत्सर्जनादौस्यादेव । तेनसर्वत्राज्यभागयो र्विकल्पः । ४ मार्जनंसंमार्गः ।

ण्युपांशुपट्ट ॥ इदंकार्यमनेनेतिनक्वचिद्दृश्यतेविधिः । लिंगादेवेदमर्थत्वंयेषांतेमंत्रसंज्ञिताः ॥ मंत्रांतेकर्मकर्तव्यंमंत्रस्यकरण त्वतः । कर्मावृत्तौतुमंत्रस्याप्यावृत्तिर्गृह्यकर्मणि ॥ मंत्रोक्तदेवतानांतुतूष्णीमेवाथनिर्वपेत् । चतुरश्चतुरोमुष्टीन्प्रोक्षणंचतथाभ येत् ॥ संहैवश्रपयेत्तत्रनास्तिन्युद्धरणंतथा । आदिष्टमंत्रहोमेषुसर्वत्रैवंप्रतीयताम् ॥ इति । कृताकृतंवैकल्पिकम् । ऊचइतिगृ ह्यसूत्रकारः । क्वचिन्नाम्नाहोममाह यथा—सावित्र्यैब्रह्मणइति । क्वचिन्मंत्रेणाह यथा—अग्नेनयसुपथारायेअस्मानितिचतसृभि रिति । यत्रतुननोमतोनवामंत्रतोहोमउच्यतेकेवलंतद्धितादिनादेवताविधानं यथा—प्राजापत्यस्थालीपाकस्यहुत्वाकाम्याश्चर वइत्यादौतत्रचतुर्थ्यंतेनदेवतानाम्नाहोमइत्यर्थः ॥ अनेकइति यथा—आग्रयणाश्वयुजीकर्मणीयदाश्वयुज्यांक्रियेतेतत्रतयोरेक कालता । जपेति । जपादिपुपट्सुयस्तृतीयोमंत्रउक्तस्तस्यलक्षणमेतत् । लिंगादर्थप्रकाशनसामर्थ्यादिदमर्थत्वंतत्तत्कार्यार्थ त्वं नतुमंत्रसामान्यलक्षणमिदम् । अव्याप्त्यतिव्याप्त्यादिदोषापत्तेः । तस्माद्विशेषस्यैवमंत्रलक्षणम् । एवंचमंत्रशब्दोव्यर्थः

---

१ सहश्रपणपक्षेतुपृथगुद्धरणायवै । निदध्यात्पात्रमितरन्मध्येचर्वाज्ययोस्ततः । इति गृ० का० । २ नामहोमेप्रत्यक्षदेवताप्रकाशकस्यअग्नये रात्रुष्टनिर्वपामीतिमंत्रस्यशीघ्रोपस्थितिः । ऋग्भिर्होमेसाक्षान्नामाभावाद्दृक्लिंगैर्नाम्नामनुमानेनविलंबोपस्थितिकत्वमितितत्रतूष्णीमेवनिर्वापः । प्रोक्षणमप्येवं । यत्रतूष्णींनिर्वापस्तत्रतद्देवतांमनसाध्यायन्तूष्णींनिर्वपेदितिग्रंथान्तरे । ३ आज्यद्रव्यमनादेशेजुहोतिपुविधीयते । मंत्रस्यदेव-तायाश्चप्रजापतिरितिस्थितिः । सचमहाव्याहृत्यात्मकइतिहेमाद्रिः । केवलंव्याहृतित्रयमितिकमलाकरः । जीर्णपुस्तकेसमस्तव्याहृतिभिरित्युक्तं । यत्रदेवतानोक्तामंत्रश्चनोक्तस्तत्रमूलमंत्रोवेदितव्यः । ॐकारपूर्वकंचतुर्थ्यंतंनामैवमूलमंत्रः ।

सामान्यार्थोविशेषार्थश्चेति भगवान्—यत्रोपदिश्यतेकर्मकर्तुरंगंतुनोच्यते । दक्षिणस्तत्रविज्ञेयःकर्मणांपारगःकरः ॥ यत्रदि ङ्नियमोनोक्तोजपहोमादिकर्मसु । तिस्रस्तत्रदिशःशस्ताऐंद्रीसौम्याऽपराजिता ॥ अपराजिताऐशानी । आसीनऊर्ध्वःप्रह्वो यानियमोयत्रनोच्यते । तदासीनेनकर्तव्यंनप्रह्वेणनतिष्ठता ॥ तथा—अनादेशेस्वयंकर्तासर्वेऋत्विक्पुरोहिताः । प्राक्कूलतासाध नानांप्रावसंस्थत्वंचकर्मणाम् ॥ तथा—अविज्ञातस्वरामंत्राःप्रयोक्तव्याःप्रयोक्तृभिः । एकश्रुत्यैवहोमेषुविज्ञाताश्चविकल्पतः ॥ यस्मिन्मंत्रेणपठितःस्वाहाकारोभवेद्यदि । स्वाहांतेनप्रयोक्तव्योहोमेषुप्रणवादिकः ॥ यत्रस्यात्प्रत्यृचंशब्दस्तत्रैवहोमइष्यते । ऋगंतेतत्रहोतव्यंस्वाहाकारंपठेत्ततः ॥ जानीयात्प्रत्यृचंमंत्रंतदन्यानुपदेशतः । ॐभूर्भुवःस्वश्चेतितिस्रोव्याहृतयोजपेत् ॥ आभि श्चहोमेतिसृभिश्चतुर्थीस्यात्समासतः । अथप्रयोगमंत्राणांषड्विधंलक्षणंस्मृतम् ॥ जपानुमंत्रणाप्यायनाभिमंत्रस्तथैवच । उप स्थाकर्मकरणंषडुपांशुप्रयोगतः ॥ जपमुच्चारणंविद्यात्कत्वर्थमपितद्भवेत् । अर्थतःकार्यलाभश्चेदर्थएवकृतोभवेत् ॥ मंत्रमुच्चा रयन्नेवमंत्रार्थत्वेनसंस्मरेत् । शेषिणंतन्मनाभूत्वास्यादेतदनुमंत्रणम् ॥ एतदेवाभिमंत्रस्यलक्षणंचेक्षणादिकम् । अद्भिःसंस्प र्शनाधिक्यात्तदेवाप्यायनंस्मृतम् ॥ उपस्थानंतदेवस्यात्प्रणतिस्थानसंयुतम् । वाह्यंकर्मयदेतेषुकर्मकालेक्रियेतयत् ॥ कर्मणः

---

१ करणवदशब्दमनःप्रयोगउपांशुरितिवृत्तिः । उपांशुरूपस्योच्चारणस्यलक्षणंप्रातिशाख्येभिहितं करणवत्ओष्ठव्यापारयुक्तंनतुमनःप्रयो- [illegible] परैरश्रवणादशब्दंइतिद्वितीयारण्यकेभाष्येउक्तं । शनैरुच्चारयेन्मंत्रमीषदोष्ठौप्रचालयेत् । किंचिच्छ्रवणयोग्यःस्यादुपांशुःसजपःस्मृतः ॥ [illegible] गीतार्थदीपिकायाम् ।

करणंतस्यविहितार्थप्रकाशनम् । मंत्रेणकृत्वामंत्रांतेक्रियतेकर्मयेषुतु ॥ तथा—प्राजापत्यमुपांशुस्यान्मध्यंसावित्रमेवच । कृताकृतंब्रह्मवरणंब्रह्माचाज्यस्यसंस्कृतिः ॥ संमार्गःस्रुवदर्व्योश्चआज्यभागौपरिस्तृतिः । व्रीहीणामवघातश्चतंडुलेपुकृताकृतः ॥ द्रवीभूतघृतस्यापिविलापनविधिस्तथा ॥ इति ॥ अत्रविहितंकर्मपवित्रपाणिःकुर्वीत । यदाहहारीतः—जपहोमहराह्येतेअसुरादिव्यरूपिणः । पवित्रकृतहस्तस्यविद्रवंतिदिशोदश ॥ अत्रिः—उभाभ्यामपिपाणिभ्यांविप्रैर्दर्भपवित्रके । धारणीयेप्रयत्नेनब्रह्मग्रंथिसमन्विते ॥ ब्रह्मग्रंथिलक्षणंगरुडपुराणे—अस्त्यन्योवैष्णवोमार्गोब्रह्मग्रंथिविनिर्मितौ । सकृत्प्रदक्षिणीकृत्यपवित्रमभिधीयते ॥ तद्ब्रह्मग्रंथिमत्प्रोक्तंपवित्रंवेदवेदिभिः । पवित्रकर्तुरभिमुखप्रदेशोब्रह्ममार्गः ॥ पवित्रदर्भसंख्याचतत्रैव—सप्तभिःकुशपिंजूलैःकुर्याद्ब्रह्मपवित्रकम् । पंचभिःक्षत्रियस्यैवचतुर्भिस्तुतथाविशः ॥ द्वाभ्यांशूद्रस्यविहितमितराणांतथैवच ॥ मार्कंडेयस्तु—चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्यपवित्रकम् । एकैकन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमम् ॥ सर्वेषांवाभवेद्द्वाभ्यांपवित्रंग्रंथितंनवा । त्रिभिस्तुशांतिकेकार्यंपौष्टिकेपंचभिस्तथा । चतुर्भिरभिचाराख्येविप्रःकुर्यात्पवित्रकम्[1] ॥ हेमपवित्रंविशिष्यप्रशस्तमुक्तंहेमाद्रौ—अन्यानिचपवित्राणिकुशदूर्वात्मकानिच । हेमात्मकपवित्रस्यह्येकांनार्हंतिवैकलां ॥ इति । द्रव्यभेदेनाहुतिप्रमाणभेदउक्तःसिद्धांतशेखरे—कर्षप्रमाणमाज्यंस्यान्मधुक्षीरंचतत्समम् । तंडुलानांशुक्तिमात्रंपायसंप्रसृतेःसमम् ॥ कर्षमात्राणिभक्ष्याणिलाजामुष्टिमितामताः । अन्नंग्राससमंग्राह्यंशाकंग्रासार्धमात्रकम् ॥ मूलानांतुत्रिभागःस्यात्कंदानामष्टमोंशकः । इक्षुः

१ रभिचाराख्यंकुर्वन्कुर्यात्पवित्रकं इतिपाठः ।

पर्वप्रमाणःस्यादंगुलद्वितयंलता ॥ प्रादेशमात्राःसमिधोव्रीहीणांमंजरीसमा । तिलसक्तुकणादीनांमृगीमुद्राप्रमाणतः ॥ पत्रपुष्पफलानांतुस्वमानाहुतिरिष्यते ॥ चंद्रश्रीखंडकस्तूरीकुंकुमागरुकर्दमाः । हरिमंथसमाःप्रोक्तागुग्गुलुर्बदरीसमः ॥ आहुतीनामिदंमानंकथितंवेदवेदिभिरिति । हरिमंथश्चणकः । मृगीमुद्रालक्षणमुक्तंतत्रैव—स्यात्रिमुद्रामृगीमुद्राहोमेसर्वफलप्रदेति । अरणिजन्यादेरग्नेरुत्तमादित्वमुक्तंतत्रैव—उत्तमोऽरणिजन्योग्निर्मध्यमःसूर्यकांतजः । उत्तमःश्रोत्रियागारान्मध्यमःस्वगृहादिजः ॥ एतमग्निंताम्रसौवर्णरजतादिपात्राभ्यांप्रणयेत् ॥ तथाचात्रिः—पात्रांतरेणपिहितेताम्रपात्रादिकेशुभे । अग्निप्रणयनंकुर्याच्छरावेतादृशेपिवा ॥ आपस्तंबः—नाप्रोक्षितमिंधनमग्नावादध्यात् ॥ बर्हिरर्थेकुशाभावेप्रतिनिधयः स्मृत्यर्थसारे—बर्हिःकाशमयंग्राह्यंनलभ्यंतेकुशायदि । शरोशीरमुचथ्याश्ववालमुंजार्जुनेक्षवः ॥ सुगंधितेर्जुनादारुदूर्वाक्षीरद्रुमाअपि । यद्वासर्वतृणेभ्योपिशस्तंबर्हिर्यथेप्सितम् ॥ शुक्लमूलकृष्णमूलदुर्गंधितृणवर्जितम् ॥ शातातपः—समित्पुष्पफलादीनिब्राह्मणःस्वयमाहरेत् । शूद्रानीतैःक्रयक्रीतैःकर्मकुर्वन्व्रजत्यधः ॥ विष्णुः—दर्शेश्रावणमासस्यसमंत्रोत्पादिताःकुशाः । अयातयामास्तेज्ञेयानियोज्याःसर्वकर्मसु ॥ वर्षमितिशेषः । कुशोत्पाटनमंत्रमाहकश्यपः—शुचौदेशेशुचिर्भूत्वास्थित्वापूर्वोत्तरामुखः । ॐकारेणैवमंत्रेणकुशान्स्पृष्ट्वाद्विजोत्तमः ॥ विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज । नुदसर्वाणिपापानिदर्भस्वस्तिकरोमम ॥ इमंमंत्रंसमुच्चार्यततःपूर्वोत्तरामुखः । हुंफट्कारेणदर्भांस्तुसकृच्छित्त्वासमुद्धरेत् ॥ हारीतः—अच्छिन्नाग्रान्पवित्रांश्चसमूलान्को

---

१ मध्यमानामिकाङ्गुष्ठानांतिसृणांयोजनान्मृगीइति ।

मलान्शुभान् । पितृदेवद्विजार्थंहिसमादद्यात्कुशान्द्विजः ॥ मासेनभस्यमावास्यातस्यांदर्भोच्चयोमतः । अयातयामास्तेदर्भा
नियोज्याःस्युःपुनःपुनः । गोभिलः—कुशमूलेस्थितोब्रह्माकुशमध्येजनार्दनः । कुशाग्रेशंकरंविद्यात्त्रयोदेवाव्यवस्थिताः ॥
हारीतः—चितौदर्भाःपथिदर्भायेदर्भायज्ञभूमिषु । स्तरणासनपिंडेषुपट्कुशान्परिवर्जयेत् ॥ ब्रह्मयज्ञेषुयेदर्भायेदर्भाःपितृत
र्पणे । हतामूत्रपुरीषाभ्यांतेषांत्यागोविधीयते ॥ मार्कंडेयः—कुशपाणिःसदातिष्ठेद्ब्राह्मणोदंभवर्जितः । सनित्यंहंतिपापानि
तूलराशिमिवानलः ॥ इध्मवृक्षानाहमरीचिः—पलाशःखदिरोऽश्वत्थःशमीवटउदुंबरः । अपामार्गार्कदूर्वाश्चकुशाश्चेत्यप
रेविदुः ॥ दशद्वादशवांगुल्यःसमाःपंचदशस्मृताः । नात्यंगुष्ठाःसत्वचश्चसार्द्राइध्मइहोत्तमाः ॥ ब्रह्मपुराणेपि—शमीपला
शन्यग्रोधप्लक्षवैकंकतोद्भवाः । अश्वत्थोदुंबरौबिल्वश्चंदनःसरलस्तथा । शालश्चदेवदारुश्चखदिरश्चैवयज्ञियाः ॥ दक्षिणा
यांविशेषउक्तोमहाभारते—वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्मसुदक्षिणा । सर्वत्रतुसमुद्दिष्टाभूमिर्गावोथकांचनम् ॥ वैजवापः—शिव
नेत्रोद्भवंयस्माद्रजतंपितृवल्लभम् । अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्येषुवर्जितम् ॥ अन्यच्च—यज्ञोपवीतेद्वेधार्येश्रौतेस्मार्तेचकर्मणि ।
तृतीयमुत्तरीयार्थेवस्त्राभावेतदिष्यते ॥ सदोपवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतम् ॥ इति ।
अत्रपूर्वार्धेनसदाशब्दवशात्पुरुषार्थता । उत्तरार्धेनविपर्ययनिंदाद्वारेणसशिखसोपवीताभ्यांकर्तव्यंकर्मेतिकीर्तनात्कर्मार्थता ।
एवंचकर्मकालेशिखाबंधोपवीताभावेकर्मागलोपनिमित्तंपुरुषार्थलोपनिमित्तंचेतिप्रायश्चित्तद्वयंभवति । दर्शपूर्णमासयोरिवानृत
वदने । कर्मणोबहिस्तुपुरुषार्थलोपनिमित्तमेकमेवेतिविवेकः ॥ संग्रहे—प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्तते । सनाप्नोति

फलंतस्यपरत्रेतिश्रुतिःस्मृतिः ॥ यद्बल्पंवास्वगृह्योक्तंयस्यकर्मप्रचोदितम् । तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेसर्वःकृतोभवेत् ॥ ॥ अथकर्मविशेषेग्निनामानि—पावकोलौकिकोह्यग्निःप्रथमःसंप्रकीर्तितः । अग्निस्तुमरुतोनामगर्भाधानेविधीयते ॥ ततःपुंसवनेज्ञेयःपवमानस्तथैवच । सीमंतेमंगलोनामप्रवलोजातकर्मणि ॥ नाम्निवैपार्थिवोह्यग्निःप्राशनेतुशुचिःस्मृतः । सभ्योनामसचौलेतुव्रतादेशेसमुद्भवः ॥ गोदानेसूर्यनामाग्निर्विवाहेयोजकोमतः । आवसथ्येद्विजोज्ञेयोवैश्वदेवेतुरुक्मकः ॥ प्रायश्चित्तेविटश्चैवपाकयज्ञेषुपावकः । देवानांहव्यवाहश्चपितॄणांकव्यवाहनः ॥ शांतिकेवरदःप्रोक्तःपौष्टिकेबलवर्धनः । पूर्णाहुत्यामिलोनामक्रोधोग्निश्चाभिचारिके ॥ वश्यार्थेकामदोनामवनदाहेतुदूपकः । कुक्षौतुजाठरोज्ञेयःक्रव्यादोमृतदाहने ॥ वह्निनामालक्षहोमेकोटिहोमेहुताशनः । वृषोत्सर्गेऽध्वरोनामसुचयेब्राह्मणःस्मृतः ॥ समुद्रेवाडवोह्यग्निःक्षयेसंवर्तकस्तथा । ब्रह्मावैगार्हपत्यश्चईश्वरोदक्षिणस्तथा ॥ विष्णुराहवनीयःस्यादग्निहोत्रेत्रयोऽग्नयः । ज्ञात्वैवमग्निनामानिगृह्यकर्मसमारभेत् ॥ स्मृत्यर्थसारे—बहुशुष्केंधनेचाग्नौसुसमिद्धेविधूमके । सांगारेलेलिहानेचहोतव्यंनान्यथाक्वचित् ॥ ॥ स्रुक्स्रुवादिप्रकृतिवृक्षाः । स्मृत्यर्थसारे—जुहूःपालाश्युपभृदाश्वत्थीवैकंकतीध्रुवा । यद्वासर्वाःस्रुचःकार्याएतेषामन्यवृक्षजाः ॥ शमीमय्यःस्रुचःकार्याःसर्वावाभूर्जवृक्षजाः । तदलाभेयथालाभमन्ययज्ञियवृक्षजाः ॥ खादिरस्तुस्रुवःकार्यःशम्याप्राशित्रमेक्षणे । खादिरोमुसलःकार्यःपालाशःस्यादुलूखलः ॥ यद्वोभौवारुणौकार्यौतदभावेन्यवृक्षजौ । मुख्याभावेतुसदृशंद्रव्यंप्रतिनिधीयते । यावद्यावत्सुस

---

१ यस्ययत्कर्मचोदितमितिपाठः ।

इशंतत्तदेवहिगृह्यते ॥ संग्रहे—प्रशस्तौपूर्णपात्रार्थेदारुकांस्यमयौमखे । खादिरेणस्रुवःकार्यःपालाशेनजुहूर्भवेत् ॥ त्वक्प्र देशेनिलौस्यातामन्यैर्नायज्ञियैर्द्रुमैः । तदभावेपलाशस्यपर्णाभ्यांहूयतेहविः ॥ पलाशपर्णाभावेतुपर्णैर्वापिप्पलोद्भवैः । पर्ण मत्रमध्यमंज्ञेयम् । मध्यमेनपर्णेनजुहोतीतिश्रुतेः । चमसंवाप्रणीतायाःकांस्यपात्रमथापिवा ॥ घटनाप्रकारः । संग्रहे— आयामंपंचधाकृत्वाद्विभागंपात्रमुच्यते । त्रिभागंदंडमित्याहुरेतदायामलक्षणम् ॥ पात्रायामोऽर्धतःपात्रविस्तारश्चतदर्धतः । ग्रीवाविस्तारस्तस्यार्धाद्बिलस्योच्छ्रायइष्यते ॥ विस्ताराद्विगुणंपात्रंग्रीवाविस्तारमर्धतः ॥ अन्यानितुलक्षणानिविस्तरभयेननो कानि ॥ तथा—काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिकेचसः । काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुः ॥ नस्यात्प्रतिनि धिर्मंत्रस्वामिदेशा[या]ग्निकर्मसु । सदेशकालयोर्नास्तिनारणेरग्निरेवसा ॥ नाभावस्यप्रतिनिधिरभावांतरमिष्यते । नापिप्र तिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् ॥ इत्यादि ॥ तथा—स्वकालादुत्तरोगौणःकालःसर्वस्यकर्मणः ॥ कुशदर्व्यादयोमंत्राब्रा ह्मणाश्चबहुश्रुताः । नतेनिर्माल्यतांयांतिविनियोज्याःपुनःपुनः ॥ कुशाःपट्सुतुनिर्माल्यादर्व्याद्याआभिचारिके । मंत्रास्त त्रचशूद्रार्थेब्राह्मणाःप्रेतभोजिनः ॥ पट्सुतर्पणश्राद्धासनभोजनमूत्रपुरीषकालधारणेषु । तत्र आभिचारिके ॥ कृतंविहितं कर्मविष्ण्वर्पणंकार्यम् । तथाच बृहन्नारदीये—विष्ण्वर्पितानिकर्माणिसफलानिभवंतिहि । अनर्पितानिकर्माणिभस्मनिन्य स्तहव्यवत् ॥ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंयच्चान्यन्मोक्षसाधनम् । विष्णोःसमर्पितंसर्वंसात्विकंसफलंभवेत् ॥ भगवद्गीतायां—

यत्करोपियदश्नासियज्जुहोपिददासियत् । यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणम् ॥ इति । विहितमितिशेपः इत्यादि । एवमन्या अपिपरिभापाज्ञेयाः ॥ ॥ इतिश्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेपरिभापाप्रकरणम् ॥ ॥ ॥

अथगर्भाधानाद्याःसंस्काराउच्यंते ॥ तत्रप्रथमेरजोदर्शनेमासादौदुष्टेसतिगर्भाधानस्यशांतिकपूर्वंकर्तव्यत्वाच्छांतिकंवक्तुं दुष्टकालाद्युच्यते । प्रथमेरजसिचैत्रज्येष्ठआपाढभाद्रपदकार्तिकपौपाअशुभाः आश्विनोमध्यमः शेपाःशुभाः । क्वचिद्वैशाख फाल्गुनपूर्वार्धयोरधमत्वमुक्तम् । तिथिपुप्रतिपच्चतुर्थीपष्ठ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीपौर्णमास्यमावास्याअशुभाः । शेपाःशुभाः । क्वचित्सप्तम्येकादश्यावशुभेअष्टमीद्वादश्यौचशुभेइत्युक्तम् । आसांशुभाशुभत्वाभ्यांमध्यमत्वमितिसांप्रदायिकाः । वारेपुरवि भौममंदवाराअशुभाः अन्येशुभाः । कैश्चित्सोमोप्यशुभउक्तः । नक्षत्रेपुभरण्यार्द्रापुष्याश्लेपापूर्वाज्येष्ठामूलपूर्वापाढापूर्वाभाद्र पदारेवत्योऽशुभाः । चित्राविशाखाश्रवणाश्विनीमघास्वातयोमध्यमाः । अन्यानिशुभानि । कैश्चित्तुकृत्तिकापुनर्वस्वनुराधारे वत्योप्यशुभाउक्ताः । एवंचतासांमध्यमत्वम् । एवमन्यत्रापि । योगेपु व्याघातस्याद्यानवनाड्योगंडातिगंडयोःपट्पट् शूलस्यपं चदशपरिघपूर्वार्धंवैधृतिर्व्यतीपातश्चेत्यशुभाः । वज्रोमध्यमः । अन्येशुभाः । करणानिविष्टिंविनासर्वाणिशुभानि । अह्नित्रे धाविभक्तेआद्योभागःशुभः । द्वितीयोमध्यमः । तृतीयोऽशुभः । एवंरात्रौ । सूर्योदयास्तमयावप्यशुभौ । रविसंक्रमादधो नाडीचतुष्टयमूर्ध्वंचाप्यशुभम् । संक्रांत्यादिदग्धदिनेप्वशुभम् । रविचंद्रोपरागयोरप्यशुभम् । संध्योपप्लवशावाशौचेपुभर्तु रात्मनश्चतुर्थाष्टमद्वादशस्थेचंद्रेजीर्णरक्तनीलमलिनकृष्णवस्त्रेपुपरीहितेपुचनशुभम् । संमार्जनीकाष्ठमृत्तृणाग्निशूर्पतुपशुष्काक्षतलो

हपाषाणशस्त्रादिधारिण्याएतैर्युक्तदेशेचाशुभम् । देहलीद्वाररथ्यापितृमातृगृहेष्वशुभम् । ऊर्ध्वस्थितायानिद्रितायाश्चाशुभम् । पित्रादिसखिस्वभर्तृभिर्दृष्टमशुभम् । शय्यादौचाशुभमित्यादिज्ञेयम् ॥ दुष्टमासादौप्रथमरजोदर्शनेतांबूलभक्षणादिमंगलाचारं नकुर्यात् । द्वितीयेशुभेतुतत्रकुर्यादितिकेचित् । प्रथमेदुष्टेरजोदर्शनेद्वितीयंप्रतीक्ष्यतस्मिन्नप्यशुभेविस्तरेणशांतिंकुर्यादित्यपि केचित् । प्रथमएवयथाशक्तिशांतिंचरेदित्यपरे । अत्रैकस्मिन्नप्यशुभेवक्ष्यमाणाशांतिःकार्या । द्वित्राद्यशुभसंनिपातेतुतत्सूचितबह्वशुभनिरासार्थंवक्ष्यमाणाहुतिसंख्यादिविवृद्धिःकार्यायथाशक्तीत्यादिज्ञेयम् ॥ ॥ इतिशुभाशुभविचारः ॥ ॥ अथ ऋतुशांतिरुच्यते ॥ तत्र—एवंविनायकंपूज्यग्रहांश्चैवविधानतः । कर्मणांफलमाप्नोतीतियाज्ञवल्क्येनकर्मफलसिद्धावविघ्नार्थत्वेनग्रहयज्ञस्यावश्यकत्वोक्तेः । इहचशौनकेन । आर्तवानांतुनारीणांशांतिंवक्ष्यामिशौनकइत्युपक्रम्यग्रहातिथ्यपुरःसरमितिप्रकरणोक्तेरावश्यकत्वादेवदेशकालकर्तृकाणांचविशेषवचनाभावेतंत्रेणकर्तव्यत्वाद्ग्रहमखपूर्वकस्तंत्रेणशांतिकप्रयोगउच्यते ॥ ॥ रजोदर्शनानंतरंपंचमादिदिनेचंद्रताराद्यानुकूल्येशुचिदेशेसुस्नातयापत्न्यायुतःपतिःप्राङ्मुखउपविश्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वा ममपत्न्याःप्रथमरजोदर्शनेऽमुकदुष्टमासादिसूचितसकलारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखांशौनकोक्तांदुष्टरजोदर्शनशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्य गणेशपूजनपुण्याहवाचनगौर्यादिषोडशमातृकापूजनब्राह्म्यादिसप्तमातृकापूजननांदीश्राद्धानिकृत्वा शांतंदांतंकुटुंबिनंमंत्रतंत्रज्ञमाचार्यंब्रह्माणंचजपहोमार्थमष्टौषड्वाचतुरोवाऋत्विजोपिवृत्वागंधादिनापूजयेत् । ततआचार्योगृहेशानदेशेशुचौ ॥ महीद्यौःकाण्वोमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री भूम्यर्थने० । ॐ मुहीद्यौःपृ॑थि॒वीच॑नइ॒मंय॒ज्ञंमि॑मिक्षतां । पि॒पृ॒तांनो

अथोत्तरनारायणभट्टी(अंत्येष्टिपद्धति)विषयानुक्रमः ।

भरीमभिः ॥ इतिभूमिंस्पृष्ट्वा तद्दक्षिणोत्तरयोश्चतथैवभूमिंस्पृष्ट्वा । ओषधयइत्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् ओषधिक्षेपेवि० ।
ॐ ओषधयः संवदंतेसोमेनसहराज्ञा । यस्मैकृणोतिब्राह्मणस्तंराजन्पारयामसि ॥ इतिद्रोणप्रमाणव्रीहिभिर्मध्येतद्दक्षिणोत्तर
तश्चस्पृष्टदेशेमंत्रावृत्त्याराशित्रयंकृत्वा तेनैवक्रमेणराशित्रयेनवमकालकमभग्नंकुंभत्रयं आकलशेष्वितिमंत्रावृत्त्यास्थापयेत् । एवं
सर्वत्रमंत्रावृत्तिः । आकलशेष्वित्यस्यकाश्यपोदेवलःपवमानःसोमोगायत्रीकलशस्थापनेवि० । ततःप्रसुवआपइतिनवर्चस्यसू
क्तस्यसिंधुक्षिन्प्रैयमेधोनद्योजगती । कलशेपूदकपूरणेवि० । ॐ प्रसुवआपोमहिमानमुत्तमंकारुर्वोचातिसदनेविवस्वतः ।
प्रसप्तसप्तत्रेधाहिचक्रमुःप्रसृत्वरीणामतिसिंधुरोजसा ॥ प्रतेरदद्वरुणोयातवेपथःसिंधोयद्वाजाँऽअभ्यद्रवस्त्वम् । भूम्याअधि
प्रवतायासिसानुनायदेषामग्रंजगतामिरज्यसि ॥ दिविस्वनोयततेभूम्योपर्यनंतंशुष्ममुदियर्तिभानुना । अभ्रादिवप्रस्तनयंति
वृष्टयःसिंधुर्यदेतिवृषभोनरोरुवत् ॥ अभित्वासिंधोशिशुमिन्नमातरोवाश्राअर्षंतिपयसेवधेनवः । राजेवयुध्वानयसित्वमित्सिचौ
यदेषामग्रंप्रवतामिनक्षसि ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या । असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृ
णुह्यासुषोमया ॥ (सितासितेसरितेयत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंति । येवैतन्वं[1] विसृजंतिधीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजंते)
॥ १ ॥ तृष्टामयाप्रथमंयातवेसजूःसुसर्त्वारसयाश्वेत्यात्या । त्वंसिंधोकुभयागोमतींक्रुमुंमेहत्वासरथंयाभिरीयसे ॥ ऋजीत्ये
नीरुशतीमहित्वापरिज्रयांसिभरतेरजांसि । अदब्धासिंधुरपसामपस्तमाश्वानचित्रावपुषीवदर्शता ॥ स्वश्वासिंधुःसुरथासुवा
साहिरण्ययीसुकृतावाजिनीवती । ऊर्णावतीयुवतिःसीलमावत्युताधिवस्तेसुभगामधुवृधं ॥ सुखंरथंयुयुजेसिंधुरश्विनंतेनवा

जँसनिषदुसिन्नाजौ । मुहान्द्यस्यमहिमापनुस्यतेदंध्यस्यस्वयंशसोविरुप्शिनः ॥ २ ॥ याःप्रवतइतिवसिष्ठोनद्यःशक्करी अभिमंत्रणेवि० । ॐ याःप्रवतौनिवतंउद्वतंउदुन्वतीरनुदकाश्चयाः । ताअस्मभ्यंपयंसापिन्वमानाःशिवादेवीरंशिपदाभंवंतुसर्वानुद्यौअशिमिदाभवंतु ॥ गंधद्वारामित्यस्यानंदकर्दमचिक्लीतेंदिरासुताःश्रीरनुष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । एवमग्रेपितत्रतत्र विनियोगोज्ञेयः । ॐ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ इतित्रिष्वपिगंधंप्रक्षिप्य । याओषधीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । ॐ याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा । मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तचं ॥ इतिसर्वौषधीः । ततोमध्यकुंभे । यवव्रीहितिलमाषान्कंगुश्यामाकमुद्गान्क्षिप्त्वागायत्र्योदुंबरकुशदूर्वारकोत्पलचंपकबिल्वविष्णुक्रांतातुलसीबर्हिषशंखपुष्पीशतावर्यश्वगंधानिर्गुंडीरक्तपीतसर्षपापामार्गपलाशपनसजीरकप्रियंगुगोधूमप्लक्षाश्वत्थदधिदुग्धघृतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुरंटकगुंजावचाभद्रमुस्ताख्यानिद्वात्रिंशदौषधानिसर्वाणि यथासंभवंवाक्षिपेत् । ततस्त्रिषुकलशेषु काण्डात्कांडादित्यस्याग्निर्याज्ञिक्यउपनिषदोनुष्टुप् । ॐ कांडात्कांडात्प्ररोहंतीपरुषःपरुषःपरि । एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनंच ॥ इतिदूर्वाः । अश्वत्थेवइत्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । ॐ अश्वत्थेवोनिषदंनंपर्णेवोवसतिष्कृता । गोभाजइत्किलासथयत्सनवथपूरुषं ॥ इतिपंचपल्लवान् । अश्वत्थोदुंबरप्लक्षचूतन्यग्रोधपल्लवाः । गजाश्वस्थानरथ्यावल्मीकसंगमह्रदगोष्ठस्थामृदः । स्योनापृथिविकाण्वोमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः ॥ इतिमृदःक्षिप्त्वा । याःफलिनीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । ॐ याःफलिनीर्या

अफलाअपुष्पायाश्चपुष्पिणीः । बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुंचंत्वंहसः ॥ इतिपूगीफलानि ॥ सहिरत्नानीत्यस्यश्यावाश्वःसविता गायत्री । ॐ सहिरत्नानिदाशुषेसुवातिसविताभगः । तंभागंचित्रमीमहे ॥ इतिकनककुलिशनीलपद्मरागमौक्तिकानिपंच रत्नानिक्षिपेत् । हिरण्यरूपइत्यस्यशौनकोपांनपात्रिष्टुप् । ॐ हिरण्यरूपःसहिरण्यसंदृगपांनपात्सेदुहिरण्यवर्णः । हिरण्य यात्परियोनेर्निषद्याहिरण्यदाददत्यन्नमस्मै ॥ इतिहिरण्यंचक्षिपेत् । युवासुवासाइत्यस्यविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् । ॐ युवासु वासाःपरिवीतआगात्सउश्रेयान्भवतिजायमानः । तंधीरासःकवयउन्नयन्तिस्वाध्यो३मनसादेवयंतः ॥ इतिसूत्रेणवाससाचकल शकंठान्वेष्टयित्वागंधाक्षतपुष्पमालाभिःकलशान्भूषयेत् । ततःकलशत्रयोपरितेनैवक्रमेणसौवर्णराजतंकांस्यमयंताम्रमयंवैणवं मृन्मयंवायवादिपूरितंपात्रत्रयं । पूर्णादर्वीत्यस्यविश्वेदेवाःशतक्रतुरनुष्टुप् । ॐ पूर्णादर्विपरापतसुपूर्णापुनरापत । वस्नेव विक्रीणावहाइषमूर्जंशतक्रतो ॥ इतिनिधाय तदुपरिश्वेतंवस्त्रत्रयंन्यस्यतत्रचंदनादिनाष्टदलानिकुर्यात् । मूर्तित्रयस्यादावभ्यु त्तारणंकृत्वायथाक्रमंस्थापनंकुर्यात् । तत्रमंत्राः ॥ अग्निपदत्यागेन ॐ सप्तिंवाजंभरंददातिवीरंश्रुत्यंकर्मनिष्ठां । रोदसीवि चरत्समंजन्नारींवीरकुक्षिंपुरंधिं ॥ अस्यसःसमिदस्तुभद्रामहीरोदसीआविवेश । एकंचोदयत्समत्सुवृत्राणिदयतेपुरूणि ॥ हत्यंज रतःकर्णमावाद्भ्योनिरदहज्जरूथं । अत्रिघर्मउरुष्यदंतर्नृमेधंप्रजयासृजत्सम् ॥ दाद्द्रविणंवीरपेशाऋषिंयःसहस्रासनोति । दि विहव्यमाततानुधामानिविभृतापुरुत्रा ॥ उक्थैर्ऋषयोविह्वयंतेनरोयामनिबाधितासः । वयोअंतरिक्षेपततःसहस्रापरियाति

१ स्वर्णादिनिर्मितभुवनेश्वर्यादिप्रतिमानामभ्युत्तारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठाकरिष्यइतिसंकल्पः ।

गोनां ॥ विशईळतेमानुषीर्यामनुषोनहुषोविजाताः । गांधर्वीपथ्यामृतस्यगव्यूतिर्घृतआनिषत्ता ॥ ब्रह्मंकृभवस्ततक्षुर्महामवोचामासु वृक्ति । मावंजरितारंयविष्ठमहिद्रविणमायजस्व ॥ ॥ ॐ अग्निःसप्तिंवाजंभरंददात्यग्निर्वीरंश्रुत्यंकर्मनिष्ठां । अग्नीरोदसी विचरत्समंजन्नग्निर्नारींवीरकुक्षिंपुरंधिं ॥ अग्नेरप्नसःसमिदस्तुभद्राग्निर्महीरोदसीऽआविवेश । अग्निरेकंचोदयत्समत्स्वग्निर्वृत्राणिदयतेपुरूणि ॥ अग्निर्हत्यंजरतःकर्णमावाग्निरद्भ्योनिरदहज्जरूथं । अग्निरत्रिंघर्मउरुष्यदंतरग्निर्नृमेधंप्रजयासृजत्सं ॥ अग्निर्दाद्द्रविणंवीरपेशाऽअग्निर्ऋषिंयःसहस्रासनोति । अग्निर्दिविहव्यमाततानाग्नेर्धामानिविभृतापुरुत्रा ॥ अग्निमुक्थैर्ऋषयोविह्वयंतेऽग्निंनरोयामनिबाधितासः । अग्निंवयोअंतरिक्षेपतंतोग्निःसहस्रापरियातिगोनां ॥ अग्निंविशऽईळतेमानुषीर्याऽअग्निंमनुषोनहुषोविजाताः । अग्निर्गांधर्वींपथ्यामृतस्याग्नेर्गव्यूतिर्घृतआनिषत्ता ॥ अग्नयेब्रह्मंकृभवस्ततक्षुरग्निंमहामवोचामासुवृक्तिं । अग्नेप्रावंजरितारंयविष्ठाग्नेमहिद्रविणमायजस्व ॥ ऋक् ७ । ततः तत्रमध्यमेगायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री । भुवनेश्वर्यावाहनादौवि०। ॐ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियोयोनःप्रचोदयात् ॥ भुवनेश्वर्यैनमःभुवनेश्वरीमावाहयामीतियथाशक्तिसुवर्णनिर्मितांभुवनेश्वरीप्रतिमांस्थापयेत् । तद्दक्षिणकुंभोपरिवस्त्रे । इंद्राणींवृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिः । इंद्राण्यावाहनेवि० । ॐ इंद्राणीमासुनारिषुसुभगामहमश्रवम् । नह्यस्याअपरंचनजरसामरतेपतिर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः ॥ इंद्राण्यैनमः इंद्राणीमावाहयामीतितथैवसौवर्णामिंद्राणीप्रतिमांसंस्थाप्य । उत्तरकलशोपरि । इंद्रत्वाविश्वामित्रइंद्रोगायत्री । इंद्रावाहनेवि० । ॐ इंद्रंत्वावृषभंवयंसुतेसोमेहवामहे । सपाहिमध्वोअंधसः ॥ इंद्रायनमः इंद्रमावाहयामीतितथैवसौवर्णामिंद्रप्रतिमांस्थापयेत् ।

ततउक्तमंत्रैरुक्तक्रमेणदेवतात्रयस्यकांडानुसमयेनषोडशोपचारैःपूजांकुर्यात् । ततोमध्यकुंभेआचार्योऽष्टसहस्रमष्टशतंवागायत्रीं जप्त्वाश्रीसूक्तंजपेत्। यथा। हिरण्यवर्णामितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यआनंदकर्दमचिक्लीतेंदिरासुताऋषयः। आद्यायाः श्रीरग्निश्चेत्यु भेदेवते अन्यासांश्रीःआद्यास्तिस्रोनुष्टुभः चतुर्थीबृहती पंचमीषष्ठ्यौत्रिष्टुभौततोऽष्टावनुष्टुभोंत्याप्रस्तारपंक्तिः जपेविनियोगः। ॐ हिरण्यवर्णांहरिणीं० १५ । ततएकऋत्विग्दक्षिणकुंभेरुद्रसूक्तानिजपेत् । यथा । कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यसूक्तस्यघोरःकण्वोरुद्रो गायत्र्यंत्यानुष्टुप्। जपेवि० । ॐ कद्रुद्रायप्रचेतसेमीढुष्टमायतव्यसे । वोचेमशंतमंहृदे ॥ यथानोअदितिःकरत्पश्वेनृभ्योयथा गवे । यथातोकायरुद्रियम् ॥ यथानोमित्रोवरुणोयथारुद्रश्चिकेतति । यथाविश्वेसजोषसः ॥ गाथपतिंमेथपतिंरुद्रंजलाषभेषजम् । तच्छंयोःसुम्नमीमहे ॥ यःशुक्रइवसूर्योहिरण्यमिवरोचते । श्रेष्ठोदेवानांवसुः ॥ १ ॥ शंनःकरत्यर्वतेसुगं मेषायमेष्ये । नृभ्योनारिभ्योगवे ॥ अस्मेसोमश्रियमधिनिधेहिशतस्यनृणाम् । महिश्रवस्तुविनृम्णम् ॥ मानःसोमपरि बाधोमारातयोजुहुरंत । आनइंदोवाजेभज ॥ यास्तेप्रजाअमृतस्यपरस्मिन्धामन्नृतस्य । मूर्धानाभासोमवेनआभूषंतीःसोमवेदः ॥ २ ॥ इमारुद्रायतवसइत्येकादशर्चस्यकुत्सोरुद्रआद्यानवजगत्योंत्येद्वेत्रिष्टुभौ । जपेविनि० । ॐ इमारुद्रायतवसेकपर्दिने क्षयद्वीरायप्रभरामहेमतीः । यथाशमसद्द्विपदेचतुष्पदेविश्वंपुष्टंग्रामेऽअस्मिन्ननातुरम् ॥ मृळानोरुद्रोतनोमयस्कृधिक्षयद्वीराय नमसाविधेमते । यच्छंचयोश्चमनुरायेजेपितातदश्यामतवरुद्रप्रणीतिषु ॥ अश्यामतेसुमतिंदेवयज्ययाक्षयद्वीरस्यतवरुद्र मीढ्वः । सुम्नायन्निद्विशोअस्माकमाचरारिष्टवीराजुहवामतेहविः ॥ त्वेषंवयंरुद्रंयज्ञसाधंवंकुंकविमवसेनिह्वयामहे । आरे

असमद्देव्यं हेळो अस्तु सुमतिमिद्वयमस्या वृणीमहे ॥ दिवो वराहमरुषं कपर्दिनं त्वेषं रूपं नमसा निह्वयामहे । हस्ते बिभ्रद्भेषजा वार्याणि शर्म वर्म च्छर्दिरस्मभ्यं यंसत् ॥ १ ॥ इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम् । रास्वा च नो अमृत मर्तभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृळ ॥ मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् । मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः ॥ मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ॥ उप ते स्तोमान्पशुपा इवाकरं रास्वा पितर्मरुतां सुम्नमस्मे । भद्रा हि ते सुमतिर्मृळयत्तमाथा वयमव इत्ते वृणीमहे ॥ आरे ते गोघ्नमुत पूरुषघ्नं क्षयद्वीर सुम्नमस्मे ते अस्तु । मृळा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ द्विबर्हाः ॥ अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हवं रुद्रो मरुत्वान् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ २ ॥ आ ते पितरिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् । जपे विनि० । ॐ आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः । अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः । व्य१स्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥ श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो । पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती । उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि ॥ हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय । ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ १ ॥ उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानम् । घृणीव च्छायामरपा अशीयाविवासेयं रुद्रस्य सुम्नम् ॥ क्व१स्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः । अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु

मांवृषभचक्षमीथाः ॥ प्रबभ्रवेवृषभायश्वितीचेमहोमहींसुष्टुतिमीरयामि । नमस्याकल्मलीकिनंनमोभिर्गृणीमसित्वेषंरुद्रस्य
नाम ॥ स्थिरेभिरंगैःपुरुरूपउग्रोबभ्रुःशुक्रेभिःपिपिशेहिरण्यैः । ईशानादस्यभुवनस्यभूरेर्नवाउयोषद्रुद्रादसुर्यम् ॥ अर्हन्बि
भर्षिसायकानिधन्वार्हन्निष्कंयजतंविश्वरूपम् । अर्हन्निदंदयसेविश्वमभ्वंनवाओजीयोरुद्रत्वदस्ति ॥ २ ॥ स्तुहिश्रुतंगर्तसदं
युवानंमृगंनभीममुपहत्नुमुग्रम् । मृळाजरित्रेरुद्रस्तवानोन्यंतेअस्मन्निवपंतुसेनाः ॥ कुमारश्चित्पितरंवंदमानंप्रतिनानामरुद्रोपयं
तम् । भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मे ॥ यावोभेषजामरुतःशुचीनियाशंतमावृषणोयामयोभु । यानिमनु
रवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यवश्मि ॥ परिणोहेतीरुद्रस्यवृज्याःपरित्वेषस्यदुर्मतिर्महीगात् । अवस्थिरामघवद्भ्यस्तनुष्व
मीढ्वस्तोकायतनयायमृळ ॥ एवाबभ्रोवृषभचेकितानयथादेवनहृणीषेनहंसि । हवनश्रुन्नोरुद्रेहबोधिबृहद्वदेमविदथेसुवीराः
॥ ३ ॥ इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसिष्ठोरुद्रस्तिस्रोजगत्योंत्यात्रिष्टुप् । जपेवि० । ॐ इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगि
रःक्षिप्रेषवेदेवायस्वधान्ने । अषाळ्हायसहमानायवेधसेतिग्मायुधायभरताशृणोतुनः ॥ सहिक्षयेणक्षम्यस्यजन्मनःसाम्राज्येनदि
व्यस्यचेतति । अवन्नवंतीरुपनोदुरश्चरानमीवोरुद्रजासुनोभव ॥ यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिक्ष्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः । सह
स्रंतेस्वपिवातभेषजामानस्तोकेषुतनयेषुरीरिपः ॥ मानोवधीरुद्रमापरादामातेभूमप्रसितौहीळितस्य । आनोभजबर्हिषिजीवशं
सेयूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ १ ॥ आवोराजानंवामदेवोरुद्रस्त्रिष्टुप् । जपेविनि० । ॐ आवोराजानमध्वरस्यरुद्रंहोतारं
सत्ययजंरोदस्योः । अग्निंपुरातनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसेकृणुध्वम् ॥ तमुष्टुहिभौमोत्रीरुद्रस्त्रिष्टुप् । जपेवि० । ॐ

तमुष्टुहियःस्विपुःसुधन्वायोविश्वस्यक्षयतिभेपजस्य। यक्ष्वामहेसौमनसायरुद्रंनमोभिर्देवमसुरंदुवस्य ॥ भुवनस्यपितरमृजिश्वारुद्र
स्त्रिष्टुप्। जपेवि० । ॐ भुवनस्यपितरंगीर्भिराभीरुद्रंदिवावर्धयारुद्रमक्तौ । बृहंतमृष्वमजरंसुषुम्नमृधग्घुवेमकविनेषितासः ॥ त्र्यं
बकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप्। जपेविनि० । ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं । उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥ अथान्य
त्रिविगुत्तरकुंभेएकादशावृत्तिभीरुद्रंजपेत् । तत्रादौन्यासान्कृत्वाऋष्यादिस्मरेत् ॥ यद्यथा ॥ नमकानांप्रथमानुवाकेआ
द्यायाःकश्यपोद्वितीयायाआत्रेयस्तृतीयायाःकश्यपस्ततोद्वयोर्गौतमस्ततएकस्याःकण्वस्ततोद्वयोर्मरुत्वांस्ततएकस्याभगवांस्ततस्ति
सृणांनारदस्ततस्तिसृणांभगवान् । द्वितीयानुवाकस्यमंडूकस्तृतीयानुवाकस्यभगवांश्चतुर्थानुवाकस्यदुर्वासाःपंचमषष्ठानुवाकयोर्भ
गवान्सप्तमानुवाकस्यहेमकोशोऽष्टमानुवाकस्यनवमानुवाकेचनमोवइतियावद्भगवानवशिष्टस्याग्निर्दशमानुवाकेप्रथमस्यपुलहोद्वि
तीयस्यस्कंदस्ततोद्वयोर्मांडव्यस्ततएकस्यदेवराट्ततएकस्यभगवांस्ततएकस्यात्रिस्ततएकस्यवैव्याघ्रस्ततएकस्यभगवांस्ततएकस्यवैरा
जस्ततएकस्यपुलहस्ततएकस्यनारदस्ततएकादशानुवाकेआद्यानांचतुर्णांदुर्वासास्ततआसमाप्तिदेवलइत्यृषयः । प्रथमानुवाकेआ
द्यस्यरुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततएकस्यस्कंदात्मारुद्रस्ततोद्वयोरुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततोद्वयोरादित्यात्मारुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततस्तिसृणां
रुद्रस्ततस्तिसृणांभगवांस्ततोद्वितीयतृतीयानुवाकयोरुद्रस्ततश्चतुर्थपंचमषष्ठानुवाकानांशंभुःसप्तमानुवाकस्यरुद्रोऽष्टमानुवाकस्यनमो
वःकिरिकेभ्यइत्यंतस्यचनवमस्यभगवानवशिष्टस्यरुद्रोदशमानुवाकेचतुर्णांरुद्रस्ततएकस्यनंदीश्वरात्मारुद्रस्ततएकस्यभगवांस्ततए
कस्यशंभुस्ततएकस्यरुद्रस्ततएकस्यभगवांस्ततोद्वयोःशंभुस्ततोवशिष्टानांरुद्रइतिदेवताः । प्रथमानुवाकेआद्येनुष्टुभौततएकास्व

राद्नुष्टुप्ततएकानिचृदनुष्टुप्ततएकानुष्टुप्ततएकानिचृदनुष्टुप् ततएकाप्रस्तारपंक्तिःपंचपदापंक्तिर्वा ततएकाषट्पदाजगतीततः
सप्तानुष्टुभस्ततोष्टानुवाकायजूंषिततएकाप्रस्तारपंक्तिःपंचपदापंक्तिर्वा ततएकानुष्टुप्ततश्चतस्रोजगत्यस्ततस्तिस्रस्त्रिष्टुभस्ततएकापंच
पदात्रिष्टुप्षड्वाबृहतीवाततोद्वादशानुष्टुभस्ततस्त्रीणियजूंषिततस्तिस्रोनुष्टुभस्ततएकायजुरितिच्छंदांसि । अथचमकानांअग्निःकां
दऋषिः आद्याग्नावैष्णवीगायत्रीशिष्टानांवाजादयोन्नादिविशेषादेवताःयजुश्छंदःजपेविनियोगः ॥ एवंरुद्रंजप्त्वा ॥ शंनइंद्रा
ग्नीतिसूक्तंजपेत् । शंनइंद्राग्नीतिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । जपेविनि० । ॐ शंनइंद्राग्नीभवतामवोभिः
शंनइंद्रावरुणारातहव्या । शमिंद्रासोमासुवितायशंयोःशंनइंद्रापूषणावाजसातौ ॥ शंनोभगःशमुनःशंसोअस्तुशंनःपुरंधिःशमु
संतुरायः । शंनःसत्यस्यसुयमस्यशंसःशंनोअर्यमापुरुजातोअस्तु ॥ शंनोधाताशमुधर्तानोअस्तुशंनउरूचीभवतुस्वधाभिः ।
शंरोदसीबृहतीशंनोअद्रिःशंनोदेवानांसुहवानिसंतु ॥ शंनोअग्निर्ज्योतिरनीकोअस्तुशंनोमित्रावरुणावश्विनाशम् । शंनःसुकृ
तांसुकृतानिसंतुशंनइषिरोअभिवातुवातः ॥ शंनोद्यावापृथिवीपूर्वहूतौशमंतरिक्षंदृशयेनोअस्तु । शंनओषधीर्वनिनोभवंतुशं
नोरजसस्पतिरस्तुजिष्णुः ॥ १ ॥ शंनइंद्रोवसुभिर्देवोअस्तुशमादित्येभिर्वरुणःसुशंसः । शंनोरुद्रोरुद्रेभिर्जलाषःशंनस्त्वष्टा
ग्नाभिरिहशृणोतु ॥ शंनःसोमोभवतुब्रह्मशंनःशंनोग्रावाणःशमुसंतुयज्ञाः । शंनःस्वरूणांमितयोभवंतुशंनःप्रस्वः१ःशम्वस्तु
वेदिः ॥ शंनःसूर्यउरुचक्षाउदेतुशंनश्चतस्रःप्रदिशोभवंतु । शंनःपर्वताध्रुवयोभवंतुशंनःसिंधवःशमुसंत्वापः ॥ शंनोअदि
तिर्भवतुव्रतेभिःशंनोभवंतुमरुतःस्वर्काः । शंनोविष्णुःशमुपूषानोअस्तुशंनोभवित्रंशम्वस्तुवायुः ॥ शंनोदेवःसवितात्रायमाणः

शंनोभवंतूपसोविभातीः । शंनःपर्जन्योभवतुप्रजाभ्यःशंनःक्षेत्रस्यपतिरस्तुशंभुः ॥ २ ॥ शंनोदेवाविश्वदेवाभवंतुशंसरस्वतीसहधीभिरस्तु । शमभिषाचःशमुरातिषाचःशंनोदिव्याःपार्थिवाःशंनोअप्याः ॥ शंनःसत्यस्यपतयोभवंतुशंनोअर्वंतःशमुसंतुगावः । शंनऋभवःसुकृतःसुहस्ताःशंनोभवंतुपितरोहवेषु ॥ शंनोअजएकपादेवोअस्तुशंनोहिर्बुध्न्यःशंसमुद्रः । शंनोअपांनपात्पेरुरस्तुशंनःपृश्निर्भवतुदेवगोपा ॥ आदित्यारुद्रावसवोजुषंतेदंब्रह्मक्रियमाणंनवीयः । शृण्वंतुनोदिव्याःपार्थिवासोगोजाताउतयेयज्ञियासः ॥ येदेवानांयज्ञियायज्ञियानांमनोर्यजत्राअमृताऋतज्ञाः । तेनोरासंतामुरुगायमद्ययूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥३॥ ततःकुंभपश्चिमदेशेस्थंडिलेग्निंप्रतिष्ठाप्य तदीशान्यांवेद्यादौनवग्रहादींस्तत्तन्मंत्रैरावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्यतदीशान्यांप्राग्वत्कुंभंसंस्थाप्यतत्रवरुणमावाह्याग्निसमीपमेत्यान्वाधानंकुर्यात् । यथा द्वेसमिधावादायसग्रह–भुवने० देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा नवग्रहान्प्रत्येकममुकसंख्याभिः (१०८ वा २८ वा ८) समित्तिलाज्याहुतिभिः। अधिदेवताःप्रत्यधिदेवताश्चैतैरेवद्रव्यैः (२८ वा ८ वा ४) क्रतुसाद्गुण्यदेवताःक्रतुसंरक्षकदेवताश्च (४ वा २) । पुनरत्रप्रधानं । भुवनेश्वरींप्रत्येकममुकसंख्याभिः (१००८ वा १०८ वा २८) दूर्वातिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहुतिभिः । इंद्राणीमिंद्रंचप्रत्येकममुकसंख्याभिः (१०८ वा २८ वा ८) दूर्वातिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहुतिभिरित्युक्त्वा शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्युक्त्वाजुहुयात् ॥ अन्येतु—गायत्र्यैवतुहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयम् । ततःस्विष्टकृतंहुत्वेतिशौनकेनेंद्राणींद्रयोर्होमानभिधानात्तयोर्होमोनास्तीत्याहुस्तन्मतेऽन्वाधानादौतत्कीर्तनाभावः । आहुतिसंख्यावक्ष्यते । ततः

परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाभुवनेश्वरींद्राणींद्रेभ्योमुष्मैत्वेतिमनसाध्यायन्तूष्णींचतुरश्चतुरोमुष्टीन्निरुप्याहुतिबहुत्वाच्चा
निरुप्य गोदुग्धेपायसंश्रपयित्वाज्यसंस्काराद्याज्यभागांतंकुर्यात् । ततोयजमानोदक्षिणतउपविश्य । होमार्थंचजपार्थंचवर
येदृत्विजोबहून् । आचार्योद्विजैःसहेतिचोक्तेराचार्यर्त्विजांहोमावगमात्तेपांचस्वल्पत्वेनत्यागायोगात्तैश्चक्रियमाणेहोमेयजमानेन
प्रत्याहुतित्यागस्याशक्यत्वात्तदानीमेवांगप्रधानदेवताउद्दिश्यएताभ्यइदंनममेतित्यजेत् । ततआचार्यःसर्त्विक्नवग्रहेभ्योऽष्टश
ताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्याकाघृताक्ताअर्कादिसमिधस्तिलाज्याहुतीश्चहुत्वा अधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिपंचलोकपाले
भ्यस्तन्न्यूनसंख्ययाजुहुयात् । ग्रहाणांयदाष्टौतदान्येभ्यश्चतस्रइतिसंप्रदायः । ततोभुवनेश्वर्यैगायत्र्यादधिमधुघृताक्ताभिस्तिस्र
भिस्तिस्रभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिरित्येवमष्टसहस्रमष्टशतंवादूर्वाहुतीर्घृताक्ततिलमिश्रगोधूमाहुतीःपायसाहुतीर्घृताहुतीश्चजुहुयात् । ए
वमिंद्राणींद्रयोःप्रागुक्तमंत्राभ्यांक्रमेणहविश्चतुष्टयंप्रत्येकमष्टशतसंख्ययाभुवनेश्वर्याअष्टसहस्रपक्षेजुहुयात् । तस्याअष्टशतपक्षेतु
तयोरष्टाविंशतिरितिसंप्रदायः । इतरपक्षेतुतयोर्नहोमः । ततःस्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमांतंकृत्वाइंद्रादिदिक्पालेभ्योनवग्रहे
भ्योभुवनेश्वरींद्राणींद्रेभ्यः क्षेत्रपालायचसदीपमापभक्तबलीन्तत्तन्मंत्रैर्दद्यात् । तद्यथा ॥ सपत्नीकोयजमानःप्रतिबलिंसंक
ल्प्यसाक्षतजलंक्षिपेत् । अद्यपूर्वोच्चरित० कृतस्यसनवग्रहमखदुष्टरजोदर्शनशांतिकर्मणःसांगतासिद्धिद्वारातत्संपूर्णफलावाप्त्य
र्थं इंद्रादिलोकपालेभ्यआदित्यादिग्रहेभ्यःप्रधानदेवताभ्यःक्षेत्रपालायचबलिदानानिकरिष्ये ॥ तत्रक्रमः । त्रातारमिंद्रंगर्गइं
द्रस्त्रिष्टुप् । इंद्रप्रीत्यर्थंबलिदानेविनियोगः । ॐ त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रंहवेहवेसुहवंशूरमिंद्रं । ह्वयामिशक्रंपुरुहूतमिंद्रंस्वस्ति

नोभुवयाधात्विंद्रः ॥ इंद्रायनमःसर्वोपचारार्थेगंधाक्षतपुष्पंसमर्पयामि । इंद्रायसांगायसपरिवारायसायुधायसशक्तिकायइमंस
दीपमाषभक्तबलिंसमर्पयामि । भोइंद्रअमुंबलिंगृहाणदिशंरक्षममयजमानस्यवासकुटुंबस्यसपरिवारस्यआयुःकर्ताक्षेमकर्ताशांति
कर्तापुष्टिकर्तातुष्टिकर्तानिर्विघ्नकर्ताकल्याणकर्तावरदोभव । इत्येतंपठित्वागंधपुष्पाक्षतजलानिपूर्वाभिमुखस्त्यजेत् । अनेनब
लिदानेनइंद्रःप्रीयताम् । एवमग्न्यादिभ्योदिक्पालेभ्यस्तत्तन्मंत्रैर्बलिंदद्यात् । ततआग्नेय्याम् । अग्निंदूतंकाण्वोमेधातिथिर
ग्निर्गायत्री । अग्निप्रीत्यर्थेबलिदानेवि० । ॐ अग्निंदूतंवृणीमहेहोतारंविश्ववेदसम् । अस्ययज्ञस्यसुक्रतुं ॥ अग्नयेसांगा
य० । भोअग्नेइमंबलिंगृहाणदिशंरक्ष० । अनेनबलिदानेनअग्निःप्रीयताम् ॥ २ ॥ ततोदक्षिणस्याम् । यमायसोमंवैव
स्वतोयमोयमोनुष्टुप् । यमप्रीत्यर्थेबलि० । ॐ यमायसोमंसुनुतयमायजुहुताहविः । यमंहयज्ञोगच्छत्यग्निदूतोअरंकृतः ॥ यमा
यसांगाय० । भोयमइमंबलिंगृहाणदिशंरक्ष० । अनेनबलिदानेनयमःप्रीयताम् ॥ ३ ॥ ततोनैर्ऋत्याम् । मोपुणोघोरः
कण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री । निर्ऋतिप्रीत्यर्थेबलि० । ॐ मोपुणःपरापरानिर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्टतृष्णयासह ॥ निर्ऋत
येसांगाय० । भोनिर्ऋतेअमुंबलिंगृहाणदिशंरक्ष० । अनेनबलिदानेननिर्ऋतिःप्री० ॥ ४ ॥ ततःपश्चिमे । तत्त्वायामि
शुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् । वरुणप्री० । ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः । अहेळमानोवरुणेहबो
ध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीः ॥ वरुणायसांगाय० । भोवरुणइमंबलिं० । अनेनबलिदानेनवरुणःप्री० ॥ ५ ॥ ततोवाय
व्ये । तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री । वायुप्रीत्यर्थे० । ॐ तववायवृतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्यावृणीमहे ॥

वायवेसांगाय० । भोवायोइमं० । अनेनवलिदानेनवायुःप्री० ॥ ६ ॥ ततउत्तरे । सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् । सोम
प्रीत्यर्थे० । ॐ सामोधेनुंसोमोअर्वंतमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यंददाति । सादन्यंविदथ्यंसभेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मै ॥ सोमा
यसांगाय० । भोसोमइमं० । अनेनवलिदानेनसोमःप्रीयताम् ॥ ७ ॥ ततईशान्याम् । तमीशानंगोतमईशानोजगती ।
ईशानप्रीत्यर्थे० । ॐ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयम् । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धः
स्वस्तये ॥ ईशानायसांगा० । भोईशानइमं० । अनेनवलिदानेनईशानः० ॥ ८ ॥ आदित्प्रत्नस्यवत्सआकाशोगायत्री ।
आकाशप्रीत्यर्थेवलिदाने० । ॐ आदित्प्रत्नस्यरेतसोज्योतिष्पश्यंतिवासरम् । परोयदिध्यतेदिवा ॥ आकाशायनम० । अने
नाकाशःप्री० । स्योनामेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । भूमिप्रीत्यर्थेवलि० । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानः
शर्मसप्रथः ॥ भूम्यैनमः० । अनेनभूमिःप्री० ॥ ततोग्रहवलयोदेयाः । तत्रपूर्वे । आकृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रि
ष्टुप् । सूर्यप्रीत्यर्थेवलि० । ॐ आकृष्णेनरजसावर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंच । हिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानि
पश्यन् ॥ आदित्यायसांगायसपरिवारायईश्वराग्निरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायेमंसदीपमाषभक्तबलिंसमर्पयामि । भोआ
दित्यइमंबलिंगृहाणममयजमानस्यसकुटुंबस्यसपरिवारस्यायुःकर्ता० । अनेनवलिदानेनादित्यःप्रीयताम् ॥ १ ॥ आग्नेय्याम् ।
आप्यायस्वराहूगणोगोतमःसोमोगायत्री । सोमप्रीत्यर्थे० । ॐ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यं । भवावाजस्यसंगथे ॥
सोमायसांगायसपरिवारायोमारूपाधिदेवतामत्यधिदेवतासहितायेमं० । भोसोमेमंबलिंगृहाण० । अनेनवलिदानेनसोमःप्री

यताम् ॥ २ ॥ दक्षिणस्याम् ।। अग्निर्मूर्धाविरूपोंगारकोगायत्री । भौमप्रीत्यर्थे० । ॐ अग्निर्मूर्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याअयम् । अपांरेतांसिजिन्वति ॥ भौमायसांगायसपरिवारायस्कंदभूमिरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोभौमेमंवलिंगृहाण० । अनेनवलिदानेनभौमःप्रीयताम् ॥ ३ ॥ ईशान्याम् । उद्बुध्यध्वंसौम्योवुधोवुधस्त्रिष्टुप् । वुधप्रीत्यर्थे० । ॐ उद्बुध्यध्वंसमनसःसखायःसमग्निमिंध्वंवहवःसनीळाः । दधिक्रामग्निमुषसंचदेवीमिंद्रावतोवसेनिह्वयेवः ॥ वुधायसां० । नारायणविष्णुरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोवुधेमंवलिंगृहाण० । अनेनवलिदानेनवुधःप्रीयताम् ॥ ४ ॥ उत्तरस्यां । वृहस्पतेशौनकोवृहस्पतिस्त्रिष्टुप् । वृहस्पतिप्री० । ॐ वृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्द्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रम् ॥ वृहस्पतयेसांगाय० ब्रह्मेंद्ररूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोवृहस्पतेइमंवलिंगृहाण० । अनेनवलिदानेनवृहस्पतिःप्री० ॥ ५ ॥ पूर्वस्यां । शुक्रःपाराशरःशुक्रोद्विपदाविराट् ।। शुक्रप्री० । ॐ शुक्रःशुशुक्वाँउषोनजारःपप्रासमीचीदिवोनज्योतिः ॥ शुक्रायसांगाय० इंद्रेंद्राणीरूपाधिदेवताप्रत्य० । भोशुक्रेमंवलिंगृहाण । अनेनव० शुक्रःप्रीयताम् ॥ ६ ॥ पश्चिमे । शमग्निरिरिंविठिःशनैश्चरउष्णिक् । शनैश्चरप्रीत्यर्थे० । ॐ शमग्निरग्निभिःकरच्छंनस्तपतुसूर्यः । शंवातोवात्वरपाअपस्त्रिधः ॥ शनैश्चरायसांगाय० यमप्रजापतिरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोशनैश्चरइमंवलिंगृहाण० । अनेनवलिदानेनशनिःप्रीयताम् ॥ ७ ॥ नैर्ऋत्याम् । कयानोवामदेवोराहुर्गायत्री । राहुप्रीत्य० । ॐ कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता ॥ राहवेसांगाय०

कालसर्परूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोराहोइमंबलिंगृ० । अनेनबलिदानेनराहुःप्री० ॥ ८ ॥ वायव्ये । केतुं कृण्वन्मधुच्छंदाःकेतुर्गायत्री । केतुप्रीत्यर्थे० । ॐ केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्याअपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥ केतवेसांगाय० चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताय० । भोकेतोइमंबलिंगृहाण० । अनेनबलिदानेनकेतुःप्रीयताम् ॥ ९ ॥ ततः । गणानांत्वाशौनकोगृत्समदोगणपतिर्जगती । गणपतिप्रीत्यर्थेब० । ॐ गणानांत्वागणपतिंहवामहेकविंकवीनामुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजंब्रह्मणांब्रह्मणस्पतआनःशृण्वन्नूतिभिःसीदसादनं ॥ गणपतयेसांगायसपरिवारायऋद्धिबुद्धिसहिताय० । भोगणपतेइमं० । अनेनब० गणपतिःप्री० ॥ जातवेदसेमारीचःकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् । दुर्गाप्रीत्यर्थेबलि० । ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिर्दहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः ॥ दुर्गायैसांगायैसपरिवारायैसायुधायैसशक्तिकायै इमंबलिंसमर्पयामि । भोदुर्गे० ममयजमानस्यसकुटुंबस्यायुःकर्त्रींपुष्टिकर्त्रींतुष्टिकर्त्रींऋद्धिकर्त्रींवरदाभव । अनेनब० दुर्गाप्री० । तववायोव्यश्वांगिरसोवायुर्गायत्री । वायुप्रीत्यर्थे० । ॐ तववायवृतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्यावृणीमहे ॥ वायवे सांगाय० भोवायोइमंबलिंगृहाण० । अनेनब० वायुःप्रीयताम् । आदित्प्रत्नस्यवत्सआकाशोगायत्री । आकाशप्री० । ॐ आदित्प्रत्नस्यरेतसोज्योतिष्पश्यंतिवासरं । परोयदिध्यतेदिवा ॥ आकाशायसां० भोआकाश० आयुःकर्तृपुष्टिकर्तृतुष्टिकर्तृ ऋद्धिकर्तृभव । अनेनब० । एषोउषाप्रस्कण्वोश्विनौगायत्री । अश्विप्रीत्यर्थेब० । ॐ एषोउषाअपूर्व्याव्युच्छतिप्रियादिवः । स्तुषेवामश्विनाबृहत् ॥ अश्विभ्यांसपरिवाराभ्यांसायुधाभ्यांसशक्तिकाभ्यांइमंबलिं० । भोअश्विनौअमुंबलिंगृह्णीतंममयज

मानस्यायुःकर्तारौ० भवतं । अनेनबलिदानेनाश्विनौप्रीयेताम् । वास्तोष्पतेवसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् । वास्तोष्पतिप्री० । ॐ वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशोअनमीवोभवानः । यत्त्वेमहेप्रतितन्नोजुपस्वशंनोअस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ वास्तोष्पतयेसांगाय० । भोवास्तोष्पतेइमंबलिं० । अनेनब० । वास्तोष्पतिःप्री० ॥ ६ ॥ ततोगायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री । भुवनेश्वरीप्रीत्यर्थे० । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं० ॥ भुवनेश्वर्यैसांगायै० भोभुवनेश्वरिइमंबलिं० ममआयुःकर्त्री० । अनेनभुवनेश्वरीप्री० । इंद्राणींवृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिःइंद्राणीप्री० बलिदानेवि० । ॐ इंद्राणीमासुनारिषुसुभगामहमश्रवम् । नह्यस्याअपरंचनजरसामरतेपतिर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः ॥ इंद्राण्यैसांगायै० भोइंद्राणीत्यादिपूर्वत् । अनेनबलिदानेनइंद्राणीप्रीयतां० । इंद्रंवोमधुच्छंदाइंद्रोगायत्री । इंद्रप्रीत्यर्थेब० । ॐ इंद्रंवोविश्वतस्परिहवामहेजनेभ्यः । अस्माकमस्तुकेवलः ॥ इंद्रायसांगायेत्यादिपूर्ववत् । अनेनब० इंद्रःप्रीयताम् ॥ ततोगृहाद्बहिरैशानीदिशंगत्वातत्रक्षेत्रपालबलिंदद्यात् । अद्यपूर्वोच्चरित० कृतस्यशांतिकर्मणःसांगतासिध्यर्थं सर्वारिष्टशांत्यर्थंक्षेत्रपालबलिदानंक० । क्षेत्रस्यपतिनावामदेवःक्षेत्रपालोनुष्टुप् बलिदाने० । ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयंहितेनेवजयामसि । गामश्वंपोषयित्न्वासनोमृळातीदृशे ॥ क्षेत्रपालंसांगंसपरिवारंसायुधंसशक्तिकंआवाहयामीत्यावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्य क्षेत्रपालायसांगायभूतप्रेतपिशाचयक्षराक्षसशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारसहितायइमंसदीपंसतांबूलंसदक्षिणाकंमाषभक्तबलिंसमर्पयामि । भोक्षेत्रपालइमंबलिंगृहाण ममसकुटुंबस्येत्यादि० । अनेनब० क्षेत्रपालःप्रीयताम् । ततः प्रार्थयेत्—बलिंगृह्णंत्विमंदेवाआदित्यावसवस्तथा । मरुतश्चाश्विनौरुद्राःसुपर्णाःपन्नगाःखगाः ॥ असुरायातु

धानाश्चपिशाचामातरोरगाः । डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाःशिवाः ॥ जृंभकाःसिद्धगंधर्वानागाविद्याधरास्तथा । दि
क्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः । सर्वेषांशांतिकर्तारोब्राह्म्याद्याश्चैवमातरः ॥ माविघ्नंमाचमेरोगामासंतुपरिपंथिनः ।
सौम्याभवंतुतृप्ताश्चभूतप्रेताःसुखावहाः ॥ भूतानियानीहवसंतितानिबलिंगृहीत्वाविधिवत्प्रयुक्तम् । अन्यत्रवासंपरिकल्पयंतुक्ष
मंतुतान्यत्रनमोस्तुतेभ्यः ॥ ॐ शांतापृथिवी० । शांतिःशांतिःशांतिः । हस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्य अग्नेरंतिकमागत्यपूर्णाहुतिंस
मुद्रादूर्मिरितितृचेनजुहुयात् । समुद्रादूर्मिरितितृचस्यगोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् । पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः । ॐ समुद्राद
र्मिर्मधुमाँउदारदुपांशुनासममृतत्वमानट् । घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः ॥ वयंनामप्रब्रवामाघृतस्या
स्मिन्यज्ञेधारयामानमोभिः । उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृंगोवमीद्गौरएतत् ॥ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तह
स्तासोअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँआविवेशस्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ ततःप्रणीताविमोकंकृत्वाभुवनेश्वर्या
दिकलशोदकंग्रहकलशोदकंचपात्रांतरेगृहीत्वा तेनतत्स्थपंचपल्लवैःसकुशदूर्वैर्धृतनववस्त्रंयजमानंधृतनववस्त्रकंचुकींचतद्वामस्थां
ऋतुमतींसर्विंगुदङ्मुखआचार्योभिषिंचेदेभिर्मंत्रैः । तेचमंत्राः । आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्रीपंचमीवर्धमा
नासप्तमीप्रतिष्ठा अंत्येद्वेअनुष्टुभौअभिषेकेविनियोगः । ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः० ॥ ९ ॥ यएकइद्धिदयतइतिगोतमोराहूगण
इंद्रउष्णिक् । अभिषेकेवि० । ॐ यएकइद्धिदयतेवसुमर्तोयदाशुषे । ईशानोअप्रतिष्कुतइंद्रोअंग ॥ त्रिभिष्ट्वंदेवेतिसप्तर्च
स्यसूक्तस्यवसिष्ठआद्यानांत्रयाणामग्निस्ततश्चतुर्णांविश्वेदेवाःआद्यागायत्रीद्वितीयानुष्टुपततस्तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वेअनुष्टुभौ । अभि

षेकेवि० । ॐ त्रिभिष्ट्वंदेवसवितर्वर्षिष्ठैःसोमधामभिः । अग्नेदक्षैःपुनीहिनः ॥ पुनंतुमांदेवजनाःपुनंतुवसवोधिया । विश्वेदेवाःपुनीतमाजातवेदःपुनीहिमा ॥ प्प्यायस्वप्रस्यंदस्वसोमविश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्यउत्तमंहविः ॥ उपप्रियंपनिप्नतंयुवानमाहुतीवृधं । अगन्मबिभ्रतोनमः ॥ अलाय्यस्यपरशुर्ननाशतमापवस्वदेवसोम । आखुंचिदेवदेवसोम ॥ यःपावमानीरध्येत्यृषिभिःसंभृतंरसं । सर्वंसपूतमश्नातिस्वदितंमातरिश्वना ॥ पावमानीर्योअध्येत्यृषिभिःसंभृतंरसं । तस्मैसरस्वतीदुहेक्षीरंसर्पिर्मधूदकम् ॥ उभयंशृणवच्चनइतिभार्गवइंद्रोबृहती । अभिषेके० । ॐ उभयंशृणवच्चनइंद्रोअर्वागिदंवचः । सत्राच्यामघवासोमपीतयेधियाशविष्ठआगमत् ॥ स्वस्तिदाविशोभरद्वाजइंद्रोनुष्टुप् । अभिषेके० । ॐ स्वस्तिदाविशस्पतिर्वृत्रहाविमृधोवशी । वृषेंद्रःपुरएतुनःसोमपाअभयंकरः ॥ त्र्यंबकमितिवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् । अभिषेके० । ॐ त्र्यंबकंयजामहे० ॥ जातवेदसेमारीचःकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् । अभिषेकेवि० । ॐ जातवेदसेसुनवाम० ॥ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् । अभिषेकेवि० । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्य० ॥ ४ ॥ त्रायंतामितितिसृणांसप्तर्षयआपोनुष्टुप् । अभिषेके० । ॐ त्रायंतामिहदेवा० ॥ ३ ॥ इमाआपइतितिसृणांसप्तर्षयआपोनुष्टुप् । अभिषेकेवि० । ॐ इमाआपःशिवतमा० ॥ ३ ॥ देवस्यत्वेत्यापस्तंबशाखागतैस्त्रिभिर्मंत्रैः । ॐ देवस्यत्वासवितुःप्रसवे । अश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यां । अश्विनोर्भैषज्येन । तेजसेब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवे । अश्विनोर्बाहुभ्यां । पूष्णोहस्ताभ्यांइंद्रस्येंद्रियेण । श्रियैयशसेबलायाभिषिंचामि ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवे । अश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांसरस्वत्यैवाचोयंतुर्यंत्रेणाग्नेस्त्वासाम्राज्येनाभिषिंचामींद्रस्यबृहस्पतेस्त्वासाम्राज्येनाभिषिं

चामि। तमीशानंगौतमोवामदेवईशानोजगती । अभिषेके० । ॐ तमीशानंजगतः० ॥ त्वमग्नेरुद्रइत्यापस्तंवशाखागतेनैकेन । ॐ त्वमग्नेरुद्रोअसुरोमहोदिवः । त्वंशर्धोमारुतंपृक्षईशिषे । त्वंवातैररुणैर्यासिशंगयः । त्वंपूषाविधतःपासिनुत्मनां ॥ तमुष्टुहि भौमोत्रीरुद्रस्त्रिष्टुप् । अभिषेके० । ॐ तमुष्टुहियःस्विषुः० ॥ भुवनस्यपितरमृजिश्वारुद्रस्त्रिष्टुप् । अभिषेकेवि० । ॐ भुवनस्यपितरंगीर्भिराभीरुद्रंदिवावर्धयारुद्रमक्तौ । बृहंतमृष्वमजरंसुषुम्नमृधग्घुवेमकविनेषितासः ॥ यातेरुद्रेतिकश्यपोरुद्रःस्वराडनुष्टुप् । अभिषेके० । ॐ यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनी । तयानस्तनुवाशंतमयागिरिशंताभिचाकशीहि ॥ यज्जाग्रत इतिषण्णांशिवसंकल्पमंत्राणांप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् । अभि० । ॐ यज्जाग्रतोदूरमुदैतुदैवंतदुसुप्तस्यतथैवैति । दूरंगमंज्योतिषां ज्योतिरेकंतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ येनकर्माण्यपसोमनीषिणोयज्ञेकृण्वंतिविदथेषुधीराः । यदपूर्वंयक्षमंतःप्रजानांतन्मेमनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतोधृतिश्चयज्ज्योतिरंतरमृतंप्रजासु । यस्मान्नऋतेकिंचनकर्मक्रियतेतन्मेमनः० ॥ येनेदंभूतं भुवनंभविष्यत्परिगृहीतममृतेनसर्वं । येनयज्ञस्तायतेसप्तहोतातन्मे० ॥ यस्मिन्नृचःसामयजूंषियस्मिन्प्रतिष्ठितारथनाभाविवाराः । यस्मिंश्चित्तंसर्वमोतंप्रजानांतन्मे० ॥ सुषारथिरश्वानिवयन्मनुष्यान्नेनीयतेभीशुभिर्वाजिनइव । हृत्प्रतिष्ठंयदजिरंयविष्ठं तन्मे० ॥ इंद्रंत्वावृषभंवयमितिपंचानांविश्वामित्रइंद्रोगायत्री । अभिषेके० । ॐ इंद्रंत्वावृषभंवयंसुतेसोमेहवामहे । सपाहिमध्वोअंधसः ॥ इंद्रक्रतुविदंसुतंसोमंहर्यपुरुष्टुत । पिबावृषस्वतातृपिं ॥ इंद्रप्रणोधितावानंयज्ञंविश्वेभिर्देवेभिः । तिरस्तवानविश्पते ॥ इंद्रसोमाःसुताइमेतवप्रयंतिसत्पते । क्षयंचंद्रासइंदवः ॥ दधिष्वाजठरेसुतंसोममिंद्रवरेण्यं । तवद्युक्षासइंदवः ॥ १ ॥ ततः ।

सुरास्त्वामभिषिंचंतुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते । आखं
डलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः । ब्रह्मणासहिताःसर्वेदिक्पालाःपांतुतेसदा ॥ कीर्ति
र्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः । बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः ॥ एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमागताः ।
आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजाः ॥ ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः । देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो
मनवोगावोदेवमातरएवच । देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच । औषधा
निचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये ॥ सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः । एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥
इतिपौराणैर्मंत्रैरभिषिंचेत् । ततःकलशोदकेनान्येनचोदकेनसुस्नातौदंपतीशुक्लवाससौगंधमाल्यादिधृत्वोपविशेतां तत्रपत्नीद
क्षिणतः । ततोयजमानोग्निंसंपूज्यविभूतिंधृत्वाचार्यादीन् गंधपुष्पवस्त्रालंकारादिभिर्यथाशक्तिपूजयित्वाचार्यायधेनुंदक्षिणांद
द्यात् । दक्षिणात्वेनचास्यानदक्षिणांतरंअनवस्थाप्रसंगात् । ततोब्रह्मणेयथाशक्तिदक्षिणांदत्त्वारुद्रजापिनेसदक्षिणमनड्वाहंदक्षि
णांदद्यात् । अत्रधेनुन्यायेनदक्षिणात्वेप्राप्तेसदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिनेइतिप्रतिप्रसवकरणात्सदक्षिणत्वम् । ततोऽन्येभ्य
ऋत्विग्भ्योऽन्येभ्यश्चब्राह्मणेभ्यःभूयसींदक्षिणांदद्यात् । ततोग्रहपीठदेवतानांभुवनेश्वर्यादीनांचोत्तरपूजांपंचोपचारैःकृत्वाक्षमाप्य
यांतुदेवगणाःसर्वेपूजामादायपार्थिवीम् । इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थंपुनरागमनायचेतिविसृज्यआचार्यहस्तेप्रतिपाद्याग्निंसंपूज्य । गच्छ
गच्छसुरश्रेष्ठस्वस्थानेपरमेश्वर । यत्रब्रह्मादयोदेवास्तत्रगच्छहुताशनेतिविसर्जयेत् । ततोब्राह्मणाःमहाशांतिंपठेयुः । सायथा—

सप्तपाकसंस्थौपयिकयज्ञपात्राकृतयः ।

अथोपयुक्तपात्रप्रकृतिवृक्षाउच्यंते । प्रयोगपारिजाते स्मृत्यर्थसारे । 'जुहूःपालाश्युपभृदाश्वत्थीवैकंकतीध्रुवा । यद्वासर्वाःस्रुचःकार्याएते पामन्यवृक्षजाः ॥ शमीमय्यःस्रुचःकार्याःसर्वावाभूर्जवृक्षजाः । तदलाभेयथालाभमन्ययज्ञियवृक्षजाः ॥ खादिरस्तुस्रुवःकार्यःशम्याप्राशित्रमे वणे । खादिरोमुसलःकार्यःपालाशःस्यादुलूखलः ॥ मुख्याभावेतुसदृशंद्रव्यंप्रतिनिधीयते ॥ संग्रहेतु—'मृण्मयानिचपात्राणितैजसाश्ममयानिच । सर्वेषामेवपात्राणांशंखःशुक्तिश्चशस्यते ॥ तयोश्चशंखउत्कृष्टोगृह्णीयाद्यज्ञकर्मणि । दारवाणिचकार्याणियथाशक्त्यनुरूपतः ॥ पूर्णपात्रादयोग्राह्याः शस्तायज्ञद्रुमोद्भवाः । प्रशस्तौपूर्णपात्रार्थेदारुकांस्यमयौमुखे ॥ खादिरेणस्रुवःकार्यःपालाशेनजुहूर्भवेत् । त्वक्प्रदेशेबिलेस्यातामन्यैर्वायज्ञियैर्द्रुमैः ॥ तदलाभेपलाशस्यपर्णाभ्यांहूयतेहविः । पलाशपर्णाभावेतुपर्णैर्वापिप्पलोद्भवैः ॥ पलाशस्यपर्णाभ्यामित्यत्रद्वयोःपर्णयोर्मध्यगतेनमध्यमपर्णेनेतिवेदि तव्यम् । "मध्यमेनपर्णेनजुहोति"इतिश्रुतेः । चमसंवाप्रणीतायाःकांस्यपात्रमथापिवा' इति । पात्रप्रमाणमत्रिराह—'अङ्गुष्ठपरिमाणाढ्यं दंडंकुंभकभूषितम् । पुष्करंपुष्करग्रेतुमध्यरेखोच्छ्रितांकितम् ॥ स्रुक्स्रुवावप्यर्धकरौदंडवृत्तंसुशोभितम् । अंगुष्ठपरिणाहाढ्यंस्रुतियंत्रविनिर्मि तम् ॥ अंगुलंमूलदेशेतुकुम्भपुष्करमूलगम् । एकगंतद्विजानीयात्रिभागेनतुपुष्करम् ॥ वेदिःसप्तांगुलाकार्यापंचवृत्तंप्रकल्पयेत् । त्रीणिखातंसमं कार्यमग्रंकुर्यात्षडंगुलम् ॥ गोकर्णाकृतिशोभाढ्यंकनिष्ठांगुलपंचकम् । घृतनिष्कप्रमाणंचयवत्रयसुरेखितम् ॥ एवंस्रुचंस्रुवंकृत्वाताभ्यांहोमाः सुखावहाः' पात्रघटनाप्रकारः संग्रहे—'आयामंपंचधाकृत्वाद्विभागंपात्रमुच्यते । त्रिभागंदंडमित्याहुरेतदायामलक्षणम् ॥ पात्रायामार्धतः

आनोभद्राइतिदशानांगौतमोराहूगणोविश्वेदेवाः आद्याःपंचजगत्यः षष्ठीविराट् सप्तमीजगती ततस्तिस्रस्त्रिष्टुभः । ॐ आनो भद्राःक्रतवोयंतुविश्वतोदब्धासोऽअपरीतासउद्भिदः । देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्ततां । देवानांसख्यमुपसेदिमावयंदेवानऽआयुःप्रतिरंतुजीवसे ॥ तान्पूर्वयानिविदाहूमहेवयंभगंमित्रमदितिंदक्षमस्रिधं । अर्यमणंवरुणंसोममश्विनासरस्वतीनःसुभगामयस्करत् ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेषजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवं ॥ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ स्वस्तिनऽइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥ पृषदश्वामरुतःपृश्निमातरःशुभंयावानोविदथेषुजग्मयः । अग्निजिह्वामनवःसूरचक्षसोविश्वेनोदेवाऽअवसागमन्निह ॥ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शतमिन्नुशरदोऽअंतिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनां । पुत्रासोयत्रपितरोभवंतिमानोमध्यारीरिषतायुर्गंतोः ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाऽअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं ॥ स्वस्तिनोमिमीतामितिपंचानांस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः ततोद्वावनुष्टुभौ । ॐ स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः । स्वस्तिपूषाऽअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥ स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः । बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तयेस्वस्तयऽआदित्यासोभवंतुनः ॥ विश्वेदेवानोअद्यास्वस्तयेवैश्वानरोवसुरग्निःस्वस्तये

देवाऽअंयंलुभर्वःस्वस्तयैस्वस्तिनोरुद्रःपात्वंहसः ॥ स्वस्तिमित्रावरुणास्वस्तिपथ्येरेवति । स्वस्तिनऽइंद्रश्चाग्निश्चस्वस्तिनोअदिते कृधि ॥ स्वस्तिपंथामनुचरेमसूर्याचंद्रमसाविव । पुनर्ददताघ्नताजानतासंगमेमहि ॥ शंनइंद्राग्नीतिपंचदशानांवसिष्ठोविश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् । जपेविनि० । ॐ शंनऽइंद्राग्नीभवतामवोभिः० ॥ १५ ॥ त्यमूष्वितितिसृणांतार्क्ष्योरिष्टनेमिस्तार्क्ष्यस्त्रिष्टुप् । ॐ त्य मूषुवाजिनंदेवजूतंसहावानंतरुतारंरथानां । अरिष्टनेमिंपृतनाजमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहाहुवेम ॥ इंद्रस्येवरातिमाजोहुवानाःस्व स्तयेनावमिवारुहेम । उर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेमावामेतौमापरेतौरिषाम ॥ सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीःसूर्यऽइवज्योतिषापस्ततान । सहस्रसाःशतसाऽअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्यां ॥ तच्छंयोःशंयुर्विश्वेदेवाःशक्करी । शांतिपाठेविनि० । ॐ तच्छंयोरावृ णीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनःस्वस्तिर्मानुषेभ्यः । ऊर्ध्वंजिगातुभेषजं । शंनोअस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ ॐ नमोब्रह्मणे०इतिशांतिः ३ ॥ ४ ॥ ततोयजमानोनवग्रहप्रीत्यर्थंत्रीन्भुवनेश्वरींद्राणींद्रप्रीतयेचप्रत्येकंत्रींस्त्रीन्ब्राह्मणान्भोज यित्वासंकल्प्यवाविप्राशिषोगृहीत्वासुहृद्युतोभुंजीत । एवंकृतेसर्वारिष्टशांतिर्भवति । ततःशुभकालेगर्भाधानंकुर्यात् ॥ इति श्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेशौनकोक्तादुष्टरजोदर्शनशांतिः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथचंद्रसूर्योपरागकालेप्रथमरजोदर्शनेशांतिविशेषउच्यते । सचोपरागस्यपौर्णमास्यमावास्याभ्यामविनाभावात्तदतिरिक्तवा रादौदुष्टेमागुक्तशांत्यासमुच्चीयते निमित्तभेदात् अदृष्टार्थत्वाच्च । प्रत्यक्षविध्यभावेतत्कार्यकारित्वानवगमेनामनहोमैर्नारिष्टहो मानामिवान्यातन्निवृत्तियोगात् । ग्रहणमात्रेस्त्वियमेव । अत्रचपुनःश्रवणाभावान्नवग्रहमखःकृताकृतइतिविवेकः । तत्रके

वलायाःप्रयागः । पूर्वोक्तकालेसस्त्रीकःशुचिःप्राङ्मुखउपविश्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वाममपत्न्याश्चंद्रोपरागेप्रथमरजोदर्शन
सूचितारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशांतिंकरिष्यइतिसंकल्प्यप्राग्वदृत्विक्पूजांकुर्यात् । नवग्रहमखेसनवग्रहमिति । सूर्यो
परागेतुसूर्योपरागेप्रथमेत्यादिवदेत् । ततआचार्यःशुचिदेशेगोमयेनोपलिप्यतत्रपंचवर्णरजोभिरष्टदलंपद्मंकृत्वातदुपरिनवंश्वेतवस्त्रं
उदग्दशंसंस्थाप्ययथाशक्तिरजतनिर्मितांचंद्रप्रतिमां । आप्यायस्वगोतमःसोमोगायत्री चंद्रावाहनेविनियोगः । ॐ आप्यायस्व
समेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यम् । भवावाजस्यसंगथे ॥ चंद्रायनमः चंद्रमावाहयामीतिस्थापयेत् । सूर्यग्रहेतुयथाशक्तिसुवर्णनि
र्मितप्रतिमां । आकृष्णेनहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् । सूर्यावाहनेवि० । ॐ आकृष्णेनरजसावर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंच । हि
रण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॥ सूर्यायनमःसूर्यमावाहयामीतिस्थापयेत् । ततोयथाशक्तिसीसनिर्मितांराहुप्र
तिमां । स्वर्भानोरत्रीराहुरनुष्टुप् राह्वावाहनेवि० । ॐ स्वर्भानोरधयदिंद्रमायाअवोदिवोवर्तमानाअवाहन् । गूळ्हंसूर्यंतमसापव्र
तेनतुरीयेणब्रह्मणाविंददत्रिः ॥ राहवेनमःराहुमावाहयामीतितदुत्तरतःस्थापयेत् । ततोयस्मिन्नक्षत्रेग्रहणंतन्नक्षत्रदेवताप्रतिमां
यथाशक्तिसुवर्णनिर्मितांतत्तन्मंत्रैर्नाममंत्रैर्वा । ॐ अश्विनावावाहयामीतिनमइतिप्रणवादिनमोंतैःस्थापयेत् । मंत्रास्त्वापस्तंबा
नामष्टौवाक्यानीतिप्रसिद्धाः । नामानितु । अश्विनौयमःअग्निःप्रजापतिःसोमःरुद्रःअदितिःबृहस्पतिःसर्पाःपितरः भगःअर्यमा
सविता त्वष्टावायुःइंद्राग्नी मित्रःइंद्रःनिर्ऋतिःआपः विश्वेदेवाः विष्णुःवसवःवरुणःअजैकपात्अहिर्बुध्न्यःपूषेति । एवंदेवता
त्रयमावाह्यैभिरेवमंत्रैःकांडानुसमयेनषोडशोपचारैःपूजयेत् । तत्रचंद्रग्रहेचंद्रायश्वेतानिवस्त्रगंधाक्षतमाल्यानिदेयानि । सूर्यग्रहे

तुसूर्यायरक्तवस्त्ररक्तचंदनरक्ताक्षतकरवीरपुष्पाणिदेयानि । राहवेकृष्णानि । नक्षत्रदेवताभ्यःश्वेतानि । ततःपश्चिमतोऽग्निंप्र
तिष्ठाप्यपक्षेनवग्रहानप्यावाहनपूर्वंसंपूज्यान्वाधानंकुर्यात् । तद्यथा । द्वेसमिधौगृहीत्वाचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वापक्षेपूर्ववन्नव
ग्रहानुद्दिश्याष्टशताष्टाविंशत्यन्यतमसंख्यामुद्दिश्यचंद्रममुकसंख्याभिः पालाशसमिदाज्यचरुतिलाहुतिभिः राहुंअमुकसंख्याभि
र्दूर्वाज्यचरुतिलाहुतिभिः नक्षत्रदेवताममुकसंख्ययापालाशसमिदाज्यचरुतिलाहुतिभिर्यक्ष्ये शेषेणेत्युक्त्वाजुहुयात् । सूर्यग्रहेचं
द्रस्थानेसूर्यममुकसंख्यार्कसमिदाज्यचरुतिलाहुतिभिरितिवदेत् । एवमन्वाधायप्रणीताप्रणयनांतंकृत्वात्रिभ्योमुष्मैत्वेतिचतुरश्च
तुरोमुष्टीन्निरुप्यचरुंश्रपयित्वाज्यभागांतंकुर्यात् । ततोयजमानोदक्षिणतोदेवताउद्दिश्यत्यजेत् । ततोन्वाधानक्रमेणजुहुयुः ।
तत्रतिसृणांदूर्वाणामेकैकाहुतिः समिधश्चत्रिमध्वक्ताःकार्याः । ततःस्विष्टकृदादिपूर्णाहुत्यंतंप्राग्वत् । ततआचार्यएकस्मिन्कलशे
जलपूर्णेपंचगव्यानिपंचरत्नानिवटाश्वत्थोदुंबराम्रबिल्वानांत्वचःपंचपल्लवान्सर्वौषधिकल्कंदूर्वाःकुशांश्चनिक्षिप्यसऋत्विग्दंपतीपूर्व
वदभिषिंचेदेभिर्मंत्रैः । आपोहिष्ठेतितृचस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री । अभिषेकेविनि० । ॐ आपोहिष्ठामयो० ३ । इमं
मेगंगेसिंधुक्षित्प्रैयमेधाआपोजगती । अभिषे० । ॐ इमंमेगंगेयमुने० । तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् । अभिषे० । ॐ
तत्त्वायामि० । समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् । अभिषे० । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्य० ४ । त्रायंतामितितिसृ
णांसप्तऋषयऽआपोनुष्टुप् । अभिषे० ३ । ॐ त्रायंतामिहदेवाः० । इमाआपइतितिसृणांसप्तर्षयआपोनुष्टुप् । अभिषे० । ॐ
इमाआपःशिवतमा० । सुरास्त्वामभिषिंचंतु० ॥ ९ ॥ इत्यादिभिर्वेदोक्तपौराणैर्मंत्रैरभिषिच्य । ततःस्नानदक्षिणादानप्रतिमा

प्रतिपादनादिपूर्ववत् । यदातुपूर्वशांतिसमुच्चयःतदाकालैक्यात्कर्त्रैक्याच्चाग्नेयादिवत्तंत्रप्रयोगः । तत्रयजमानोदेशकालौस्मृत्वा ममास्याःपत्न्याःप्रथमरजोदर्शनेमुकदुष्टमासतिथ्यादिअमुकग्रहणसूचितेत्यादिसंकल्प्यऋत्विक्पूजांतंविदध्यात् । तत्रआचार्योभुव नेश्वर्यादिपूजातःप्राक्पश्चाद्वाततउदीच्यांचंद्रादीन्संपूज्ययथोपक्रमंनिर्वापहोमाभिषेकान्कुर्यादितिविशेषः । अन्यत्सर्वंसमानं । इतिग्रहणरजोदर्शनशांतिः । इतिश्रीविद्वन्मुकुटमाणिक्यश्रीमद्रामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्ने तज्ज्येष्ठसुतरामकृष्णोन्नी तादुष्टरजोदर्शनशांतिःसमाप्ता ॥ ॥ ॥ ॥

अथगर्भालंभनाख्यंगर्भाधानम् ॥ रजोदर्शनात्षोडशाहोरात्राणिऋतुस्तन्मध्येआद्यंरात्रिचतुष्कंपर्वादिनिषिद्धदिनानिचवर्जयित्वा मघामूलादिव्यतिरिक्तेदैवज्ञोक्तेशुभकालेदंपत्योश्चंद्रानुकूल्येगर्भाधानंकार्यम् । तत्रापियुग्मासुरात्रिषुपुत्राःअयुग्मासुकन्याजायंतेइत्यादिज्ञेयम् । अत्रायंक्रमः । कर्ताप्रातरभ्यंगस्नानंकृत्वापत्नीमपिनवोदकुंभसलिलैःसप्तमृत्तिकापंचपल्लवपंचत्वक्सहितैःस्नापयित्वातयासहमंगलवस्त्राभरणादिधृत्वाचम्यस्वस्तिवाचनाभ्युदयिकेकृत्वौपासनाग्निंमारुतसंज्ञंप्रतिष्ठाप्यप्रज्वाल्यदेशकालौस्मृत्वा अस्याममभार्यायाःप्रतिगर्भसंस्कारातिशयद्वाराऽस्यांजनिष्यमाणसर्वगर्भाणांबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगर्भाधानाख्यंकर्मकरिष्ये । तदंगंगणपतिपूजनपूर्वकंस्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्यइतिसंकल्प्यएतानि

---

१ ऋतौतुप्रथमेकुर्याद्गर्भाधानंद्विजोत्तमः । अतस्त्रयोदशेचाह्निकुर्याद्दनवलोभनं । गर्भेमासितृतीयेतुकुर्यात्पुंसवनक्रियां । चतुर्थेचाष्टमेषष्ठेसीमंतोन्नयनक्रियां । स्त्रीसंस्कारास्तुचत्वारोगर्भाधानादितःक्रमात् । इतिचतुर्विंशतिमते ।

कृत्वासमिद्द्वयमादायगर्भाधानंकर्तुंप्राजापत्यहोमंकरिष्येतत्रदेवतापरिग्रहार्थमित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं प्रजापतिं चरुणा विष्णुंषड्वारमाज्येन प्रजापतिंचाज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधायपरिसमूहना दिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाप्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्यादिआज्यभागांतंकृत्वाऽवदानधर्मेणावदाय० । ॐ प्रजापतयेस्वाहेति चरुणैकाहुतिंहुत्वा । विष्णुर्योनिमितितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टुप् । गर्भाधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ विष्णुर्योनिंकल्पयतुत्वष्टारूपाणिपिंशतु । आसिंचतुप्रजापतिर्धातागर्भंदधातुतेस्वाहा ॥ विष्णवइदं० । ॐ गर्भंधेहिसिनीवालिगर्भंधेहिसरस्वति । गर्भंतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजास्वाहा ॥ विष्णवइदं० । ॐ हिरण्ययीअरणीयंनिर्मंथतोअश्विना । तंतेगर्भंहवामहेदशमेमासिसूतवेस्वाहा ॥ विष्णवइदं० । नेजमेषेतितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टुप् । गर्भाधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ नेजमेषपरापतसुपुत्रःपुनरापत । अस्यैमेपुत्रकामायैगर्भमाधेहियःपुमान्स्वाहा ॥ विष्णवइदं० । ॐ यथेयंपृथिवीमह्युत्तानागर्भमादधे । एवंतंगर्भमाधेहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा ॥ विष्णवइदंन० ॥ ॐ विष्णोःश्रेष्ठेनरूपेणास्यांनार्यांगवीन्या । पुमांसंपुत्रानाधेहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा ॥ विष्णवइदं० । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । गर्भाधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितानभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदंनमम ॥ एवंसप्ताज्याहुतीर्हुत्वा । अपनःशोशुचदघमित्यष्टर्चस्यसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गायत्री । पत्न्यामूर्धाभिमर्शनेवि० । ॐ अपनःशोशुचदघमग्नेशुशुग्ध्यारयिं । अपनःशोशुचदघं ॥ सुक्षेत्रियासुगातुयावसूयाचयजामहे । अपनःशोशुचदघं ॥ प्रयद्भंदिष्ठएषांप्रास्माकासश्चसूरयः । अपनः

शो० ॥ प्रयत्तेअग्नेसूरयोजायेमहिप्रतेवयं । अपनः० ॥ प्रयदग्नेःसहस्वतोविश्वतोयंतिभानवः । अपनः० ॥ त्वंहिविश्वतोमुख
विश्वतःपरिभूरसि । अपनः० ॥ द्विपोनोविश्वतोमुखातिनावेवपारय । अपनः० ॥ सनःसिंधुमिवनावयातिपर्षास्वस्तये । अपनः
शोशुचदघं ॥ याःफलिनीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । जपेवि० । ॐ याःफलिनीर्याअफलाअपुष्पायाश्चपुष्पिणीः । बृहस्प
तिप्रसूतास्तानोमुंचंत्वंहसः ॥ एतांजपित्वा । उदीर्ष्वेतिद्वाभ्यामश्वगन्धारसंभार्यायादक्षिणनासाविलेनिषिच्य । वधेनदस्युमिति
पण्णांवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् । अग्न्युपस्थानेवि० । ॐ वधेनदस्युंप्रहिचातयस्ववयःकृण्वानस्तन्वेस्वायै । पिपर्षियत्सहसस्पुत्रदेवान्सो
अग्नेपाहिनृतमवाजेअस्मान् ॥ वयंतेअग्नउक्थैर्विधेमवयंहव्यैःपावकभद्रशोचे । अस्मेरयिंविश्ववारंसमिन्वास्मेविश्वानिद्रविणा
निधेहि ॥ अस्माकमग्नेअध्वरंजुषस्वसहसःसूनोत्रिषधस्थहव्यं । वयंदेवेषुसुकृतःस्यामशर्मणानस्त्रिवरूथेनपाहि ॥ विश्वानिनोदु
र्गहाजातवेदःसिंधुंननावादुरितातिपर्षि । अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानोस्माकंबोध्यवितातनूनां ॥ यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानोमे
र्त्यमर्त्योजोहवीमि । जातवेदोयशोअस्मासुधेहिप्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्यां ॥ यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवस्योनं ।
अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्ति ॥ १ ॥ अग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वयोर्वसूयवोग्निरनुष्टुप् । अग्न्युपस्थानेविनि० ।
ॐ अग्निस्तुविश्रवस्तमंतुविब्रह्माणमुत्तमम् । अतूर्तंश्रावयत्पतिंपुत्रंददातिदाशुषे ॥ अग्निर्ददातिसत्पतिंसासाहयोयुधानृभिः ।
अग्निरत्यंरघुष्यदंजेतारमपराजितं ॥ इत्यष्टाभिरग्निमुपस्थायस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य । सूर्योनोदिवस्पात्विति पंचर्चस्यसूक्त
स्यचक्षुःसूर्योगायत्री । सूर्योपस्थाने० । ॐ सूर्योनोदिवस्पातुवातोऽअंतरिक्षात् । अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः ॥ जोषासवितर्यस्यतेहरः

शतंसर्वांऽअर्हति । पाहिनोंदिद्युतःपतंत्याः ॥ चक्षुर्नोदेवःसविताचक्षुर्नउतपर्वतः । चक्षुर्धातादधातुनः ॥ चक्षुर्नोधेहिचक्षुषेच क्षुर्विख्यैतनूभ्यः । संचेदंविचपश्येम ॥ सुसंदृशंत्वावयंप्रतिपश्येमसूर्य । विपश्येमनृचक्षसः ॥ अनेनसपत्नीकःसूर्यमुपस्थायब्रा ह्मणान्भोजयित्वातेभ्यःस्वस्त्ययनपूर्वकमाशिषोगृहीत्वाभुंजीत । ततःसायंकालीननित्यकर्मकृत्वौभौशुक्लांबरानुलेपनमाल्याभर णादिभिरलंकृतौस्वलंकृतंसुधूपितंगंधमाल्यामलदीपयुक्तंगृहंप्रविशेताम् । ततोभर्ताअभग्नंजंतुवर्जितंसुखस्पर्शवितानोपरिमंडितं मंचकमारुह्यमागुकशोभनेमुहूर्तेस्त्रियमारोप्याश्वगंधाकल्कंदूर्वाकल्कंवासूक्ष्मवस्त्रेनिक्षिप्य । उदीर्ष्वेतिद्वयोःसूर्यासावित्रीसूर्या सावित्रीआद्यात्रिष्टुबंत्यानुष्टुप् । भार्यायादक्षिणनासापुटेश्वगंधादिरससेचनेविनियोगः । ॐ उदीर्ष्वातःपतिवतीह्येषाविश्वाव सुंनमसागीर्भिरीळे । अन्यामिच्छपितृषदंव्यक्तांसतेभागोजनुषातस्यविद्धि ॥ उदीर्ष्वातोविश्वावसोनमसेळामहेत्वा । अन्यामि च्छप्रफर्व्यंसंजायांपत्यासृजस्वाहेतिवामभागोपविष्टायाभार्यायादक्षिणनासाबिलेश्वगंधादिरसंसिक्त्वा तद्रसेउदरंगते तामाचम य्योपेयात् । इदानींशिष्टानस्यंदत्वैवस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयंति । उपगमनेचायंक्रमः । गंधर्वस्यविश्वावसोर्मुखमसीतिमंत्रेण होमोकक्रम्यादिभिर्विष्णुर्योनिमितितिसृभिर्नेजमेषेतिचतसृभिस्त्रिरंगुलीभिर्योनिमभिमृश्य । तांपूषन्नित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्या सावित्रीत्रिष्टुप् । जपेवि० । ॐ तांपूषञ्छिवतमामेरयस्वयस्यांबीजंमनुष्याऽवपंति । यानऊरूउशतीविश्रयातेयस्यामुशंतःप्र हरामशेपं ॥ योगर्भमित्यस्यवसिष्ठःपर्जन्योगायत्री । जपेविनियोगः । ॐ योगर्भमोषधीनांगवांकृणोत्यर्वतां । पर्जन्यःपुरुषी णां ॥ अहंगर्भप्रजावान्प्राजापत्यगर्भइंद्रोवात्रिष्टुप् । जपेवि० । ॐ अहंगर्भमदधामोषधीष्वहंविश्वेषुभुवनेष्वंतः । अहंप्रजाअ

जनयंपृथिव्यामहंजनिभ्योअपरीषुपुत्रान् ॥ इतित्रीन्मंत्रान्जपित्वासकृदुपगच्छेत् । ततःप्राणेतेरेतोदधाम्यसावित्यनुप्राण्य । यथा भूमिरग्निगर्भायथाद्यौरिंद्रेणगर्भिणी । वायुर्यथादिशांगर्भएवंतेगर्भंदधाम्यसावितिस्त्रीहृदयमभिमृश्याचामेत् । मंत्रद्वयेपिअसा वित्यस्यस्थानेप्रथमैकवचनांतंस्वनामवदेत् । अस्मिन्कर्मणिशतंब्राह्मणाभोज्याःदशवा । यदिप्रथमरजोदर्शनंदुष्टतिथिवारनक्ष त्रादिपुजायतेतदादोषपरिहारायशौनकोक्तांशांतिंकृत्वाप्रशस्ततिथ्यादिष्वृतुदर्शनपर्यंतंतस्यांगमनंवर्ज्यं । तदाहज्योतिर्वसिष्ठः— प्रभूतदोषेयदिदृश्यतेचेत्पुष्पंततःशांतिककर्मकार्यम् । विवर्जयेदेवतयैकशय्यांयावद्रजोदर्शनमिष्टकाले ॥ एतत्कर्माकरणेप्राय श्चित्तं—गर्भाधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तुदुष्यति । अकृत्वागांद्विजेदत्वाकुर्यात्पुंसवनंपतिः ॥ इतिप्रयोगरत्नेगर्भाधानं ॥ ॥

अथपुंसवनानवलोभनयोःप्रयोगः ॥ गर्भमासप्रभृतितृतीयमासेगर्भाभिव्यक्तौतत्रानभिव्यक्तौतुचतुर्थेपष्ठेष्टमेवामासिअरि क्तादितिथौपुष्यादिपुंनक्षत्रेशुक्रसोमवुधगुरुवारेषुविष्ट्यादिदोषरहितेदैवज्ञोक्तेकालेपुंसवनानवलोभनेकुर्यात् । अत्रनियतकाल त्वाद्गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकमलमासादिष्वपिनदोषः । दोषरहितकाललाभेतुशुक्रास्तादौनकार्ये । सीमंतदिनेवाकार्ये । एतेक रिष्यमाणःपतिःपूर्वेद्युःपुंसवनार्थंसमानरूपवत्सायागोस्तदलाभेऽन्यस्यावाक्षीरंदध्यर्थं पुष्टंमाषद्वयंयवत्रयंचसंपाद्यवृत्ताकारमविर लच्छायमच्छावकाशंगृहैकदेशंकृत्वा विधिवत्स्वस्तिवाचनग्रहयज्ञाभ्युदयिकानिकृत्वागर्भाभिवृद्ध्यविरोधिहविष्याकृतैकभक्तांभा र्यांकृत्वाब्रह्मचारीसन्परेद्युरनुकूलकालेमंगलस्नातांपरिहिताहतवाससंप्रावृतप्रावरणीयांभूषणभूषितांभार्यांपूर्वकृतदेशेस्वदक्षिणत उपवेश्यसद्योवाकृतस्वस्तिवाचनादिदेशकालौस्मृत्वा । अस्यांभार्यायामुत्पत्स्यमानस्यगर्भस्यबैजिकगार्भिकदोषपरिहारपुंरूपता

ज्ञानोदयमतिरोधिपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुंसवनमनवलोभनंचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्य । विधिवत्कौतुकसूत्रमाबध्य । विधिवदौपासनाग्निंपवमानसंज्ञंप्रतिष्ठाप्य अद्यक्रियमाणेपुंसवनानवलोभनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रजापतिंचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वान्वाधायपरिसमूहनपरिस्तरणादिप्रणीताप्रणयनावधिप्राक्तनतंत्रंकृत्वा प्रजापतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोव्रीहिमुष्टीन्निरुप्यप्रोक्षणावघातादिबर्हिंषिहविरासादनांतंकृत्वा स्वदक्षिणतःप्रत्यग्ग्रीवमुत्तरलोमानडुहंचर्मास्तीर्यआत्मानमग्निंचांतरापत्नीमाचांतसलिलामानीयचर्मण्युपवेश्यतयान्वारब्धइध्माधानाद्याज्यभागांतंकृत्वा प्रक्षालितेप्रसृतीकृतेदक्षिणेपत्नीपाणौप्रसृतिमितंतद्ध्नोर्दधिनिक्षिप्यतदुपरिलिंगवद्यवंतत्पार्श्वयोरंडद्वयवन्माषद्वयंनिधाय किंपिबसीतित्रिःपतिःपत्नींपृच्छेत् । साचपुंसवनमितित्रिरुक्त्वासयवमाषंतद्दधिनिःशेषंपीत्वाजलेनाचम्यपुनरेवंद्विःप्रश्नप्रतिवचनपूर्वकंप्राश्याचामेत् । एतत्पुंसवनम् ॥ अनवलोभनंतु । दूर्वाःकन्ययादृषद्युपलेनपेषयित्वापिंडीकृत्यशुद्धवसनांचलेसंगृह्यप्रजावदाख्यंजीवपुत्रसंज्ञकंचसूक्तंजपित्वा मंडलागारच्छायायामुपविष्टायाःप्राङ्मुख्याःपत्न्याःपश्चिमतस्तिष्ठन्पतिःतदाननमुन्नमय्यदक्षिणेनासाबिलेस्वांगुष्ठाग्रेणदूर्वारसमासिंचेत् ॥ तत्रप्रजावदाख्यंसूक्तम्—आतेगर्भोयोनिमैतुपुमान्बाणइवेषुधिम् । आवीरोजायतांपुत्रस्तेदशमास्यः ॥ करोमितेप्राजापत्यमागर्भोयोनिमैतुते । अनूनःपूर्णोजायतामश्लोणोपिशाचधीतः ॥ पुमांस्तेपुत्रोनारितंपुमाननुजायतां । तानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनौ ॥ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः । तैस्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभव ॥ कामःसमृध्यतांमह्यमपराजितमेवमे । यंकामंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धय ॥ अथ

पात्रविस्तारश्चेत्तदर्धतः । ग्रीवाविस्तारस्तस्यार्धाद्विलस्योच्छ्रायइष्यते ॥ विस्ताराद्विगुणंपात्रंग्रीवाविस्तारमर्धतः' इति । पुनरप्याह—'स्रुव स्रुचोःप्रमाणंचलक्षणंसम्यगुच्यते । अरत्निमात्रमायामस्तयोर्मध्येस्रुवस्यतु ॥ विलमंगुलमानेनअंतर्व्यंगुलमानतः । मूलेव्यंगुलमात्रेतुद्वेलेखेविलि रेखतः ॥ दर्व्यांविशेषतश्चैवदंडस्त्वष्टांगुलोभवेत् । चतुरंगुलमानेनग्रीवांकुर्यात्ततःपरम् ॥ पंचांगुलप्रमाणेनविलंकुर्यात्तुसर्वतः । विलाच्चपूर्वभागे तुपुच्छंसप्तांगुलंभवेत् ॥ सर्वतोविलमाख्यातंकुर्यात्र्यंगुलमानतः । स्रुतियंत्रंपुच्छभागेकारयेद्यवमानतः ॥ काकपक्षाकृतिवाग्रंकुर्याद्धंसमुखा कृति । ग्रीवाविस्तारंतुकुर्यात्सार्धव्यंगुलमानतः ॥ ग्रीवोपरिसमंताच्चदृढरेखास्तुकारयेत् । इदंस्थौल्यंकुंभयोश्चकुर्यादंगुष्ठमानतः' इति । विशेषविस्तारोगृह्याग्निसागरादावालोचनीयः ॥

जीवपुत्राख्यंसूक्तम्—अग्निरैतुप्रथमोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् । तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात् ॥ इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः । अशून्योपस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियम् ॥ मातेगृहेनिशिघोपउत्थादन्यत्रत्वद्रुदत्यःसंविशंतु । मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुमनस्यमाना ॥ अप्रजस्तांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघम् । शीर्ष्णःस्रजमिवोन्मुच्यद्विषन्द्भ्यःप्रतिमुंचामिपाशम् ॥ देवकृतंब्राह्मणकल्पमानंतेन हन्मियोनिषदःपिशाचान् । क्रव्यादोमृत्यूनधरान्पातयामिदीर्घमायुस्तवजीवंतुपुत्राः ॥ एतैर्दशभिर्मंत्रैर्नस्येदत्ते आचांतजलयापत्न्यास्पृष्टः प्राजापत्यचरुमवदानधर्मेणावदाय । ॐ प्रजापतयेस्वाहेत्येकामाहुतिंहुत्वा यत्तेसुशीमइतिमंत्रेणपत्न्याहृदयंपाणिना स्पृशेत् । यत्तेसुशीमइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भःप्रजापतिरनुष्टुप् । भार्यायाहृदयालंभनेवि० । ॐ यत्तेसुशीमेहृदयेहितमंतःप्रजापतौ । मन्येहंमांतद्विद्वांसंमाहंपौत्रमघंनियाम् ॥ ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यशतंब्राह्मणाभोज्याः । इदंकर्मगर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भकार्यम् । प्रथमगर्भएवेतिकेचित् । अस्यकर्तापतिस्तदसंभवेदेवरोवा ॥ इतिश्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्ने पुंसवनानवलोभनेकर्मणी ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथसीमंतोन्नयनम् ॥ तच्चगर्भमासापेक्षयाचतुर्थेषष्ठेष्टमेवामासि असंभवेयावत्प्रसवंशुक्लपक्षेपुनर्वसुपुष्याभिजिद्धस्तप्रोष्ठपदानुराधाश्विनीमूलश्रवणरेवतीरोहिणीमृगशिरःसंज्ञकानांपुंनक्षत्राणांचतुर्धाविभक्तानांमध्यमपादद्वयेषष्ठ्यष्टमीद्वादशीचतुर्थीनवमीचतुर्दश्यमावास्याव्यतिरिक्ततिथौ सोमबुधबृहस्पतिशुक्रवारेषु चंद्रानुकूल्येविष्ट्यादिदोषाभावेशुभलग्नादौकार्यम् । अत्राप्यधिक

मासगुरुशुक्रास्तादीनांनदोषः । कालांतरासंभवेनपूर्ववन्नियतकालत्वात् ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ सीमंतकर्मकरिष्यन्पतिरानडु
हमजिनमपक्वफलयुग्मयुतार्‌उदुंबरस्तबकौतदलाभेऽन्यस्तबकौवा त्रिःशुक्लवर्णांशलल्लींत्रीणिकुशपिंजूलानिचसंपाद्यपुण्याहवाचना
भ्युदयिकग्रहयज्ञादीनितदहरेवानुष्ठाय मंगलस्नातांपरिहितप्रावृताहतवासोयुगुलामलंकृतांपत्नींस्वदक्षिणतउपवेश्यदेशकालौस्मृ
त्वा तनुरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षेमसकलसौभाग्यनिदानभूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वाराप्रतिगर्भंबीजगर्भसमु
द्भवैनोनिबर्हणजनकातिशयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स्त्रीसंस्काररूपंसीमंतोन्नयनाख्यंकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य । वधूंकृतकौतुक
बंधामर्चितेष्टदेवतांकृत्वाशुभमुहूर्तेऔपासनाग्निंमंगलनामानंविधिवत्प्रतिष्ठाप्यसमिध्य समिद्द्वयमादायपुनर्देशकालौस्मृत्वाद्यकरि
ष्यमाणेसीमंतोन्नयनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्यइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा द्विर्धातारंद्वीराकांत्रिर्विष्णुंप्रजापतिं
चैताःप्रधानदेवताआज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिपूर्ववदुक्त्वा समिद्द्वयमग्नावाधायपरिसमूहनादिकृत्वा प्रत्यगग्नेःस्वस्यदक्षिणतः
प्राग्ग्रीवमुत्तरलोमकमानडुहमजिनमास्तीर्योदगग्नेर्दर्भेषुप्रोक्षणीपात्रस्रुवौप्रणीताज्यपात्रेइध्माबर्हिषीचक्रमादासाद्याज्यसंस्कारांते
कृते तस्मिन्नजिनेतामाचांतोदकांप्राङ्मुखींपत्नीमुपवेश्यतयान्वारब्धइध्माधानाद्याज्यभागांतंकर्मकृत्वा । धातादददातुदाशुषइति
मंत्रद्वयस्यहिरण्यगर्भोधातानुष्टुप् द्वितीयात्रिष्टुप् । सीमंतोन्नयनप्रधानाज्य० । ॐ धातादंदातुदाशुषेप्राचींजीवातुमक्षिताम् । वयं

१ औदुंबरफलैःसार्धमेकविंशकुशान्सदा । शक्याथतावद्वानकुर्यात्सीमंतकर्मणीतिलिंगपुराणम् । अथवा—एकविंशतिसंख्याकानुदुंबरफला
न्वितान् । कुशानानीयशक्याथकुर्यात्सीमंतकर्मचेतिदानमयूखे ।

देवस्यधीमहिसुमतिंवाजिनीवतुःस्वाहा॥ धात्रइदं०। ॐ धाताप्रजानामुतरायईशेधातेदंविश्वंभुवनंजजान। धाताकृष्टारानामपा भिर्वष्टेधात्रइद्धव्यंघृतवज्जुहोतस्वाहा॥ धात्रइदं०। राकामहमितिद्वयोर्गृत्समदोराकाजगती। विनियोगःप्राग्वत्। ॐ राकामहं सुहवांसुष्टुतीहुवेशृणोतुनःसुभगाबोधतुत्मना। सीव्यत्वपःसूच्याच्छिद्यमानयाददातुवीरंशतदायमुक्थ्यं स्वाहा॥ राकायाइदं०। ॐ यास्तेराकेसुमतयःसुपेशसोयाभिर्ददासिदाशुषेवसूनि। ताभिर्नोअद्यसुमनाउपागहिसहस्रपोषंसुभगेरराणास्वाहा॥ राकायाइदं०। नेजमेषेतितिसृणांत्वष्टाविष्णुरनुष्टुप्। विनियोगःप्राग्वत्। ॐ नेजमेषपरापतसुपुत्रःपुनरापत। अस्यैमेपुत्रकामायै गर्भमाधेहियःपुमान्स्वाहा॥ विष्णवइदं०। ॐ यथेयंपृथिवीमह्युत्तानागर्भमादधे। एवंतंगर्भमाधेहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा॥ विष्णवइदं०। ॐ विष्णोश्रेष्ठेनरूपेणास्यांनार्यांगवीन्यां। पुमांसंपुत्रानाधेहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा॥ विष्णवइदं०। प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप्। विनियोगःप्राग्वत्। ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव। यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा॥ प्रजापतयइदं०॥ ८॥ एवमष्टाज्याहुतीःस्रुवेणहुत्वा। ततः पत्न्याःपश्चिमतःप्राङ्मुखस्तिष्ठन्नपक्वफलयुग्मान्वितमौदुंबरस्तवकद्वयंत्रिःशुक्लांशलल्लींकुशांकुरत्रयंचैकीकृतंपाणिनागृहीत्वातन्मूलेनपत्न्याः केशललाटयोःसंधिमारभ्यामूर्धप्रदेशात् ॐ भूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रेणत्रिश्चतुर्वारंप्रत्युन्नयनंमंत्रमावर्तयन्सीमंतमुन्नयेत्। ॐ भूर्भुवःस्वरितिमंत्रस्यप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती। सीमंतव्यूहनेवि०। ततोयथाचारंसगोधूमामौदुंबरफलमालांतत्कंठेनिधायवीणा

गाथिनौद्विजौसोमंराजानंसंगायेतामितिप्रेषयेत् । तौच । ॐ सोमोनोराजावतुमानुषीःप्रजानिविष्टचक्रासावितिमंत्रंअसाविति स्थानेगंगेइत्यादिसमीपस्थनद्याःसंबुद्ध्यंतंनामनिर्दिशंतौवीणयागायेताम् । सामगानापरिज्ञानेमंत्रमात्रंत्रिःपठताम् । ततः स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यब्रह्मणेऋषभंदक्षिणांतदभावेऽन्यस्मैविदुषेब्राह्मणायदत्त्वापतिपुत्रवतीभिर्वृद्धाभिरुपदिष्टंमंगलाचारं कारयेत् । अस्मिन्कर्मणिशतंब्राह्मणाभोज्याः इदंकर्मभर्त्रैवकार्यम् । इदंचप्रतिगर्भंनावर्तते । तथाचहारीतः—सकृत्तुकृतसंस्काराःसीमंतेनद्विजातयः । यंयंगर्भंप्रसूयंतेससर्वःसंस्कृतोभवेत् ॥ कारिकापि—नावर्तेतइदंकर्मप्रतिगर्भमितिस्थितिरिति । अकृतसीमंतायाःप्रसवेविशेषःसत्यव्रतेनोक्तः—स्त्रीयद्यकृतसीमंताप्रसूयेतकथंचन । पुत्रंगृहीत्वाविधिवत्पुनःसंस्कारमर्हतीति ॥ ॥

इतिश्रीभट्टरामेश्वरसुतनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेसीमंतोन्नयनप्रयोगः ॥ ॥ ॥

अथविष्णुबलिः ॥ गर्भाष्टमेमासेपूर्वेद्युर्दंपतीस्नातौधृताहतवाससावलंकृतौभवतां । ततःपतिःप्रागुक्तवदाभ्युदयिकंपुण्याह

---

१ सीमंतसाम– हौ३ उ ।३। सा ३ऽ५ ऊमौ ३ उनो ३ उ रौजा । वतु मानुषीः । प्रेजौ औ ३ हो होइ । नो २३ इवोइ । ष्टौ हौ हो ३ हुम्मा २३ चोक्रो ३ऽ५ होइ गोंगे २३४५ । होउ । ३। वो ३। ई २३४५। इति । २ आश्वलायनः—तथाविष्णुबलिश्चापिसप्तवप्रेस्तुतुष्टये । प्रतिगर्भंबलिःकार्यःसीमंतश्चप्रशस्यते ॥ अकृतेचभवेद्दोषःकृतेपुष्टिंसमृच्छति । गर्भवाधानिवृत्त्यर्थंसुखसूत्यर्थमेवच ॥ महादोषापनुत्यर्थंबलिःकार्योयथाविधि । अत्रमासादिविधानंवसिष्ठः—मास्यष्टमेचगर्भस्यकुर्याद्विष्णोर्बलिक्रियां । श्रवणर्क्षेचरोहिण्यांपुष्येचैवप्रशस्यते ॥ द्वितीयासप्तमीचैवद्वादशीचशुभातिथिः । शुभग्रहोदयाःश्रेष्ठास्तेपांचदिवसाअपि ॥ पापाख्यायारिगाःश्रेष्ठा नेष्टाःसर्वेऽष्टमे-

वाचनंकृत्वातदहरेववाइदंकृत्वादेशकालौस्मृत्वागुर्विण्याममपत्न्याःगर्भस्यनिर्बाधपरिपोषणपूर्वकंसुखप्रसूतिसिद्ध्यर्थंगर्भाधिदेवता विष्णुप्रीतिकामोहंविष्णुबलिनामकंकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य द्वितीयासप्तमीद्वादशीपुश्रवणरोहिणीपुष्येपुचंद्रबलेविष्ट्यादिदोषा भावेपूर्वाह्णेगृहांगणेवास्थंडिलेगृह्याग्निंप्रतिष्ठाप्य पुनर्देशकालावुक्त्वाकरिष्यमाणेविष्णुबलिहोमेदेवतापरिग्रहार्थमित्यादिचक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा विष्णुंप्रधानदेवतांचतुःषष्टिवारंचरुणाशेषेणस्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वान्वाधायपरिसमूहनादिआज्येदर्भाग्रद्वयप्र क्षेपांतंकृत्वा सिद्धान्नेनसहाज्यंत्रिःपर्यग्निकृत्वास्रुवसंमार्जनांतंकृत्वाचरुंपात्रांतरेपृथक्कृत्वाग्नावधिश्रित्याभिघार्योदगुद्वास्याज्याद्द क्षिणतोबर्हिष्यासाद्यप्रत्यभिघारणाद्याज्यभागांतंकृत्वा दक्षिणतोग्नेःस्थंडिलेऽष्टदलंपद्मंस्वस्तिकंवाप्रकल्प्यतत्रविष्णुमावाह्यषोडश भिरुपचारैरभिपूज्य पुनर्यथासनमासित्वापत्न्यान्वारब्धोवदानधर्मेणचरुमवदायस्रुचाचतुःषष्टिमंत्रैश्चतुःषष्टिमाहुतीर्जुहुयात् । तत्रायंक्रमः । अतोदेवाइतिषड्ऋचस्यमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । विष्णुबलिप्रधानचरुहोमेविनियोगः । ॐ अतो॑दे॒वा अ॑वन्तु नो॒ यतो॒ विष्णु॑र्विचक्र॒मे । पृ॒थि॒व्याः स॒प्त धाम॑भिः स्वाहा ॥ विष्णवइदंनमम । ॐ इ॒दं विष्णु॒र्विच॑क्रमे त्रे॒धा नि द॑धे प॒दं । समू॑ढ

स्थिताः । पूजाप्रकारोपिवसिष्ठेनोक्तः—पीतांबरंकृष्णवर्णंशंखचक्रगदांबुजं । वैकुंठवासिनंदेवंमृत्कुंभेस्थापयेत्ततः ॥ विष्णोश्चरूपंकनकेनकृत्वा तल्लिंगमंत्रैरथगंधपुष्पैः । वस्त्राक्षतैर्गुग्गुलधूपदीपैर्नैवेद्यतांबूलफलैश्चसम्यक् ॥ विष्णुर्वैदेवतांपूज्यगर्भाणांरक्षणायच । ब्राह्मणायप्रदातव्या प्रतिमावस्त्रसंयुता ॥ संग्रहे—वैष्णवोह्यष्टमोमासोविष्णुर्गर्भस्यदेवता । बलिंचतूष्णींवाकुर्याद्गर्भस्यपरिपुष्टये ॥ होममंत्रैःपूर्वबलिरुक्तस्तत्रतूष्णीं वेतिविकल्पःसंस्कारकौस्तुभे ।

मस्यपांसुरेस्वाहा ॥ विष्णव० । ॐ त्रीणिपदाविचक्रमेविष्णुर्गोपाअदाभ्यः । अतोधर्माणिधारयन्स्वाहा ॥ विष्णव० ।
ॐ विष्णोःकर्माणिपश्यतयतोव्रतानिपस्पशे । इंद्रस्ययुज्यःसखास्वाहा । विष्णव० । ॐ तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयः ।
दिवीवचक्षुराततंस्वाहा ॥ विष्णव० । ॐ तद्विप्रासोविपन्यवोजागृवांसःसमिंधते । विष्णोर्यत्परमंपदंस्वाहा ॥ ६ ॥
विष्णव० । विष्णोर्नुकमितिसप्तदशर्चस्यसूक्तस्यौचथ्योदीर्घतमाविष्णुस्त्रिष्टुप् सप्तम्याद्याजगत्यः विष्णुबलिप्रधानचरुहोमेवि० ।
ॐ विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविममेरजांसि । योअस्कभायदुत्तरंसधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरुगायःस्वाहा ॥ विष्णव० ।
ॐ प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणमृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाः । यस्योरुषुत्रिषुविक्रमणेष्वधिक्षियंतिभुवनानिविश्वास्वाहा ॥ विष्ण० ।
ॐ प्रविष्णवेशूषमेतुमन्मगिरिक्षितउरुगायायवृष्णे । यइदंदीर्घंप्रयतंसधस्थमेकोविममेत्रिभिरित्पदेभिःस्वाहा ॥ विष्ण० ।
ॐ यस्यत्रीपूर्णामधुनापदान्यक्षीयमाणाःस्वधयामदंति । यउत्रिधातुपृथिवीमुतद्यामेकोदाधारभुवनानिविश्वास्वाहा ॥ विष्ण० ।
ॐ तदस्यप्रियमभिपाथोअश्यांनरोयत्रदेवयवोमदंति । उरुक्रमस्यसहिबंधुरित्थाविष्णोःपदेपरमेमध्वउत्सःस्वाहा ॥ विष्ण० ।
ॐ तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृंगाअयासः । अत्राहतदुरुगायस्यवृष्णःपरमंपदमवभातिभूरिस्वाहा ॥ विष्ण०
॥ १ ॥ ॐ प्रवःपातमंधसोधियायतेमहेशूरायविष्णवेचार्चत । यासानुनिपर्वतानामदाभ्यामहस्तस्थतुरर्वतेवसाधुनास्वाहा ॥
विष्ण० । ॐ त्वेषमित्थासमरणंशिमीवतोरिंद्राविष्णूसुतपावामुरुष्यति । यामर्त्यायप्रतिधीयमानमित्कृशानोरस्तुरसनामुरु
ष्यथःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ ताईवर्धंतिमह्यस्यपौंस्यंनिमातरानयतिरेतसेभुजे । दधातिपुत्रोवरंपरंपितुर्नामतृतीयमधिरोचने

द्विःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ तत्तदिदस्यपौंस्यंगृणीमसीनस्यत्रातुरवृकस्यमीढुषः । यःपार्थिवानित्रिभिरिद्विगामभिरुरुक्र मिष्टोरुगायायजीवसेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ द्वेइदस्यक्रमणेस्वर्दृशोभिख्यायमर्त्योभुरण्यति । तृतीयमस्यनकिरादधर्षतिवयं श्चनपतयन्तःपतत्रिणःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ चतुर्भिःसाकंनवतिंचनामभिश्चक्रंनवृत्तंव्यतीँरवीविपत् । बृहच्छरीरोविमिमान ऋक्वभिर्युवाकुमारःप्रत्येत्याहवंस्वाहा ॥ २ ॥ विष्ण० । ॐ भवामित्रोनशेव्योघृतासुतिर्विभूतद्युम्नएवयाउसप्रथाः । अधाते विष्णोविदुषाचिदर्ध्यःस्तोमोयज्ञश्चराध्योहविष्मतास्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ यःपूर्व्यायवेधसेनवीयसेसुमज्जानयेविष्णवेददाश ति । योजातमस्यमहतोमहिब्रवत्सेदुश्रवोभिर्युज्यँचिदभ्यसत्स्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ तमुस्तोतारःपूर्व्यंयथाविदऋतस्यगर्भंज नुषापिपर्तन । आस्यजानन्तोनामचिद्विवक्तनमहस्तेविष्णोसुमतिंभजामहेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ तमस्यराजावरुणस्तमश्विना क्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः । दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ आयोविवायसचथा यदैव्यइन्द्रायविष्णुःसुकृतेसुकृत्तरः । वेधाअजिन्वत्त्रिषधस्थआर्यमृतस्यभागेयजमानमाभजत्स्वाहा ॥ ३ ॥ १७ ॥ विष्ण० । संवांक र्मणेत्यष्टर्चस्यसूक्तस्यभरद्वाजोविष्णुस्त्रिष्टुप् । विष्णुबलिप्रधानचरुहोमे० । ॐ संवांकर्मणासमिषाहिनोमीन्द्राविष्णूअपसस्पारे अस्य । जुषेथांयज्ञंद्रविणंचधत्तमरिष्टैर्नःपथिभिःपारयन्तास्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ याविश्वासांजनितारामतीनामिन्द्राविष्णूक लशासोमधाना । प्रवांगिरःशस्यमानाअवन्तुप्रस्तोमासोगीयमानासोअर्कैःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इन्द्राविष्णूमदपतीमदाना मासोमंयातंद्रविणोदधाना । संवामंजन्त्वक्तुभिर्मतीनांसंस्तोमासःशस्यमानासउक्थैःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ आवामश्वासोअ

भिमातिपाहइंद्राविष्णूसधमादौयहंतु । जुषेथांविश्वाहवनामतीनामुपब्रह्माणिशृणुतंगिरौमेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इंद्राविष्णूतत्पनयाय्यंवांसोमस्यमदउरुचक्रमाथे । अकृणुतमंतरिक्षंवरीयोप्रथतंजीवसेनोरजांसिस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इंद्राविष्णूहविर्षावाधानाग्राद्धानानमसारातहव्या । घृतासुतीद्रविणंधत्तमस्मेसमुद्रस्थःकलशःसोमधानःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इंद्राविष्णूपिबतंमध्वोअस्यसोमस्यदस्राजठरंपृणेथां । आवामंधांसिमदिराण्यग्मन्नुपब्रह्माणिशृणुतंहवंमेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ उभाजिग्यथुर्नपराजयेथेनपराजिग्येकतरश्चनैनोः । इंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथांत्रेधासहस्रंवितदैरयेथांस्वाहा ॥ ८ ॥ विष्ण० । परोमात्रयेतिचतुर्दशर्चस्यवसिष्ठोविष्णुस्त्रिष्टुप् । विष्णुबलिप्रधानचरुहोमे० । ॐ परोमात्रयातन्वावृधाननतेमहित्वमन्वश्नुवंति । उभेतेविद्मरजसीपृथिव्याविष्णोदेवत्वंपरमस्यवित्सेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ नतेविष्णोजायमानोनजातोदेवमहिम्नःपरमंतमाप । उदस्तभ्नानाकमृष्वंबृहंतंदाधर्थप्राचींककुभंपृथिव्याःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इरावतीधेनुमतीहिभूतंसूयवसिनीमनुषेदशस्या । व्यस्तभ्नारोदसीविष्णवेतेदाधर्थपृथिवीमभितोमयूखैःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ उरुंयज्ञायचक्रथुरुलोकंजनयन्तासूर्यमुपासमग्निम् । दासस्यचिद्वृषशिप्रस्यमायाजघ्नथुर्नरापृतनाज्येषुस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इंद्राविष्णूदृंहिताःशंबरस्यनवपुरोनवतिंचश्नथिष्टम् । शतंवर्चिनःसहस्रंचसाकंहथोअप्रत्यसुरस्यवीरान्स्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ इयंमनीषाबृहतीबृहंतोरुक्रमातवसावर्धयंती । ररेवांस्तोमंविदथेषुविष्णोपिन्वतमिषोवृजनेष्विंद्रस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ वषट्तेविष्णवासआकृणोमितन्मेजुषस्वशिपिविष्टहव्यं । वर्धंतुत्वासुष्टुतयोगिरोमेयूयंपातस्वस्तिभिःसदानःस्वाहा ॥ १ ॥ विष्ण० । ॐ नूमर्तोदयतेसनिष्यन्योविष्णवउरुगायायदाशत् ।

प्रयः सुत्राचामनैमायजातएतावंतंनयैमाविवांसात्स्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ त्वांविष्णोसुमतिंविश्वजन्यामप्रयुतामेवयावोमतिंदाः । प्रचोयथानः सुवितस्यभूरेरश्वावतः पुरुश्चंद्रस्यरायःस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ त्रिर्देवःपृथिवीमेपएतांविचक्रमेशतर्चसंमहित्वा । प्र विष्णुरस्तुतवसस्तवीयान्त्वेपंह्यस्यस्थविरस्यनामस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ विचक्रमेपृथिवीमेपएतांक्षेत्राय विष्णुर्मनुषेदशस्यन् । ध्रुवासोअस्यकीरयोजनासउरुक्षितिंसुजनिमाचकारस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ प्रतत्तेअद्यशिपिविष्टनामार्यःशंसामिवयुनानिविद्वान् । तंत्वागृणामितवसमतव्यान्क्षयंतमस्यरजसःपराकेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ किमित्तेविष्णोपरिचक्ष्यंभूत्प्रयद्ववक्षेशिपिविष्टोअस्मि । मावर्पोअस्मदपगूहएतद्यदन्यरूपःसमिथेवभूथस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ वषट्तेविष्णवासआकृणोमितन्मेजुषस्वशिपिविष्टहव्यं । वर्धंतुत्वासुष्टुतयोगिरोमेयूयंपातस्वस्तिभिःसदानःस्वाहा ॥ १४ ॥ विष्णव० । तथा सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यनारायणःपुरुषोनुष्टुप् अंत्यात्रिष्टुप् । विष्णुवलिप्रधानचरु० । ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः० । विष्ण० । ॐ पुरुषएवेदंस० । विष्ण० । ॐ एतावानस्य० । विष्ण० । ॐ त्रिपादूर्ध्वउदैत्० । विष्ण० । ॐ तस्माद्विराळ० ॥ १ ॥ विष्ण० । ॐ यत्पुरुषेणहविषा० । विष्ण० । ॐ तंयज्ञंबर्हिषि० । विष्ण० । ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसं० । विष्ण० । ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचः० । विष्ण० । ॐ तस्मादश्वाअजायंत० ॥ २ ॥ विष्ण० । ॐ यत्पुरुषंव्यदधुः० । विष्ण० । ॐ ब्राह्मणोस्यमुख० । विष्ण० । ॐ चंद्रमामनसोजा० । विष्ण० । ॐ नाभ्याआसी० । विष्ण० । ॐ सप्तास्यासन्० । विष्ण० । ॐ यज्ञेनयज्ञमयजंत० ॥ ३ ॥ विष्ण० । विष्णुर्योनिमितितिसृणांहिरण्यगर्भोविष्णुरनुष्टुप् । विष्णुवलिप्रधान० । ॐ विष्णुर्योनिंकल्पयतुत्वष्टा

रूपाणिपिंशतु । आसिंचतुप्रजापतिर्धातागर्भंदधातुतेस्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ गर्भंधेहिसिनीवालिगर्भंधेहिसरस्वति । गर्भंतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजास्वाहा ॥ विष्ण० । ॐ हिरण्ययीअरणीयंनिर्मंथतोअश्विना । तंतेगर्भंहवामहेदशमेमासिसूतवेस्वाहा ॥ ३ ॥ विष्णवइदंनमम ॥ ६४ ॥ अनंतरमग्नेरैशान्यांद्वात्रिंशदंगुलायामविस्तारेगोमयेनोपलिप्तेस्थंडिलेचतुरंगक्रीडावत्समचतुरस्रंचतुरंगुलंचतुःषष्टिपदंसितेनरजसामंडलंकृत्वातेषुपदेषुनैर्ऋत्यपदादिक्रमेणप्रथमंबाह्यवृत्तौततस्तथैवानंतरावृत्तिषुचप्रागुक्तचतुःषष्टिमंत्रैःप्रणवाद्यैःस्वाहांतैःप्रादक्षिण्येनचरुशेषेणबलीन्दत्त्वा सर्वत्रविष्णवइदंनममेत्युद्दिश्यत्यक्त्वा तन्मंडलमध्ये ॐ नमोनारायणायेतिबलिंदत्त्वापूर्ववत्त्यक्त्वा तेनैवमंत्रेणार्घ्यंचदत्त्वाबलिशेषात्किंचिदन्नमादायपिंडद्वयंकृत्वादंपतीपृथगश्नीयाताम् । तत आचम्यपतिःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यगुरवेदक्षिणांदत्त्वायथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वादंपतीभुंजीयातां । अयंचविष्णुबलिःप्रतिगर्भमावर्तते । प्रतिगर्भबलिःकार्यःसीमंतश्चप्रशस्यतइत्याश्वलायनोक्तेः । इमंचगृह्यसूत्रानुक्तत्वादिदानींशिष्टानाचरंति ॥ इतिश्रीमद्रामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेविष्णुबलिःसमाप्तः ॥ ॥ ॥

अथजातकर्म ॥ ॥ जातमात्रेपुत्रेपितातस्यमुखंनिरीक्ष्यनद्यादावुदङ्मुखःस्नात्वाअसंभवेदिवाहृताभिःशीताभिरद्भिःसुवर्णयुताभिर्गृहएवस्नात्वाचम्यसितचंदनमाल्यादिभिरलंकृतोनालच्छेदनात्पूर्वंसूतिकादिव्यतिरिक्तैरस्पृष्टमकृतस्तनपानंप्रक्षालितमलंकुमारंमातुरुत्संगेप्राङ्मुखमवस्थाप्यदेशकालौस्मृत्वाममास्यकुमारस्यगर्भांबुपानजनितसकलदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्य ब्राह्मणैःसहपुण्याहवाचनंकृत्वाभ्युदयिकश्राद्धंहिरण्येनवि

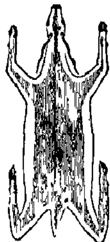
यज्ञपात्राणिकिंपरिमाणानीत्यपेक्षायां "वितस्तिर्गृह्यकर्मणि" इतिप्रमाणात्तावंतीतिज्ञेयानि ।

१ परस्थाली. २ प्रोक्षणी. ३ दर्वी, सुरु. ४ स्रुवः ५ प्रणीता, चमसः ६ आज्यपात्रं. ७ इध्म. ८ बर्हि. ९ शूर्पं. १० कृष्णाजिनं.

१ इयंताम्रमयीमार्तिकीवाअष्टांगुलासंकुचितानना. २ इयंस्रुगाकारावारणवृक्षजाविस्तारार्धनिम्ना. ३ इयंपालाशीद्वादशांगुला. ४ अयं गादिरोवितस्तिप्रमाणोऽर्धांगुलच्छिद्रः. ५ अयंपैप्पल.षडंगुलश्चतुरंगुलदंडः. ६ इदंकांस्यजंमृन्मयंवाषडंगुलं. ७ इदंगार्ह्यप्वरत्निप्रमाणं पंचदशाश्वियसमित्कं, प्रादेशमितमन्यत्र. ८ इदंप्रादेशमानमुष्टिपरिमितदर्भरूपं. ९ इदंवंशनिर्मितं. १० इदंपुंरूपहरिणस्यचर्म.

धाय होमकरणपक्षेव्याहृतिभिर्लौकिकाग्निंप्रबलसंज्ञंविधिवत्प्रतिष्ठाप्यदेशकालौस्मृत्वास्मिन्जातकर्महोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं
करिष्यइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाअग्निमिंद्रंप्रजापतिंविश्वान्देवान्ब्रह्माणमाज्येनयक्ष्ये शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइ
त्यंतमुक्त्वान्वाधायपरिसमूहनाद्याज्यभागांतंकृत्वा प्रधानदेवताभ्यश्चतुर्थ्यंतनाममंत्रेणाज्यंहुत्वादेवतोद्देशेनत्यागंकुर्यात् । ततो
विषममानेनमधुसर्पिषीमिश्रीकृत्यशिलातलेनिक्षिप्य तत्रसुवर्णरजोविमोक्यावदवघृष्यभाजनेनिधाय । ॐ प्रतेददामिमधुनोघृ
तस्यवेदंसवित्राप्रसूतंमघोनां । आयुष्मान्गुप्तोदेवताभिःशतंजीवशरदोलोकेअस्मिन् ॥ इतिमंत्रेणतेनैवहिरण्येनकुमारंपाययित्वा त
द्धिरण्यंप्रक्षाल्यकुमारस्यदक्षिणकर्णेनिधायतन्मुखसमीपेस्वमुखमानीय । ॐ मेधांतेदेवःसविता मेधांदेवीसरस्वती । मेधांतेअश्विनौ
देवावाधत्तांपुष्करस्रजौ ॥ इत्यृचंजपित्वा पुनस्तद्धिरण्यंसव्येकर्णेनिधायैतामेवऋचंजपेत् । ॐ मेधांते० ॥ ततःशिशोरंसौयुगपद
भिमृशेत् । ॐ अश्माभवपरशुर्भवहिरण्यमस्तृतंभव । वेदोवैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतं ॥ इतिमंत्रेण । इंद्रश्रेष्ठानिगृत्समं
दइंद्रस्त्रिष्टुप् । अंसाभिमर्शनेवि० । ॐ इंद्रश्रेष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तिंदक्षस्यसुभगत्वमस्मे । पोषंरयीणामरिष्टिंतनूनां
स्वाद्मानंवाचःसुदिनत्वमह्नां ॥ अस्मेप्रयंधिविश्वामित्रइंद्रस्त्रिष्टुप् । अंसाभिमर्शनेविनि० । ॐ अस्मेप्रयंधिमघवन्नृजीषिन्नि
द्ररायोविश्ववारस्यभूरेः । अस्मेशतंशरदोजीवसेधाअस्मेवीरान्छश्वतइंद्रशिप्रिन् ॥ इतिमंत्राभ्यांचाभिमर्शः । ततोरक्षायुपोर
भिवृद्ध्यर्थं ॐ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे । आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतं ॥ इतिमंत्रमुच्चार्यमूर्धानंत्रिराजिघ्रेत् ।
ततःशिशोःकरिष्यमाणंनामतदैवस्मरेत् । ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्ययथाचारंहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्य ।

ॐ इमांकुमारोजरांधयतुदीर्घमायुःप्रजीवसे । अस्यैस्तनौप्रयुंजानाआयुर्वर्चोयशोबलं ॥ इतिमंत्रेणमात्राकुमारंपाययित्वा ब्राह्मणेभ्योगोभूतिलहिरण्यादिकमन्नवर्जितंयथाशक्तिदत्त्वातैराशिषोवाचयेत्। जन्मलग्नेदुष्टस्थानस्थितग्रहजनितपीडानिवृत्तयेतत्प्रीत्यर्थंविशेषतोदक्षिणादेया । तमर्वंतमितिपंचानांवामदेवोग्निर्गायत्री । आशी० । ॐ तमर्वंतंनसानुसिमरुषंनदिवःशिशुं । मर्मृज्यंतेदिवेदिवे ॥ योधुधन्माहारिभ्यांकुमारःसांहदेव्यः । अच्छानहूतउदरं ॥ उतत्यायजताहरीकुमारात्सांहदेव्यात् । प्रयंतासद्यआददे ॥ एषवांदेवावश्विनाकुमारःसांहदेव्यः । दीर्घायुरस्तुसोमकः ॥ तंयुवंदेवावश्विनाकुमारंसांहदेव्यं । दीर्घायुषंकृणोतन ॥ इतिपंचभिराशिषः । होमोत्रकृताकृतः । कुमार्याश्चैतज्जातकर्मामंत्रकंकार्यम् । रात्रौसंध्यायांग्रहणेजाताशौचांतरमध्येपीदंकार्यम् । मृताशौचमध्येजातश्चेत्तदैवाशौचांतेवाकार्यम् । पितरिग्रामांतरंगतेपितृव्यादिर्गोत्रजोज्येष्ठक्रमेणेदंकुर्यात् ॥ ॥ इतिश्रीभट्टरामेश्वरसुतनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्नेजातकर्मप्रयोगः ॥

अथषष्ठीपूजा ॥ ॥ पंचमेषष्ठेचदिनेषष्ठएववापूर्वरात्रेपित्रादिराचम्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वाअस्यशिशोःआयुरारोग्यावाप्तिसकलारिष्टशांतिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्यजन्मदानांषष्ठीदेव्याजीवंतिकायाश्चयथामीलितोपचारैःपूजनमहंकरिष्य इतिसंकल्प्य षोडशोपचारैस्तंत्रेणपूजयेत् । पृथग्वासंकल्प्यपृथगेवपूजाकार्या । एतत्प्रतिमाश्चालेपनादिनाकुड्येलेखनीयाःपीठादौवाक्षतपुंजरूपेणनिवेश्याः । पुरुषाःशस्त्रहस्ताःस्त्रियश्चनृत्यगीतकारिण्योस्यांरात्रौजागरणंकुर्युः । सूतिकागृहंसधूमाग्निदीपशस्त्रमुसलांबुविभूतियुतंकार्यं । सर्षपांश्चसर्वतोविकिरेत् । अन्यदपियथाचारंसर्वंकार्यम् । जन्मदाभ्योन्नादिनाबलिर्देयः । विप्रे

भ्यश्च तांबूलखाद्यदक्षिणादिदद्यात् । जन्माशौचमध्येप्रथमषष्ठदशमदिनेषुदानेप्रतिग्रहेचनदोषःअन्नंतुनिषिद्धं । अथपूजाक्रमः । आदौषडंगन्यासंकृत्वाकलशादिपूजांविधाय । अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा । यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिः ॥ इतिमंत्रेणप्रोक्षणंकृत्वापश्चाद्देवतास्थापनं । ॐ विघ्नेशायनमः विघ्नेशमावाहयामि । जन्मदाभ्यो० जन्मदाआ० । षष्ठीदेव्यैनमः षष्ठीदेवीमा० । जीवंतिकायै० जीवंतिकामा० । (इत्यावाह्यपूजयेत्) । ॐ सूयवसाद्भगवतीहिभूयाअथोवयंभगवंतःस्याम । अद्धितृणमघ्न्येविश्वदानींपिबशुद्धमुदकमाचरंती ॥ इतिमंत्रेणषोडशोपचारैःपूजयेत् ॥ संप्रार्थ्य गौरीपुत्रोयथास्कंदःशिशुत्वेरक्षितःपुरा । तथाममाप्ययंबालःषष्ठिकेरक्ष्यतांनमः ॥ इतिषष्ठीप्रार्थना । आनोभद्रादीनिसूक्तानिसूतिकाबालकयोःसर्वारिष्टशान्त्यर्थंब्राह्मणाःपठेयुः ॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेषष्ठीपूजाविधिः ॥ ॥

अथनामकरणप्रयोगः ॥ ॥ जन्मतएकादशेद्वादशेवायथाचारंनियतदिनेवानामकरणंकार्यम् । नियतकालेपिविष्टिवैधृतिव्यतीपातग्रहणसंक्रांत्यमावास्याश्राद्धदिनेपुनकार्यम् । नियतकालेक्रियमाणेगुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकवक्रातिचारमलमासादिनिषेधोनास्ति । नियतकालातिक्रमेतुज्योतिःशास्त्रोक्तेशुभेकालेकार्यम् । सर्वथात्रपूर्वाह्णःप्रशस्तः । अत्रहोमःकृताकृतः । उक्तकालेशिशोर्नामचिकीर्षुर्विप्रानाहूयपूर्वेद्युस्तदहरेववास्वस्तिवाचनमुपक्रम्यपुण्याहत्रयमुक्त्वा करिष्यमाणंनामचतुर्थ्यंतमुक्त्वात्रिः एतन्नाम्नेस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वित्युक्तेविप्रैरेतन्नाम्नेस्वस्तीतित्रिःप्रत्युक्तेशेषंस्वस्तिवाचनंसमाप्य इदमार्याःकुमारस्यनामाहंविदधामीति

१ करिष्यमाणंतन्नाम्नेस्वस्ति इतिवदेत् । एतदित्यस्यस्थानेकरिष्यमाणनामोहेतु विकल्पः ।

विप्राननुज्ञाप्य तं विधीयतामित्यनुमोदितो देशकालौनिर्दिश्यास्यशिशोःबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धि
द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनामकरणंकरिष्यइतिसंकल्प्य ग्रहयज्ञाभ्युदयिकेयथाशक्तिकृत्वा यथाचारंस्वकुलदेवताभक्तइतिनामकु
र्याज्जन्मकालीनंमासनामकुर्यात् । तद्यथा । कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथजनार्दनः । उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः । योगी
शःपुंडरीकाक्षोमासनामान्यनुक्रमात् ॥ अत्रयथाचारंचैत्रादिर्मार्गशीर्षादिर्वाक्रमः । ततःस्त्रीपुरुषवाचिदेवतावाचिवानामस्वे
ष्टंयुग्माक्षरं द्व्यक्षरंप्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरंब्रह्मवर्चसकामोनामकृत्वा ततोभिवादनीयंनामविप्रादिवर्णक्रमेणशर्मवर्मगुप्तदासान्यत
मपदांतंकुर्यात् । तच्चामौंजीबंधनान्मातापितरावेवजानीयाताम् । उपनयनकालेचानेननाम्नाभिवादयेतिकुमारंप्रति
वाच्यं । अत्रापिशिष्टाचारः । तंडुलान्कांस्यादिपात्रेप्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकयाकुलदेवताप्रयुक्तमादौअमुकदेवताभक्तइतिना
मोल्लेख्यं ततोमासनाम ततोवकहडाचक्राख्यज्योतिःशास्त्रोक्तचक्रानुसारेणजन्मनक्षत्रपादप्रयुक्ताक्षरादिनाम ततोव्यावहारिकं
स्वेष्टंनामेतिचतुष्टयंलिखित्वा नामदेवताभ्योनमइतिसंपूज्य अमुकनाम्नात्वममुकोसीतिस्वदक्षिणस्थमातुरुत्संगस्थस्यशिशोर्दक्षि
णकर्णेकथयित्वा तदस्तुमित्रावरुणेत्यादिमंत्रपाठांते विप्रैर्नामसुप्रतिष्ठितमस्त्वित्युक्तेअमुकनाम्नाअमुकनामायंभवतोभिवादयत
इत्युक्त्वा नामकर्ताप्रतिनामविप्रानभिवादयेत् तेचायुष्मान्भवत्वमुकइतिवदेयुरिति । नक्षत्रनामैवाभिवादनीयंगुह्यंचेत्यपिव
दंति । ततःकृतदेवताभ्योब्राह्मणेभ्यश्चनत्वायथाविभवंविप्रान्भोजयेद्दक्षिणांचदद्यात् । विप्राशिषश्चग्राह्याः । कुमार्या
अपिनामकरणममंत्रकंकार्यम् । विवाहस्तुसमंत्रकः । होमपक्षेतुपार्थिवाग्नौजातकर्मवद्देवप्रधानाहुतीर्हुत्वानामयथोक्तंधृत्वा

स्विष्टकृदादिहोमशेषतंत्रंकुर्यात् । अत्रजातकर्मवत्पित्राद्याःकर्तारः ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेनामकरणप्रयोगः ॥

अथपर्यंकारोहणं ॥ ॥ तत्रनामकरणदिनेथवाषोडशेद्वात्रिंशेऽन्यस्मिन्वाज्योतिःशास्त्रोक्तमृदुध्रुवक्षिप्रनक्षत्रादियुक्तेशुभेकाले यथाचारंकुलदेवतादिपूजांविधायालंकृतंशिशुंहरिद्राद्यलंकृतेपर्यंके मात्राद्याःसौभाग्ययुक्ताःस्त्रियोयोगशायिनंहरिंस्मरंत्योगीतवाद्यादिसमकालंप्राक्शिरसंन्यसेयुः। स्वस्वाचारप्राप्तंचान्यदपिकार्यम् ॥ ॥ अथदुग्धपानम् ॥ एकत्रिंशदिनेद्वितीयजन्मनक्षत्रेवान्यस्मिन्वान्नप्राशननक्षत्रयुक्तेशुभदिनेकुलदेवतादिपूजांतेगोक्षीरंशंखेनधात्रीमातान्यावासुभगालंकृतंकुमारंदक्षिणशिरसंप्राक्शिरसंवापाययेदिति ॥ ॥ अथकर्णवेधः ॥ जन्मदिनाद्द्वादशेत्रिंशेवादिनेषष्ठसप्तमाष्टमदशममासान्यतममासेऽन्यदावादंतजननात्पूर्वमेवज्योतिःशास्त्रोक्तमासशुक्लपक्षतिथिवारनक्षत्रादिशुभकालेपूर्वाह्णेमध्याह्नेवाविष्णुशिवब्रह्मचंद्रसूर्यदिगीशनासत्यसरस्वतीकुलदेवतागोब्राह्मणान्यथाविभवंसंपूज्यमातुरुत्संगस्थस्यशुभासनस्थस्यालंकृतस्यशिशोःकर्णयोर्वेध्यस्थलमलक्तकरसेनांकयित्वायथाविभवंसुवर्णरूप्यताम्रलोहसूच्यामांगलिकद्विगुणपट्टादिसूत्रोपेतयासौचिकेनान्येनवाकुशलेनसुभगस्त्रियावाप्राङ्मुखस्योदङ्मुखस्यवाकर्णौवेधयेत् । अनावृतेसूर्यरश्मिपातस्थलेऽगणादौपित्रादिना ‘ कुमारस्यपूर्वंदक्षिणः कुमार्यास्तुपूर्ववामःकर्णोवेध्यः । वेधनक्षत्रतृतीयनक्षत्रेकर्णक्षालनमुष्णवारिणारोहणार्थेकार्यं । रूढौचकर्णौयथाभरणधारणक्षमताभवतितथावर्धनीयौ । पुंसःसूर्यरश्मिप्रवेशयोग्यरंध्रपर्यंतंवर्धयेत् । लंबकर्णतातुनिषिद्धा । स्त्रीणांयथेच्छम् ॥ इतिनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेपर्यंकारोहण–दुग्धपान–कर्णवेधप्रयोगाः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथसूर्यावलोकननिष्क्रमणे ॥ जननात्तृतीयेमासिजन्मदिनेजन्मनक्षत्रेवाइष्टदेवतापूजनपूर्वकमलंकृतेनशिशुनासोत्सवंसूर्यद
र्शनंकारयित्वाचतुर्थमासेशुभकालेऽग्निंचंद्रंधेनुंचदर्शयेत् । केचित्तु । स्वस्तिनआत्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । शिशोरंकारोपणेवि
नियोगः । ॐ स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः । स्वस्तिपूषाअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥
अनेनपित्रादिःशिशुमंकमारोप्य । आशुःशिशानइतित्रयोदशर्चस्याप्रतिरथस्यसूक्तस्यऐंद्रोप्रतिरथइंद्रश्चतुर्थ्याबृहस्पतिस्त्रिष्टुप्
त्रयोदश्यनुष्टुप् शिशोरायुष्याभिवृद्ध्यर्थंजपेवि० । ॐ आशुःशिशानोवृषभोनभीमो० ॥१३॥ तच्चक्षुर्वसिष्ठःसूर्यःपुरउष्णिक् ।
कुमारस्यादित्यावेक्षणेवि० । ॐ तच्चक्षुर्देवहितंशुक्रमुच्चरत् । पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतम् ॥ इतिसूर्यंनिरीक्षयेदितिवदंति ।
तृतीयमासेसूर्यावलोकनंनकारितंचेन्निष्क्रमणेनसहैवकार्यम् ॥ ॥ अथनिष्क्रमणविधिः । ततश्चतुर्थेमासिषष्ठेवाशुक्लपक्षेशुभतिथ्या
दौपितासभार्यःशिशुरभ्यंगस्नातः ममशिशोःआयुःश्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनिष्क्रमणाख्यंकर्म
करिष्ये इतिसंकल्प्य तदंगतयास्वस्तिवाचनाभ्युदयिकग्रहयज्ञान्कृत्वा इंद्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानानांप्राच्यादिदि
क्षुचंद्रार्कवासुदेवगगनानांचयथाक्रमंतंदुलपुंजेषुपूजांकृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वातैःस्वस्त्ययनंवाचयित्वासायंसंध्यादिकंकृत्वा शि
शुंसौवर्णःकृत्रिमैर्वाभरणैर्यथाशक्त्यलंकृत्यपूर्वंनकृतंचेदिदानींशिशुनाग्निचंद्रधेनूनांदर्शनंकारयित्वाऽश्वादिवाहनस्थंशिशुंमातुले
नधात्र्यावावाहयित्वाभार्यापुत्रविद्वद्ब्राह्मणज्ञातिबांधवपुरंध्रीगणदर्पणपूर्णकलशयुक्तकन्यागणपुष्पहरिद्राक्षतदीपमालाध्वजलाज
मंगलवाद्यघोषयुक्तः । ॐ कनिक्रदज्जनुषं० ऋ० ॥ ३ ॥ ॐ प्रदक्षिणिदभिगृणंतिकारवोवयोवदंतऋतुथाशकुंतयः । उभेवाचौवद

तिसामगाइवगायत्रंचत्रैष्टुभंचानुराजति ॥ उद्गातेवशकुनेसामगायसिब्रह्मपुत्रइवसवनेषुशंससि । वृषेववाजीशिशुमतीरपीत्या सर्वतोनःशकुनेभद्रमावदविश्वतोनःशकुनेपुण्यमावद ॥ आवदंस्त्वंशकुनेभद्रमावदतूष्णीमासीनःसुमतिंचिकिद्धिनः । यदुत्पतन्वदसिकर्करिर्यथाबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ इत्यादिशकुंतादिसुमंगलसूक्तंपठन्गृहाद्बहिर्गत्वामंत्रमेतमुदीरयेत् । चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचवरुणस्यच । निक्षेपार्थमिमंदद्मितेत्वांरक्षंतुसर्वदा ॥ अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रावथापिवा । रक्षंतुसततंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ एवंशिशुरक्षणार्थेदेवान्संप्रार्थ्यविष्णुशिवालययोरन्यतरद्बंधुगृहंवागत्वातत्रदेवंसुमंगलवाद्यघोषपुष्पोपहारादिभिःप्रपूज्यगोमयाद्यनुलिप्तचतुरस्रदेशेधान्यादिनिधायतत्रशिशुमासयित्वामंत्रेणरक्षांकुर्यात् । मंत्रश्च । त्र्यंबकमित्यस्यवसिष्ठोमृत्युंजयरुद्रत्र्यंबकोनुष्टुप् शिशोरक्षायांवि० । ॐ हौंजूंसः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं । उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥ ॐ स्वःभुवःभूः ॐ सःजूंहौं ॐ । इत्येवंरूपंमृतसंजीवनीमंत्रंजपन्विभूत्याक्षतैर्वामूर्ध्निललाटेचरक्षांकृत्वाअपूपादिभिर्भूतेशानंगणेशमभ्यर्च्यशिशुंभक्ष्यादिभिस्तोषयित्वाशिषोवाचयित्वादेवताप्रणामंप्रदक्षिणत्रयंचशिशुनाकारयित्वामातुलाद्यासन्नबंधुगृहेपूर्ववन्नीत्वा तत्रदानोपहारादिभिःशिशुंतोषयित्वास्वगृहंगत्वाब्राह्मणैराशिषोवाचयित्वा तेभ्यःसुवासिनीभ्यश्चयथाशक्तिदक्षिणांदत्वाबंधुभिःसहभुंजीत । कुमार्याअप्येतत्समानम् । होमोत्रकृताकृतः । होमपक्षेशिशोरलंकरणानंतरंलौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यजातकर्मवदनादेशदेवताभ्योहुत्वाअग्निचंद्रदर्शनादिस्वगृहगमनांतंकृत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यब्राह्मणाशीर्वादादिकारयेदितिक्रमः ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेसूर्यावलोकननिष्क्रमणप्रयोगौ ॥ ॥

अथोपवेशनविधिः ॥ ॥ जननात्पंचमेमासिशुक्लपक्षेज्योतिःशास्त्रोक्तशुभतिथ्यादौपूर्वाह्णेस्वस्तिवाचनंकृत्वा वराहपृथिवी गुरुदेवद्विजान्पूजयित्वाभूभागमुपलिप्य तत्रमंडलंकृत्वाशंखतूर्यादिमांगलिकध्वनौक्रियमाणेभूमौशिशुमुपवेशयेदेतैर्मंत्रैः । रक्षैनंवसुधेदेविसदासर्वगतंशुभे । आयुःप्रमाणंनिखिलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये ॥ अचिरादायुपस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः । जीविताऽऽरोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान् ॥ धारिण्यशेषभूतानांमातस्त्वमधिकाह्यसि । कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यताम् ॥ इति । ततोब्राह्मणान्पूजयित्वाशिषोवाचयित्वानीराजनाद्युत्सवंकुर्यात् । एवंकुमार्याअपि ॥ इतिनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेऽपवेशनम् ॥

अथान्नप्राशनप्रयोगः ॥ ॥ जन्मतःषष्ठेमासेऽष्टमेवादंतेषुजातेषुवाज्योतिःशास्त्रोक्ततिथिनक्षत्रादिशुभकालेपूर्वाह्णेपित्रादिः शिशोरन्नप्राशनंकुर्यात् । षष्ठेमासेचेत्क्रियतेतदागुरुशुक्रमौढ्यादिदोषोऽधिकमासादिदोषश्चनास्ति । पित्रादिःसभार्यःशिशुनासहमंगलस्नानंकृत्वादेशकालौस्मृत्वा ममास्यशिशोर्मातृगर्भमलप्राशनशुद्ध्यन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायुर्लक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअन्नप्राशनाख्यंकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य तदंगस्वस्तिवाचनाभ्युदयिकेकृत्वाशिशुमलंकृत्य जातकर्मवल्लौकिकाग्निंशुचिनामानंप्रतिष्ठाप्यानादेशाज्याहुतीर्हुत्वा पूजोपहारादिभिरिष्टदेवतामभ्यर्च्य तत्पुरतःस्वदक्षिणेशुभवस्त्रोपरिमातुरुत्संगेप्राङ्मुखोपविष्टस्यशिशोःप्रथमान्नप्राशनंकारयेत् । दधिमधुघृतमिश्रमन्नंशुभेभाजनेप्रक्षिप्य । अन्नपतइत्यस्यनलकूबरोन्नपतिर्जगती । शिशोरन्नप्राशनेविनियोगः । ॐ अन्नपतेन्नस्यनोधेह्यनमीवस्यशुष्मिणः । प्रप्रदातारंतारिषऊर्जंनोधेहिद्विपदेचतुष्पदे ॥ इतिमंत्रेणससुवर्णहस्तोऽन्नमादाय प्रथमकवलंप्राशयित्वायथेष्टंभोजयित्वामुखंप्रक्षाल्य चालंभू

मावुपवेश्य तदग्रेपुस्तकशस्त्रवस्त्रादिशिल्पानिविन्यस्यजीविकापरीक्षांकुर्यात् । शिशुःस्वेच्छयायत्प्रथमंस्पृशेत्तस्यजीविकेति विद्यात्। ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्ययथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वा दक्षिणांदत्त्वाशिषोवाचयित्वाबंधुभिःसहस्वयंभुंजीत। होमोत्रकृताकृतः । होमपक्षेपूर्वेद्युर्नांदीश्राद्धंकुर्यात्। अनवकाशेतद्दिनएववाकुर्यात्। कुमार्याअप्येतदमंत्रकंकार्यम् । किंतु पंचमादिविषमेमासे ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेअन्नप्राशनप्रयोगः ॥ ॥ ॥

अथवर्धापनविधिः ॥ ॥ आदित्यपुराणे । सर्वैश्चजन्मदिवसेस्नातैर्मंगलवारिभिः। गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाःप्रयत्नतः ॥ स्वनक्षत्रंचपितरस्तथादेवःप्रजापतिः। प्रतिसंवत्सरंयत्नात्कर्तव्यश्चमहोत्सवः ॥ स्वनक्षत्रंस्वनक्षत्रदेवता। स्वनक्षत्रंवित्तपश्चेतिकचित्पाठस्तदावित्तपःकुबेरः। अत्रप्रयोगः। प्रतिवर्षंजन्मदिनेसौरमानेनजन्मनक्षत्रेवायजमानःपूर्वाह्णेभ्यज्यस्नात्वासर्वौषधियुतजलपूरितकलशंसंपूज्यतदुदकेनस्नातःशुक्लांबरधरोयथाविभवमलंकृतोविधिवत्स्वस्तिवाचयित्वाकौतुकमाबध्यदूर्वाहोमंकुर्यात्। तत्रायंक्रमः। देशकालौस्मृत्वाममाब्दपूर्तिजन्मदिवसेआयुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंदूर्वाहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्यविधिवदग्निंबलवर्धनंप्रतिष्ठाप्य पुनर्देशकालौसंकीर्त्य समिधावादायाऽस्मिन्दूर्वाहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्यइत्युक्त्वाअस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रधानदेवतांमृत्युंजयमष्टोत्तरशतंदूर्वाद्रव्येणशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिधावग्नावाधाय परिसमूहनाद्याज्यभागांतंकृत्वादधिमधुघृताक्तंकेवलाज्याक्तंवादूर्वात्रयंत्र्यम् । त्र्यंबकमित्यस्यवसिष्ठो

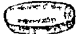
१ तस्मिन्कालेस्थापयेत्तत्पुरस्ताद्वस्त्रंशस्त्रंपुस्तकंलेखनींच । स्वर्णरौप्यंयद्गृह्णातिबालस्तैराजीवंतस्यवृत्तिःप्रदिष्टा । मुहूर्तचिंतामणिः ।

मृत्युंजयत्र्यंबकोनुष्टुप् । दूर्वाहोमेविनियोगः । ॐ हौंजूंसः ॐ भूर्भुवःस्वः । ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं । उर्वारुकमिं
वबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॐ स्वःभुवःभूः ॐ सःजूंहौं ॐ स्वाहा ॥ इत्यनेनमंत्रेणाष्टोत्तरशतंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशे
षंसमापयेत् । ततोविधिवद्ब्रह्मयज्ञंकृत्वाआयुषेचरुहोमंसंकल्पपूर्वकंकुर्यात् । तत्रायंक्रमः । देशकालौसंकीर्त्यास्मिन्होमेदेवता
परिग्रहार्थमित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा विश्वान्देवान्दशवारमग्निंषोडशवारंजातवेदसमग्निमेकवारंचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्ट
कृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्युक्त्वासमिधावग्नावाधाय परिसमूहनाद्याज्येदर्भाग्रद्वयप्रक्षेपांतंकृत्वासिद्धान्नमाज्यसमीपेनिधायाज्येन
सहतदग्नेत्रिःपर्यग्निकृत्वाज्योद्वासनादिस्रुवसंमार्जनांतंकृत्वान्नंपात्रेपृथक्कृत्वाग्नावधिश्रित्यस्रुवेणाभिघार्योदगुद्वास्याज्याद्दक्षिणतो
बर्हिष्यासाद्यपुनरभिघारणाद्याज्यभागांतंकृत्वा । आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यगौतमोविश्वेदेवाःआद्याःपंचसप्तमीचजगत्यःषष्ठी
विराट्स्थानाअष्टम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । सर्वेषांचरुहोमेवि० । ॐ आनोभद्राःक्रतवोयंतुविश्वतोदब्धासोअपरीतासउद्भिदः ।
देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवेस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंनमम । ॐ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतां
देवानांरातिरभिनोनिवर्तताम् । देवानांसख्यमुपसेदिमावयंदेवानआयुःप्रतिरंतुजीवसेस्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ तान्पूर्वयानि
विदाहूमहेवयंभगंमित्रमदितिंदक्षमस्रिधं । अर्यमणंवरुणंसोमंमश्विनासरस्वतीनःसुभगामयस्करत्स्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ तन्नोवा
तोमयोभुवातुभेषजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवंस्वाहा ॥ विश्वे० ।
तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तयेस्वाहा ॥ विश्वे० ।

११ उलूखल.

१२ मुसलं

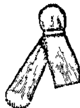

१३ दृषत्.

१४ उपला.

१५ मेक्षणं.

१६ पिष्टोद्वपनी.

१७ शम्या.

१८ वेदः.

१९ उपवेष.

११ इदंपालाशदारुकृतं. १२ इदंखादिर. १३ इयंपाषाणमयी. १४ अयंपाषाण.पेषणसाधनं. १५ इदंयज्ञियदारुजं. १६ इयंयज्ञियदारुकृता. १७ इयंखादिरी. १८ अयंदर्भमुष्टिकृतोगोवत्सजान्वाकारोवस्तुविशेषः, अयंकुशमार्जनीरूपआयतनाग्रकरोन्मार्जनसाधनं. १९ अंगाराणां वहिर्निर्वहणार्थासमित.

स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्ष्योंअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातुस्वाहा ॥ विश्वे० ॥ १ ॥
ॐ पृषदश्वामरुतःपृश्निमातरःशुभंयावानोविदथेषुजग्मयः । अग्निजिह्वामनवःसूरचक्षसोविश्वेनोदेवाअवसागमन्निहस्वाहा ॥
विश्वे० । ॐ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुःस्वाहा ॥
विश्वे० । ॐ शतमिन्नुशरदोअंतिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनां । पुत्रासोयत्रपितरोभवंतिमानोमध्यारीरिषतायुर्गंतोःस्वाहा ॥
विश्वे० । ॐ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वंस्वाहा ॥
विश्वे० ॥ २ ॥ इमंस्तोममितिषोडशर्चस्यसूक्तस्यांगिरसःकुत्सोग्निरादितश्चतुर्दशजगत्यः अंत्येद्वेत्रिष्टुभौ पूर्वोदेवाभवत्वित्यादि
त्रयःपादादेवदैवत्याः तन्नोमित्रोर्धर्चोलिंगोक्तदेवतोऽग्निदैवत्यश्च । सर्वेषांचरुहोमेवि० । ॐ इमंस्तोममर्हतेजातवेदसेरथमिवसं
महेमामनीषया । भद्राहिनःप्रमतिरस्यसंसद्यग्नेसख्येमारिषामावयंतवस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । ॐ यस्मैत्वमायजसेससाध
त्यनर्वाक्षेतिदधतेसुवीर्यं । सतूताववनैनमश्नोत्यंहुतिरग्ने० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ शकेमत्वासमिधंसाधयाधियस्त्वेदेवाहविरदंत्या
हुतं । त्वमादित्यॉआवहतान्ह्यु१श्मस्यग्ने० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ भरामेध्मंकृणवामाहवींषितेचितयंतःपर्वणापर्वणावयं । जी
वातवेप्रतरंसाधयाधियोऽग्ने० स्वा० ॥ अग्नयइदंनमम । ॐ विशांगोपाअस्यचरंतिजंतवोद्विपच्चयदुतचतुष्पदक्तुभिः । चित्रःप्र
केतउषसोमहाँअस्यग्ने० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ त्वमध्वर्युरुतहोतासिपूर्व्यःप्रशास्तापोताजनुषापुरोहितः । विश्वाविद्वाँआर्त्विज्याधी
रपुष्यस्यग्नेसख्ये० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ योविश्वतःसुप्रतीकःसदृङ्ङसिदूरेचित्संतळिदिवातिरोचसे । राज्याश्चिदंधोअतिदेवप

श्यस्य० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ पूर्वोदेवाभवतुसुन्वतोरथोस्माकंशंसोअभ्यस्तुदूढ्यः । तदाजानीतोतपुष्यतावचोग्नेसख्ये० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ वधैर्दुःशंसाँअपदूढ्योजहिदूरेवायेअंतिवाकेचिदत्रिणः । अथायज्ञायगृणतेसुगंकृध्यग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ यदयुक्थाअरुपारोहितारथेवातजूतावृषभस्येवतेरवः । आदिन्वसिवनिनोधूमकेतुनाग्नेसख्येमारि० स्वाहा ॥ अग्नय० ॥ २ ॥ ॐ अधस्वनादुतबिभ्युःपतत्रिणोद्रप्सायत्तेयवसादोव्यस्थिरन् । सुगंतत्तेतावकेभ्योरथेभ्योग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ अयंमित्रस्यवरुणस्यधायसेवयातांमरुतांहेळोअद्भुतः । मृळासुनोभूत्वेषांमनःपुनरग्ने० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ देवोदेवानामसिमित्रोअद्भुतोवसुर्वसूनामसिचारुरध्वरे । शर्मन्स्यामतवसप्रथस्तमेग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ तत्तेभद्रंयत्समिद्धःस्वेदमेसोमाहुतोजरसेमृळयत्तमः । दधासिरत्नंद्रविणंचदाशुषेग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ यस्मैत्वंसुद्रविणोददाशोनागास्त्वमदितेसर्वताता । यंभद्रेणशवसाचोदयासिप्रजावताराधसातेस्यामस्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ सत्वमग्नेसौभगत्वस्यविद्वानस्माकमायुःप्रतिरेहदेव । तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौःस्वाहा ॥ अग्नय० ॥ ३ ॥ जातवेदसइत्यस्यमारीचःकश्यपोजातवेदाअग्निस्त्रिष्टुप् । चरुहोमेवि० । ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः स्वाहा ॥ जातवेदसेग्नयइदं० ॥ १ ॥ २७ ॥ एतैःसप्तविंशतिमंत्रैरवदानधर्मेणहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यवासुदेवंनक्षत्रदेवतांचंद्रंस्वनक्षत्रंवरुणंचषोडशोपचारैरभ्यर्च्य तत्तत्प्रकाशकमंत्रैर्घृतेनतेभ्योयथाशक्तिहोमंकृत्वा ग्रहयज्ञोक्तविधिनाभिषिक्तोयथाशक्तिगोभूहिरण्यादिदत्त्वा देवगुरुब्राह्मणसुहृद्बंधुजनपूजांस्ववाहनायुधपीठच्छत्रपूजांचकृत्वा विधिवन्नांदीश्राद्धंचकृत्वाब्राह्मणा

न्भोजयित्वाशुभमुहूर्तेगंधादिभिरलंकृत्यस्रग्भूषणधारणपूर्वकंसुवर्णमयकटिसूत्रंनूतनवस्त्रंचधृत्वा पतिपुत्रवतीभिःस्त्रीभिर्नीराजि
तोब्राह्मणाशिषोगृहीत्वास्वयंहविष्याशीजितेंद्रियोवर्ततेति । इदंसर्वंयावद्बाल्यंपित्रादिभिःकार्यम् । पश्चात्तुप्रतिवर्षंस्वयमेवेति ।
इतिप्रयोगपारिजातोक्तोऽब्दपूर्तिविधिः । अन्यत्रतु—वर्षपर्यंतंप्रतिमासंततःप्रतिवर्षंमांगल्यस्नानंकृत्वाकुमुदादिदेवताःसंपूज्यय
थाशक्तिब्राह्मणभोजनंकृत्वादक्षिणांचदत्त्वासुवासिनीभिर्नीराजितोधृतनूतनवस्त्रोब्राह्मणेभ्यःशिशुभ्यश्चापूपपूरिकाःसाज्याः कुमु
दादिप्रीतयेआयुर्वृद्धयेचवायनानिजन्मर्क्षदेवताप्रीत्यैचदद्यात् । वर्षांतेतुसुदृढद्वादशवंशपेटिकासुमोदकादिखाद्यंनिधायनूतनव
स्त्राच्छादिताःपेटिकाःजीवत्पतिपुत्राभ्योदत्त्वातदाशिषोगृह्णीयात् । इदंसर्वंजीवंतीमातैवापत्यायुषेकुर्यात् । ग्रंथांतरेतु—गणेशं
ग्रहानिष्टदेवतांमार्कंडेयंचप्रपूज्यप्रार्थयेत्—मार्कंडेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पांतजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन्मुने ॥ चिर
जीवीयथात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज । कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचिरजीविनं ॥ ततः—मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन । आयु
रारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव ॥ सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः । मार्कंडेयाद्वरंलब्ध्वापिवाम्यायुर्विवृद्धये ॥ इतिसतिल
गुडमंजल्यर्धमितंदुग्धंपिबेत् । अश्वत्थामाबलिर्व्यासोहनूमांश्चविभीषणः । कृपःपरशुरामश्चसप्तैतेचिरजीविनः ॥ सप्तैतान्यःस्मरे
न्नित्यंमार्कंडेयमथाष्टमं । जीवेद्वर्षशतंसाग्रंसर्वव्याधिविवर्जितः ॥ इतिवचनादश्वत्थामादीन्मार्कंडेयांतानष्टौस्मरेत् ॥ इति । इदंचव
र्धापनंयदिजन्ममासःअसंक्रांतस्तदाशुद्धमासएवकार्यंनत्वधिके ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेवर्धापनप्रयोगः ॥ ॥

अथचूडाकर्म ॥ तत्रकालस्तावत्प्रथमेद्वितीयेतृतीयेपंचमेसप्तमेवावर्षेगततृतीयभागेअगतत्रिभागेवाउपनीत्यासहवायथाकुला

श्यस्य० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ पूर्वोदेवाभवतुसुन्वतोरथोस्माकंशंसोअभ्यस्तुदूढ्यः । तदाजानीतोतपुष्यतावचोग्नेसख्ये० स्वा० ॥
अग्नय० । ॐ वधैर्दुःशंसाँअपदूढ्योजहिदूरेवायेअंतिवाकेचिदत्रिणः । अथायज्ञायगृणतेसुगंकृध्यग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० ।
ॐ यदयुक्थाअरुषारोहितारथेवातजूतावृषभस्येवतेरवः । आदिन्वसिवनिनोधूमकेतुनाग्नेसख्येमारि० स्वाहा ॥ अग्नय० ॥ २ ॥
ॐ अधस्वनादुतबिभ्युःपतत्रिणोद्रप्सायत्तेयवसादोव्यस्थिरन् । सुगंतत्तेतावकेभ्योरथेभ्योग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ अयंमित्र
स्यवरुणस्यधायसेवयातांमरुतांहेळोअद्भुतः । मृळासुनोभूत्वेषांमनःपुनरग्ने० स्वा० ॥ अग्नय० । ॐ देवोदेवानामसिमित्रोअ
द्भुतोवसुर्वसूनामसिचारुरध्वरे । शर्मन्स्यामतवसप्रथस्तमेग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ तत्तेभद्रंयत्समिद्धःस्वेदमेसोमाहुतोजरसे
मृळयत्तमः । दधासिरत्नंद्रविणंचदाशुषेग्ने० स्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ यस्मैत्वंसुद्रविणोददाशोनागास्त्वमदितेसर्वताता । यंभ
द्रेणशवसाचोदयासिप्रजावताराधसातेस्यामस्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ सत्वमग्नेसौभगत्वस्यविद्वानस्माकमायुःप्रतिरेहदेव । तन्नो
मित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौःस्वाहा ॥ अग्नय० ॥ ३ ॥ जातवेदसइत्यस्यमारीचःकश्यपोजातवेदाअग्निस्त्रि
ष्टुप् । चरुहोमेवि० । ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः
स्वाहा ॥ जातवेसेग्नयइदं० ॥ १ ॥ २७ ॥ एतैःसप्तविंशतिमंत्रैरवदानधर्मेणहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यवासुदेवंनक्षत्रदे
वतांचंद्रंस्वनक्षत्रंवरुणंचषोडशोपचारैरभ्यर्च्य तत्तत्प्रकाशकमंत्रैर्घृतेनतेभ्योयथाशक्तिहोमंकृत्वा ग्रहयज्ञोक्तविधिनाभिषिक्तोयथा
शक्तिगोभूहिरण्यादिदत्त्वा देवगुरुब्राह्मणसुहृद्बंधुजनपूजांस्ववाहनायुधपीठच्छत्रपूजांचकृत्वा विधिवन्नांदीश्राद्धंचकृत्वाब्राह्मणा

आज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वा समिद्धयमग्नावाधाय पूर्णपात्रनिधानांतंपद्रपात्रप्रयोगादितंत्रंकृत्वाऽग्नेरुदगास्तीर्णेषुदर्भेषुव्री हियवमाषतिलैःपृथक्पृथक्पूरितानिनवानिशरावाणिचत्वारिक्रमेणैकैकशःप्राक्संस्थान्यासादयेत् । माताप्रत्यगग्नेरासीनस्यकर्तुर्द क्षिणतःकुमारमुत्संगेकृत्वासीत । ततःकर्तामातुःपुरस्तात्पश्चाच्चाग्नेरानडुहगोमयंयुतशरावंशमीपर्णयुतशरावंचनिदध्यात् । ततो ब्रह्माएकविंशतिकुशपिंजूलान्यादायमातुर्दक्षिणतस्तिष्ठेत् । पितावातथातिष्ठेत् । अस्मिन्पक्षे अन्यएवचौलकर्ता । ततःकुमारे णान्वारब्धःकर्तापुरस्तनमाघारांतंकर्मकृत्वा । अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयःअग्निःपवमानोदेवता गायत्रीछंदः चूडा कर्मप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐअग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनांस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदंनममेतित्यागः । एवमग्रेपि । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमीमहेमहागयंस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० । ॐ अग्नेपवस्वस्व पाअस्मेवर्चःसुवीर्यं । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नयेपव० ॥ ३ ॥ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । चूडाकर्मप्रधानाज्य होमेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ ४ ॥ ततःशीतमुष्णंचोभेजलेदक्षिणवामकराभ्यांक्रमेणपात्रयोःपृथग्गृहीत्वाशिशोःपश्चिमदेशेस्थित्वातदुदक द्वयमन्यस्मिन्पात्रेपाणिभ्यां ॐउष्णेनवायउदकेनेहि । इतिमंत्रेणयुगपन्निनीय तदेकदेशंगृहीत्वा नवनीतेनदधिद्रप्सेनवामिश्रयि त्वा कुमारस्यवामकर्णमारभ्यप्रदक्षिणं । ॐ अदितिःकेशान्वपत्वापउंदंतुवर्चसे । इतिमंत्रेणशिरस्त्रिवारंक्लेदयेत् । प्रतिक्लेदनंमंत्रा वृत्तिः । ततोब्रह्महस्तस्थितैकविंशतिकुशपिंजूलमध्येत्रीणिपिंजूलान्यादाय । ॐ ओषधेत्रायस्वैनं । इतिमंत्रेणकुमाराभिमुखंपश्चि

चारंचौलंकार्यम् । तत्रापिद्वितीयादौवर्षेजन्मतोमुख्यंगर्भतोगौणं । उदगयनेशुक्लपक्षेगुरुशुक्रयोर्बाल्यवार्धकास्तनयाभावेअक्षयेअन
धिकेचमासिज्योतिःशास्त्रोक्तप्रशस्ततिथिवारलग्नेषुशुभेमुहूर्तेदिवैवनतुरात्रौकार्यम् । इदंकर्मलौकिकाग्नौ । तस्यसभ्यइतिनाम ।
यदिगर्भाधानादिसंस्कारलोपस्तदाप्रायश्चित्तंकृत्वाकालात्ययनिमित्तंप्रायश्चित्तहोमंचकृत्वाचौलहोमःकार्यः । तदाहभगवान्—
आरभ्याधानमाचौलात्कालेतीतेतुकर्मणाम् । व्याहृत्याज्यंसुसंस्कृत्यहुत्वाकर्मयथाक्रमम् ॥ कार्यमितिशेषः । प्रायश्चित्तंचसएवाह—
एतेष्वेकैकलोपेपिपादकृच्छ्रंसमाचरेत् । चूडायाश्चार्धकृच्छ्रंस्यादापदित्येवमीरितम् ॥ अनापदितुसर्वत्रद्विगुणंद्विगुणंचरेत् ॥
मनुः—जातकर्मादिसंस्काराःस्वकालेनभवंतिचेत् । चौलादर्वाक्प्रकुर्वीतप्रायश्चित्तादनंतरम् ॥ प्रायश्चित्तहोमेकृतेतत्कर्मकृताकृत
म् । तथाचकारिका—प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवै । कार्यमित्येकआचार्यानेत्यन्येतुविपश्चितः ॥ प्रायश्चित्तहोमस्तुप्रधा
नहोमात्पूर्वंसमस्ताभिर्व्याहृतिभिःप्रतिकर्मलोपमेकैकाज्याहुतिःकार्येति ॥

अथचूडाकर्मप्रयोगः ॥ उक्तेतृतीयादौवर्षेउदगयनेशुक्लपक्षेप्रशस्ततिथिवारनक्षत्रयोगयुतेशुभेमुहूर्तेकुमारस्यचौलकर्मकरिष्यन्क ॥ ॥
तापूर्वेद्युःस्वस्तिवाचनपूर्वकंनांदीश्राद्धंग्रहयज्ञमंकुरार्पणंचकृत्वापरेद्युःकृतमंगलस्नानंकुमारमलंकृत्यमात्रंकेकुमारंदक्षिणतउपवेश्य
देशकालौस्मृत्वा अस्यकुमारस्यबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणेनबलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचौलाख्यंकर्मकरिष्येइति
संकल्प्यब्राह्मणैःपुण्याहंवाचयित्वाशुभेमुहूर्तेउपलेपादिसभ्याग्निप्रतिष्ठांतंकृत्वा पुनर्देश० समिद्द्वयमादायक्रियमाणेचौलकर्मणिहोमे
देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचैताःप्रधानदेवता

दशसंख्याकेभ्योभोजनंचसंकल्प्यकर्मसंपूर्णतांवाचयित्वायस्यस्मृत्येत्युक्त्वाविष्णुंनमस्कृत्याशिषोब्राह्मणोक्ताःस्वयंकुमारश्चगृह्णीयात्। एतत्सर्वंकुमार्याअप्यमंत्रकम्। होमस्तुसमंत्रकइति । मध्येशिरसिचूडास्याद्वासिष्ठानांतुदक्षिणे । उभयोःपार्श्वयोरत्रिकश्यपानांशिखामता ॥ शिशोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् । पंचमाब्दादधोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत् । सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यते ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेचूडाकर्मप्रयोगः ॥ ॥ ॥

अथोपनयनम् ॥ तद्गर्भाष्टमेषष्ठेवाब्देकार्यम् । मनुः—ब्रह्मवर्चसकामस्यकार्यंविप्रस्यपंचमे ॥ विष्णुः—षष्ठेतुधनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे । अष्टमेसर्वकामस्यनवमेकांतिमिच्छतः ॥ तथासंग्रहे—सप्तमेचाष्टमेवर्षेनवमेदशमेतथा । एकादशेद्वादशेवाह्युपनेयाद्विजातयः ॥ ब्रह्मवर्चस्यमायुष्यंतेजोन्नाद्यंतथेंद्रियम् । पशून्कामयमानावैप्राप्नुवंतियथाक्रमं ॥ नृसिंहः—उत्तरायणगेसूर्येकर्तव्यंह्युपनायनम्॥ श्रुतिः—वसंतेब्राह्मणमुपनयीत । वराहः—माघादिपंचमासेषुमेखलाबंधनंशिशोः । ज्येष्ठमासेनज्येष्ठस्य । जन्ममासेनसर्वेषाम् । शुक्लपक्षेद्वितीयादिस्वाध्यायतिथिषुनानध्यायेननैमित्तिकानध्यायेपूर्वाह्णेशुभमुहूर्तेशुभचंद्रादौगुरुशुक्रयोर्बाल्यवार्धक्यास्तराहित्यादौज्योतिर्विदुक्तेशुभकालेउपनयनंकार्यम् ॥ ॥ उपनयनेकर्तृक्रममाहवृद्धगर्गः—पितापितामहोभ्राताज्ञातयोगोत्रजाग्रजाः । उपानयेधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरःपरः ॥ तथा—पितैवोपनयेत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता । तदभावेपितुर्भ्रातातदभावेतुसोदरः ॥ अधिकारसिद्धयेप्रायश्चित्तमाह वृद्धविष्णुः—कृच्छ्रत्रयंचोपनेतात्रीन्कृच्छ्रांश्चवटुश्चरेत् ॥ आचार्योद्वादशसहस्रगायत्रींजपेत् । तथा—नांदीश्राद्धेकृतेपश्चादनध्यायस्त्वकालिकः । मौंजीबंधंतदाकुर्याद्वेदारंभंनकारयेत् ॥

माप्राणितस्यदक्षिणेकेशभागेनिधाय तेपुताम्रमयंक्षुरं । ॐ स्वधितेमैनंहिंसीः । इतिमंत्रेणनिधाय । ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसो
मस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् । तेनंब्रह्माणोवपतेदमस्यायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत् ॥ इतिमंत्रेणसकेशानिपिंजूलानिछित्त्वाप्रागग्राणिकृ
त्वाशरावस्थशमीपर्णैरेकीकृत्यमातुःकरेदद्यात् । साचतानिसकेशान्यानडुहेगोमयेप्रागग्राणिनिदध्यात् । एवंद्वितीयादिच्छेदनेषु
पिंजूलनिधानादिसमंत्रकंकार्यम् । छेदनमंत्रेतुविशेषः । ॐ ओषधेत्रायस्वैनं । स्वधितेमैनं० । ॐ येनंधाताबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्य
चायुषेवपत् । तेनतआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतिद्वितीयच्छेदने । ॐ ओषधे० स्वधिते० । ॐ येनभूयश्चरात्र्यांज्योक्
पश्यातिसूर्यं । तेनतआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतितृतीयच्छेदने । चतुर्थच्छेदनेतु । ॐओषधेत्रायस्वै०स्वधिते० । ॐयेना
वपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् । तेनंब्रह्माणोवपतेदमस्यायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत् ॥ येनंधाताबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्यचा
युषेवपत् । तेनतआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ येनभूयश्चरात्र्यांज्योक्पश्यातिसूर्यं । तेनतआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्त
ये ॥ इतित्रयोपिमंत्राः । एवंदक्षिणेकेशभागेचत्वारिच्छेदनानिकृत्वोत्तरेपिकेशभागेएवमेवप्रत्येकंमंत्रैराद्यामित्रीणिछेदनानिकुर्यात्
नतुसर्वमंत्रैश्चतुर्थं । ततः । ॐ यत्क्षुरेणमर्चयतासुपेशसावप्तावपसिकेशान् । शुंधिशिरोमास्यायुःप्रमोषीः ॥ इतिमंत्रेणाग्रत
आरभ्यामूलंक्षुरधारांनिमृज्यनापितमाहूयशीतोष्णाभिरद्भिरवर्थंकुर्वाणोऽक्षुण्वन्कुशलीकुर्विंतिप्रैषेणानुशास्य तंप्रैषार्थंचावबोध्य
नापितेनपूर्वावशेषितशीतोष्णांबुभिरार्द्रीकृतंकुमारशिरोयथाकुलाचारंकल्पितशिखंवापयित्वा कुमारंस्नापयित्वा भूषयित्वा पूर्वव
न्मातुरुत्संगेऽवस्थाप्य स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य व्रीह्यादिपूर्णशरावचतुष्टयंनापितायदद्यात् । भूयसींदक्षिणांदत्त्वाब्राह्मणेभ्यो

तत्रसंकल्पः । अस्यकुमारस्योपनयनेग्रहानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंग्रहयज्ञंकरिष्ये । ग्रहयज्ञंसमाप्य । अस्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्धिवेदाध्ययनाधिकारार्थंश्चउपनयनंकरिष्ये । तदंगभूतमद्यगणपतिपूजनपूर्वकंस्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंमंडपप्रतिष्ठांकुलदेवतादिस्थापनंचकरिष्ये । उपनयनेनसहचौलकरणपक्षेतदपिसंकल्पेकीर्तयेत् । तंत्रेणचस्वस्तिवाचनग्रहयज्ञनांदीश्राद्धादीनिकुर्यात् । अथापरेद्युःकृतनित्यक्रियः कृतमंगलस्नानमलंकृतंकुमारमुक्तस्वस्त्ययनंकृतकौतुकबंधंमात्रुत्संगेभोजयित्वा देशकालौसंकीर्त्य अस्यकुमारस्योपनयनंकर्तुंतत्प्राच्यांगभूतंवापनादिकरिष्येइतिसंकल्प्य कृतवापनंस्नापितंबद्धशिखंकुमारंमौहूर्तिकोक्तेशुभमुहूर्तेमंगलपाठपूर्वंस्वसमीपमानीयतन्मुखंसम्यगीक्षेत । ततस्तंस्वोरूपर्युपवेश्यब्राह्मणायेयज्ञेनेत्यादिमंत्रैर्यथाचारंहरिद्रादियुक्ताक्षतारोपणंकुर्युः । तइमेमंत्राः । ॐ येयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइंद्रस्यसख्यममृतत्वमानश । तेभ्योभद्रमंगिरसोवोअस्तुप्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसः ॥ यउदाजन्पितरोगोमयंवस्वृतेनाभिंदन्परिवत्सरेवलं । दीर्घायुत्वमंगिरसोवोअस्तुप्रतिगृभ्णीतमामानवंसुमेधसः ॥ यऋतेनसूर्यमारोहयन्दिव्यप्रथयन्पृथिवींमातरंवि । सुप्रजास्त्वमंगिरसोवोअस्तुप्र० ॥ अयंनाभावदतिवल्गुवोगृहेदेवपुत्राऋषयस्तच्छृणोतन । सुब्रह्मण्यमंगिरसोवो० ॥ विरूपासइदृषयस्तइद्गंभीरवेपसः । तेअंगिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिंज

यगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये । चौलस्योपनीत्यासहकरणस्वकुलधर्मप्राप्तत्वे कालातिपत्तिहोमंचौललोपप्रायश्चित्तं पनकार्यम् । ततोनदुर्भमकामचारकामवादकामभक्षणादिदोषपरिहारद्वारोपनेयत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंतत्प्रत्याम्नायेत्यादिज्ञेयम् ।

१ अत्र घटीस्थापनम् । तद्विधिरग्रेविवाहेद्रष्टव्यः ।

अकालिकोगर्जननिर्घातादिनैमित्तकः । आश्वलायनानामुपनयनदिनेवेदारंभाभावात् । वेदारंभकरणंतुयजुर्वेदिविषयम् । आश्वलायनस्तुवृद्धिश्राद्धदिनात्षड्दिनमध्येमुहूर्तांतरेसतितेनैवनांदीश्राद्धेनतत्रोपनयनंकुर्यात् । तदूर्ध्वंतुमुहूर्तेश्राद्धांतरपूर्वकमुपनयनंयथाकालंकुर्यात् ॥ इत्युपनयनोपयुक्तविचारः ॥

अथोपनयनप्रयोगः ॥ ॥ उक्तकालेउपनिनीषुराचार्यः पूर्वेद्युर्वटोःपरिधानार्थंशुक्लमीषद्धौतंनवंसदशंपरेणाधृतंवस्त्रमुत्तरीयार्थंचकाषायवस्त्रमजिनंवाकृष्णमृगस्ययज्ञोपवीतंमौंजींमेखलांपालाशमव्रणमृजुंसौम्यदर्शनंवटोःकेशसंमितंसाग्रंदंडंकौपीनंतद्बंधनसूत्रंभिक्षाभाजनंचसंपाद्यस्वस्योपनेतृत्वाधिकारसिद्ध्येकृच्छ्रत्रयंद्वादशसहस्रंगायत्रींचजप्त्वा कुमारेणापिकामचारकामवादकामभक्षणादिदोषापनोदार्थंकृच्छ्रत्रयंकारयित्वा स्वस्तिवाचनांकुरार्पणग्रहयज्ञनांदीश्राद्धानिसंकल्पपूर्वकंकृत्वामंडपप्रतिष्ठांकुर्यात् ।

---

१ प्रथममात्मनोमम्मोपनेतृत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंकृच्छ्रत्रयंतत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथाद्वादशाधिकसहस्रगायत्रीजपमुपनेतृत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंकरिष्यइतिसंकल्पयेत् । यदिपूर्वसंस्काराव्यतीतास्तदा अस्यकुमारस्यपुंसवनादीनामथवाजातकर्मादीनांचौलांतानांसंस्काराणांकालातिपत्तिजनितप्रत्यवायपरिहारद्वाराश्रीपर० प्रतिसंस्कारमेकैकांभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिसमस्तव्याहृत्याज्याहुतिंहोष्यामीतिसंकल्प्याग्निस्थापनेध्माधानादिपाकयज्ञतंत्रसहितावह्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गमात्रसहितावाऽतीतसंस्कारसमसंख्यसमस्तव्याहृत्याज्याहुतीर्जुहुयात् । ततोऽस्यकुमारस्यपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकरणसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्कारातिलोपनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारंपादकृच्छ्रंप्रायश्चित्तंचौलस्यार्धकृच्छ्रं बुद्धिपूर्वकलोपेप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रंचूडायाःकृच्छ्रंतत्प्रत्याम्ना-

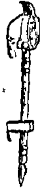
॥ अथ प्रयोगरत्नं=नारायणभट्टी

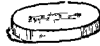
उत्तरनारायणभट्टी=अन्त्येष्टिश्च ॥

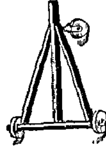
२० मदंतीपात्रं. २१ स्फ्यः २२ वैकंकती स्रुक्. २३ कपालं. २४ शकटः २५ ध्रुवा. २६ संदंशः यज्ञियदारुजः २७ शिक्यस्था सक्तुस्थाली. २८ पिष्टोद्वपनसाधनं.

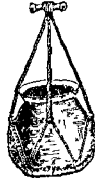

२० इदंजलसंतपनपात्रं. २१ काष्ठखड्गःस्फ्यः. २२ इयंस्रुक्वैकंकतदारुजा. २३ इदंमृन्मयमश्वशफाकारपुरोडाशश्रपणसाधनम् २४ अयंयज्ञियदारुजःयजनोपवेशनपरिमितोमुख्यःअसंभवेव्रीहिस्थापनपर्याप्तः २५ आज्यधारणार्थपात्रं. २६ अयंयज्ञियदारुकृतआयसोवा आयतनाद्बहिर्गतस्याग्नेर्ग्रहणादिसाधनं. २७ इयंसर्पवलयंगसक्तुनिधानकल्पाशिक्यस्थापितास्थाली. २८ इदंपिष्टोद्वपनसाधनं.

स्वस्तये ॥ ४ ॥ विश्वेयजत्राअधिवोचतोतयेत्रायध्वंनोदुरेवायाअभिह्रुतः । सत्ययावोदेवहूत्याहुवेमशृण्वतोदेवाअवसेस्वस्तये ॥
अपामीवामपविश्वामनाहुतिमपारातिंदुर्विदत्रामघायतः । आरेदेवाद्वेषोअस्मद्युयोतनोरुणःशर्मयच्छतास्वस्तये ॥ अरिष्टःसम
र्तोविश्वएधतेप्रप्रजाभिर्जायतेधर्मणस्परि । यमादित्यासोनयथासुनीतिभिरतिविश्वानिदुरितास्वस्तये ॥ यंदेवासोवथवाजसातौ
यंशूरसातामरुतोहितेधने । प्रातर्यावाणंरथमिंद्रसानसिमरिष्यंतमारुहेमास्वस्तये ॥ स्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसुस्वस्त्य१प्सुवृजनेस्व
र्वति । स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातन ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णःस्वस्त्यभियावाममेति । सानोअमासोऽ
अरणेनिपातुस्वावेशाभवतुदेवगोपा ॥ एवाप्लतेःसूनुरवीवृधद्वोविश्वआदित्याअदितेमनीषी । ईशानासोनरोअमर्त्येनास्ताविज
नोदिव्योगयेन ॥ ५ ॥ ॐ बृहस्पतेप्रथमंवाचोअग्रंयत्प्रैरतनामधेयंदधानाः । यदेषांश्रेष्ठंयदरिप्रमासीत्प्रेणातदेषांनिहितंगुहा
विः ॥ सक्तुमिवतितउनापुनंतोयत्रधीरामनसावाचमक्रत । अत्रासखायःसख्यानिजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचि ॥ यज्ञे
नवाचःपदवीयमायन्तामन्वविंदन्नृषिषुप्रविष्टां । तामाभृत्याव्यदधुःपुरुत्रातांसप्तरेभाअभिसंनवंते ॥ उतत्वःपश्यन्नददर्शवाचमु
तत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनां । उतोत्वस्मैतन्वं१विसस्रेजायेवपत्यउशतीसुवासाः ॥ उतत्वंसख्येस्थिरपीतमाहुर्नैनंहिन्वंत्यपिवाजिने
षु । अधेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवाँअफलामपुष्पां ॥ १ ॥ यस्तित्याजसचिविदंसखायंनतस्यवाच्यपिभागोअस्ति । यदींशृ
णोत्यलकंशृणोतिनहिप्रवेदसुकृतस्यपंथां ॥ अक्षण्वंतःकर्णवंतःसखायोमनोजवेष्वसमाबभूवुः । आदघ्नासउपकक्षासउत्वेह्रदाइव
स्नात्वाउत्वेददृश्रे ॥ हृदातष्टेषुमनसोजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसखायः । अत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिरोहब्रह्माणोविचरंत्युत्वे ॥ इमेये

ज्ञिरे ॥ १ ॥ येअग्नेःपरिजज्ञिरेविरूपासोदिवस्परि । नवग्वोनुदशग्वोअंगिरस्तमःसचादेवेषुमंहते ॥ इंद्रेणयुजानिःसृजंतवाघ
तोव्रजंगोमंतमश्विनं । सहस्रंमेददतोअष्टकर्ण्यः श्रवोदेवेष्वक्रत ॥ प्रनूनंजायतामयंमनुस्तोक्मेवरोहतु । यःसहस्रंशताश्वंसद्यो
दानायमंहते ॥ नतमश्नोतिकश्चनदिवइवसान्वारभं । सावर्ण्यस्यदक्षिणाविसिंधुरिवपप्रथे ॥ उतदासापरिविषेस्मद्दिष्टीगोपरीण
सा । यदुस्तुर्वश्चमामहे ॥ सहस्रदाग्रामणीर्मारिषन्मनुःसूर्येणास्ययतमानैतुदक्षिणा । सावर्णेर्देवाःप्रतिरंत्वायुर्यस्मिन्नश्रांताअस
नामवाजं ॥ २ ॥ परावतोयेदिधिषंतआप्यंमनुप्रीतासोजनिमाविवस्वतः । ययातेर्येनहुष्यस्यबर्हिषिदेवाआसतेतेअधिब्रुवंतुनः ॥
विश्वाहियोनमस्यानिवंद्यानामानिदेवाउतयज्ञियानिवः । येस्थजाताअदितेरद्भ्यस्परियेपृथिव्यास्तेमइहश्रुताहवं ॥ येभ्योमाताम
धुमत्पिन्वतेपयःपीयूषंद्यौरदितिरद्रिबर्हाः । उक्थशुष्मान्वृषभरान्स्वप्नसस्ताँऽआदित्याँऽअनुमदास्वस्तये ॥ नृचक्षसोअनिमिषंतो
अर्हणाबृहद्देवासोअमृतत्वमानशुः । ज्योतीरथाअहिमायाअनागसोदिवोवर्ष्माणंवसतेस्वस्तये ॥ सम्राजोयेसुवृधोयज्ञमाययुरप
रिवृतादधिरेदिविक्षयं । ताँऽआविवासनमसासुवृक्तिभिर्महोऽआदित्याँऽअदितिंस्वस्तये ॥ ३ ॥ कोवःस्तोमंराधतियंजुजोषथवि
श्वेदेवासोमनुषोयतिष्ठन । कोवोध्वरंतुविजाताअरंकरद्योनःपर्षदत्यंहःस्वस्तये ॥ येभ्योहोत्रांप्रथमामायेजेमनुःसमिद्धाग्निर्मनसा
सप्तहोतृभिः । तआदित्याअभयंशर्मयच्छतसुगानःकर्तसुपथास्वस्तये ॥ यईशिरेभुवनस्यप्रचेतसोविश्वस्यस्थातुर्जगतश्चमंतवः ।
तेनःकृतादकृतादेनसस्पर्यद्यादेवासःपिपृतास्वस्तये ॥ भरेष्विंद्रंसुहवंहवामहेंहोमुचंसुकृतंदैव्यंजनं । अग्निंमित्रंवरुणंसातयेभगं
द्यावापृथिवीमरुतःस्वस्तये ॥ सुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंसुशर्माणमदितिंसुप्रणीतिं । दैवींनावंस्वरित्रामनागसमस्रवंतीमारुहेमा

जिनंत्रिष्टुप्। अजिनधारणेविनियोगः। ॐ मित्रस्यचक्षुर्धरुणंनलीयस्तेजोयशस्वीस्थविरंसमिद्धं । अनाहुनस्यंवसनंजरिष्णुपरीदंवा
ज्यजिनंदधेहम् ॥ ततोद्विजत्वचिह्नार्थयज्ञोपवीतंदध्यात्। यज्ञोपवीतमित्यस्यपरब्रह्मपरमात्मात्रिष्टुप्। श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसि
द्ध्यर्थेद्विजत्वसिद्ध्येयज्ञोपवीतधारणेवि० । ॐ यज्ञोपवीतंपरमंपवित्रंप्रजापतेर्यत्सहजंपुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यंप्रतिमुंचशुभ्रंय
ज्ञोपवीतंबलमस्तुतेजः ॥ इतिमंत्रंवाचयित्वा तद्दक्षिणबाहुमुद्धार्यउपवीतंधारयित्वा कुमारमात्मनोग्नेश्चमध्येनयज्ञपात्रोत्तरभा
गंगमयित्वातत्रविधिवदाचमय्य पुनस्तथैवानीयस्वदक्षिणेउपवेश्य बर्हिरास्तरणादिस्रुवसंमार्जनांतंकृत्वाब्रह्मचार्यन्वारब्धइध्माधा
नाद्याघारांतमाज्यभागतर्जेकुर्यात् । ततः अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयः अग्निःपवमानोदेवतागायत्रीच्छंदः । उपन
यनप्रधानाज्यहोमेविनियोगः । ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनांस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदंनम

१ केशवनारायणमाधवेति नामभिराचमनम्, गोविंदनाम्ना दक्षिणकरमार्जनम्, विष्णुना अधरमृजेत्, मधुसूदनेन ओष्ठंमृजेत्, त्रिवि-
क्रमेण ओष्ठावुन्मार्जयेत्, वामनेन उदकाभिमंत्रणंकृत्वा, श्रीधरेण वामहस्तप्रक्षालनम्, हृषीकेशेन दक्षिणपादस्पर्शनम्, पद्मनाभेन वाम-
पाद०, दामोदरेण मस्तकप्रोक्षणम्, संकर्षणेन ऊर्ध्वोष्ठस्पर्शअंगुल्यग्रैः, वासुदेवेन दक्षिणनासामंगुष्ठतर्जनीभ्यांस्पृशेत्, प्रद्युम्नेन वामनासामं-
गुष्ठतर्जनीभ्यां, अनिरुद्धेन दक्षिणनेत्रंअंगुष्ठानामिकाभ्यांस्पृशेत्, पुरुषोत्तमेन वामनेत्रंतथा, अधोक्षजेन दक्षिणकर्णस्पर्शःअंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां,
नारसिंहेन वामकर्णस्पर्शस्तथा, अच्युतेन नाभिस्पर्शःअंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां, जनार्दनेन हृदयस्पर्शःतलेन, उपेंद्रेण मूर्धानंपाणिनास्पृशेत्, हरिणा
दक्षिणभुजस्पर्शःअंगुल्यग्रैः, श्रीकृष्णेन वामभुजस्पर्शस्तथा । इतिविधिवदाचमनम् ।

नार्वाङ्नपरश्चरंतिनब्राह्मणासोनसुतेकरासः। तएतेवाचमभिपद्यपापयासिरीस्तंत्रंतन्वतेअप्रजज्ञयः ॥ सर्वेनंदंतियशसागतेनसभा
साहेनसख्यासखायः। किल्बिषस्पृत्पितुषणिर्ह्येषामरंहितोभवतिवाजिनाय ॥ ऋचांत्वःपोषमास्तेपुपुष्वान्गायत्रंत्वोगायतिशक्वरी
षु। ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यांयज्ञस्यमात्रांविमिमीतउत्वः ॥२॥ तदस्तुमि० गृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्मा
द्यद्यपिदूरइवपशूंल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ नयंप्रजांमेगोपाय। अमृतत्वायजीवसे। जातांजनि
ष्यमाणांच। अमृतेसत्येप्रतिष्ठितां ॥ अन्येपिमाध्यंदिनीयादीनांमंत्रायथाशाखंयथावकाशंपठनीयाः॥ ॥ ततस्तंकुमारंस्वदक्षिण
उपवेश्यउपलेपाद्यग्निप्रतिष्ठांतंकृत्वा समिद्द्वयमादायतिथ्यादिसमुच्चार्यअस्यकुमारस्यद्विजतासिद्ध्यर्थंक्रियमाणेउपनयनहोमेदेवता
परिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये। अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृत
मित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिधौव्याहृतिभिरग्नावाधायपरिसमूहनाद्याज्यसंस्कारांतंकृत्वा आचार्योग्नेःपश्चादवस्थायकुमारं
प्राङ्मुखमवस्थाप्यकौपीनार्थंत्रिवृतंकार्पाससूत्रंकटावाबध्यकौपीनंपरिधाप्यद्वितीयजन्मन्युल्वप्रतिनिधिभूतमहतंशुक्लंवासःसमंत्रकं
परिधाप्यान्येनकाषायवाससातथैवप्रावारयेत्। तत्रमंत्रः। युवंवस्त्राणीत्यस्यौचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप्। वासोधारणेवि०।
ॐ युवंवस्त्राणिपीवसावसाथेयुवोरच्छिद्रामंतवोहसर्गाः। अवातिरतमनृतानिविश्वऋतेनमित्रावरुणासचेथे ॥ प्रावरणार्थंकृष्णाजि
नंवा तच्च। त्र्यंगुलंचबहिर्लोमयद्वास्याच्चतुरंगुलम्। अजिनंधारयेद्विप्रश्चतुर्विंशाष्टषोडशैः ॥ इति। मित्रस्यचक्षुरित्यस्यवामदेवोऽ

१ समुद्रवोमिरित्र।

युवासुवासाइत्यस्यकौशिकोविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् पूर्वार्धर्चस्यप्रदक्षिणावर्तनेउत्तरार्धर्चस्यपाणिभ्यांबटोर्हृदयालंबनेविनियोगः ।
युवासुवासाइत्यर्धर्चमुच्चारयन्बटुंप्रदक्षिणमावर्त्यप्राङ्मुखमवस्थापयेत् । ततः
ॐ युवासुवासाःपरिवीतआगात्सउश्रेयान्भवतिजायमानः । इत्यर्धर्चमुच्चारयन्बटुंप्रदक्षिणमावर्त्यप्राङ्मुखमवस्थापयेत् । ततः
ॐ तंधीरासःकवयउन्नयंतिस्वाध्योमनसादेवयंतः ॥ इत्युत्तरार्धर्चमुच्चार्यतद्धृदयप्रदेशं
कुमारांसयोरुपरिस्वपाणीगमयित्वा । ततः आचार्यआत्मानमग्निंचांतराबटुंनीत्वा प्रत्यगग्नेःस्वयमुपविश्यस्वस्यदक्षिणतःप्राङ्मुखंतमुपवेशयेत् ।
सकृत्पाणिभ्यांस्पृशेत् । ततः आचार्यआत्मानमग्निंचांतराबटुंनीत्वा प्रत्यगग्नेःस्वयमुपविश्यस्वस्यदक्षिणतःप्राङ्मुखंतमुपवेशयेत् ।
ततोबटुरग्नेःपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वावृत्तिकारमतेत्वकृत्वा । अग्नयेसमिधमित्यस्यहिरण्यगर्भोग्निर्बृहती । समिदाधानेविनियो
गः । ॐ अग्नयेसमिधमाहार्षंबृहतेजातवेदसे । तयात्वमग्नेवर्धस्वसमिधाब्रह्मणावयंस्वाहेतिसमिधमाधाय अग्नयइदंनममेत्युदे
शत्यागौकृत्वा पाणिंप्रक्षाल्याग्निंस्पृष्ट्वा ॐ तेजसामासमनज्मीतिसंवृतोष्ठद्वयंमुखमवाङ्निमृज्यपाणिंप्रक्षाल्यपुनराग्निंस्पृष्ट्वामंत्रेण
तथैवमुखंनिमृज्यपाणिंप्रक्षाल्याग्निंस्पृष्ट्वामंत्रेणतथैवमुखंनिमृज्यपाणिंप्रक्षालयेत् । ततस्तिष्ठन्प्रणतिमुद्रांकृत्वा । मयिमेधामिति
पण्णांहिरण्यगर्भऋषिः पूर्वेषांत्रयाणामग्नींद्रसूर्यादेवताः उत्तरत्रयाणामग्निर्देवता गायत्रीच्छंदः । अग्न्युपस्थानेवि० । ॐ मयि
मेधांमयिप्रजांमय्यग्निस्तेजोदधातु । मयिमेधांमयिप्रजांमयींद्रइंद्रियंदधातु । मयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु । यत्ते
अग्नेतेजस्तेनाहंतेजस्वीभूयासं । यत्तेअग्नेवर्चस्तेनाहंवर्चस्वीभूयासं । यत्तेअग्नेहरस्तेनाहंहरस्वीभूयासं । इतिषण्मंत्रैरग्निमुपस्था
य । मानस्तोकइतिकुत्सोरुद्रोजगती । विभूतिग्रहणेविनियोगः । ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयौमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः ।
वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मंतःसदमित्त्वाहवामहे ॥ इत्यनेनभस्मादाययथाचारंत्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे कश्यपस्यत्र्या

मेतित्यागः । एवमग्नेपि । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमीमहेमहागयंस्वाहा ॥ अग्नये० । ॐ अग्नेपवस्व स्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यं । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नये० । प्रजापतइत्यस्यहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । उपनयनप्रधानाज्य होमेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० । अथाचार्यउत्तरतोग्नेःप्राङ्मुखस्तिष्ठेत् । कुमारोऽप्यग्न्याचार्ययोर्मध्येनगत्वाआचार्याभिमुखस्तिष्ठेत् । अथाचार्यःसंयतात्माकुमारस्यशुचित्वसिद्धयेसवितृदेवतातृप्तयेचांजलिक्षारणंकुर्यात् । तच्चेत्थम् । शुद्धोदकेनशिष्यांजलिमापूर्यस्वस्यांजलिमन्येनपूरयित्वा । तत्सवितुरित्यस्यश्यावाश्वःसवितानुष्टुप् । अवक्षारणेवि० । ॐ तत्सवितुर्वृणीमहेवयंदेवस्यभोजनं । श्रेष्ठं सर्वधातमंतुरंभगस्यधीमहि ॥ अनेनस्वांजल्युदकंशिष्यांजलावक्षार्यतज्जलंकुमारांजलिनैवावक्षारयेत् । ततःशिष्यत्वसिद्ध्यर्थं बटोर्हस्तंगृह्णीयात् । तत्रमंत्रः । ॐ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांहस्तंगृह्णामीतियजुरंतेमुकशर्मन्निति कुमारस्याभिवादनिकंनामशर्मांतंसंबुद्ध्यानिर्दिश्य दक्षिणेनपाणिनाकुमारस्यसांगुष्ठंदक्षिणपाणिंगृहीत्वा पुनरपिपूर्ववदुदकपूरणादिकृत्वा सवितातेहस्तमग्रभीदितिमंत्रांतेपूर्ववद्वटुनामोक्त्वाहस्तंगृहीत्वा पुनरपिपूर्ववत्पूरयित्वा अग्निराचार्यस्तवेतिमंत्रांतेपूर्ववत्तन्नामनिर्दिश्यहस्तंगृह्णीयात् । अथाचार्योब्रह्मचारिणासहनिष्क्रम्य । देवसवितरेपतेब्रह्मचारीतंगोपायसमामृतेत्युच्चार्यसंरक्षणार्थंव्रतपतयेआदित्यायवटुंददामीतिमनसास्मरन्ब्रह्मचारिणमादित्यमीक्षयेत् । ततःउभावपिपूर्ववदुत्तरतोग्नेरन्योन्याभिमुखौतिष्ठताम् । अथाचार्यःकस्यब्रह्मचार्यसिप्राणस्यब्रह्मचार्यसिकस्त्वाकमुपनयतेकायत्वापरिददामीतिमंत्रंजपन् कुमारंप्रजापतयेमनसासमर्प्य ।

दः व्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती गायत्र्याविश्वामित्रःसविता गायत्री उपनयनेवि० । (भूर्भुवःस्वःपूर्वंतुसावित्रीं वाचयेदथ । पादंपादंचसावित्र्याःस्वयमुक्त्वैववाचयेत् ॥ ततस्त्वर्धर्चमर्धर्चंसर्वांतामथवाचयेत् । एवंक्रमशक्तश्चेत्तंयथाशक्ति वाचयेत्) ॥ गायत्रींवाचयित्वा । ततः ममव्रतइतिमंत्रस्यप्रजापतिर्ऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुपछंदःवटोर्हृदयेऊर्ध्वांगुलिपाणि निधानेवि० । ॐ ममव्रतेहृदयंतेदधामिममचित्तमनुचित्तंतेअस्तु । ममवाचमेकव्रतोजुषस्वबृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तुमह्यं ॥ इतिस्व पाणिमूर्ध्वांगुलिंब्रह्मचारिणोहृदयदेशेनिधाय तस्यरक्षार्थंशुद्ध्यर्थंचमेखलामाबध्नीयात् । इयंदुरुक्तादितिद्वयोर्वामदेवोमेखलात्रि ष्टुप् । मेखलाबंधनेवि० । ॐ इयंदुरुक्तात्परिबाधमानाशर्मवरूथंपुनतीनआगात् । प्राणापानाभ्यांबलमाभरंतीप्रियादेवानांसु भगामेखलेयं ॥ ऋतस्यगोप्त्रीतपसःपरस्पीघ्नतीरक्षःसहमानाअरातीः । सानःसमंतमनुपरीहिभद्रयाभर्तारस्तेमेखलेमारिषाम ॥ इतिमंत्रंवाचयित्वामेखलांत्रिरावर्त्यनाभिप्रदेशेग्रंथित्रयंकुर्यात् । तदावटुःसरहस्यांगसहितवेदत्रयेणावृतोहमितिमन्येत । ततस्त द्धर्मस्ययोगक्षेमार्थमधर्मनिवृत्तयेचकेशसंमितंपालाशंदंडंदद्यात् । स्वस्तिनइत्यस्यस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । दंडदानेवि० । ॐ स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः । स्वस्तिपूषाअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥ ततोवटोस्त द्ग्रहणेमंत्रः । अदांतंदमयित्वामांमार्गेसंस्थापयन्स्वयं । दंडःकरेस्थितोयस्मात्तस्माद्रक्षयतोभयमितिवाचयेत् । ततःकुमारस्याचा रमादिशेत् । ब्रह्मचार्यसि । अपोशान । शास्त्रविहितंआचमनंकुरु । मूत्रपुरीषादौशुद्ध्यर्थमित्यर्थः । कर्मकुरु । संध्योपासना दिकर्मकुर्वित्यर्थः । दिवामास्वाप्सीः । आचार्याधीनोवेदमधीष्व । सायंप्रातर्भिक्षेथाः । सायंप्रातःसमिधमाधेहि । द्वादशवर्षा

युपमितिकण्ठे अगस्त्यस्यत्र्यायुपमितिनाभौ यद्देवानांत्र्यायुपमितिदक्षिणस्कंधे तन्मेअस्तुत्र्यायुपमितिवामस्कंधे सर्वमस्तुश
तायुपमितिशिरसिधारयेत् । पुनःपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वाकृतांजलिस्तिष्ठन् ॐ चंमेस्वरश्चमेयज्ञोपचतेनमश्च । यत्तेन्यूनंतस्मैत
उपयत्तेतिरिक्तंतस्मैतेनमः ॥ अग्नयेनमः । ॐ स्वस्ति । श्रद्धांमेधांयशःप्रज्ञांविद्यांबुद्धिंश्रियंवलम् । आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहि
मेहव्यवाहन ॥ हव्यवाहनोन्नमइत्यग्निमुपस्थाय । अग्नेरुत्तरतोगत्वाप्रत्यङ्मुखीभूयाचार्याभिमुखोभूत्वादक्षिणजानुंभूतलेनिधाय
पाणिभ्यांयथासव्यदक्षिणंश्रोत्रेसंस्पृश्यव्यस्तपाणिराचार्यस्यदक्षिणपादंस्वदक्षिणहस्तेनसव्यंचसव्यहस्तेनजानुप्रभृतिपादपर्यंतंस्पृ
ष्ट्वाऽमुकगोत्रोमुकशर्माहंभोअभिवादयइत्युच्चारयन्शिरोवनतिपूर्वकमभिवाद्याचार्येणायुष्मान्भवसौम्यदेवदत्तशर्मन्इतिप्रत्यु
क्ताशीर्वादोविनयावनतोभूत्वासावित्र्युपदेशंवांछन् । (शिष्टाचारप्राप्तंसावित्रीपूजनंगोप्रदानंचकृत्वा) अधीहिभोःसावित्रींभोऽ
अनुब्रूहीत्याचार्यंप्रत्युक्त्वास्ववामपाणिमुत्तानीकृत्यदक्षिणपाणिंन्यङ्मुखीकृत्यसंधायपाणिपृष्ठमंगुलीश्चांगुष्ठौचदृढीकृत्यकृतंब्रह्मां
जलिंदक्षिणांकेनिधायाचार्यांतिकआसीत । (गायत्र्युपदेशस्त्वग्नेरुत्तरतएवस्यात् । यद्यपिआश्वलायनसूत्रेअग्नेरुत्तरतोदक्षिण
तोवादेशस्यानुक्त्यादिच्छयाविकल्पःप्राप्तस्तथापिसांख्यायनसूत्रेअग्नेरुत्तरएवोपदेशोविहितः । वेदैक्यात्तत्सूत्रमेवकार्यंसर्वशा
खाप्रत्ययमेककर्मेत्युक्त्वात् अविरुद्धमन्यतोग्राह्यमित्युक्तेश्चसांख्यायनसूत्रेचैवमुत्तरेणाग्निमुपविशतः) । अथाचार्यस्तदंजलिं
तत्परिधानीयवाससाच्छाद्य स्वपाणिभ्यांतदंजलिंपरिगृह्य प्रणवव्याहृतिपूर्वकंसावित्रींप्रथमंपादशःस्वयमुक्त्वावाचयेत् ततोर्धर्च
शस्ततःसर्वां । एवंग्रहणाशक्तौयथाशक्तिस्वयमुक्त्वावाचयेत् । तद्यथा । प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवता दैवीगायत्रीच्छं

अमृतत्वायंजीवसे । जातांजनिष्यमाणांच । अमृतेंसत्येप्रतिष्ठितां ॥ इति । द्वेशतेशतंवाब्राह्मणाउपनयनेभोज्याः । ततोगुरु संनिधावचपलस्तिष्ठन्नहःशेषंनीत्वासायंवंदितसंध्यऔपनायनिकाग्नेरंतिकआसीनःप्राणानायम्यसायमग्निकार्यंकरिष्येइतिसंकल्प्य परिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वा पूर्ववत्समिधमाधाय त्रिमुखंपूर्ववदवमृज्यउक्तपणमंत्रैरुपस्थाय । ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयौमानोगो पुमानोअश्वेषुरीरिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोर्वधीर्हविष्मंतःसदमित्त्वाहवामहे ॥ इतिमंत्रेणभस्मादायत्र्यायुषमित्यादिमंत्रैस्तत्त स्थानेषुपूर्ववत्कृत्वापुनःपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वाकृतांजलिस्तिष्ठन्नोंचमइत्युपतिष्ठेत ॥ ॥ अथानुप्रवचनीयहोमः ॥ अथाचा र्योऽस्तमितेग्नेःपश्चात्स्वासीनःप्राणानायम्यब्रह्मचारिणंदक्षिणतउपवेश्यतिथ्यादिसंकीर्त्य उपनयनांगभूतमनुप्रवचनीयहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य । अत्रकरिष्यमाणेनुप्रवचनीयहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारावाज्येनेत्यं तमुक्त्वात्रप्रधानं सदसस्पतिंसवितारमृषीनितिप्रधानदेवताश्चरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वाभूर्भुवः स्वःस्वाहेतिसमिधौहुत्वापरिसमूहनादिप्रणीताप्रणयनांतंकृत्वा तद्भिक्षाद्रव्यंचतुरश्चतुरोमुष्टीन्तूष्णींदेवतात्रयस्यविप्रत्रयस्यभोज नपर्याप्तंनिरुप्यतूष्णींप्रोक्ष्यत्रिःफलीकृत्यत्रिःप्रक्षाल्यश्रपयित्वाशृतःस्थालीपाकइत्याचार्यायनिवेदयेद्बटुः । वटोरेवंकरणाशक्तौत द्बंधुनान्येनवाकारयेत् । ततोब्रह्मचारिणान्वारब्धोगुरुराज्यसंस्काराद्याघारान्तंकृत्वाप्रधानहोमंकुर्यात् । अवदानधर्मेणावदाय सदसस्पतिमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिःसदसस्पतिर्गायत्री अनुप्रवचनीयप्रधानचरुहोमेविनि० । ॐ सदसस्पतिमद्भुतंप्रियमिंद्र स्यकाम्यं । सनिंमेधामयासिषंस्वाहा ॥ सदसस्पतयइदं० । तत्सवितुरित्यस्यगाथिनोविश्वामित्रःसवितागायत्री । विनियोग

णियेदग्रहणांतंयाब्रह्मचर्यंचरेति । प्रैपार्थान्बोधयेत् । ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्याग्निंमेधाजननांतंरक्षेत् । तत्रैवसायंप्रातरग्निकार्यंकुर्यात् । ततोऽनुप्रवचनीयहोमब्राह्मणभोजनपर्याप्तांतंडुलरूपांभिक्षांयाचेत् । तत्रक्रमः । भिक्षापात्रमादायादौमातरं भवतीभिक्षांददात्विति । अथपितरं भवान्भिक्षांददात्विति । (आदिमध्यावसानेषुभवच्छब्दोपलक्षिता । ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्ष्यचर्यायथाक्रममितिमनूक्तेः) । एवंमातुःस्वसारंस्वभगिनीमन्यानपिबांधवानप्रत्याख्यायिनोऽप्रत्याख्यायिनीश्चयाचयित्वा भैक्षमाचार्यायनिवेद्यवटुर्मध्याह्नसंध्यांकुर्यादितिप्रयोगपारिजाते । नेतिकृष्णभट्टीकारः । ततोब्राह्मणाशिषांग्रहणम् ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ बृहस्पतेप्रथमंवाचइतिसूक्तं । ॐ तेवदन्प्रथमाब्रह्मकिल्बिषेकूपारःसलिलोमातरिश्वा । वीळुहरास्तपउग्रोमयोभूरापोदेवीः प्रथमजाऋतेन ॥ सोमोराजाप्रथमोब्रह्मजायांपुनःप्रायच्छदहृणीयमानः । अन्वर्तितावरुणोमित्रआसीदग्निर्होताहस्तगृह्यानिनाय ॥ हस्तेनैवग्राह्यआधिरस्याब्रह्मजायेयमितिचेदवोचन् । नदूतायप्रह्येतस्थएषातथाराष्ट्रंगुपितंक्षत्रियस्य ॥ देवाएतस्यामवदंतपूर्वेसप्तऋषयस्तपसेयेनिषेदुः । भीमाजायाब्राह्मणस्योपनीतादुर्धांदधातिपरमेव्योमन् ॥ ब्रह्मचारीचरतिवेविषद्विषःसदेवानांभवत्येकमंगं । तेनजायामन्वविंदद्बृहस्पतिःसोमेननीतांजुह्वंनदेवाः ॥ पुनर्वैदेवाअददुःपुनर्मनुष्याउत । राजानःसत्यंकृण्वानाब्रह्मजायांपुनर्ददुः ॥ पुनर्दायब्रह्मजायांकृत्वीदेवैर्निकिल्बिषं । ऊर्जंपृथिव्याभक्त्वायोरुगायमुपासते ॥ ५ ॥ तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तं । अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसादनाय ॥ गृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूंल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा । आपस्तंबशाखायां । ॐ नयंप्रजांमेगोपाय ।

सर्वसामान्येतिकर्तव्यता ।

'अनाम्नातेषुधर्मेषुकथंस्यादितिचेद्भवेत् । यंशिष्टाब्राह्मणाब्रूयुःसधर्मःस्यादशंकितः ॥

धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेदःसपरिबृंहणः । तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेयाःश्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥' मनुः ।

'केवलंशास्त्रमाश्रित्यनकर्तव्योविनिर्णयः । युक्तिहीनविचारेतुधर्महानिःप्रजायते ॥' कुल्लूकभट्टः ॥

अथाखिलमहानिबंधेषुलघुष्वपिचसर्वत्रप्रयोगारंभे—अथयजमानः कृताभ्यंगस्नानः परिहिताहतवस्त्रो धृतमंगलतिलकः पत्न्यासह पत्न्याऽन्वारब्धः संस्कारेषुकरिष्यमाणेषु पुमपत्यस्त्र्यपत्यरूपसंस्कार्येणचसह आसनउपविश्य आचम्य पवित्रपाणिः प्राणानायम्य यथाचारमिष्टदेवताकुलदेवतागुर्वादीन्नत्वा ब्राह्मणाननुज्ञाप्य सुमुखश्चेत्यादिनानापद्यपाठपूर्वकं देवताःस्मरन् देशकालौसंकीर्त्य करिष्यमाणकर्मसंकल्पयेत् इत्येवमादिवाक्यैःसमस्तैर्व्यस्तैरप्येतदन्यतमैः साधारण्येनसर्वेषांकेवलमुपक्रमएवदृश्यते नतत्रतत्रास्त्येषांस्वरूपादिनिर्णयइत्यनाकलितविविधनिबंधानामनायासेनतदवगमाय तानिप्रसंगान्निर्णीयन्ते । तदंतेचसर्वत्रोपयोक्ष्यमाणमंत्राणामृषिदैवतच्छंदसांस्मृतिक्रमविचारःक्रियते ॥

करणेकृच्छ्रंबटुनाकारयेत् । अशक्तौतत्प्रत्याम्नायत्वेनगोदानतिलाहुतिसहस्रदशसहस्रगायत्रीजपद्वादशब्राह्मणभोजनादिष्वेकं प्रायश्चित्तंकारयित्वाऽतीतानिजातकर्मादीनिकृत्वापूर्वोक्तप्रकारेणोपनयनतंत्रंसर्वमाचरेत् । उपनयनेनसहचौलकरणे पूर्वेद्युःसंस्कारद्वयंसंकीर्त्ययुगपत्स्वस्तिवाचनग्रहयज्ञनांदीश्राद्धानिकृत्वापरेद्युर्मंगलस्नानादिव्रीह्यादिपात्रचतुष्टयदानांतंपूर्वोक्तंचौलप्रयोगं सर्वंकृत्वा पुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्य उपनयनसंकल्पाद्यनुप्रवचनीयहोमांतंसर्वंकार्यम् । इतिश्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेउपनयनप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथमेधाजननम् ॥ ॥ प्रागुक्तक्रमेणचरितव्रतस्यब्रह्मचारिणोमेधासिद्ध्यर्थमाचार्यश्चतुर्थदिवसेमेधाजननाख्यंकर्मकुर्यात्[1]। तत्रायंक्रमः । प्रत्यग्वायव्योदक्प्रागुदक्पूर्वान्यतमस्यांदिशिशाखावर्जितंपलाशंतदभावेसशाखंवातदभावेकुशस्तंबंवातदसंभवेस्वगृह्यऐशानदिग्भागेसर्वतोद्वादशांगुलांत्रिमेखलांवेदिंकृत्वातस्यांपत्रांकुरसमन्वितामार्द्रांपलाशशाखांसमूलंकुशस्तंबंवाप्रतिष्ठाप्यब्रह्मचारिणान्वारब्धः संकल्पपूर्वकंपूजांकुर्यात् । तत्रक्रमः । तिथ्यादिसंकीर्त्यममकुमारस्योपनयनव्रतसमाप्तिवेदग्रहणसामर्थ्यलक्षणमेधासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंमेधाजननाख्यंकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य शौनकमतेपुण्याहवाचनमपिकृत्वामेधाजननकर्मणिपूर्वोक्तफलसिद्ध्यर्थंमेधापरनामकसावित्रीपूजनमहंकरिष्ये । इतिसंकल्पः । पलाशशाखायांमेधायैनमइतिनाममंत्रेणावाहनाद्युपचारान्कृत्वा यावकसक्तुमोदकमिश्रमन्नंनिवेद्यपुनश्चपूर्ववदभ्यर्च्यब्रह्मचारिणाप्रणमय्यशुद्धजलपात्रोदकेनसेचनंकुर्वताबटु

---

१ अत्रकालनिर्णयेनुकल्पाः—सावित्रीग्रहणादूर्ध्वंतद्दिनेवाचतुर्थके । प्रथमेब्देतृतीयेवाद्वादशेव्रतमुत्सृजेदितिगोभिलः ।

उरुव्यत् । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियोयोनःप्रचोदयात्स्वाहा ॥ सवित्रइदं० । ॐ ऋपिभ्यःस्वाहा । ऋपिभ्यइदं० । एवंत्रिभिर्मंत्रैर्हुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यतदवशिष्टान्नेनत्र्यवरान्ब्राह्मणान्भोजयित्वातैर्वेदसमाप्तिंवाचयेत् । ततोब्रह्मचारीअक्षारालवणमन्नंभुक्त्वाधःशयीत । मेधाजननंयावत्तावदेवगुरुंप्रसादयन्वर्तेत । यदागर्जनाद्यनध्यायशंकातदादितएवचरुंश्रपयेत् । होमस्तुसायंसंध्योत्तरमेवतदानानध्यायदोपः । तदुक्तंसंग्रहे—'नसंध्यागर्जितेकालेनवृष्ट्युत्पातदूपिते । ब्रह्मौदनंपचेदग्नौपक्वंचेन्ननिवर्तते ॥ तथा ब्रह्मौदनंपचेदह्निपक्वमन्नंनदुष्यति । तथाचोपनयनानुप्रवचनीयचरुश्रपणयोरंतरानध्यायेपुनरुपनयनम् । एषप्रयोगःस्वस्वकालकृतसंस्कारस्य । असंस्कृतस्यतुविशेषउच्यते । आचार्यउपनयनात्पूर्वदिनेबटुनासहमंगलस्नातःप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्यममकुमारस्यगर्भाधानपुंसवनसीमंतविष्णुबलिजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचौलांतानांनवसंस्काराणांकालातिपत्तिदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्योपलेपादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वा विधिवदाज्यंसंस्कृत्याघारांतंकृत्वातीतकर्मसंख्यया ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहेत्याज्याहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य चौलातिरिक्तसंस्काराणांप्रमादादकरणेप्रत्येकंपादकृच्छ्रं चौलाकरणेऽर्धकृच्छ्रंबुद्धिपूर्वकंचौलातिरिक्ताकरणेप्रत्येकमर्धकृच्छ्रंचौला

---

१ पादकृच्छ्रार्धकृच्छ्रयोर्गोदानरुद्रैकादशिनीजपादिरूपप्रत्याम्नायासंभवात्तिलहोमाद्यन्यतमएवप्रत्याम्नायः । सचतुरीयांशरूपोऽर्धरूपइतिपादकृच्छ्रार्धकृच्छ्रानुसारेणकल्पनीयः । पादकृच्छ्रादीनामनुकल्पाः विष्णुः—पादकृच्छ्रेवस्त्रदानंकृच्छ्रार्धेतैलकांचनम् । पादहीनेतुगामेकांकृच्छ्रेगोमिथुनंस्मृतंइतिसंस्कारकौमुदी । तैलयुक्तंकांचनंतैलकांचनम् ।

म्नीव्रतसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंहोमंकरिष्ये । तदंगतयास्वस्तिवाचनांकुरार्पणग्रहयज्ञाभ्युदयिकश्राद्धानिकरिष्येइतिसंक ल्प्य पूर्वोक्तयत्तानिकृत्वा पूर्वेद्युर्ब्रह्मचारिणावपनस्नानेकारयित्वा बद्धशिखंतंसुमुहूर्तेस्वदक्षिणतउपवेश्य विधिवत्कौतुकमाबध्य संकल्पपूर्वकमुपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठांतंकर्मकृत्वा तिथ्यादिसंकीर्त्यसमिद्द्वयमादाय अस्यब्रह्मचारिणोमहानाम्नीव्रतांगभूतंहोमंकर्तुंदे वतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्वि ष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वा व्याहृतिभिरग्नावाधायोद्देशत्यागौकृत्वा परिसमूहनाद्याज्यसंस्कारांतंकृत्वा अथाचार्यउ त्थायाग्नेःपश्चादवस्थाय ब्रह्मचारिणंप्राङ्मुखमवस्थाप्य कौपीनार्थंत्रिवृतंकार्पाससूत्रमाबध्यकौपीनंधारयित्वा । युवंवस्त्राणीत्य स्यौचथ्योदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् । वासोधारणेविनियोगः । ॐ युवंवस्त्राणिपीवसावसाथेयुवोरच्छिद्रामंतवोहसर्गाः । अवा तिरतमनृतानिविश्वऋतेनमित्रावरुणासचेथे ॥ इतिमंत्रावृत्त्याऽहतंशुक्लंवासःपरिधायान्येनकाषायवस्त्रेणप्रावृणुयात् । ततोय ज्ञोपवीतंसमंत्रकंधारयित्वा तमात्मान्योर्मध्येनयज्ञपात्रोत्तरभागंगमयित्वा तत्रविधिवदाचमय्यतथैवानीयोपवेश्यबर्हिष्याज्यासा दनांतंकृत्वा ब्रह्मचारिणादक्षिणहस्तेनस्पृष्टःसन्नाघारांतंकृत्वा आज्यभागवर्जमग्नआयूंषीत्यादिभिश्चतुर्भिश्चतस्रआज्याहुतीर्जुहुया त् । अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयः अग्निःपवमानोदेवता गायत्रीछंदः । महानाम्नीप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्न आयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनांस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरो हितः । तमीमहेमहागयंस्वाहा ॥ अग्नये० । ॐ अग्नेपवस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यं । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नये० । प्रजा

नाग्निःप्रदक्षिणंकारयन्मंत्रंवाचयेत्प्रणामयेच्च । ॐ सुश्रवःसुश्रवाअसियथात्वंसुश्रवःसुश्रवाअस्येवंमांसुश्रवःसौश्रवसंकुरु । यथा त्वंदेवानांयज्ञस्यनिधिपोस्येवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासं इति । प्रतिप्रदक्षिणंमंत्रावृत्तिंप्रणामंचकारयेत् । ततोब्रह्मचारी स्नात्वानान्यज्ञोपवीताजिनमेखलादंडानुपनयनवत्समंत्रकंधृत्वा पुराणानिपलाशसन्निधौविसृज्य पूर्वधृतवाससीगुरवेदत्वा मे धामह्यमितिसूक्तंविप्रैःपाठयित्वा विधिवत्स्वस्तिवाचनंकृत्वा ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांयथाशक्तिदत्वा तान्भोजयित्वानमस्कृत्याशिषो गृह्णीयात् ॥ अथमेधामह्यमितिसूक्तम् ॥ ॐ मेधामह्यमंगिरसोमेधांसप्तर्षयोददुः । मेधामिंद्रश्चाग्निश्चमेधांधाताददातुते ॥ मेधां तेवरुणोराजामेधांदेवीसरस्वती । मेधांतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजा ॥ यामेधाअप्सरस्सुगंधर्वेषुचयन्मनः । दैवीयामानुषीमे धासामामाविशतादिमाम् ॥ यन्मेनोक्तंतद्रमतांशकेयंयदनुब्रुवे । निशामतंनिशामहैमयिव्रतंसहव्रतेषुभूयासंब्रह्मणासंगमेमहि ॥ शरीरंमेविचक्षणंवाङ्मेमधुमद्दुहाम् । अवृद्धमहमसौसूर्योब्रह्मणानीस्थःश्रुतंमेमाप्रहासीः ॥ मेधादेवींमनसारेजमानांगंधर्वजुष्टांप्र तिनोजुषस्व । मह्यंमेधांनदमह्यंश्रियंवदमेधावीभूयासमजराजरिष्णु ॥ सदसस्पतिमद्भुतंप्रियमिंद्रस्यकाम्यं । सनिंमेधामयासिषं ॥ यांमेधांदेवगणाःपितरश्चोपासते । तयामामेधयामेमेधाविनंकुरु । मेधाव्य १ हंसुमनाःसुप्रतीकःश्रद्धामनाःसत्यमतिःसुशेवः । महायशाधारयिष्णुःप्रवक्ताभूयासमस्येस्वधयांप्रयोगे ॥ इति ॥ इतिनारायणभट्टविरचितप्रयोगरत्नेमेधाजननांतउपनयनप्रयोगः॥

अथमहानाम्न्यादिव्रतानि ॥ ॥ तत्राद्यंतावत् जन्मप्रभृतित्रयोदशेवर्षेउदगयनादिकालेमहानाम्नीव्रतंकार्यम् । पूर्वेद्यु राचार्योब्रह्मचारिणासहसुस्नातःकृतनित्यक्रियःप्राणानायम्य तिथ्यादिसंकीर्त्यंनंब्रह्मचारिणंमहानाम्नीरध्यापयिष्यंस्तदादौमहाना

दभिमुखउपविश्यरक्षसामंतरागमननिर्हरणार्थंस्वपृष्ठमाचार्यपृष्ठेनसहसंधाय महानाम्नीभोंअनुब्रूहीतिमनसागुरुंवदेत् । ततोगुरुः कालप्रमाणेनतदुक्तिंज्ञात्वापुनस्तदहरुत्पन्नव्रतलोपान्पृष्ट्वाऽनुतापिनेश्रद्दधानायवटवेस्वयमक्षिणीसंमील्यविदामघवन्नित्याद्यानव र्चः एवाह्येवैवाह्यग्नाइत्यादिनवपुरीषपदानिचत्रिवारंब्रूयात् । शिष्योपित्रिवारंपठेत् । तेचमंत्राः । ॐ विदामघवन्विदागातुमनु शंसिषोदिशः । शिक्षांशचीनांपतेपूर्वीणांपुरूवसो ॥ आभिष्ट्वमभिष्टिभिःप्रचेतनप्रचेतय । इंद्रद्युम्नायनइषएवाहिशक्रः ॥ राये वाजायवज्रिवःशविष्ठवज्रिन्नृंजसे । मंहिष्ठवज्रिन्नृंजसआयाहिपिबमत्स्व ॥ विदारायःसुवीर्यंभुवोवाजानांपतिर्वशाँअनु । मंहि ष्ठवज्रिन्नृंजसेयःशविष्ठःशूराणां ॥ योमंहिष्ठोमघोनांचिकित्वोऽअभिनोनय । इंद्रोविदेतमुस्तुषेवशीहिशक्रः ॥ तमूतयेहवामहे जेतारमपराजितम् । सनःपर्षदतिद्विषःक्रतुश्छंदऋतंबृहत् ॥ इंद्रंधनस्यसातयेहवामहेजेतारमपराजितम् । सनःपर्षदतिद्विषः सनःपर्षदतिस्रिधः ॥ पूर्वस्ययत्तेअद्रिवःसुम्नआधेहिनोवसो । पूर्तिःशविष्ठशस्यतईशेहिशक्रः ॥ नूनंतंनव्यंसन्यसेप्रभोजनं स्यवृत्रहन् । समन्येषुब्रवावहैशूरोयोगोषुगच्छति सखासुशेवोअद्वयाः । इत्येतानवर्चः । ॐ एवाह्येवैवाह्यग्ना३इ । एवाह्ये वैवा हीं३द्रम् । एवाह्येवैवाहिविष्णा३उ । एवाह्येवैवाहिपूष३न् । एवाह्येवैवाहिदेवा३ः । एवाहिशक्रोवशीहिशक्रोवशाँअनु । आयो मन्यायमन्यवउपोमन्यायमन्यवे । उपेहिविश्वध । विदामघवन्विदो३म् इति । ततस्तस्याशिरोवेष्टनमुन्मुच्यादित्यमीक्षस्वेतिव देत् । ततोबटुः । मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षे । मित्रस्यत्वाचक्षुषासमीक्षे । इतिमंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत । ततोऽश्मादिसंभारयुता दिशोमित्रस्यवश्चक्षुषानुवीक्षेइतीक्षेत । पुनरादित्यमीक्षस्वेत्युक्ते । मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतिपश्यामियोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंच

पुरएतुप्रभिंदन्। अयंशत्रून्जयतुजर्हृषाणोयंवाजंजयतुवाजसातौस्वाहा॥ अग्नयइदं०। ॐ असूयंत्यैचानुमत्यैचस्वाहा। असूयंत्यैचानुमत्यैचेदंनमम। ॐ प्रदात्रेस्वाहा। प्रदात्रइदं०॥ ६॥ ॐ भूःस्वाहा अग्नयइदं०। ॐ भुवःस्वाहा वायवइदं०। ॐ स्वःस्वाहा सूर्यायेदं० ॥ ९॥ एवंनवाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृदर्थंस्रुचिचरुमवदायतांवर्हिषिनिधायब्रह्मचारिणंशास्ति एतंस्थालीपाकंसर्वमशान इति। सचसर्वंचरुमश्नीयात्। आचार्योभुक्तवंतमाचांतंव्रतवंतमादित्यंव्रतपूर्तयेउपतिष्ठस्वेतिप्रेषयेत्। ततःसः—त्वंव्रतानांव्रतपतिरसिव्रतंचरिष्यामितच्छकेयंतेनशकेयंतेनराध्यासंइत्यादित्यमुपतिष्ठमानोद्भिःपूर्णांजलिंसिंचेत्। तदाचार्यस्तेनमंत्रेणकृतांजलिंवटुमादित्यमुपस्थापयेत्। ततः अनालोक्यालोकनासंभाष्यासंभाषणनिवृत्तयेवटुनाक्षिसंमीलनंवाग्यमनंचकारयित्वा त्रयस्त्रिंशद्देवताप्रीत्यर्थंवेदत्रयमनुस्मरन्नहतेनवाससावटोर्मुखसहितंशिरोवामकर्णदेशमारभ्यत्रिःप्रदक्षिणंवेष्टयित्वा यथातद्वासोनपततितथाबध्वाएकरात्रंत्रिरात्रंचैवंभूतोस्वपन्भवइतिप्रेष्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत्। वटुस्त्ववश्यकर्तव्यसंध्यावंदनादन्यत्स्नानभोजनाद्यकुर्वाणस्तंकालंनयेत्। ततएकरात्रपक्षेद्वितीयदिनेग्रामाद्बहिरपराजितायांदिशिस्त्रीसंचारशून्येशुचौदेशेअन्योब्रह्मचारीअग्निस्थंडिलादुत्तरतोसिमुदककमंडलुमश्मानंचनिधायतत्प्रत्यगुदग्देशेमहानाम्न्यसंश्रवणस्थलेपिसंगतानांयोगिनामाश्रयार्थं रम्यांरक्तांद्विवर्षांवत्सतरीं तदसंभवेश्वेतांवाबध्वाचार्यायनिवेदयेत्। ततआचार्यस्तत्स्थंडिलेउल्लेखनादिपर्युक्षणाद्यग्निप्रतिष्ठापनां तंकृत्वा तत्पश्चात्प्रागग्रेषुतृणेषुऐशानस्थान्देवान्समानयन्निवतदभिमुखउपविशेत्। ततःशिष्योवेष्टितवस्त्रंकिंचिदपसार्य मुखंप्रक्षाल्यकंठस्नानंकृत्वाचम्याचार्यमग्निंचप्रदक्षिणीकृत्यगुरुमभिवाद्यतस्यैवासनदर्भमूलेष्वेवनैर्ऋतिस्थान्राक्षसान्निरीक्षणेननिर्दहंस्त

दभिमुखउपविश्यरक्षसामंतरागमननिर्हरणार्थंस्वपृष्ठमाचार्यपृष्ठेनसहसंधाय महानाम्नीर्भोअनुब्रूहीतिमनसागुरुंवदेत् । ततोगुरुः कालप्रमाणेनतदुक्तिंज्ञात्वापुनस्तदहरुत्पन्नव्रतलोपान्पृष्ट्वाऽनुतापिनेश्रद्दधानायवदेवेस्वयमक्षिणीसंमील्यविदामघवन्नित्याद्यानव र्चः एवाह्येवैवाह्यग्नाइत्यादिनवपुरीषपदानिचत्रिवारंब्रूयात् । शिष्योपित्रिवारंपठेत् । तेचमंत्राः । ॐ विदामघवन्विदागातुमनुशंसिषोदिशः । शिक्षाशचीनांपतेपूर्वीणांपुरूवसो ॥ आभिष्ट्वमभिष्टिभिःप्रचेतनप्रचेतय । इंद्रद्युम्नायनइषएवाहिशक्रः ॥ रायेवाजायवज्रिवःशविष्ठवज्रिन्नृंजसे । मंहिष्ठवज्रिन्नृंजसआयाहिपिबमत्स्व ॥ विदारायःसुवीर्यंभुवोवाजानांपतिर्वशाँअनु । मंहिष्ठवज्रिन्नृंजसेयःशविष्ठःशूराणां ॥ योमंहिष्ठोमघोनांचिकित्वोऽअभिनोनय । इंद्रोविदेतमुस्तुषेवशीहिशक्रः ॥ तमूतयेहवामहेजेतारमपराजितम् । सनःपर्षदतिद्विषःक्रतुश्छंदऋतंबृहत् ॥ इंद्रंधनस्यसातयेहवामहेजेतारमपराजितम् । सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षदतिस्रिधः ॥ पूर्वस्ययत्तेअद्रिवःसुम्नआधेहिनोवसो । पूर्तिःशविष्ठशस्यतईशेहिशक्रः ॥ नूनंतंनव्यंसन्यसेप्रभोजनंस्यवृत्रहन् । समन्येपुब्रवावहैशूरोयोगोषुगच्छति सखासुशेवोअद्वयाः । इत्येतानवर्चः । ॐ एवाह्येवैवाह्यग्ना३इ । एवाह्येवैवाहींद्र३म् । एवाह्येवैवाहिविष्णा३उ । एवाह्येवैवाहिपूष३न् । एवाह्येवैवाहिदेवा३ः । एवाहिशक्रोवशीहिशक्रोवशाँअनु । आयोमन्यायमन्यवउपोमन्यायमन्यवे । उपेहिविश्वध । विदामघवन्विदो३म् इति । ततस्तस्यशिरोवेष्टनमुन्मुच्यादित्यमीक्षस्वेतिवदेत् । ततोबटुः । मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षे । मित्रस्यत्वाचक्षुषासमीक्षे । इतिमंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत । ततोऽश्मादिसंभारयुतादिशोमित्रस्यवश्चक्षुषानुवीक्षेइतीक्षेत । पुनरादित्यमीक्षस्वेत्युक्ते । मित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतिपश्यामियोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंच

क्षुधोर्हेतुर्ऋच्छतुइत्यादित्यमीक्षेत । ततोग्नइळेत्याद्यष्टमंत्रैर्भुवमुपस्पृशेत् । तेचमंत्राः । ॐ अग्नइळानमइळानमऋषिभ्योमंत्रकृ
द्भ्योमंत्रपतिभ्योनमोवोअस्तुदेवेभ्यः । शिवानःशंतमाभवसुमृळीकासरस्वतिमातेव्योमसंदृशि ॥ भद्रंकर्णेभिरितिराहूगणोगो
तमोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । भूमिस्पर्शनेविनियोगः । ॐ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांस
स्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शंनइंद्राग्नीइतिवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । भूम्युपस्पर्शनेविनियोगः । ॐ शंनइंद्राग्नीभवतामवो
भिःशंनइंद्रावरुणारातहव्या । शमिंद्रासोमासुविताययशंयोःशंनइंद्रापूषणावाजसातौ ॥ स्तुषेजनंसुव्रतमित्यृजिश्वाविश्वेदेवास्त्रि
ष्टुप् । भूम्युपस्पर्शनेवि० । ॐ स्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणासुम्नयंता । तआगमंतुतइहश्रुवंतुसुक्षत्रासोवरुणोमि
त्रोअग्निः ॥ कयानश्चित्रइतितृचस्यवामदेवइंद्रोगायत्री । भूम्युपस्प० । ॐ कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा । कया
शचिष्ठयावृता ॥ कस्त्वासत्योमदानांमंहिष्ठोमत्सदंधसः । दृळ्हाचिदारुजेवसु ॥ अभीषुणःसखीनामविताजरितॄणां । शतंभवा
स्यूतिभिः ॥ स्योनापृथिवीमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । भूम्युपस्प० । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः
॥ ८ ॥ इत्येतैर्मंत्रैर्भूमिंस्पृष्ट्वावत्सतरींगुरवेदत्त्वाऽनुप्रवचनीयार्थमुपनयनवत्तंडुलान्भिक्षित्वागुरवेनिवेद्यदिवैवब्रह्मौदनहोमंकुर्या
त् । तत्रक्रमः । देशकालौनिर्दिश्य ममसहानाम्न्यध्ययनांगभूतमनुप्रवचनीयहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्योल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतं
कृत्वा पुनर्देशकालौनिर्दिश्यात्रानुप्रवचनीयहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये इत्याद्याघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा सदसस्पतिं
महानाम्नीः ऋषींश्च एताःप्रधानदेवताश्चरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधायोद्देशत्यागौ

कृत्वा परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वा भैक्षतंडुलांश्चतुरश्चतुरोमुष्टींस्तूष्णींदेवतात्रयस्यविप्रत्रयभोजनायचनिरुप्यतथैवप्रो क्ष्यश्रपयित्वाशृतोऽनुप्रवचनीयइतिगुरवेनिवेदयेत् । ततःशिष्येणान्वारब्धआज्यसंस्काराद्याघारांतंकृत्वाज्यभागवर्जमवदानध र्मेणचरुमवदाय । सदसस्पतिंकाण्वोमेधातिथिःसदसस्पतिर्गायत्री । अनुप्रवचनीयप्रधानचरुहोमेवि० । ॐ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिंद्रस्यकाम्यं । सनिंमेधामयासिषंस्वाहा ॥ सदसस्पतयइदंनमम । इतिप्रथमाहुतिम् । ॐ महानाम्नीभ्यःस्वाहाइतिद्वि तीयाम् । ॐ ऋषिभ्यःस्वाहाइतितृतीयाहुतिंहुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य कर्मांतेकर्तव्यस्वस्तिवाचनंकृत्वा ब्राह्मणान्भोजयि त्वा वेदसमाप्तिरस्त्वितिभवंतोब्रुवंत्वितितान्वदेत् । तेपिवेदसमाप्तिरस्त्वितिप्रतिब्रूयुरिति ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयोगर त्नेमहानाम्नीव्रतप्रयोगः ॥ ॥ ॥ ॥

अथमहाव्रतप्रयोगः ॥ ॥ आचार्यःपूर्ववदुदगयनादौस्वस्तिवाचनादिहोमशेषसमाप्त्यंतंमहानाम्नीव्रतवत्कृत्वा संवत्सरंम हाव्रतमाचरेतिवटुंप्रेष्यतेनसंवत्सरव्रतआचरितेग्रामाद्बहिःशुद्धेदेशेप्रागग्रेषुदर्भेषुप्राङ्मुखउपविश्यशिष्येणविधिवदभिवादनपूर्वकं महाव्रतंभोअनुब्रूहीतिवचनेनैवोक्तस्तंप्राङ्मुखमुपवेश्य अथमहाव्रतंएषपंथाएतत्कर्म इत्येतदारण्यकंत्रिर्ब्रूयात् । ततःशिष्यस्तथैव त्रिवारमुक्त्वापूर्ववन्मंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत । ततोगुरुशिष्यौमहानाम्नीव्रतोक्तैरग्नइळादिभिरष्टमंत्रैर्भूमिंस्पृशेताम् । ततःशिष्यो दिवाब्रह्मौदनंश्रपयित्वाचार्यायनिवेदयेत् । ततआचार्योमहानाम्नीभ्यःस्वाहेतिस्थानेमहाव्रतायस्वाहेतिद्वितीयाहुतिंहुत्वासर्वमनु प्रवचनीयंकुर्यात् ॥ इतिमहाव्रतप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथोपनिषद्व्रतप्रयोगः ॥ ॥ आचार्यःपूर्ववद्धोमसमाप्त्यंतंमहानाम्नीव्रतवत्कृत्वासंवत्सरमुपनिषद्व्रतमाचरेतिवटुंप्रेष्यतेनत
थामतेकृते प्राग्वदुपनिषदंभोअनुब्रूहीत्युक्तस्तंप्राङ्मुखमथातःसंहितायाउपनिषदित्यारण्यकंत्रिर्ब्रूयात् । शिष्यस्तथैवत्रिरुक्त्वापूर्व
वदादित्यावेक्षणभूस्पर्शब्रह्मौदनश्रपणनिवेदनानिकुर्यात् । ततआचार्योमहाव्रतस्थानेउपनिषदेस्वाहेतिहुत्वापूर्ववदनुप्रवचनीयंकु
र्यात् । आचार्याभावेशिष्यःस्वयमेवमहाव्रताध्ययनादिकंकुर्यादिति ॥ इत्युपनिषद्व्रतम् ॥ ॥ छ ॥

अथगोदानप्रयोगः ॥ ॥ जन्मतःषोडशेवर्षेउदगयनेशुक्लपक्षेचौलोक्ततिथ्यादौगोदानंकुर्यात् । तत्रपूर्वेद्युराचार्यःकृतनि
त्यक्रियःकृतस्नानोब्रह्मचारिणंस्वदक्षिणतउपवेश्यप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्य अस्यब्रह्मचारिणोगोदानंकर्तुंतदंगंस्वस्तिवाचनां
कुरार्पणग्रहयज्ञाभ्युदयिकानिकरिष्ये इतिप्रत्येकंसंकल्प्य तानिक्रमेणकृत्वा परेद्युःकृतनित्यक्रियःकृतनित्यक्रियंवटुंदक्षिणतउपवे
श्यकौतुकमाबध्य सुमुहूर्तेउपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा पुनर्देशकालौस्मृत्वा मयाक्रियमाणेगोदानहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वा
धानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याधारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचैताःप्रधानदेवताआज्येनशेषेणस्वि
ष्टकृतमित्याद्युक्त्वा समिद्द्वयमग्नावाधायपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वा उदगग्नेरास्तीर्णदर्भेषुव्रीहियवमापतिलैःपृथक्पृथक्पूरितनवश
रावचतुष्टयंक्रमेणैकैकशःप्राक्संस्थमासाद्य प्रत्यगग्नेरासीनस्यकर्तुर्दक्षिणतोवटोर्माताप्राङ्मुख्यासीत । मातुःपुरस्तादग्नेःपश्चादानडु
हशकृच्छरावंशमीपर्णशरावंचसंस्थापयेत् । ततोब्रह्मैकविंशतिकुशांकुरान्दधानोमातुर्दक्षिणेतिष्ठेत् । ततोवटुनान्वारब्धःकर्तापूर्व
तंत्रमाधारांतंकृत्वा । अग्नआयूंषीत्यादिचतुर्भिर्मंत्रैःपूर्ववदाज्याहुतीर्हुत्वोद्देशत्यागौकृत्वा शीतोष्णजलेपात्राभ्यांपृथगानीयवटोः

अभ्यंगलक्षणम् । आचाररत्ने योगरत्नाकरे—'अभ्यंगमाचरेन्नित्यंसर्वेष्वंगेषुपुष्टिदम् । शिरःश्रवणपादेषुतंविशेषेणशीलयेत् ॥ सार्षपं गंधतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितम् । अन्यद्रव्ययुतंतैलंनदुष्यतिकदाचन' इति । प्रायश्चित्तशूलपाणावायुर्वेदे—'मूर्ध्निदत्तंयदातैलंभवेत्सर्वांगसंगतम् । स्रोतांसितर्पयेद्यस्मादभ्यंगःसउदाहृतः' इति । अन्यत्रापि—'तिलामलककल्केनतिलकल्केनवापुनः । सर्वांगोद्वर्तनंकृत्वास्नायादुष्णेन वारिणा' इति । एतदन्यतमद्रव्योद्वर्तनपूर्वकमुष्णोदकेनस्नानंमंगलस्नानमभ्यंगस्नानंचसंपद्यते । इत्यभ्यंगप्रकारसंक्षेपः ॥

अहतवासोलक्षणम् । अहतलक्षणमाहाचाररत्ने पुलस्त्यः—'ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंयन्नधारितम् । अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्मसुशोभनम्' इति । ब्राह्मे—'अच्छिन्नाग्रंचयद्वस्त्रंमृजाप्रक्षालितंचयत् । अहतंधातुरक्तंवातत्पवित्रमितिस्थितिः'इति । माधवीयेप्रजापतिः—'क्षौमंवासः प्रशंसंतितर्पणेसदशंतथा । काषायंधातुरक्तंवानोल्बणंतत्तुकर्हिचित्' इति । उल्बणमारक्तम् । दुकूलंत्वारक्तमपीष्यते शिष्टैर्महावस्त्रत्वेनतस्यादरात्पारंपर्याचाराच्च । इतिपरिधानीयाहतवासोलक्षणम् ॥

मंगलतिलकः । तिलकोयंमांगलिकारंभे कृताभ्यंगस्नानस्यगोपीचंदनादेरधार्यत्वात् गंधकुंकुमकेशरसिंदूराद्यन्यतमेनमांगलिकद्रव्येण कार्यः । तदुक्तमाचाररत्ने हारीतेन—'अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपुत्रजन्मनि । मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनम्' इति । मंगलद्रव्याण्यपि 'रोचनंचंदनंगंधं' इत्यादीनिकात्यायनपरिगणितानिललाटधार्याण्येवात्रयोज्यानि । मदनपारिजातेब्रह्मांडेतिलकंप्रक्रम्य—'श्यामंशांतिकरंप्रोक्तंरक्तंवश्यकरंतथा । श्रीकरंपीतमित्याहुःश्वेतंमोक्षप्रदायकम्' इति कामनाभेदेनव्यवस्थाकृताऽस्ति । तत्रश्यामंमृगमदादेः । रक्तंकुंकुमसिंदूरादेः । पीतंगोरोचनादेरित्याचाररत्नात् । इतितिलकव्यवस्था ॥

पश्चिमतःस्थित्वातदुदकमन्यस्मिन्पात्रेप्रसार्य उष्णेनवायउदकेनेहीतियुगपन्निनीय तदेकदेशंनवनीतेनदध्नावामेलयित्वाबटोर्वा
मश्मश्रुप्रदेशमारभ्यप्रदक्षिणमदितिःश्मश्रूणिवपत्वापउंदंतुवर्चसेइतिमंत्रावृत्त्यात्रिःश्मश्रूण्येवक्लेदयित्वा ब्रह्महस्तस्थैकविंशतिकु
शांकुरेषुत्रीनंकुरानादायबटोरभिमुखंपश्चिमाग्रान्कृत्वा ॐ ओषधेत्रायस्वैनंइतिदक्षिणश्मश्रुभागेनिधायतेष्वंकुरेषुताम्रमयंक्षुरं ।
ॐ स्वधितेमैनंहिंसीःइतिनिधाय । ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् । तेनब्रह्माणोवपतेदमस्यायुष्मान्जर
दष्टिर्यथासत् इतिसश्मश्रुकान्कुशांकुरांश्छित्त्वाप्रागग्रान्छरावस्थशमीपर्णैरेकीकृत्यमातुःकरेदद्यात् । साचतानानडुहेगोमयेप्राग
ग्रान्निदध्यात् । एवंद्वितीयादिच्छेदनेकुशांकुरत्रयनिधानादिसमंत्रकंकार्यम् । विशेषस्तु । ॐ येनधाताबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्यचा
युषेवपत् । तेनतआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतिमंत्रोद्वितीयच्छेदने । ॐ येनभूयश्चरात्र्यांज्योक्चपश्यातिसूर्यं । तेन
तआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतितृतीयच्छेदने । चतुर्थेत्वेतेत्रयोपिमंत्राः । एवंदक्षिणश्मश्रुभागेचत्वारिछेदनानिकृ
त्वोत्तरभागेप्येवंत्रीणिछेदनान्यादितोमंत्रत्रयेणकुर्यान्नचतुर्थम् । ततःक्षुरधारां ॐ यत्क्षुरेणमर्चयतासुपेशसावप्तावपसिश्मश्रूणि ।
शुंधिशिरोमुखंमास्यायुःप्रमोषीःइत्यग्रतआरभ्यामूलमवमृज्य नापितमाहूयशीतोष्णाभिरद्भिरवर्थंकुर्वाणोऽक्षुण्वन्कुशलीकेशश्म
श्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिकुर्वितिप्रेष्यतंप्रैषार्थंचाववोध्यतेनपूर्वसेकावशिष्टैःशीतोष्णांबुभिरग्रपाणिनार्द्रीकृत्यकेशश्मश्रुलोमन
खान्युदक्संस्थानिवापयित्वास्नातंवटुंपूर्ववदुपवेश्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यतद्व्रीह्यादिपात्रचतुष्टयंनापितायदद्यात् । ततोवटु
रहःशेषंमौनेननीत्वावंदितसायंसंध्योगुरोरंतिकंगत्वावरंददामीतिवाचंविसृज्यतस्माअनड्वाहंगांचदक्षिणात्वेनयाचयित्वावादद्या

त् । ततःपरेद्युःसंवत्सरंगोदानव्रतमाचरेत्याचार्येणोक्तेब्रह्मचारीसंवत्सरंकेशश्मश्रूणिधृत्वापूर्वोक्तब्रह्मचारिनियमेनगुरुसमीपेव्रतं चरेत् ॥ इतिश्रीभट्टरामेश्वरसूनुनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेगोदानव्रतप्रयोगः ॥ ॥ ॥ ध्व ॥

अथब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ तत्रबौधायनः—अत्रशौचाचमनसंध्यावंदनदर्भपाणिभिक्षाग्निकार्यराहित्यशूद्रादिस्पर्शनकौपीनकटिसूत्रयज्ञोपवीतमेखलादंडाजिनत्यागदिवास्वापछत्रधारणपादुकाध्यारोहणमालाधारणोद्वर्तनानुलेपनांजनजलक्रीडाद्यूतनृत्यगीतवाद्याद्यभिरतिपाखंडादिसंभाषणपर्युषितभोजनादिब्रह्मचारिव्रतलोपजनितसकलदोषपरिहारार्थंब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेन्महाव्याहृतिहोमंचकुर्यात् । तद्यथा लौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् । देशकालादिस्मृत्वाक्रियमाणेमहाव्याहृत्यादिहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं अग्निंपृथिवींमहांतं वायुमंतरिक्षंमहांतं आदित्यंदिवंमहांतं चंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोमहांतं अग्नएनसं विश्ववेदसं विभावसुं शतक्रतुं द्विवारमग्निं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिंचाज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्यन्वाधाय आज्यभागांतंकृत्वा प्रथमंव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्रआज्याहुतीर्हुत्वा ततोभूरग्नयेचेत्यादिमंत्रैर्होमयेत् । तच्चैवं ॐ भूःस्वाहा अग्नयइदंनमम । ॐ भुवःस्वाहा वायवइदं० । ॐ स्वःस्वाहा सूर्यायेदं० । ॐ भूर्भुवःस्वःस्वाहा प्रजापतयइदं० । ॐ भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा अग्नयेपृथिव्यैमहतेचेदं० । ॐ भुवोवायवेचांतरिक्षायचमहतेचस्वाहा वायवेंऽतरिक्षायमहतेचेदं० । ॐ सुवरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा आदित्यायदिवेमहतेचेदं० । ॐ भूर्भुवःसुवश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहतेचस्वाहा चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्यो

महतेचेदं० । ॐ पाहिनोअग्नएनसेस्वाहा अग्नएनसइदं० । ॐ पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा विश्ववेदसइदं० । ॐ यज्ञंपाहिवि......
स्वाहा विभावसवइदं० । ॐ सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा शतक्रतवइदं० । ॐ पुनरूर्जानिवर्तस्वपुनरग्नइइषायुषा । पुनर्नःपाहिविश्वतः
स्वाहा अग्नयइदं० । ॐ सहरय्यानिवर्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया । विश्वप्स्नियाविश्वतस्परिस्वाहा अग्नयइदं० । पुनर्व्याहृतिभिर्हुत्वा
स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेदिति । एतदल्पधर्मलोपेप्रायश्चित्तं । बहुधर्मलोपेतुप्रायश्चित्तविशेषोऋग्विधानेशौनकेनोक्तः—तं
वोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये । ब्रह्मचारीस्वधर्मंचन्यूनंचेत्पूर्णमेवतदिति । महानाम्न्यादिव्रतेषुलुप्तेषुतारतम्येनत्रीन्षड्द्वा
दशवाकृच्छ्रान्कृत्वापुनर्व्रतंप्रारभेतेतिस्मृत्यर्थसारे ॥ इतिब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ ॥

अथसमावर्तनप्रयोगः ॥ ॥ आचरितब्रह्मचारिनियममहानाम्न्यादिव्रतचतुष्टयोब्रह्मचारीविद्यांतेगुरुमर्थदानेनसंपूज्यतेना
नुज्ञातोज्योतिर्विदोक्तेशुभकालेआचार्यगृहेसमावर्तनंनामकर्मकुर्यात् । ब्रह्मचारिनियमव्रतचतुष्टयलोपपक्षेप्रायश्चित्तंकृत्वा शुद्धः
सन्निदंकुर्यात् । तत्रायंक्रमः । पूर्वेद्युस्तिथ्यादिसंकीर्त्य ममशौचाचमनादिसर्वब्रह्मचर्यनियमलोपप्रायश्चित्तद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थंहोमपूर्वकंकृच्छ्रत्रयमाचरिष्येइतिसंकल्प्य लौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्याज्यहोमधर्मेणान्वाधानपूर्वकंपूर्वोक्ताष्टादशाज्याहुतीर्हुत्वा कृ
च्छ्रत्रयप्रत्याम्नायत्वेनकल्पितगोदानसहस्रतिलहोमदशसहस्रगायत्रीजपादिष्वन्यतमंचरित्वाहोमशेषंसमापयेत् । महानाम्न्यादि
व्रतलोपपक्षेप्रत्येकंगायत्र्याशतसंख्याष्टाविंशतिमष्टौवाज्याहुतीर्हुत्वाएकैकंकृच्छ्रंचरित्वाशुभदिनेमहानाम्नीव्रतंकृत्वातथैवमहाव्रता
दिव्रतत्रयंकृत्वागुरवेदक्षिणांदत्त्वातेनानुज्ञातोमण्यादीन्येकादशोपकल्पयेत् । तानिच । मणिकुंडलेवस्त्रयुगंदंडंस्रजंएकवीजकरं

जफलपिष्टंश्रीसंडाद्यनुलेपनमंजनमुष्णीषमिति । एतान्यात्मनेचाचार्यायच । यद्युभयोर्नविंदेताचार्यायैवसंपाद्यानि । यस्मि
न्नहनिसमावर्तनंतस्मिन्प्रातरपराजितायांदिशिगत्वायज्ञियवृक्षस्यैशानींशाखांछित्त्वात्मप्रादेशमितांसमिधमाहृत्यभूमेरन्यत्रोपरि
निदध्यात् । तत्रक्रमः । ब्रह्मचारीकृतनित्यक्रियःकृतप्रातरग्निकार्यश्चप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्य ममगृहस्थाद्याश्रमांतरप्रा
सिद्धाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसमावर्तनंकरिष्ये इतिसंकल्प्य तदंगभूतस्वस्तिवाचनांकुरार्पणग्रहयज्ञाभ्युदयिकानिसंकल्पपूर्वकंकृत्वा
प्रागुक्तलक्षणांसमिधमाहृत्योपरिनिधायब्रह्मचर्यव्रतसंपूर्तयेब्राह्मणायगांदत्त्वाद्विजान्भोजयित्वाविधिवत्कौतुकमाबध्य शुभकाले
स्थंडिलोल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा पुनर्देशकालौनिर्दिश्यसमिद्द्वयमादायक्रियमाणेसमावर्तनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं
करिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचैताःप्रधानदेवताआज्येन अग्निमूर्ध्वंस
मिधा विश्वान्देवान्दशसमिद्भिःशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधाय पूर्णपात्रनिधानांतंपुरस्तनं
तंत्रमनुष्ठायोदगग्नेरास्तीर्णेषुदर्भेषुव्रीहियवमाषतिलैःपृथक्पूरितानिचत्वारिशरावाणिक्रमेणैकैकशःप्राक्संस्थान्यासादयेत् । ताम्र
मयंलोहंवाक्षुरंशीतमुष्णंचोदकंनवनीतंदधिद्रप्सान्वा मण्याद्येकविंशतिद्रव्याणिचाग्नेरुत्तरतआसादयेत् । ततःप्रत्यगग्नेरासीनस्य
कर्तुर्दक्षिणतोमाताप्राङ्मुख्यासीत । तस्याःपुरःअग्नेःपश्चात् एकस्मिन्शरावेशमीपर्णान्यपरस्मिन्नानडुहंगोमयमासादयेत् । ततो
ब्रह्मैकविंशतिकुशांकुरान्दधानोमातुर्दक्षिणतस्तिष्ठेत् । ततोब्रह्मचारीपुरस्तनंतंत्रमाघारांतंकृत्वा अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखा
नसाअग्निःपवमानोगायत्री समावर्तनप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनां

स्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमीमहेमहागयंस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० ।
ॐ अग्नेपवस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यं । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० । प्रजापतेर्हिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् समावर्तनप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० । ततोब्रह्माशीतोष्णवारिणीपात्राभ्यांपृथगानीयवटोःपश्चिमदेशेस्थित्वातदुदकमन्यस्मिन्पात्रे ॐ उष्णेनवायउदकेनेहिइतिमंत्रेणयुगपन्निनीयतदेकदेशंगृहीत्वानवनीतेनदध्नावामिश्रयित्वावटोर्वामश्मश्रुप्रदेशमारभ्यप्रदक्षिणम् । ॐ अदितिःश्मश्रूणिवपत्वापउंदंतुवर्चसे । इतिमंत्रंप्रतिक्लेदनमावर्तयन्त्रिवारंश्मश्रूण्येवक्लेदयित्वा स्वहस्तस्थितेष्वेकविंशतिकुशांकुरेषुत्रीनंकुरानादायदक्षिणश्मश्रुभागेब्रह्मचार्यभिमुखंपश्चिमाग्रंनिदध्यात् । तदाब्रह्मचारी ॐ ओषधेत्रायस्वमाम् । इतिजपेत् । ततोब्रह्मातेषुकुशांकुरेषुताम्रमयंक्षुरंनिदध्यात् । तदाब्रह्मचारी ॐ स्वधितेमामाहिंसीः । ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् । तेनब्रह्माणोवपतेदमआयुष्मानजरदष्टिर्यथासम् । इतिजपेत् । ततोब्रह्मचारिणायेनावपदितिमंत्रेउच्चारितेब्रह्मासश्मश्रुकान्कुशांकुरांश्छित्त्वातानंकुरान्प्रागग्रान्छरावस्थशमीपर्णैःसहैकीकृत्यमातुःकरेदद्यात् । साचतान्सश्मश्रुशमीपर्णकुशांकुराननडुहेगोमयेनिदध्यात् । एवंद्वितीयादिच्छेदनेषुकुशांकुरत्रयनिधानादिसमंत्रकंकार्यम् । छेदनमंत्रेविशेषः । ॐ येनधाताबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्यचायुषेवपत् । तेनमआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतिद्वितीयच्छेदनेमंत्रः । ॐ येनभूयश्चरात्र्यांज्योक्चपश्यामिसूर्यं । तेनमआयुषेवपामिसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इतितृतीयच्छेदने । चतुर्थेतु ॐ येनावपत्०

ॐ येनधाता० ॐ येनभूर्यश्चेतित्रयोपिमंत्राः । एवंदक्षिणश्मश्रुभागेचत्वारिच्छेदनानिकृत्वोत्तरश्मश्रुभागेप्यनयारीत्याद्यानि
त्रीणिच्छेदनानिप्रत्येकंमंत्रैःकुर्यात् नतुसर्वमंत्रैश्चतुर्थं। ततःक्षुरधारां। ॐ यत्क्षुरेणमर्चयतासुपेशसावप्तावपसिश्मश्रूणि। शुंधिशि
रोमुखंमामआयुःप्रमोषीः ॥ इत्यनेनाग्रतआरभ्यामूलमवमृज्यनापितमाहूय शीतोष्णाभिरद्भिरवर्थंकुर्वाणोक्षुण्वन्कुशलीकुर्विति
प्रैषेणानुशास्यप्रैषार्थंचाववोध्यनापितेनपूर्वावशेषितशीतोष्णांबुभिरार्द्रीकृत्यकेशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयित्वातद्व्रीह्या
दिशरावचतुष्टयंनापितायदद्यात् । ततःकरंजवीजपिष्टेनस्वशरीरमुद्वर्त्यशीतोष्णैरुदकैःस्नात्वाद्विराचम्यपुनर्वहेरंतिकंगत्वाएकं
वस्त्रंसमंत्रकंपरिधायान्यद्वस्त्रंप्रावृणुयात् । तत्रमंत्रः । युवंवस्त्राणीत्यस्यदीर्घतमामित्रावरुणौत्रिष्टुप् । वासोधारणेविनियोगः ।
ॐ युवंवस्त्राणिपीवसावसाथेयुवोरच्छिद्रामंतवोहसर्गाः। अवातिरतमनृतानिविश्वऋतेनमित्रावरुणासचेथे ॥ ततोद्विराचम्यपाणि
नांजनमादाय। ॐ अश्मनस्तेजोसिचक्षुर्मेपाहि। इतिमंत्रावृत्त्यासव्यदक्षिणचक्षुषीक्रमेणांक्त्वा तथैव । ॐ अश्मनस्तेजोसिश्रोत्रंमे
पाहि। इत्यनेनकुंडलाभ्यांदक्षिणसव्येश्रोत्रेअलंकृत्य कुंकुमाद्यनुलिप्ताभ्यांपाणिभ्यांपूर्वंमुखमनुलिप्यपश्चादितरांगान्यनुलिप्यकरौ
प्रक्षाल्य। ॐ अनातोस्यनार्तोहंभूयासं । इत्यनेनशिरसिस्रजंबध्वा। ॐ देवानांप्रतिष्ठस्थःसर्वतोमापातं। इत्यनेनचर्ममय्यावुपानहौ
दक्षिणसव्यपादाभ्यामारुह्य। ॐ दिवश्छद्मासि इतिमंत्रेणछत्रंधृत्वा। ॐ वेणुरसिवानस्पत्योसिसर्वतोमापाहि। इतिवैणवंदंडंगृही
त्वा । आयुष्यमितिसूक्तेनसुवर्णमणिंकंठेवध्नीयात्। आयुष्यमितिसूक्तस्यसनकसनंदनसनातनादयऋषयः हिरण्यंदेवता आद्या
श्चतस्रोनुष्टुभः पंचमीत्रिष्टुप् षष्ठ्यनुष्टुप् सप्तमीशक्करी अष्टमीनवम्यौत्रिष्टुभौ दशम्यनुष्टुबेकादशीजगती। कंठेमणिधारणेवि० ।

ॐ आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोषमौद्भिदम् । इदंहिरण्यंवर्चस्वज्जैत्रायाविशतादिमाम् ॥ उच्चैर्वाजिपृतनाषाट्सभासाहंधनंजयम् ।
सर्वाःसमग्राऋद्धयोहिरण्येस्मिन्त्समाहिताः ॥ शुनमहंहिरण्यस्यपितुर्नामेवजग्रभं । तेनमांसूर्यत्वचमकरंपूरुषप्रियं ॥ सम्राजंचवि
राजंचाभिष्टिर्याचमेध्रुवा । लक्ष्मीराष्ट्रस्ययामुखेतयामामिंद्रसंसृज ॥ अग्नेःप्रजातंपरियद्धिरण्यममृतंजज्ञेअधिमर्त्येषु । यएनद्वेद
सइदेनमर्हतिजरामृत्युर्भवतियोबिभर्ति ॥ १ ॥ यद्वेदराजावरुणोयद्देवीसरस्वती । इंद्रोयद्वृत्रहावेदतन्मेवर्चसआयुषे ॥ नतद्र
क्षांसिनपिशाचास्तरंतिदेवानामोजःप्रथमजंह्येतत् । योबिभर्तिदाक्षायणाहिरण्यंसदेवेषुकृणुतेदीर्घमायुःसमनुष्येषुकृणुतेदीर्घ
मायुः ॥ यदाबध्नन्दाक्षायणाहिरण्यंशतानीकायसुमनस्यमाना । तन्नआबध्नामिशतशारदायायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत् ॥
घृतादुल्लुप्तंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु । ऋणक्सपत्नादधरांश्चकृण्वदारोहमांमहतेसौभगाय ॥ प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंराज
सुमाकुरु । प्रियंविश्वेषुगोप्तेषुमयिधेहिरुचारुचं ॥ अग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति । विराज्येनविराजतितेनास्मान्ब्रह्मण
स्पतेविराजसमिधंकुरु ॥ अनंतरमुष्णीषेणप्रादक्षिण्येनशिरःसंवेष्ट्य उपानहौसंत्यज्य उपरिनिहितांप्रागुक्तांसमिधंगृहीत्वातिष्ठ
न्नेव स्मृतंचमइत्यादीन्स्वाहांतान्मंत्रानुक्त्वाग्नावादध्यात् । स्मृतंचमइत्यादीनांमंत्राणांप्रजापतिरग्निरष्टी । समिदाधानेवि० ।
ॐ स्मृतंचमेअस्मृतंचमेतन्मउभयव्रतम् । निंदाचमेअनिंदाचमेतन्मउभयव्रतम् । विद्याचमेअविद्याचमेतन्मउभयव्रतम् । श्रद्धा
चमेअश्रद्धाचमेतन्मउभयव्रतं । प्रज्ञाचमेअप्रज्ञाचमेतन्मउ०। इष्टंचमेअनिष्टंचमेतन्म०। दत्तंचमेअदत्तंचमेतन्म० । अधीतंचमेअ
नधीतंचमेतन्म०। कृतंचमेअकृतंचमेतन्म०। सत्यंचमेअसत्यंचमेतन्म० । श्रुतंचमेअश्रुतंचमे०। व्रतंचमेअव्रतंचमेतन्मउभयव्रतम्।

यदग्नेसेंद्रस्यसप्रजापतिकस्यसऋषिकस्यसऋषिराजन्यस्यसपितृकस्यसपितृराजन्यस्यसमनुष्यस्यसमनुष्यराजन्यस्यसाकाशस्यसा
तीकाशस्यसानूकाशस्यसप्रतीकाशस्यसदेवमनुष्यस्यसगंधर्वाप्सरस्कस्यसहारण्यैश्चपशुभिर्ग्राम्यैश्चयन्मआत्मनआत्मनिव्रतंतन्मेस
र्वेनतमिदमहमग्नेसर्वव्रतोभवामिस्वाहा इति । अग्नयइदंनमम । अथोपविश्यान्याःप्रादेशसंमितादशसमिधोममाग्नेवर्चोविहवेष्वि
त्यनेनसूक्तेनप्रत्यृचंऋगंतेग्नावादध्यात् पश्चात्स्वाहाकारमुच्चारयेत् । ममाग्नेवर्चइतिसूक्तस्यविहव्यऋषिः विश्वेदेवादेवता आद्या
जगत्यन्यास्त्रिष्टुभः । समिदाधानेवि० । ॐ ममाग्नेवर्चोविहवेष्वस्तुवयंत्वेंधानास्तन्वंपुषेम । मह्यंनमंतांप्रदिशश्चतस्रस्त्वया
ध्यक्षेणपृतनाजयेमस्वाहा । विश्वेभ्योदेवेभ्यइ० । एवमग्रेपिसर्वत्रत्यागः । ॐ ममदेवाविहवेसंतुसर्वइंद्रवंतोमरुतोविष्णुरग्निः ।
ममांतरिक्षमुरुलोकमस्तुमह्यंवातःपवतांकामेअस्मिन्स्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ मयिदेवाद्रविणमायजंतांमय्याशीरस्तुमयिदेवहूतिः ।
दैव्याहोतारोवनुषंतपूर्वेरिष्टाःस्यामतन्वासुवीराःस्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ मह्यंयजंतुममयानिहव्याकूतिःसत्यामनसोमेअस्तु । एनो
मानिगांकतमच्चनाहंविश्वेदेवासोअधिवोचतानःस्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ देवीःषळुर्वीरुरुणःकृणोतविश्वेदेवासइहवीरयध्वम् ।
माहास्महिप्रजयामातनूभिर्मारधामद्विषतेसोमराजन्स्वाहा ॥ विश्वे० ॥ १ ॥ ॐ अग्नेमन्युंप्रतिनुदन्परेषामदब्धोगोपाःपरिपा
हिनस्त्वम् । प्रत्यंचोयंतुनिगुतःपुनस्तेऽमैषांचित्तंप्रबुधांविनेशत्स्वाहा ॥ विश्वे०। ॐ धाताधातॄणांभुवनस्ययस्पतिर्देवंत्रातारम
भिमातिषाहम् । इमंयज्ञमश्विनोभाबृहस्पतिर्देवाःपांतुयजमानंन्यर्थात्स्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ उरुव्यचानोमहिषःशर्मयंसदस्मि
न्हवेपुरुहूतःपुरुक्षुः । सनःप्रजायैहर्यश्वमृळयेंद्रमानोरीरिषोमापरादाःस्वाहा ॥ विश्वे० । ॐ येनःसपत्ना अपतेभवंत्विंद्राग्निभ्या

मर्ववाधामहेतान् । वसवोरुद्राआदित्याउपरिस्पृशंमोग्रंचेत्तारमधिराजमक्रन्स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो० । ॐ अर्वांचमिंद्रममुतोहवाम
हेयोगोजिद्धनजिदश्वजिद्यः । इमंनोयज्ञंविहवेजुषस्वास्यकुल्मोहरिवोमेदिनंत्वास्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंनमम ॥ २ ॥
॥ १० ॥ इतिदशमंत्रैर्दशाहुतीर्हुत्वाततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत् । ततःस्नातकोनैमित्तिकंविनानक्तंनश्नश्नीयान्नस्नामिमैथु
नादन्यत्रनग्नांस्त्रियंनेक्षे वर्षतिनधावामि वृक्षंनारोहामि कूपंनावरोहामि नबाहुभ्यांनदींतरेय प्राणसंशयंनाभ्यापद्ये इत्येवंसंक
ल्पयेत् । ततःकौपीनंमेखलांचविसृजेत् । केशश्मश्रुनखलोमान्यपराजितायांदिशिनिखनति । ततोयत्रमधुपर्कादिपूजास्यसं
भाविताततत्रैतांरात्रिंवसेत् । समावर्तनानंतरमंतरितंत्रिरात्रमाशौचंकुर्यात् ॥ इतिश्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टविरचितेप्रयो
गरत्नेसमावर्तनप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथक्रमप्राप्तोविवाहः ॥ ॥ तत्रतावत्तदुपयोगितयाकिंचित्संक्षेपेणोच्यते । अनाश्रमीनतिष्ठेत्तक्षणमेकमपिद्विजः । आ
श्रमेणविनातिष्ठन्प्रायश्चित्तीयतेहिसः ॥ इतिदक्षस्मृतेः । गुरवेतुवरंदत्त्वास्नायीततदनुज्ञया । वेदव्रतानिवापारंनीत्वाह्युभयमे
ववा ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्योलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेत् । अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीम् ॥ अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्ष
गोत्रजाम् ॥ इतियाज्ञवल्क्योक्तेस्त्रिविधोपिवेदव्रतोभयस्नातकोऽविलंबेनलक्षणादिविशिष्टांस्त्रियं नपुंसकव्यावृत्तयेस्त्रीत्वेनपरी

१ प्रायश्चित्तमयूखे—अनाश्रमीसंवत्सरंस्थित्वाप्राजापत्यंचरित्वाश्रममुपेयात् । द्वितीयेऽतिकृच्छ्रस्तृतीयेकृच्छ्रातिकृच्छ्रोतऊर्ध्वंचांद्रायणम् ।
प्राजापत्येगामेकां अतिकृच्छ्रेद्वयं कृच्छ्रातिकृच्छ्रेत्रयं चांद्रायणेविकल्पेनत्रयचतुष्टयपंचादिव्यवस्था ।

क्षितामुद्वहेत् । तत्रापिकुलमग्रेपरीक्षेतेतिगृह्यवचनादादौसदाचारादिगुणवत्तयाहीनक्रियत्वादिदोषहीनतयाचपरीक्ष्यकुलंतज्जो
द्भाव्या। तदनुलक्षणादपिपरीक्ष्य। लक्षणानिचशुभाशुभसूचकानि—तनुलोमकेशदशनत्वादीनिप्रत्यक्षगम्यानिबाह्यानिआभ्यंतरा
णिचाष्टौपिंडान्कृत्वेत्यादिनागृह्योक्तानिविविधान्यपिमहाग्रंथेभ्योज्ञेयानि । विस्तरभियात्विहनोच्यंते । दानेनोपभोगेनवापुरुषां
तरपूर्विकानभवतिसाऽनन्यपूर्विकाताम् । अनेनवाग्दत्तामनोदत्ताग्निंपरिगतासप्तमंपदंनीताभुक्तागृहीतगर्भाप्रसूताचेतिसप्तपुनर्भु
वोव्यावर्त्यंते । कांतांवोढुर्मनोनयनयोराह्लादकरीम् । समानएकःपिंडःपिंडदानक्रियामूलपुरुषशरीरंवायस्यांनविद्यतेसाऽसपिंडा
ताम् । कथंचिदेकपिंडक्रियानुप्रवेशेननिर्वाप्यसापिंड्यंकेचिदाहुः । एकशरीरावयवान्वयेनावयवसापिंड्यंविज्ञानेश्वरादयोनिर्दो
षंमेनिरे । अत्रबहुतरंवक्तव्यंविचाररत्नतापत्त्याप्रयोगरत्नताभंगभीत्यानोच्यते । नन्वेवंविधातृशरीरावयवान्वयेनसापिंड्यातिप्र
संगेननकाप्यसपिंडेत्यतआहयाज्ञवल्क्यः—पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतस्तथेति । मातृपक्षेपंचमात्पितृपक्षेसप्तमादूर्ध्वंसापिं
ड्यंनिवर्ततइतिविशेषः । कूटस्थमारभ्यात्रगणना । तदुक्तम्—वध्वावरस्यवातातःकूटस्थाद्यदिसप्तमः । पंचमीचेत्तयोर्माता
तत्सापिंड्यंनिवर्तते ॥ इति । कूटस्थोमूलपुरुषो यतःसंतानभेदः । एवंचमातृपितृद्वारकसापिंड्यवतीनांकन्यकानामियंसंख्यासं
कलना—उद्वोढुःपितरौपितुश्चपितरौतज्जन्मकृद्दंपतीद्वंद्वंतस्यचतुष्कमष्टकमतोप्यस्यक्रमात्षोडशम् । वंशारंभकदंपतीप्रमितिरि
त्याससकक्ष्यंरदाएकैकान्वयकन्यकाःपितृकुलेत्वासप्तकक्ष्यंध्रुवे ॥ १ ॥ यद्यप्येकस्यवह्व्योपिसुताःस्युस्तदपीहतु । संबंधसाम्या
देकैवगणितेत्यवधार्यताम् ॥ २ ॥ एकस्मान्मिथुनात्सुतोथदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्वयात्तस्माद्द्वंद्वचतुष्कमष्टचततोऽतःषोडशातोरदाः ।

पत्न्यासहोपवेशनविचारः । प्रतिष्ठेन्दौ 'स्वदक्षिणेपत्नीमुपवेशयेत् । सर्वेषुधर्मकार्येषुपत्नीदक्षिणतःसदा । विप्रपादक्षालनेचअभिषेकेच वामतः ॥ इत्युक्तेः ।

पत्न्यन्वारंभणम् । प्रतिष्ठेंदौ । अन्वारंभश्चकर्तुर्दक्षिणहस्तप्रकोष्ठेकर्तव्यः । तदुक्तंभरद्वाजेन । कुशेनान्वारंभोदक्षिणेहोतुःप्रकोष्ठेभवतीति । स्वदक्षिणेपत्न्युपवेशनंसंकल्पादौतत्कर्तृकान्वारंभादिकंचपत्नीसद्भावविषयं नतुपत्नीसहितस्यैवसर्वकर्मस्वधिकारइतिनियमार्थं । पूर्तव्रतादीनांदर्शपूर्णमासादिवत्सहाधिकारत्वाभावात् । तेनअपत्नीकस्याप्यधिकारःसिद्धः । पत्नीसत्त्वेऽपिकर्मकालेतत्सान्निध्यंकृताकृतं । ननु 'पाणिग्रहणाद्धिसहत्वंकर्मसु' इतिवचनेनगृहस्थस्यसर्वकर्मसुभार्ययासहैवाधिकारइतिचेन्न । सहाधिकारप्रतिपादकंपाणिग्रहणाद्धिसहत्वमिति वचनं हिशब्दस्वरसादनुवादरूपन्यायमूलकंश्रौतस्मार्ताग्निसाध्यकर्मविषयं । तेषूभयसंयोगेनोत्पन्नानामग्नीनामधिकारिविशेषणभूतानामुभयस्वामिकत्वेनोभयसाध्यकर्मघटितप्रयोगकत्वेनचसहाऽधिकारस्यन्याय्यत्वात् । अतएवपूर्तव्रतादिपुपृथगेवाधिकारइतिमिताक्षराकारादिभिरुक्तम् ।

आसनोपकरणवस्तूनि । तान्याहव्यासः—'कौशेयंकंबलंचैवअजिनंपट्टमेवच । दारुजंतालपत्रंवाआसनंपरिकल्पयेत्' इति । कालिकापुराणे—'चतुर्विंशत्यंगुलैस्तुदीर्घंकाष्ठासनंमतम् । षोडशांगुलविस्तीर्णमुत्सेधेचतुरंगुलम् ॥ पंचांगुलंवाकुर्यात्तुनोच्छ्रितंकारयेत्ततः । आसनेवर्जंहस्तद्वयान्नोदीर्घं सार्धहस्तान्नविस्तृतम् । त्र्यंगुलंतुतथोच्छ्रायंपूजाकर्मणिसंश्रयेत् । सर्वेषांतैजसानांचआसनंश्रेष्ठमुच्यते' इति । कचिद्भद्रासनउपविश्येत्यपिदृश्यते । भद्रासनशब्दश्चमण्यादिविरचितनृपासनवाचकः । तस्यचसर्वेषामसुलभत्वान्नृपासनवद्यावच्छक्यंसर्वतःशोभनमासनंविधेयमितिप्रतीयते । इत्यासनोपकरणवस्तूनि ॥

यावत्सप्तमकक्ष्यमग्निऋतवःकन्याइहैकान्वयेतादंतैर्गुणितारसैकखदृशोवंशेसपिंडाःपितुः ॥ ३ ॥ मातुर्जन्मददंपतीचमिथुनद्वं द्वंतयोःसागरास्तस्याःपंचमकक्ष्यमश्वमतिरित्येकान्वयःपुंसुते । द्वंद्वाद्वंद्वयुगंततोऽधयइतोष्टापंचकक्ष्यंशरक्षोण्यःसप्तगुणाः शरा श्वविधवोमातुःसपिंडाःकुले ॥ ४ ॥ कुलद्वयस्वकन्यकायुतामिथःसपिंडका । हिमांशुदृग्धरादृशो २१२१ विवाहकर्मवर्जिता ॥ ५ ॥ इति यवीयसींस्वापेक्षयावयसावपुषाचन्यूनाम् । अरोगिणींअचिकित्स्यराजयक्ष्मादिरोगरहिताम् । भ्रातृमतीमितिपु त्रिकाकरणशंकानिवृत्त्यर्थम् । यत्रतुपुत्रिकाकरणाभावनिश्चयस्तामभ्रातृकामप्युद्वहेत् । असमानार्षगोत्रजां ऋषेरिदमार्षं । गोत्र प्रवर्तकस्यमुनेर्व्यावर्तकःप्रवरइत्यर्थः । गोत्रंवंशपरंपराप्रसिद्धम् । स्वसमानेआर्षगोत्रेयस्यतज्जानभवतिताम् । यास्कवाधूलमौन मौकानांभिन्नगोत्राणामपिभार्गववैतहव्यसावेतसेतिप्रवरैक्यमस्तितत्रविवाहोमाभूदित्यसमानार्षगोत्रजामित्युक्तम् । आंगिरसां वरीषयौवनाश्वेतिमांधात्रांवरीषयौवनाश्वेति । आंगिरसमांधातृप्रवरभेदेपियौवनाश्वेगोत्रैक्यं तादृशेविवाहवारणायासमानगोत्र जामित्युक्तम् । तथाचगोत्रप्रवरौपृथक्पर्युदासेनिमित्तभूतौ । प्रवरैक्येविशेषमाहबौधायनः—पंचानांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रि षुद्वयोः । भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयेत् ॥ इतिगोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ सपिंडसप्रवरसगोत्रविवाहप्रायश्चित्तादिचमहाग्रंथ तोऽवसेयं विस्तरभियेहनोच्यते । सपत्नमातामहकुलेप्यतिदेशिकात्सापिंड्यादविवाहः । तथाचसुमंतुः—पितृपत्न्यःसर्वामात रस्तद्भ्रातरोमातुलास्तद्भगिन्योमातृष्वसारस्तद्दुहितरश्चभगिन्यस्तदपत्यानिभागिनेयान्यन्यथासंकरकारिणःस्युरिति । अत्रयावद्व चनंवाचनिकमितिन्यायेनपरिगणितेष्वेवातिदेशिकंसापिंड्यंनतुपंचसप्तपर्यंतम् । क्वचित्तुवचनादेवविवाहनिषेधः । तथागृह्य

परिशिष्टे—अथविवाहइत्युपक्रम्यमध्येअविरुद्धसंबंधामुपयच्छेतेत्युक्त्वांतेदंपत्योर्मिथःपितृमातृसाम्येविरुद्धसंबंधोयथाभार्यास्व
सुर्दुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेतिस्वयमेवविरुद्धसंबंधेनिवृत्ते । तथानारदः—प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयम् । नचैकजा
तयोःपुंसोरेकजन्येचकन्यके ॥ नैवंकदाचिदुद्वाहोनैकदामुंडनद्वयम् ॥ अन्यत्रापि—एकजन्येतुकन्येद्वेपुत्रयोर्नैकजन्मनोः । न
पुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्यात्तुकदाचन ॥ इति ॥ ॥ अथवरगुणाः—तत्रबुद्धिमतेकन्यांप्रयच्छेदितिगृह्यम् । यमः—कुलंचशीलंच
वयश्चरूपंविद्याचवित्तंचसनाथतांच । एतान्गुणान्सप्तपरीक्ष्यदेयाकन्याबुधैःशेषमचिंतनीयम् ॥ अन्योपिगुणदोषविचारोग्रंथांत
रादवसेयः । अन्यच्च—कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मंडनान्नतुमुंडनम् । पुत्रोद्वाहान्नैवपुत्रीविवाहोपिऋतुत्रये ॥ अब्दांतरान्मुंडनंचनैक
दामुण्डनद्वयम् । अब्दभेदेतुनदोषइति संहितासारावल्याम्—फाल्गुनेचैत्रमासेतुपुत्रोद्वाहोपनायने । भेदादब्दस्यकुर्वीतनर्तु
त्रयविलंबनम् ॥ इति । देयकन्याकालोमहाग्रंथतोज्ञेयः । वधूवरयोर्बृहस्पत्यादिशुद्धिर्विवाहेकालशुद्धिर्वर्णवश्यादिघटनातेषु
साधकबाधकव्यवस्थाचज्योतिषग्रंथेभ्योविवेचनीयेतिदिक् । तथा ज्येष्ठमासेज्येष्ठगर्भस्यजन्मभादौचसर्वेषांमंगलकार्यंनिषिद्धंर
त्नकोशे—जन्मर्क्षेजन्मदिवसेजन्ममासेशुभंत्यजेत् । ज्येष्ठमासाद्यगर्भस्यशुभंवर्ज्यंस्त्रियाअपीति ॥ ॥ अथकन्यादातारः । त
त्रयाज्ञवल्क्यः—पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा । कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रू
णहत्यामृतावृतौ । गम्यंत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥ स्वकुल्यप्रत्यासत्तिक्रमेणादौपितृकुलस्थस्तदभावेमातामहकुलस्थः

सर्वाभावेजननी । प्रकृतिस्थउन्मादादिदोषहीनः । गम्यंगमनार्हंसावर्ण्यादिगुणयुक्तम् । नारदोपि—पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्रा ताचानुमतेपितुः । मातामहोमातुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा ॥ मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते । तस्यामप्रकृतिस्थायांकन्यां दद्युःस्वजातयः ॥ यदातुनैवकश्चित्स्यात्कन्याराजानमाव्रजेत् ॥ इति ॥ ॥ अथविवाहभेदाः ॥ मनुः—ब्राह्मोदैवस्तथाचार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः । गांधर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमोमतः ॥ एतेषांलक्षणंफलंचाऽलंकृत्यकन्यामितिगृह्यखंडेऽवगंतव्यम् । ए तेषांव्यवस्थास्मृतौ—चत्वारोब्राह्मणस्याद्याराज्ञांगांधर्वराक्षसौ । राक्षसश्चासुरोवैश्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितः ॥ अंत्यःपैशाचः । गांध र्वादिष्वपिभार्यापतिभावायपश्चाद्धोमादिसप्तपद्यंतंकार्यम् । गांधर्वासुरपैशाचाविवाहोराक्षसश्चयः । पूर्वंपरिग्रहस्तेषुपश्चाद्धोमो विधीयते ॥ इतिपरिशिष्टात् । होमाद्यभावेवरांतरायदेया सतितुनेति । बौधायनआह—बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृ ता । अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसा ॥ इति । बलादितिछलादेरप्युपलक्षणम् । इत्यादिसर्वंविचार्यपरिवित्तिपरिवे

---

१ भ्रातॄणांसंस्कृतानामेवाधिकारः—असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैरितिवचनात् तेनानुपनीतभ्रातृमात्रादिसत्त्वेमात्रादेरेवाधि- कारो नतुभ्रातुः । मातुर्दातृत्वेतयैवस्वयंसंकल्पंकृत्वान्यद्वारानांदीश्राद्धंकार्यम् । तत्रजीवत्पतिकायाःस्वीयान्येवमातृपितृमातामहपार्वणानि । भर्तृप्रतिनिधित्वेनकरणेतुभर्तुःपार्वणत्रयदेवताः । विधवातुपार्वणद्वयंकुर्यात् । तथाचस्मृतिचंद्रिकायां—स्वभर्तृप्रभृतित्रिभ्यःस्वपितृभ्यस्तथैवच । विधवाकारयेच्छ्राद्धंयथाकालमतंद्रिता । वरस्तुसंस्कृतभ्रात्रभावेस्वयमेवनांदीश्राद्धंकुर्यान्नमाता । पुत्रसत्त्वेतस्याःश्राद्धनिषेधादितिप्रयोगचिंता- मणौ निर्णयसिंधौचविस्तरोज्ञेयः ।

त्त्वदिधिषुत्वादिचयथानस्यात्तथाविवाहःकार्यः । अस्माभिस्तुविस्तरभीतेर्नलिख्यते ॥ इतिप्रयोगरत्नेविवाहविचारः ॥ छ ॥

अथवाग्दानम् ॥ ॥ अथमुख्यब्राह्मविवाहांगभूतवाग्दानविधिर्गृह्यपरिशिष्टाचारसंमत्योच्यते । ज्योतिर्विदादिष्टेविवाहन क्षत्रादियुतेशुभकालेद्वौचत्वारोष्टादयोवाप्रशस्तवेषाःवरेणतत्पित्रादिनावा । ॐ अनृक्षराऋजवःसंतुपंथायेभिःसखायोयंतिनोव रेयम् । समर्यमासंभगोनोनिनीयात्संजास्पत्यंसुयममस्तुदेवाः ॥ इति—प्रहितास्तावतीभिःपुरंध्रीभिर्मंगलगीततूर्यैश्चसहशकुनद र्शनपूर्वकमलंकृतवरयुतास्तदयुतावाकन्यास्वगृहमेत्यशुभेवस्त्रपीठासनेप्राङ्मुखींसालंकारांसुवेषांकन्यामुपवेश्यतद्धस्तेफलतांबूला दिदत्त्वातत्पित्रादिपुरतःश्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकंप्राङ्मुखासीनाःप्रत्यङ्मुखावा अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोत्पन्नायामुकप्रपौत्रा यामुकपौत्रायामुकपुत्रायामुकनाम्नेवराय अमुकप्रवरोपेताममुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रपौत्रीममुकपौत्रीममुकपुत्रीममुकनाम्नींकन्यांभा र्यात्वायवृणीमहेइतिब्रूयुः । अथदाताभार्याज्ञातिबंध्वनुमतिंकृत्वायथोक्तमनूद्यानन्नूद्यवा वृणीध्वंइतिवदेत् । एवंद्विःपुनःप्रयुज्यप्र दास्यामीतिचोच्चैस्त्रिर्वदेत् । ततोवरपित्रादिर्गंधाक्षतशुभवस्त्रयुग्मभूषणतांबूलपुष्पादिभिःकन्यांपूजयेत्संप्रदायागतमंत्रैः ॥ ततः कन्यादाताप्राङ्मुखःकन्यांवामतउपवेश्यआचम्यदेशकालौस्मृत्वा करिष्यमाणविवाहांगभूतंवाग्दानमहंकरिष्ये । तदंगंगणपति पूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्यगंधादिदक्षिणांतैरुपचारैर्गणपतिंपूजयित्वाचयथाचारंकलशपूजनादिकृत्वास्वस्थानेकन्यापूजयितारमुप वेश्यस्वयंतत्प्राच्यांप्रत्यङ्मुखउपविश्यगंधतांबूलादिनापूजयेत्सचदातारम् । ततोदाताआचारतोहरिद्राखंडंपंचाष्टदृढपूगफलानिच गंधाक्षतालंकृतानिगृहीत्वा । अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोत्पन्नायामुकप्रपौत्रायामुकपौत्रायामुकपुत्रायामुकनाम्नेवरायामुकप्रवरा

न्वितामसुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रपौत्रीममुकपौत्रीममुकस्यममपुत्रीममुकनाम्नीमिमांकन्यांज्योतिर्विदादिष्टेमुहूर्तेदास्येइतिवाचासंप्रददेइतिचोक्त्वा । अव्यंगेऽपतितेऽक्लीबेदशदोपविवर्जिते । इमांकन्यांप्रदास्यामिदेवाग्निद्विजसन्निधौ ॥ इतिवरपित्रादिर्वस्त्रप्रांतेतानिपूगफलानिप्रक्षिप्यप्रतिष्ठामंत्रेणतदस्त्वित्यादिनावस्त्रेबद्ध्वाग्रंथिंचंदनेनचर्चयेदित्याचारप्राप्तम् । ततोहरिद्राखंडंपंचपूगफलानितथैववरपित्रादिर्गृहीत्वामुकगोत्रामुकवरविषयेभवंतोनिश्चिताभवंत्वितिदातृवस्त्रप्रांतेप्रक्षेपादिकुर्यात् । ततोदाता । वाचादत्तामयाकन्यापुत्रार्थंस्वीकृतात्वया। वरावलोकनविधौनिश्चितस्त्वंसुखीभव ॥ इतिदातारंप्रतिपठेत् । भ्रात्रादौस्वीकर्तरिभ्रात्रर्थमित्याद्यूहःकार्यः । ततोब्राह्मणाः । शिवाआपःसंतु । सौमनस्यमस्तु । अक्षतंचारिष्टंचास्तु । दीर्घमायुःश्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु । एतद्वःसत्यमस्त्वित्युक्त्वा । ॐ समानीवआकूतिःसमानाहृदयानिवः । समानमस्तुवोमनोयथावःसुसहासति ॥ ॐ प्रसुग्मंताधियसानस्यसक्षणिंवरेभिर्वराँअभिपुप्रसीदतः । अस्माकमिंद्रउभयंजुजोषतियत्सोम्यस्यांधसोबुबोधति ॥ इतिमंत्रौपठेयुः । ततोदातापात्रस्थसिततंदुलपुंजेशचीमावाह्यषोडशोपचारैःपूजयेत्तांचकन्यैवंप्रार्थयेत् । देवींद्राणिनमस्तुभ्यंदेवेंद्रप्रियभामिनि । विवाहंभाग्यमारोग्यंपुत्रलाभंचदेहिमेइति । ततःपुरंध्रीभिर्नीराजनादिमांगलिकंकार्यम् । विप्राश्चगंधतांबूलादिपूजिता

---

१ दशदोषाःसंग्रहे—उन्मत्ता १ वृत्तिहीनाश्च २ तथापस्मार ३ दूषिताः । दूरस्थाः ४ कुष्ठिनो ५ मूर्खा ६ मोक्षमार्गानुसारिणः ७ । शूरा ८ अवेद्या ९ निवृत्ता १० दशदोषयुतावराः । [अवेद्या अक्षरशून्याः । निवृत्ता विवाहेच्छापराङ्मुखाः] तथापंढाश्चपतिताश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जिताः । वर्जनीयाःप्रयत्नेनकन्यादानेनसंशयः ॥ इतिसंस्काररत्नमाला ।

आशीर्मंत्रान्पठेयुः । तेच । ॐ हिंकृण्वतीवसुपत्नीवसूनांवत्समिच्छंतीमनसाभ्यागात् । दुहामश्विभ्यांपयोअघ्न्येयंसावर्धतांमहतेसौभगाय ॥ १ ॥ ॐ समिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्ताद्ब्रह्मवन्वानोअजरंसुवीरं । आरेअस्मदमतिंबाधमानउच्छ्रयस्वमहतेसौभगाय ॥ २ ॥ ॐ वनस्पतेशतवल्शोविरोहसहस्रवल्शाविवयंरुहेम । यंत्वामयंस्वधितिस्तेजमानःप्रणिनायमहतेसौभगाय ॥ ३ ॥ ॐ इंदुर्देवानामुपसख्यमायन्सहस्रधारःपवतेमदाय । नृभिस्तवानोअनुधामपूर्वमगन्निंद्रंमहतेसौभगाय ॥ ४ ॥ ॐ अस्यपिबक्षुमतःप्रस्थितस्येंद्रसोमस्यवरमासुतस्य । स्वस्तिदामनसामादयस्वार्वाचीनोरेवतेसौभगाय ॥ ५ ॥ ॐ घृतादुल्लुसंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु । ऋणक्सपत्नादधरांश्चकृण्वदारोहमांमहतेसौभगाय ॥ ६ ॥ इतिसौभगायपदांताःषट् । ॐ तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तम् । अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसादनाय ॥ गृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा । सुप्रतिष्ठितमस्तु । सुमुहूर्तमस्तु । इतिमंत्रैःकन्याशिरस्यक्षतप्रक्षेपेणाशीर्दानंकुर्युः ॥ इतिनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेवाग्दानप्रयोगः ॥ ॥

ततोवैवाहिकेशुभेमुहूर्तेवधूवरयोस्तैलहरिद्रारोपणादियथाचारंकार्यम् । वाग्दानोत्तरंदेशांतरगतेवरेनारदः—प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरंव्रजेत् । त्रीनृतून्समतिक्रम्यकन्याऽन्यंवरयेद्वरम् ॥ वरमरणेतुवसिष्ठः—अद्भिश्चवाचादत्तायांम्रियेतादौवरोयदि । नचतौदंपतीस्यातांकुमारीपितुरेवसा ॥ यस्यैवाग्दत्तातस्यदोषयोगेप्रशस्तवरांतरलाभेचतस्मैनदेयेत्याह याज्ञवल्क्यः—

दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेदिति । अत्रचपूर्वस्यदोषयोगइतिविज्ञानेश्वरः । प्रतिश्रुत्याप्यधर्मेणसंयुक्तायनदद्यादिति चस्मृतिः । अन्यथाहरणेतुसएवदंडमाह—सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचोरदंडभागिति ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अथविवाहेमंडपप्रकारमाहवसिष्ठः—षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् । मंडपंतोरणैर्युक्तंतत्रवेदिंप्रकल्पयेत् ॥ अष्टहस्तंतुरचयेन्मंडपंवाद्विपद्मकरम् ॥ वेदिकानिर्माणप्रकारमाहनारदः—हस्तोच्छ्रितांचतुर्हस्तैश्चतुरस्रांसमंततः । स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागेतुसद्मनः ॥ समांतथाचतुर्दिक्षुसोपानैरुपशोभिताम् । प्रागुदक्प्रवणांरंभास्तंभहंसशुकादिभिः ॥ विचित्रामंकितांकुंभैर्विहितैस्तोरणांकुरैः । शृंगारपुष्पनिकरैर्वर्णकैःसमलंकृताम् ॥ विप्राशीर्वचनैःपुण्यैस्त्रीभिर्दीपैर्मनोरमाम् । वादित्रनृत्यगीताद्यैर्हृदयानंदिनींशुभाम् ॥ एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकाम् ॥ इति । हस्तोऽत्रवध्वाः । सोपानकरणंपश्चिमभागेउपरिचतुर्दिक्षुवाअधोयथाचारम् । सोपानातिरेकेणचतुर्हस्ताचतुरस्राशस्ता । इतिविवाहवेदी ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अथविवाहपूर्वदिनकर्तव्यं ॥ ॥ वधूपितावरपिताचविवाहदिनात्पूर्वेद्युःपूर्वाह्णेसपत्नीकःकृताभ्यंगोधृतमांगलिकवेषःकृतलेपनरंगमांगलिकेप्रांगणेशुभासनेप्राङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणतःपत्नींतद्दक्षिणतःकन्यांवरंवोपवेश्याचम्यप्राणानायम्येष्टदेवतागुर्वादिनमस्कारंकृत्वा देशकालौसंकीर्त्यअस्यामुकशर्मणःपुत्रस्यश्वःकरिष्यमाणविवाहांगभूतंस्वस्तिवाचनमंकुरार्पणंनांदीश्राद्धंग्रहयज्ञंमं

१ ममास्यपुत्रस्यसमावर्तनादेतावंतंकालमनाश्रमित्वदोषपरिहारार्थंकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंतत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयव्यावहारिकरजतदानेनाहमाचरिष्ये ॥ इति । धर्माब्धौ तु—ममास्यपुत्रस्यदैवपित्र्यऋणापाकरणहेतुधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारकर्मक-

उपदेवतामतिष्ठांचकरिष्यइतिसंकल्प्य उक्तरीत्यास्वस्तिवाचनादीनिकुर्यात् । ततोनांदीश्राद्धात्पूर्वंवंशपात्रोपरिवस्त्रेगणपत्याद्या गौर्यादिषोडशब्राह्म्यादिसप्तमातृकास्तंडुलपुंजेपूक्तरीत्याप्रतिष्ठापूर्वकंपूज्याः । प्रयोगपारिजातकारैस्तुनांदीश्राद्धमात्रंपितृक र्तृकं स्वस्तिवाचनादितुवरकर्तृकमित्युक्तम् । तद्विचारणीयम् । कन्यापितापि । अस्याअमुकनाम्न्याःकन्यायाःश्वइत्यादिविशेषे णसंकल्प्यसर्वंकुर्यात् । ततोवरपिताआचार्येणकौतुकबंधार्थंसूत्रद्वयंपूर्वोक्तरीत्याकारयेत् । तद्द्वयमाचार्यः कौतुकबंधोक्तमंत्रैस्तंत्रे णाभिषिच्यजातवेदसइत्यृचामंत्रावृत्त्यागंधेनलेपयित्वाशुद्धदेशेऽप्रज्ञातंनिदध्यात् ॥ ॥ मंडपदेवतादिप्रतिष्ठाचेत्थंकार्या ॥ दूर्वाशमीपल्लवकुलदेववृक्षपल्लवानाम्रादिप्रशस्तवृक्षपत्रवेष्टितान्सूत्रेणपोढावेष्टयेत् । तन्नैकत्रमुसलमेकत्रचक्षुरिकादिशस्त्रंमध्येप्र क्षिप्यवेष्टयेत् । तानिषड्वंशपात्रेनिधायतन्मध्येउदक्संस्थेषुचतुर्षुक्रमेणनंदिनीनलिनीमैत्रोमास्तदुत्तरस्थेमुसलगर्भेपशुवर्धिनींतदु त्तरस्थेशस्त्रगर्भेभगवतींतंडुलपूर्णेहरिद्राखंडपूगीफलयुतेहरिद्रादिमंडितेन्युब्जशरावेणसहसूत्रवेष्टितेसूक्ष्मकलशेअविघ्नसंज्ञंगणप तिंचावाह्यतदस्तुगृहावैप्रतिष्ठेतिप्रतिष्ठाप्यनीराज्यआसनाद्याचमनीयांतोपचारैःपूजयित्वातैलोद्वर्तनोष्णोदकैरभ्यंगस्नानंपण्णांवे

रिष्ये ॥ इति । कन्याविवाहेतु—जातकर्मादिलोपे ममास्याःकन्यायाःजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणां बुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थं प्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रं चूडायाः कृच्छ्रं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानेनाहमाचरिष्ये गर्भाधानसीमन्तयोर्लोपे तयोरप्यूहः । ततोऽस्याःकन्यायाः भर्त्रासहधर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहधर्माचरणेष्वधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपर० विवाहाख्यं संस्कारंकरिष्ये इति विशेषः ॥

ष्टितानांकारयित्वागंधादिदक्षिणांतपंचोपचारैः पूजयेत्। पुष्पांजलिंदत्त्वानीराज्योत्थायसपत्नीकआग्नेयकोणस्थमंडपस्तंभोपरिनंदिनीनामकंवेष्टितं । ॐ तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तम् । अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसादनाय॥ गृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा । सुप्रतिष्ठितमस्तु । सुमुहूर्तमस्तु । इतिस्थापयित्वातत्रनंदिनींपूजयेत्। तच्चेत्थं । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविशमानाः । इंद्रोयावज्रीवृषभोरराद्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे ॥ इतिमंत्राभ्यांप्रोक्ष्य । ॐ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ इतिगंधाक्षतान् ॐ दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनः । सुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयूंषितारिषत् ॥ इतिदधि । ॐ कांडात्कांडात्प्ररोहंतीपरुषःपरुषःपरि । एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ इतिदूर्वापुष्पाणिसमर्पयेत् । ततोनैर्ऋत्यवायव्येशानस्तंभेषुमंडपमध्योपरिभागेकोष्ठेचक्रमेणनलिनीमैत्रोमापशुवर्धिनीनामकवेष्टितानिउक्तवत्स्थापयित्वापूजयेत् । ॐ याआपोदिव्याउतवास्रवंतिखनित्रिमाउतवायाःस्वयंजाः । समुद्रार्थायाःशुचयःपावकास्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ इतिनलिन्याःप्रोक्षणेमंत्रः । ॐ यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यंजनानाम् । मधुश्चुतःशुचयोयाःपावकास्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ इतिमैत्राया: । ॐ यासुराजावरुणोयासुसोमोविश्वेदेवायासूर्जमदंति । वैश्वानरोयास्वग्निःप्रविष्टस्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ इत्युमायाः । ॐ समुद्रज्येष्ठाइत्यादिचत्वारोपिपशुवर्धिन्याः । अन्यत्सर्वंसमानम् । ततोवंशपात्रेणसहभगवतींगौर्यादिमातृकास्थापनंवंशपात्रं

घस्वयंगृहीत्वाअविघ्नकलशंचपत्न्याग्राहयित्वासब्राह्मणः । ॐ कनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावं । सुमंगलश्चशकुनेभवासिमात्वाकाचिदभिभाविश्व्याविदत् ॥ मात्वाश्येनउद्वधीन्मासुपर्णोमात्वाविदुदिषुमान्वीरोअस्ता । पित्र्यामनुप्रदिशंकनिक्रदत्सुमंगलोभद्रवादीवदेह ॥ अवक्रंददक्षिणतोगृहाणांसुमंगलोभद्रवादीशकुंते । मानस्तेनईशतमाघशंसोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ १ ॥ इतिसुमंगलसूक्तंपठन्मंगलवाद्यघोषेणगृहांतरंगत्वाप्रशस्तालंकृतेशानदेशेतंदुलादिपुंजत्रयोपरित्रीण्यपिस्थापयित्वातदस्तुगृहावैइतिपठित्वाचंदनादिनापूजयेत् । अन्यदपियथाकुलधर्मंसर्वंकुर्यात् । एवमेवमंडपदेवकप्रतिष्ठाउपनयनेपिज्ञेया । ततःकर्मांगदेवताप्रीत्यर्थंद्विजसुवासिन्यादिभोजनंकार्यम् । अगतौतुसर्वमेतद्विवाहदिनएवपूर्वंकुर्यात् ॥ इतिप्रयोगरत्ने मंडपदेवतादिप्रतिष्ठा ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथवरस्यवधूगृहगमनं ॥ ॥ वरःकृतनित्यक्रियोविधिवत्स्वस्तिवाचनोब्राह्मणैःसहसात्त्विकाहारंभुक्त्वाअभुक्त्वावा ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंपरेणाधृतंवस्त्रयुगुलंधृत्वालंकृतःस्रग्वीष्टदेवताःपित्रादींश्चनमस्कृत्यतैरनुमोदितोयथाविभवमश्वादियानमारुह्यधृतसितच्छत्रःस्वार्चितैर्ज्ञातिबांधवैः कनिक्रदज्जनुषमितिसुमंगलसूक्तपठनपरैर्ब्राह्मणैःपुरंध्रीभिःपूर्णकलशदर्पणकन्यापुष्पाक्षतदीप

---

१ व्यासः—भुक्त्वासमुद्वहेत्कन्यांसावित्रीग्रहणंतथा । उपोषितःसुतांदद्यादर्चितायद्विजायतु । गंधर्वासुरयोरेवभुक्त्वैवपरिदीयते । ब्राह्मादिषुविवाहेषुभोजनंनेतिकश्यपः । कन्यादानंनिशीथेचेद्दिवाभोजनमिष्यते । पुनःस्नात्वाजपेद्देवीपिताकन्यांप्रयच्छति ॥ इतिस्मृतिरत्ने ।

अथासनविचारः । तत्रप्रयोगपारिजातेभगवान्—'अथशुद्धेसमेदेशआसीनःप्राङ्मुखःशुचिः ।' इतिस्थलशुद्धिपूर्वकंकर्तुःशुद्धिंप्राङ्मुखासीनवांचानुजज्ञे । आचार्यस्तु—'ततःप्राङ्मुखआसीनःप्रागुदङ्मुखएववा ।' इतिप्रागुदङ्मुखात्मकंविशेषंनिबबंध । एवमन्येपि । तथाचैवमाद्विविधप्रमाणैरासनोपविष्टएवयष्टाऽऽचमनाद्यखिलकर्माधिकारीसंपद्यते । उपविशंश्चप्रायःप्रथममूर्ध्वज्ञुःसन्नेवोपविशतीत्यस्तिनैसर्गिकीलोकप्रवृत्तिः । तथोपवेशनेचाचमनादौबहिर्जानुहस्तकर्मनिर्वर्तनजन्यप्रत्यवायोऽनभिज्ञस्यकर्तुर्माप्रसांक्षीदिति । भगवान्याज्ञवल्क्यः—'अंतर्जानुःशुचौदेशेउपविष्टउदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेनद्विजोनित्यमुपस्पृशेत्' इत्युपस्पर्शेऽन्तर्जानुत्वमनुशशास । तत्रांतर्जानुःजानुनोर्मध्येहस्तौकृत्वेतिमिताक्षराकारोव्याचख्ये । तत्सिद्धमूर्ध्वज्ञुरप्यंतर्जानुःकर्माचरिष्यन्कर्तानप्रत्यवैतीति । अतएवधर्माब्धिकारोब्रह्मयज्ञोपक्रमेप्रथममासनबंधमुक्त्वापक्षांतरे—'अथवावामपादांगुष्ठोपरिदक्षिणपादांगुष्ठंनिधायैवमुपस्थंकृत्वा' इत्यासनबंधमंतरापिप्रकृतकर्मनिर्वर्तनमचूचुदत् । परंत्वेतादृशनिबंधकारानुज्ञातकर्मस्वेवोर्ध्वज्ञुतायाःसमावेशोनसर्वत्रेतिनिश्चीयते । कुतः । धर्माब्धिकृतैवादौ 'वामजंघोपरिमूलदेशेदक्षिणंपादंनिधाय' इत्यनुशासनात्, तथान्यमहानिबंधकारैरपि 'आसनंबद्ध्वा' 'बद्धासनः' इतितत्रतत्रोत्कीर्तनात्सर्वत्रासनबंधआवश्यकएव क्वचिदेवोर्ध्वजानुतेतिनिरपवादोराद्धांतः ।

अथप्रसंगतोजानुनिपातविचारःक्रियते । प्रयोगपारिजातेस्वस्तिवाचनकारिकासुशौनकः—'कर्ताऽथदक्षिणंजानुपातयित्वामहीतले' इति, श्राद्धपरिभाषोपक्रमेधर्माब्धिः—'निपात्यदक्षिणंजानुदेवान्परिचरेत्सदा । पितॄणांपरिचर्यातुवामजानुनिपातनात्' इति । (अत्रदैवपित्र्यकर्मप्रविभागोविशेषः) । एतच्चजानुनिपातनं 'आच्याजानुदक्षिणतोनिषद्य०' (ऋ० सं० ७।६।१८) इतिश्रुतौ, तथा 'विपर्यासेंतरितेमंत्रेजान्वाच्याहुतिजुहुयात्' (४।२६।२५) इत्याश्वलायनसूत्रे, तथान्यत्रापिस्मृतिषुवाक्येषुचक्वचिज्जान्वाच्येति क्वचिच्चजानुनिपात्येत्युभयथातादृश

मालाध्वजलाजैर्मंगलगीततूर्यैश्चसहवधूगृहंगत्वातद्वारदेशेप्राङ्मुखस्थितो नीराजनपूर्णकुंभयुतैःपुरंध्रीजनैःप्रत्युद्यातोनीराजितोंत र्गृहंप्रविश्यतदंगणेमंडपाधःसोत्तरच्छदेहरितदर्भास्तीर्णेचतुष्पादभद्रपीठेप्राङ्मुखउपविशेत् ॥ ॥ ॥

अथमधुपर्कः ॥ ॥ तत्रकन्यादातावरस्यपुरतः सुस्नातामलंकृतामहतवाससंगंधादिलिप्तांगींस्रग्विणींभुक्तवतींकन्यांतथा विधासनेप्रत्यङ्मुखीमुपवेश्य तांपुरस्कृत्यसामात्यःसपत्नीकउपविश्यागतायवरायतच्छाखोक्तविधिनामधुपर्कंकुर्यात् । तत्रायं क्रमः । पाद्यार्थमर्घ्यार्थंमंत्रवत्त्रिराचमनीयार्थंशुद्धाद्याचमनीयार्थंचजलपात्रचतुष्टयंमधुयुक्तदध्याख्यंमधुपर्ककांस्यपात्रंगांपंचविंश तिदर्भैरवागग्रवामावर्तेनकृतंविष्टरंचसंपाद्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वाकन्यार्थिनेगृहागतायास्मैस्नातकायवरायकन्यादा नांगभूतंमधुपर्ककरिष्यइति कन्यार्थिनमित्यादिद्वितीयांतमुक्त्वा मधुपर्केणार्हयिष्यइतिवासंकल्प्य प्रागुक्तलक्षणंदर्भमयकूर्चं विष्टरोविष्टरोविष्टरइतित्रिर्निवेद्यासनार्थंवरहस्तेदद्यात् । वरस्तु । अहंवर्ष्मेत्यस्यवामदेवोविष्टरोनुष्टुप् । विष्टरोपवेशनेविनियो गः । ॐ अहंवर्ष्मसजातानांविद्युतामिवसूर्यः । इदंतमधितिष्ठामियोमाकश्चाभिदासति ॥ इतिमंत्रेणोदगग्रेविष्टरउपविशेत् । विष्टरंमंत्रेणपद्भ्यामाक्रम्यवासीत । प्रयोगपारिजातकारादयस्तुसौत्रमंत्रेऋष्यादिस्मरणंनेच्छंति । ततोर्चकेनपाद्यंपाद्यंपाद्यमिति त्रिर्निवेदितंपाद्यंवरोगृह्णीयात् । ततोर्चकस्तेनोदकेनवरस्यदक्षिणसव्यपादौक्रमेणक्षालयेत् । ततोवरोलौकिकेनजलेनाचम्य गंध माल्यजलफलादिसंयुतंपूर्ववत्त्रिर्निवेदितमर्घ्यमंजलिनाप्रतिगृह्य पूर्वसंपादितशुद्धजलमाचमनीयपात्रंत्रिर्निवेदितंहस्तेगृहीत्वा भू

१ विष्टरंचसमैर्दर्भैर्द्वादशांगुलदीर्घकम् । चतुरंगुलमग्रंस्याद्ग्रथिमेकांगुलंतथा । विष्टरेसर्वयज्ञेषुलक्षणंपरिकीर्तितम् । स्मृ. र. ।

मौनिधाय तस्यैकदेशंगृहीत्वा अमृतोपस्तरणमसीतिपीत्वा लौकिकजलेनाचम्य । आनीयमानंमधुपर्कं मित्रस्यत्वांचक्षुषाप्रतीक्षे इत्यवेक्ष्य मधुपर्कोमधुपर्कोमधुपर्कइतित्रिर्दात्रानिवेदितंमधुपर्कं ॐ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामीतिमंत्रेणांजलिनाप्रतिगृह्यांजलिस्थमेवमधुवाताइतितृचेनावेक्षयेत् । मधुवाताइतितृचस्यराहूगणोगोतमोविश्वेदेवागायत्री । मधुपर्कावेक्षणेवि० । ॐ मधुवाताऋतायतेमधुंक्षरंतिसिंधवः । माध्वीर्नःसंत्वोषधीः ॥ मधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवंरजः । मधुद्यौरस्तुनःपिता ॥ मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमांअस्तुसूर्यः । माध्वीर्गावोभवंतुनः ॥ इतितृचेनतत्पात्रंसव्यहस्तेगृहीत्वांगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यांमधुपर्कंत्रिःप्रदक्षिणमालोड्यांगुलिगतंमधुपर्कलेपं वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसाभक्षयंत्वितिपुरस्तान्निक्षिपेत् । एवं रुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसाभक्षयंत्वितिदक्षिणतः । आदित्यास्त्वाजागतेनच्छंदसाभक्षयंत्वितिपश्चात् । विश्वेत्वादेवानुष्टुभेनच्छंदसाभक्षयंत्वित्युत्तरतःक्षिप्त्वा भूतेभ्यस्त्वेतित्रिरावृत्तेनमंत्रेणमध्यात्किंचिद्गृहीत्वात्रिरूर्ध्वंक्षिप्त्वा मधुपर्कपात्रंभूमौनिधाय मधुपर्कैकदेशंगृहीत्वा विराजोदोहोसि इतिप्राश्य लौकिकोदकेनाचम्य पुनर्गृहीत्वा विराजोदोहमशीय इतिप्राश्य पूर्ववदाचम्य पुनर्गृहीत्वा मयिदोहःपद्यायैविराज इतिप्राश्य पूर्ववदाचम्य मधुपर्कशेषमुदगुपविष्टायब्राह्मणायप्रयच्छेत् । लोकविद्विष्टत्वादप्सुवानिक्षिप्य पूर्वनिवेदिताचमनीयैकदेशं अमृतापिधानमसि इतितपीत्वालौकिकोदकेनाचम्याचमनीयजलशेषंसर्वंगृहीत्वा सत्यंयशःश्रीर्मयिश्रीःश्रयतां इतिप्राश्यलौकिकोदकेनद्विराचामेत् । ततोदात्रागौर्गौर्गौरितित्रिर्निवेदितांगां मातारुद्राणामित्यस्यभार्गवोजम

---

१ अत्रांगुलिगतलेपस्यैवचतुर्दिक्षुप्रक्षेपोनपुनःपुनर्ग्रहणं । त्रिरूर्ध्वक्षेपणेतुपुनःपुनर्ग्रहणमितिव्यवस्था ।

दग्निर्गौस्त्रिष्टुप् । गोरुत्सर्जनेवि० । ॐ मातारुद्राणांदुहितावसूनांस्वसादित्यानाममृतस्यनाभिः । प्रनुवोचंचिकितुषेजनायमा गामनागामदितिंवधिष्ट ॥ इतिमंत्रंजपित्वा । ॐ उत्सृजतेत्युक्त्वाविसृजेत् । ततोदातागंधमाल्यवस्त्रयुगोपवीतयुगाभरणादि भिर्यथाविभवंवरंपूजयेत् । ततोवरेणसहागतांस्तद्बंधूनपिपूजयेत् ॥ ॥ अथविष्टरलक्षणंपरिशिष्टे—पंचाशताभवेद्ब्रह्मातदर्धेन तुविष्टरः । ऊर्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मालंबकेशस्तुविष्टरः । दक्षिणावर्तकोब्रह्मावामावर्तस्तुविष्टरः ॥ इति । यद्वा—पंचविंशतिदर्भाणां वेण्यग्रेग्रंथिभूषितः । विष्टरःसर्वयज्ञेषुलक्षणंपरिकीर्तितम् ॥ मधुपर्केदध्यलाभेपयोजलंवाप्रतिनिधिः । मध्वलाभेघृतंगुडो वा । वरशाखायामधुपर्कदानमुक्तंगृह्यपरिशिष्टे—वरस्ययाभवेच्छाखातच्छाखागृह्यचोदितः । मधुपर्कःप्रदातव्योह्यन्यशाखे पिदातरि ॥ इतिमधुपर्कः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गौरीहरपूजादि॥ ॥अथकन्यास्नातापरिहिताहतवस्त्रागृहांतःसूत्रवेष्टितोपलसहितदृषदुपरिहरिद्रानिर्मितौगौरीहरौसौभाग्या दिकामनयापूजयित्वा इंद्राणींचतत्रैवाक्षतपुंजेपूजयित्वाप्रार्थयेत्—देवींद्राणिनमस्तुभ्यंदेवेंद्रप्रियभामिनि । विवाहंभाग्यमारो ग्यंपुत्रलाभंचदेहिमे ॥ इति । ततोगौरींसौभाग्यादिप्रार्थयमानातत्रैवतिष्ठेत् । अथकन्यादानाद्यर्थंजलशुद्धिः । पुरोधावरदक्षि णतउदङ्मुखउपविश्यमध्येप्रागग्रानुदगग्रान्वादर्भानास्तीर्यतेषुतैजसंशुद्धतीर्थादिजलपूर्णकलशंनिधायव्रीहियवानोप्यगंधपुष्पादि भिरलंकृत्यदूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्याब्लिंगाभिर्ऋग्भिरभिमंत्रयेत् ॥ अथकन्यादानादि ॥ ब्राह्मणाःस्वलंकृतेवेश्मनिसुमंगलगीत

---

१ एतदमेलमघटीस्थापनविधिर्धर्मसिन्ध्वादिषुद्रष्टव्यः ।

तूर्यादिनिर्घोषेक्रियमाणेपूर्वापरभागयोर्हस्तांतरालंविहायप्रत्येकंप्रस्थमितसिततंडुलैर्द्वौराशीकृत्वामध्येकुंकुमादिकृतस्वस्तिकांकित
मंतःपटंराश्योर्मध्येउत्तरदशंधारयेयुः । अथपूर्वराशौप्रत्यङ्मुखंवरंपश्चिमराशौप्राङ्मुखींकन्यांतंडुलगुडजीरकयुतांजलीउभावव
स्थाप्य द्विजाःसत्येनोत्तभितेतिसूक्तंपठेयुः । तच्चसूक्तम् । ॐ सत्येनोत्तभिताभूमिःसूर्येणोत्तभिताद्यौः । ऋतेनादित्यास्ति
ष्ठंतिदिविसोमोअधिश्रितः ॥ सोमेनादित्याबलिनःसोमेनपृथिवीमही । अथोनक्षत्राणामेषामुपस्थेसोमआहितः ॥ सोमंमन्यतेप
पिवान्यत्संपिंषंत्योषधिम् । सोमंयंब्रह्माणोविदुर्नतस्याश्नातिकश्चन ॥ आच्छद्विधानैर्गुपितोबार्हतैःसोमरक्षितः । ग्राव्णामि
च्छृण्वन्तिष्ठसिनतेअश्नातिपार्थिवः ॥ यत्त्वादेवप्रपिबंतिततआप्यायसेपुनः । वायुःसोमस्यरक्षितासमानांमासआकृतिः ॥१॥
रैभ्यासीदनुदेयीनाराशंसीन्योचनी । सूर्यायाभद्रमिद्वासोगाथयैतिपरिष्कृतम् ॥ चित्तिराउपबर्हणंचक्षुराअभ्यंजनम् । द्यौर्भू
मिःकोशआसीद्यदयात्सूर्यापतिम् ॥ स्तोमाआसन्प्रतिधयःकुरीरंछंदओपशः । सूर्यायाअश्विनावराग्निरासीत्पुरोगवः ॥ सो
मोवधूयुरभवदश्विनास्तामुभावरा । सूर्यांयत्पत्येशंसंतीमनसासविताददात् ॥ मनोअस्याअनआसीद्द्यौरासीदुतच्छदिः । शु
क्रावनड्वाहावास्तांयदयात्सूर्यागृहम् ॥ २ ॥ ऋक्सामाभ्यामभिहितौगावौतेसामनावितः । श्रोत्रंतेचक्रेआस्तांदिविपंथाश्चरा
चरः ॥ शुचीतेचक्रेयात्याव्यानोअक्षआहतः । अनोमनस्मयंसूर्यारोहत्प्रयतीपतिम् ॥ सूर्यायावहतुःप्रागात्सवितायमवासृजत् ।
अघासुहन्यंतेगावोर्जुन्योःपर्युह्यते । यदश्विनापृच्छमानावयातंत्रिचक्रेणवहतुंसूर्यायाः । विश्वेदेवाअनुतद्वामजानन्पुत्रःपितरा
ववृणीतपूषा ॥ यदयातंशुभस्पतीवरेयंसूर्यामुप । क्वैकंचक्रंवामासीत्क्वदेष्ट्रायतस्थथुः ॥ ३ ॥ द्वेतेचक्रेसूर्येब्रह्माणऋतुथाविं

दुः । अथैकंचक्रंयद्गुहातदद्धातयइद्विदुः ॥ सूर्यायैदेवेभ्योमित्रायवरुणायच । येभूतस्यप्रचेतसइदंतेभ्योकरंनमः ॥ पूर्वा
परंचरतोमाययैतौशिशूक्रीळंतौपरियातोअध्वरम् । विश्वान्यन्योभुवनाभिचष्टऋतूँरन्योविदधज्जायतेपुनः ॥ नवोनवोभवति
जायमानोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रम् । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः ॥ सुकिंशुकंशल्मलिंविश्वरूपंहिरण्यव
र्णंसुवृतंसुचक्रम् । आरोहसूर्येअमृतस्यलोकंस्योनंपत्यैवहतुंकृणुष्व ॥ ४ ॥ उदीर्ष्वातःपतिवतीह्येषाविश्वावसुंनमसागीर्भिरी
ळे । अन्यामिच्छपितृषदंव्यक्तांसतेभागोजनुषातस्यविद्धि ॥ उदीर्ष्वातोविश्वावसोनमसेळामहेत्वा । अन्यामिच्छप्रफर्व्यंसंजा
यांपत्यासृज ॥ अनृक्षराऋजवःसंतुपंथायेभिःसखायोयंतिनोवरेयं । समर्यमासंभगोनोनिनीयात्संजास्पत्यंसुयममस्तुदेवाः ॥
प्रत्वामुंचामिवरुणस्यपाशाद्येनत्वाबध्नात्सवितासुशेवः । ऋतस्ययोनौसुकृतस्यलोकेरिष्टांत्वासहपत्यादधामि ॥ प्रेतोमुंचामिना
मुतःसुबद्धाममुतस्करम् । यथेयमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रासुभगासति ॥ ५ ॥ पूषात्वेतोनयतुहस्तगृह्याश्विनात्वाप्रवहतांरथेन । गृहान्गा
च्छगृहपत्नीयथासोवशिनीत्वंविदथमावदासि ॥ इहप्रियंप्रजयातेसमृध्यतामस्मिन्गृहेगार्हपत्यायजागृहि । एनापत्यातन्वंसंसृ
र्जस्वाधाजिव्रीविदथमावदाथः ॥ नीललोहितंभवतिकृत्यासक्तिर्व्यज्यते । एधंतेअस्याज्ञातयःपतिर्बंधेषुबध्यते ॥ परादेहिशा
मुल्यंब्रह्मभ्योविभजावसु । कृत्यैषापद्वतीभूत्व्याजायाविशतेपतिम् ॥ अश्रीरातनूर्भवतिरुशतीपापयामुया । पतिर्यद्वध्वो
३वाससास्वमंगमभिधित्सते ॥ ६ ॥ येवध्वश्चंद्रंवहतुंयक्ष्मायंतिजनादनु । पुनस्तान्यज्ञियादेवानयंतुयतआगताः । माविद
न्परिपंथिनोयआसीदंतिदंपती । सुगेभिर्दुर्गमतीतामपद्रांत्वरातयः ॥ सुमंगलीरियंवधूरिमांसमेतपश्यत । सौभाग्यमस्यैदत्वा

याथात्मंविपरेतन ॥ तृष्टमेतत्कटुकमेतदपाष्ठवद्विषवन्नैतदत्तवे । सूर्यायोब्रह्माविद्यात्सइद्वाधूयमर्हति ॥ आशसनंविशसनम
थोअधिविकर्तनम् । सूर्यायाःपश्यरूपाणितानिब्रह्मातुशुंधति ॥ ७ ॥ गृभ्णामितेसौभगत्वायहस्तंमयापत्याजरदष्टिर्यथासः ।
भगोअर्यमासविता पुरंधिर्मह्यंत्वादुर्गार्हपत्यायदेवाः ॥ तांपूषन्छिवतमामेरयस्वयस्यांबीजंमनुष्याउवपंति । यानऊरूउशतीवि
श्रयातेयस्यामुशंतःप्रहरामशेपम् ॥ तुभ्यमग्रेपर्यवहन्त्सूर्यांवहतुनासह । पुनःपतिभ्योजायांदाअग्नेप्रजयासह ॥ पुनःपत्नीमग्नि
रदादायुषासहवर्चसा । दीर्घायुरस्यायःपतिर्जीवातिशरदःशतम् ॥ सोमःप्रथमोविविदेगंधर्वोविविदउत्तरः । तृतीयोअग्निष्टेपतिस्तु
रीयस्तेमनुष्यजाः ॥ ८ ॥ सोमोददद्गंधर्वायगंधर्वोददद्ग्नये । रयिंचपुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथोइमाम् ॥ इहैवस्तंमावियौष्टंविश्वमायुर्व्य
श्नुतम् । क्रीळंतौपुत्रैर्नप्तृभिर्मोदमानौस्वेगृहे ॥ आनःप्रजांजनयतुप्रजापतिराजरसायसमनक्त्वर्यमा । अदुर्मंगलीःपतिलोकमाविश
शंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः । वीरसूर्देवकामास्योनाशंनोभवद्विपदेशंचतुष्प
दे ॥ इमांत्वमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रांसुभगांकृणु । दशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकृधि ॥ सम्राज्ञीश्वशुरेभवसम्राज्ञीश्वश्र्वांभव । ननांदरि
सम्राज्ञीभवसम्राज्ञीअधिदेवृषु ॥ समंजंतुविश्वेदेवाःसमापोहृदयानिनौ । संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौ ॥ ततःपुरंध्र्योमंगल
गीतीःकुर्युः । वधूवरौमनसेष्टदेवतांध्यायंतौसमाहितौतिष्ठेताम् । अथज्यौतिषिकेणमंगलपद्यपाठपूर्वकंसुमुहूर्तोस्तुतदेवलग्नमिति
पठितेप्रदिष्टेकालेसद्योंतःपटमुदगपसार्यकन्यावराभ्यांपरस्परस्मिन्नंजलिस्थतंडुलजीरकावकिरणंपरस्परंनिरीक्षणंचकारणीयम् ।
तदावरः । ॐ अभ्रातृघ्नींवरुणापतिघ्नींबृहस्पते । इंद्रापुत्रघ्नींलक्ष्म्यंतामस्यैसवितुःसुव ॥ इतिजपन्वीक्षेत । ॐ अघोरचक्षु

र्पतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः । वीरसूर्देवकामास्योनाशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ इतिकन्ययावेक्ष्यमाणोजपित्वाद
र्भाग्रेणतस्याभ्रुवोर्मध्यम् ॐ भूर्भुवःस्वरितिव्याहृतिभिःपरिमृज्य दर्भंनिरस्यापउपस्पृशेत् । ततस्त्रिवारंपंचवारंवापरस्परंशिरसि
ऋक्कचाइत्यादिखंडांतेवधूपूर्वकमंजलिस्थपीताक्षतारोपणंकारणीयमाचारात् ॥ ॥ तद्यथा ॥ अथऋगित्यादिब्राह्मणखंडानि ॥
ॐ ऋक्‌चवाइदमग्रेसामचास्तांसैवनामऋगासीदमोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्या इतिनेत्यब्रवीत्सामज्या
यान्वाअतोममहिमेतितेद्वेभूत्वोपावदतांतेनप्रतिचनसमवदतता स्तिस्रोभूत्वोपावदंस्तत्तिसृभिःसम भवद्यत्तिसृभिःसमभवत्तसा
त्तिसृभिःस्तुवंतितिसृभिरुद्गायंतितिसृभिर्हिसामसंमितंतस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैवहव ःसहप तयोयद्वैतत्साचामश्चसम
भवतांतत्सामाभवत्तत्साम्नःसामत्वंसामन्भवतियएवंवेदयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेससामन्भवत्य सामन्यइतिहिनिंदंतितेवैपंचा
न्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्चहिंकारश्चप्रस्तावश्चप्रथमाचऋगुद्गीथश्चमध्यमाचप्रतिहारश्चोत्तमाचनिधनंचवषट्कारश्चते
यत्पंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतांतस्मादाहुःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवइतियदु विराजंदशिनीमभिसमपद्येतांतस्मादाहुर्विराजिय
ज्ञोदशिन्यांप्रतिष्ठितइत्यात्मावैस्तोत्रियःप्रजानुरूपःपत्नीधाय्यापशवःप्रगाथोगृहाःसूक्तंसवाअस्मिंश्च लोकेमुष्मिंश्चप्रजयाचपशुभि
श्चगृहेषुवसतियएवंवेद ॥ १ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मावैस्तोत्रियस्तंमध्यमयावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेनुरूपंशंसतिप्रजावाअनु
रूपःसउच्चैस्तरामिवानुरूपःशंस्तव्यःप्रजामेवतच्छ्रेयसीमात्मनःकुरुतेधाय्यांशंसतिपत्नीवैधाय्यासानीचैस्तरामिवधाय्याशंस्तव्या
प्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतियत्रैवंविद्वान्नीचैस्तरांधाय्यांशंसतिप्रगाथंशंसतिसस्वरवत्यावाचाशंस्तव्यःपशवोवैस्वरःपशवः

प्रगाथः पशूनामवरुध्या इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतितद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तंनिष्केवल्यंहैरण्यस्तूपमेतेनवैसूक्तेनाहिर
ण्यस्तूपआंगिरसइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदगृहावैप्रतिष्ठासूक्तंत
त्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २ ॥ उत्तमा
प्रतिष्ठातद्वैवक्षंत्रंसाश्रीस्तदाधिपत्यंतद्ब्रध्नस्यविष्टपंतत्प्रजापतेरायतनंतत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या ॥ ३ ॥
याग्ययायजतिप्रत्तिर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुते ॥ ४ ॥ यच्चावांचोद्यावापृथिवीयं
शंसतिद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रतद्यद्द्यावापृथिवीयंशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयति ॥ ५ ॥ द्वंद्वमिंद्रे
णदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चचत्वारऋ
तुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनीतद्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ६ ॥ महीद्यौःपृथिवीचनस्तेहिद्यावापृथि
वीविश्वशंभुवेतिद्यावापृथिवीयेशंसतिद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रतद्यद्द्यावापृथिवीयेशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्र
तिष्ठापयति॥ ७॥ धारयन्धारयन्नितिशंसतिप्रस्रंसाद्वाअंतस्यविभायतद्यथापुनराग्रंथंपुनर्निग्रंथमंतंवध्नीयान्मयूखंवांततोधारणा
यनिहन्यात्तादृक्तद्यद्धारयन्धारयन्नितिशंसतिसंतत्यैसंततैरृग्भिर्हैरन्व्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतियंति॥ ८॥ दक्षिणाअनुसुब्रह्म
ण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ९ ॥ हिरण्यकशिपावासीनआचष्टे
हिरण्यकशिपावासीनःप्रतिगृणातियशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचःप्रतिगरएवंतथेतिगाथायाऽओमितिवैदैवंतथेति

मानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचपापादेनसःप्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमानआख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहा
स्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रएतेचैवासनेश्वेतश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरँल्लभंते
हपुत्राँल्लभंतेहपुत्रान् ॥ १० ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिदेवयज्यायाऽइतिदेवयजनंयाचतिसयत्तत्रयाचितउत्तरांसर्पत्योंतथा
ददामीतिदैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमु
पस्थाययाचित्वादेवयजनमध्यवसायदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥ ११ ॥ तेऽएतेऽअभ्यनूच्येअग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुग्वतिकल्पतेहवाअस्मै
योगक्षेमउत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यम् ॥ १२ ॥ साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहा
राज्यमाधिपत्यमयंसमंतपर्यायीस्यात्सार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळिति ॥ १३ ॥ ध्रुवाद्यौर्ध्रु
वापृथिवीध्रुवासःपर्वताइमे । ध्रुवंविश्वमिदंजगद्ध्रुवोराजाविशामयम् ॥ ध्रुवंतेराजावरुणोध्रुवंदेवोबृहस्पतिः । ध्रुवंतइंद्रश्चाग्नि
श्चराष्ट्रंधारयतांध्रुवम् ॥ तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तम् । अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसाद
नाय ॥ इत्यादिखंडानिमंत्रांश्चपठेयुः । ततः ॐ अनृक्षराऋजवःसंतुपंथायेभिःसखायोयंतिनोवरेयम् । समर्यमासंभगोनोनिनी
यात्संजास्पत्यंसुयममस्तुदेवाः ॥ इति । ततोवरंप्राङ्मुखंवधूंप्रत्यङ्मुखींचकृत्वापित्रादिर्दातावरदत्तवस्त्रादिरहितांस्वदेयाभरणा
द्यलंकृतांवधूवस्त्रसंनद्धकाहतवस्त्रपरिधानांउफस्वस्त्ययनायवरायदद्यात् । तत्रायंक्रमः । दातावधूवरदक्षिणतःस्वदक्षिणहस्तदेशस्थ
पत्नीसहितउदङ्मुखउपविश्यबद्धशिखःशुचिराचम्यकुशपाणिःप्राणानायम्यदेशकालावुत्कीर्त्य ममसमस्तपितॄणांनिरतिशयसानं

दब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफलावाप्तयेअनेनवरेणास्यांकन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्याद्वादशावरान्द्वादशपरान्पुरुषांश्चपवित्रीकर्तुमात्मनश्चश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेब्राह्मविवाहविधिनाकन्यादानमहंकरिष्येइतिकुशाक्षतयुतजलेनसंकल्प्य सपत्नीकउत्थायोदङ्मुखएवकन्यांसंप्रगृह्य। कन्यांकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युताम्। दास्यामि विष्णवेतुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ विश्वंभरः सर्वभूताःसाक्षिण्यःसर्वदेवताः । इमांकन्यांप्रदास्यामिपितॄणांतारणायच ॥ इतिमंत्रौपठित्वा स्वदक्षिणस्थभार्यादत्तपूर्वकल्पितजलधारामविच्छिन्नांनवकांस्यपात्रोपरिधृतकन्यांजल्युपरिस्थवरांजलिदक्षिणहस्तेक्षिपन्वदेत् । कन्यातारयतु । पुण्यंवर्धतां । शिवा आपःसंतु । सौमनस्यमस्तु । अक्षतंचारिष्टंचास्तु । दीर्घमायुःश्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु । यच्छ्रेयस्तदस्तु । यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु । पुण्याहंभवंतोब्रुवंतु । स्वस्तिभवंतोब्रुवंतु । ऋद्धिंभवंतोब्रुवंतु । श्रीरस्त्वितिभवंतोब्रुवंतु । अमुकगोत्रोमुकशर्माहं ममसमस्तेत्यादिप्रीतयेइत्यंतंपूर्वोक्तमुक्त्वा अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोत्पन्नायामुकप्रपौत्रायामुकपौत्रायामुकपुत्रायामुकशर्मणेश्रीधररूपिणेवराय अमुकप्रवरोपेताममुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रपौत्रीममुकपौत्रीममुकस्यममपुत्रीममुकनाम्नीं कन्यांश्रीरूपिणींप्रजापति

१ कन्यादानेविशेषः—कन्यांकनकसंपन्नामित्युक्तेःकन्यायाहस्तेदानसमयेकिंचिद्धिरण्यंदेयम् । तदाहहरिहरः—दशसौवर्णिकंशृंगेखुराः पंचपलान्विताः। वस्त्रंचत्रिगुणंधेन्वादक्षिणाचचतुर्गुणा ॥ इति । जाबालेनचकन्यादानभूदानगोदानानांसाम्यत्वेनाभिधानाद्धर्मसाम्यमायाति । कदरं कन्याअदादितिस्मिन्सूत्रेवृत्तिकारेणापिगोदानस्यकन्यादानसाम्यकथनात् । तेनदशसौवर्णिकेत्यादिद्रव्यसाहित्येनैवकन्यादानस्यसालंकृतत्वसिद्धिरिति ।

सादृशकर्मोपक्रमेषुबहुत्रदरीदृश्यते । 'आच्याजान्वि'तिमंत्रे 'जानुआच्य–निपात्य' इत्येवार्थं सायनाचार्योऽभापिपत् । आच्येत्यत्राङुपसर्गो इत्यर्थकादञ्चेःक्त्वा । निपात्येत्यत्रनिपूर्वकणिजंतपतधातोःक्त्वा । नितरांपातोनिपातः । ऊर्ध्वीकृतयोर्जानुनोरधःपातनंतस्यार्थः । अत्रसंशेरते बहवः किंनिपातशब्देनजानुन्युब्जीकरणंविवक्षितं आहोस्वित्केवलमधःपातनंवेति । तत्रोर्ध्वजानोरधःपातनमेवनिपातनंप्रतीमःनतुन्युब्जीकरणम् । कुतः । स्वस्तिवाचनोपक्रमे—'कर्ताऽथदक्षिणंजानुपातयित्वामहीतले' इतिशौनकवाक्ये जानुनोमहीतलेसामान्यतःपातनमात्रविधानात्, न्युब्जीकरणपक्षांगीकारेसममजानुनोभूतलपातनासंभवात्, यथोक्ताऽऽपातनेशास्त्रातिक्रमजन्यकर्मवैगुण्यापत्तेः, भूतलएवजानुनिपातस्यसाधीयस्त्वात् सुशकत्वाच्च । अतइममर्थंप्रचिख्यापयिषुर्वृत्तिकृत् 'सर्वत्रजानुनिपातनमुपस्थस्योत्तानत्वाविरोधेनकर्तव्यंनन्यग्भावेन' इत्यवीवृतत् । अस्यार्थः—जानुनिपातनं सर्वत्र उपस्थस्य–उत्संगापरनाम्नोजंघामूलदेशस्य उत्तानत्वाविरोधेन–उत्तानत्वस्यअविरोधेनउत्तानत्वभंगोयथानभवेत्तथाकर्तव्यं, नन्यग्भावेन–न्युब्जीकरणेननकर्तव्यमिति । यथामतिस्फुटीकृतेऽत्रजानुनिपातविचारेसदसद्विपयेसदसद्विवेकचणानिर्मत्सराविद्वांसएवप्रमाणमित्यलंबहुलेखनेन । इतिजानुनिपातविचारः ।

आचमनम् । तद्यथा—अप्रावृतशिरःकंठउपविष्टोऽगुष्ठमूलेनमुक्तांगुष्ठकनिष्ठहस्तेनानुष्णंफेनादिरहितंजलंहृदयंगतंत्रिःपिबेत् । केशवाद्यैस्त्रिभिःपीत्वेत्यादेःसर्वेषांसौकर्यार्थिकउपन्यासः—ॐकारोनमःशब्दश्चसर्वत्र केशवायनमः नारायणाय० माधवाय० इतित्रिरपःप्राश्य ।

१ उपस्थशब्दोऽनजानुमूलवचन.—(ऋ. स. ८ । १ । १) 'प्रहोताजातो०—दपामुपस्थे' इति । भाष्यं-'अपा अतरिक्षनामैतत् । अतरिक्षस्योपस्थेउत्सगे' इति । तथाचूडोपक्रमे (आ. सू. १।१७।३) 'पश्चात्करिष्यमाणोमातुरुपस्थे' इति । वृत्ति.—'मातुरुपस्थेउत्सगे' इति । ब्रह्मयज्ञोपक्रमे ध. सि.—वामजंघोपरिमूलदेशेदक्षिणपादनिधा०—यैवमुपस्थ कृत्वेत्यादिस्थलेषुद्रष्टव्य. ।

दैवत्यांप्रजोत्पादनार्थंतुभ्यमहंसंप्रददेनमम कन्यांप्रतिगृह्णातुभवान् इतिवरहस्तेसकुशाक्षतजलंक्षिपन्प्रजापतिःप्रीयतामितिमन
सास्मरेत् । कन्यादानेनममेतिनवाच्यमितिकेचित् । एवंवारत्रयंकन्यातारयत्वित्यादिकन्यादानंकार्यमितिशौनकआह । वरः
ॐ स्वस्तीत्युक्त्वाकन्यायादक्षिणांसमभिमृश्य । कइदंकस्माअदात्कामःकामायादात्कामोदाताकामःप्रतिग्रहीताकामंसमुद्रमावि
शकामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तेवृष्टिरसिद्यौस्त्वाददातुपृथिवीप्रतिगृह्णातु इतिजपित्वा धर्मप्रजासिद्ध्यर्थंकन्यांप्रतिगृह्णामीति
वदेत् । दाता । गौरींकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् । गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय ॥ कन्येममग्रतोभूयाःकन्येमे
देविपार्श्वयोः । कन्येमेपृष्ठतोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ ममवंशकुलेजातापालितावत्सराष्टकम् । तुभ्यंविप्रमयादत्तापुत्र
पौत्रप्रवर्धिनी ॥ न्यूनवयस्कायांपालितासप्तवर्षकमित्याद्यूहःकार्यः । धर्मेचार्थेचकामेच नातिचरितव्यात्वयेयम् । नातिचरामीति
वरः । दातादेशकालौस्मृत्वाकृतस्यकन्यादानस्यप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थमिमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददेइतिसजलंयथाशक्तिसुवर्णदानंद
क्षिणात्वेनवरहस्तेदत्वानममेतिवदेत् । ॐ स्वस्तीतिवरः । ततोदाताजलभाजनभोजनभाजनगोमहिष्यश्वदासीदासभूवाहनालं
कारादियथाविभवंसंकल्पपूर्वकंवरायदद्यात् । तत्रमंत्राः—यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याघप्रणाशिनी । विश्वरूपधरोदेवःप्रीयता
मनयागवा ॥ इतिगोः । सर्वसस्याश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता । अनंतसस्यफलदाअतःशांतिंप्रयच्छमे ॥ इतिभूमेः । इयंदासी
मयातुभ्यंश्रीवत्सप्रतिपादिता । सदाकर्मकरीभोग्यायथेष्टंभद्रमस्तुते ॥ इतिदास्याः । अशून्यंशयनंनित्यमनूनांश्रियमुन्न
तिम् । सौभाग्यंदेहिमेनित्यंशय्यादानेनकेशव ॥ इतिशय्यायाः । हिरण्यगर्भसंभूतंसौवर्णंचांगुलीयकम् । सर्वप्रदंप्रयच्छा

मिप्रीणातुकमलापतिः ॥ इत्यंगुलीयकस्य । क्षीरोदमथनेपूर्वमुद्धृतंकुंडलद्वयम् । श्रियासहसमुद्भूतंददेश्रीःप्रीयतामिति ॥ इति
कुंडलयोः । इदंगृहंगृहाणत्वंसर्वोपस्करसंयुतम् । तवविप्रप्रसादेनमामस्त्वभिमतंफलम् ॥ इतिगृहस्य । इंद्रादिलोकपालानांयारा
ज्यमहिषीशुभा । महिषासुरस्यजननीसास्तुमेसर्वकामदा ॥ इतिमहिष्याः । परापवादपैशुन्यादभक्ष्यस्यचभक्षणात् । उत्पन्न
पापंदानेनताम्रपात्रस्यनश्यतु ॥ इतिताम्रपात्रस्य । यानिपापान्यनेकानिकामोत्थानिकृतानिच । कांस्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतु
मेसदा ॥ इतिकांस्यपात्रस्य । अगम्यागमनंचैवपरदाराभिमर्शनम् । रौप्यपात्रप्रदानेननश्यंत्वस्यचसर्वदा ॥ इतिरौप्यपात्रस्य ।
देवदेवनमस्तुभ्यंसहस्रार्कसमद्युते । दीप्तदीपप्रदानेनसमेविष्णुःप्रसीदतु ॥ इतिदीपस्य ॥ ॥ अथवरः । यत्कक्षीवांसंवननो
विश्वेदेवाअनुष्टुप् । वधूकुक्ष्यभिमर्शनेवि० । ॐ यत्कक्षीवाँसंवननंपुत्रोअंगिरसाभवेत् । तेननोद्यविश्वेदेवाःसंप्रियांसमजीज
नन् ॥ इत्यनेनकन्याकुक्षिमभिमृशेत् । अथपुरोधाः । कांस्यपात्रेपूर्वार्चितकलशजलमासिच्य । अनाधृष्टमित्यस्यवामदेवआपो
बृहती । उदकाभिमंत्रणेविनि० । ॐ अनाधृष्टमस्यनाधृष्यंदेवानामोजोअभिशस्तिपाः । अनभिशस्त्यंजसासत्यमुपगेषंस्वितेमा
धाः ॥ इतिजलमभिमंत्र्यसहिरण्यपवित्रयासकुशदूर्वापल्लवयौदुंबर्यादर्याशाखयावधूवरावभिषिंचेत् । तत्रमंत्राः । आनःप्रजामिति
चतसृणांसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्री । आद्याजगतीद्वितीयात्रिष्टुप्अंत्येद्वेअनुष्टुभौ । अभिषेकेवि० । ॐ आनःप्रजांजनयतुप्रजापति
राजरसायसमनक्त्वर्यमा । अदुर्मंगलीःपतिलोकमाविशशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनाः
सुवर्चाः । वीरसूर्देवकामास्योनाशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ इमांत्वमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रांसुभगांकृणु । दशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमे—

दुशंकृधि ॥ सम्राज्ञीश्वशुरेभवसम्राज्ञीश्वश्वांभव । ननांदरिसम्राज्ञीभवसम्राज्ञीअधिदेवृषु ॥ ४ ॥ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांव
सिष्ठआपस्त्रिष्टुप् । अभिषेकेवि० । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविशमानाः । इंद्रोयावज्रीवृषभोरराद्ताआपो
देवीरिहमामवंतु ॥ याआपोदिव्याउतवास्रवंतिखनित्रिमाउतवायाःस्वयंजाः । समुद्रार्थायाःशुचयःपावकास्ताआपोदेवीरिह
मामवंतु ॥ यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यंजनानां । मधुश्चुतःशुचयोयाःपावकास्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ या
सुराजावरुणोयासुसोमोविश्वेदेवायासूर्जंमदंति । वैश्वानरोयास्वग्निःप्रविष्टस्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ ४ ॥ आपोहिष्ठेतितिसृणामांवरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री । अभिषेकेवि० । ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः । उशतीरिवमातरः ॥ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ । आपोजनयथाचनः ॥ वरएवोदकाभिमंत्रणकन्याभिषेकौकुर्यादितिकश्चित् । ततोदुग्धाक्तेनद्विगुणशुक्लसूत्रेण दंपतीकंठदेशेकटिदेशेचैशानीमारभ्यपंचवारंचतुर्वारंवाप्रदक्षिणंवेष्टयेत् पुरोधाएतैर्मंत्रैः । ॐ परित्वागिर्वणोगिरइमाभवंतुविश्वतः । वृद्धायुमनुवृद्धयोजुष्टाभवंतुजुष्टयः ॥ तान्वोमहोमरुतएवयाम्नोविष्णोरेषस्यप्रभृथेहवामहे । हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्रुचोब्रह्मण्यंतःशंस्यंराधईमहे ॥ दशावनिभ्योदशकक्ष्येभ्योदशयोक्त्रेभ्योदशयोजनेभ्यः । दशाभीशुभ्योअर्चताजरेभ्योदशधुरोदशयुक्तावहद्भ्यः ॥ तेअद्रयोदशयंत्रासआशवस्तेषामाधानंपर्येतिहर्यतम् । तऊसुतस्यसोम्यस्यांधसोंशोःपीयूषंप्रथमस्यभेजिरे । तेसोमासोहरीइंद्रस्यनिंसतेंशुंदुहंतोअध्यासतेगवि । तेभिर्दुग्धंपपिवान्त्सोम्यंमध्विंद्रोवर्धतेप्रथतेवृषायते ॥ वृषावोअंशुर्नकिलारिषाथनेळावंतःसदमित्स्थनाशिताः । रैवत्ये

वृमहंसाचार्यस्थनृयस्थ्रावाणोअर्जुपध्वमध्वरम् ॥ ६ ॥ ततःकंठदेशस्थसूत्रमधोनिष्कास्यकुंकुमाक्तमूर्णायुतंचकृत्वातेनहरि
द्रारंजंबध्वातद्वधूवामहस्तप्रकोष्ठेवरोवध्नीयात् । ॐ नीललोहितंभवतिकृत्यासक्तिर्व्यज्यते । एधंतेअस्याज्ञातयःपतिर्बंधेषुव
ध्यते ॥ इतिमंत्रेण । कटिदेशस्थसूत्रमुपरिनिष्कास्यतादृशंकृत्वावरहस्तप्रकोष्ठेवधूर्वध्नीयात् । यद्वासूत्रवेष्टनाद्यकृत्वैवपूर्वसंपा
दितकौतुकसूत्रद्वयमध्येएकंसूत्रंपुरोधसा । ॐ विश्वेत्तातेसवनेपुप्रवाच्यायाचकर्थमघवन्निंद्रसुन्वते । पारावतंयत्पुरुसंभृतंव
स्वपावृणोःशरभायऋषिबंधवे ॥ इतिमंत्रेपठितेकन्यावरस्यदक्षिणहस्तेवध्नीयात् । वरोप्यपरंसूत्रंतथैवकन्यायावामहस्ते । यदि
सूत्रवेष्टनंक्रियतेतदाततसूत्रबंधनमेव । कौतुकसूत्रसंपादनंतुपूर्वोक्तंनकार्यम् । ततः अग्नेविश्वेभिर्वीतहव्योग्निस्त्रिष्टुप् । ऊर्णास्तु
कबंधनेवि० । ॐ अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिम् । कुलायिनंघृतवंतंसवित्रेयज्ञंनययजमानायसाधुः ॥ इति
मंत्रेणवरोवध्वा दक्षिणोत्तरकेशपक्षयोःक्रमेणमंत्रावृत्त्याऊर्णादशांवध्नीयात् । ऊर्णास्तुकबंधनमाचारतःकृताकृतम् । शिखेवि
मुंचतियदिकृतेभवतइत्यग्रेसूत्रनिर्देशात् । अथवधूवरावायुर्वर्धनकरमक्षतारोपणंकुर्याताम् । तद्यथा । तैजसपात्रेगव्यक्षीरेघृत
मासिच्यपात्रांतरेणार्द्रानक्षतशुक्लशालितंडुलानादायवरःक्षालितपाणिःप्रक्षालितवध्वंजलौक्षीरघृतंस्वहस्तद्वयांगुलिभिर्द्विरुपस्तीर्य
द्विवारंतथैवतंडुलानोप्यतथैवद्विरभिघारयेत् । ततोवरांजलावप्येवमेवदात्रान्येनवापूरितेदातातदंजल्योःसुवर्णंनिधायवरांज
लिंकन्यांजल्युपरिनिधाय । कन्यातारयतु । दक्षिणाःपांतु । बहुदेयंचास्तु । पुण्यंवर्धतां । शांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु । तिथिकर
णमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्त्वित्युच्चार्य कन्यामुद्धृत्यतयांजलिस्थानक्षतान्भगोमेकामःसमृद्ध्यतामितिवरमूर्धन्यारोपयेत् । ततोवरःस्वां

जलिस्थान्यज्ञोमेकामःसमृध्यतामितिकन्याशिरसिक्षिपेत् । एवंपुनर्द्विवारंकार्यम् । तत्रद्वितीये श्रियोमेकामःसमृध्यतामिति वधूः । धर्मोमेकामःसमृध्यतामितिवरः । तृतीयेप्रजामेकामःसमृद्ध्यतामितिवधूः । यशोमेकामःसमृध्यतामितिवरः । ततः कन्यावरांजलिंद्विरुपस्तीर्यद्विस्तंडुलैरापूर्यद्विरभिघारयेत् । ततोदात्रान्येनवापूर्ववत्कन्यांजलावापूरितेदातापूर्ववद्धिरण्यंनिधाय कन्यांजलिंवरांजलौनिधायपूर्ववत्कन्यातारयत्वित्यादिवाक्यपङ्क्तिंवदेत् । ततोवरः यज्ञोमेकामःसमृध्यतामितिकन्यामूर्धन्यक्ष तान्क्षिपेत् । कन्यातुभगोमेकामःसमृध्यतामितिवरमूर्धनि । एवंपुनर्द्विवारंकार्यम् । तत्रद्वितीये धर्मोमेकामःसमृद्ध्यतामितिवरः । श्रियोमेकामःसमृद्ध्यतामितिवधूः । तृतीये यशोमेकामःसमृद्ध्यतामितिवरः । प्रजामेकामःसमृद्ध्यतामितिवधूः । अथवरोवध्वं जलिंपूर्ववदापूर्यस्वांजलिमन्येनपूर्ववत्पूरयित्वोभौवधूपूर्वकंतूष्णीमक्षतानारोपयेताम् । एवंसप्तवारमक्षतारोपणंकार्यम् । केचिदक्ष तारोपणेभगोमइत्यादिमंत्रान्नेच्छंति । अथवरःस्वशिरःपुष्पमेकंक्षीरघृतेनाप्लाव्यतेनकन्याललाटेतिलकंकुर्यात् । सापिस्वशिरःपु ष्पेणतथैववरललाटेतिलकंकृत्वापुष्पमालांवरकंठेनिदध्यात् । वरोपिकन्याकंठे । ततोवरपक्षसुवासिनीवधूवरौप्राङ्मुखावुपवेश्याचा रप्राप्तंअष्टपुत्रीसंज्ञकंवस्त्रद्वयंसकंचुकंकृष्णमणिसूत्रयुतंवध्वैसमर्प्यतामेकंपरिधाप्यापरमुत्तरीयंकुर्यात् । ततोवरस्तत्सूत्रम् । मांगल्य तंतुनानेनममजीवनहेतुना । कंठेबध्नामिसुभगेसाजीवशरदांशतं इतिमंत्रेणेष्टदेवतांस्मरन्वधूकंठेबध्नीयात् । भूषणैश्चायुष्यंवर्चस्य मितिसूक्तंपठन्भूषयेत् । तच्चसूक्तम् । ॐ आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोषमौद्भिदम् । इदंहिरण्यंवर्चस्वज्जैत्रायाविशतादिमाम् ॥ उच्चैर्वा जिपृतनापाट्सभासाहंधनंजयम् । सर्वाःसमग्राऋद्धयोहिरण्येस्मिन्त्समाहिताः । शुनमहंहिरण्यस्यपितुर्नामेवजग्रभं । तेनमांसूर्य

त्वचमकरंपूरुपुप्रियम् ॥ सम्राजंचविराजंचाभिष्टिर्याचमेध्रुवा। लक्ष्मीराष्ट्रस्ययामुखेतयामामिंद्रसंसृज॥ अग्नेःप्रयातिंपरियद्धिर
ण्यममृतंजज्ञेअधिमर्त्येषु। यएनद्वेदसइदेनदर्हतिजरामृत्युर्भवतियोबिभर्ति ॥ १ ॥ यद्वेदराजावरुणोयदुदेवीसरस्वती। इंद्रो
यद्वृत्रहावेदतन्मेवर्चसआयुषे ॥ नतद्रक्षांसिनापिशाचाश्चरंतिदेवानामोजःप्रथमजंह्ये१तत्। योबिभर्तिदाक्षायणाहिरण्यंसदेवेषु
कृणुतेदीर्घमायुःसमनुष्येषुकृणुतेदीर्घमायुः॥ यदाबध्नन्दाक्षायणाहिरण्यंशतनीकायसुमनस्यमाना। तन्नआबध्नामिशतशारदा
यायुष्मान्जरदष्टिर्यथासत्॥ घृतादुल्लुप्तंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु। ऋणक्सपत्नादधरांश्चकृण्वदारोहमांमहतेसौभ
गाय॥ प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंराजसुमाकुरु। प्रियंविश्वेषुगोप्त्रेषुमयिधेहिरुचारुचम्॥ अग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति।
विराज्येनविराजतितेनास्मान्ब्रह्मणस्पतेविराजसमिधंकुरु॥ २॥ इतिसूक्तंपठित्वा। ततोहरिद्राखंडयुतानिपंचपंचपूगानिआ
चाराल्लड्डुकयुतानिपात्रेनिधायतत्रपुरोधाउभाभ्यांगणपतेरावाहनादिदक्षिणांतोपचारैः। ॐ गणानांत्वागणपतिंहवामहेकविंकवी
नामुपमश्रवस्तमम्। ज्येष्ठराजंब्रह्मणांब्रह्मणस्पतआनःशृण्वन्नूतिभिःसीदसादनम्॥ ॐ आतूनइंद्रक्षुमंतंचित्रंग्राभंसंगृभाय।
महाहस्तीदक्षिणेन॥ इतिमंत्राभ्यांपूजांकारयेत्। ततोब्राह्मणेभ्योवरेणयथाशक्तिगणपतिप्रीतयेदक्षिणादेया। ततःपुरोधास्ता
निहरिद्राखंडयुतानिपूगानिदंपत्योरुत्तरीयांतयोःपृथक्पृथग्विवाहव्रतरक्षकंगणपतिमनुस्मृत्यपूजामंत्राभ्यांबध्नीयात्। वधूवरौवि
वाहव्रतसमाप्त्यंतंतद्ग्रंथिद्वयंनविसृजेताम्। ततःपुरोधाः। ॐ नीललोहितंभवतिकृत्यासक्तिर्व्यज्यते। एधंतेअस्याज्ञातयःपति
र्बंधेषुबध्यते॥ इतिमंत्रेणतयोरुत्तरीयांतौमिथोबध्नीयात्। ततःसभार्योदातावृद्धाःपुरंध्योज्ञातिबांधवाश्चक्रमादाशीर्भिरार्द्राक्षता

रोपणंकुर्युः । ततोदंपतीपात्रस्थसिततंडुलपुंजत्रयेउदकसंस्थयामहालक्ष्मींपार्वतींशचींचषोडशोपचारैर्नाममंत्रेणाभ्यर्च्यसौभाग्या
दिमार्थयेताम् । अथतिथ्यादिसंकीर्त्यचतुर्थदिवसपर्यंतंविवाहव्रतंचरिष्यावहेइतिसंकल्प्यप्रथमदिनेरोहिणीसोमौभूत्वादाक्षायणीं
चपूजयेताम् । ततोवधूर्हरिद्राजीरकादिमंगलद्रव्यपरिपूर्णवंशपात्रेवायनानिसुवासिनीभ्योलक्ष्म्यादिदेवतात्रयप्रीत्यैयथाशक्तिद
द्यात् । अथद्विजैराशिषोदेयाः । तेचायुःपदांताःषण्मंत्राः । ॐ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगै
स्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ ॐ द्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रविणोदाःसनरस्यप्रयंसत् । द्रविणोदावीरवतीमिषंनो
द्रविणोदारासतेदीर्घमायुः ॥ ॐ सवितापश्चातात्सवितापुरस्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात् । सवितानःसुवतुसर्वतातिंसवि
तानोरासतांदीर्घमायुः ॥ ॐ नवोनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घ
मायुः ॥ ॐ उच्चादिविदक्षिणावंतोअस्थुर्येअश्वदाःसहतेसूर्येण । हिरण्यदाअमृतत्वंभजंतेवासोदाःसोमप्रतिरंतआयुः ॥ ॐ
दक्षिणावतामिदिमानिचित्रादक्षिणावतांदिविसूर्यासः । दक्षिणावंतोअमृतंभजंतेदक्षिणावंतःप्रतिरंतआयुः ॥ ६ ॥ ततोवधूवरौ
परस्परहस्तधारणेनबहिरंगणस्थांपूर्वोक्तलक्षणांवेदिंमंत्रघोषेणागच्छेताम् । प्रयोगपारिजातेतुगृह्यपरिशिष्टानुसारेणकन्यादानतत्प्र
तिग्रहजवनिकापूर्वकमंत्रवन्निरीक्षणाक्षतारोपणदास्यादिदानपुरोधःकर्तृकाभिषेकपरस्परक्षीरघृततिलककरणमालारोपणपूर्वसंपा
दितकौतुकसूत्रबंधनगणपतिपूजनक्रमुकबंधनादीत्ययमनुष्ठानक्रमउक्तःसचदेशाचारवशेनानुसर्तव्यः । अथखलूच्चावचाजनपद

धर्मोग्रामधर्मोश्चतान्विवाहेप्रतीयादितिसूत्रतःपदार्थस्वरूपइवतत्क्रमेपिसमत्वादेशाचारप्रामाण्यस्येतिदिक् ॥ ॥ इतिनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेकन्यादानप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथविवाहहोमः ॥ ॥ वरःप्रागुक्तवेदिकायांपीठाद्यासनेप्राङ्मुखउपविश्यपश्चिममार्गेणनियमितवाचंवधूमानीयस्वदक्षिणतउपवेश्यद्विराचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यप्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वसिद्धयेगृह्याग्निसिद्धयेच विवाहहोमंकरिष्ये । तदंगंस्थंडिलोल्लेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकरिष्यइतिसंकल्प्याग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वाग्नेःप्रत्यग्दृषदंसोपलांप्रतिष्ठाप्यप्रागुदीच्यांधान्यराशेरुपर्युदकपूर्णकुंभंनिधायतंपल्लवैरपिधायगंधपुष्पैरलंकृत्योदगग्नेःसप्ततंडुलराशीनुपकल्प्य समिद्द्वयमादायअस्मिन्विवाहहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नौजातवेदसमग्निमिध्मेनप्रजापतिंप्रजापतिंचाघारदेवतेआज्येन । अत्रप्रधानम् । त्रिरग्निंपवमानं सकृदग्निं प्रजापतिंचाज्येन अर्यमाग्निं वरुणाग्निं पूषाग्निं प्रजापतिंच लाजद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वासमस्तव्याहृतिभिरग्नावाधाय प्रजापतयइदं० इत्युक्त्वापरिसमूहनादिकृत्वापात्रासादनंकुर्यात् । तत्रप्रोक्षणींस्रुवंचमसाज्यभाजनेइध्माबर्हिषीआसाद्य पात्रात्पश्चिमतोलाजशूर्पंचासाद्याज्याधिश्रयणांतंकृत्वाज्यंलाजैःसहत्रिःपर्यग्निकृत्वाज्योत्पवनमात्रेकृते लाजांस्त्रिःप्रोक्ष्यस्रुवंसंमृज्यवध्वान्वारब्धइध्माधानाद्याघारहोमौकुर्यात् । आज्यभागौनस्तः । अथप्रधानहोमः । अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयः अग्निःपवमानोदेवता गायत्रीछंदः । विवाहप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्ज॑मिषं॑चनः । आरेबाधस्वदुच्छुनांस्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदंनमम । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमी

महेमहागुयंस्वाहा ॥ अग्नयेपव० । ॐ अग्नेपवंस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यम् । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नयेपव० । त्वमर्य
मावसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । ॐ त्वमर्यमाभवसियत्कनीनांनामस्वधावन्गुह्यंबिभर्षि । अंजंतिमित्रंसुधितंन
गोभिर्यद्दंपतीसमनसाकृणोषिस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । विनियोगःप्रा० । ॐ प्रजापतेनत्व
देतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० । एवंपंचाज्या
हुतीर्हुत्वाप्राङ्मुखोपविष्टायाःपुरतःप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्वरउत्तानंदक्षिणंपाणिंसांगुष्ठमुत्तानेनन्यंचेनवास्वदक्षिणकरेणगृभ्णामीतिहस्तं
गृह्णीयात् । गृभ्णामीतिसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीत्रिष्टुप् । वधूपाणिग्रहणेविनियोगः । ॐ गृभ्णामिंतेसौभगत्वायहस्तंमयापत्या
जरदष्टिर्यथासः । भगोअर्यमासवितापुरंधिर्मह्यंत्वादुर्गार्हपत्यायदेवाः ॥ इति । ततोवधूमुत्थाप्यतयाकरौक्षालयित्वांज
लिंकारयित्वाप्राङ्मुख्यास्तस्याअंजलौवरःस्रुवेणाज्यमुपस्तीर्यवधूभ्रात्रातत्स्थानीयेनपितृव्यपुत्रादिनावातिष्ठताशूर्पस्थान्लाजान्मु
ष्ट्याद्विरोप्यस्वयंचेत्पंचावत्तीतदात्रिरोप्यस्वयंशूर्पस्थानभिघार्यांजलिस्थानपिसकृदभिघार्य । अर्यमणंनुवामदेवोर्यमाग्निरनुष्टुप् ।
विवाहप्रधानलाजहोमेवि० । ॐ अर्यमणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत । सइमांदेवोअर्यमाप्रेतोमुंचातुनामुतस्वाहा ॥ इति
मंत्रंपठित्वातिष्ठन्तिष्ठंत्याधृतांजलिरंजल्यविच्छेदेनांगुल्यग्रैरंजलिपार्श्वेनवाहावयेत् । वरोऽर्यमाग्नयइदंनममेतित्यजेत् । ततो
दृषदुपलवर्जमग्निमुदकुंभपात्राणिचवधूंप्रदक्षिणंपरिणयन्स्वयमग्रेगच्छन्जपेत् । ॐ अमोहमस्मिसात्वंसात्वमस्यमोहंद्यौरहंपृ
थिवीत्वंसामाहमृक्त्वंतावेवविवहावहै । प्रजांप्रजनयावहैसंप्रियौरोचिष्णूसुमनस्यमानौजीवेवशरदःशतम् ॥ इति । ततो

वधूंमाल्युर्साद्वाभ्यामपिपादाभ्यांदपदं । इममश्मानंवामदेवोवधूरनुष्टुप् । अश्मारोहणेवि० । ॐ इममश्मानमारोहाश्मेव त्वंस्थिराभव । सहस्वपृतनायतोभितिष्ठपृतन्यतः ॥ इतिमंत्रेणारोहयेत् । पुनःपूर्ववदंजल्युपस्तरणादिकृत्वा । वरुणंनुवाम देवोवरुणाग्निरनुष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । ॐ वरुणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत । सइमांदेवोवरुणःप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा ॥ इतिपूर्ववद्धावयित्वा वरुणाग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा । पुनरमोहमस्मीतिपूर्ववत्परिणीय ॐ इममश्मानमित्यश्मानमारोहये त् । पुनःपूर्ववदंजल्युपस्तरणादि । पूषणंनुवामदेवःपूषाग्निरनुष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । ॐ पूषणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्ष त । सइमांदेवःपूषाप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा ॥ इतिपूर्ववद्धावयित्वापूषाग्नयइदंनममेतित्यक्त्वापूर्ववदमोहमस्मीत्यग्निंपरिणी येममश्मानमित्यश्मानमारोहयेत् । ततोवधूर्वरोवावशिष्टान्सर्वांल्लाँजानात्माभिमुखंशूर्पकोणेनजुहोति । तदावरःप्रजापतयइ तिस्मृत्वास्वाहेत्युच्चार्यप्रजापतयइदंनममेतित्यजेत् । अग्निपरिणयनाश्मारोहणेनस्तः । ततोवरः । प्रत्वामुंचामीतिद्वयोःसूर्यासा वित्रीसूर्यासावित्री आद्यात्रिष्टुप्द्वितीयानुष्टुप् । शिखाविमोचनेवि० । ॐ प्रत्वामुंचामिवरुणस्यपाशाद्येनत्वाबध्नात्सवितासु शेवः । ऋतस्ययोनौसुकृतस्यलोकेरिष्टांत्वासहपत्यादधामि ॥ इतिदक्षिणशिखांविमुंचति । ॐ प्रेतोमुंचामिनामुतःसुबद्धाममु तस्करम् । यथेयमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रासुभगासति ॥ इत्युत्तरशिखाम् ॥ शिखाबंधनाभावे नविमोकः । अथाग्नेरुदीच्यांसप्ततंडु लराशीन्पश्चिमादितोवध्वादक्षिणपादेनवरःक्रमेणाभ्युत्क्रामयेन्मंत्रैः । तत्र इषएकपदीभवसामामनुव्रताभव । पुत्रान्विंदावहैब हूंस्तेसंतुजरदष्टयः इतिप्रथमं । ऊर्जेद्विपदीभवेत्यादिनाद्वितीयं । रायस्पोषायत्रिपदीभवेत्यादिनातृतीयं । मायोभव्यायचतु

गोविंदायेतिदक्षकरंमृजेत्। विष्णवे० मधुसूदनायेतिद्वाभ्यां ऊर्ध्वाधरोष्ठौमृजेत् तत्रोर्ध्वोष्ठस्यांगुल्यग्रैःस्पर्शः। त्रिविक्रमायेतिओष्ठौमार्जयेत्। वामनायेतिजलमभिमंत्र्य श्रीधरायेतिवामकरंक्षालयेत्। हृषीकेशायेतिदक्षपादंप्रक्षाल्य पद्मनाभायेतिवामपादंप्रक्षालयेत्। दामोदरायेतिमूर्धानं प्रोक्षेत्। संकर्षणायेतिऊर्ध्वोष्ठंप्रोक्षेत्। वासुदेवायेतिदक्षनासापुटंप्रोक्षेत्। प्रद्युम्नायेतिवामनासापुटंप्रोक्षेत्। अयंनासिकयोःस्पर्शोऽङ्गुष्ठतर्जनीभ्याम्। अनिरुद्धायेतिदक्षनेत्रस्पर्शः। पुरुषोत्तमायेतिवामनेत्रस्पर्शःअंगुष्ठानामिकाभ्याम्। अधोक्षजायेतिदक्षकर्णस्पर्शः। नारसिंहायेतिवामकर्णस्पर्शःअंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्याम्। ताभ्यामेव अच्युतायेतिनाभिस्पर्शः। जनार्दनायेतिहृदयस्पर्शस्तलेन उपेंद्रायेतिमूर्धस्पर्शःपाणिना। हरयइतिदक्षभुजस्पर्शः श्रीकृष्णायेतिवामभुजस्पर्शःअंगुल्यग्रैरिति। प्रणवपूर्वकाणामेवनाम्नांसर्वत्रोहः। केचनकेशवायस्वाहेत्याकारकाणिस्वाहांतान्येवनामानिप्रयुंजते। एवमाचमनविधावशक्तस्त्रिःपीत्वाकरंप्रक्षाल्यदक्षकर्णंस्पृशेत्। अन्येऽपिप्रकाराः—त्रैवर्णिकैर्गायत्रीमंत्रपादत्रयेण त्रिःप्राश्यव्याहृतित्रयेणवा हस्तंप्रक्षाल्यदक्षिणकर्णस्पर्शःकार्यइत्यादयोविस्तरभियानात्रसंगृहीताः इत्याचमनविचारः॥

पवित्रलक्षणम्। चंद्रोदयेऽत्रिः—'उभयानामिकाभ्यांतुधार्येदर्भपवित्रके'। मार्कंडेयः—'चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्यपवित्रकम्। एकैकन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमम्'। स्मृत्यर्थसारेतु—'सर्वेषांवाभवेद्वाभ्यांपवित्रंयत्रकुत्रचित्'। भरद्वाजः—'अत्रोक्तसंख्यपिंजूलान्येकीकृत्यसगंयथा। मूलानिदक्षिणेहस्तेधृत्वाऽग्राण्यन्यपाणिना॥ दक्षहस्तेनतद्वाममनुवर्त्त्यप्रदक्षिणम्। तथैवाग्रेणचावेष्ट्यकुर्याद्ग्रंथिंयथादृढाम्'। वृत्तग्रंथिलक्षणं हेमाद्रौगारुडे—'अधःप्रदक्षिणीकृत्यशिरांपाशंप्रवेशयेत्। वैष्णवेनैवमार्गेणवृत्तग्रंथीपवित्रके'॥ वैष्णवोमार्गःपश्चाद्भागः। ब्रह्मग्रंथिरपि तत्रैव—'संत्यज्यवैष्णवंमार्गंब्राह्ममार्गविमिश्रितम्। सकृत्प्रदक्षिणीकृत्यब्रह्मग्रंथिःसउच्यते'॥ कर्तुरभिमुखप्रदेशोब्रह्ममार्गः। ब्राह्मे—'मंत्रविनाधृतंयत्तत्पवित्रमफलंभवेत्। तस्मात्पवित्रंमंत्राभ्यांधारयेदभिमंत्र्यच॥ पवित्रंतेतुइत्यादिमंत्रद्वितयमस्यतु। प्रणवस्त्वस्यमंत्रःस्यात्समस्ताव्याहृ

प्पदीभवेत्यादिनाचतुर्थं । प्रजाभ्यःपंचपदीभवेत्यादिनापंचमं । ऋतुभ्यःषट्पदीभवेत्यादिनाषष्ठं । सखासप्तपदीभवेत्यादिनास
प्तमंराशिं । भवेत्यादेःसर्वत्रानुषंगः । ततःपूर्वस्थापितमुदकुंभंकेनचिदानाय्यतत्रस्थएववरःस्वशिरसावधूशिरःसंयोज्यकलशस्थ
मुदकमादायादावात्मशिरःपश्चाद्वधूशिरःशांतिरस्त्वित्यादिपंचदशमंत्रैरभिषिच्यस्वासनेउपविश्याज्येनस्विष्टकृद्धोमंकृत्वाइध्मस
न्नहनहोमादिबर्हिषिपूर्णपात्रनिनयनांतंसमाप्यविभूतिवंदनंकृत्वोंचमइत्युपस्थायपूर्वबद्धोत्तरीयांतौतूष्णींविस्रस्य दिनविवाहेसायं
संध्यामुपास्यध्रुवारुंधतीसप्तर्षिप्रभृतीन्वध्वासहदृष्ट्वा जीवपत्नीप्रजांविंदेयइतिवध्वावाचयेत् । ततोवधूर्वाङ्नियमंविसृजेत् । रात्रि
विवाहेसायंसंध्यामनुपास्यैवध्रुवादिदर्शनं । प्रदोषकालोपलक्षणमेतत् । तेनमेघादिनानक्षत्रादर्शनेपितस्मिन्कालेवाग्विसर्गः ।
उत्पातादिनाचदिवानक्षत्रदर्शनेपिनविसर्गः । एतदादिविवाहाग्निमभिरक्षेत् । विवाहादारभ्यदंपतीगृहप्रवेशनीयहोमोत्तरंत्रिरा
त्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंवायावदक्षारालवणाशिनावलंकुर्वाणावधःशायिनौब्रह्मचारिणौस्याताम् । ब्राह्मण्याश्चवृद्धायाजीवपतिकाया
जीवप्रजायागृहेएतांरात्रिंवसेताम् । ग्रामांतरेगंतव्येयद्यंतरावासःस्यात्तदायंविधिः । स्वग्रामविवाहेतुन ॥ इतिविवाहहोमः ॥

अथगृहप्रवेशनीयहोमः ॥ ॥ अयंचगृह्यकृताप्रयाणविधेरनंतरमुक्तत्वात्समाख्यावशाच्चविवाहदिनेदिनांतरेवास्वगृहएव
गत्वाकर्तव्यइतिमुख्यःकल्पः । इदानींशिष्टास्तुश्वशुरगृहएवकुर्वंति । अत्रयथाचारंव्यवस्था । प्रयोगपारिजातेप्येवम् ॥ ॥

अथप्रयोगः ॥ ॥ वरःस्वगृहेदेशकालौसंकीर्त्यममविवाहाग्नेर्गृह्यत्वसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंगृहप्रवेशनीयहोमंकरि
ष्ये । इत्यादिसंकल्प्य स्थंडिलकरणाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वा श्वशुरगृहेविवाहहोमानंतरमेवैतत्करणेतुअग्नेःस्थापितत्वात्संकल्प

मात्रं कृत्वा प्रत्यगग्नेःस्वदक्षिणदेशेप्राग्ग्रीवमुपरिलोमकमानडुहंचर्मास्तीर्यतस्मिन्वधूमुपवेश्य तयान्वारब्धोगृहप्रवेशनीयहोमेदेव
तापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्यइतिसंकल्प्य अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा सूर्यासावित्रींचतुर्वारमाज्येन
शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वाव्याहृतिभिरग्नौसमिधावाधायपरिसमूहनादिकुर्यात् । तयान्वारब्धइध्माधानाद्याज्यभागांतंकृत्वा
आन.प्रजामितिचतसृणासूर्यासावित्रीसूर्यासावित्री प्रथमाजगती द्वितीयात्रिष्टुप् तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ गृहप्रवेशनीयप्र
धानाज्यहोमेवि० । ॐ आनंःप्रजांजनयतुप्रजापतिराजरसायसमनक्त्वर्यमा । अदुर्मंगलीःपतिलोकमाविंशशंनोभवद्विपदेशं
चतुष्पदेस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्याइदंनमम । ॐ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः । वीरसूर्देवकामास्योनाशं
नोभवद्विपदेशंचतुष्पदेस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्या० । ॐ इमांत्वमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रासुभगांकृणु । दशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकृ
धिस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्या० । ॐ सम्राज्ञीश्वशुरेभवसम्राज्ञीश्वश्र्वांभव । ननांदरिसम्राज्ञीभवसम्राज्ञीआधिदेवृषुस्वाहा ॥ सूर्या
सावित्र्या० । समंजंत्वित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् दधिप्राशनेआज्यशेषेणवाहृदयांजनेवि० । ॐ समंजंतुविश्वेदेवाःसमा
पोहृदयानिनौ । संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौ । इत्यनेनसकृत्पठितेनसकृत्प्राश्यपत्नीमपिप्राशयेत् । हुतशिष्टाज्येनवास्व
स्यपत्याश्चहृदयांजनंकार्यम् । हस्तंप्रक्षाल्याज्येनस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पतिपुत्रवतीभिःकृतनीराजनौदंपतीद्विजाशिषोगृ
हीत्वामुदितौतिष्ठेताम् । अत्रविशेषमाहाचार्यः—अर्धरात्रेव्यतीतेतुपरेद्युःप्रातरेवहि । गृहप्रवेशनीयःस्यादितियज्ञविदोविदुः ॥
इति । ततोविवाहाद्द्वितीयाहेदंपतीअप्सरोगंधर्वौभूत्वामहादेवीं तृतीयाहेस्वाहाग्नीभूत्वाकालिकां चतुर्थाहेमानवौभूत्वाशांकरीमा

वाहनादिभिःपूजयेताम् । गृहप्रवेशनीयांतेपूर्वोक्तंत्रिरात्रादिकालव्रतंचरित्वाविवाहकालेवध्वापरिहितंवासःप्रक्षाल्य सत्येनोत्त भिताभूमिरित्यादिसूक्ताख्यसूर्यापाठतोऽर्थतश्चजानतेब्राह्मणायवरोदद्यात् । ततोव्रतसंपूर्त्यर्थंयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितितानुक्त्वा ॐ स्वस्तीतितैर्वाचयेत् ॥ इतिगृहप्रवेशनीयहोमः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ऐरिणीदानम् ॥ ॥ अथविवाहाच्चतुर्थदिनरात्रौतत्रभद्रादिसंभवेदिनएववाशिष्टाचारप्राप्तंवरमात्रेतत्समायैवाऐरिण्याख्यक्षुद्रषोडशवंशशूर्पयुतमहावंशपात्रदानंकार्यंकन्यादात्रा । सवस्त्रफलतांबूलंदंपत्योर्वंशवर्धनम् । ऐरिण्याख्यंवंशपात्रंपक्वान्नैःपरिपूरितम् ॥ करकैरुद्रसंख्याकैःसुवर्णपरिपूरितैः । एतावदैरिणीरूपंकर्तव्यंकिलसूरिभिः ॥ एवंसंपाद्यकन्यादातासभार्योदेशकालौसंकीर्त्य विवाहस्यसंपूर्णफलप्राप्तयेवरस्यतत्पितृमात्रादीनांतत्पक्षीयाणांचयथाविभवंवस्त्रादिभिःपूजनमहंकरिष्यइतिसंकल्प्य वरतत्पितृमातृभ्रात्रादिभ्यःक्रमेणयथाविभवंपट्टपटीदुकूलवस्त्रादिदत्त्वा पुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्य ममोमामहेश्वरप्रीतिद्वाराकन्यादानफलसंपूर्णतायैवंशाभिवृद्धयेचऐरिणीपूजनंवरमात्रेऐरिणीदानंचकरिष्ये । ऐरिणित्वमुमादेवीमहेशोगिरिजापतिः । अतस्त्वांपूजयिष्यामिऐरिणींसर्वकामदाम् ॥ सवस्त्रांचसदीपांचशूर्पैःषोडशभिर्युताम् । वरमात्रेप्रदास्यामिकन्यादानस्यसिद्धये ॥ इतिसंकल्प्यमहावंशपात्रेउमामहेश्वरौषोडशोपचारैःपूजयित्वा वंशपात्रंवरमात्रेदत्त्वामंत्रान्पठेत् । वंशोवंशकरःश्रेष्ठोवंशोवंशसमुद्भवः । अनेनवंशदानेनतुष्टोवृद्धिंकरोतुमे ॥ वंशपात्रमिदंपुण्यंवंशजातसमुद्भवम् । वंशानामुत्तमंदानमतःशांतिंप्रयच्छमे ॥ वंशपात्राणिसर्वाणिमयासंपादितानिवै । उमाकांतायदत्तानिममगोत्राभिवृद्धये ॥ वंशवृद्धिकरंदानंसौभाग्यादिसमन्वि

तम् । वस्त्रेणाच्छादितंपूगफलहेमसमन्वितम् ॥ सर्वपापक्षयकरंनानाद्रव्यैस्तुपूरितम् । दानानामुत्तमंदानमतःशांतिंप्रयच्छमे ॥ इति । ततःकन्यांवरपितृमातुत्संगयोःपृथगुपवेश्यपृथक्तौप्रार्थयेत् । अष्टवर्षात्वियंकन्यापुत्रवत्पालितामया । इदानींतवपुत्राय दत्तास्नेहेनपाल्यताम् ॥ इति । वरमात्रावधूमात्रादितत्पक्षसुवासिनीभ्यःसकंचुकक्षुद्रवंशशूर्पवायनदानादिवध्वाकारणीयमित्या चारप्राप्तंयथाचारंज्ञेयम् । इदमैरिणीपूजादिवधूपितृमातृभ्यामभुक्तवद्ध्यांकृत्वाभोजनंकार्यम् ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतेप्रयो गरत्नेऐरिणीपूजादिचतुर्थदिनकृत्यम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

[आशीर्वचनमंत्राः ॥ ॥ ॐ अविधवाभववर्षाणिशतंसाग्रंतुसुव्रता । तेजस्वीचयशस्वीचधर्मपत्नीपतिव्रता ॥ जनयद्ब हुपुत्राणिमाचदुःखंलभेत्कंचित् । भर्तातेसोमपानित्यंभवेद्धर्मपरायणः ॥ अष्टपुत्राभवत्वंचसुभगाचपतिव्रता । भर्तुश्चैवपितुर्भ्रा तुर्हृदयानंदिनीसदा ॥ इंद्रस्यतुयथेंद्राणीश्रीधरस्ययथाश्रिया । शंकरस्ययथागौरीतद्भर्तुरपिभर्तरि ॥ अत्रेर्यथानुसूयास्याद्वसिष्ठ स्याप्यरुन्धती । कौशिकस्ययथासतीतथात्वमपिभर्तरि ॥ ध्रुवैधिपोष्यामयिमह्यंत्वादाद्बृहस्पतिः । मयापत्याप्रजावतीसंजीव शरदःशतम् ॥ ॥ ॐ प्रसुग्मंताधियसानस्यसक्षणिंवरेभिर्वराँअभिषुप्रसीदतः । अस्माकमिंद्रउभयंजुजोषतियत्सोम्यस्यांधसो बुबोधति ॥ यान्द्रयासिदिव्यानिरोचनाविपार्थिवानिरजसापुरुष्टुत । येत्वावहन्तिमुहुरध्वराँउपतेसुवन्वंतुवग्वनाँअराधसः ॥ तदिन्मेच्छन्त्सद्वपुषोवपुष्टरंपुत्रोयज्जानंपित्रोरधीयति । जायापतिंवहतिवग्नुनासुमत्पुंसइद्भद्रोवहतुःपरिष्कृतः ॥ तदित्सधस्थ

१ अष्टवर्षेत्यत्रस्थाववर्तमानवत्सरोद्वाे मातृपित्रेतरश्चात्रोत्संगोपवेशनेइदानींचतवश्चात्रइत्यादियथायथमूह्यम् ।

मभिचारुंदीधयगावोयच्छासंन्वह्रतुंनधेनवः । मातायन्मन्तुर्यूथस्यपूर्व्याभिवाणस्यसप्तधातुरिज्जनः ॥ प्रवोच्छारिरिचेदेवयुष्प
दमेकोरुद्रेभिर्यातितुर्वणिः । जरावायेप्वमृतेपुदावनेपरिवऊमेभ्यःसिंचतामधु ॥ निधीयमानमपगूळ्हमप्सुप्रमेदेवानांव्रतपाउ
वाच । इंद्रोविद्वाँअनुहित्वाचचक्षतेनाहमग्नेअनुशिष्टआगाम् ॥ अक्षेत्रवित्क्षेत्रविदंह्यप्राट्सप्रैतिक्षेत्रविदानुशिष्टः । एतद्वैभद्रम
नुशासनस्योतस्रुतिंविदत्यंजसीनाम् ॥ अद्येदुप्राणीदममन्निमाहापीवृतोअधयन्मातुरूधः । एमेनमापजरिमायुवानमहेळन्वसुः
सुमनाबभूव ॥ एतानिभद्राकलशक्रियामकुरुश्रवणददतोमघानि । दानइद्वोमघवानःसोअस्त्वयंचसोमोहृदियंबिभर्मि ॥ ॥
ॐ कनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावम् । सुमंगलश्चशकुनेभवासिमात्वाकाचिदभिभाविश्व्याविदत् ॥ मात्वाश्ये
नउद्वधीन्मासुपर्णोमात्वाविददिषुमान्वीरोअस्ता । पित्र्यामनुप्रदिशंकनिक्रदत्सुमंगलोभद्रवादीवदेह ॥ अवक्रन्ददक्षिणतोगृ
हाणांसुमंगलोभद्रवादीशकुंते । मानःस्तेनईशतमाघशंसोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ प्रदक्षिणिदभिगृणंतिकारवोवयोवदंतऋतु
थाशकुंतयः । उभेवाचौवदतिसामगाइवगायत्रंचत्रैष्टुभंचानुराजति ॥ उद्गातेवशकुनेसामगायसिब्रह्मपुत्रइवसवनेषुशंससि ।
वृषेववाजीशिशुमतीरपीत्यासर्वतोनःशकुनेभद्रमावदविश्वतोनःशकुनेपुण्यमावद ॥ आवदंस्त्वंशकुनेभद्रमावदतूष्णीमासीनः
सुमतिंचिकिद्धिनः । यदुत्पतन्वदसिकर्करिर्यथाबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥] इत्याशीर्मंत्राः ॥

अथदेवकोत्थापनमंडपोद्वासनविधिः ॥ ॥ तत्रकालः—समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनंबुधः । षष्ठंचविषमंनेष्टंमुक्त्वा
पंचमसप्तमौ ॥ समेषुषष्ठंविषमेषुपंचमसप्तमातिरिक्तदिनंनात्रेष्टमित्यर्थः । उक्तकालेमंडपांतःसपत्नीकःस्वासनेउपविश्याचम्यप्रा

णानायस्यदेशकालसंकीर्तनादिकृत्वा अथविवाहांगत्वेनस्थापितदेवतानामुत्थापनंमंडपोद्वासनंपुण्याहवाचनंचकरिष्येइतिसंक
ल्प्य सर्वादेवताःप्रत्यहनरपूजयित्वा ॐ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेदेवयंतस्त्वेमहे । उपप्रयंतुमरुतःसुदानवइंद्रप्राशूर्भवासचा ॥ अभ्यार
मिदद्रयोनिषिक्तंपुष्करेमधु । अनुतस्यविसर्जने ॥ इतिविसृज्य भगवत्यादीनांमंडपांतस्तैलाभ्यंगोद्वर्तनोष्णोदकस्नानानिकारयि
त्वानेष्टनसूत्रमुन्मुच्यस्वस्तिवाचनंकुर्यात्। ततोद्विजैरभिषेकःकार्यः। अभिषेकांतेपुरोधास्तच्छाखादिवंशपात्रेनिधायतदुपरिप्रक्षि
प्ताभिषेकजलंसकुटुंबयजमानशिरसिकिंचित्स्नानयेत् । प्रेतिचेतिचेत्येतद्वैसर्वस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियःस्यात्त
मेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छतिस्वस्तिपुनरागच्छति । इतिब्राह्मणंपठेत् । एवंत्रिःकुर्यात् । ततःकर्तास्वशिर
सिबद्धांजलिरसङ्गोन्नेषद्वसुपद्वसुमासेपुशोभनमस्त्वितिद्विजान्प्रार्थयेत् । तेचतथास्त्वितिब्रूयुः । ततोद्विजांश्चंदनतांबूलद
क्षिणादिनापूजयित्वातदाशिषोमंत्रोक्ताःगृह्णीयात् इत्यादिदेशकुलाचारानुसारेणकार्यम् । इतिनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्नेदेव
कोत्थापनादिप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथनव्याःप्रथमगृहप्रवेशः ॥ ॥ वधूप्रवेशःप्रथमेतृतीयेशुभप्रदःपंचमकेतथाहि । द्वितीयकेवाथचतुर्थकेवाषष्ठेवियोगाम
यदुःखदःस्यात् । लल्लः—स्वभवनपुरप्रवेशेदेशानांविप्लवेतथोद्वाहे । नववध्वागृहगमनेप्रतिशुक्रविचारणानास्ति । मांडव्यः—
नित्ययानेगृहेजीर्णेप्राशनांतेषुसप्तसु । वधूप्रवेशेमांगल्येनमौढ्यंगुरुशुक्रयोः ॥ ज्योतिःप्रकाशे—वामेशुक्रेनवोढायाःसुखंहा
निश्चदक्षिणे । धनंधान्यंचपृष्ठस्थेसर्वनाशःपुरःस्थिते ॥ नवोढायास्तुवैधव्यंयदुक्तंसंमुखेभृगौ । तदेवंविबुधैर्ज्ञेयंकेवलंतुद्विरा

गमे ॥ पूर्वतोभ्युदितेशुक्रेप्रयायाद्दक्षिणांपरे । पश्चिमाभ्युदितेचैवयायात्पूर्वोत्तरेदिशौ ॥ तथाभाद्रपदमासमारभ्यपूर्वादिमु ख्यदिक्षुप्रतिदिशंमासत्रयंकपाटंज्ञेयम् । चैत्रमारभ्यपूर्वाद्यष्टदिक्षुमुख्यदिशिमासद्वयंविदिक्ष्वेकमासंक्रमेणकंटकंजानीयात् । इदंद्वयंग्रामांतरेनववधूगमनेवर्ज्यम् । नियतकालेपिकदाचिन्निषेधमाहगर्गः—व्यतीपातेचसंक्रांतौग्रहणेवैधृतावपि । श्राद्धंवि नाशुभंनैवप्राप्तकालेपिमानवः ॥ तथा—अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेत् ॥ इति । 'ॐ इहप्रियंप्रजयातेसमृध्यता मस्मिन्गृहेगार्हपत्यायजागृहि । एनापत्यातन्वं१ संसृजस्वाधाजिव्रीविदथमावदाथः ॥ इतिवधूंगृहंप्रवेश्यसवधूकोवरोगणपतिंल क्ष्मींचयथाचारंसंपूज्यपुण्याहंवाचयित्वाविप्राशिषोगृह्णीयात्। (नवोढानिवासविचारः) विवाहात्प्रथमेपौषेआषाढेचाधिमासके । भर्तुर्गृहेवसेन्नस्त्रीचैत्रेतातगृहेतथा । इतिवधूगृहगमनविधिः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथविवाहेआशौचादिप्राप्तौनिर्णयः ॥ ॥ विधिवत्कृतेकन्यावरणेत्रिरात्राद्व्रतसमाप्तिपर्यंतंमध्येआशौचप्राप्तौतदपोहास द्यः शौचंविधीयतइतिचंद्रिकाकारआह । तत्रयाज्ञवल्क्यः—दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे । आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौ चंविधीयते॥ इति । दातुर्वरस्यकन्यायाःसद्यःशौचंविधीयतइत्यर्थः । बृहस्पतिः—विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके । पूर्वसंक ल्पितार्थेषुनदोषःपरिकीर्तितः ॥ षट्त्रिंशन्मते—विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके । परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः ॥

१ उद्वाहात्प्रथमेशुचौयदिवसेद्भर्तुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननींक्षयेनिजतनुंज्येष्ठेपतिज्येष्ठकम् । पौषेचश्वशुरंपतिंचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालयेतिष्ठं- तीपितरंनिहंतिनभयंतेषामभावेभवेत् ।

विष्णुः—व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेऽर्चनेजपे । प्रारब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकम् ॥ प्रारंभश्चतेनैवोक्तः—प्रारंभोवरणंयज्ञे
संकल्पोव्रतसत्रयोः । नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रिया ॥ इति । नांदीमुखावधिश्चावश्यकत्वेधिकउक्तः—एकविंशत्यह
र्यज्ञेविवाहेदशवासराः । त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धंविधीयते ॥ इति । तेनएकविंशत्याद्यहरंतःपातियथायज्ञादिभवतितथा
आवश्यकेयज्ञादौपूर्वंनांदीश्राद्धंकुर्यादित्यर्थः । प्रारंभाभावेपिकन्यायाअधार्यत्वेसंनिहितलग्नांतराभावेचहोमादिपूर्वकंविष्णुर
नुज्ञामाह—अनारब्धविशुद्ध्यर्थंकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् । गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुध्यतिसूतकी ॥ इति । उपकल्पितबहुसंभा
रस्यापिसंनिहितलग्नांतराभावेनसंभारधारणाशक्तावाशौचाभावमाहविष्णुः—नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोःपूर्वसंभृतयोरिति ॥ ॥
अथविवाहकालेकन्याऋतुमतीचेत्तत्राहयज्ञपार्श्वः—विवाहेविततेतंत्रेहोमकालउपस्थिते । कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वीतयाज्ञि
कः ॥ स्नापयित्वातुतांकन्यामर्चयित्वायथाविधि । युंजानामाहुतिंहुत्वाततःकर्मणियोजयेत् ॥ आहुतिमंत्रस्तैत्तिरीयशाखा
यां—युंजानःप्रथमंमनस्तत्त्वायसविताधियः । अग्निंज्योतिर्निचाय्यपृथिव्याअध्याभरत् ॥ इति । यद्वा—विवाहहोमेप्रक्रां
तेयदिकन्यारजस्वला । त्रिरात्रंदंपतीस्यातांपृथक्शय्यासनाशनौ ॥ चतुर्थेहनिसंस्नातौतस्मिन्नग्नौयथाविधि ॥ इति । जुहुयाता
मितिशेषः । इतिविवाहेआशौचरजोदोषादिनिर्णयः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
अथप्रसंगात्पुनर्विवाहउच्यते ॥ ॥ कृतेविवाहेपंचांगशुद्धिराहित्यादिदोषश्चेज्ज्ञातस्तदाज्योतिःशास्त्रोक्तकालविशेषेपुनर्वि
वाहःकार्यः । तदाहनृसिंहःश्रीधरीये—पुनर्विवाहंवक्ष्यामिदंपत्योःशुभवृद्धिदम् । लग्नेंदुलग्नयोर्दोषेग्रहतारादिसंभवे ॥

अन्येष्वशुभकालेषुदुष्टयोगादिसंभवे । विवाहेचापिदंपत्योराशौचादिसमुद्भवे ॥ तस्यदोषस्यशांत्यर्थंपुनर्वैवाह्यमिष्यते । अयनं चोत्तरंश्रेष्ठंवर्धयेत्तुविशेषतः ॥ आषाढमार्गशीर्षौद्वौवर्ज्यौशेषाःशुभावहाः । विवाहोक्तर्क्षतिथ्यंशराशिवारादिवर्गजाः ॥ करणायोगसंज्ञानिग्रहगोचरयोगकाः । तस्मिन्विवाहसमयेशुभदाश्चतथैवहि । पूर्वाह्णेपूर्वरात्रौचविवाहःशुभदोभवेत् । इति ॥ ७ ॥

अथद्वितीयादिविवाहविधिः ॥ ॥ तत्राधिवेदनीयाआहयाज्ञवल्क्यः—सुरापीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा । स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा ॥ अधिविन्नातुभर्तव्यामहदेनोन्यथाभवेत् ॥ अधिवेत्तव्या तदुपरिद्वयंतरंकर्तव्यमित्यर्थः । आपस्तंबः—धर्मप्रजासंपन्नेदारेनान्यांकुर्वीतेति । अधिवेदनेप्रतीक्षाकालंमनुराह—वंध्याष्टमेधिवेत्तव्यादशमेतुमृतप्रजा । एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ इति । संग्रहे—अप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्यजेत् । मृतप्रजांपंचदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥ रत्यर्थंतुविवाहांतरेविशेषः—एकामुत्क्रम्यकामार्थमन्यांलब्धुंयइच्छति । समर्थस्तोषयित्वार्थैःस्वन्यांरम्यांसमुद्वहेत् ॥ याज्ञवल्क्यस्तु—आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् । त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्योभरणंस्त्रियाः ॥ सधनोधनतृतीयांशमधनोऽशनाच्छादनात्मकभरणंदाप्यइत्यर्थः । यात्वेतावताऽपरितुष्टागृहान्निर्गच्छेत्तांप्रत्याहमनुः—अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रोषितागृहात् । सासद्यःसंनिरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसंनिधौ ॥ इति । बहुभार्योज्येष्ठयैवसहधर्मंसपत्नीकसाध्यंकुर्यादितिहेमाद्रौकात्यायनः—अग्निशिष्टादिशुश्रूषांबहुभार्यःसवर्णया । कारयेत्तद्बहुत्वंचेज्ज्येष्ठयागर्हितानचेत् ॥ इति । शिष्टशुश्रूषा आतिथ्यादिपूजा । साचपत्नीसंपाद्यधर्ममात्रोपलक्षणार्था । गर्हिताधर्मायोग्यत्वापादकपातित्यादिदोषवतीनचेदि

त्यर्थः। तादृशीचेन्नतया किंत्वनेवंविधयाकनिष्ठयापिकारयेत् ॥ याज्ञवल्क्यः—सत्यामन्यांसवर्णायांधर्मकार्यंनकारयेत् । सव
र्णासुविधौधर्म्येज्येष्ठयानविनेतरा ॥ आन्यां सवर्णा । इदंचाधानेसहाधिकृतानेकभार्याविषयम् । अनधिकृतायास्तुप्रसक्त्य
भावएव । तत्रापिकेवलक्रत्वर्थमाज्यावेक्षणादियजमानौदुंबरीसन्मानवदेकयैवसवर्णयाज्येष्ठयाकारयेत् । पत्नीसंनहनादितुकर्तृ
संस्कारकंसहाधिकृताभिःसर्वाभिरित्यादिमीमांसामांसलमनसांसुविज्ञानम् । स्मार्ताग्निसाध्येतुकर्मणिसर्वासांसहाधिकारः ।
प्रथमविवाहाग्नावेवापरविवाहहोमाविधानात्तदसंभवेग्निद्वयसंसर्गविधानाच्च । अतस्तत्राप्युक्तएवकर्मसुकर्तृविवेकः । द्वितीया
दिविवाहेअग्निनियममाहहोमायकात्यायनः—सदारोन्यान्पुनर्दारानुद्वोढुंकारणांतरात् । यदीच्छेदग्निमान्कुर्वन्क्वहोमोस्यविधी
यते ॥ स्वाग्नावेवभवेद्धोमोलौकिकेनकदाचन ॥ इति । अयंचनियमःसंभवे । ग्रामांतरादावसंभवेतुलौकिकाग्नौहुत्वातयोर्यथा
कालंवक्ष्यमाणःसंसर्गविधिःकार्यः । अत्रद्वितीयादिविवाहेजीवत्पितृकोपिस्वयमेवनांदीश्राद्धंकुर्यात् ।—नांदीश्राद्धंपिताकुर्या
दाद्येपाणिग्रहेपुनः । अतऊर्ध्वंप्रकुर्वीतस्वयमेवतुनांदिकम् ॥ इतिस्मृतेः । तत्रपितृवर्गंविहायमातृमातामहवर्गयोःकुर्यात् । मात
रिजीवत्यांमातामहवर्गस्यैव । तस्मिन्नपिजीवतिद्वारलोपाद्वृद्धिश्राद्धलोपएव । सोपिसाग्निकश्चेद्येभ्यःपितादद्यात्तेभ्यःस्वयमेवद
द्यात् । येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकइतिवचनात् । अन्यःअसाग्निकोपिपितृदेवताभ्योदद्यात् नतुलोपः । वृद्धौतीर्थे
चसंन्यस्तेतातेचपतितेसति । येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतः ॥ इतिमैत्रायणीयपरिशिष्टादित्यादिरसत्कृतेत्रिस्थलीसे

तीस्तुया' ॥ पृथ्वीचंद्रोदये—'धृतंपवित्रंकर्मांतेग्रंथिमुक्त्वातुतत्त्यजेत्' । हेमपवित्रप्रशंसा—'सर्वाण्येवपवित्राणिकुशकाशमयानिच । तानि हेमपवित्रस्यकलांनार्हंतिषोडशीम्' इति । इदंचशास्त्रीयपंचगुंजारूपमाषमानेनषोडशमाषमितं (अशीतिगुंजात्मकं) ब्रह्मग्रंथियुतंधार्यंनन्यूनाधिकमितिप्रमाणविदः ॥ इतिपवित्रलक्षणसंक्षेपः ॥

प्राणायामविचारः । माधवीयेबृहस्पतिः—'बद्धासनंनियम्यासून्स्मृत्वाचर्ष्यादिकंततः । संनिमीलितदृङ्मौनीप्राणायामंसमभ्यसेत्' ॥ योगीयाज्ञवल्क्यः—'कुंभकःपूरकोरेच्यःप्राणायामस्त्रिलक्षणः । नासिकाकृष्टउच्छ्वासोध्मातःपूरकउच्यते ॥ कुंभकोनिश्चलश्वासोरिच्यमानस्तु रेचकः' इति । कृष्णभट्टीयेसंग्रहे—'दशप्रणवसंयुक्तांगायत्रींशिरसासह । त्रिःपठेदायतप्राणःप्राणायामःसउच्यते' । सप्तव्याहृतीनामादौसप्त सावित्र्याआदावेकइत्यष्टप्रणवाः शिरसआदावंतेचैकैकइतिदशप्रणवाज्ञेयाः।सचेत्थम्—प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःपरमात्मादेवतादैवीगायत्रीछंदः॥ सप्तानांव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगोतमात्रिवसिष्ठकश्यपाऋषयः अग्निवाय्वादित्यबृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वदेवादेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छंदांसि ॥ गायत्र्याविश्वामित्रऋषिः सवितादेवता गायत्रीछंदः ॥ गायत्रीशिरसःप्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्माग्निवाय्वादित्यादेवताः यजुश्छंदः । प्राणायामेविनियोगः । सर्वांगुलिभिस्तर्जनीमध्यमाऽनामिकांगुलिभिर्वानासांधृत्वा दक्षिणेनवायुमाकृष्यरोधयेत् ॐ भूः ॐभुवः ॐसुवः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यं ॐतत्सवितुर्वरेण्यं० प्रचोदयात् ओमापोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् इतिसप्रणवसप्तव्याहृतिगायत्रीशिरस्त्रिःपठित्वावामनासयावायुंविसृजेदितिप्राणायामः । विशेषविचारोऽन्यत्रमहानिबंधेषुद्रष्टव्यः । इतिप्राणायामः ॥

ब्राह्मणाऽनुज्ञा । ब्राह्मणाननुज्ञाप्यकर्माऽऽरभेत । बौधायनः । येतत्रब्राह्मणाःसंतितानुज्ञाप्यकुर्वीतयत्कारीस्यात्समृद्धमेवाऽस्यतदिति । यद्यत्कर्मकरोतितत्तद्ब्राह्मणाऽनुज्ञापूर्वंकृतंचेत्सांगंभवतीत्यर्थः इतिविद्यारण्याः ।

तौविस्तरोज्ञेयः । द्वितीयादिविवाहकालविशेषउक्तःसंग्रहे—प्रमदामृतवासरादितःपुनरुद्वाहविधिर्वरस्यच । विषमेपरिवत्सरेशु भोयुगुलेचापिमृतिप्रदोभवेत् ॥ जीवत्यांतुपूर्वपत्न्यांद्वितीयादिविवाहेनायंकालनियमः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथतृतीयमानुषीविवाहस्यनिषिद्धत्वात्तस्मिन्कर्तव्येऽर्कविवाहविधिः ॥ तृतीयानिषेधमाहमात्स्येकश्यपः—तृतीयांमानुषीं नैवचतुर्थीयःसमुद्वहेत् । पुत्रपौत्रादिसंपन्नःकुटुंबीसाग्निकोज्वलः । उद्वहेद्रतिसिद्ध्यर्थंतृतीयांनकदाचन । मोहादज्ञानतोवापिय दिगच्छेत्तुमानुषीम् । नश्यत्येवनसंदेहोगर्गस्यवचनंयथा ॥ अन्यत्रापि—तृतीयांयदिचोद्वाहेत्तर्हिसाविधवाभवेत् । चतुर्थादि विवाहार्थंतृतीयेर्कंसमुद्वहेत् ॥ आदित्यदिवसेवापिहस्तर्क्षेवाशनैश्चरे । शुभेदिनेवापूर्वाह्णेकुर्यादर्कविवाहकम् ॥ देशादिब्रह्मपुरा णेदर्शितम्—ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यांवासुपुष्पफलसंयुतम् । परीक्ष्ययत्नतोधस्तात्स्थंडिलादियथाविधि ॥ व्यासः—स्नात्वालंकृ तवासास्तुरक्तगंधादिभूषितम् ॥ सपुष्पफलशाखैकमर्कगुल्मंसमाश्रयेत् ॥ सुलक्षणेनसंयुक्तमर्कसंस्थाप्ययत्नतः ॥ अर्ककन्याप्र दानार्थमाचार्यंकल्पयेत्पुरा ॥ अर्कसंनिधिमागत्यतत्रस्वस्त्यादिवाचयेत् । नांदीश्राद्धंहिरण्येनअष्टवर्गान्प्रपूजयेत् ॥ पूजये न्मधुपर्केणनरंविप्रस्यहस्ततः । यज्ञोपवीतंवस्त्रंचहस्तकर्णादिभूषणम् । उष्णीषगंधमाल्यादिवरायास्मैप्रदापयेत् ॥ स्वशाखोक्तप्र कारेणमधुपर्कंसमाचरेत् । ब्रह्मपुराणे—यथाविधीत्यस्यानंतरं—कृत्वार्कंपुरतस्तिष्ठन्प्रार्थयेत्तंद्विजोत्तमः ॥ त्रिलोकवासिन्सप्ता श्वछाययासहितोरवे । तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु ॥ तत्राध्यारोप्यदेवेशंछाययासहितंरविम् । वस्त्रैर्माल्यैस्तथागंधैस्तन्मं त्रेणैवपूजयेत् ॥ तन्मंत्रेणआकृष्णेनेत्यादिना । अन्यत्रापि—श्वेतवस्त्रेणसंवेष्ट्यतथाकार्पासतंतुभिः । गंधपुष्पैःसमभ्यर्च्यतल्लिंगै

रभिषिंचयेत् । गुडौदनंतुनैवेद्यंतांबूलंचसमर्पयेत् ॥ व्यासः—अर्कंप्रदक्षिणंकुर्वन्जपेन्मंत्रमिमंबुधः—ममप्रीतिकरायेयंमयासृ
ष्टापुरातनी । अर्कजाब्रह्मणासृष्टाअस्माकंप्रतिरक्षतु । पुनःप्रदक्षिणीकुर्यान्मंत्रेणानेनमंत्रवित् ॥ नमस्तेमंगलेदेविनमः
सवितुरात्मजे । त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमइहागता ॥ अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहितायच । वृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्री
तिवर्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशय । ततश्चकन्यावरणंत्रिपुरुषंकुलमुद्धरेत् । आदित्यःसविताचार्कःपुत्रीपौत्रीच
नप्त्रिका । गोत्रंकाश्यपइत्युक्तंलोकेलौकिकमाचरेत् ॥ मुहूर्तेकंनिरीक्षेतस्वस्तिसूक्तमुदीरयन् । आशीर्भिःसहितैःकुर्यादाचार्यप्रमु
खैर्द्विजैः ॥ अथाचार्यसमाहूयविधिनातन्मुखाच्चताम् । प्रतिगृह्यततोहोमंगृह्योक्तविधिनाचरेत् । आचार्यस्यदानमंत्रमाहव्यासः—
अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् । गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रयइति । अंजल्यक्षतकर्माणिकृत्वाकंकणपूर्वकम् ।
यावत्पंचावृतंसूत्रेतावदर्कंप्रवेष्टयेत् ॥ स्वशाखोक्तेनमंत्रेणगायत्र्यावाथवाजपेत् । पंचीकृत्यपुनःसूत्रंस्कंधेवभ्रातिमंत्रतः ॥ बृह
त्सामेतिमंत्रेणसूत्ररक्षांप्रकल्पयेत् । अर्कस्यपुरतःपश्चाद्दक्षिणोत्तरयोस्तथा ॥ कुंभांश्चनिक्षिपेत्पश्चादाग्नेयादिच्चवेष्टयेत् ॥ सवस्त्रं
प्रतिकुंभंचत्रिसूत्रेणैववेष्टयेत् ॥ हरिद्रागंधसंयुक्तंपूजयेच्छीतलंजलं । प्रतिकुंभंमहाविष्णुंसंपूज्यपरमेश्वरं ॥ पाद्यार्घ्यादिनि
वेद्यांतंकुर्यान्नाम्नैवमंत्रवित् ॥ अत्रहोमप्रकारःशौनकेनदर्शितः—तृतीयस्त्रीविवाहेचसंप्राप्तेपुरुषस्यतु । अर्कविवाहंवक्ष्यामि
शौनकोहंविधानतः ॥ अर्कसंनिधिमागत्यतत्रस्वस्त्यादिवाचयेत् । नांदीश्राद्धंप्रकुर्वीतस्थंडिलंचप्रकल्पयेत् । अर्कमभ्यर्च्यसौर्या
चगंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ सौर्यासूर्यदेवत्यया आकृष्णेनेत्यादिऋचा । स्वयंचालंकृतस्तद्वद्वस्त्रमाल्यादिभिःशुभैः ॥ अर्कस्यो

त्तरदेशेतुसमन्वारब्धएतया । एतयाअर्ककन्यया । उल्लेखनादिकंकुर्यादाघारांतमतःपरम् । आज्याहुतीश्चजुहुयात्संगोभिरन
थैकया ॥ यस्मैत्वाकामकामायेत्येतयर्चाततःपरं । व्यस्ताभिश्चसमस्ताभिस्ततश्चस्विष्टकृद्भवेत् ॥ परिषेचनपर्यंतमयाश्चेत्यादिकंक्र
मात् ॥ प्रार्थनामंत्रादिविशेषमाहव्यासः—पुनःप्रदक्षिणंकृत्वामंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा ॥ अर्का
पत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षंतुमर्हसि ॥ इत्युक्त्वाशांतिसूक्तानिजप्त्वातांविसृजेत्पुनः ॥ गोयुग्मंदक्षिणांदद्यादाचार्यायचभक्तितः ॥ इत
रेभ्योपिविप्रेभ्योदक्षिणांचापिशक्तितः । तत्सर्वंगुरवेदद्यादंतेपुण्याहमाचरेत् ॥ अत्रपंचमदिनेकर्तव्यमुक्तंब्रह्मपुराणे—चतुर्थे
दिवसेतीतेपूर्ववत्तांप्रपूज्यच । विसृज्यहोममग्निंचविधिनामानुषींपराम् ॥ उद्वहेदन्यथानैवपुत्रपौत्राभिवृद्धिमान् । नपशून्नच
मित्राणिमंगलंनैवगच्छति ॥ एवमेतद्द्विजश्रेष्ठविधिनासम्यगुद्वहेत् । धनधान्यसमृद्धिश्चइच्छाशक्तिःपरत्रच ॥ इति ॥ ॥
अत्रैवसंक्षेपतःप्रयोगः ॥ ॥ उक्तेआदित्यवारादावुक्तदेशेयथोक्तार्कसमीपेगत्वाचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममतृतीयमा
नुषीविवाहजदोषाभावार्थंअर्कविवाहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य । आचार्यवरणस्वस्तिवाचनाभ्युदयिकंक्रमेणकुर्यात् । अत्रहोमेविशेषः ।
समिद्द्वयमादायदेशकालादिसंकीर्त्यार्कविवाहांगभूतंहोमंकरिष्ये । तदंगतयान्वाधानंकरिष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्याद्याघारां
तमुक्त्वा अत्रप्रधानंबृहस्पतिमग्निमग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्याद्यन्वाधायाघारांतंकृत्वा । संगोभिरित्यस्यां
गिरसोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् । अर्कविवाहांगभूताज्यहोमेवि० । ॐ संगोभिरांगिरसोनक्षमाणोभगइवेदर्यमणंनिनाय । जनेमित्रोन
दंपतीअनक्तिबृहस्पतेवाजयाशूंरिवाजौस्वाहा ॥ बृहस्पतयइदंनमम । यस्मैत्वेत्यस्यवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् । अर्कविवाहांगभूताज्य

होमेवि० । यसंत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे । तमस्मभ्यंकामंदत्त्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाहोमशेषंसमापयेत् । ततःप्रदक्षिणाप्रार्थनादिकर्मशेषसमापनम् । इतिप्रयोगरत्नेअर्कविवाहः ॥ ॥

[अथार्कविवाहप्रयोगः॥ ॥रविशन्योर्वारेहस्तर्क्षेवान्यत्रशुभदिनेवापुष्पफलयुतमर्कंगत्वाअर्ककन्यादातारमाचार्यंवृत्वारक्तगंधादिभूषितोदेशकालौस्मृत्वा ममतृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थंतृतीयमर्कविवाहंकरिष्ये । आचार्यंवृत्वानांदीश्राद्धंतंकुर्यात् । दातामधुपर्कयज्ञोपवीतवस्त्रगंधमाल्यादिभिर्वरंपूजयेत् । अर्कस्यपुरतःस्थित्वा । त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वच्छाययासहितोरव । तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु ॥ इतिप्रार्थ्य छायायुतंरविमर्कंध्यात्वाब्लिंगैरभिषिच्यवस्त्रादिभिराकृष्णेनेतिमंत्रेणसंपूज्य श्वेतवस्त्रेणसूत्रेणचावेष्ट्य गुडौदनंनिवेद्य तांबूलंदद्यात् । ममप्रीतिकरायेयंमयासृष्टापुरातनी । अर्कजाब्रह्मणासृष्टाद्यास्मान्संप्रतिरक्षतु ॥ इत्यर्कंप्रदक्षिणीकृत्य । नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरात्मजे । त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमइहागता ॥ अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहितायच । वृक्षाणामधिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धन । तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशय ॥ इतिचप्रदक्षिणीकुर्यात् । अंतःपटधारणादिकन्यादानपर्यंतंविधिंकृत्वा । कन्यादातादित्यस्यप्रपौत्रींसवितुःपौत्रीमर्कस्यपुत्रींकाश्यपगोत्रामर्ककन्याममुकगोत्रायवरायतुभ्यंसंप्रददे ॥ अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् । गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय ॥ दक्षिणांदत्त्वागायन्त्यावेष्टितसूत्रेण ॐ बृहत्सामक्षत्रभृद्वृद्धवृष्णियंत्रिष्टुभौजःशुभितमुग्रवीरम् । इंद्रस्तो

१ प्रयोगसौकर्यायायंधर्मसिंधुस्थःप्रयोगःसंगृहीतोस्ति ।

मेनपंचदुदोनमध्यंमिदंवातेनसर्गरेणरक्ष ॥ इतिमंत्रेणअर्कवरयोःकंकणंबध्वार्कस्यचतुर्दिक्षुकुंभेषुविष्णुंनाममंत्रेणषोडशोपचारैः संपूज्य अर्कस्योत्तरेर्कपदयान्वारब्धोवरः अस्याःसम्यग्भार्यात्वसिद्ध्यर्थेपाणिग्रहहोमंकरिष्ये । आघारदेवतेआज्येनेत्यंते बृहस्पतिंअग्निंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचाज्यद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतं० । आघारांतंकृत्वा संगोभिरित्यस्यांगिरसोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् । आज्यहोमेविनियोगः । ॐ संगोभिरांगिरसो० बृहस्पतयइदं० । यस्मैत्वेतिवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् । यस्मैत्वाकामकामायवयंसम्राड्यजामहे । तमस्मभ्यंकामंदत्त्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाहोमशेषंसमाप्य । मयाकृतमिदंकर्मस्थावरेषुजरायुणा । अर्कापत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षंतुमर्हसि ॥ इतिप्रार्थ्यशांतिसूक्तपाठांतेगोयुग्ममाचार्यायदत्त्वास्वधृतवस्त्राणिगुरवेदत्त्वान्यानिधारयेत् । दशत्रयोवाविप्राभोज्याः । इत्यर्कविवाहप्रयोगः] ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाग्निद्वयसंसर्गविधिः॥ ॥यदिपूर्वगृह्याग्नावेवद्वितीयादिविवाहहोमःकृतस्तदातेनैवाग्निनाद्वितीयादिःपत्नीगृह्यकर्मसुसहाधिकारिणी । यदिदैवादन्याग्नौद्वितीयादिविवाहहोमःकृतस्तदाद्वितीयविवाहनिमित्तकत्रिरात्रादिव्रतांतेग्निद्वयसंसर्गःकार्यः । तत्रविधिमाहशौनकः—अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजातयोः । सहाधिकारसिद्ध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः । अरोगामुद्वहेत्कन्यांधर्मलोपभयात्स्वयम् । कृतेतत्रविवाहेचव्रतांतेतुपरेहनि ॥ पृथक्स्थंडिलयोरग्नीसमाधाययथाविधि । तंत्रंकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकंततः ॥ जुहुयात्पूर्वपत्न्यग्नौतयान्वारब्धआहुतीः । अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेननवर्चेनतु ॥ समिध्येनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा । प्रत्यवरोहेत्यनयाकनिष्ठाग्नौविधायतम् ॥ आज्यभागांततंत्रादिकृत्वारभ्यतदादितः । समन्वारब्धएताभ्यांप

दीभ्यांजुहुयाद्घृतम् ॥ चतुर्गृहीतमेताभिर्ऋग्भिःषड्भिर्यथाक्रमम् । अग्नावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निःसमिध्यते ॥ अस्तीदमितितिसृ
भिःपाहिनोअग्नएकया । ततःस्विष्टकृदारभ्यहोमशेषंसमापयेत् ॥ गोयुग्मंदक्षिणादेयाश्रोत्रियायाहिताग्नये । पत्न्योरेकायदिमृ
तादग्ध्यातेनैयतांपुनः । आदधीतान्ययासार्धमाधानविधिनागृही ॥ इति ॥ ॥ अयमत्रप्रयोगः ॥ ॥ द्वितीयादिविवाह
मृतांतेशुभदिनेप्राणायामदेशकालस्मरणादिकृत्वा ममविवाहद्वयेनजातयोर्द्वयोर्गृह्याग्न्योःसंसर्गमहंकरिष्येइतिसंकल्प्योदक्संस्थ
योर्द्वयोःस्थंडिलयोरुपलेपादिपूर्वकक्रमेणगृह्याग्नीप्रतिष्ठाप्यप्रथमाग्नावन्वादध्यात् । तत्रक्रमः । अस्मिन्नग्निद्वयसंसर्गकर्मण्यन्वा
धानंकरिष्ये अस्मिन्नित्याद्याज्यभागांतमुक्त्वा अग्निंप्रधानदेवतांनवभिराज्याहुतिभिर्यक्ष्ये । शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसांगेनकर्म
णासद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वापरिसमूहनाद्याज्यभागांतंकृत्वा आद्ययापत्न्यासमन्वारब्धोनवाहुतीर्जुहुयात् । अग्निमीळइतिनवानांम
धुच्छंदाअग्निर्गायत्री । अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजम् । होतारंरत्नधातमंस्वाहा ॥
अग्नयइदंनमम । ॐ अग्निःपूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्योनूतनैरुत । सदेवाँएहवक्षतिस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ अग्निनारयिमश्नव
त्पोषमेवदिवेदिवे । यशसंवीरवत्तमंस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ अग्नेयंयज्ञमध्वरंविश्वतःपरिभूरसि । सइद्देवेषुगच्छतिस्वाहा ॥
अग्नयइदं० । ॐ अग्निर्होताकविक्रतुःसत्यश्चित्रश्रवस्तमः । देवोदेवेभिरागमत्स्वाहा । अग्नयइदंनमम ॥ १ ॥ ॐ यदंगदाशु
षेत्वमग्नेभद्रंकरिष्यसि । तवेत्तत्सत्यमंगिरःस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । ॐ उपत्वाग्नेदिवेदिवेदोषावस्तर्धियावयम् । नमोभरंत
एमसिस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । ॐ राजंतमध्वराणांगोपामृतस्यदीदिविम् । वर्धमानंस्वेदमेस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम ।

ॐ सनः पितेवसूनवेअग्नेसूपायनोभव। सचस्वानः स्वस्तयेस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम ॥ २ ॥ इतिनवाहुतीर्हुत्वा। स्विष्टकृदादिहोमश्चे पमुपस्थानांतंसमाप्य । अग्नेत्वंनइतिचतसृभिर्योपस्थानंकुर्यात् । तद्यथा । अग्नेत्वंनइतिचतसृणांगौपायनालौपायनावबंधुःसुबं धुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चाऋषयः अग्निर्देवता द्विपदाविराट्छंदः । अग्न्युपस्थानेवि० । ॐ अग्नेत्वंनोअंतमउतत्राताशिवोभवा वरूथ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवाअच्छानक्षिद्युमत्तमंरयिंदाः ॥ सनोबोधिश्रुधीहवमुरुष्याणोअघायतः समस्मात् ॥ तंत्वाशोचिष्ठदी दिवः सुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः ॥ ॐ चमेइत्यादिप्राग्वत् । ततस्तमग्निमयंतेयोनिरितिसमिधिसमारोपयेत् । तच्चैवं । अयं तेयोनिरित्यस्यगाथिनोविश्वामित्रोऽग्निस्त्रिष्टुप् समिधिअग्निसमारोपणेविनियोगः । ॐ अयंतेयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोअरोचथाः । तंजानन्नग्नआरोहाथानोवर्धयारयिं ॥ इतिमंत्रेणसमारोप्यकनिष्ठाग्नौप्रत्यवरोहेतिमंत्रेणसमारोपिताग्निंप्रत्यवरोहयेत्। तद्यथा । प्रत्यवरोहेत्यस्यप्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप्। अग्निप्रत्यवरोहणेवि० । ॐप्रत्यवरोहजातवेदःपुनस्त्वंदेवेभ्योहव्यंवहनःप्रजानन् । प्रजांपु ष्टिंरयिमस्मासुधेह्यथाभवयजमानायशंयोः ॥ इतिमंत्रेणतंप्रत्यवरोह्य अन्वाधानेपूर्ववदाज्यभागांतमुक्त्वात्रप्रधानं षड्वारमाज्ञि च्चतुर्गृहीताज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिआज्यभागांतंकृत्वा ततःस्रुचिस्रुवेणचतुर्वारंप्रभूतमाज्यंगृहीत्वापत्नीभ्यामन्वारब्धस्तेना ज्येनाथर्ववशः षडाहुतीर्जुहुयान्मंत्रैः । तेच ॐ असावग्निश्चरतिप्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः । तस्मैजुहोमिहविषाघृतेनमा देवानांमोमुहद्भागधेयंमोअस्माकंमोमुहद्भागधेयंस्वाहा ॥ अग्नयइदंनममेतिसर्वत्रत्यागः । अग्निनाग्निर्मधुच्छंदाअग्निर्गायत्री । अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्निनाग्निःसमिध्यतेकविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाड्जुह्वास्यः स्वाहा ॥ अग्नय० । अस्ती

दमधिमंथनमितितिसृणांविश्वामित्रोग्निरनुष्टुप् अंत्येद्वेत्रिष्टुभौ । अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अस्तीदमधिमंथनमस्तिप्रजननंकृतम् । एतांविश्पत्नीमाभराग्निंमंथामपूर्वथास्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ अरण्योर्निहितोजातवेदागर्भइवसुधितोगर्भिणीषु । दिवेदिवईड्योजागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निःस्वाहा ॥ अग्नय० । ॐ उत्तानायामवभराचिकित्वान्सद्यःप्रवीतावृषणंजजान । अरुषस्तूपोरुशदस्यपाजइळायास्पुत्रोवयुनेजनिष्टस्वाहा ॥ अग्नय० । पाहिनोअग्नएकयेतिप्रगाथोग्निर्बृहती । अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ पाहिनोअग्नएकयापाह्युतद्वितीयया । पाहिगीर्भिस्तिसृभिरूर्जांपतेपाहिचतसृभिर्वसोस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम ॥ ६ ॥ इतिशौनकमतम् । गृह्यपरिशिष्टमतेस्रुचेणैवअष्टाहुतयः । ताश्चअग्निनाग्निःसमिध्यतइत्युक्तयैका । १ । त्वंह्यग्नेअग्निनेत्यस्यविरूपोग्निर्गायत्री । अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमेविनियोगः । ॐ त्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्त्सता । सखासख्यासमिध्यसेस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । २ । अस्तीदमितितृचउक्तः । ५ । पाहिनोअग्नइतितृचस्यप्रगाथोग्निर्बृहती अंत्येद्वेबृहत्यौ । विनियोगःप्राग्वत् । ॐ पाहिनोअग्नइत्युक्त्वा । ६ । ॐ पाहिविश्वस्माद्रक्षसोअराव्णःप्रस्मवाजेषुनोव । त्वामिद्धिनेदिष्ठंदेवतातयआपिंनक्षामहेवृधेस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । ७ । ॐ आनोअग्नेवयोवृधंरयिंपावकशंस्यम् । रास्वाचनउपमातेपुरुस्पृहंसुनीतीस्वयशस्तरंस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम ॥ ८ ॥ एवंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यआयतनेग्निंनिधाययथापूर्वंपरिचरेत् ॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेअग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथौपासनाख्यःसायंप्रातर्होमोविधीयते ॥ ॥ सचविवाहहोमोत्तरकालीनेसायंकालेभद्राव्यतीपातादिसंभवेपिकृतेअकृतेचा

गृहप्रवेशनीयहोमेप्रारंभणीयः । यद्यह्निविवाहहोमस्तदासायंकालेहोमारंभः । रात्रौविवाहहोमेउत्तरेद्युःसायंहोमारंभः । तत्रक
र्तारः स्वयंस्वस्यासंभवेपत्न्यादयश्च । तत्रभगवान्—पत्नीकुमारीपुत्रोवाशिष्योवापियथाक्रमम् । पूर्वपूर्वस्यचाभावेविदध्यादुत्त
रोत्तरः ॥ दक्षः—ऋत्विक्पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोथविट्पतिः । एतैरेवहुतंयत्तुतद्धुतंस्वयमेवतु ॥ विट्पतिर्जामाता । एतै
स्तुयजमानानुज्ञयापत्न्यनुज्ञयावाहोतव्यम् । पर्वणितुसायंहोमःस्वयमेवकार्योनान्येन । अन्येनहोमोदंपत्योःसंनिधानेअन्यतरसं
निधानेवाकार्यः । उभयोरसमक्षंहुतमहुतमेव ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथाग्निप्रादुष्करणकालः ॥ प्रादुष्करणमग्नेःप्रज्वलनम् । कात्यायनः—सूर्येतुशैलमप्राप्तेषड्विंशद्भिरिहांगुलैः । प्रादुष्कर
णमग्नीनांप्रातर्भासामदर्शने ॥ एतत्प्रादुष्करणकालात्ययेसमस्तव्याहृतिभिरेकाज्याहुतिःकार्या ॥ ॥ अथहोमकालः ॥ आश्व
लायनः—संम्यङ्निम्लोचतिरवौसायंचजुहुयुस्तदा । अथप्रातर्हुतिर्नित्यमुदितेर्केयथाविधि ॥ कात्यायनोपि—यावत्सम्यङ्नभा
व्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः । लोहितत्वंतुनापैतितावत्सायंतुहूयते ॥ मनुः—लेखामात्रस्तुदृश्येतरश्मिभिस्तुसमन्वितः । उदितं
तुविजानीयात्तत्रहोमंप्रकल्पयेत् ॥ अनुकल्पमाहसूत्रकारः—प्रदोषांतोहोमकालः संगवांतःप्रातस्तमतिनीयचतुर्गृहीतमाज्यंजुहु
यात् । अस्तोत्तरत्रिमुहूर्तउदयोत्तरश्चत्रिमुहूर्तःक्रमेणसायंप्रातश्चहोमकालइतिफलितोर्थः । अत्रमुख्यकालातिक्रमेसमस्तव्याहृति
भिरेकाज्याहुतिः ।—प्रायश्चित्तविशेषेणयत्रनोक्तोभवेद्विधिः । होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवःस्वरितीतिच ॥ इतिकारिकोक्तेः ।
गौणकालातिक्रमेतुमनोज्योतिरितिमंत्रेणचतुर्गृहीताज्यांहुतिरेकेइतिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ ॥ अथहोमद्रव्याणिगृह्यपरिशिष्टे—

पयोदधिसर्पिर्यवागूरोदनंतंडुलाःसोमास्तैलमापोव्रीहयोयवास्तिलाइतिहौम्यानि तंडुलानीवारश्यामाकयावनालानांव्रीहिशालिय वगोधूमप्रियंगवःस्वरूपेणापिहौम्यास्तिलाःस्वरूपेणैवशतंचतुःषष्टिर्वाहुतिर्व्रीहितुल्यानांतदर्धंतिलानांतदर्धंसर्पिस्तिलयोस्तैलंचति लजंतिलातसीकुसुंभानां येनप्रथमांदेवतांजुहुयात्तेनैवद्वितीयांजुहुयाद्येनचसायंजुहुयात्तेनैवप्रातरितिप्रतिनिधिवर्ज्यं । बृहस्पति स्त्वाहुतिपरिमाणमाह—प्रस्थधान्यंचतुःषष्टेराहुतेःपरिकीर्तितम् । तिलानांतुतदर्धंचतंडुलाव्रीहिभिःसमाः ॥ प्रस्थश्च—प्रसृ तिद्वितयंमानंप्रस्थंमानचतुष्टयम् ॥ इति । बौधायनस्तु—व्रीहीणांवायवानांवाशतमाहुतिरिष्यते ॥ अगस्त्यः—द्रवद्रव्य स्यमानंस्याद्धारागोकर्णदीर्घिका । सिद्धांतशेखरे—अन्नंग्राससमंप्रोक्तंलाजामुष्टिमितामताः ॥ होमप्रकारउक्तःसंग्रहे—द्रवंह विःस्रुवेणवपाणिनाकठिनंहविः । अंगुल्यग्रैर्नहोतव्यंनकुर्यादंगुलिभेदनम् ॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेनहोतव्यमितितुस्मृतिः । नित्य होमेपूर्वमुपरिचसमिधमग्नावादधीत । तल्लक्षणंचस्मृत्यर्थसारे—पालाशखदिराश्वत्थशम्युदुंबरजासमित् । अपामार्गार्कदूर्वा श्वकुशाश्चेत्यपरेविदुः ॥ सत्वचःसमिधःकार्याऋजुश्लक्ष्णाःसमास्तथा । शस्तादशांगुलास्तास्तुद्वादशांगुलिकास्तथा ॥ आर्द्राः पक्काःसमच्छेदास्तर्जन्यंगुलिवर्तुलाः ॥ अपाटिताश्चाद्विशाखाःकृमिदोषविवर्जिताः ॥ ईदृशाहोमयेत्प्राज्ञःप्राप्नोतिविपुलांश्रि यम् ॥ अयंचहोमआयतनेस्थंडिलेवाअग्निंप्रतिष्ठाप्यतत्रकार्यःकुंडेवास्थंडिलेवापीत्युक्तेः । आयतनंचोक्तंसंग्रहे—अरत्निमात्रम प्यर्धंकार्यमायतनंबुधैः । पिशीलमात्रमित्येकेतदप्यंसांतरंभवेत् (?) । स्थंडिललक्षणंत्वग्निमुखप्रकरणेपूर्वमेवोक्तम् ॥

अथौपासनप्रयोगः ॥ ॥ शुद्धेदेशेचतुर्विंशत्यंगुलंसार्धद्वाविंशत्यंगुलप्रमाणंवाषोडशांगुलप्रमाणंवाचतुरस्रंप्रत्येकंचतुरंगुलो

देवादिनमनम् । अयमत्रपारिजातधृतःक्रमः यथा—ॐश्रीमन्महागणाधिपतयेनमः । ॐकारःसर्वत्र लक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः । उमामहे
श्वराभ्यांनमः । वाणीहिरण्यगर्भाभ्यांनमः । शचीपुरंदराभ्यांनमः । दुर्गायैनमः । क्षेत्रपालायनमः । वास्तुपुरुषायनमः । मातृभ्योनमः । पितृभ्यो
नमः । गुरुभ्योनमः ॥ आचार्येभ्योनमः । इष्टदेवताभ्योनमः । कुलदेवताभ्योनमः । ग्रामदेवताभ्योनमः । स्थानदेवताभ्योनमः । आदित्यादिनवग्रहे
भ्योनमः । सर्वेभ्योदेवेभ्योनमः । सर्वेभ्योब्राह्मणेभ्योनमः । एतत्कर्मप्रधानदेवताभ्योनमः । अविघ्नमस्तु सुमुखश्चैकदंतश्चकपिलोगजकर्णकः ।
लंबोदरश्चविकटोविघ्ननाशोगणाधिपः ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षोभालचंद्रोगजाननः । द्वादशैतानिनामानियःपठेच्छृणुयादपि ॥ विद्यारंभेविवाहेच
प्रवेशेनिर्गमेतथा । संग्रामेसंकटेचैवविघ्नस्तस्यनजायते ॥ शुक्लांबरधरंदेवंशशिवर्णंचतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनंध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ सर्वमंगल
मांगल्येशिवेसर्वार्थसाधिके । शरण्येत्र्यंबकेगौरिनारायणिनमोऽस्तुते ॥ विनायकंगुरुंभानुंब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतींप्रणौम्यादौसर्वकार्यार्थ
सिद्धये ॥ तदेवलग्नंसुदिनंतदेवताराबलंचंद्रबलंतदेव । विद्याबलंदैवबलंतदेवलक्ष्मीपतेतेंऽघ्रियुगंस्मरामि ॥ सर्वदासर्वकार्येषुनास्तितेषाममंग

---

१ पारिजातेतुकलशाभिमंत्रणोत्तरं—एवमेताःसमावाह्यकलशेदेवतास्ततः । एतान्मंत्रस्थितान्देवान्संपूज्यप्रार्थयेत्क्रमात् । ततः—सर्वेषुकालेषुसमस्तदेशेष्वशेषकार्येषुतथेश्वरे-
श्वरः । सर्वैःस्वरूपैर्भगवाननादिमान्ममास्तुमांगल्यविवृद्धयेहरिः ॥ स्मृतेसकलकल्याणभाजनंयत्रजायते । पुरुषंतमजंनित्यंव्रजामिशरणंहरिम् ॥ तदेवलग्नमित्यादिपाठः ।
क्वचिदन्यत्र—अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थंपूजितोयःसुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मैगणाधिपतयेनमः ॥ इत्यधिकं । क्वचित्—लाभस्तेषांजयस्तेषांकुतस्तेषांपराजयः । येषामिंदीवरश्यामो
हृदयस्थोजनार्दनः ॥ इति । क्वचित्—अगजाननपद्मार्कंगजाननमहर्निशम् । अनेकदंतंभक्तानामेकदंतमुपास्महे ॥ इति क्रमोत्क्रमविपर्यस्तानामनेकपद्यानांपाठक्रमोदृश्यतेसो-
प्यादरणीयः सर्वेषामप्येषांपद्यानांभगवत्प्रार्थनस्मरणनत्यादिभिर्मंगलाशंसकत्वात् इति ॥

त्सेधमेखलात्रययुक्तमायतनं उक्तयुक्त्या स्थंडिलंवानिर्मायगोमयेनोपलिप्योल्लिख्य तत्रयथालाभंसिकतापद्मपत्रादिसंभारान्निक्षिप्य तत्रगृह्याग्निंपूर्ववत्प्रतिष्ठाप्यविवाहोत्तरसंध्याकालादारभ्यौपासनंकुर्यात् । तच्चैवं । यजमानःकृतसंध्यावंदनःपूर्वंप्रादुष्कृतस्याग्नेःप श्चिमतउपविश्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालौनिर्दिश्य अग्निरूपपरमेश्वरप्रीत्यर्थंऔपासनंकरिष्यइतिसंकल्प्याग्नौचत्वारिशृंगागौत मोवामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् । अग्निमूर्तिध्यानेविनियोगः । ॐ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य । त्रिधाबद्धो वृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृंगःसप्तजिह्वोद्विशीर्षकः । त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुखासीनःशुचिस्मितः ॥ स्वाहांतुदक्षिणेपार्श्वेदेवींवामेस्वधांतथा । बिभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तुशक्तिमन्नंस्रुचंस्रुवम् ॥ तोमरंव्यजनंवामेघृतपात्रंचधारयन् । आ त्माभिमुखमासीनएवंरूपोहुताशनः ॥ अग्नेवैश्वानरशांडिल्यगोत्रमेषध्वजप्राङ्मुखोममसंमुखोवरदोभवेतिवेदोक्तैःपौराणोक्तैश्चमं त्रैर्यज्ञपुरुषस्यमूर्तिंध्यात्वा सोदकेनपाणिनासमंतात्प्रदक्षिणंत्रिःपरिमृज्यपूर्ववत्परिस्तीर्यत्रिःपर्युक्ष्य प्रागुक्तद्वादशद्रव्येषुमध्येसुप्र क्षालितार्द्रसिततंडुलप्रभृतिपात्रमग्नेरुत्तरतोनिधाय ज्वलतादर्भेणावज्वल्यप्रोक्ष्यतेनैवत्रिःपर्यग्निकृत्वातदुल्मुकंनिरस्य अग्नेःपश्चि मतआस्तीर्णकुशेषुसमिधासहहविर्निधाय । विश्वानिनइतितिसृणामात्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् द्वयोरग्न्यर्चनेअंत्यायाउपस्थाने विनि० । ॐ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः । ॐ सिंधुंननावादुरितातिपर्षि । ॐ अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानः । ॐ अस्माकंबोध्य वितातनूनाम् । ॐ यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानः । ॐ अमर्त्यंमर्त्योजोहवीमि । ॐ जातवेदोयशोअस्मासुधेहि । ॐ प्रजा भिरग्नेअमृतत्वमश्याम् । ॐ यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवःस्योनम् । अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्ति ।

इतिपूर्वाभ्यामृग्भ्यांप्रतिपादमष्टदिक्षुगंधादिनाग्निमभ्यर्च्यतृतीययाबद्धांजलिर्नमस्कृत्य दक्षिणंजान्वाच्य समिधमग्नौतूष्णींप्र
क्षिप्य अपउपस्पृश्य समिधिदीप्तायांविधूमज्वालांगारेग्नौशतसंख्याकान् प्रस्थस्यचतुःषष्टितमभागमितान्वातंडुलान्दक्षिणहस्ते
नादाय सव्यपाणिंहृदिनिधाय अंगुल्युत्तरपार्श्वेनसमिन्मूलतोद्व्यंगुलप्रदेशे ॐ अग्नयेस्वाहेतिहुत्वा । अग्नयइदंनममेतित्यक्त्वा ।
तस्याऐशानदेशेपूर्वाहुतेर्भूयसीमाहुतिंप्रजापतिपदंचतुर्थ्यंतंमनसाध्यायन्स्वाहेत्युच्चार्यासंसृष्टांहुत्वा प्रजापतयइदंनममेतित्यक्त्वा ।
पूर्ववदुपविश्यपरिस्तरणानिविसृज्य परिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वोपस्थानंकुर्यात् । तत्रमंत्राः अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋष
यः अग्निःपवमानोदेवतागायत्रीच्छंदः । अभ्युपस्थानेवि० । ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनाम् ॥
अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमीमहेमहागयम् ॥ अग्नेपवस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यम् । दधद्रयिंमयिपोषम् ॥
अग्नेत्वंनइतिचतसृणांगौपायनालौपायनावाबंधुःसुबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चाऋषयः अग्निर्देवताद्विपदाविराट्छंदः । अभ्युप
स्थानेवि० । ॐ अग्नेत्वंनोअंतमउतत्राताशिवोभवावरूथ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवाअच्छानक्षिद्युमत्तमंरयिंदाः ॥ सनोबोधिश्रु
धीहवमुरुष्याणोअघायतःसमस्मात् ॥ तंत्वाशोचिष्ठदीदिवःसुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः ॥ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।
प्रजापत्युपस्थानेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयी
णाम् ॥ तंतुंतन्वन्देवाअग्निर्जगती । अभ्युपस्थानेवि० । ॐ तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहिज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतान् ।
अनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनम् ॥ हिरण्यगर्भइत्यस्यहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । प्रजापत्युपस्थानेवि० ।

ॐ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत् । सदाधारपृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ एतैर्मंत्रैर्वाय
व्यदेशेप्रह्वःकृतांजलिरग्निमीक्षमाणउपस्थाय पुनरुपविश्यन्यूनातिरिक्ताच्छिद्रत्वार्थंविष्णुस्मरणंकृत्वा । अनेनहोमेनभगवान्श्री
परमेश्वरःप्रीयतांइत्युक्त्वाग्निंसंभारयेत् ॥ ॥ एवंप्रातरुदयात्पूर्वंप्रादुष्करणंकृत्वाहोमकालेपूर्ववत्पूर्वांगानिकृत्वा सूर्यायस्वाहे
तिसायंद्रव्येणैवप्रथमाहुतिंहुत्वा सायंकालवद्द्वितीयाहुतिंहुत्वा परिसमूहनादिकृत्वोपस्थानंकुर्यात् । तत्रमंत्राः । सूर्योनोदि
वस्पात्वित्यस्यचक्षुःसूर्योगायत्री । सूर्योपस्थानेवि० । ॐ सूर्योनोदिवस्पातुवातोअंतरिक्षात् । अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः ॥ उदुत्यं
काण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री । सूर्योपस्थानेवि० । ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः । दृशेविश्वायसूर्यम् ॥ चित्रंदेवानामांगिर
सःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् । सूर्योपस्थानेवि० । ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसू
र्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च ॥ नमोमित्रस्येत्यभितपाःसूर्योजगती । सूर्योपस्थानेवि० । ॐ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवाय
तदृतंसपर्यत । दूरेदृशेदेवजातायकेतवेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसत ॥ एतैर्मंत्रैश्चतुर्भिःसूर्यमुपस्थाय । हिरण्यगर्भइतिचद्वाभ्यांप्रजा
पतिंचोपस्थायोंचमेइतिप्रातर्होमेविशेषः । ततईश्वरार्पणंकुर्यात् । इतिप्रयोगरत्नेसायंप्रातरौपासनहोमविधिः ॥ छ ॥ ॥

अथाशौचेप्राप्तेहोमविधिः ॥ ॥ जननशावाशौचयोर्ऋत्विगादिनासायंप्रातर्होमौकारयेत् । स्वयंचद्रव्यत्यागंकुर्यात् ।
ऋत्विगाद्यन्याभावेतुआशौचपातात्पूर्वंहोमांतेवक्ष्यमाणप्रकारेणाग्निसमारोपणंकृत्वा । सूतकनिवृत्तौस्नात्वाकृतनित्यक्रियोऽग्निं
प्रतिष्ठाप्य प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य ममनित्यहोमातिक्रमजन्यदोषपरिहारार्थंप्रायश्चित्तपूर्वकंअतिक्रांतहोमान्करिष्यइतिसं

कल्प्य परिसमूहनादिकृत्वा अग्नेःपश्चिमतःसपवित्रेपात्रेआज्यमासिच्य अंगारानायतनादुत्तरतोवहिःकृत्यतेष्वाज्यपात्रंनिधायतृ णेनाऽऽज्वल्यतत्रदर्भाग्रद्वयंक्षिप्त्वातेनैवाज्यंत्रिःपर्यग्निकृत्वोल्मुकंनिरस्य कर्षन्निवोदगुद्वास्यअंगारानग्नावतिसृज्यसवितुष्ट्वेतिमंत्रेण सकृद्विस्तूष्णीमेवंत्रिरुत्पूयपवित्रेप्रोक्ष्याग्नौप्रहृत्याज्यंपश्चिमतोदर्भेष्वासाद्यस्रुक्स्रुवयोःसंमार्जनंकृत्वाज्यंस्रुवेणस्रुचिचतुर्गृहीत्वा । ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञंसमिमंदधातु । याइष्टाउषसोयाअनिष्टास्ताःसंतनोमिहविषाघृतेनस्वाहा । मनसेज्यो तिषइदंनममेतित्यक्त्वा नित्यहोमार्थंपूर्ववत्तंडुलान्संस्कृत्य होमवत्परिसमूहनादिसमित्प्रक्षेपणांततंत्रपूर्वकंअतीतकालादारभ्य क्रमेणद्वेद्वेआहुतीहुत्वातत्कालहोमंचकृत्वा अग्निसूर्यप्रजापतिंचोपस्थायपरिसमूहनाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात् ॥ इत्याशौचेप्राप्ते नित्यहोमविधिः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथापत्कालेकर्तव्योहोमद्वयसमासप्रयोगः ॥ ॥ पूर्ववत्सायंकालीनाहुतिद्वयंहुत्वा पर्युक्षणादिकृत्वा कंचित्कालंनिमील्या निमील्ययापुनःपर्युक्षणादिसमित्प्रक्षेपणांतंकृत्वा श्वःकर्तव्यप्रातराहुतिद्वयमपकृष्यहुत्वोपस्थानंकुर्यात् । एकैवचेत्समित्सासायं होमादावेव । उपस्थानेमंत्राः—हविष्पांतमितिपंचर्चस्यसूक्तस्यमूर्धन्वान्वामदेवःसूर्यवैश्वानरौत्रिष्टुप् । उपस्थानेवि० । ॐ हविष्पांतमजरंस्वर्विदिदिविस्पृश्याहुतंजुष्टमग्नौ । तस्यभर्मणेभुवनायदेवाधर्मणेकंस्वधयापप्रथंत ॥ गीर्णंभुवनंतमसापगूळ्हमा

१ सायंनित्यहोमोत्तरंआचमनादिदेशकालावुत्कीर्त्यममोपात्तदुरितेत्यादि अमुकापन्निमित्तंहोमद्वयसमस्यहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्यनिर्दिष्टहोमं हुत्वोपस्थानंकुर्यात् ।

विःस्वरभवज्ञातेअग्नौ । तस्यदेवाःपृथिवीद्यौरुतापोरणयन्नोषधीःसख्येअस्य ॥ देवेभिर्न्विषितोयज्ञियेभिरग्निस्तोषाण्यजरंबृहं तम् । योभानुनापृथिवींद्यामुतेमामाततानरोदसीअंतरिक्षम् ॥ योहोतासीत्प्रथमोदेवजुष्टोयंसमांजन्नाज्येनावृणानाः । सपतत्री त्वरंस्थाजगद्यच्छ्वात्रमग्निरकृणोज्जातवेदाः ॥ यज्जातवेदोभुवनस्यमूर्धन्नतिष्ठोअग्नेसहरोचनेन । तंत्वाहेममतिभिर्गीर्भिरुक्थैः सयज्ञियोअभवोरोदसिप्राः ॥ एभिर्मंत्रैःप्राजापत्यैश्चोपस्थायपरिसमूहनपर्युक्षणाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात् ॥ इत्यापत्कालेकर्तव्योहो मद्वयसमासप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथगुर्वादिपक्षहोमः ॥ ॥ तत्रप्रतिपदिसायंकालेसमित्प्रक्षेपणांतंपूर्वांगजातंकृत्वाहुतिप्रमाणेनतंडुलान्पात्रद्वयेप्रतिपात्रंच तुर्दशवारंगृहीत्वाहोमकालेप्रथमपात्रस्थानग्नयेस्वाहेतिसर्वान्जुहुयात् । ततःप्राजापत्यार्थंगृहीतान्प्रजापतिश्चब्दंचतुर्थ्यंतंमनसा ध्यायन्स्वाहेतिहुत्वोपस्थानाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात् । एवंद्वितीयायांप्रातःसमित्प्रक्षेपणादिपूर्ववत्कृत्वासूर्यायस्वाहेतिपूर्ववद्धुत्वासा यंकालीनोत्तराहुतिवद्द्वितीयाहुतिंचहुत्वोपस्थानाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात् । पक्षमध्येवापत्तावागामिचतुर्दशीसायंकालीनहोमांतान्

---

१ सायंपक्षहोमान्करिष्यइतिसंकल्प्यध्यानार्चनांतंकृत्वातत्रसंस्कृतेहोमद्रव्येआहुतिप्रमाणेनइदममग्नयइत्यादिमत्येकंमंत्रेणपंचदशवारं यथादि- नसंख्यायापात्रेगृहीत्वापात्रांतरेस्थाप्यसकृत्समिधमग्नौप्रक्षिप्यप्रदीप्तायांपूर्वगृहीतहौम्यंसर्वंगृहीत्वाग्नयेस्वाहेतिसकृद्धुत्वाद्वितीयंसर्वंपूर्ववद्गणनयागृ- हीत्वाप्रजापतयेस्वाहेतिहुत्वोपस्थानंसायंकालीनंसकृदेवेति । द्वितीयायांप्रातस्तथैवसर्वंसूर्यायस्वाहाप्रजापतयेस्वाहेतिआहुतिद्वयंप्रातःकालीनमुप- स्थानं अग्निसंरक्षणंपूर्ववत् समारोपणंवातद्दाननित्यमितिज्ञेयम् ।

शेषहोमान्सायंसमस्येत् । पर्वप्रातर्होमांतांश्चप्रातःशेषहोमान्समस्येत् । सर्वथापर्वसायंहोमःप्रतिपत्प्रातर्होमश्चपृथगेवहोतव्यौ । अत्रपूर्ववदग्निमभिरक्षेत् । अंतरापन्निवृत्तौतुतदारभ्यपूर्ववत्सायंप्रातर्होमान्यथाकालंकुर्यात् ॥ इतिगुर्वापदिपक्षहोमः ॥ छ ॥

अथसभार्यस्यप्रवासेप्रसक्तेअग्निसमारोपविधिः ॥ ॥ नित्यकालहोमानंतरं । अयंतेयोनिरित्यस्यगाथिनोविश्वामित्रोग्निरनुष्टुप् । अग्निसमारोपणेवि० । ॐ अयंतेयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोअरोचथाः । तंजानन्नग्नआसीदाथानोवर्धयागिरः ॥ इत्यनेनारणिद्वयेअग्निंसमारोपयेत् । अथवाअनेनैवाश्वत्थसमिधिसमारोपयेत् । यद्वा । ॐ यातेअग्नेयज्ञियातनूस्तयेह्यारोहात्मात्मानम् । अच्छावसूनिकृण्वन्नस्मेनर्यापुरूणि ॥ यज्ञोभूत्वायज्ञमासीदस्वांयोनिं । जातवेदोभुवआजायमानःसक्षयएहि ॥ इतिमंत्रेणपाणीप्रताप्यआत्मनिसमारोपयेत् । तत्रप्रादुष्करणकालेअरणौसमारोपेअरणींनिर्मथ्य । ॐ प्रत्यवरोहजातवेदःपुनस्त्वंदेवेभ्योहव्यंवहनःप्रजानन् । प्रजांपुष्टिंरयिमस्मासुधेह्यथाभवयजमानायशंयोः ॥ इत्यनेनस्थंडिलेग्निंप्रतिष्ठापयेत् । अश्वत्थसमित्समारोपणपक्षेश्रोत्रियागारादग्निमाहृत्यसंस्कृतेस्थंडिलेप्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहेतिमंत्रेणतांसमिधंनिदध्यात् । आत्मसमारोपपक्षेसर्वदाऽस्पृश्यस्पर्शनंजलेनिमज्जयस्नानंस्त्रीगमनंचाकुर्वन्मूत्रपुरीषोत्सर्गेशौचमकृत्वाचिरकालमतिष्ठंश्चहोमकालेआत्मसमारूढमग्निमुच्छ्वासरूपेणप्रत्यवरोहेतिमंत्रेणलौकिकाग्नौनिदध्यात् । एवंयथाधिकारमग्निंप्रतिष्ठाप्यकालद्वयेएककालेवापूर्ववज्जुहुयात् । इदंसमारोपणंद्वादशरात्रपर्यंतमेवकुर्यात् ॥ इतिसभार्यस्यप्रवासेप्रसक्तेऽग्निसमारोपविधिः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथपुरुषस्यैवप्रवासकालेकर्तव्यम् ॥ ॥ प्रवासश्चसाग्निकेनद्रव्यार्जनादिष्टकार्यार्थमेवकेवलेनपुरुषेणकार्यः । नतुतीर्थया

त्राद्यदृष्टार्थकार्यार्थं । तत्रहोमांतेपूर्वोक्तमंत्रैरुपस्थायपुनःप्रवासार्थं । ॐ अभयंवोभयंमेस्त्वितिमंत्रेणाग्निमुपस्थाय द्विमासमध्य
वर्तिकालेष्वन्यतमकालपर्यंतंप्रोष्यपुनःस्वगृहसमीपमेत्य । ॐगृहामाबिभीतोपवःस्वस्त्येवोस्मासुचप्रजायध्वंमाचवोगोपतीरिषत् ॥
इतिमंत्रेणगृहंनिरीक्ष्य । ॐ गृहानहंसुमनसःप्रपद्येवीरघ्नोवीरवंतःसवीरान् । इरांवहंतोघृतमुक्षमाणास्तेष्वहंसुमनाःसंविशानि ॥
इतिमंत्रेणगृहंप्रविश्य । ॐ शिवंशग्मंशंयोःशंयोरितिपुनस्त्रिरनुवीक्ष्यहोमकालेउपस्थानांतंकृत्वा । ॐ अभयंवोभयंमेस्त्विति
पुनरग्निमुपतिष्ठेत् । ततोज्येष्ठपुत्रशिरउभाभ्यांपाणिभ्यांपरिगृह्य । ॐ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे । आत्मावैपुत्रना
मासिसजीवशरदःशतम् ॥ इतिमंत्रंजपित्वामूर्धनित्रिराजिघ्रेत् । एवमितरेषांचपुत्राणांक्रमेणकृत्वाप्रत्तदुहितॄणांतूष्णीमेवशिरो
जिघ्रेत् । एतत्पुत्रेपिप्रोष्यागतेभवति । अवगतमप्यप्रियंवाप्रवासादागतंप्रतितदहर्ननिवेदयेयुः॥इतिपुरुषस्यैवप्रवासकालेकर्तव्यम् ॥

अथाग्निसंसर्गदोषेप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ स्वगृह्याग्निरन्यगृह्याग्निनासंसृष्टश्चेदग्नीविभज्योभौसमित्समारोपणंकुर्यात् । ततःपू
र्वहोतासमिधोग्निमवरोप्य देशकालौसंकीर्त्यसमिद्द्वयमादायास्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा विविचिमग्निंप्र
धानदेवतांचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्येइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधायपरिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वा
अग्नयेविविचयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीन्निरुप्य प्रोक्षणाद्याज्यभागांतंकृत्वा ॐ अग्नयेविविचयेस्वाहेतिहुत्वास्विष्टकृदादि
होमशेषंसमापयेत् । अनुपक्रांतदर्शपूर्णमासश्चेत्पूर्ववदाज्यंसंस्कृत्यस्रुवेणद्वादशवारंस्रुचिगृहीत्वा अग्नयेविविचयेस्वाहेतिस्रुचापू
र्णाहुतिंहुत्वाकालहोमंचरेत् । पश्चाद्धोतातुअग्नयेपथिकृतेजुहुयात् । शवाग्निनासंसृष्टश्चेदग्नयेशुचयेस्वाहेतिजुहुयात् । पचनाग्नि

नासंघृष्टश्चेदग्नयेसंसर्गायस्वाहेतिजुहुयात् । वैद्युतेनसंसृष्टश्चेदग्नयेप्सुमतेस्वाहेतिजुहुयात् ॥ इत्यग्निसंसर्गदोषेप्रायश्चित्तम् ॥ ७ ॥

अथनष्टाग्नेःपुनःसंधानप्रयोगः॥ ॥तत्रप्रमादादग्निनाशेयजमानःपत्न्यासहस्नानादिनाशुचिर्भूत्वादेशकालौसंकीर्त्यममप्रमादादिनाग्नित्यागदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य। तत्रत्रिरात्रमग्नित्यागेप्राणायामशतं । विंशतिरात्रेएकदिनमुपवासः। मासद्वयेत्रिरात्रोपवासः। अब्देप्राजापत्यकृच्छ्रं। एवंत्यागकालानुसारेणप्रायश्चित्तंकृत्वा आयतनंगोमयेनोपलिप्योल्लिख्य यथालाभंसिकतादिसंभारान्निदध्यात् । तेयथा—सिकताःपद्मपत्रंचवराहविहताचमृत् । सूदमाखूत्करंचोपंवल्मीकवपशर्कराः ॥ उदुंबराशनिहतंपर्णाश्वत्थविकंकताः। शंम्यंकुराश्चविज्ञेयाआधानद्रव्यसंज्ञिताः॥ ततःश्रोत्रियागारादाहृतमग्निंविधिवत्प्रतिष्ठाप्यसमिध्य प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य ममप्रमादाद्विच्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्ये । इतिसंकल्प्याज्यंपूर्ववत्संस्कृत्यस्रुवंचसंमृज्य। अयाश्चेतिविमदोऽयाअग्निःपंक्तिः विच्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनःसंधानाज्यहोमेविनियोगः। ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्चसत्यमित्वमयाअसि । अयासावयसाकृतोयासन्हव्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा ॥ इतिमंत्रेणस्रुवेणाज्यंहुत्वासायंकालपर्यंतंपत्न्युपवसेत्तदशक्तौयजमानोवा । सायंकालेतुपूर्ववन्नित्यहोमंकुर्यात् । द्वादशाहपर्यंतमयमग्न्युत्पत्तिविधिः । तदूर्ध्वंतुवक्ष्यमाणोविवाहहोमविधिः । आलस्यादिनाबुद्धिपूर्वकमग्नित्यागेतत्तत्कालानुसारेणेदंप्रायश्चित्तं—द्वादशाहपर्यंतंत्रिरात्रमुपवासः । अब्दपर्यंतंमासंपयोव्रतं । द्विवर्षपर्यंतंचांद्रायणं । त्र्यब्दपर्यंतंचांद्रायणंसोमायनंच । तदूर्ध्वमब्दकृच्छ्रं । धनिनोगोदानंचेतिप्रयोगपारिजाते । स्मृत्यर्थसारेतु—द्वादशाहातिक्रमेत्र्यहमुपवासः । मासातिक्रमेद्वादशाहमुपवासः । संवत्सरातिक्रमेमासमुप

वासः पयोभक्षणंवाइतिविशेषः । एवंकालविलंबश्चेत्संकल्पपूर्वकंप्रायश्चित्तंकृत्वापुनःसंधानं । यत्रतुअग्निविच्छेदनिमित्तंनकेन चिदग्निविच्छेदःकालविलंबश्चनास्तितत्राकृत्वैवप्रायश्चित्तंपुनःसंधानंकार्यम्॥ ॥अथविच्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनःसंधानप्रयोगः॥ पत्यासहकृतस्नानादिःकृतनित्यक्रियोदेशकालौसंकीर्त्यअमुककालादारभ्यएतावंतंकालंगृह्याग्निविच्छेदजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं एतावत्प्रायश्चित्तममुकप्रत्याम्नायेनकरिष्यइतिसंकल्प्य अग्निविच्छेदकालगणनयास्मृत्युक्तंप्रायश्चित्तंदंपतीसहकुर्यातांनपृथक्। समासेतस्मिन्नग्निविच्छेदेनलुप्तानांसायंप्रातर्होमानांतथादर्शपूर्णमासस्थालीपाकानांचसंपत्तिपर्याप्तमिदंव्रीह्यादिद्रव्यमाज्यंचब्राह्म णेभ्यःसंप्रददे इतिलुप्तसायंप्रातर्होमस्थालीपाकगणनयातत्पर्याप्तंव्रीह्याद्याज्यंचब्राह्मणेभ्योदद्यात् । ततःशुभेकालेशुचिराचांतःप्रा णानायम्यदेशकालौस्मृत्वाविच्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्येइतिसंकल्प्य स्थंडिलोपलेपनोल्लेखनाभ्युक्षणाग्निप्रतिष्ठापनानि कृत्वान्वादध्यात् । तद्यथा—द्वेसमिधौगृहीत्वापुनःसंधानहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइतिसंकल्प्यास्मिन्नन्वाहिते ग्नौजातवेदसमग्निमिध्मेनप्रजापतिंप्रजापतिंचाघारदेवतेआज्येन अत्रप्रधानं त्रिरग्निंपवमानंसकृदग्निंप्रजापतिंचाज्येन अर्यमाग्निं वरुणाग्निंपूषाग्निंप्रजापतिंचलाजद्रव्येण सूर्यांसावित्रींचतुर्वारमाज्यद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि परिसमूहनादिप्राकृतम्। पात्रा सादनेविशेषः । प्रोक्षणींस्रुवंप्रणीतामाज्यपात्रंलाजशूर्पंइध्मंबर्हिश्चदधिप्राशनपक्षेदधिचासादयेत् । आज्यसंस्कारादिप्राकृतंतत्रा ज्येनसहलाजानामपिपर्यग्निकरणम् । आज्योत्पवनासादनयोःकृतयोर्लाजानांत्रिःप्रोक्षणम् । स्रुवसंमार्जनादि पत्न्यान्वारब्धइ ध्माधानाद्याघारांतंप्राकृतंकुर्यान्नचक्षुषी । अथप्रधानम् । अग्नआयूंषीतितिसृणांशतंवैखानसाऋषयः । अग्निःपवमानोदेवता

गायत्रीच्छंदः । गृह्याग्निपुनःसंधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः । आरेबाधस्वदुच्छुनां स्वाहा ॥ अग्नयेपवमानायेदं० । ॐ अग्निर्ऋषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः । तमीमहेमहागयंस्वाहा ॥ अग्नयेपवमाना० । ॐ अग्नेपवस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यं । दधद्रयिंमयिपोषंस्वाहा ॥ अग्नयेपव० । त्वमर्यमावसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् । पुनःसंधानप्रधाना ज्यहोमेवि० । ॐ त्वमर्यमाभवसियत्कनीनांनामस्वधावन्गुह्यंबिभर्षि । अंजंतिमित्रंसुधितंनगोभिर्यद्दंपतीसमनसाकृणोषि स्वाहा । अग्नयइदं० । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । पुनःसंधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योवि श्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ ५ ॥ अथपत्न्याःप्रक्षा लितेऽजलौपतिराज्येनोपस्तीर्यद्विर्लाजानोप्यपंचावत्तीतुत्रिरोप्यशूर्पस्थानभिघार्यअंजलिस्थानप्यभिघार्यतिष्ठन्तिष्ठंत्याअंजलिंस्व कराभ्यांधृत्वाअर्यमणंवरुणंपूषणमितितिसृणांवामदेवोर्यमाग्निर्वरुणाग्निःपूषाग्निरनुष्टुप् । गृह्याग्निपुनःसंधानलाजहोमेवि० । ॐ अर्यमणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत । सइमांदेवोअर्यमाप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा ॥ इतिपठितमंत्रांतेअंजलिमविच्छिंदंती अंगुल्य ग्रैरंगुलियामपार्श्वेनवापत्नीजुहुयात् । अर्यमाग्नयइदं० । एवमग्रेपि । ॐ वरुणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत । सइमांदेवोवरुणः प्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा ॥ वरुणाग्नयइदं० । ॐ पूषणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत । सइमांदेवःपूषाप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहा ॥ पूषा ग्नयइदं० । ततःशूर्पकोणेनदिष्टान्सर्वांल्लाजान्पतिःपत्नीवाभ्यात्मंप्रजापतिंध्यायन्जुहुयात् । प्रजापतयइदं० । लाजानांस्विष्ट कृन्नास्ति । ततउपविश्याज्यंपतिर्जुहुयात् । आनःप्रजामितिचतसृणांसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीआद्याजगतीद्वितीयात्रिष्टुबंत्येद्वे

रम् । येषांहृदिस्थोभगवान्मंगलायतनंहरिः ॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः । तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारब्ध कार्येषुत्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवादिशंतुनःसिद्धिंब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ इति

देशकालनिर्देशविचारः । बृहद्व्यासः—'देशकालादिस्मरणंदेवतास्मरणंतथा । संकल्पेविधिवत्कार्यंनित्यंधर्मस्यहेतवे' इति । मयूखेब्रह्मां डभविष्ययोः—'मासपक्षतिथीनांचनिमित्तानांचसर्वशः । उल्लेखनमकुर्वाणोनतस्यफलभाग्भवेत्' ॥ निमित्तानांसंक्रमार्धोदयादीनाम् । सिंह स्यपद्धतौसंग्रहे—'अब्दायनर्तुमासाश्चपक्षतिथ्यृक्षवारकम् । योगश्चकरणंचेतिसंकल्पोऽयमुदाहृतः' ॥ संकल्पेप्रायेणसंवत्सरादयश्चांद्रमानेनवा च्याः । निर्णयसिंधावार्ष्टिषेणः—'स्मरेत्सर्वत्रकर्मादौचांद्रंसंवत्सरंसदा । नान्यंयस्माद्वत्सरादौप्रवृत्तिस्तस्यकीर्तिता' इति । तत्रादौकरि ष्यमाणकर्मसंकल्पारंभेदेशकालयोर्निर्देशःप्रथममुपतिष्ठतइतिसविचार्यते—अयंचागमेषुसर्वत्रदेशकालौनिर्दिश्येतिसंक्षेपेणैवास्त्युल्लिखितस्तत्रतत्रे तिस्पष्टप्रतिपत्तयेऽयमुपक्रमः । निर्देशेतावत्पूर्वंदेशपरामर्शोऽनंतरंचकालोत्कीर्तनंकर्तव्यमितिसध्रीचीनःपंथाः । तथाहि 'देशकालविभागवित्' 'देशःकालःपृथग्द्रव्यं' इत्यादिप्रामाण्यजातमप्यस्यैवपरिपोषकमितितदनुकूलोवाक्योपन्यासइत्थम्—श्रीमत्यस्मिन्ब्रह्मांडेभूर्लोकेजंबूद्वीपेभारत वर्षेदक्षिणापथेरामक्षेत्रेदंडकारण्येदेशेसंधौवर्तमानेगोदावर्यादक्षिणेतीरे (इतिदेशान्साधारणान्विशेषरूपांश्चसप्तम्यंतानुक्त्वा) श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्यविष्णोराज्ञयाप्रवर्तमानस्यब्रह्मणोद्वितीयेपरार्धेश्वेतवाराहकल्पेवैवस्वतमन्वंतरेऽष्टाविंशतितमयुगचतुष्कगतकलिप्रथमचरणेबौद्धाव तारे १८३७ सप्तत्रिंशदधिकाष्टादशशतमितेशालिवाहनशाकेचांद्रमानेनराक्षसनामसंवत्सरेऽमुकायनर्तुमासपक्षतिथिवारनक्षत्रयोगकरणेषु

---

१ हेमाद्रिमहासंकल्पेवाक्यबाहुल्येऽप्ययमेवक्रमोऽङ्गीकृत प्रयुंजतेचैवशिवकाञ्च्यादिक्षेत्रेषुदाक्षिणात्याइति देशकालनिर्देशवाक्यव्यवस्थापरिचयार्थंकृतोऽयमुपन्यासः । पार- पर्यक्रमपाठेदेशकालबोधकवाक्यानाम्मिथःभावेऽपियथाकथंचिद्देशकालनिर्देशोभवत्येवेतिनाग्रहोऽस्माकमन्यादरे ।

अनुष्टुभौ । पुनःसंधानाज्यहोमेवि० । ॐ आनःप्रजांजनयतुप्रजापतिराजरसायसमनक्त्वर्यमा । अदुर्मंगलीःपतिलोकमाविंशशं नोभवद्विपदेशंचतुष्पदेस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्याइदं० । ॐ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनासुवर्चाः । वीरसूर्देव कामास्योनाशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदेस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्याइदंनमम । ॐ इमांत्वमिंद्रमीढ्वःसुपुत्रांसुभगांकृणु । दशास्यां पुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकृधिस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्याइदंनमम । ॐ सम्राज्ञीश्वशुरेभवसम्राज्ञीश्वश्र्वांभव । ननांदरिसम्राज्ञी भवसम्राज्ञीअधिदेवृषुस्वाहा ॥ सूर्यासावित्र्याइदं० । समंजंत्वित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् । दधिप्राशने आज्य शेषेणहृदयांजनेवावि० । ॐ समंजंतुविश्वेदेवाःसमापोहृदयानिनौ । संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौ ॥ एतेनस्वयंदधिप्रा श्नीयात् । आज्यशेषेणहृदयांजनंवाकुर्यात् । पत्न्यैचदधिप्रयच्छेत् । साचतूष्णींप्राश्नीयात् । स्वहृदयांजनपक्षेपत्न्याअपि तूष्णींहृदयांजनम् । अथाज्येनयदस्यकर्मणइतिस्विष्टकृतंहुत्वाइध्मसंनहनादिकर्मशेषंसमापयेत् । अत्रकारिका । उपलेपादिकं कुर्यादाघारांतंविवाहवत् । विवाहाज्याहुतीर्हुत्वालाजहोमोभवेदिह ॥ गृहप्रवेशनीयाश्चहुत्वास्याद्धृदयांजनम् । परिणीयादि नास्त्यत्रलाजानावपतिस्वयम् ॥ इतिनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्नेगृह्याग्निपुनःसंधानप्रयोगः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथनास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानम् ॥ ॥ तत्रकर्तासंकल्पपूर्वकंस्त्रियासहोपोष्यापरेद्युःकृतनित्यक्रियःसंकल्पपूर्वकंप्रा यश्चित्तंकुर्यात् । तद्यथा । द्वादशाहपर्यंतंयथाशक्तिसुवर्णदानम् । मासद्वयपर्यंतंकृच्छ्रम् । मासचतुष्टयपर्यंतमतिकृच्छ्रम् । षण्मासपर्यंतंपराकः । ततोब्दपर्यंतंमासंपयोव्रतम् । अब्देपूर्णेत्रैमासिकंव्रतम् । ततःप्रतिवर्षंत्रैमासिकावृत्तिरिति । ततःका

लगणनयासायंप्रातर्होमदर्शपूर्णमासस्थालीपाकहोमद्रव्यदानम् । ततःशुभदिनेऽपराह्णेसभार्योदेशकालौसंकीर्त्यनास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइतिसंकल्प्य । आयतनोपलेपनादियथामिलितसंभारानिधानांतंकुर्यात् । संभाराश्च । पलाशोदुंबराश्वत्थशमीविकंकतांबुजम् । वल्मीकोखरयाराहमूषकोत्खातमृत्तिकाः ॥ शर्कराःसिकताःसूदाशंपाध्वस्ततरुत्वचः । यथालाभंसमाकीर्यपावकाग्निंसमुद्धरेदिति ॥ ततः । ॐ इदंतएकंपरऊतएकंतृतीयेनज्योतिषासंविशस्व । संवेशनेतन्व१श्चारुरेधिप्रियोदेवानांपरमेजनित्रे ॥ इतिमंत्रेण ॐ भूर्भुवःस्वरित्यग्निंप्रतिष्ठाप्य समिद्द्वयमादायपुनर्देशकालौसंकीर्त्य नास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानांगभूतमन्वाधानंकरिष्येऽस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्यादिआघारावाज्यभागौचआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं अग्निमष्टवारंअग्निंपवमानमग्निंपावकमग्निंशुचिमग्निंपथिकृतमग्निंतंतुमंतंचाज्येन शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधाय परिसमूहनाद्याज्यभागांतंकृत्वा स्रुवेणस्रुच्याज्यंचतुर्गृहीत्वा । त्वमग्नेसप्रथाअसीत्यस्यात्रेयःसुतंभरोऽग्निर्गायत्री । नास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ त्वमग्नेसप्रथाअसिजुष्टोहोतावरेण्यः । त्वयायज्ञंवितन्वतेस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । योअग्निमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री । नास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनसंधानप्रधानाज्यहोमेवि० । ॐ योअग्निंदेववीतयेहविष्माँआविवासति । तस्मैपावकमृळयस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । तंतुंतन्वन्नित्यस्यवामदेवोऽग्निर्जगती । नास्ति० पुनःसं० । ॐ तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहिज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतान् । अनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनंस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । त्वंनोअग्नइत्यस्यांगिरसोहिरण्यस्तूपोऽग्निर्जगती । नास्ति० पुनःसं० । ॐ त्वंनोअग्नेतवदेवपायुभिर्मघो

नोरक्षतन्वंश्चवंध । त्रातातोकस्यतनयेगवामस्यनिमेषंरक्षमाणस्तवव्रतेस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । त्वंनोअग्नेवरुणस्येत्यस्यगौतमोवाम
देवोग्नीवरुणौत्रिष्टुप् । नास्तिक्या० पुनःसं० । ॐ त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेळोवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठोवह्नितमः
शोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा ॥ अग्नयइदं० । सत्वंनोअग्नइत्यस्यगौतमोवामदेवोग्नीवरुणौत्रिष्टुप् । नास्तिक्या
द्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानप्रधानाज्यहोमे० । ॐ सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौ । अवयक्ष्वनोवरुणंरराणोवी
हिमृळीकंसुहवोनएधिस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञंसमिमंदधातु । याइष्टाउषसोनिम्रुचश्च
ताःसंदधामिहविषाघृतेनस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःसमिंधतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः । घृतेनत्वंत
नुवोवर्धयस्वसत्याःसंतुयजमानस्यकामाःस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । एतैर्मंत्रैःस्रुचाप्रत्याहुतिचतुर्गृहीतेनाज्येनाष्टावाहुतीर्हुत्वा स्रुवे
णस्थाल्याआज्यमादाय । ॐ अग्नयेपवमानायस्वाहा । अग्नयेपवमानायेदं० । ॐ अग्नयेपावकायस्वाहा । अग्नयेपावका
येदं० । ॐ अग्नयेशुचयेस्वाहा । अग्नयेशुचयइदं० । ॐ अग्नयेपथिकृतेस्वाहा । अग्नयेपथिकृतइदं० । ॐ अग्नयेतंतुमते
स्वाहा । अग्नयेतंतुमतइदं० । एवंपंचाज्याहुतीर्हुत्वा देवताभ्यस्त्यक्त्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्याहिताग्नयेऽनड्वहंदक्षिणांदद्या
दिति ॥ इति नास्तिक्याद्विसृष्टाग्नेःपुनःसंधानम् ॥ अथापत्नीकौपासनप्रयोगः ॥ स्वतःपूर्वमृतायैपत्न्यैदाहायाधाग्निंदत्त्वा
शिष्टाधाग्नौपूर्ववत्सायंप्रातर्होमौकुर्यात् । इष्टिस्तुकार्यानवा । इत्यपत्नीकोपासनप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथविवाहोत्तरंदंपत्योर्गृहप्रवेशः ॥ ॥ गृहप्रवेशहोमदिनादारभ्यदर्शसंक्रांतिव्यतीपातविष्ट्यादिदोषरहितेचतुर्थादौमौहूर्ति

कोऽन्येशुभेदिनेगृहप्रवेशंकारिष्यमाणःश्वशुरगृहेऽभ्यज्यस्नात्वा रात्रौस्वदेशाचारानुसारेणनागवल्यादिकृत्वा श्वशुरदत्तदासीदासप
र्यंकादियुतसुवासिनीकृतनीराजनःश्वशुरादिभ्योगृहीतबह्वाशीर्वचनःस्वलंकृतःस्वलंकृतयावध्वासहविवाहाग्निंशकटेवस्थाप्याज
स्रंनयन् । पूषात्वेतइत्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीत्रिष्टुप् । वध्वायानारोहणेवि० । ॐ पूषात्वेतोनयतुहस्तगृह्याश्विनात्वा
प्रवहतांरथेन ॥ गृहान्गच्छगृहपत्नीयथासोवशिनीत्वंविदथमावदासि ॥ अनेनयथाविभवंगजाश्वादियानमारोहयेत् । यानेनप्र
याणएवायंनियमः । यानादन्येनशिविकादिनाप्रयाणेनमंत्रः । स्वग्रामविवाहपक्षेस्वगृहगमनेनायंमंत्रः । गमनेयद्यंतरानाव्या
नदीस्यात्तदाश्मन्वतीरीयतइतिऋचोर्धेनवधूंनावमारोहयेत् । अत्राजहामेत्युत्तरार्धेनउदकादुत्तारयेत् । अश्मन्वतीरित्यस्येद
वाऋषिरग्निस्त्रिष्टुप् । पूर्वार्धर्चस्यवध्वानावारोहणेउत्तरार्धर्चस्योदकादुत्तारणेचविनि० । ॐ अश्मन्वतीरीयतेसंरभध्वमुत्तिष्ठतप्रत
रतासखायः । अत्राजहामयेअसन्नशेवाःशिवान्वयमुत्तरेमाभिवाजान् ॥ नीयमानावधूर्यदिबंधुवियोगादिनारोदिति तदाजीवं
रुदंतीतिऋचंजपेत् । जीवंरुदंतीत्यस्यकाक्षीवतीघोषाऽश्विनौजगती । जपेवि० । ॐ जीवंरुदंतिविमयंतेअध्वरेदीर्घामनुप्र
सितिंदीधियुर्नरः । वामंपितृभ्योयइदंसमेरिरेमयःपतिभ्योजनयःपरिष्वजे ॥ इति । अयंविधिःस्वग्रामेपिभवत्यविशेषात् ।
शोभनेपुदेशवृक्षचतुष्पथेषुमाविदन्परिपंथिनइतिजपेत् । माविदन्नित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् । जपेवि० । ॐ मावि
दन्परिपंथिनोयआसीदंतिदंपती । सुगेभिर्दुर्गमतीतामपद्रांत्वरातयः ॥ वसतौवसतावीक्षकाःसंतिचेत्सुमंगलीरियंवधूरित्यृचेक्षेत् ।
सुमंगलीरित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् । जपेवि० । ॐ सुमंगलीरियंवधूरिमांसमेतपश्यत । सौभाग्यमस्यैदत्त्वायाथा

स्तुंचिपरैतन ॥ इहप्रियंइत्यनयागृहंप्रवेशयेद्वधूम् । अयंविधिःस्वग्रामविवाहेपिभवति ॥ ॥ अत्रायमनुष्ठानक्रमः । वरोव
धूमुक्तमंत्रेणयथार्हंयानमारोप्यविवाहाग्निंशकटारोपितमजस्रमग्रतोनयन्सुमंगलीसूक्तंपठद्भिर्विप्रैर्बंधुभिःसुवासिनीभिरिष्टमंगलसं
ज्ञकदर्पणपूर्णकलशकन्यापुष्पाक्षतदीपमालाध्वजलाजैर्मंगलतूर्यवाद्यैश्चसहितःसितच्छत्रयुतःस्वगृहद्वारेसुवासिनीभिर्नीराजितवि
ग्रहोवधूंपाणौगृहीत्वाशुभेमुहूर्ते । ॐ इहप्रियंप्रजयातेसमृध्यतामस्मिन्गृहेगार्हपत्यायजागृहि । एनापत्यातन्वं१संसृजस्वाधा
जिव्रीविदथमावदाथः ॥ इत्यनेनमंत्रेणस्वगृहंप्रवेश्यस्वयंचप्रविश्यतंडुलचतुष्केपुकुलदेवतांलक्ष्मींचसंपूज्यविप्रैःपुण्याहंवाचयेत्।
ततोगृहप्रवेशनीयहोमःकार्यः । अस्माभिस्त्वाचारानुसारेणपूर्वकर्तव्यतयोक्तः । ततःशुभेदिनेस्वस्त्यादिवाचयित्वास्वलंकृतः
स्वलंकृतवधूंरात्रावुपगच्छेत् । नागवल्लीस्तंभवलिप्रयोगस्तुसर्वदेशेष्वनुष्ठानाभावान्नोक्तः ॥ ॥ इतिश्रीरामेश्वरसुतभट्टनारा
यणकृतेप्रयोगरत्नेवधूसहितस्यवरस्यगृहप्रवेशविधिः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अवसिताअष्टादशप्रयोगाः । अथसप्तपाकसंस्थाः ।

अथसप्तपाकसंस्थाः ॥ ॥ आश्वलायनमाचार्यंप्रणम्यपितरंगुरुम् । भट्टरामेश्वरसुतोभट्टनारायणःसुधीः ॥ १ ॥ पंचविंशतिसंस्कारेषूक्त्वाष्टादशसंस्कृतीः । पाकयज्ञान्सप्तशिष्टान्वक्तिशिष्टेष्टतुष्टये ॥ २ ॥ तत्र अतःपरंद्विजातीनांसंस्कृतिर्निर्यतोच्यते । संस्काररहितायेतुतेषांजन्मनिरर्थकम् ॥ ३ ॥ पंचविंशतिसंस्कारैःसंस्कृतायेद्विजातयः । तेपवित्राश्चयोग्याःस्युः श्राद्धादिषुसुयंत्रिताः ॥ ४ ॥ गर्भाधानंपुंसवनंसीमंतोवलिरेवच । जातकृत्यंनामकर्मनिष्क्रमोऽन्नाशनंपरं ॥ ५ ॥ चौलकर्मोपनयनंप्रतानांचचतुष्टयम् । स्नानोद्वाहौचाग्रयणमष्टकाचयथातथम् ॥ ६ ॥ श्रावण्यामाश्वयुज्यांचमार्गशीर्ष्यांचपार्वणम् । उत्सर्गश्चाप्युपाकर्ममहायज्ञाश्चनित्यशः ॥ ७ ॥ श्रावण्यादिषुतिसृषुपौर्णमासीषुक्रमेणश्रवणाकर्माश्वयुजीकर्मप्रत्यवरोहणानित्रीणिकर्माणि ॥ पर्वण्यमावस्यायांक्रियमाणंपार्वणमित्यर्थः । संस्कारानियताह्येतेब्राह्मणस्यविशेषतइतिआश्वलायनाचार्येणोपक्रमोपसंहारयोर्नियतत्वोक्त्याजन्मनैरर्थक्यरूपाकरणनिंदयाचपंचविंशतिसंस्काराणांनित्यतोक्ता । पुनश्चैषांनैमित्तिकवार्षिकमासिकनित्यभेदेनचतुर्विधत्वंसएवाह । नैमित्तिकाःषोडशोक्ताःसमुद्वाहावसानकाः । सप्तैवाग्रयणाद्याश्चसंस्कारावार्षिकामताः ॥ मासिकंपार्वणंप्रोक्तमशक्तानांतुवार्षिकं । महायज्ञास्तुनित्याःस्युःसंध्यावच्चाग्निहोत्रवत् ॥ इति । नित्याःप्रात्यहिकाइत्यर्थः । एवंपंचविंशतिसंस्कारेषुगर्भाधानाद्याअष्टादशोक्ताःइदानींश्रवणाकर्माद्याःसप्तावशिष्टाउच्यंते । तत्रतावत्श्रवणाकर्मोच्यते । श्रवणाकर्मसर्पबलिकर्मचभुक्त्वापिकेचित्कुर्वंति । युक्तंतूपवासिनैवकार्यमिति ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

१ अमिमेषुश्रवणाकर्मादिषुविशेषस्तत्रतत्राधष्टिप्पणरूपेणविशदीकृतोऽवश्यमालोचनीयः ।

अथश्रवणाकर्मप्रयोगः ॥ ॥ श्रावण्यांपौर्णमास्यांपूर्वाह्णेवृद्धिश्राद्धंकृत्वा दिवैवव्रीहीणांयवानांवालौकिकाग्नौभर्जनेनप्रस्थमिताधानाःकृत्वा खंडितयवव्रीह्यन्यतरस्यलौकिकाग्नौभर्जनंकृत्वा तत्पिष्टरूपैःसक्तुभिर्नवकलशंप्रपूर्य बलिनिक्षेपसाधनभूतांवैकंकतदर्वीमपिसंपाद्य तदुभयंगृहकाष्ठादिलंबितेनवेशिक्येनिधाय बल्यर्थंगृहेप्राच्यांशुचिंदेशंपरिगृह्णीयादिहकरिष्यामीति । व्रीहींश्चरुपात्रंपुरोडाशकपालंचसंपाद्य धानाःसमार्धीकृत्यअर्धालौकिकाज्येनाक्ताःकृत्वैकपात्रेनिधायाऽपराअनक्ताअर्धाधानाःपात्रांतरेनिदध्यात्। ततोस्तमितेसूर्येशुचिःआचम्यसपवित्रपाणिःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य ममपुत्रपौत्रादीनांचरोगनिवारणसमस्तपापक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनित्यविधिरूपंश्रवणाकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य समिद्द्वयंत्रयंवादायपुनर्देशकालौसंकीर्त्यास्मिन्श्रव

---

१ अत्रेत्थंव्यवस्था—प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मदिनात्पूर्वेद्युःप्रातः श्रवणाकर्मसर्पबल्यंगत्वेनमातृकापूजनपूर्वकंवृद्धिश्राद्धंकृत्वा श्रवणाकर्मदिने पूर्वाह्णेस्वस्तिवाचनंकुर्यात् । तत्रअग्न्यादयःप्रीयंतां श्रवणाकर्मणेस्वस्तिइतिशेषः । तदंतेदिवैववितुषाणांयवानां तदभावेव्रीहीणांलौकिकाग्नौभर्जनेनप्रस्थद्वयाधिकपरिमाणाधानाःकृत्वा तासांप्रस्थमात्राःपृथक्कृत्वा शिष्टाभिःपिष्टरूपान्सक्तून्कृत्वा तैर्नवंकलशंपूरयित्वा तंकलशं वैकंकतींदर्वींचबलिहरणींनवेशिक्येनिधायैतच्छिक्यंकापिनिवेशयेत् । पृथक्कृताःप्रस्थमात्राधानाःपात्रद्वयेसाम्येनविभज्य लौकिकेनसर्पिषार्धाअनक्ति । ततःस्वगृहादग्न्यगाराद्वाप्राच्यांशुचिंदेशंबल्यर्थंपरिगृह्णीयात् इहकरिष्यामीति । एतावदहनिकार्यम् । २ सायंहोमंकृत्वादेशकालोत्कीर्तनांतेममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंश्रवणाकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निं साहसनामायमितिविभाव्यध्यात्वान्वाधानम्। प्रायश्चित्तेविधुश्चैवपाकयज्ञेषुसाहसइतिसंग्रहादितिरामकल्पद्रुमादग्निःसाहसनामा ।

णाकर्महोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रधानदेवतामग्निंचतुर्वारंच रुद्रव्येण अच्युतभौमाग्निंपुरोडाशेन अग्निमांशयाज्येन याजिदेवताधानाद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वा ॐ भूर्भुवःस्वरित्यग्नावाधाय परिसमूहनादि (अत्रपात्रासादनेविशेषः—चरुस्थाल्यासहकपालंशरावत्रयंप्रोक्षणींच । दर्वीस्रुवौ । चमसाज्यपात्रे । इध्माबर्हिषी । शूर्पकृष्णाजिने । उलूखलमुसले । दृषदुपले । मेक्षणपिष्टोद्वपन्यौ । शम्यो पवेषौ । वेदमदंतीपात्रेचेति । शूर्पद्वयस्यवासादनम् । प्रोक्षणीसंस्कारादिपूर्णपात्रनिधानांते) चरुपुरोडाशदेवतानांपंचानांतूष्णींचतुरश्चतुरोमुष्टीन्निरुप्य तत्संख्ययातूष्णींप्रोक्ष्यावघातादिकृत्वाप्रक्षाल्यचरुपुरोडाशतंडुलान्यथाभागंपृथक्कृत्य पुरोडाशार्थं स्वयंकिंचित्पिष्टीकृत्यकृष्णाजिनेमस्कंध पद्यादास्यावापेषणेनचूर्णयित्वा ततश्चरर्थमग्नौदक्षिणभागेस्थालींनिधाय अग्नेःपश्चात्प

---

१ यस्मिन्नाज्येपुरोडाशःशायितस्तदाशयाज्यंतेनाज्येनोपरिजुहोतीत्यर्थः । २ जयंतपारिजातमतेत्वत्रशूर्पद्वयस्यासादनंएकंपुरोडाशार्थमेकंच र्वर्थमितिविशेषः । ३ शूर्पेचतुरोमुष्टीन्निरुप्य शूर्पांतरेचतथैवनिरुप्यपुरोडाशपर्याप्तान्वोप्य निर्वापसंख्ययाप्रोक्ष्यक्रमेणपृथगवहत्यक्षालयेत् । एकस्मिन्नेवनिर्वापेतुसहैवावहत्यप्रक्षाल्य चरुपुरोडाशार्थान्विभज्य कृष्णाजिनेउदीचीनकुंबांशम्यांनिधायतन्मध्येप्राक्प्रवणांदृषदमासाद्यतस्याः पश्चाद्भागेतिरश्चीमुपलांनिधायतत्प्राग्भागेदृषदिपुरोडाशीयांश्चतुर्वारमध्युप्योपलांप्राचींकर्षयित्वापुनःप्रतीचीमाकृष्यमध्यदेशेदक्षिणतउत्तरतश्च तिरश्चीमाकृष्यपुनःसततंपिष्टांततःप्राच्यांसमाकृष्यकृष्णाजिनेपिष्टानिप्रस्कंद्यायोध्यशिष्टांस्तंडुलान्पद्यापेषयेत्। ४ अग्नौदक्षिणपार्श्वेसोदकांस्था-लीमधिश्रित्योपवेषमादायतूष्णीमभिमंत्र्यतेनाग्नेःप्रत्यंचावंगारौपृथक्कृत्यतयोरेकंवायव्यांनिरस्यापउपस्पृश्य द्वितीयमग्नेरुत्तरपार्श्वेचस्थाप्यतस्मि-

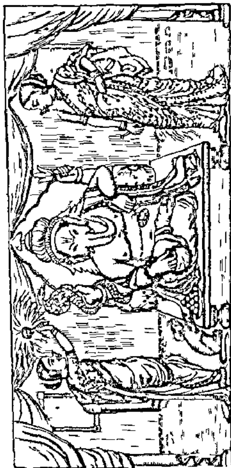
रिस्तरणमध्येउपवेषाख्येनप्रादेशमितयज्ञियकाष्ठेनद्वावंगारौपृथक्कृत्यतयोरेकंवायव्येनिरस्यापउपस्पृश्य अवशिष्टमंगारमवस्थाप्य तस्मिन्कपालमुपधायतदुपर्यपरमंगारंनिक्षिप्य क्वचित्पात्रेपिष्टसेकार्थमपःप्रताप्यशरावंप्रक्षाल्याग्नौप्रताप्यशोषयित्वास्वाग्रेनिधाय शीतेतस्मिन्पवित्रवतिपुरोडाशार्थंपिष्टंनिक्षिप्य पूर्णपात्रोदकंस्रुवेणपिष्टेप्रक्षिप्य पूर्वप्रतप्तोदकेनपिष्टंसंमिश्र्यापिंडीकृत्यपूर्वमुपहितं कपालादंगारंतृणेनापोह्य चरुस्थाल्यांतंडुलानोप्याश्वशफमात्रंकूर्माकृतिंपुरोडाशंकृत्वाकपालेनिधायाद्भिःश्लक्ष्णीकृत्य आज्यंसं स्कृत्याज्यादीनिचत्वारिहवींषित्रिःपर्यग्निकृत्वापुरोडाशमुल्मुकैःप्रताप्यदर्भैःप्रज्वाल्य तत्रैवसुशृतंश्रपयित्वातदुपरिसांगारंभस्मनि

न्कपालमुपधायतत्रान्यमंगारंप्रक्षिप्यवेदेनकपालेऽगारान्निधाय मदंतीपात्रेपिष्टसेकार्थमपस्तापयेत्। पिष्टोद्वपनीं पुनःप्रक्षाल्यनिष्टपनेनशुष्कायामग्नेः पश्चान्निहितायांतस्यांतिरःपवित्रंकृष्णाजिनात्पिष्टानिचतुर्वारंसमोप्यवाग्यतःपिष्टानित्रिरुत्पूयस्रुवेणप्रणीताभ्यउदकमादायवेदेनोपयम्यपिष्टेष्वानी यपिष्टानिपक्त्वावा मदंतीपात्रस्थाभिस्ताभिरद्भिःपिष्टान्यनुपरिप्लाव्यमेक्षणेनसंमिश्र्यापिंडंकृत्वावेदेनकपालादंगारानपोह्यस्थाल्यांतंडुलानोप्यपुरो- डाशंकपालेनिधाय तुंगमपूपाकृति कूर्माकारमश्वशफमात्रंकृत्वाद्भिस्त्वचंग्राहयेद्यथापुरोडाशात्कपालेऽपोनक्षरंति। २ ततस्तेपवित्रेआज्यपात्रेनिधा येत्यादि। आज्येनसहधानाचरुपुरोडाशान्पर्यग्निकृत्वोल्मुकंनिरस्यापउपस्पृश्यपुरोडाशमुल्मुकैःप्रताप्यदर्भैस्तृणादिभिर्वाभिज्वाल्यवाचंविसृज्यवे- देनपुरोडाशेसांगारंभस्मसंप्रक्षिपेद्यथासुशृतोभवेत् । आज्योद्वासनादिचर्वासादनांतेवेदेनपुरोडाशादंगारानपोह्याभिघार्याशयपात्रउपस्तीर्यापर्या- वर्तयन्पुरोडाशमुद्वास्यवेदेनभस्मप्रमृज्याशयपात्रेनिधायकपालंप्रत्यञ्च्यपुरोडाशमनक्ति । तत्रविच्छेदंनिकर्षणंचाकुर्वन्नुपरिष्टात्सर्वमभ्यज्यस्रुवेण हस्तेनाधस्तादभ्यज्यलौकिकेनाज्येनपूरयित्वा निमग्नंप्रकटपृष्ठंवाकृत्वाग्न्याज्ययोर्मध्येननीत्वाबर्हिष्यासाद्यअक्ताधानाअग्नावधिश्रित्याभिघारणा-

क्षिप्यहस्तंप्रक्षाल्यसंवापपात्रंप्रक्षालयेत् । ततःआज्यमुद्वास्यबर्हिष्यासाद्य स्रुवंस्रुचंचसंमृज्यपुरोडाशोपरिस्थभस्मादितृणेनापोह्य चरुपुरोडाशावभिघार्योदगुद्वास्यचरुंबर्हिष्यासाद्यतदुत्तरतःपात्रांतरस्थितलौकिकाज्येनपुरोडाशंमज्जयेत् आविःपृष्ठंवाकुर्यात् । तदुत्तरतःअक्ताअनक्ताश्चधानाआसाद्येध्माधानाद्याज्यभागांतेकृते अभ्युद्धृताच्चरोर्दर्व्यायथागोत्रंचतुर्वारंपंचवारंवावदानधर्मेणा वदाय अग्नेनयेत्यादिमंत्रैर्ऋगंतेस्वाहाकारंपठन्नाहुतिचतुष्टयंजुहुयात् । अग्नयइदंनममेत्याहुतिचतुष्टयेपित्यागः । अग्नेनयेत्या दिचतुर्णामगस्त्योग्निस्त्रिष्टुप् । श्रवणाकर्मप्रधानचरुहोमेवि० । ॐ अग्नेनयसुपथारायेअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिविद्वान् । युयो ध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेमस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम । ॐ अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिवि श्वा । पूर्श्चपृथ्वीबहुलानउर्वीभवातोकायतनयायशंयोःस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवाअनग्नित्राअभ्यमंत कृष्टीः । पुनरस्मभ्यंसुवितायदेववक्षांविश्वेभिरमृतेभिर्यजत्रस्वाहा ॥ अग्नयइदं० । ॐ पाहिनोअग्नेपायुभिरजस्रैरुतप्रियेसदनआशुशुक्वान् । मातेभयंजरितारंयविष्ठनूनंविदन्मापरंसहस्वस्वाहा ॥ अग्नयइदंनमम ॥ ४ ॥ ततःसव्यपाणिनादक्षिणपाणिंप्रो क्ष्योपस्तीर्यकृत्स्नंपुरोडाशमादायद्विरभिघार्यपंचावत्तीतुत्रिरभिघार्य । ॐ अच्युतायभौमायस्वाहाइत्यपर्यावर्तयन्हुत्वा । अच्युतायभौमायाग्नयइदंनममेतित्यजेत् । ततःयस्मिन्नाज्येपुरोडाशःशायितस्तदाज्यैकदेशम् । मानोअग्नइत्यस्यागस्त्योग्निस्त्रि

ष्टासादनांतंकुर्यात् । एवमनक्ताअधिश्रयणवर्जमासाद्याघ्म्यर्चनाद्याज्यभागांतेवद्धृताच्चरोरवदानधर्मेणावदायजुहुयात् । १ कृत्स्नंपुरोडाशंनिधाय आशयाज्यात्सकृद्द्विर्वाभिघार्य अपर्यावर्तयन्नृजुंप्रतिष्ठितंहुत्वास्रुवेणाशयाज्येनपुरोडाशस्योपरिजुहुयात् ।

चंद्रसूर्यगुरुपुतत्तद्राशिस्थितेपुसत्सु (इत्यादीन्सप्तम्यन्तान्कालशब्दानर्धोदयादिनिमित्तेपुतान्यपिनिर्दिश्य) एवंगुणविशेपणविशिष्टायांशुभतिथौ परमेश्वराज्ञारूपसकलशास्त्रश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं अमुकगोत्रस्यममामुकफलावाप्तयेऽमुककर्मकरिष्ये । इतिसंकल्पयेत् । यदाचानेकदिनसाध्यःप्रयोगस्तदाप्रयोगाधिकरणीभूतानांतिथ्यादीनांसर्वेपामपिकालानामुच्चारणंकार्यमितिमयूखे । अथवाद्यप्रभृतिदिनद्वयेत्र्यादिषुदिनेष्विस्युच्चारः । यदित्वव्यवहितेऽव्यवहितेवादिनांतरेकरिष्यमाणस्यकर्मणःपूर्वेद्युःकेनचित्कारणेनसंकल्पःप्रसक्तस्तदाऽद्यपदरहितपक्षांतकालकीर्तनांतेऽद्यतनदिनाद्द्वितीयेऽह्नीत्यादिस्वेष्टसंख्यंदिनमुक्त्वातत्रत्यतिथ्याद्यभिधानादिप्राग्वत्कुर्यादितिहिरण्यकेशिसूत्रव्याख्या । विशेपविचारोत्रतराजसंकल्पप्रकरणेज्ञेयः ॥

कर्मसंकल्पविचारः । सचविहितेपुकेवलादृष्टार्थेपुसर्वकर्मस्वावश्यकः । तथाच प्रयोगपारिजातेमार्कंडेयः—'संकल्प्यचयथाकुर्यात्स्नानदानव्रतादिकम् । अन्यथापुण्यकर्माणिनिष्फलानिभवंतिवै' इति । यथा यथावत् । अयंदेशकालोत्कीर्तनांतेकार्यः । सचनित्यनैमित्तिककाम्यकर्मभेदेनत्रिविधः । तत्रनित्यनैमित्तिकयोःकर्मणोः—ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थममुककर्मकरिष्येइति, काम्ययोस्तयोस्तु—ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकंश्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वाराऽमुकफलसिद्ध्यर्थममुककर्मकरिष्यइति, केवलकाम्येतु—ममामुककामनासिद्धिद्वारेतित्रिविधोज्ञेयः । विधिवाक्येअनेकफलोल्लेखेऽपिसमुच्चयबोधकपदाभावेविशिष्टमेवफलंसंकल्पेउल्लेख्यं । जातेष्टौपूतत्वादिवदेकवाक्योपात्तत्वेनखलेकपोतन्यायेनयुगपदुपस्थितेरन्यतरेणनैराकांक्ष्याभावाच्च । नचेदंफलपरंकिंतुस्तुतिमात्रमितिवाच्यं । तडागोत्सर्गादिविधिविधेयभावनायाभाव्याकांक्षायामनुपात्तस्वर्गस्वरूपतत्फलत्वकल्पनाद्वचसःस्तुत्यर्थोपात्तस्यैवफलत्वकल्पनायांलाघवात् । 'प्रतितिष्ठंतिहवैयएतारात्रीरुपयंति' इतिरात्रिष्विवप्रतिष्ठायाः । तदुक्तंजैमिनिना 'फलमात्रेयोनिर्देशात्' इति । एवंचसंकल्पवाक्येपौर्वापर्यवैशिष्ट्येनसर्वंफलत्वेनोल्लेख्यमिति । तत्रसमुच्चयबोध

ष्टुप्आंशयाज्यहोमेवि० । ॐ मानोअग्नेवंसृजोअघायाविष्यवेरिपवेंदुच्छुनायै । मादुत्वतेदशतेमादतेनोमारीषंतेसहसावन्परादाः स्वाहा ॥ इतिस्रुवेणहुत्वा अग्नयइदंनममेतित्यजेत् । ततःस्वांजलावन्येनोपस्तृतेप्रागक्ताधानाद्विस्त्रिर्वावापयित्वाभिघार्य । शंनो भवंत्वित्यस्यवसिष्ठोवाजिनस्त्रिष्टुप् । श्रवणाकर्मप्रधानधानाहोमेवि० । ॐ शंनोभवंतुवाजिनोहवेषुदेवतातामितद्रवःस्वर्काः । जंभयंतोहिंवृकंरक्षांसिसनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाःस्वाहा ॥ इत्यंजलिनाहुत्वा वाजिभ्यइदंनममेतित्यजेत् । ततोऽनश्यकाधानाः पुत्राधमात्यांतेभ्योदत्त्वा चरुधानैकदेशतःस्विष्टकृतंहुत्वा होमशेषंसमाप्यधृतपवित्रग्रंथिंविस्रस्यशुद्धदेशेक्षिपेत् ॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेश्रवणाकर्मप्रयोगः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथसर्पबलिप्रयोगः ॥ ॥ आचम्यपवित्रेधृत्वाप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वा ममभार्यापुत्राप्तदुहितृसमेतस्यभौमांतरिक्षदिव्यदिश्यसर्पेभ्यःसंभावितवाधापरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनित्यविधिरूपंसर्पबल्याख्यंकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्यपूर्वशिक्यस्थापितदर्वीमादाय शिक्यस्थापितकलशाहितसक्तुभिस्तामापूर्यगृहीत्वा गृहान्निर्गत्यप्राच्यांदिशिपूर्वपरिगृहीतंदेशमासाद्यप्रोक्ष्य ।

---

१ सर्वांशयाज्यहोमस्तुशौनकेनविरुद्धः । २ द्विस्त्रिर्वाप्यपात्रस्थमवत्तंचाभिघार्य । ३ दक्षिणांतंसमाप्यकपालंविमुच्यसंख्यायोद्वास्यआभिर्गीर्भिरित्यादि । ४ श्रवणाकर्मलुप्तंचेत्कथंचित्कारणांतरात् । आग्रहायणिकंकुर्याद्बलिकर्मविवर्जितम् ॥ इतिछंदोगपरिशिष्टात् आग्रहायणिकंआप्रत्यवरोहणांतंश्रवणाकर्मकुर्यात् । बलिकर्मसर्पबलिः । सं० कौमुदी ।

ॐ सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहा इतिमंत्रेणदर्वीस्थसक्तूंस्तत्रप्राङ्मुखोनिक्षिप्य सर्पदेवजनेभ्यइदंनममेतित्यजेत्[1]। बलेर्बलिदातुश्चांतरालेके नापिव्यवधानंनकार्यमापरिदानात्। ततःकृतांजलिः। ॐ येसर्पाःपार्थिवायआंतरिक्ष्यायेदिव्यायेदिश्यांस्तेभ्यइमंबलिमाहार्षंते भ्यइमंबलिमुपाकरोमि॥ इतिमंत्रेणसर्पानुद्दिश्यसंहताभ्यांपाणिभ्यांनमस्कृत्य बलिंप्रदक्षिणीकृत्यपश्चाद्बलेरुपविश्य ॐ सर्पोसि सर्पतांसर्पाणामधिपतिरस्यन्नेनमनुष्यांस्त्रायसेपूपेनसर्पान्यज्ञेनदेवांस्त्वयिमासंतंत्वयिसंतःसर्पामाहिंसिषुर्ध्रुवांतेपरिददामि। इतिमं त्रमुपांशुसकृज्जपित्वा ज्येष्ठक्रमेणनामग्राहंपुत्रादीन्परिदद्यादेवं—ध्रुवामुकंतेपरिददामिइतिपुत्रं। ध्रुवामुकांतेपरिददामिइत्यप्रत्तां दुहितरं। ध्रुवामुकांतेपरिददामिइतिभार्यां। ध्रुवमांतेपरिददामिइत्यात्मानमंते[2]। अन्यःकर्ताचेन्मांपदस्थानेयजमाननामद्वि तीयांतमुक्त्वापरिददामीतिवदेत्[3]। ततःप्रतिपदमारभ्यप्रत्यवरोहणपर्यंतंसायंप्रातःकालेपुतथैवदर्व्यातैरेवसक्तुभिःशुचिदेशेबलिं हरेत्। तत्रनमस्कारादिपरिदानांतंनकार्यम्। अथवा श्रावणप्रतिपदमारभ्ययस्मिन्नहनिप्रत्यवरोहणंमार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यांपौर्ण मास्यांवाक्रियतेतस्मादर्वाचीनदिनानिह्रासवृद्धिभ्यांपरिगणय्य तेषुयावंतःप्रातःसायंकालास्तावतोबलींस्तदैवदद्यात्। तदाच प्रथमबलिदानांतेनमस्कारपरिदानांतंसकृदेवनप्रत्येकम्। ततःपवित्रग्रंथिंविस्रस्यशुद्धदेशेक्षिपेत्। अत्रतदहरेवाखिलबलिदानंन

१ अत्र सर्पबलिमंत्राणांगौतमोवामदेवःसर्पायजुःहोमादौविनियोगः इतिविशेषः। २ पुत्रादीनांपरिदानंयथा—ध्रुवविष्णुशर्माणंतेपरिददा- मिइतिपुत्राणांप्रत्येकं। पुत्राणामंते ध्रुवचंद्रादेवींतेपरिददामिइत्यप्रत्तांदुहितरं। तासामंते ध्रुवइंदिरादेवींतेपरिददामिइतिभार्यांइत्यादिविशेषः।
३ एतत्पर्यंतंबलेःकर्तुश्चमध्येकेनापिव्यवधानंनकार्यं।

मुख्यःपक्षः । श्रवणाकर्मसर्पबलीप्रतिवर्षंकार्यौं । अविशेषश्रवणात् । वृद्धिश्राद्धमुभयार्थंतंत्रेणैवकार्यम् ॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेसर्पबलिप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाश्वयुजीकर्मप्रयोगः ॥ ॥ आश्वयुजीमासेपौर्णमास्यांआश्वयुजीकर्मकार्यम् । पूर्वेद्युःकर्तोपलेपनादिनाप्रत्यवरोहणेवक्ष्यमाणमार्गेणनिवेशनमलंकृत्यभूमिंचसमीकृत्य परेद्युःस्त्रीपुत्रादिसमेतोभ्यंगादिविशेषस्नानंविधाय शुक्लशुचिवासाःप्रातरौपासनं कृत्वाभ्युदयिकश्राद्धंविधाय धृतपवित्रःप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वा ममस्त्रीपुत्रादिसहितस्यन्यूनापेक्षितविषयसंपूर्णतापूर्णान्नसादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपमाश्वयुजीकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्य अग्निमुपसमाधायसमिद्धयंत्रयंवादायदेशकालौनिर्दिश्यअस्मिन्नाश्वयुजीकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं पशुपतिं[3]

---

१ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंकृत्वामृदंतरेणगृहमुपलिप्यतृणैराच्छाद्यवितानबंधनादिनागृहमलंकृत्यभुवंसमीकुर्यात् । परेद्युःसर्वेगृह्याःकृताभ्यंगस्नानाधौतशुक्लांबरधराभवेयुः । कर्ताप्रातर्होमांतेस्वस्तिवाचनंकुर्यात् । तत्रपशुपतिःप्रीयतामितिविशेषः । ततोदेशकालोत्कीर्तनांते ममपत्नीपुत्रादिसहितस्यउपात्तदुरितक्षयपूर्वकन्यूनापेक्षितविषयेत्यादिसंकल्पेविशेषः । २ अग्निसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि । ३ अत्र यद्यप्यन्वाधानेकेवलपशुपतिग्रहणमुपलभ्यतेतथापितन्नसम्यक् किंतुचरुहोमे पशुपतिःशिवःशंकरःपृषातकइतिदेवताम्नाह्मास्तथामंत्रवर्णात् । तेनान्वाधानेपितथैवकीर्तनमावश्यकम् । नचनिर्वापेपितथात्वापत्तिः । पशुपतयेनिरुप्येतिसूत्रेकेवलपशुपतेरेवकीर्तनात् । नचेदंपशुपतिपदमुपलक्षणार्थमितिवाच्यंप्रमाणाभावात् । नन्वस्तुनिर्वापएव प्रोक्षणंतुमांत्रवर्णिकदेवतापदान्युच्चार्यैवस्यादितिचेन्न । अथैनान्प्रोक्षतियथानिरुप्तमिति

(शिवंशंकरंपृषातकं) चरुद्रव्येण पृषातकंपृषातकद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावा धायपरिसमूहनादि (पात्रासादनेचरुस्थाल्यासहपृषातकस्थाल्यासादनं) पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वा, अग्नेःप्रत्यक्शूर्पेपवित्रवतिपशु पतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टींश्चर्वर्थंनिरुप्यतत्संख्ययातथैवप्रोक्ष्यावघातादिचरुश्रपणांतंकृत्वाज्यमिश्रंपयःपृषातकाख्यंहवि रंतरंकृत्वाज्यंसंस्कृत्य चरुपृषातकाभ्यांसहपर्यग्निकृत्वाज्योद्वासनादि (चरोरुत्तरतःपृषातकमासाद्य) आज्यभागांतंकृत्वा सुता दिभिरन्वारब्धः स्वसन्निधौवातानुपवेश्य अवदानधर्मेणचरुमवदाय । ॐ पशुपतयेशिवायशंकरायपृषातकायस्वाहाइतिहुत्वा पशुपतयेशिवायशंकरायपृषातकायेदंनममेतित्यजेत् । ततोयजमानांजलावन्यउपस्तीर्य स्रुवेणैवपृषातकंद्विरवदायाभिघार येत् । ततोयजमानः ॐ ऊनंमेपूर्यतांपूर्णंमेमोपसदत्पृषातकायस्वाहाइत्यंजलिनैवहुत्वा पृषातकायेदंनममेतित्यजेत् । [3]चरुपृषा

सूत्रारयोस्तुल्यत्वावगमात् पूर्वोक्तवृत्तिस्वरसाच्च । उक्त्वापशुपतयेत्येतच्चतुर्थ्यंततःपरम् । त्वाजुष्टंनिर्वपामीतिनिर्वापःप्रोक्षणंतथा । प्रोक्षामी- तिविशेषस्तुप्रोक्षणेऽन्यत्समंभवेदितिकारिकायाःपशुपतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिनिर्वापप्रोक्षणपरजयंताच्च । नचनिर्वापत्यागयोर्वैपरीत्यंक्वापिनदृष्ट- मितिवाच्यं बहुशोदर्शनात् । आधानेवावत् ब्रह्मौदनेब्रह्मणेप्राणायजु० ब्रह्मणेपानाय० ब्रह्मणेव्यानाय० इतिनिरुप्यप्रवेधसइतिहुत्वावेधसइति त्यजेत् । एतेनयत्प्रयोगपारिजातकारादीनामन्वाधानेकेवलपशुपतिकीर्तनं तथाकेषांचिद्याज्ञिकंमन्यानांहोमेकेवलस्योच्चारणंतदपास्तमिति सं० कौमुदी । १ पयस्याज्येनिषिक्तेतुतत्पयःस्यात्पृषातकमिति । २ पशुपतयइत्यादिमंत्रयोगौतमोवामदेवःपशुपतिःपृषातकश्चयजुःआश्वयुजीकर्म- प्रधानहोमेवि० । ३ स्विष्टकृदर्थमुपस्तीर्यचरोर्हस्तेन पृषातकस्यस्रुवेणोत्तरार्धादवदायेतिविशेषः ।

तकशेषात्स्विष्टकृतंहुत्वा इध्मसन्नहनादिहोमशेषंसमाप्य धृतपवित्रग्रंथिंविस्रस्यशुचिदेशेक्षिपेत् ॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्नेआश्वयुजीकर्मप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाग्रयणहोमप्रयोगः ॥ ॥ शरदिपौर्णमास्याममावास्यायांवापर्वणितदलाभेकृत्तिकादिविशाखांतदेवनक्षत्रेष्वन्यतमे चंद्रानुकूल्येआग्रयणंकार्यम् । [1]आंतरौपासनहोमंकृत्वा संकल्पपूर्वकमाभ्युदयिकश्राद्धंविधाय आचम्यपवित्रेधृत्वाप्राणानायम्य देशकालावुत्कीर्त्य ममरोगजरानिवृत्तिश्रीयशोऽन्नप्राप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपमाग्रयणंकरिष्येइतिसंकल्प्यास्मिन्नाग्रयणाख्येकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्येइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं इंद्राग्नी विश्वान्देवान् द्यावापृथिव्यौ चरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिद्द्वयमग्नावाधाय परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंप्राक्तनं तंत्रंकृत्वा प्रत्यगग्नेःशूर्पेपवित्रवति [2]तूष्णींत्रिश्चतुरश्चतुरोमुष्टीन्निरुप्यतत्संख्ययातथैवप्रोक्ष्यावघातादिचरुश्रपणांतंकृत्वाज्यसंस्काराद्याज्यभागांतंकृत्वावदानधर्मेणचरुमवदाय । ॐ [3]सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूरिंद्राग्निभ्यांस्वाहा । इंद्राग्निभ्यामिदंनममइति त्यक्त्वा पुनरवदाय ॐ सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूर्विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा । विश्वेभ्योदेवेभ्यइदंनमम । पुनरवदाय

---

१ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंस्वस्तिवाचनंचकुर्यात् । तत्रेंद्राग्न्यादयःप्रीयंतामितिविशेषः । ममोपात्तदुरितक्षयेत्यादिसंकल्प्य । अग्निं साहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि । २ तूष्णींद्वादशमुष्टीन्निरुप्यतथैवप्रोक्षणादि । आज्यभागांतेविभागाभिमर्शनकृत्वैवावदानधर्मेणहोमः । ३ आग्रयणहोममंत्राणांगौतमोवामदेवइंद्राग्नीविश्वेदेवाद्यावापृथिवीचयजुःआग्रयणप्रधानहोमेविनियोगः ।

ॐ सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूर्द्यावापृथिवीभ्यांस्वाहा । द्यावापृथिवीभ्यामिदंनमम । एवंतिस्रआहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतंहुत्वाव शिष्टंपात्रांतरेकृत्वा तत्पात्रंसव्यपाणौधृत्वा । ॐ प्रजापतयेत्वाग्रहंगृह्णामिमह्यंश्रियैमह्यंयशसेमह्यमन्नाद्याय । इतिमंत्रेणदक्षिणे नपाणिनाअभिमृश्य ॐ भद्रान्नःश्रेयःसमनैष्टदेवास्त्वयावशेनसमशीमहित्वा । सनोमयोभूःपितवाविशेहशंनोभवद्विपदेशं चतुष्पदे ॥ इतिमंत्रेणप्राश्यद्विराचम्यतत्रैवउपविष्टः । ॐ अमोसिप्राणतदृतंब्रवीम्यमोसिसर्वानसिप्रविष्टः । समेजरांरोगमपनु द्यशरीरादमामएधिमामृथामइंद्र ॥ इतिमंत्रेणात्मनोनाभिमालभेत । ततःपत्नीमध्यमहविःशेषममंत्रकंप्राशयेत् । ततोयजमा नइध्मसन्नहनहोमादिपरिषेचनांतंकर्मशेषंसमाप्य धृतपवित्रग्रंथिंविस्रस्यशुचिदेशेक्षिपेत् । इदमाग्रयणंयदाश्वयुज्यांपौर्णमास्यां क्रियतेतदेककालत्वादाश्वयुजीकर्मणासमानतंत्रताभवति । तत्राश्वयुजीकर्मप्रधानहोमंकृत्वाऽऽग्रयणप्रधानहोमः द्वयोश्चर्वोरेकः स्विष्टकृदित्यादिज्ञेयम् । यवाग्रयणंनकार्यं । श्यामाकैस्तुप्रस्तरंकुर्यान्नाग्रयणं । शास्त्रांतरेदृष्टत्वात् । इदंचाग्रयणमकृत्वानवान्न भक्षणस्यनिषिद्धत्वात्दुर्भिक्षेपुरातनधान्यालाभेनवधान्यभक्षणाधिकारार्थंमलमासेऽपिकार्यम् । अनापदितुशुद्धएव । आग्रय णाकरणेप्रायश्चित्तंकारिकायां । अकृताग्रयणोश्नीयान्नवान्नंयदिवैततः । वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवा । इतिश्रीनारायण

---

१ उत्तरार्धात्सकृदवदायस्विष्टकृद्धोमादि । चरुशेषयजेहविरुच्छिष्टंदक्षिणा । कर्मसमाप्तौवैश्वदेवंनवान्नेनकृत्वा आग्रयणशेषंवैश्वदेवशेषं चैकीकृत्यतत्पात्रंसव्यहस्तेनिधायदक्षिणहस्तेनतदन्नमभिमृशेत् । २ प्रजापतयेत्वेत्यादेर्गौतमोवामदेवोन्नंयजुःअभिमर्शेवि० । ३ भद्रान्नइत्यादि- द्वयोर्गौतमोवामदेवःपितुस्त्रिष्टुप् प्राशनेआलभनेचवि०। ४ करमध्येसौम्यमग्नितीर्थंच । तत्रसौम्येननवान्नप्राशनमितिभट्टोजीदीक्षितकृताह्निके ।

भट्टविरचितेप्रयोगरत्नेस्मार्ताग्रयणप्रयोगः ॥ (आश्वयुजीकर्माग्रयणयोःसहप्रयोगः तथादर्शपूर्णमासस्थालीपाकाश्वयुजीकर्माग्रयणानांसहप्रयोगश्चाग्रेपृथक्संगृहीतप्रयोगेष्वालोचनीयः) ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथप्रत्यवरोहणम् ॥ ॥ तच्चमार्गशीर्ष्यांपौर्णमास्यांतत्पूर्वेद्युश्चतुर्दश्यांवाकार्यम् । दिवैवगृहकुड्यलेपनास्तरणोपस्तरणैर्निम्नोन्नतभूमिसमीकरणैःप्ररूढापामार्गाद्युन्मूलनरूपंनिवेशनालंकारंविधायफलरहितधान्यतृणाख्यपलालनिर्मितंचशयनार्थंकटंसंपाद्यसंकल्पपूर्वकंप्रत्यवरोहणांगंनांदीश्राद्धंविधायसूर्येस्तमितेसायमौपासनंहुत्वाशुचिराचांतःपवित्रेधृत्वा देशकालौसंकीर्त्यममस्त्रीपुत्रादिसहितस्यजलस्थलचरसर्पबाधानिवृत्त्यभयहेमंतसौमनस्यद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपंप्रत्यवरोहणाख्यंकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निमुपसमाधाय समिद्द्वयंत्रयंवादायपुनर्देशकालौस्मृत्वा क्रियमाणेप्रत्यवरोहणेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं श्वेतंद्विःपायसेन इध्मसन्नहनेनरुद्रमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वा समिधावग्नावादध्यात् । अत्रस्विष्टकृन्नास्तितेननतत्कीर्तनम् । परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाप्रधानदेवतायैश्वे

---

१ लेपनास्तरणोपस्तरणैरिति लेपनंकुड्यादीनां, आस्तरणंचतेषामेवाच्छादनं, उपस्तरणंभूमेर्नवीकरणमिति सं० कौमुदी । २ उक्तकालेप्रत्यवरोहणंकरिष्यन्प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंस्वस्तिवाचनंचकुर्यात् । तत्रकर्मांगदेवताश्वेतःप्रीयतामितिविशेषः । ततोगृहसमीपेप्ररूढान् अपामार्गः शाकस्तिल्वकः परिव्याधइत्येतान्समूलान्परिखायोद्वास्यमृदंतरेणगृहमुपलिप्यतृणैराच्छाद्यभुवंसमीकुर्यात् । शयनार्थंफलरहितधान्यतृणनिर्मितंकटंसंपाद्येत्यादि । ३ अग्निंसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि ।

तायद्विश्चतुरोव्रीहिमुष्टींस्तूष्णींनिरुप्यतथैवप्रोक्ष्य पयसिचरुश्रपणाज्यसंस्काराद्याज्यभागांतंकृत्वा सुतादिभिरन्वारब्धोऽवदान धर्मेणावदाय । ॐ अपश्वेतपदाजहिपूर्वेणचापरेणच । सप्तचवारुणीरिमाःसर्वाश्चराजबांधवीःस्वाहा ॥ श्वेतायेदंनमम । ॐ नवैश्वेतस्याभ्यागारेहिर्जघानकिंचन । श्वेतायवैदार्वायनमःस्वाहा ॥ इतिद्वेपायसाहुतीहुत्वा श्वेतायेदंनममेतित्यजेत् । नात्रसौ विष्टकृत् । ततः ॐ अभयंनःप्राजापत्येभ्योभूयादित्यग्निमीक्षमाणोजपित्वा शिवोनःसुमनाभवइत्युक्त्वा हेमंतेतिसंबुद्ध्यंतंमन सासरेत् । ततोग्नेःपश्चाद्देशेपूर्वंपलालनिर्मितंकटंकर्ताशयनार्थंस्वयमास्तीर्य स्त्रीपुत्रादिसहितस्तस्मिन्नुपविश्य स्योनापृथिविमेधा तिथिर्भूमिर्गायत्री । जपेवि० ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः ॥ इतिपठेत् । एतदारभ्यमंत्रो च्चारणार्होःस्त्रीबालव्यतिरिक्ताःस्योनापृथिवीत्यादिस्वस्त्ययनपर्यंतान्मंत्रान्जपेयुः । ततःकर्ताप्राक्शिराउदङ्मुखोदक्षिणपार्श्वेन शयीत । गृहिणोनंतरंयथाज्येष्ठंसर्वेपुत्रपौत्रास्तथैवशयीरन् । ततउत्थायोपविश्यप्राङ्मुखाः । अतोदेवामेधातिथिर्देवागायत्री । जपेवि० । ॐ अतोदेवाअवंतुनोयतोविष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याःसप्तधामभिः ॥ इतिऋचंत्रिर्जपित्वापुनरपितथैवशयित्वोत्था योपविश्य दक्षिणमुखाः । ॐ अतोदेवाअवंतुनः इतिप्रथमपादंसकृज्जपित्वा पुनरपिशयित्वोत्थायोपविश्य पश्चिमाभिमुखाः । ॐ यतोविष्णुर्विचक्रमे इतिद्वितीयपादंसकृज्जपित्वा । पुनस्तथैवशयित्वोत्थायोदङ्मुखाः उपविश्य ॐ पृथिव्याःसप्तधामभिः

१ अपश्वेतइत्यादिद्वयोर्गौतमोवामदेवःश्वेतोऽनुष्टबंत्यागायत्रीप्रत्यवरोहणप्रधानहोमेवि० । २ अभयंनइत्यादिद्वयोर्गौतमोवामदेवोऽग्निर्हेमंतौयजुः जपेवि० ।

इतितृतीयपादंसकृज्जपेयुः । ततःकर्तास्विष्टकृद्वर्जंइध्मरज्जुप्रहरणादिकर्मशेषंसमाप्य पवित्रग्रंथिंविस्रस्यशुचिदेशेक्षिपेत् । ततः सर्वेयथाशय्यंशयित्वोत्थायोदितेसूर्येकृतनित्यक्रियाःसंगम्यसौर्याणिस्वस्त्ययनानिचजपेयुः । तानिच । उदुत्यमितित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्रीअंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः । जपेविनियोगः । ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः । दृशेविश्वायसूर्यम् ॥ अपत्येतायवोयथानक्षत्रायंत्यक्तुभिः । सूरायविश्वचक्षसे ॥ अदृश्रमस्यकेतवोविरश्मयोजनाँअनु । भ्राजंतोअग्नयोयथा ॥ तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कृदसिसूर्य । विश्वमाभासिरोचनम् ॥ प्रत्यङ्देवानांविशःप्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान् । प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे ॥ १ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु । त्वंवरुणपश्यसि ॥ विद्यामेषिरजस्पृथ्वहामिमानोअक्तुभिः । पश्यञ्जन्मानिसूर्य ॥ सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूर्य । शोचिष्केशंविचक्षण ॥ अयुक्तसप्तशुंध्युवःसूरोरथस्यनप्त्यः । ताभिर्यातिस्वयुक्तिभिः ॥ उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरम् । देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम् ॥ उद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवम् । हृद्रोगंममसूर्यहरिमाणंचनाशय ॥ शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि । अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि ॥ उदगादयमादित्योविश्वेनसहसासह । द्विषंतंमह्यंरंधयन्मोअहंद्विषतेरधम् ॥ २ ॥ नवर्चमेवैतज्जप्यमितिकारिकायां । चित्रंदेवानामितिषडृचस्यसूक्तस्यांगिरसःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् । जपेविनियोगः । ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च ॥ सूर्योदेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात् । यत्रानरोदेवयंतोयुगा

१ सर्वेस्वस्वशय्यायांशयीरन् । २ यजमानःप्रातर्होमांतेकृतसंध्यैःसर्वैःसहजपेत् ।

निचितन्यतेमर्तिभद्रायभद्रम् ॥ भद्राअश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतग्वाअनुमाद्यासः । नमस्यंतोदिवआपृष्ठमस्थुःपरिद्यावापृथिवीयंतिसद्यः । तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोविततंसंजभार । यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै ॥ तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंकृणुतेद्योरुपस्थे । अनंतमन्यद्रुशदस्यपाजःकृष्णमन्यद्धरितःसंभरंति ॥ अद्यादेवाउदितासूर्यस्यनिरंहसःपिपृतानिरवद्यात् । तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौः ॥ १ ॥ नमोमित्रस्येतिद्वादशर्चस्यसूक्तस्य सौर्योभितपाःसूर्योजगतीदशमीत्रिष्टुप् । जपेवि० ॐ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायतदृतंसपर्यत । दूरेदृशेदेवजाताय केतवेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसत ॥ सामासत्योक्तिःपरिपातुविश्वतोद्यावाचयत्रततनन्नहानिच । विश्वमन्यन्निविशतेयदेजतिविश्वाहापोविश्वाहोदेतिसूर्यः ॥ नतेअदेवःप्रदिवोनिवासतेयदेतशेभिःपतरैरथर्यसि । प्राचीनमन्यदनुवर्ततेरजउदन्येनज्योतिषायासिसूर्य ॥ येनसूर्यज्योतिषाबाधसेतमोजगच्चविश्वमुदियर्षिभानुना । तेनास्मद्विश्वामनिरामनाहुतिमपामीवामपदुःष्वप्न्यंसुव ॥ विश्वस्यहिप्रेषितोरक्षसिव्रतमहेळयन्नुच्चरसिस्वधाअनु । यदद्यत्वासूर्योपब्रवामहैतन्नोदेवाअनुमंसीरतक्रतुम् ॥ तन्नोद्यावापृथिवीतन्नआपइंद्रःशृण्वंतुमरुतोहवंवचः । माशूनेभूमसूर्यस्यसंदृशिभद्रंजीवंतोजरणामशीमहि ॥ १ ॥ विश्वाहात्वासुमनसःसुचक्षसःप्रजावंतोअनमीवाअनागसः । उद्यंतंत्वामित्रमहोदिवेदिवेज्योग्जीवाःप्रतिपश्येमसूर्य ॥ महिज्योतिर्बिभ्रतंत्वाविचक्षणभास्वंतंचक्षुषेचक्षुषेमयः । आरोहंतंबृहतःपाजसस्परिवयंजीवाःप्रतिपश्येमसूर्य ॥ यस्यतेविश्वाभुवनानिकेतुनाप्रचेरतेनिचविशंतेअक्तुभिः । अनागास्त्वेनहरिकेशसूर्याह्नाह्नानोवस्यसावस्यसोदिहि ॥ शंनोभवचक्षसाशंनोअह्नाशंभानु

कपदाभावेयोगसिद्ध्यधिकरणन्यायेनउक्तान्यतममेकमेवफलं । सकामनिष्कामभेदेनायंप्रयोगपारिजातेसंस्कारकांडेसविस्तरंविवृतोऽस्तीतिनेह प्रपंच्यते । यद्यप्यहरहःस्नानादौविध्यभावान्मासादेर्नांगत्वं तथापियत्रयस्यमासादेरंगत्वंतत्रतस्योल्लेखआवश्यकः । यच्च केचिदहरहःकर्तव्येषु संध्यावंदनादिषुदेशकालोच्चारणंनकुर्वंति कुर्वंतिचहोमपूजादिषु तत्रहेयोपादेयविषयेमूलंनविद्मः । सर्वत्रसंकल्पवाक्यांतेसाक्षतकुशोदकंताम्रपात्रे णहस्तेनवैशान्यांजलादौप्रक्षिपेन्नभूमौ । अत्रव्रतराजेविशेषः—'संकल्पवाक्येविधिवाक्योपात्तधातोरेवतदुत्तमपुरुषस्यप्रयोगोयथास्यात्तादृशे, कर्मणोविशेषनामसत्त्वेतत्सहितंचवाक्यंप्रयोज्यम्—यथाग्निहोत्रंहोष्यामि, दर्शपूर्णमासाभ्यांयक्ष्ये, संध्यामुपासिष्यइति । यथावद्देवपूजां करिष्ये, ब्रह्मयज्ञंकरिष्यइत्यादिच । नतुसंध्योपासनंकरिष्ये, ब्रह्मयज्ञेनयक्ष्यइत्यादि । एवंसर्वत्र । एतच्चत्रिस्थलीसेतौप्रघट्टकेस्पष्टम् । यत्रतुमंत्रं जपेत्, मंत्रजपंकुर्यात्, कार्यंचयमतर्पणं, यमंसंतर्पयेद्बुधइत्युभयथापिविधिर्दृश्यतेतत्रमंत्रंजपिष्यामि, मंत्रजपंकरिष्यइतिवा, यमंतर्पयि ष्यामि, यमतर्पणंकरिष्यइतिवायथेष्टंवाच्यम् । यत्रत्वाम्नातंसंकल्पवाक्यमस्तितत्रतदेववाच्यम् । यदातुनियुक्तःकरोतितदाकरिष्येकरिष्या मीत्येवंद्विविधप्रयोगवतिधातौप्रयुज्यमानेकरिष्यामीतिपरस्मैपदमेववदेत् क्रियाफलस्यकर्तृगामित्वात् । होष्ये—आचरिष्ये—भोजयिष्यइत्याधु निकाःप्रयोगास्त्वसाधवएव । आद्ययोःपरस्मैपदित्वात् । अंत्यस्यणिजंतत्वेनोभयपदित्वेऽपिनिगरणचलनेतिसूत्रेणपरस्मैपदनियमात् । स्मार्त कर्मसुयजमानकर्तृकसांगप्रधानप्रयोगसंकल्पोत्तरमाचार्यादिकर्तृकः स्वस्वकर्मसंकल्पःप्रधानदेवताग्निग्रहस्थापनादिषुपुनःसंकल्पश्चशिष्टाचारप्र माणकः । प्रथमसंकल्पेकथितस्यदेशकालादेःप्रयोगमध्येऽवांतरसंकल्पेपुनरुच्चारणप्राप्तौप्रागुक्तविशेषणवतिदेशेकालेचामुककर्मकरिष्यइतिवा च्यमितिवृषोत्सर्गेभट्टाः । इत्यलमतिविस्तरेण ॥

प्रसंगादत्रपारिजातधृतःशारीरकभाष्यानुवृत्त्यासंकल्पप्रकारः । 'जन्माद्यस्ययतः' इतिसूत्रे 'यतोवाइमानी'त्यादिविषयव्याख्याने

नाशंहिमाशंघृणेनं । यथाशमध्वन्च्छमसंद्रुरोणेतत्सूर्यद्रविणंधेहिचित्रम् ॥ अस्माकंदेवाउभयायजन्मनेशर्मयच्छतद्विपदेचतु
ष्पदे । अदत्पिबदूर्जयमानमाशितंतदस्मेशंयोररपोदधातन ॥ यद्वोदेवाश्चकृमजिह्वयागुरुमनसोवाप्रयुतीदेवहेळनम् । अरा
वायोनोअभिदुच्छुनायतेतस्मिन्तदेनोवसवोनिधेतन ॥ २॥ सूर्योनइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसौर्यश्चक्षुःसूर्योगायत्री । जपेविनि० ।
ॐ सूर्योनोदिवस्पातुवातोअंतरिक्षात् । अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः ॥ जोषासवितर्यस्यतेहरःशतंसवाँअर्हति । पाहिनोदिद्युतःप
तंत्याः ॥ चक्षुर्नोदेवःसवितचक्षुर्नउतपर्वतः । चक्षुर्धातादधातुनः ॥ चक्षुर्नोधेहिचक्षुषेचक्षुर्विख्यैतनूभ्यः । संचेदंविचप
श्येम ॥ सुसंदृशंत्वावयंप्रतिपश्येमसूर्य । विपश्येमनृचक्षसः ॥ १ ॥ आनोभद्राइतिदशर्चस्यसूक्तस्यराहूगणोगोतमोविश्वेदेवा
स्त्रिष्टुप्पंचाद्याःसप्तमीचजगत्यःषष्ठीविराट् । जपेविनियोगः ॐ आनोभद्राःक्रतवोयंतुविश्वतोदब्धासोअपरीतासउद्भिदः ।
देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्तताम् । देवानां
सख्यमुपसेदिमावयंदेवानआयुःप्रतिरंतुजीवसे ॥ तान्पूर्वयानिविदाहूमहेवयंभगंमित्रमदितिंदक्षमस्रिधम् । अर्यमणंवरुणंसोमं
मश्विनासरस्वतीनःसुभगामयस्करत् ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेषजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतोमयो
भुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवम् ॥ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयम् । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षि
तापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ १॥ स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पति
र्दधातु ॥ पृषदश्वामरुतःपृश्निमातरःशुभंयावानोविदथेषुजग्मयः । अग्निजिह्वामनवःसूरचक्षसोविश्वेनोदेवाअवसागमन्निह ॥

भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शतमिन्नुशरदोअंतिदे
वायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम् । पुत्रासोयत्रपितरोभवंतिमानोमध्यारीरिषतायुर्गंतोः ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्माताम
पितासपुत्रः । विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ २ ॥ स्वस्तिनोमिमीतामितिपंचर्चस्यसूक्तस्यात्रिर्विश्वे
देवास्त्रिष्टुप् अन्त्येद्वेअनुष्टुभौ । जपेविनियोगः ॐ स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः । स्वस्तिपूषाअसुं
रोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥ स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः । बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तयेस्वस्तय
आदित्यासोभवंतुनः ॥ विश्वेदेवानोअद्यास्वस्तयेवैश्वानरोवसुरग्निःस्वस्तये । देवाअवंत्वृभवःस्वस्तयेस्वस्तिनोरुद्रःपात्वंहसः ॥
स्वस्तिमित्रावरुणास्वस्तिपथ्येरेवति । स्वस्तिनइंद्रश्चाग्निश्चस्वस्तिनोअदितेकृधि ॥ स्वस्तिपंथामनुचरेमसूर्याचंद्रमसाविव । पुनर्ददता
घ्नताजानतासंगमेमहि ॥ १ ॥ परावतइतिसप्तदशर्चस्यसूक्तस्यनाभानेदिष्ठोमानवोविश्वेदेवाजगतीअन्त्येद्वेत्रिष्टुभौ । जपेवि
नियोगः । ॐ परावतोयेदिधिषंतआप्यंमनुप्रीतासोजनिमाविवस्वतः । ययातेर्येनहुष्यस्यबर्हिषिदेवाआसतेतेअधिब्रुवंतुनः ॥
विश्वाहिवोनमस्यानिवंद्यानामानिदेवाउतयज्ञियानिवः । येस्थजाताअदितेरद्भ्यस्परियेपृथिव्यास्तेमइहश्रुताहवम् ॥ येभ्योमा
तामधुमत्पिन्वतेपयःपीयूषंद्यौरदितिरद्रिबर्हाः । उक्थशुष्मान्वृषभरान्त्स्वप्नसस्ताँआदित्याँअनुमदास्वस्तये ॥ नृचक्षसोअनिमि
षंतोअर्हणाबृहद्देवासोअमृतत्वमानशुः । ज्योतीरथाअहिमायाअनागसोदिवोवर्ष्माणंवसतेस्वस्तये । सम्राजोयेसुवृधोयज्ञमाय
युरपरिहृतादधिरेदिविक्षयं । ताँआविवासनमसासुवृक्तिभिर्महोआदित्याँअदितिंस्वस्तये ॥ १ ॥ कोवःस्तोमंराधतियंजुजोष

थविश्वेदेवासोमनुषोयतिष्ठन । कोवोध्वरंतुविजाताअरंकरद्योनःपर्षदत्यंहःस्वस्तये ॥ येभ्योहोत्रांप्रथमामायेजेमनुःस॥मद्ध॥ग्न
र्मनसासप्तहोतृभिः । तआदित्याअभयंशर्मयच्छतसुगानःकर्तसुपथास्वस्तये ॥ यईशिरेभुवनस्यप्रचेतसोविश्वस्यस्थातुर्जगतश्चमं
तवः । तेनःकृतादकृतादेनसस्पर्यद्यादेवासःपिपृतास्वस्तये ॥ भरेष्विंद्रंसुहवंहवामहेंहोमुचंसुकृतंदैव्यंजनम् । अग्निंमित्रंवरुणं
सातयेभगंद्यावापृथिवीमरुतःस्वस्तये ॥ सुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंसुशर्माणमदितिंसुप्रणीतम् । दैवींनावंस्वरित्रामनागसमस्र
वंतीमारुहेमास्वस्तये ॥ २ ॥ विश्वेयजत्राअधिवोचतोतयेत्रायध्वंनोदुरेवायाअभिहृतः । सत्ययावोदेवहूत्याहुवेमशृण्वतोदेवा
अवसेस्वस्तये ॥ अपामीवामपविश्वामनाहुतिमपारातिंदुर्विदत्रामघायतः । आरेदेवाद्वेषोअस्मद्युयोतनोरुणःशर्मयच्छतास्व
स्तये ॥ अरिष्टःसमर्तोविश्वएधतेप्रप्रजाभिर्जायतेधर्मणस्परि । यमादित्यासोनयथासुनीतिभिरतिविश्वानिदुरितास्वस्तये ॥
यंदेवासोवथवाजसातौयंशूरसातामरुतोहितेधने । प्रातर्यावाणंरथमिंद्रसानसिमरिष्यंतमारुहेमास्वस्तये । स्वस्तिनःपथ्यासुध
न्वसुस्वस्त्य१प्सुवृजनेस्वर्वति । स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातन ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वत्यभिया
वाममेति । सानोअमासोअरणेनिपातुस्वावेशाभवतुदेवगोपा ॥ एवाप्लुतेःसूनुरवीवृधद्वोविश्वआदित्याअदितेमनीषी । ईशा
नासोनरोअमर्त्येनास्ताविजनोदिव्योगयेन ॥ इत्येतानिसर्वाणिजपेयुः । अतिबहुत्वादत्रनलिख्यंते । ततोयजमानःसंस्कृतान्न
नस्वादुव्यंजनयुक्तेनत्रीनधिकान्वाशक्त्याब्राह्मणान्भोजयित्वातैःस्वस्त्ययनंवाचयेदिति । इदमपिकर्मकेचिद्भुक्त्वाकुर्वंति । युक्तंतु
पवित्रक्षेपणांतमुपवासीकृत्वाभुक्त्वाशयीतेति ॥ ॥ इतिप्रत्यवरोहणप्रयोगः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथपिंडपितृयज्ञप्रयोगः ॥ ॥ सचानाहिताग्निनापिकार्यः एवमनाहिताग्निर्नित्येश्रपयित्वातिप्रणीयजुहुयादितिसू त्रात् । नित्येऔपासनाग्नावित्यर्थः । तस्यचायमाहिताग्नितो विशेषः । हविःश्रपणंकृत्वाऽतिप्रणयनंकर्तव्यम् । ततोऽतिप्रणीत स्योपसमाधानंपरिस्तरणंचकृत्वाततोर्वागतिप्रणीतादित्यादिसमानम् । यस्मिन्नहोरात्रेपर्वप्रतिपदोःसंधिस्तत्रापराह्णेयागदिनेतत्पू र्वदिनेवापिंडपितृयज्ञःकार्यः । अहोरात्रतिथिसंधौतुयागपूर्वदिनएवेतिवृत्तिकृत् । उक्तापराह्णेऔपासनाग्निंप्रज्वाल्यशुचिरा चांतःप्राणानायम्यधृतपवित्रोदेशकालौस्मृत्वा पितृतृप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपिंडपितृयज्ञंकरिष्ये इतिसंकल्प्याग्नेयाभि मुखोऽग्निंप्याल्वापरिसमुह्याग्नेय्यग्रकैर्दर्भैःपरिस्तीर्यपर्युक्ष्याग्नेरीशान्यांवायव्यांवाग्नेयाग्रकान्दर्भानास्तीर्य तेषुचरुस्थालिशूर्पस्फ्यो

१ उक्तदिनेचरुस्थाल्यादीनिदार्शपौर्णमासिकातिरिक्तानिपात्राणिच आज्यंनवनीतंवा त्रैककुदंलौकिकंवाअंजनंघृतमिश्रं ईपद्विलीनमाज्यंतिलतै- लंवाभ्यंजनं कार्पासंशयनीयंकशिपु कार्पासमुपधानं उपबर्हणंवाससदर्थद्रव्याणिवा व्रीहीन् शकटंचसंपादयेत्। एवंसंपादनासंभवेदार्शपौर्णमा- सिकान्येवपात्राणिग्राह्याणि । २ अग्निंध्यात्वैव दक्षिणाग्नेरेकतःप्रदीप्तंधूपायदुल्मुकंप्राग्दक्षिणाप्रणयेत् येरूपाणिप्रतिमुंचमानाइति । यदाप्य- नाहिताग्निःपिंडपितृयज्ञंदर्शश्राद्धंचव्यतिषज्यकुर्यात्तदापीदानीमेवऔपासनाग्नेरतिप्रणयनम् । यदातुसएवकेवलंपिंडपितृयज्ञंकुर्यात्तदाश्रपणोत्तर- मतिप्रणयनम् । अस्मिन्कर्मण्यवशिष्टदिकानिसर्वकर्माण्याग्नेयीसंस्थानिकार्याणि । उल्मुकंस्थंडिलादौनिधायउभावग्नीप्रज्वाल्य आग्नेयकोणमारभ्य प्रदक्षिणंसमंतात्सकृत्परिसमुह्यअप्रदक्षिणंप्राग्दक्षिणाग्रैर्दर्भैःपरिस्तृणीयाद्यथा–पुरस्ताद्दक्षिणाग्रान्दक्षिणतःप्रागग्रान्पश्चाद्दक्षिणाग्रानुत्तरतःप्राग- ग्रानुत्तरानुत्तरान्दक्षिणानधरान्कुर्यात् । परिसमूहनवत्पर्युक्षणम् ।

लूखलमुसलस्रुवस्रुवकृष्णाजिनसकृदाच्छिन्नकुशेध्ममेक्षणजलपूर्णकमंडलूनितियथायोग्यंन्यग्बिलान्येकैकशआग्नेयीसंस्थान्यासा दयेत् । काष्ठखड्गःस्फ्यः । आज्यधारणार्थास्रुक्स्रुवा । शेषंप्रसिद्धम् । पात्राण्युत्तानानिकृत्वाकमंडलुजलेनप्रोक्ष्यस्थालींशूर्पंचा दायाग्नेर्दक्षिणतोवस्थितंव्रीहिमच्छकटंदक्षिणतआरुह्य स्थालींशूर्पेनिधायव्रीहिभिःपूरयित्वा यथास्थालीमुखोपरिस्थाःशूर्पेपतं तितथानिमृज्य स्थाल्यास्यदेशतःपतितान्व्रीहीन्शकटेप्रास्य अग्नेःपश्चिमतोवायव्यग्रीवेआस्तीर्णेकृष्णाजिनउलूखलंनिधायतत्र

---

१ सकृदाच्छिन्नंबर्हिःसमूलंप्रशस्तम् । अच्छिन्नाग्राःसमूलाश्चपित्र्येतुहरिताःस्मृताः । अमूलादेवकार्येषुप्रयोज्याःस्युःसदाबुधैरितिस्मृत्यर्थसा- रात् । २ तूष्णींप्रोक्ष्यशूर्पंस्थालींप्रगृह्यदक्षिणाग्नेर्दक्षिणतोवस्थितस्यप्रागीषस्यव्रीहिमच्छकटस्यदक्षिणार्धेआरुह्यसव्यंजान्वाच्यपितॄन्ध्यायन्नेकप- वित्रांतर्हितांस्थालींनीचामुष्टिनाविषमसंख्यमुष्टिभिर्व्रीहिभिःपूरयेत्पितृभ्योनिर्वपामिइति तूष्णींवा । एवंव्रीहिभिःपूरयित्वास्थालीमुखंसमीकुर्वन्नु- परिराशीभूतान्हस्तेननिःसार्यशूर्पेपतितान्छकटेप्रास्येत् । शकटाभावेदक्षिणाग्नेपुकुशेषुस्फ्यंनिधायोपरिष्टाद्व्रीहीन्प्राच्यांपुरस्ताच्छूर्पंस्थालींनिधाय पूरयेदितिविशेषः । शकटादवरुह्यस्थालीस्थान्व्रीहीन्सकृदुत्पूयसकृत्प्रोक्ष्यदक्षिणाग्नेर्दक्षिणतःप्रत्यगुदग्ग्रीवेकृष्णाजिनेउलूखलंनिधायदक्षिणाप्रा- चीतिष्ठंतीपत्नीतथासकृदवहन्यात्यथाफलीकृताइवभवंति । शूर्पेणतुषानपोह्यसतुषवितुषाणांपृथक्करणरूपंविवेचनंकुर्यात् । पत्न्यसंभवेयजमानएव तिष्ठन्नवघातादिकुर्यात् । यजमानोवहतान्सकृत्प्रक्षाल्यदक्षिणाग्नौस्थालीमधिश्रित्यपवित्रवत्यांस्थाल्यामपआनीयतंडुलानोप्यमेक्षणेनप्रसव्यंपर्या- लोडयन्जीवतंडुलंश्रपयेत् ।

स्थालीस्थान्व्रीहीन्निधायाग्नेय्यभिमुख्यातिष्ठंत्यापत्न्यावहतान्सकृत्फलीकृतान्विविच्यसकृत्प्रक्षालितान्जीवतंडुलान्श्रपयेत् । चरुमेनुद्वास्यैवाग्नेरेकंप्रदीप्तमुल्मुकंगृहीत्वाग्नेराग्नेय्यांदिशिकृतेशुचिस्थंडिले येरूपाणिप्रतिमुंचमानाअसुराःसंतःस्वधयाचरंति । परापुरोनिपुरोयेभरंत्यग्निष्टांल्लोकात्प्रणुदात्वस्मात् ॥ इतिमंत्रेणनीत्वा तमतिप्रणीताख्यमग्निमाग्नेयाग्रकैःकुशैःपरिस्तीर्य[3] दक्षिणाभिमुखः अपहताअसुरारक्षांसिवेदिषदः इतिमंत्रेणौपासनातिप्रणीतयोरंतरालेस्फ्येनसव्योत्तरपाणिद्वयगृहीतेनकुशमूलेनवाग्नेयाभिमुखांलेखामुल्लिख्य तामद्भिरभ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नबर्हिषाच्छाद्य अनुत्पूतमाज्यंविलापितमुत्पूतंनवनीतंवाध्रुवायामासिच्याग्नेर्दक्षिणतःकुशेष्वासाद्य स्रुवंसंमृज्यतेनध्रुवास्थमाज्यमादाय चरुमभिघार्योदगुद्वास्य अतिप्रणीताग्नेःपश्चाद्दर्भेष्वासाद्य तद्दक्षिणतोऽभ्यंजनांजनकशिपूपबर्हणान्यासादयेत् । ततोऽतिप्रणीताग्नेःपश्चिमतउपविश्यार्चयित्वा प्राचीनावीत्यभिघारितमरत्निमितंपंचदशदारुकमिध्मंपितृतीर्थेनतूष्णीमग्नावभ्याधाय स्रुवेणाज्यमादाय मेक्षणमुपस्तीर्य उद्धृतचरुंद्विधाविभज्य उत्तरभागमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंमेक्षणेनावदाय पुनःपूर्वभागादवदाय पात्रस्थमवत्तंचाभिघार्य । सोमायपितृमतेस्वधानमः इत्यतिप्र

---

१ तंडुलनिर्वापेकृष्णाजिनोलूखलमुसलशूर्पाणांनिवृत्तिरितिचंद्रचूडीये । अनाहिताग्निपिंडपितृयज्ञेतुचर्वाद्यासादनहोमातिरिक्तंसर्वंदक्षिणाग्निकार्यंऔपासनेकुर्यात् । २ इदमत्रातिप्रणयनमनाहिताग्नेःकेवलपिंडपितृयज्ञविषयकमितिज्ञेयम् । ३ परिस्तीर्येत्युक्तेऽपितस्यप्रज्वलनपरिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणानांग्रहोज्ञेयः । ४ व्यतिषंगेतुमातामहत्रयसत्त्वेलेखाद्वयंकार्यं । तद्वस्याभावेकुशैःकार्यम् ।

णीताग्नेर्दक्षिणभागेपराचीनपाणिर्हुत्वा सोमायपितृमतइदंनममेतित्यजेत् । पुनःपूर्ववद्दक्षिणभागस्थचरोरवदाय अग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइत्यग्नेरुत्तरभागेपूर्ववद्धुत्वा अग्नयेकव्यवाहनायेदंनममेतित्यक्त्वा उपवीतीतूष्णींमेक्षणमग्नावनुप्रहरेत् । स्वधानमःस्थानेस्वाहोंकारेणवाहोमस्तदाहुत्योर्व्यत्ययउपवीतिताचमेक्षणानुप्रहरणपर्यंतं—यथा अग्नयेकव्यवाहनायस्वाहेतिप्रथमाहुतिः । सोमायपितृमतेस्वाहेतिद्वितीया त्यागश्चआहुतिवत् । ततःप्राचीनावीती । पूर्वकृतलेखायांस्थापितकमंडलुजलंदक्षिणहस्तेनपितृतीर्थेनाग्नेयापवर्गं शुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाः इतिमंत्रैस्त्रिर्निनयेत् । ततोहुतशेषेणसाज्येनत्रीन्पिंडान्कृत्वातस्यांलेखायां पराचीनपाणिःपितृतीर्थेनतान्पिंडानाग्नेयापवर्गंपित्रादिभ्योदद्यात् । यथा एतत्तेऽमुकशर्मन्येचत्वामत्रानुतेभ्यश्चेतिपित्रे एवंपितामहप्रपितामहयोरपि[3] । ततः अत्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वमितिसकृत्पिंडाननुमंत्र्य

---

१ अत्रकेचिद्धविःप्रत्यभिघारणस्यस्विष्टकृत्संस्कारार्थत्वादिहनभवतीतिवदंतितन्नयुक्तम् । सर्वत्रहविःप्रत्यभिघारणस्योपयोक्ष्यमाणसंस्कारार्थत्वकल्पनात् इहचतस्यहविषःपिंडार्थमुपयोगात्स्यादेव । २ अत्रजीवत्पितृकस्यानेकपक्षाःसूत्रकारेणोक्तास्तेषामुपयोगाभावान्नेहव्याख्याताः । तस्यतुहोमांतमनारंभोवेतिवचनादन्यतरंभवति एतद्विकृतित्वादष्टकास्वेवाधिकारः । प्रसंगादिहैवेदंविचार्यते पिंडपितृयज्ञेअनारब्धेऽष्टकाभवंतिनवेति । अत्रकेचित्प्रकृत्यारंभंविनाविकृतावधिकारोनास्तीतिवदंति । युक्तंचेदं । एवंचानियमेसतिदर्शपूर्णमासारंभात्प्राक्पवमानेष्ट्यधिकरणप्रसक्तेःप्रकृत्यारंभंविनाविकृत्यनारंभोवश्यंवक्तव्यः । अतएवत्रिकांडमंडनः—आरब्धप्रकृतेरेवविकृतावधिकारताइत्याह । नायंनियमइत्येके इति सं० कौमुदी । ३ अत्रासच्छन्दगोत्रवस्वादिरूपकीर्तनपुनश्चतुर्थ्यंतनमःशब्दोच्चारणानिनसंति ।

सव्येनपार्श्वेनव्यावृत्त्योदङ्मुखोभूत्वा यथाशक्तिप्राणान्नियम्यअभिपर्यावृत्य अमीमदंतपितरोयथाभागमावृषायीषत इतिपुनस्ता ननुमंत्र्य उपवीती चरुशेषमवघ्रायाचम्यप्राचीनावीती पूर्ववच्छुंधंतांपितरइत्याद्यैस्त्रिभिःकमंडलुजलंपिंडांतेनिनीय अमुकश र्मन्नभ्यंक्ष्वेतित्रिभ्योपिपिंडेभ्यभ्यंजनंतैलंघृतंवादर्भेणदत्त्वा अमुकशर्मन्नंक्ष्वेतितथैवांजनंदद्यात् । अथ एतद्वःपितरोवासोमा नोतोन्यत्पितरोयुङ्ध्वं इतिप्रतिपिंडंमंत्रावृत्त्यानववासोदशां पंचाशद्वर्षाधिकंवयश्चेत्स्वप्रकोष्ठहृदयान्यतरल्लोमवादत्त्वा कशिपू पबर्हणेनिवेद्य सव्योत्तराभ्यांकृतांजलिराग्नेयाभिमुखःपिंडानुपतिष्ठेतमंत्रैः । यथा नमोवःपितरइषेनमोवःपितरऊर्जेनमोवः पितरःशुष्मायनमोवःपितरोघोरायनमोवःपितरोजीवायनमोवःपितरोरसाय ॥ स्वधावःपितरोनमोवःपितरोनमएतायुष्माकंपि तरइमाअस्माकंजीवानोजीवंतइहसंतःस्याम ॥ मनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेन । पितॄणांचमन्मभिः ॥ आतएतुमनःपुनःक्र त्वेदक्षायजीवसे । ज्योक्चसूर्यंदृशे ॥ पुनर्नःपितरोमनोददातुदैव्योजनः । जीवंव्रातंसचेमहि । इतिचतसृभिर्मंत्रैरुपस्थाय । अथ परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथिभिःपूर्व्यिणेभिः । दत्त्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छत ॥ इतिमंत्रेण पिण्डानाग्नेयाभिमुखंसकृदुत्तानेनहस्तेनचालयेत् । ततः। अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैःक्रतुंनभद्रंहृदिस्पृशम् । ऋध्यामातओहैः ॥ इति औपासनाग्निसमीपंगत्वा । यदंतरिक्षंपृथिवीमुतद्यांयन्मातरंपितरंवाजिहिंसिम । अग्निर्मातस्मादेनसःप्रमुंचतुकरोतुमामनेन

१ अग्नेयादिविवचनसामर्थ्याद्दक्षिणाभिमुखेनात्रकिंचिदनुव्रजनंकर्तव्यं । अग्निमित्यविशेषवचनेनदक्षिणाग्निमेवेति सं० कौमुदी ।

सम् । इतिमंत्रंगार्हपत्यपदरहितंजपेत् । केचित्तुद्वाभ्यामपिमंत्राभ्यामग्न्युपस्थानमाहुः । अथ वीरंमेदत्तपितरः इतिमंत्रेणमध्य
मंपिंडमादायसुपुत्रमास्यैपत्न्याप्राशयेत् आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजम् । यथायमरपाअसत् ॥ इतिमंत्रेण । अयंमंत्रः
पत्न्याः । इतरौपिंडावप्स्वतिप्रणीतेवाक्षिपेत् । आसादितानांद्वादशपात्राणांमध्येसकृदाच्छिन्नबर्हिरिध्ममेक्षणानांविनियुक्त
त्वात्अवशिष्टानांनवानांद्वंद्वशउत्सर्गः । अवशिष्टमेकंतृणेनसहोत्सृजेत् । अत्रपित्रादिनामाज्ञानेतत्तन्नामस्थानेएतत्तइत्यस्या
नंतरंततपितामहप्रपितामहइतिशब्दाःक्रमेणपिंडदानमंत्रेप्रयोज्याः । एकस्यद्वयोर्वानामाज्ञानेपियथास्थानंततादिशब्दप्रयोगोऽ
न्यत्रनामप्रयोगः । अत्रपित्रादीनांमध्येएकस्यद्वयोर्वाजीवनेतत्पिंडदानकालेपूर्वोक्तपिंडदानमंत्रेणस्वाहाकारांतेनजीवदुद्देशेना
ग्नौसव्यपाणिनापिंडहोमः । त्रयाणामपिजीवनेपितृमातृजीवनेवात्रयोपिपिंडाहोतव्याः । अथवापिंडदानरहितोहोमांतएवपिंड
पितृयज्ञः । अनारंभोवापिंडपितृयज्ञस्य । अन्येतु नजीवंतमतिदद्यादितिश्रुतेःपितरितदादित्रिकेवाजीवतित्रिभ्योपिहोमएव
नभूमौपिंडदानम् । जीवत्पितामहस्यपित्रेपिंडंदत्त्वाद्वयोर्होमः । जीवत्प्रपितामहस्याद्ययोःपिंडःप्रपितामहस्यहोमः । होमेचय
ज्ञोपवीतितासर्वत्र इत्याद्याकरतोज्ञेयम् । अत्रचरुश्रपणहोमयोरधिकरणविकल्पमाहापस्तंबः—सोयमेवंविहितएवमनाहिताग्ने
रौपासनेश्रपणंहोमश्चातिप्रणीतेवाजुहुयादिति । एतद्व्याख्यारुद्रदत्तीया—अनाहिताग्नेर्दक्षिणाग्निस्थानीयऔपासनेश्रपणहोमौ
भवतः । अथवा औपासनएवश्रपयित्वाततोग्निंदक्षिणाप्रांचंप्रणीयतस्मिन्जुहुयादित्यर्थइति । एवंचौपासनेएवहोमः अतिप्रणी

१ इतिप्रत्येयादितिशेषः । २ इत्यावृत्तेनमध्यमपिंडद्वयमादायआधत्तइतिमंत्रंसकृद्भुवतीपत्नीतद्द्वयमेकीकृत्यप्राश्नीयादिति सं० कौमुदी ।

तस्यदृष्टार्थइतिकेचित् । अन्येतु नित्येश्रपयित्वातिप्रणीयजुहुयादित्याश्वलायनीयाद्वाक्यसमभिव्याहारात्सन्निधानादतिप्रणी
तदृष्टार्थत्वाच्चातिप्रणीतएवहोमइति । हरदत्तभाष्यमप्येवम् । अत्रबहुलेख्यमपिपद्धतित्वान्नलिखितम् । सयुक्तिकत्वात्तुअति
प्रणीतेहोमस्तुक्तम्। यद्वा यथासंप्रदायंविचार्ययाकार्यम् । सकृदाच्छिन्नकुशाख्यपिंडबर्हिरभावेकाशादिग्राह्यम् । तदुक्तंविष्णु
धर्मोत्तरे—पिंडनिर्वपणंकार्यंकुशाभावेविचक्षणैः । काशेपुराजदूर्वासुपवित्रेपरमेस्मृते ॥ इति राजदूर्वाअतिदीर्घदूर्वाः ॥ ॥
अथपिंडपितृयज्ञपार्वणश्राद्धयोर्व्यतिषंगप्रयोगः ॥ ॥ योऽनाहिताग्निरौपासनाग्निमान्मृतपितृकःसवक्ष्यमाणंपार्वणश्राद्धं
पिंडपितृयज्ञंचव्यतिषङ्गेणकुर्यात् । व्यतिषंगोनामद्वयोर्विच्छिद्यसहानुष्ठानात्मकस्तंत्रविशेषः । तत्रैपार्वणश्राद्धंपिंडपितृयज्ञंचव्य

१ व्यतिषंगपक्षेऽयंहोमोऽतिप्रणीतेभवतिअन्यथामुख्येइतिसिंधौ । २ तत्रतिलोदकसंपादनांतंपार्वणवत्कृत्वा आचम्यतीर्थप्रवेशादिदेशका-
लकीर्तनांते उपक्रांतंपार्वणश्राद्धंममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषज्यकरिष्येइतिसंकल्प्य अग्निंध्यात्वाग्नेरूपाणी-
त्वारि । मातामहादिकरणपक्षेसकृदाच्छिन्नद्वयं । पात्रप्रोक्षणादिश्रपणांते मातामहादिसत्त्वे मंत्रावृत्त्या।द्वितीयालेखामुल्लिख्यद्वयोरभ्युक्षणादि ।
अभ्यंजनासादनांतेमातामहादिसत्त्वे द्वितीयंकशिपूपबर्हणंवासस्तदर्थद्रव्यंवाऽऽसादयेत्। एतदंतंपिंडपितृयज्ञस्यकृत्वा स्वागतप्रश्नादिपित्र्यविप्र-
पाणिशोधनांतंश्राद्धंकुर्यात्। यजुरग्न्याधानांतेस्वागतप्रश्नादीति तत्परिशिष्टविरुद्धम्। अथकांस्येस्थालीपाकादन्नमुद्धृत्येत्यादिमेक्षणानुप्रहरणांतंपिंड-
पितृयज्ञंकृत्वामंडलादिकरिष्यइत्यादिपिंडनिपरणंकरिष्यइतिप्रभान्तेपिंडपितृयज्ञचरुपिंडदानादिपात्रोत्सर्गांतंकृत्वा अनाचांतेषुपिंडदानपक्षेइदानीं
माचमनाचमन्यविकिरणादिश्राद्धशेषंसमापयेत् ॥ इति ।

ब्रह्मणःसकाशादेवप्रपंचजातमुत्पन्नं यथामृदःसकाशादुत्पन्नोघटःस्वोपादानंमृदमत्यक्त्वाजीवति प्रलीयमानोपिमृद्येवप्रलीयते एवंब्रह्मणिजातंज
गदपिब्रह्मात्यक्त्वाजीवति, प्रलीयमानंचब्रह्मण्येवप्रलीयतइत्युक्त्वोत्तरशास्त्रसंदर्भेण ब्रह्मणिसमन्वयादिकंप्रतिपाद्य ब्रह्मबुद्ध्यैवकर्माणिकर्तव्या
नीत्युक्तम् । श्रुत्यंतरमपि 'एषएवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषते एषएवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषते' इति । भणितंच
भगवताभगवद्गीतासु—'यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् । यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणम्' इति । उक्तंचकूर्मपुराणे—'ब्रह्म
ण्याधायकर्माणिनिःसंगःकामवर्जितः । प्रसन्नेनैवमनसाकुर्वाणोयातितत्पदम् ॥ ब्रह्मणादीयतेदेयंब्रह्मणासंप्रदीयते । ब्रह्मैवदीयतेचेतिब्रह्मार्पण
मिदंपरम् ॥ नाहंकर्तासर्वमेतद्ब्रह्मैवकुरुतेतथा । एतद्ब्रह्मार्पणंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातुभगवानीशःकर्मणानेनशाश्वतः । इतियत्कुरुते
बुद्ध्याब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसंन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमिदंपरम् ॥ कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंसंगवर्जितम् ।
क्रियतेविदुषाकार्यंतद्भवेदपिमोक्षदम् ॥ अथवायदिकर्माणिकुर्यान्नित्यान्यपिद्विजः । अकृत्वाफलसंन्यासंबध्यतेतत्फलेनतु ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
त्यक्त्वाकर्माणितत्फलम् । अविद्वानपिकुर्वीतकर्मणाऽऽप्नोतितत्फलम्' इति । अपिचब्रह्मार्पणबुद्ध्याकर्मकरणेफलबाहुल्यमपिभवति । तदुक्तंव्या
सेन—'वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु । तस्यांतरायोमैत्रेयदेवेंद्रत्वादिकंफलम्' इति । तस्माच्चतुर्विधपुरुषार्थसार्थोपिपरमेश्वरप्रीत्यैवभवति ।
ततश्चपरमेश्वरप्रीत्यर्थं 'प्रातःसंध्यामुपासिष्ये' 'ज्योतिष्टोमेनयक्ष्ये' इतिस्वाभीष्टदेवताप्रीत्युद्देशेनसंकल्पःकार्यइत्यलमतिविस्तरेण । प्रकृतेऽप्येवमा
स्माधिकारसदृशंकर्मादौसंकल्पंकुर्यादिति । इतिसंकल्पनिर्णयः ॥

ऋषिदैवतच्छंदऊहविचारः । तत्रप्रयोगपारिजातेव्यासः—'आर्षंछंदोदैवतंचविनियोगस्तथैवच । ब्राह्मणेनप्रयत्नेनवेदितव्यंविपश्चिता ॥
अविदित्वातुयःकुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होममंतर्जलादीनितस्यचाल्पफलंभवेत् ॥ मंत्रार्थज्ञोजपञ्जप्यंकुर्वन्नध्ययनंद्विजः । स्वर्गलोकमवा

तिपंगेणकरिष्येइतिसंकल्प्य इध्माधानात्प्राक्तनंपितृयज्ञंकृत्वा ब्राह्मणपच्छौचादिआच्छादनांतंश्राद्धं भस्ममर्यादापर्यंतंश्राद्धंकृत्वा पित्रर्थद्विजान्पृष्ट्वा अग्नौकरिष्ये इति पुनरिध्माधानादिपितृयज्ञआमेक्षणानुप्रहरणमथपार्वणमन्त्रानुज्ञानादथोभयशेषंक्रमेणसमापयेदितिक्रमः । आहिताग्निस्तुसर्वाधान्यर्धाधानीवादक्षिणाग्नावेवपिंडपितृयज्ञंकृत्वापार्वणश्राद्धंपृथगेवकुर्यात् । तत्प्रकारं तुश्राद्धप्रयोगेवक्ष्यामः ॥ इतिश्रीभट्टनारायणविरचितेप्रयोगरत्नेपिंडपितृयज्ञप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाल्पवक्तव्यत्वात्पार्वणश्राद्धात्पूर्वमष्टकाश्राद्धप्रयोगउच्यते ॥ ॥ हेमंतशिशिराख्येषुमार्गशीर्षादिषुचतुर्षुमासेषुकृष्णपक्षेसप्तम्यादित्र्यहसाध्यमष्टकाश्राद्धंकुर्यात् । अशक्तोमाघमासएवकुर्यात् । तत्रायंक्रमः । षष्ठ्यांसायंहोमानंतरंसप्तम्यामेववाप्रातर्होमानंतरंदेशकालौसंकीर्त्यदर्शवत्पित्रादीन्मातामहादींश्चसपत्नीकाननूद्य नित्यविधिरूपमष्टकाश्राद्धंकर्तुकामःपूर्वेद्युःश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्य ब्राह्मणनिमंत्रणादिद्वितीयसंकल्पांतंकृत्वा विप्रान्सन्निधाप्याग्निसमिंधनादिपरिषेचनांतंकृत्वास्थालीत्रयंशूर्पादीनिचपिंडपितृयज्ञवत्पात्राण्यासाद्य स्थालीषुव्रीहिपूरणादितंडुलप्रक्षालनांतंकृत्वा तंडुलांस्तिसृषुस्थालीषुविभज्यशुद्धौदनं

---

१ अपूपमानपक्षेतत्स्थापनार्थैकैवस्थाली । शूर्पोलूखलमुसलकृष्णाजिनानांनिवृत्तिः । अतःपात्रासादनांतेस्थाल्यांगृहसिद्धान्नेनापूपान्निधायोस्मुकप्रणयनादिदक्षिणतोध्रुवानिधानांतंकृत्वाऽपूपस्थालीमग्नौनिधायाभिघार्योदगुद्वास्योल्मुकपश्चिमतोनिदध्यात् । ततःस्वागतंसुस्वागतमित्याद्याच्छादनकरशुद्ध्यंतंकृत्वाअपूपेभ्यउद्धृत्यघृताक्तंकृत्वाग्नौकरिष्यइतिपितृविप्रान्प्राचीनावीत्यनुज्ञाप्य इध्माधानादिमेक्षणप्रहरणांतंकृत्वा ततोहुतशिष्टपरिवेषणादिसंपन्नवाचनांतंकृत्वा उद्धृत्यभुक्तशेषाणापूपेनसहपिंडान्कृत्वाशुंधंतांपितरइत्यादिश्राद्धशेषंसमापयेदिति ।

तिलमिश्रोदनंकृसरंपायसंचश्रपयित्वातिप्रणयनादिध्रुवायामाज्यनिषेचनांतंकृत्वा चरुत्रयंक्रमेणाभिघार्योदगुद्वास्यातिप्रणीताग्नेः पश्चिमतोदक्षिणसंस्थंक्रमेणासाद्य तद्दक्षिणतोभ्यंजनांजनकशिपूपबर्हणनिधानादिभस्ममर्यादाकरणोत्तरकर्तव्यपाणिशोधनांतं कृत्वाचरुत्रयंपात्रांतरेपृथगुद्धृत्यघृताक्तंकृत्वा प्राचीनावीत्यग्नौकरिष्यइतिपित्र्यब्राह्मणाननुज्ञाप्यअतिप्रणीताग्नाविध्ममुपसमाधायस्रौवाज्येनमेक्षणमुपस्तीर्य शुद्धौदनमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंमेक्षणेनावदाय पूर्वार्धाच्चतथैवावदाय कृसरान्नात्पायसाच्चतथैवावदायस्थालीत्रयेशिष्टंपृथक्पृथगभिघार्याऽवत्तंचैकवारमभिघार्य । उदीरतामित्यष्टर्चस्यशंखःपितरस्त्रिष्टुप् । पूर्वेद्युश्चरुहोमेविनियोगः ॐ उदीरतामवरउत्परासउन्मध्यमाःपितरःसोम्यासः । असुंयईयुरवृकाऋतज्ञास्तेनोवंतुपितरोहवेषुस्वधानमः । इति मेक्षणेनहुत्वा पितृभ्यइदंनमम । पुनश्चरुत्रयात्पूर्ववदवदाय ॐ इदंपितृभ्योनमोअस्त्वद्ययेपूर्वासोयउपरासईयुः । येपार्थिवेरजस्यानिषत्तायेवानूनंसुवृजनासुविक्षुस्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० ॐ आहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सिनपातंचविक्रमणंचविष्णोः । बर्हिषदोयेस्वधयासुतस्यभजंतपित्वस्तइहागमिष्ठाःस्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० ॐ बर्हिषदःपितरऊत्यर्वागिमावोहव्याचकृमाजुषध्वम् । तआगतावसाशंतमेनाथानःशंयोररपोदधातस्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० ॐ उपहूताःपितरःसोम्यासोबर्हिष्येषुनिधिषुप्रियेषु । तआगमंतुतइहश्रुवंत्वधिब्रुवंतुतेवंत्वस्मान्स्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० ॐ आच्याजानुदक्षिणतोनिषद्येमंयज्ञमभिगृणीतविश्वे । माहिंसिष्टपितरःकेनचिन्नोयद्वआगःपुरुषताकरामस्वधानमः । पितृभ्यइदं० ॐ आसीनासोअरुणीनामुपस्थेरयिंधत्तदाशुषेमर्त्याय । पुत्रेभ्यःपितरस्तस्यवस्वःप्रयच्छततइहोर्जंदधातस्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० ॐ येनःपूर्वेपितरःसो

म्यासोनूहिरेसोमपीथंवसिष्ठाः । तेभिर्यमः संरराणोहवींष्युशन्नुशद्भिः प्रतिकाममत्तुस्वधानमः ॥ पितृभ्यइदं० एतैर्मंत्रैरपिस्वधानमोंतैरष्टाहुतीः पूर्ववत्कृत्वापितृभ्यइदंनममेत्युद्देशत्यागौप्रत्याहुतिकुर्यात् । ततोयज्ञोपवीतीमेक्षणमनुप्रहृत्यापउपस्पृश्य प्राचीनावीती हुतशिष्टचरुत्रयपरिवेषणादिसंपन्नवचनांतंकृत्वा चरुत्रयशेषंपिंडार्थमुद्धृतेष्वन्नेपुनिक्षिप्यशेषनिवेदनादिविप्रविसर्जनांतंपार्वणश्राद्धवत्कृत्वा तदहरेवपितृमातामहवर्गद्वयस्यसपत्नीकस्यश्राद्धांगत्वेनतिलतर्पणंकृत्वापार्वणवन्नियमेनदिनशेषंनयेत् । आहिताग्निस्तुनिमंत्रणाद्याच्छादनांतंकृत्वादक्षिणाग्नींधनादिहविरासादनांतंकृत्वापूर्ववद्ब्राह्मणाननुज्ञाप्यदक्षिणाग्नाविध्ममुपसमाधायोदीरतामित्यादिभिरष्टाहुतीर्हुत्वामेक्षणानुप्रहरणहोमशेषपरिवेषणादिब्राह्मणविसर्जनांतमनाहिताग्निवत्कुर्यात् । यन्मतेपिंडपितृयज्ञेऔपासनाग्नौहोमस्तेषामत्रापितथैवहोमः । इतिश्रीभट्टनारायणविरचितेप्रयोगरत्नेसप्तमीश्राद्धप्रयोगः ॥ छ ॥

अथाष्टमीश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ सप्तम्यांसायमौपासनहोमानंतरमष्टम्यांवाप्रातर्होमानंतरंदेशकालौसंकीर्त्यप्राचीनावीतीदर्शवत्पष्ठ्यंतान्पद्सपत्नीकान्पितॄननूद्य नित्यविधिरूपमष्टकाश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्य ब्राह्मणनिमंत्रणादिद्वितीयसंकल्पांतंकृत्वौपासनाग्निंप्रज्वाल्य समिद्धमादायप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्याष्टकाश्राद्धांगहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्य तत्रदेवतापरिग्रहार्थमन्वा

---

१ अत्रश्राद्धांगतर्पणंदर्शवत्पूर्वमेव । अष्टकास्वंतएवतत् इतिवचनंतु अष्टम्यामेवप्रवर्तते तस्याएकाष्टकापदवाच्यत्वात् । एवमन्वष्टक्येपि । एतेनप्रयोगपारिजातादिभिरंतेयदुक्तंतदपास्तमिति सं० कौमुद्यां । २आसनउपविश्याचम्यप्राणानायम्यतिथ्यादिस्मृत्वा अष्टकाश्राद्धांगभूतंस्थालीपाकंकरिष्ये अग्निंप्रज्वाल्यध्यात्वाक्रियमाणेऽष्टकाश्राद्धांगस्थालीपाकेदेवतापरिग्रहार्थमित्यादिस्थालीपाकंसमाप्यवि प्रसमीपेआचमनादिसर्वंकुर्यात् ।

धानंकरिष्येइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा विश्वान्देवान्सप्तवारंचरुद्रव्येण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वा समिद्ध्यंत्रयंवान्वाधायपरिसमूहनादिपूर्णपात्रप्रणयनांतंकृत्वा सपवित्रंशूर्पमग्नेःपश्चिमतोनिधायतस्मिंश्चतुरश्चतुरोमुष्टीनाहुति संख्ययाविश्वान्देवान्ध्यायंस्तूष्णींनिरुप्यतथैवप्रोक्ष्यावहननाद्याज्यभागांतंकृत्वाग्नौहोमंकरिष्येइतिपित्रर्थंब्राह्मणाननुज्ञाप्य कुरु ष्वेतितैरुक्तश्चरुंन्युद्धार्यमंत्रैर्होमंकुर्यात् । तत्रमंत्राः । अग्नेनयेतिमंत्रद्वयस्यागस्त्योविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । अष्टकाहोमेविनियोगः । ॐ अग्नेनयसुपथारायेअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिविद्वान् । युयोध्य१स्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेमस्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यइदं० । ॐ अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा । पूश्चपृथ्वीबहुलानउर्वीभवातोकायतनयायशंयोः स्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । ॐ ग्रीष्मोहेमंतऋतवःशिवानोवर्षाःशिवाअभयाःशरन्नः । संवत्सरोधिपतिःप्राणदोनोहोरा त्रेकृणुतांदीर्घमायुःस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । ॐ शांतापृथिवीशिवमंतरिक्षंद्यौर्नोदेव्यभयंनोअस्तु । शिवादिशःप्रदिश उद्दिशोनआपोविद्युतःपरिपांतुसर्वतःस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । ॐ आपोमरीचीःप्रवहंतुनोधियोधातासमुद्रोवहंतुपापम् । भूतंभविष्यदभयंविश्वमस्तुमेब्रह्माधिगुप्तःस्वाराक्षराणिस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । ॐ विश्वआदित्यावसवश्चदेवारुद्रागो प्तारोमरुतःसदंतु । ऊर्जंप्रजाममृतंपिन्वमानःप्रजापतिर्मयिपरमेष्ठीदधातुस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० । एतैर्मंत्रैरेकश्रुत्यापठि तैश्चतस्रआहुतीर्हुत्वा । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । अष्टकाहोमेविनियोगः । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजाता निपरिताबभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० ॥ ७ ॥ एवंसप्ताहुतीर्हुत्वा

स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यस्वागतोक्त्याद्यर्घ्यशेषसमवनयनांतंकृत्वा ब्राह्मणसन्निधावाग्नेय्यांदिशिभुवंप्रोक्ष्यदर्शश्राद्धवत्प्रथम पात्रंन्युब्जंकृत्वागंधदानादिपाणिशोधनांतंकृत्वा भोजनार्थादन्नादुद्धृत्यघृताक्तंकृत्वापित्रर्थब्राह्मणसमीपउपविश्य तत्पाणिंपर्युक्ष्य तत्रप्राचीनावीती दक्षिणाग्रान्दर्भानास्तीर्यमेक्षणमुपस्तीर्यमेक्षणेनैवद्विवारमवदायपात्रस्थमवत्तंचाभिघार्य सोमायपितृमते स्वधानमइतिपाणौहुत्वा पुनःपूर्ववदवदायअग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतितथैवजुहुयात्। एवंसर्वत्रजुहुयात् । ततोद्विजाःहुत मन्नंभाजनेपुनिक्षिप्याचम्यपूर्ववदुपविशेयुः । ततःकर्तान्नंपरिविष्यशुद्धाभिरद्भिःप्रोक्ष्यपित्रादिभ्योदर्शवत्त्यक्त्वा पिंडदानकाले पूर्वपश्चिमतोद्वेलेखेद्विजसमीपेकृत्वा क्रमेणसकृदाच्छिन्नबर्हिर्द्वयेनास्तीर्यप्राचीनावीती शुंधंतांपितरःसपत्नीकाइत्यादिअभ्युप स्थानवर्जंद्विजविसर्जनांतंसर्वंदर्शश्राद्धवत्कृत्वा तदहरेववर्गद्वयस्यतिलतर्पणंकुर्यात् । अत्रकामकालौविश्वदेवौ । इष्टिश्राद्धेक्रतु दक्षावष्टम्यांकामकालकावितिशंखस्मृतेः। अत्रगृह्ये श्वोभूतेऽष्टकाःपशुनास्थालीपाकेनवेतिविकल्पाभिधानेपिलोकविद्विष्टत्वात्प त्नीसंयाजानांजाघन्येयपशुनानुष्ठानाभावात्पशुपक्षेप्रयोगोनोक्तः ॥ इत्यष्टमीश्राद्धविधिः ॥ ॥ ७ ॥

अथान्वष्टक्याख्यनवमीश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ कर्तापूर्वेद्युःपरेद्युर्वापूर्वोक्तकालेदेशकालौसंकीर्त्य प्राचीनावीती दक्षिणामुखः सव्यंजान्वाच्यपितृवर्गंसपत्नीकं मातृवर्गंमातामहवर्गंचसपत्नीकंपक्षत्रयंतंनिर्दिश्य नित्यविधिरूपमन्वष्टक्यश्राद्धं पिंडपितृयज्ञव्य तिषक्तपार्वणविधानेनान्नेनहविषाश्वोद्यवाकरिष्येइतिसंकल्प्य निमंत्रणादिद्वितीयसंकल्पांतंदर्शश्राद्धवत्कृत्वा ब्राह्मणान्सन्निधाय दक्षिणाप्रवणेदेशेऔपासनाग्निंविधिवत्प्रतिष्ठाप्यपरिसमुह्य प्राग्दक्षिणाग्रैःसमूलैर्दर्भैरकंपयंस्त्रिवारमप्रदक्षिणंपरिस्तीर्य पात्रासाद

नार्थंदर्भानास्तीर्यचरुस्थालीत्रय३शूर्प४स्फ्यो५लूखल६मुसल७स्रुव८ध्रुवा९कृष्णाजिन१०सकृदाच्छिन्नत्रये११ध्म१२मेक्षण १३
कमंडलू१४नेकैकश आग्नेयसंस्थानासाद्यस्थाल्यांव्रीहिपूरणादितंडुलप्रक्षालनांतंकृत्वा स्थालीपुतंडुलान्विभज्यशुद्धोदनंतिलमिश्रौ
दनंपायसंचश्रपयित्वा किंचिच्छुद्धोदनाग्रद्रवंमंडाख्यंपात्रांतरेणादायसंभृत्याग्निमतिप्रणीय तंपूर्ववत्परिस्तीर्य स्फ्येनपित्रादि
वर्गत्रयार्थं पश्चिमापवर्गलेखात्रयमुल्लिख्यप्रत्येकमद्भिरभ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नेनैकैकेनैकैकांलेखांस्तृत्वा ध्रुवायामाज्यंक्षिप्त्वौपासना
ग्नेर्दक्षिणतःकुशेष्वासाद्य स्रुवेणाज्यमादाय चरुत्रयंप्रत्येकमभिघार्याग्नेरुदगुद्वास्यातिप्रणीताग्नेःपश्चिमतोदर्भेषुक्रमेणदक्षिणसंस्थ
मासाद्य दधिमिश्रयवपिष्टरूपसक्तून्दधिमंथाख्यान्मधुमिश्रयवपिष्टरूपसक्तून्मधुमंथाख्यान्पात्रद्वयेसंभृत्य दधिमंथसक्तूनौपा
सनेऽधिश्रित्याभिघार्योदगुद्वास्यपायसाद्दक्षिणतआसाद्य अभ्यंजनांजनकशिपूपबर्हणानांप्रत्येकंत्रयमौपासनाग्नेर्दक्षिणतआसाद्य
पित्रर्थब्राह्मणानांस्वागतवचनादितृतीयनिमंत्रणांतंकृत्वार्घ्यासादनकालेतैजसादीनिनवसंख्याकानिपात्राण्यासादयेत् । मातृद्वि
त्त्वेबहुत्वेवापितामहीमपितामही द्वित्वेबहुत्वेवातत्तत्संख्यानितद्वर्गपात्राण्यासादयेत् । देवतासंख्याकानिपात्राण्यासाद्यप्रोक्ष्योत्ता
नानिकृत्वा प्रतिपात्रंदर्भत्रयंनिधायजलंसंपूर्य शंनोदेवीरितिपूर्वोक्तेनमंत्रेणैकैकवर्गपात्रस्थंजलंसकृदनुमंत्र्य। तिलोसिसोमदेवत्यो
गोसवेदेवनिर्मितः । प्रत्नवद्भिःप्रत्तःस्वधयापितॄनिमाँल्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वधानमः ॥ इतिमंत्रेणमातृपितामहादिरूपानूहितयथा
पठितपितृशब्दवतामतिपात्रंमंत्रावृत्त्यातिलान्निक्षिप्यगंधपुष्पाणिचनिक्षिप्य पितृपात्रंसंपन्नमित्यादियथालिंगमभिमृश्यदर्शवत्पि
त्रादिनामगोत्रपूर्वकमुक्त्वाऽऽवाह्यार्चयित्वोपवीती सर्वेषांनामगोत्राण्युच्चार्यसंपादितावःस्वधाअर्घ्याइतितत्तत्पात्रंतत्पुरतःक्रमे

णधंस्थाप्यदर्शवत्पितॄणामर्घ्यंदत्त्वा मातरिदंतेअर्घ्यंस्वधानमोनममेत्यादिनामातृवर्गस्यदत्त्वामातामहवर्गस्यचदर्शवद्दत्त्वासर्वत्रो
त्तरपात्रस्थंजलंपित्रादिपात्रेक्षिप्त्वा तज्जलेनमुखमङ्क्त्वा न्यग्बिलपात्रकरणादिपाणिशोधनांतंकृत्वा चरुत्रयाद्दधिमंथाज्यपात्रचतु
ष्टयक्रमेणहविःपृथगुद्धृत्यघृताक्तंकृत्वाग्नौकरिष्यइतिपित्रर्थब्राह्मणाननुज्ञाप्यक्रियतामितितैरुक्तेऽतिप्रणीताग्नाविध्ममुपसमाधाय
मेक्षणमुपस्तीर्यतेनांगुष्ठपर्वमात्रंक्रमेणहविश्चतुष्टयस्यमध्यात्पूर्वार्धाच्चपृथक्पृथगवदाय पात्रस्थंहविश्चतुष्टयंपृथक्पृथगभिघार्यअवत्तं
चसकृदभिघार्यसोमायपितृमतेस्वधानमइत्यग्नौदक्षिणदेशेहुत्वोद्देशत्यागौकृत्वा पुनःपूर्ववद्दक्षिणभागेहविश्चतुष्टयादवदाय
अग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिवह्नौउत्तरभागेहुत्वोद्देशत्यागौकृत्वा यज्ञोपवीतीतूष्णीमेक्षणमनुप्रहृत्यापउपस्पृश्योभाभ्यां
परिविष्य हुतशेषंपात्रचतुष्टयस्थंहविःसर्वंकिंचिच्छेषंवर्गत्रयद्विजभोजनपात्रेषुपरिविष्यान्नत्यागादिसंपन्नवचनांतंकृत्वा पिंडार्थ
मुद्धृतश्राद्धीयसर्वान्नेषुस्थालीचतुष्टयस्थितंहविश्चतुष्टयंसर्वंमधुमंथांश्चप्रक्षिप्य पुनःप्रकिरणार्थंसर्वस्मादन्नादुद्धृत्यशेषंनिवेद्य द्विजै
रुत्तरापोशनेहस्तप्रक्षालनेचकृतेस्वयमाचम्यपूर्वास्तीर्णेषुबर्हिःषु शुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाःशुंधंतांमातरः
शुंधंतांपितामह्यःशुंधंतांप्रपितामह्यःशुंधंतांसपत्नीकामातामहाःशुंधंतांसपत्नीकामातृपितामहाःशुंधंतांसपत्नीकामातृप्रपितामहाः
इतिमंत्रैःसतिलकमंडलुजलनिनयनंकृत्वा शुक्लांबराइत्यादिदर्शश्राद्धेवक्ष्यमाणवस्वादिदेवध्यानंकृत्वा आर्द्रामलकप्रमाणान्म
धुसर्पिस्तिलयुतान्नवपिंडान्कृत्वाध्रुवाज्येनाभिघार्य एतत्तइत्यादिनायथालिङ्गंवर्गत्रयस्यपिंडरूपमन्नमित्युक्तिपूर्वकंपिंडनिर्वपणं
कृत्वा, स्त्रीपिंडेषुपूर्वसंभृतसोदनाम्रद्रवंनिषिच्य. करावघर्षणाद्यभ्युपस्थानांतंकृत्वा वीरंमेदत्तपितरइतित्रिरावृत्त्यापितृशब्दान्

हेनवर्गत्रयपितॄन्प्रत्येकंप्रार्थ्य मध्यमपिंडत्रयंपत्नींप्राशयित्वापिंडोद्वासनादिविप्रविसर्जनांतंदर्शश्राद्धवत्कृत्वा तदहरेववर्गत्रयस्य तिलतर्पणंकुर्यात् । मातृद्वित्वेपिंडदानकालेएतद्वामस्मन्मातरौयज्ञदेश्रीदेअमुकगोत्रेवसुरूपेयेचयुवामत्रान्वितिपिंडदानंकृत्वा अस्मन्मातृभ्यांयज्ञदाश्रीदाभ्यांअयंपिंडःस्वधानमोनममतेभ्यश्च गयायांविष्णुपदेरुद्रपदेवादत्तमस्त्वितियथावासनमुच्चारयेत् । अभ्यंजनदानेयज्ञदेश्रीदेइत्युच्चार्याऽभ्यंजाथामितितैलंक्षिपेत् । अंजनदानेऽजाथामितिप्रत्येकंद्विवारमंजनंक्षिपेत् । वासोदाने एतद्वःपितरोवासइत्यादिनापितृशब्दानूहेनमंत्रावृत्त्यासर्वासांवासोदद्यात् । एवंपितामहीप्रपितामहीद्वित्वेपि । मातृबहुत्वेपिंड दाने एतद्वोस्मन्मातरःयज्ञदाश्रीदारुद्रदाःअमुकगोत्रावस्वादिरूपायेचयुष्मानत्रान्वितिपिंडंदत्त्वाऽस्मन्मातृभ्योयज्ञदाश्रीदारुद्र दाभ्योऽयंपिंडःस्वधानमोनमम । गयायामितिपूर्ववत् । अभ्यंजनदानेपूर्ववन्नामान्युक्त्वाऽभ्यङ्ध्वमितितैलंक्षिपेत् । अंजनदाने अङ्ध्वमित्यंजनंमंत्रावृत्त्याप्रत्येकंद्विवारंक्षिपेत् । वासोदानेएतद्वःपितरइत्यादिनानूहेनसर्वासांवासोदद्यात् । पितामहीप्रपिताम हीबहुत्वेप्येवंकुर्यात् । सर्वेषुपिंडदानादिषुमात्रादीनांद्वित्वेएकनामत्वेचद्विवचनांततत्तन्नामनिर्देश्यंबहुत्वेएकनामत्वेचबहुवचनां तम् । अत्रयद्यपिसप्तम्यादितिथित्रयेश्राद्धकर्तव्यतोक्तातथापिगृह्यसूत्रेऽष्टमीष्वष्टकाइत्युपक्रम्यपूर्वेद्युःपितृभ्योदद्यादपरेद्युरन्व ष्टक्यमितिसप्तमीनवमीश्राद्धयोरष्टमीमुपजीव्योक्तत्वात्तस्याएवसांवत्सरिकवदपराह्णाधिक्यादिकंविचार्यतदनुरोधेनसप्तमीनवमी श्राद्धंपूर्वेद्युःपरेद्युश्चकार्यं नतुतयोरपराह्णाधिक्यादिकंस्वातंत्र्येणविचार्यमिति । यदिमार्गशीर्षादिचतुर्षुमासेषुमलमासःस्यात्तदाशु द्धमासएवाष्टकाःकार्याःनतुमलमासे । हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामितिचतुर्ग्रहणादित्याद्याकरतोज्ञेयम् । अष्टकाश्राद्धा

करणेप्रत्यवायउक्तःकूर्मपुराणे—यस्यतेप्रतिगच्छेयुरष्टकाभिरपूजिताः । मोघास्तस्यभवंत्याशाःपरत्रैवचसर्वशः इति । एतदकरणे प्रायश्चित्तमृग्विधाने—एभिर्द्युभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने । अन्वष्टक्यंयदान्यूनंसंपूर्णंयातिसर्वदेति । एभिर्द्युभिरितिमंत्रस्यकण्वपुत्रः प्रस्कण्वऋषिः इंद्रोदेवता जगतीछंदः अष्टकाद्यकरणप्रत्यवायपरिहारार्थेजपेविनियोगः ॥ ॐ एभिर्द्युभिःसुमना एभिरिंदुभिर्निरुंधानोअमतिंगोभिरश्विना ॥ इंद्रेणदस्युंदरयंतइंदुभिर्युतद्वेषसःसमिषारभेमहि ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्नेअन्वष्टक्यप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाष्टकाविकृतिभूतोमाघ्यावर्षश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ तच्चभाद्रपदापरपक्षेमहालयाख्येसप्तम्यादिषुत्रिष्वहःसुअष्टकावत्सर्वं कुर्यादितिवृत्तिकृत् । हरदत्तस्तुतत्रैवापरपक्षेमघायुक्तायांत्रयोदश्यांसंकल्पविधानेनमाघ्यावर्षाख्यंश्राद्धमित्याह ॥ ॥ इतिमाघ्यावर्षप्रयोगः ॥ ॥ अथप्रतिमासमपरपक्षश्राद्धम् ॥ ॥ प्रतिकृष्णपक्षंप्रतिपदाद्ययुग्मतिथिषुपृथङ्मातृश्राद्धवर्जंसपत्नीकपितृमातामहवर्गद्वयस्यान्वष्टक्यवत्सुराचामवर्जंसर्वंकार्यम् ॥ ॥ इत्यपरपक्षश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ कृत्तिकादिषुकाम्यश्राद्धंवृत्तिकारमतेनाष्टमीश्राद्धवत्सर्वंकार्यं । यद्वाशौनकोक्तरीत्यावृद्धिश्राद्धवत् ॥ ॥ इतिश्रीरामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेअष्टकाविकृतिश्राद्धप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

इत्ययं प्रयोगरत्नग्रंथः समाप्तः ॥

अथाश्विनस्यप्रकृतिविकृतिप्रयोगःपर्याप्तेतदपर्याप्तेवापर्वणिपौर्णमासस्थालीपाकाश्वयुज्याग्रयणानांतंत्रेणप्रयोगः ॥ पूर्वोक्तका लेआभ्युदयिकश्राद्धंकृत्वादेशकालौसंकीर्त्यममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमे० ममस्त्रीपुत्रादिसहितस्यन्यूनापेक्षितविषयसंपूर्णता पूर्णानवसादनसिद्धिद्वाराश्रीप० तथाममरोगजरानिवृत्तिश्रीयशोन्नमाप्तिद्वाराश्रीप० नित्यविधिरूपंपौर्णमास्स्थालीपाकाश्वयुजी कर्मव्रीह्याग्रयणश्यामाकाग्रयणानिचतंत्रेणकरिष्यइतिसंकल्प्य अन्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाऽत्रप्रधानंअग्निंअग्नीषोमौचरु द्रव्येणपशुपतिंचरुद्रव्येण पृषातकंपृषातकद्रव्येण इंद्राग्नीविश्वान्देवान्नवान्नेन सोमंनूतनश्यामाकचरुणाद्यावापृथिव्यौनवान्नेन शेषे णेत्यादि।पात्रासादनकालेस्थालीत्रयं निर्वापेप्रकृतिदेवताभ्यांनिरुप्य ततःपशुपतयेनिरुप्य अभ्युक्तवाससापवित्रलेपंनिमृज्य तस्मि न्नेवशूर्पेशरावादिनिधाय इंद्राग्निभ्यांविश्वेभ्योदेवेभ्यश्चतूष्णींद्विश्चतुरोमुष्टीन्नूतनतंडुलानांनिरुप्य पवित्रलेपंनिमृज्य शूर्पेस्थापित पात्रांतरेसोमायत्वेतिसोमायनूतनश्यामाकतंडुलान्निरुप्य पवित्रलेपंनिमृज्य पूर्वस्मिन्शरावेद्यावापृथिवीभ्यांतूष्णींनूतनतंडुला न्निरुप्य तथैवप्रोक्षणादिआज्यभागांतंकुर्यात्।ततोहविरुद्धरणादिप्रकृतियागं (अग्न्यग्नीषोमयागं) निर्वर्त्यसुतादिभिरन्वारब्धः पशुपतिपूर्वंपृषातकयागंकृत्वा निमृज्यान्वारब्धोनूतनचरुमवदायॐसजूर्क्र० इंद्रा०। ॐसजूर्क्र० विश्वे०। दर्वींनिमृज्यसोमाय स्वाहेतिश्यामाकचरुंहुत्वा आग्रयणचर्वोर्द्वयोरेकदेशंपात्रांतरेकृत्वातत्सव्येपाणौकृत्वाप्रजापतये० इतिदक्षिणेनाभिमृश्य भद्रान्न० इतिप्राश्य द्विराचम्य तत्रस्थएवअमोसि० इंद्रेतिनाभिमालभेत । ततोमध्यमहविःशेषममंत्रकंपत्नींप्राशयेत् । ततःकर्ताइ

१ स्वसनिधौवातानुपवेश्येतिप्रयोगरत्ने। जुहुयुरितिबहुवचनात्।

प्रोतिनरकंतुविपर्यये' इति । तथा चंद्रिकायांव्यासः—'ब्राह्मणंविनियोगंचछंदआर्षंचदैवतम् । अज्ञात्वापंचयोमंत्रेनसतत्फलमश्नुते' इति । अत्रप्रथमवाक्ये 'आर्षंछंदोदैवतंच' इति ऋषिश्छंदोदेवतेतिक्रमोगृहीतः । उत्तरवाक्येतु 'छंदआर्षंचदैवतं' इति छंदऋषिदैवतेत्येवंक्रमः स्वीकृतः । सर्वानुक्रमपरिभाषारंभेतु—'ऋषिदैवतच्छंदांस्यनुक्रमिष्यामः' इति ऋषिर्देवताछंदइतिक्रमउपात्तः । एवंचर्ष्यादीनांस्मरणेत्रैविध्ये प्राप्ते त्रिष्वेकेनपक्षेणभाव्यमितिविचारे कृतोऽस्ति निर्णयआचाररत्नकारेण । सचेत्थम्—'यत्तु सर्वानुक्रमे—ऋषिदैवतच्छंदांस्यनुक्रमिष्यामोनह्येतज्ज्ञानमृतेश्रौतस्मार्तकर्मप्रसिद्धिरिति तदृग्वेदिपरम् । कुतः । 'अथऋग्वेदाम्नायेशाकलके–इत्युपक्रमात्' इति । तेनशाकलशाखाऽध्येतृभिराश्वलायनैरयमेवपारिभाषिकःक्रमोऽङ्गीकार्यइतिसिद्धम् । एवंसत्येव 'प्रणवस्यपरब्रह्मपरमात्मागायत्री' 'गायत्र्याविश्वामित्रःसविवितागायत्री' इत्यादिपरिशिष्टादृतपाठक्रमः सगच्छते। आदृतश्चायमेवक्रमोहेमाद्रिपूर्तकमलाकरादिभिःप्राचीननिबंधकारैः सर्वत्र महानिबंधेषुतदनुयायिभिरपिस्वस्वप्रणीतग्रंथेषुच । अन्यच्च—'अविदित्वातुयःकुर्यात्० तस्यचाल्पफलंभवेत्' इत्युपरिनिर्दिष्टप्रयोगपारिजातधृतव्यासवचनेनेदमपिज्ञापितंभवति यच्छंदऋष्याद्युपबृंहितमंत्राणांपाठेफलभूयस्त्वं, यत्रतुप्रांचोऽपिकचनस्वस्तिवाचनादावृष्याद्यूहमंतराऽपिमंत्रानलीलिलिरन्प्रयुंजतेचाधुनिकाअपितथा तत्रफलाल्पत्वमात्रं नपुनःकर्मणोवैयर्थ्यमितिसर्वमवदातम् । इत्यृषिदैवतच्छंदऊहक्रमविचारः ॥

एवंसंतिबहुशोऽन्यथात्वेनपरिणताःप्रायोगिकाविषयाविवेचनीयास्तानत्रानवकाशात्स्थलसंकोचाच्च यत्रक्वापियथावसरंयथामतिविवेचयिष्यामः । तथाप्राचीनानेकनिबंधप्रमाणप्रमाणितः स्वस्तिवाचनप्रयोगोऽभिश्रुतप्रयोगश्चापरेप्येवंभूताविविधाःप्रयोगा महामहिमभिर्विद्वद्भिर्मीमांसिताःसतिबहुलायासेनसंगृहीतास्तानपिसर्वेषांपरिचयायप्रसंगमनुसृत्यप्रकाशयिष्यामइत्यलमतिविस्तरेणेतिशम् ।

विद्वदेकान्तवशंवदः पणशीकरोपाह्वो वासुदेवशर्मा ।

ध्मसन्नहनहोमादिकर्मशेषंसमापयेत् । इतिसंस्कारकौमुद्यांतंत्रप्रयोगः ॥ ॥ यदातुआश्विनपौर्णमास्यांक्रियतेतदाएककपाल
स्वात्आश्वयुजीकर्मणास्यसमानतंत्रताभवति । यदाशेषपर्वणिक्रियतेतदाप्रकृतिस्थालीपाकेनापिसमानतंत्रताबोध्या । तदेतद्व
त्तिकृत्ता एकबर्हिरिध्माज्येतिसूत्रेस्पष्टीकृतम् । यद्यप्यत्र—सहैवश्रपयेदत्रनास्तिव्युद्धरणंतथा । आदिष्टहोममंत्रेणसर्वत्रैवप्रदी
यताम् ॥ इतिअष्टकाप्रकरणेकारिकयाव्युद्धरणाभिमर्शनेनप्राप्तुतस्तथापि मध्यमंतुहविःशेषंपत्नीप्राश्नात्यमंत्रकम् ॥ इतिकारि
कायाः पत्नीतुमध्यमहविःशेषंप्राश्नातितूष्णीमितिवृत्तेः हुतशिष्टादेकदेशंकस्मिंश्चित्पात्रेगृहीत्वासव्येपाणौकरोतीत्यादिनाभ्यालं
भनांतमुक्त्वापत्नीतुनवान्नंवैश्वदेवशेषंप्राश्नातिइतिजयंताच्च वैश्वदेवावशिष्टंतुपत्नीप्राश्नात्यमंत्रकमितिशौनकोक्तेःतत्रविभागादि
कर्तव्यमेवेतिममप्रतिभातीति संस्कारकौमुदीस्थोविषयसंग्रहः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति संस्कारकौमुदीस्थोविषयसंग्रहः ॥

अथप्रसंगाद्गंगाधरशास्त्र्युद्धृताःप्रयोगाःसंगृह्यंते ॥

अथपिंडपितृयज्ञप्रयोगः ॥ ॥ उक्तदिनेचरुस्थाल्यादीनिदार्शपौर्णमासिकातिरिक्तानिपात्राणि आज्यंनवनीतंवा त्रैककुदं लौकिकंयाअंजनं घृतमिश्रंईपद्विलीनमाज्यंतिलतैलंवाभ्यंजनं कार्पासंशयनीयंकशिपु कार्पासमुपधानमुपबर्हणं वासस्तदर्थंद्रव्याणिवा व्रीहीन्शकटंचसंपादयेत् । तत्ररफ्यादीनिपंचइध्मोमेक्षणंशकटंचेत्यौदुंबराणि । इध्मःपालाशोवा । एवंसंपादनासंभवेदार्शपौर्णमासिकान्येवपात्राणिग्राह्याणि । देशकालकीर्तनांतेममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पिंडपितृयज्ञंकरिष्ये इतिसंकल्प्य आग्नेयीमुखोग्निंध्यात्वा दक्षिणाग्नेरेकतःप्रदीप्तंधूपायदुल्मुकंप्राग्दक्षिणाप्रणयेत् । येरूपाणिप्रतिमुंचमानाअसुराःसंतःस्वधयाचरंति । परापुरोनिपुरोयेभरंत्यग्निष्टांल्लोकात्प्रणुदात्वस्मात् ॥ यदाप्यनाहिताग्निःपितृयज्ञंदर्शश्राद्धंचव्यतिपज्यकुर्यात्तदापीदानीमेवऔपासनाग्नेरतिप्रणयनं । यदातुसएवकेवलंपिंडपितृयज्ञंकुर्यात्तदाश्रपणोत्तरमतिप्रणयनम् । अग्रेप्येतत्सूचयिष्यते । अस्मिन्कर्मण्यविशिष्टदिक्कानिसर्वाणिकर्माणिआग्नेयीसंस्थानिकार्याणि । उल्मुकंस्थंडिलादौनिधाय उभावग्नीप्रज्वाल्यआग्नेयकोणमारभ्याप्रदक्षिणंसमंतात्सकृत्परिसमुह्यअप्रदक्षिणंप्राग्दक्षिणाग्रैर्दर्भैःपरिस्तृणीयात् । पुरस्ताद्दक्षिणाग्रान्दक्षिणतःप्रागग्रान्पश्चाद्दक्षिणाग्रानुत्तरतःप्रागग्रानुत्तरानुत्तरान्दक्षिणानधरान्कुर्यात् । परिसमूहनवत्पर्युक्षणं दक्षिणाग्नेः (औपासनात्) प्रागुदक्प्रत्यगुदग्वाप्राग्दक्षिणाग्रान्दर्भानास्तीर्यैकैकशःपात्राणिप्रयुनक्ति चरुस्थालींशूर्पंरफ्यंउलूखलंमुसलंस्रुवंध्रुवांकृष्णाजिनंसकृदाच्छिन्नं

बाहः इध्ममेक्षणंकमंडलुमिति । सकृदाच्छिन्नंबर्हिःसमूलंप्रशस्तम् । तंडुलनिर्वापेकृष्णाजिनोलूखलमुसलशूर्पाणांनिवृत्तिरितिचंद्र
चूडीये । अनाहिताग्निपिंडपितृयज्ञेतुचर्वाद्यासादनहोमातिरिक्तंसर्वंदक्षिणाग्निकार्यमौपासनेकुर्यात् । पात्राण्युत्तानानिकृत्वातू
ष्णींप्रोक्ष्यशूर्पेस्थालींप्रगृह्यदक्षिणाग्नेर्दक्षिणतोवस्थितस्यप्रागीषस्यव्रीहिमच्छकटस्यदक्षिणार्धेआरुह्यसव्यंजान्वाच्यपितॄन्ध्यायन्नेक
पवित्रांतर्हितांस्थालींनीचामुष्टिनाविषमसंख्यमुष्टिभिर्व्रीहिभिःपूरयेत् पितृभ्योनिर्वपामीति । तूष्णींवा । एवंव्रीहिभिःपूरयित्वा
स्थालीमुखंसमीकुर्वन्नुपरिराशीभूतान्हस्तेननिःसार्यशूर्पेपतितान्छकटेप्रास्येत् । शकटाभावेदक्षिणाग्नेःकुशेषुस्फ्यंनिधायोपरिष्टा
द्व्रीहीन्पात्र्यांपुरस्ताच्छूर्पेस्थालींनिधायपूरयेदितिविशेषः । शकटादवरुह्यस्थालीस्थान्व्रीहीन्सकृदुत्पूयसकृत्प्रोक्ष्यदक्षिणाग्नेर्दक्षि
णतःप्रत्यगुदग्ग्रीवेकृष्णाजिनउलूखलंनिधायदक्षिणाप्राचीतिष्ठंतीपत्नीसकृदवहन्याद्यथाफलीकृताइवभवंति । ततःशूर्पेणतुषान
पोह्यसतुषवितुषाणांपृथक्करणरूपंविवेचनंकुर्यात्। पत्न्याअसंभवेयजमानएवतिष्ठन्नवघातादिकुर्यात् । यजमानोवहतान्सकृत्प्रक्षा
ल्यदक्षिणाग्नौस्थालीमधिश्रित्यपवित्रवत्यांस्थाल्यामपआनीयतंडुलानोप्यमेक्षणेनप्रसव्यंपर्यालोडयन्जीवतंडुलंश्रपयेत्। शृतक
ल्पेचरौअनाहिताग्नेःकेवलपिंडपितृयज्ञेऽतिप्रणयनंप्राग्वत्। तस्यप्रज्वलनंपरिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणंच उभयोरग्न्योरंतरालेस
व्योत्तराभ्यांपाणिभ्यांगृहीतेनस्फ्येनएकप्रयत्नेनलेखामुल्लिखेत् । अपहताअसुरारक्षांसिवेदिषदः । व्यतिषंगेतुमातामहत्रयसत्वेले
खाद्वयम् । स्फ्याभावेकुशैरुल्लिख्यकुशानुदङ्निक्षिपेत् । लेखामभ्युक्ष्यसकृदाच्छिन्नेनबर्हिषासकृदवस्तीर्यकचित्पात्रेआज्यंनवनीतं
वाविलाप्यनवनीतंचेदेकपवित्रेणतूष्णींसकृदुत्पूयउभयोरन्यतरस्रुवायांनिषिच्यदक्षिणतोदक्षिणाग्नेर्निधाय स्रुवंसंमृज्यस्रुवगृहीते

नघृतेनस्थालीपाकमभिघार्योदगुद्वास्यपुनरभिघार्यदक्षिणाग्नेःपश्चादासादयेत् । अनाहिताग्निस्त्वतिप्रणीतस्यपश्चात् । यस्यपश्चा
चरुःसादितस्तस्यदक्षिणतःअभ्यंजनांजनकशिपूपबर्हणानिवासस्तदर्थंद्रव्याणिवासादयेत् । अग्निमभ्यर्च्यप्राचीनावीतीअभिघा
रितमिध्मंपितृतीर्थेनतूष्णींदक्षिणाग्नावुपसमाधायकांस्यमयेपात्रेचरुमुद्धृत्यदक्षिणंजान्वाच्यवामहस्तगृहीतेमेक्षणेस्रुवेणोपस्तीर्यद
क्षिणेनमेक्षणमादायतेनचरोरुत्तरभागाद्द्विस्त्रिर्वावदायवामेनमेक्षणंधारयन्स्रुवेणपात्रस्थमवत्तंचाभिघार्यमेक्षणंदक्षिणेनादायपरा
चीनपाणिरग्नावुत्तरभागेजुहुयात् । सोमायपितृमतेस्वधानमः सोमायपितृमतइदंनमम । एवमेवपुनरवदाय अग्नयेक
व्यवाहनायस्वधानमः । अग्नयेकव्यवाहनायेदंनममेतिपूर्वाहुतेराग्नेय्यांहुत्वायज्ञोपवीती मेक्षणमग्नावनुप्रहृत्यजलंस्पृशेत् । ततः
फलीकरणान्पवित्रंचानुप्रहरेदितिमानवे । अथवाइध्माधानाद्येतदंतंयज्ञोपवीत्येवकुर्यात् । तत्रअग्नयेकव्यवाहनायस्वाहेतिदक्षि
णभागेहुत्वासोमायपितृमतेस्वाहेत्युत्तरभागेहोमः । मेक्षणमनुप्रहृत्यापउपस्पृश्यहोमावशिष्टंस्थालीस्थंचचरुमेकीकृत्यावघ्राणार्थं
किंचिदवशेष्यशिष्टेनचरुणाकृतान्यथोत्तरंस्थूलान्पिंडान्ध्रुवाज्येनसर्वेणाभिघार्यप्राचीनावीतीसकृदाच्छिन्नास्तृतायांलेखायामा
दीमध्येंतेचेत्येवंत्रिषुपिंडदेशेषुशुंधंतांपितरः शुंधंतांपितामहाः शुंधंतांप्रपितामहाः इतिमंत्रैःपितृतीर्थेनकमंडलुजलंनिनीय तेषु
पिंडान्सव्यान्वारब्धपराचीनपाणिनादद्यात् । एतत्तेअस्मत्पितःगोत्रशर्मन्वसुरूपयेचत्वामत्रानुतेभ्यश्चस्वधानमइतिप्रथमेस्थाने
पिंडंदत्त्वा तस्मात्स्थूलंपिंडंद्वितीयेस्थानेदद्यात् एतत्तेस्मत्पितामहगोत्रशर्मन्रुद्ररूपयेच० । स्थूलतरंपिंडंतृतीयस्थाने एतत्तेस्म
त्प्रपितामहगोत्रशर्मन्आदित्यरूपयेच० । आस्तीर्णदर्भमूलेषुपाणिंनिमृज्य । अत्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वम् । इति

पिंडान्सकृदनुमंत्र्यसव्यावृदावृत्योदङ्मुखोदक्षिणाग्निमीक्षमाणोयथाशक्त्यायतप्राणः प्रत्यावृत्यामीमदंतपितरोयथाभागमावृषा
यीषत । इतिपुनरनुमंत्र्ययज्ञोपवीतीचरोःप्राणभक्षंभक्षयेत् । हस्तंप्रक्षाल्याचम्यप्राचीनावीतीशुंधंतामित्याद्यैःपूर्ववत्पुनःकमंडलु
जलंपिंडेषुनिनीयदर्भेणपूर्वोपकल्पितमभ्यंजनंदद्यात् । संबोधनं । रूपाभ्यंक्ष्व । त्रिभिर्दर्भपिंजूलैरंजनमादायपिंडेषुतल्लेपंनि
मृजेत् । संबोधनं । रूपांक्ष्व । अथवस्त्रंतदलाभेनिष्क्रयंगंधाक्तानिसूत्राणिप्रतिपिंडंत्रीणिऊर्णापुंजंवायज्ञोपवीतंवापिंडसमीपेद
द्यात् । पंचाशद्वर्षतायाऊर्ध्वंस्वलोमप्रकोष्ठस्थंहृदयस्थंवा । एतद्वःपितरोवासोमानोतोन्यत्पितरोयुंग्ध्वं । पितरइमेवःकशिपूप
बर्हणे इतिकशिपूपबर्हणेनिवेद्य । पितरइदंवोर्घ्यंस्वधा इत्यर्घ्यंनिवेद्य । पितर० अयंवोगंधःस्वधा इत्यादिभिर्गंधपुष्पधूपदीपा
न्निवेद्य उपहारादिचयथासंभवंनिवेद्याथैनानुपतिष्ठेत । नमोवःपितरइषेनमोवःपितरऊर्जेनमोवःपितरःशुष्मायनमोवःपितरोघो
रायनमोवःपितरोजीवायनमोवःपितरोरसाय । स्वधावःपितरोनमोवःपितरोनमएतायुष्माकंपितरइमाअस्माकंजीवावोजीवंतइ
हसंतःस्याम ॥ मनोन्वाहुवामहे० ऋ० ३ दक्षिणांदिशंगच्छन्पिंडस्थान्पितॄन्स्वलोकगमनार्थंप्रस्थापयेत् । परेतनपितरः० ।
यज्ञोपवीती दक्षिणाग्निंप्रत्यागच्छेत् । अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैःक्रतुंनभद्रंहृदिस्पृशं । ऋध्यामातओहैः । ऋक् ॥ १ ॥ गार्हपत्यं
प्रत्यागच्छेत् । यदंतरिक्षंपृथिवीमुतद्यांयन्मातरंपितरंवाजि० नसं । गृह्योत्वस्यसंन्यस्यगार्हपत्यपदरहितस्यजपमात्रम् । प्राचीना
वीती पिंडान्नमस्कृत्य । यज्ञोपवीतीमध्यमंपिंडंवीरंमेदत्तपितरः इत्यादायपत्न्यैप्रयच्छन्प्रेष्येत् पिंडंप्राशान इति । पत्नीपिंड
मादायप्राश्नीयात् । आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजं । यथायमरपाअसत् ॥ पद्याएवमंत्रपाठः । पत्नीबहुत्वेविभज्यसर्वाभ्यः

प्रयच्छेदितिरुद्रदत्तः । कर्ताप्राचीनावीती । अप्स्वितरावतिप्रणीतांग्नौवाजुहुयाद्गवेवाब्राह्मणायवादद्यादथयज्ञोपवीतीयज्ञपात्रा
णिप्रोक्ष्यद्विवदुत्सृज्येदुद्रिकेतृणंद्वितीयंकुर्यात् । चरुस्थालीशूर्पे । स्फ्योलूखले । मुसलस्रुवौ । ध्रुवाकृष्णाजिने । कमंडलुतृणे
चोद्वासयामि । पक्षांतरेतु । चरुस्थालीस्फ्यौ । स्रुवध्रुवे । कमंडलुतृणेचेतिप्रयोगः । गृह्येतुजपांतेदक्षिणामुखउपविश्यविमान
स्थान्पितॄन्ध्यायन्मंद्रमध्योच्चस्वरैर्याचेत् । वीरंमे० ३ पिंडान्नमस्कृत्यपुत्रकामत्वेपत्न्यापूर्ववत्पिंडंप्राशयेत् । अन्यथेतरापिंडवत्प्र
तिपत्तिरितिविशेषः । ततःसकृदाच्छिन्नान्यग्नावादध्यादितिशतपथश्रुतौ । अतिप्रणीतमग्निं अभून्नोदूतइतिमंत्रेणाग्नौप्रक्षिपेदि
तितत्रसूत्रांतरेषुचद्दश्यते । आभिर्गीर्भि० इदंविष्णु० भूर्भुवःस्वःइतिजपित्वाचम्यकर्मसमर्पणम् । अनेनपितृयज्ञेनप्रीयतांभग
वानिह । मयाभक्त्याकृतंसर्वंतत्सद्ब्रह्मार्पणंभवेत् । इतिपिंडपितृयज्ञः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथश्रवणाकर्मसर्पबलिप्रयोगौ ॥ ॥ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मदिनात्पूर्वेद्युःप्रातःश्रवणाकर्मसर्पबल्यंगत्वेनमातृकापूजनपूर्व
कंवृद्धिश्राद्धंकृत्वा श्रवणाकर्मदिनेपूर्वाह्णेस्वस्तिवाचनंकुर्यात् । तत्राग्न्यादयःप्रीयंतां श्रवणाकर्मणेस्वस्तिइतिविशेषः । तदंतेदि
वैरवितुषाणांयवानांतदभावेव्रीहीणांलौकिकाग्नौभर्जनेनप्रस्थद्वयाधिकपरिमाणाधानाःकृत्वा तासांप्रस्थमात्राःपृथक्कृत्वावशि
ष्टाभिःपिष्टरूपान्सक्तून्कृत्वातैर्नवंकलशंपूरयित्वा तंकलशंवैकंकतींदर्वींचबलिहरणींनवेशिक्येनिधायैतच्छिक्यंक्वापिनिवेशयेत् ।
पृथक्कृताःप्रस्थमात्राधानाःपात्रद्वयेसाम्येनविभज्यलौकिकेनसर्पिषाधाअनक्ति । स्वगृहादग्न्यगाराद्वाप्राच्यांशुचिंदेशंबल्यर्थंपरि
गृह्णीयात् इहकरिष्यामिइति । एतावदहनिकार्यम् । श्रवणाकर्मसर्पबलिंचभुक्त्वापिकेचित्कुर्वंति । युक्तंतूपवासिनैवकार्याविति

भट्टाः ॥ ॥ सायंहोमंकृत्वादेशकालकीर्तनांते [१] ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंश्रवणाकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्या ग्निंसाहसनामायमितिविभाव्यधात्वान्वाधानं । आज्यभागदेवतेआज्येनेत्यंते अग्निंचतुश्चरुणाअच्युतंभौमंपुरोडाशेन अग्निमा शयाज्येन वाजिनोधानाभिः अग्निंस्विष्टकृतमित्यादि । पात्रासादने चरुस्थाल्यासहकपालंशरावत्रयंप्रोक्षणपात्रंच । दर्वीस्रुवौ । चमसाज्यपात्रे । इध्मावर्हिषी । शूर्पकृष्णाजिने । उलूखलमुसले । दृषदुपले । मेक्षणपिष्टोद्वपन्यौ । शम्योपवेषौ । वेदमदं तीपात्रेचेति । शूर्पद्वयस्यवासादनं । प्रोक्षणीसंस्कारादिपूर्णपात्रनिधानांतेशूर्पेचतुरोमुष्टीन्निरुप्य शूर्पांतरेचतथैवनिरुप्यपुरोडा शपर्याप्तान्व्रीह्य निर्वापसंख्ययाप्रोक्ष्य क्रमेणपृथगवहत्त्यप्रक्षालयेत् । एकस्मिन्नेवनिर्वापेतुसहैवावहत्त्यप्रक्षाल्य चरुपुरोडाशार्थां न्विभज्य कृष्णाजिनेउदीचीनकुंवांशम्यांनिधाय तत्प्राग्भागेदृषदिपुरोडाशीयांश्चतुर्वारमध्युप्योपलांप्राचींकर्षयित्वापुनःप्रतीची माकृष्य मध्यदेशेदक्षिणतउत्तरतश्चतिरश्चीमाकृष्य पुनःसंततंपिष्ट्वांततःप्राच्यांसमाप्यकृष्णाजिनेपिष्टानिप्रस्कंद्यावेक्ष्यशिष्टांस्तं डुलान्पत्न्यापेषयेत् । अग्नौदक्षिणपार्श्वेसोदकांस्थालीमधिश्रित्योपवेषमादायतूष्णीमभिमंत्र्यतेनाग्नेःप्रत्यंचावंगारौपृथक्कृत्य तयो रेकंनायव्यांदिशिनिरस्यापउपस्पृश्य द्वितीयमग्नेरुत्तरपार्श्वेवस्थाप्यतस्मिन्कपालमुपधायतत्रान्यमंगारंनिक्षिप्यवेदेनकपालेंगारा न्निधायमदंतीपात्रेपिष्टसेकार्थमपस्तापयेत् । पिष्टोद्वपनींपुनःप्रक्षाल्यनिष्टपनेनशुष्कायामग्नेःपश्चान्निहितायांतस्यांतिरःपवित्रंकृ ष्णाजिनात्पिष्टानिचतुर्वारंसमोप्य वाग्यतःपिष्टानित्रिरुत्पूयस्रुवेणप्रणीताभ्यआदायवेदेनोपयम्यपिष्टेष्वानीयपिष्टानिपक्त्वाअप

१ अग्निःसाहसनामा । प्रायश्चित्तेविटश्चैवपाकयज्ञेषुसाहसइतिसंग्रहादितिरामकल्पद्रुमः ।

क्त्वात्रा मदंतीपात्रस्थाभिस्ताभिःपिष्टान्यनुपरिप्लाव्य मेक्षणेनसंमिश्र्यपिंडंकृत्वावेदेनकपालादंगारानपोह्यस्थाल्यांतंडुलानोप्य
पुरोडाशंकपालेनिधायप्रथयन्नतुंगमनपूपाकृतिंकूर्माकारमश्वशफमात्रंकृत्वाद्भिस्त्वचंग्राहयेत् यथापुरोडाशात्कपालेऽपोनक्षरंति।
ततस्तेपवित्रेआज्यपात्रेनिधायेत्यादि । आज्येनसहधानाचरुपुरोडाशान्पर्यग्निकृत्वोल्मुकंनिरस्यापउपस्पृश्यपुरोडाशमुल्मुकैः
प्रताप्यदर्भैस्तृणादिभिर्वाभिज्वल्ययावंविसृज्य वेदेनपुरोडाशेसांगारंभस्मप्रक्षिपेद्यथासुशृतोभवेत् । आज्योद्वासनादिचर्वासा
दनांते वेदेनपुरोडाशादंगारानपोह्याभिघार्याश्रयपात्रउपस्तीर्यापर्यावर्तयन्पुरोडाशमुद्वास्यवेदेनभस्मप्रमृज्याश्रयपात्रेनिधायक
पालंप्रत्यज्यपुरोडाशमनक्ति । विच्छेदंनिकर्षंचाकुर्वन्नुपरिष्टात्सर्वमभ्यज्यस्रुवेणहस्तेनाधस्तादभ्यज्यलौकिकेनाज्येनपूरयित्वानि
मग्नंमकटपृष्ठंवाकृत्वाज्ययोर्मध्येननीत्वाबर्हिष्यासाद्य अत्राधानाअग्नावधिश्रित्याभिघारणाद्यासादनांतंकुर्यात् । एवमन
फाअधिश्रयणवर्जमासाद्याभ्यर्चनाद्याज्यभागांतेउद्धृताच्चरोरवदानधर्मेणावदायजुहुयात् । अग्नेनयेत्यादिचतुर्णांमैत्रावरुणिरग
स्त्यस्त्रिष्टुबग्निः श्रवणाकर्मप्रधानहोमेवि०। ॐ अग्नेनयसुपथा० ऋक् १ अग्नयइदंनमम । एवमग्रेपि। ॐ अग्नेत्वंपारया न०
अग्नयइदं० २ ॐ अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवा० अग्नयइदं० ३ ॐ पाहिनोअग्ने० अग्नयइदं० ४ चतुर्भिर्ऋग्भिर्गंतेहोमः । सव्य
पाणिनादक्षिणपाणावुपस्तीर्यकृत्स्नंपुरोडाशंनिधायाश्रयाज्यात्सकृद्द्विर्वावदायाभिघार्यजुहुयात् । ॐ अच्युतायभौमायस्वाहा
अच्युतायभौमायेदं० । अपर्यावर्तयन्नृजुंप्रतिष्ठितंहुत्वास्रुवेणाश्रयाज्येनपुरोडाशस्योपरिजुहुयात् । मानोअग्नइत्यादेर्मैत्रावरुणि
रगस्त्यस्त्रिष्टुबग्निः श्रवणाकर्मप्रधानहोमेवि० । ॐ मानोअग्नेवसृजोअघाया० ऋक् १ अग्नयइदं० । सर्वाश्रयाज्यहोमस्तुश्रौ

नकविरुद्धः । स्वांजलावन्येनोपस्तरणंकारयित्वाअक्ताधानामुष्टिनाद्विस्त्रिर्वावोप्यपात्रस्थमवत्तंचाभिघार्योजलिंवामपार्श्वेनजुहुयात् । शंनोभवंतुवाजिनइत्यादेर्मैत्रावरुणिर्वसिष्ठस्त्रिष्टुब्वाजिनः । श्रवणाकर्मप्रधानहोमेवि० । ॐ शंनोभवंतुवाजिनो हवेषु० स्वाहा १ वाजिभ्यइदं । अनक्ताधानाःसर्वाःपुत्रादिभ्योदत्वाचरोर्धानाभ्यश्चसौविष्टकृतंहुत्वादक्षिणांतंसमाप्यकपालंविमुच्यसंख्यायोद्वास्यआभिर्गीर्भिरित्यादि ॥ ॥ इतिश्रवणाकर्म ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ततःसर्पबलिः ॥ ॥ देशकालकीर्तनांते ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराममसपरिवारस्यसंभावितसर्पबाधानिवृत्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसर्पबलिंकरिष्ये । शिक्यस्थकलशात्सक्तूनांदर्वींपूरयित्वादायगृहादग्न्यगाराद्वाप्रागुपनिष्क्रम्य पूर्वगृहीतेशुचौदेशेऽग्निमुपसमाधाय । सर्पबलिमंत्राणांगौतमोवामदेवोयजुःसर्पाहोमादौविनियोगः । ॐ सर्पदेवजनेभ्यःस्वाहा । इतिप्राङ्मुखोहुत्वानमस्करोति । ॐ येसर्पाःपार्थिवायआंतरिक्षायेदिव्यायेदिश्यास्तेभ्यइमंबलिमाहार्षंतेभ्यइमंबलिमुपाकरोमि । बलिंप्रदक्षिणंपरीत्यपश्चाद्बलेरुपविश्य । ॐ सर्पोसिसर्पतांसर्पाणामधिपतिरस्यन्नेनमनुष्यांस्त्रायसेपूपेनसर्पान्यज्ञेनदेवांस्त्वयिमासंतंत्वयिसंतःसर्पामाहिंसिषुर्ध्रुवांतेपरिददामि । इतिजपित्वा ज्येष्ठानुक्रमेणपुत्रादीनांपरिदानंकुर्यात् । ध्रुवमहादेवशर्माणंतेपरिददामि । पुत्राणामंते ध्रुवसावित्रीदेवींतेपरिददामि इत्यप्रत्तांदुहितरं । तासामंते ध्रुवपार्वतीदेवींतेपरिददामि इतिभार्यां । ध्रुवमांतेपरिददामि इत्यात्मानं । ततः अन्यःकर्ताचेन्मांपदस्थानेयजमाननामद्वितीयांतंवदेत् । एतत्पर्यंतंबलेःकर्तुश्चमध्येकेनापिव्यवधानंनकार्यं । परेद्युःप्रातःकालमारभ्यैवमेव । सर्पदेवजनेभ्यःस्वाहेतिसायंप्रातर्बलिंहरेदाप्रत्यवरोहणात् । नात्रनमस्कारादि । प्रत्यहंबलिदा

नाराणीश्रावणीप्रतिपदमारभ्ययस्मिन्नहनिप्रत्यवरोहणंक्रियतेतस्मादर्वाचीनानिदिनानिह्रासवृद्धिभ्यांप्रसंख्यायतेयुयावंतःप्रातः
सायंकालास्तावतोबलींस्तदेवदत्ता आभिर्गीर्भिरित्यादि ॥ इतिसर्पबलिः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाश्वयुजीकर्मप्रयोगः ॥ ॥ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंकृत्वामृदंतरेणगृहमुपलिप्यतृणैराच्छाद्यवितानबंधनादि
नागृहमलंकृत्यभुवंसमीकुर्यात् । परेद्युःसर्वेगृह्याःकृताभ्यंगस्नानाधौतशुक्लांबरधराभवेयुः । कर्ताप्रातर्होमांतेस्वस्तिवाचनंकु
ना पशुपतिःप्रीयतामितिविशेषः । ततोदेशकालकीर्तनांते ममपत्नीपुत्रादिसहितस्योपात्तदुरितक्षयपूर्वकन्यूनापेक्षित
र्गतापूर्णानुपसादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंआश्वयुजीकर्मकरिष्ये । अग्निंसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि ।
ाज्येनेत्यंते पशुपतिंशिवंशंकरंपृषातकंप्रधानदेवतांचरुणा पृषातकंप्रधानदेवतांपृषातकेनअग्निंस्विष्टकृतमि
यासद्पृषातकस्थाल्यासादनं । समंत्रकेनिर्वापप्रोक्षणे पशुपतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्यादि । चरुश्रपणांतेआस्रा
ेष्यतत्राज्यंनिर्षिंचेत् । चरुपृषातकाभ्यांसहाज्यस्यपर्यग्निकरणम् । चरोरुत्तरतःपृषातकमासाद्याज्यभागांते
ात् । पशुपतयइत्यादिमंत्रयोर्गौतमोवामदेवोयजुःपशुपतिःपृषातकश्च आश्वयुजीकर्मप्रधानहोमेवि० । ॐ
ंकरायपृषातकायस्वाहा पशुपतयेशिवायशंकरायपृषातकायेदं० । एतद्धोमकालेपुत्रादयःकर्तारमन्वारभेरन्त
। ततोयजमानाञ्जलावन्यःकश्चिदुपस्तीर्यस्रुवेणपृषातकंद्विस्त्रिर्वावदायाभिघारयेत् । यजमानोजुहुयात् ।

विक्रय्यानि संस्कृतपुस्तकानि.

	मू.	प्रे. व्य.
उत्सर्जनोपाकरणविधिः—(ऋग्वेदीश्रावणी.)	·।·	०-
ऋग्वेदी नित्यविधिः.	·।-	०-॥
देवीसहस्रनामावलिः.	०=	०॥
नित्यकर्मपद्धतिः.	०=	०॥
पञ्चायतनदेवानां पृथक् अष्टोत्तरशतनामावलिः.	०=	०॥
पूजासमुच्चयः(विपयाः१०५) ब्रह्मकर्मसमुच्चयपरिशिष्टरूपः। अस्मिन्वर्षप्रतिपदमारभ्य हुताशन्यन्तर्व...विधव्रताङ्गभूताः पुंभिः स्त्रीभिश्चावश्यं करणीयाः ...पमाणाः पूजाः, तथा संक्रान्त्यादिनियतनिमित्ता ...संकल्पाः, स्नानसंकल्पाः, विविधदेवानां सहस्राष्टोत्तरशतनामावलयश्च संगृहीताः सन्ति.	१	·।·

	मू.	प्रे. व्य.
प्रतिसांवत्सरिकश्राद्धप्रयोगः राक्षोघ्नसूक्तश्राद्धसूक्तसहितः.	·।=	०-
ब्रह्मकर्मसमुच्चयः हिरण्यकेशीयः (विपयाः३८८) तैत्तिरीयशाखिब्राह्मणोपयुक्तः.	३।	·॥=
विष्णुसहस्रनामावलिः.	·।·	०॥
शिवसहस्रनामावलिः.	·।·	०॥
सप्तशती (चण्डीपाठः), देवीसूक्तं त्रीणि रहस्यानि च इत्येतैः सहिता; कौशेयवद्धा, स्थूलाक्षरा.	१	·।·
सप्तशती कौशेयपट्टवेष्टिता, मध्यमाक्षरा.	·॥·	०=
सप्तशती कौशेयेन बद्धा सूक्ष्माक्षरा. अस्यां प्रयोगमन्त्रयन्त्रादिविषयाः (४८) सन्ति.	·॥·	०=

ॐ ऊनंमेपूर्यतांपूर्णमेमोपसदत्पृषातकायस्वाहा पृषातकायेदं० । स्विष्टकृदर्थमुपस्तीर्यचरोर्हस्तेनपृषातकस्यस्रुवेणोत्तरार्धादवदा यद्भिरभिघार्यसौविष्टकृतादिहोमशेषंसमाप्य आभिर्गीर्भिरित्यादि ॥ इत्याश्वयुजीकर्म ॥ ॥ ६ ॥

अथाग्रयणप्रयोगः ॥ ॥ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंस्वस्तिवाचनंचकुर्यात् । तत्रेंद्राग्न्यादयःप्रीयंतामितिविशेषः । दवोदेशकालकीर्तनांते ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकजरारोगनिवृत्तिश्रीयशोन्नप्राप्तिनवधान्यप्राशनाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थंआग्रयणंकरिष्ये इतिसंकल्प्याग्निसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि । आज्यभागदेवतेआज्येनेत्यंतेइंद्राग्नी १ विश्वान्देवान् २ द्यावापृथिव्यौ ३ एताःप्रधानदेवताश्चरुणा अग्निंस्विष्टकृतमित्यादि । तूष्णींद्वादशमुष्टीन्निरुप्यतथैवप्रोक्षणादि । आज्यभागांतेविभागाभिमर्शावकृत्यैवावदानधर्मेणहोमः । आग्रयणहोममंत्राणांगौतमोवामदेवोयजुरिंद्राग्नीविश्वेदेवाद्यावापृथिवीच । आग्रयणप्रधानहोमेवि० । ॐ सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूरिंद्राग्निभ्यांस्वाहा इंद्राग्निभ्यामिदं० १ । ॐ सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूर्विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा । विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० २ । ॐ सजूर्ऋतुभिःसजूर्विधाभिःसजूर्द्यावापृथिवीभ्यांस्वाहा । द्यावापृथिवीभ्यामिदं० ३ । उत्तरार्धात्सकृदवदायस्विष्टकृद्धोमादि । चरुशेषवर्जंहविरुच्छिष्टंदक्षिणा । कर्मसमाप्तौवैश्वदेवंनवान्नेनकृत्वा आग्रयणशेषंवैश्वदेवशेषंचैकीकृत्य तत्पात्रंसव्यहस्तेनिधायदक्षिणहस्तेनतदन्नमभिमृशेत् । प्रजापतयेत्वेत्यादेर्गौतमोवामदेवोयजुरन्नं । अभिमर्शेवि० । ॐ प्रजापतयेत्वाग्रहंगृह्णामिमह्यंश्रियैमह्यंयशसेमह्यमन्नाद्याय । भद्रान्नइत्यादिद्वयोर्गौतमोवामदेवस्त्रिष्टुप्पितुः । प्राशनेआलभनेचवि० । ॐ भद्रान्नःश्रेयःसमनैष्टदेवास्त्वयावसेनसमशीम

हित्वा । सनोमयोभूःपितवाविवेशशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे । इतिप्राश्याचम्याचमनस्थानएवनाभिमालभेत् । ॐ अमोसि प्राणतदृतंब्रवीम्यमोसिसर्वानसिप्रविष्टः । समेजरांरोगमपनुद्यशरीरादमामएधिमामृथामइंद्र । अपञपस्पृश्यआभिर्गीर्भिरि त्यादि । इत्याग्रयणप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाश्वयुजीकर्माग्रयणयोरेकदिनेप्राप्तौसहप्रयोगः ॥ ॥ प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धांतेउपलेपनवितानबंधना दिस्वस्तिवाचनांतंकृत्वादेशकालकीर्तनांते ममपत्नीपुत्रादिसहितस्योपात्तदुरितक्षयपूर्वकन्यूनापेक्षितसंपूर्णतापूर्णानुपसादनसिद्धि द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंआश्वयुजीकर्म, ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकजरारोगनिवृत्तिश्रीयशोन्नप्राप्तिनवधान्यप्राशनाधिकारसिद्धि द्वाराश्रीपर०र्थंआग्रयणंचकरिष्ये । अग्निंसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानं । आश्वयुजीकर्माग्रयणहोमेदेवतापरि० भागदेवते आज्येन । पशुपतिंशिवंशंकरंपृषातकंप्रधानदेवताश्चरुणा १ पृषातकंप्रधानदेवतांपृषातकेन २ इंद्राग्नी ३ विश्वान्देवान् ४ द्यावापृथिवी ५ एताःप्रधानदेवताश्चरुणा अग्निंस्विष्टकृतमित्यादि । पात्रासादनेचरुस्थालीद्वयंपृषातकस्थालींप्रोक्षणपात्रंच । दर्वीस्रुवावित्यादि । शूर्पद्वयंकृष्णाजिनंच । उलूखलमुसलेइति । निर्वापे पशुपतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामिइतिजीर्णान्निरुप्य पृषात कस्थाल्यांपयोनिषिच्य तत्राज्यमानीय शूर्पांतरेनवानाद्वादशमुष्टींस्तूष्णींनिरुप्यनिर्वापवज्जीर्णान्नवांश्चप्रोक्ष्य पर्यायेणावघाता दिकृत्वा चरुद्वयंश्रपयेत् । आज्यंनिरुप्यहविस्त्रयेणसहपर्यग्निकरणादि । जीर्णचरोरासादनांते तत्प्राक्पृषातकमासाद्यनवचरो रभिघारणादि । आज्यभागांतेसुतादिभिरन्वारब्धःस्वसन्निधौतानुपवेश्यवाजीर्णचरुमवदायजुहुयात् । ॐ पशुपतयेशिवायशं

करायपृषातकायस्वाहा । पशुपतयेशिवायशंकरायपृषातकायेदं० । ततोयजमानांजलावन्यउपस्तीर्य स्रुवेणपृषातकंद्विस्त्रिर्वा वदायाभिघारयेत् । यजमानोजुहुयात् । ॐ ऊनंमेपूर्यतांपूर्णंमेमोपसदत्पृषातकायस्वाहा । पृषातकायेदं० । ततोनवचरोरवदा नावदाय सजूरित्यादिमंत्रत्रयेणनिर्हुत्वाजीर्णादिहविस्त्रयोत्तरार्धैःस्विष्टकृद्धोमादि । नवहविःशेषवर्जंदक्षिणांदद्यात् । शेषमा ग्रयणवत् । इत्याश्वयुजीकर्माग्रयणयोःसहप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

यदितुपूर्वाह्णसंधौशेपपर्वणिएतेक्रियेतेपूर्णमासारंभश्चपूर्वेद्युर्नकृतस्तदापूर्णमासस्थालीपाकस्यापितत्रप्राप्तेस्त्रयाणांसहप्रयोगः ॥ ॥ तत्रचयदिपूर्णमासात्प्रागेवाग्रयणमितिपक्षस्तदाग्रयणपूर्णमासाश्वयुजीकर्मणांक्रमेणसहानुष्ठानं । तत्रषण्णामपि देवतानांनवैरेवयागः । आग्रयणोत्तरत्वात् । पक्षांतरेतुपूर्णमासाश्वयुजीकर्माग्रयणानांसहानुष्ठानं । तत्रचाग्रयणेतरदेवतानां जीर्णैरेवयागइतिविशेषः । तत्राद्यपक्षेप्रयोगः ॥ प्राग्वदाग्रयणसंकल्पवाक्यमुक्त्वा, ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीप०र्थंपूर्णमास स्थालीपाकहोमं, ममपत्नीपुत्रादिसहितस्योपात्तदुरितक्षयपूर्वकन्यूनापेक्षितविषयसंपूर्णतापूर्णानुपसादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमे०र्थंआश्वयुजीकर्मचकरिष्यइतिसंकल्पः । अन्वाधानेआग्रयणाश्वयुजीकर्मपूर्णमासस्थालीपाकहोमेदेवतापरिग्रहार्थमित्यादि । इंद्राग्नी १ विश्वान्देवान् २ द्यावापृथिव्यौ ३ पशुपतिंशिवंशंकरंपृषातकं ४ चैताःप्रधानदेवताश्चरुणा । पृषातकं ५ प्रधानदेवतांपृषातकेन । अग्निमग्नीषोमौचप्रधानदेवतेचरुणा अग्निंस्विष्टकृतमित्यादि । सर्वेभ्योनवानेवप्राग्वन्निरुप्यप्रोक्ष्यसहैवावहत्यश्रपणादि । आज्यभागांतेचरुंसाम्येनदक्षिणतउत्तरतश्चद्विधाविभज्यउत्तरस्थंपुनस्त्रेधाविभज्य । इदंपशुपतये । इदमग्नये ।

इदमभीषामाभ्यामितिमक्रमेणाभिमृश्यपूर्ववत्क्रमेणजुहुयात् । चरुदक्षिणार्थंवर्जंहविरुच्छिष्टंदक्षिणा । वैश्वदेवादिशेषमाग्रयणवत् । पक्षांतरेतुसंकल्पवाक्यानांव्यत्यासः । आद्याभ्यस्तिसृभ्योजीर्णान्निरुप्येतराभ्योनवान्निरुप्यपृथक्श्रपणादिप्राग्वत्सर्वंयथायथंकुर्यात् । जीर्णचरुंत्रेधाविभज्याभिमर्शःप्राग्वत् । नवचरुशेषवर्जंदक्षिणाइत्याद्यूह्यं । यदितुदर्शेपूर्वाह्णसंधौशेषपर्वण्याग्रयणंक्रियतेदर्शारंभश्चपूर्वेद्युर्नकृतस्तदाद्वयोःसहप्रयोगः । तत्रापिजीर्णनवादिसर्वंयथायथंप्राग्वदूह्यम् । इत्याग्रयणपूर्णमासाभ्यांयुजीकर्मणांसहप्रयोगः ॥

॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथश्यामाकाग्रयणविचारः ॥ ॥ गं० राः ॥—निर्णयसिंधौश्यामाकाग्रयणमनित्यमित्युक्तं । वस्तुतस्तुसिद्धांतिभाष्येश्रौतेपिश्यामाकाग्रयणस्यकृताकृतत्वसाधनात् । गृह्येसौम्यमंत्रानाम्नानात् । शौनकेनाप्यनुक्तेः । अनाहिताग्निर्नवप्राशिष्यन्नाग्रयणदेवताभ्यःस्विष्टकृच्चतुर्थीभ्योगृह्येग्नौजुहुयादितिसांख्यायनसूत्रे । कथमुखल्वनाहिताग्नेराग्रयणंभवतीतिस्थालीपाकंश्रपयित्वाग्रयणदेवताभ्यःस्विष्टकृच्चतुर्थीभ्योजुहुयादितिबौधायनकर्मांतसूत्रे । आग्रयणदेवताभ्यइंद्राग्निभ्यांविश्वेभ्योदेवेभ्योद्यावापृथिवीभ्यांस्विष्टकृच्चतुर्थीभ्योजुहुयादितिबौधायनस्मार्तसूत्रे । आग्रयणदेवताभ्यःस्विष्टकृच्चतुर्थीभ्योहुत्वेत्यापस्तंबगृह्येचसौम्यस्यादर्शनात् जयंतेनाप्यनुक्तेश्च स्मार्ताग्नौश्यामाकाग्रयणंनकार्यमितियुक्तंभाति । दर्शेष्टेःपरमुक्तमाग्रयणकंप्राक्पौर्णमासाच्चतदितिदीपिकादिलेखस्त्वेतत्सूत्रागोचरःश्रौतपरःइष्टिपदात् । आश्वलायनान्यपरोचेति ॥

॥ छ ॥

अथप्रत्यवरोहणप्रयोगः ॥ ॥ उक्तकालेप्रत्यवरोहणंकरिष्यन्प्रथमप्रयोगेश्रवणाकर्मवद्वृद्धिश्राद्धंस्वस्तिवाचनंचकुर्यात् । तत्रश्वेतःप्रीयतामितिविशेषः । ततोगृहसमीपेप्ररूढान्अपामार्गःशाकस्तिल्वकःपरिव्याधइत्येतान्समूलान्परिखायोद्वास्यमृदंतरेणगृहमुपलिप्यतृणैराच्छाद्यभुवंसमीकुर्यात् । शयनार्थफलरहितधान्यतृणनिर्मितंकटंसंपाद्य अभुञ्जानःसायंहोमोत्तरंदेशकालकीर्तनांते ममस्त्रीपुत्रादिसहितस्यजलस्थलचरसर्पबाधानिवृत्त्यभयहेमंतसौमनस्यसिद्धिद्वाराश्रीप० प्रत्यवरोहणंकरिष्ये । अग्निंसाहसनामायमितिविभाव्यध्यानादि । आज्यभागदेवतेआज्येनेत्यंते श्वेतंप्रधानदेवतांद्विःपायसेन रुद्रमिध्मरज्ज्वेत्यादि । तूष्णींचतुरोमुष्टीन्निरुप्यचतुर्वारंप्रोक्ष्यपयसिचरुश्रपणादि । आज्यभागांतेसुतादिभिरन्वारब्धःपायसादवदायावदायद्वेआहुतीजुहुयात् । अपश्वेतेत्यादिद्वयोर्गौतमोवामदेवऋषिः आद्यस्यानुष्टुप् अंत्यस्यगायत्री श्वेतोदेवता । प्रत्यवरोहणप्रधानहोमेवि० । ॐ अपश्वेतपदाजहिपूर्वेणचापरेणच । सप्तचवारुणीरिमाःसर्वाश्चराजबांधवीःस्वाहा । श्वेतायेदं० १ । ॐ नवैश्वेतश्चाभ्यागारेहिर्जघानकिंचन । श्वेतायवैदार्वायनमःस्वाहा । श्वेतायेदं० २ नात्रसौविष्टकृत् । अभयंनइत्यादिद्वयोर्गौतमोवामदेवोयजुरग्निहेमंतौ । जपेवि० । ॐ अभयंनःप्राजापत्येभ्योभूयात् इत्यग्निमीक्षमाणोजपति । ॐ शिवोनःसुमनाभव इत्युपांशूक्त्वाहेमंतइतिमनसाध्यायेत् । पूर्वसंपादितंकटंअग्नेःपश्चात्स्वयमास्तीर्यतस्मिन्पत्नीपुत्रादिसहितउपविश्यजपेत् । स्योनेत्यादेर्मेधातिथिर्गायत्रीभूमिः । जपेवि० । ॐ स्योनापृथिविभव०थः । एतदादिस्वस्त्ययनपर्यंतान्वैकृतमंत्रान्पुत्रादयोप्युपनीताश्चेज्जपेयुः । ततस्तत्रप्राक्शिराउदङ्मुखोदक्षिणपार्श्वेनशयीत । गृहिणोनंतरंपत्न्यादयोज्येष्ठानुक्रमेणयथावकाशंवातथैवशयीरन् । सर्वेउत्थाय

प्राङ्मुखाआसित्वा । अतोदेवाइत्यादेर्मेधातिथिर्गायत्रीविष्णुर्देवावा । जपेवि० । ॐ अतोदेवाअवं० भिः । इतिमंत्रंत्रिर्जपेयुः । पुनरपिसर्वेतथैवशयित्वोत्थायदक्षिणमुखाआसित्वा ॐ अतोदेवाअवंतुनःइतिपादंसकृज्जपेयुः । पुनरपिसर्वेतथैवशयित्वोत्थायपश्चिमामुखाआसित्वा ॐ यतोविष्णुर्विचक्रमे इतिपादंजपेयुः । पुनरपिसर्वेतथैवशयित्वोत्थायोत्तरामुखाआसित्वा ॐ पृथिव्याःसप्तधामभिः इतिपादंजपेयुः । यजमानोरज्जुहरणादिहोमशेषंसमापयेत् । ततःसर्वेस्वस्वशय्यायांशयीरन् । यजमानःप्रातर्होमांतेकृतसंध्यैःसर्वैःसहजपेत् । सूर्योनइत्यादिपंचानांचक्षुर्गायत्रीसूर्यः । उदुत्यमित्यादिनवानांप्रस्कण्वोगायत्री सूर्यः । चित्रंदेवनामित्यादिषण्णांकुत्सस्त्रिष्टुप्सूर्यः । नमोमित्रस्येत्यादिद्वादशानामभितपाजगती । शंनोभवेत्यादेस्त्रिष्टुप्सूर्यः । माप्रगामेत्यादिषण्णांबंधुसुबंधुश्रुतबंधुविप्रबंधवोगायत्रीविश्वेदेवाः । महित्रीणामित्यादितिसृणांसत्यधृतिर्गायत्र्यादित्याः । कनिक्रददित्यादिषण्णांगृत्समदस्त्रिष्टुप् । प्रदक्षिणिदावदन्नित्यनयोर्जगती । उद्गातेवेत्यस्यातिशक्वर्यष्टिर्वाशकुंतोदेवता । जातवेदसइत्यस्यकश्यपस्त्रिष्टुबग्निर्जातवेदाः । तच्छंयोरित्यस्यशंयुःशक्वरीविश्वेदेवाः । जपेवि० । जपांतेयजमानोभक्ष्यभोज्याद्यन्नंबहुगुणंसंपाद्यतेनचतुरोब्राह्मणान्संभोज्यभुक्तवद्भिस्तैःपुण्याहवाचनंकुर्यात् । यद्वा तान्प्रति स्वस्त्ययनंभवंतोब्रुवंतुइतिवदेत् । तेचस्वस्त्ययनमस्त्वितिवदेयुः । ततआभिर्गीर्भिरित्यादि ॥ इतिप्रत्यवरोहणप्रयोगः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथकेवलपार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ तत्रमध्याह्नसंध्योपासनांते वैश्वदेवंकृत्वा देशकालकीर्तनांते देवपितृतृप्त्यर्थंपार्वणश्राद्धांगतर्पणंकरिष्येइतिसंकल्प्य दैवधर्मेण पुरूरवसंज्ञकान्विश्वान्देवांस्तर्पयामि इतिमंत्रावृत्त्याद्भिःसकृद्धातर्पयित्वाआर्द्रवं

ज्ञकान्विश्वान्देवास्तर्पयामि इतितथैवसंतर्प्य पित्र्यधर्मेणश्राद्धेवक्ष्यमाणान्पित्रादीन्मंत्रावृत्त्यात्रिःसकृद्वातर्पयित्वाआचम्यतर्पणं समाप्य । ततोद्विराचम्यपवित्रपाणिःप्राणानायम्य देशकालौसंकीर्त्यप्राचीनावीती । पुरूरवसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानांआर्द्रवसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानां अस्मत्पितुरित्यातित्रयाणामुद्दिश्य तृप्त्यर्थपार्वणश्राद्धंकरिष्ये । इच्छाचेत्स्मृत्यनुसारेणपित्रादेःसपत्नीकस्येतिविशेषणंदेयं । मातामहानामपिसपत्नीकानामिच्छातउच्चारणंस्मृत्यनुसारात् । उपवीतीदेवार्थविप्रनिमंत्रणादि पाणिहोमोभुक्तशेषमात्रेणोच्छिष्टसमीपेपिंडदानंच । मातामहादिसत्वेअपहताइतिमंत्रावृत्त्याद्वेलेखेउल्लिखेदित्यादिविशेषः । अत्रापेक्षितोमंत्रेपूहविचारस्तुमहालयप्रकरणेवक्ष्यते ॥ इतिकेवलपार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथपिंडपितृयज्ञपार्वणश्राद्धयोर्व्यतिषंगप्रयोगः ॥ ॥ तत्रतिलोदकसंपादनांतंपार्वणवत्कृत्वा आचम्यतीर्थप्रवेशादिदेशकालकीर्तनांते उपक्रांतंपार्वणश्राद्धं, ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपिंडपितृयज्ञंचव्यतिषज्यकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निंध्यात्वा येरूपाणीत्यादि । मातामहादिकरणपक्षेसकृदाच्छिन्नद्वयं । पात्रप्रोक्षणादिश्रपणांते मातामहादिसत्वेमंत्रावृत्त्याद्वितीयालेखामुल्लिख्यद्वयोरभ्युक्षणादि । अभ्यंजनांजनासादनांतेमातामहादिसत्वेद्वितीयंकशिपूपबर्हणंवासस्तदर्थद्रव्यंवासादयेत् । एतदंतंपितृयज्ञस्यकृत्वास्वागतप्रश्नादिपित्र्यविप्रपाणिशोधनांतंश्राद्धंकुर्यात् । यत्तुइध्माधानांतेस्वागतप्रश्नादीतितत्परिशिष्टविरुद्धम् । अथकास्येस्थालीपाकादन्नमुद्धृत्येत्यादिमेक्षणानुप्रहरणांतंपिंडपितृयज्ञंकृत्वा मंडलादिकरिष्येइत्यादिपिंडनिपरणंकरि

प्यइतिप्रश्नांतेपिंडपितृयज्ञवत्पिंडदानादिपात्रोत्सर्गांतंकृत्वा अनाचांतेषुपिंडदानपक्षेइदानींब्राह्मणानाचमय्य विकिरणादिश्राद्ध शेषंसमापयेत् । इतिपिंडपितृयज्ञपार्वणश्राद्धयोर्व्यतिषंगप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाष्टकाप्रयोगः ॥ ॥ तत्राश्वलायनमतेमार्गशीर्षादीनांचतसृषुकृष्णपक्षगतास्वष्टमीषुचतस्रोष्टकाः । भाद्रपदापरपक्षेष्टम्यां त्वष्टकाधर्मकंमाघ्यावर्षसंज्ञकंपंचममितिमुख्यःपक्षः । चतुर्ष्वष्टकानामसंभवेमाघे तत्रासंभवेपौषफाल्गुनयोरन्यतरस्मिन्वाएकाष्टकास्वकालेमाघ्यावर्षचेतिद्वयमेव । इतरैस्तुउक्तेष्वेवपंचसुमासेषुपंचाष्टकाःकार्याः । अशक्तौमार्गशीर्षादित्रयेतिस्रःभाद्रपदेचतुर्थीतिचतुष्टयं । अत्यशक्तौमाघेभाद्रेचेतिद्वयं । एषुसर्वेषुपक्षेषुप्रत्यष्टमिपूर्वेद्युःश्राद्धमन्वष्टक्यंश्राद्धंचभवत्येव । ततोप्यशक्तौमाघ भाद्रयोरष्टमीश्राद्धमात्रंसर्वेषां । तत्राप्यशक्तौआमैर्मूलफलैर्हिरण्येनचाप्रदानमात्रं । अत्राप्यशक्तौएषामेष्टकाइतिध्यायन् अनडुद्भ्य स्तृणदानं अग्निनाशुष्कतृणदाहं तिलतर्पणं अनूचानेभ्यउदकुंभदानंश्राद्धमंत्राध्ययनंवाकुर्यात् ॥ - ॥ तत्रपूर्वेद्युःश्राद्धप्रयोगः ॥ श्राद्धयोग्याष्टमीदिनात्पूर्वेद्युःपार्वणवत्तर्पणांतंवैश्वदेवांतंवाकृत्वादेशकालकीर्तनांते पार्वणवद्देवान्पितॄंश्चोक्त्वा तृप्त्यर्थमित्यंतेश्वोष्टकाश्राद्धंकर्तुकामःपूर्वेद्युःश्राद्धंकरिष्ये । विप्रान्निमंत्र्यमध्याह्नेतान्संनिधाप्य व्यतिषंगवदग्निध्यानादिकुर्यात् । तत्रहविस्त्रयपक्षे पात्रासादनेतिस्रःस्थालीरासाद्यतासुव्रीहिपूरणादिक्षालनांते प्रथमायांशुद्धौदनं द्वितीयायांतिलमिश्रौदनं तृतीयायांपायसंच क्रमेणाग्नेयीसंस्थंश्रपयेत् । रेखोल्लेखनादिकृत्वाओदनादीनभिघार्योदगुद्वास्यातिप्रणीतापश्चादाग्नेयीसंस्थानासाद्यकशिपूपबर्हणासादनांतं । अपूपमात्रपक्षेतत्स्थापनायैकैवस्थाली । शूर्पोलूखलमुसलकृष्णाजिनानांनिवृत्तिः । अपूपास्तुव्रीहितंडुलसंभवा

घृतयुक्तान्बहुच्छिद्राश्चतुःपुरुषाहारपर्याप्तालौकिकाग्निपक्वाग्राह्याः । अत्रपक्षेपात्रप्रोक्षणांतेलेखोल्लेखनादिकृत्वा हविरासादनकाले अपूपानासादितस्थाल्यामादायाग्नावधिश्रित्याभिघारणादिकशिपूपबर्हणासादनांतं । ततोभूमिशोधनादिशुद्ध्यर्थमंत्रजपादिवा पित्र्यविप्रपाणिशोधनांतंकृत्वात्रिषुपात्रेषुओदनादिभ्यस्त्रिभ्यःपृथगुद्धृत्य केवलापूपपक्षेएकस्मिन्नेवपात्रेउद्धृत्यघृतेनाजनादीध्माधानांतेपिंडपितृयज्ञवत्त्रिभ्योहविर्भ्योद्विर्द्विरवदाय पक्षांतरेअपूपेभ्यएवद्विरवदाय पात्रस्थान्यवत्तंचाभिघार्यजुहुयात् । एवं पुनःपुनरवदायाष्टाभिश्चतुर्दशभिर्वाहोमः ॥ तत्रमंत्राः ॥ उदीरता० हवेषुस्वधानमः पितृभ्यइदं० १ । एवनग्रेपि । इदंपितृभ्यो० २ आहंपितृन्० ३ बर्हिषदःपितरः० ४ उपहूताःपितरः० ५ आच्याजानु० ६ आसीनासो० ७ येनःपूर्वे० ८ येतातृपुर्द० ९ येसत्यासो० १० अग्निष्वात्ताः० ११ त्वमग्नईळितो० १२ येचेहपितरो० १३ येअग्निदग्धा० १४ होमांतेमेक्षणमनुप्रहृत्यमंडलकरणादि । स्थालीपाकत्रयेणसह पक्षांतरेअपूपैःसहभुक्तशेषमुद्धृत्यशेषनिवेदनादिसर्वंव्यतिषंगवत्कुर्यात् । पूर्वंतर्पणंनकृतंचेदिदानींकार्यम् ॥ इतिपूर्वेद्युःश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अथाष्टमीश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ तत्रपूर्ववन्मध्याह्नसंध्योपासनांतेवैश्वदेवंकृत्वा देशकालकीर्तनांते कामसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानां कालसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानां अस्मत्पितुरित्यादित्रयःषड्वा तृप्त्यर्थमित्यंतेअष्टकाश्राद्धंकरिष्ये । विप्रान्निमंत्र्यसंनिधाप्य अष्टकाश्राद्धांगहोमंकरिष्ये । तत्रदेवतापरिग्रहार्थमित्याद्याज्यभागदेवतेआज्येनेत्यंते अग्निंद्वि: विश्वान्देवांश्चतुः प्रजापतिंसकृत् एताःप्रधानदेवताश्चरुणा अग्निंस्विष्टकृतमित्यादि । अष्टाविंशतिमुष्टींस्तूष्णींनिरुप्यतथैवप्रोक्ष्य श्रपणाद्याज्यभागांतेचरो

विभागमकृत्वाअवदानधर्मेणसप्ताहुतीर्जुहुयात् । अग्नेनयेत्यादिद्वयोरगस्त्यस्त्रिष्टुबग्निः होमेवि० । ॐ अग्नेनयसु० धेमस्वाहा अग्नयइदं० १ ॐ अग्नेत्वंपारया० शंयोःस्वाहा अग्नयइदं० २ ग्रीष्मइत्यादिचतुर्णांवामदेवस्त्रिष्टुब्विश्वेदेवाः होमेवि० ॐ ग्रीष्मोहेमंत० मायुःस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० ३ ॐ शांतापृथिवी० सर्वतःस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० ४ ॐ आपोम रीर्चीः० क्षराणिस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० ५ ॐ विश्वआदित्या० दधातुस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यइदं० ६ प्रजापतेहिर ण्यगर्भस्त्रिष्टुप्प्रजापतिः होमेविनि० ॐ प्रजापतेन० रयीणांस्वाहा प्रजापतयइदं० ७ स्विष्टकृद्धोमादिसमाप्य । ततोभूमि शोधनादिशुन्ध्यर्थमंत्रजपादियाश्राद्धप्रयोगंकेवलपार्वणवत्कृत्वांतेतर्पणंकुर्यात् ॥ इत्यष्टमीश्राद्धप्रयोगः ॥

अथापरेद्युरन्वष्टक्यश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ सचप्रायेणपूर्वेद्युःश्राद्धवत् । विशेषस्तूच्यते । संकल्पेपितृत्रयानंतरंमात्रादित्रयं पक्षेमातामहादित्रयंचोच्चार्य तृप्त्यर्थमित्यंते अन्वष्टक्यश्राद्धंकरिष्ये । विप्रान्निमंत्र्य संनिधाप्य दक्षिणाप्रवणदेशोपरिकृतेस्थं डिलेरेखादिसंस्कृतेऔपासनाग्निंनिधाय समंततोवस्त्रादिनापरिश्रित्योत्तरतोद्वारंकुर्यात् । नवापरिश्रयणम् । अग्निंप्रज्वाल्य येरू पाणीत्युल्मुकंप्रणीयपरिसमुह्य समूलदर्भैरकंपयन्त्रिवारंपूर्ववत्परिस्तीर्यपर्युक्ष्य स्थालीचतुष्टयसहितानिपात्राण्यासादयेत् । सकृ दाच्छिन्नद्वयंत्रयंवासाद्यप्रोक्षणादि । ओदनादिचरुत्रयश्रपणं । श्रपणकाले किंचिदोदनाग्रद्रव्यंपात्रेसंभृत्यमंत्रावृत्त्याद्वेतिस्रो वालेखाउल्लिख्याभ्युक्षणादि । स्रुवसंमार्गांते चतुर्थस्थाल्यांदधिमिश्रभर्जितयवपिष्टरूपान्दधिमंथान्निधाय चरुत्रयस्याभिघार णायासादनांतेदधिमन्थानप्यवधिश्रित्याभिघारणाद्यासादनांतंकृत्वादक्षिणतअंजनाभ्यंजनेकशिप्वादीनांद्वयंत्रयंवासाद्य । भूमि

	मू.	प्रे. व्य.
सूर्यसहस्रनामावलिः.	·।·	८-
हिरण्यकेशीयो नित्यविधिः—(आपस्तम्बीयः).	·।-	८-
आश्वलायनगृह्यसूत्रम्—(अध्यायचतुष्टयम्).	·।·	८-
ऋग्वेदमंत्रसंहिता—अस्या मंत्राः सूक्तानि च प्रायः प्रयोगक्रमेणैव संगृह्य छन्दऋष्यादिभिरलंकृतानि । प्रासंगिकानामैतरेयब्राह्मणखडानामपि संग्रहः कृतः।	·।।।=	·।·
ऋग्वेदसंहिता—परिभाषा–ऋग्विधान–सर्वानुक्रम–स्वाहाकारविधिमंत्रकोशसहिता.	३॥	१८-
ऐतरेयब्राह्मणम्.	१	·।·
ऐतरेयोपनिषत् (अरणानि आश्वलायनीयानि).	·।·	८-
पवमानपंचसूक्तानि.	·।·	८-
मंत्रसंहिता—हिरण्यकेशीया.	·॥=	८=
रुद्रः—हिरण्यकेशीयः.	८=	८-
आचाररत्नम्—(आह्निकग्रन्थः).	१	·।·

	मू.	प्रे. व्य.
कुण्डार्कः—(१ मरीचिका, २ दीधिति, ३ पद्मिनी, ४ नौका, ५ मिताक्षरा, ६ सुप्रभाख्यटीकाषट्केनोपेतः कुंडाकृतिसहितश्च।) ग्रन्थोऽयं केवलं १५ श्लोकात्मको गंभीरार्थकोऽस्ति । अस्योपरि बहुधो व्याख्या उपलभ्यन्ते। तासु मुख्यतमानां षण्णां संग्रहः कृतः। तथैव कुण्डमण्डपानां कुण्डानां च आकृतयः स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थं योजिताः सन्ति । तथाच यज्ञोपयुक्तानां विविधकोष्टकानां परिशिष्टानां च संग्रहः कृतः। अस्याध्ययनेन पंचकुंडीनवकुंड्यादीनां सम्यग् ज्ञानं भविष्यति।	२	·॥·
कुंडरत्नावलिः—(सटीका)६४ कुंडाकृतिसहिता ।	१।	·।·
ब्रह्मकर्मसमुच्चयः—शुक्लयजुर्वेदी–यजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपः—विविधप्रयोगैस्तथा शास्त्रार्थैः परिपूर्णः । अस्मिन् रंगरंजितमंडलानि ६ ग्रहमंडलादीनि ३ सन्ति । शुक्लयजुःशाखीयैरपूर्वोऽयं ग्रन्थोऽवश्यं संग्राह्यः ।	४॥	१

शोधनादिशुद्ध्यर्थंमंत्रजपादिवाश्राद्धप्रयोगंकुर्यात् । होमेहविश्चतुष्कादवदानं । उदीरतामित्यादिमंत्रस्थानेसोमायेत्यादिप्राकृतमंत्राभ्यांद्वेआहुतीइतिविशेषः । पिंडार्थान्नेमधुमंथानामपिग्रहणं । स्त्रीपिंडार्थान्नेपूर्वसंभृतओदनाग्रद्रवोऽपिग्राह्यः । अर्घ्यपिंडादिमंत्रेपूहप्रकारस्तुमहालयप्रकरणेवक्ष्यते ॥ इत्यन्वष्टक्यश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

माघ्यावर्षश्राद्धंतु—एवमेवदिनत्रयेभाद्रपदस्यकृष्णपक्षेकार्यं । तच्चाष्टम्यनुसारेणकार्यमितिवृत्तौ । त्रयोदश्यनुसारेणेतिहरदत्तः । कस्मिंश्चिद्दिनत्रयेकार्यमितिमतांतरंतेनैवोक्तं । तत्रसंकल्पादावष्टकापदस्थानेमाघ्यावर्षशब्दप्रयोगइतिविशेषः ॥ ॥

एषुत्रिषुश्राद्धेषुविप्रसंख्यामाहाश्वलायनः—नवावरान्भोजयेदयुजोवेति । अस्यविवरणंशौनकः—नवावरान्द्विजानेषुत्रिषुकर्मसुभोजयेत् । अशक्तौसप्तपंचत्रीनयुग्मांश्चयथाबलं । सप्तत्वपक्षेपित्रादिद्वितयस्यत्रयस्त्रयः । वरणीयास्तृतीयस्यत्वेकएवविशिष्यते । पंचपक्षेपिपित्रर्थंवरणीयास्त्रयोन्ययोः । द्वयोःप्रत्येकमेकैकोवरणीयोविशिष्यते । इति ॥ ॥ छ ॥

॥ इतिदातारोपाह्वगंगाधरशास्त्रिपरिष्कृतपाकसंस्थाप्रयोगाः ॥

अथनारायणभट्टविरचिताऽन्त्येष्टिपद्धतिः ॥

(उत्तरनारायणभट्टी)

सर्वप्रायश्चित्तप्रयोगः ॥ ॥ श्रीः ॥ भट्टरामेश्वरसुतोभट्टनारायणःसुधीः । नत्वाशिवौसंविचार्यकुरुतेंऽत्येष्टिपद्धतिं ॥ आसन्नमरणंपित्रादिंपुत्रादिः तीर्थेंनीत्वाप्रायश्चित्तंकारयेत् तदीयंस्वयंवाकुर्यात् । तच्चषडब्दंत्र्यब्दंसार्द्धाऽब्दंवायथाशक्ति तदैवसुवर्णादिप्रत्याम्नायद्वाराकुर्यात् । संकल्पमात्रंवाकृत्वासूतकांतेकुर्यात् । तद्यथा । चतुरस्त्रीनेकंवाऽध्यात्मविदंपरिषत्त्वेनोपवेश्य कृतस्नानःशक्तौसत्यांक्लिन्नवासाःअभुंजानःपरिषदंप्रदक्षिणीकृत्यहृदयेनदूयमानोधरण्यांसाष्टांगंप्रणमेत् । ततस्तैःकिंतेकार्यमिष्यामावादीःसत्यमेववदेत्यादिपृष्टेपरिषदग्रेगोवृषयोःप्रत्येकंप्रत्याम्नायत्वेनयथाशक्तिस्वर्णरूप्ययोर्निष्कंतदर्द्धंतदर्द्धंवानिधायअमुकस्यमेजन्मप्रभृतिअद्ययावत्ज्ञानाज्ञानकामाकामसकृदसकृत्कृतकायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिकस्पृष्टास्पृष्टभुक्ताभुक्तपीतापीतसकलपातकातिपातकोपपातकलघुपातकसंकरीकरणमलिनीकरणाऽपात्रीकरणजातिभ्रंशकरप्रकीर्णकपातकानांनिरासार्थमनुग्रहंकृत्वाप्रायश्चित्तमुपदिशंतुभवंतः । तथा सर्वेधर्मविवेक्तारोगोप्तारःसकलाद्विजाः । ममदेहस्यसंशुद्धिंकुर्वंतुद्विजसत्तमाः ॥

---

१ लौकिकरूढोऽयमुत्तरनारायणभट्टपरनामान्त्येष्टिप्रयोगोऽथात्र सर्वसौकर्याय सगृह्यते । २ स्वकीयपापापनुत्तयेईश्वरप्रीतिकामोऽपिवा प्रायश्चित्तं कुर्यात् । ३ प्रायोनामतपःप्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतं ॥ इतिप्रायश्चित्तशब्दार्थः ।

मयाकृतंमहाघोरंज्ञातमज्ञातकिल्बिषं । प्रसादःक्रियतांमह्यंशुभानुज्ञांप्रयच्छथ ॥ पूज्यैःकृतःपवित्रोऽहंभवेयंद्विजसत्तमैः । एवं प्रार्थयेत् । पुत्रादिश्चेत्प्रायश्चित्तकर्तातदाऽस्मच्छब्दस्थानेतन्नामनिर्दिशेत् । प्रार्थनानंतरंमामनुगृह्णंतुभवंतइतिप्रणमेत् । ततस्तेतमुत्सार्यतस्यशरीरद्रव्यादिशक्तिमुत्तममध्यमादिपक्षांश्चविचार्यअस्मिन्पक्षेऽयंशक्तइतिनिश्चित्यपुस्तकवाचनपूर्वकंकथयेयुरनुवादकस्याग्रेप्रत्याम्नायांश्चशक्त्याकल्पयेयुः । अस्मिन्कालेप्रायश्चित्तीचंदनपुष्पादिभिःपुस्तकपूजांसभ्याऽनुवादकपूजांचविधाय निबंधपूजात्वेनचाकिंचिद्यथाशक्तिद्रव्यंनिधायकृतांजलिपुटोनम्रस्तिष्ठेत् । अनुवादकायचपापानुसारेणभृतिरूपांदक्षिणांदद्यात् । ततोऽनुवादकःपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानांमहापातकव्यतिरिक्तानांपातकानांक्षयोऽनेनपरिषदुपदिष्टेनसर्वप्रायश्चित्तेनामुकप्रत्याम्नायद्वाराप्राच्योदीच्यांगसहितेनाऽऽचीर्णेनतवभविष्यति तेनत्वंकृतार्थोभविष्यसीत्युपदिशेत् त्रिः । तच्चसर्वप्रायश्चित्तंशक्त्यनुसारेणषडब्दंत्र्यब्दंसार्द्धाब्दमन्यद्वापरिषदोनुमतं। प्रत्याम्नायश्च गायत्र्ययुतजपेतिलहोमसहस्रेद्वादशब्राह्मणभोजनेतीर्थयोजनयात्रायांएकगोदानेसुवर्णरूप्यनिष्कतदर्द्धानांगोमूल्यानांशक्त्यादानेशुष्ककेशस्यद्वादशस्नानेषुद्विगुणद्वादशामान्नदानादौचएकः प्राजापत्यइति[1] । तत्रशक्तस्याऽमान्नंद्विगुणंद्रव्यंचतुर्गुणमित्यादियोज्यं । निष्कस्यप्रमाणंलोकशास्त्रयोरेकवाक्यतायांमाषाः । ४० । तदर्द्धं । २० । तदर्द्धं । १० । मुख्यंसुवर्णंतदशक्तौरजतंग्राह्यं । ततोनिवेदितंप्रायश्चित्तंॐभवदनुग्रहइत्यंगीकृत्यसन्मानपूर्वकंप्रणम्य परिषदंविसृजेत् । अस्मिन्नहनिशक्तेनोपवासःकार्यः । इतरेणहविष्याशनं । ततःकस्यांचिद्रिक्तायांतिथौकृतमाध्याह्निकः साया

१ प्राजापत्येप्वशक्तस्तुधेनुंदद्यात्पयस्विनीं ।

ह्रेगंगादौदेशकालौसंकीर्त्यअमुकशर्मणोममजन्मप्रभृत्यद्ययावत्ज्ञानाज्ञानकामाकामसकृदसकृत्कृतकायिकवाचिकमानसिकसां
सर्गिकस्पृष्टास्पृष्टभुक्ताभुक्तपीतापीतसकलपातकातिपातकोपपातकलघुपातकसंकरीकरणमलिनीकरणापात्रीकरणजातिभ्रंशक
रप्रकीर्णकपातकानांनिरासेनमरणकालेशुद्ध्यर्थंश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंवामुकप्रायश्चित्तममुकप्रत्याम्नायेनप्राच्योदीच्यांगसहितंयथा
शक्तिकरिष्येइतिसंकल्प्य । यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच । केशानाश्रित्यतिष्ठंतितस्मात्केशान्वपाम्यहमितिमंत्रेणक
क्षोपस्थशिखावर्जंनखरोमाणिवापयित्वाप्राङ्मुखोभूत्वाद्वादशांगुलदंतकाष्ठेन ॐ आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजापशुवसूनिच । ब्रह्मप्रज्ञां
चमेधांचत्वंनोदेहिवनस्पतइतिसंप्रार्थ्य । मुखदुर्गंधनाशायदंतानांचविशुद्धये । ष्ठीवनायचगात्राणांदंतांन्संशोधयाम्यहं । इतिमंत्रेण
दंतान्संशोध्यद्वादशगंडूषान्कृत्वाचम्यस्नात्वाभस्मादिस्नानानिकुर्यात् । तत्रभस्मस्नानमेवं ॐईशानायनमइतिशिरसि ॐतत्पुरुषा
यनमइतिमुखे ॐअघोरायनमइतिहृदये ॐवामदेवायनमइतिगुह्ये ॐसद्योजातायनमइतिपादयोः । प्रणवेनसर्वांगे । यद्वा ॐअग्नि
रितिभस्म ॐ वायुरितिभस्म ॐजलमितिभस्म ॐस्थलमितिभस्म ॐव्योमेतिभस्म ॐसर्वंहवाइदंभस्मेतिमंत्रैः । एवंभस्मनास्नात्वा
गोमयेनस्नायात् । गंधद्वारामितिगोमयंगृहीत्वा । यद्वा । अग्रमग्रंचरंतीनामोषधीनांवनेवने । तासामृषभपत्नीनांपवित्रंकायशोधनं ।
तन्मेरोगांश्चशोकांश्चनुदगोमयसर्वदेतिमंत्रेणगोमयस्नानं । अथ मृत्तिकास्नानं ॐबळित्थापर्वतानांखिद्रंबिभर्षिपृथिवि । प्रयाभूमिं
प्रवत्वतिमह्नाजिनोषिमहिनि । इतिभूमिंप्रार्थ्य ॐमावोरिपत्खनितायस्मैचाहंखनामिवः । द्विपच्चतुष्पदस्माकंसर्वमस्त्वनातुरं । इति

१ त्वंनोदेह्विनस्पते इति वा पाठः । २ कुर्वेऽहंदंतधावनमित्यन्ये पेठुः । ३ दशस्नानानि ।

खनित्वा ॐस्योनापृथिविभवेतिमृदमादाय । ॐआयनेतेपरायणइतिदूर्वामादाय । गायत्र्याभ्युक्ष्यभूमौमृदंनिधायाचम्यदेशका
लादिस्मृत्वामृत्तिकास्नानमहंकरिष्यइतिसंकल्प्यमृदंकुशोदकेनाभ्युक्षेत् ॐ त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रंहवेहवेसुहवंशूरमिंद्रं । ह्वया
मिशक्रंपुरुहूतमिंद्रंस्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः। इतिपूर्वस्यां ॐ यमायमधुमत्तमंराज्ञेहव्यंजुहोतन । इदंनमऋषिभ्यःपूर्वजेभ्यःपूर्वेभ्यः
पथिकृद्भ्यः । इतिदक्षिणतः ॐ तत्त्वायामीतिपश्चिमतः ॐ वयंसोमव्रतेतवमनस्तनूषुबिभ्रतः । प्रजावंतःसचेमहि । इत्युत्तरतः
ॐ तत्सूर्यरोदसीउभेदोषावस्तोरुपब्रुवे । भोजेष्वस्माँअभ्युच्चरासदा । इत्युपरिष्टात् ॐ अधःपश्यस्वेत्यधः । ततोंगेषु ॐ सहस्रशीर्षे
तिशिरसि ॐ अक्षीभ्यांतेनासिकाभ्यांकर्णाभ्यांछुबुकादधि । यक्ष्मंशीर्षण्यंमस्तिष्काज्जिह्वायाविवृहामिते । इतिमुखे ॐ ग्रीवा
भ्यस्तउष्णिहाभ्यःकीकसाभ्योअनूक्यात् । यक्ष्मंदोषण्य[1]मंसाभ्यांबाहुभ्यांविवृहामिते । इतिग्रीवायां ॐ आंत्रेभ्यस्तेगुदाभ्यो
वनिष्ठोर्हृदयादधि । यक्ष्मंमतस्नाभ्यांयक्नःप्लाशिभ्योविवृहामिते । इतिहृदये ॐ नाभानाभिंनआददेचक्षुश्चित्सूर्येसचा । कुबेरपं
त्यमादुहे । इतिनाभौ ॐ त्वमिंद्रसजोषसमर्कंबिभर्षिबाह्वोः । वज्रंशिशानओजसा । इतिबाह्वोः ॐ सोमानंस्वरणंकृणुहिब्रह्मण
स्पते । कक्षीवंतंयऔशिजः । इतिकक्ष्योः ॐ यःकुक्षिःसोमपातमःसमुद्रइवपिन्वते । उर्वीरापोनकाकुदः । इतिकुक्ष्योः ॐ बह्वी
नांपिताबहुरस्यपुत्रश्चिश्चाकृणोतिसमनावगत्य । इषुधिःसंकाःपृतनाश्चसर्वाःपृष्ठेनिनद्धोजयतिप्रसूतः । इतिपृष्ठे ॐ ऊरुभ्यांतेअष्ठी
वद्भ्यांपार्ष्णिभ्यांप्रपदाभ्यां । यक्ष्मंश्रोणिभ्यांभासदाद्भंससोविवृहामिते । इत्यूर्वोः ॐ मेहनाद्वनंकरणाल्लोमभ्यस्तेनखेभ्यः । यक्ष्मं

१ यमायसोमं इतिमंत्रेण इत्यन्ये ।

सर्वस्माद्रात्मनस्तमिदंविवृहामिते। इतिजान्वोः ॐएतावानस्येतिपादयोः ॐयस्यविश्वानिहस्तयोःपंचक्षितीनांवसु। स्पाशयस्वयो अस्मद्ध्रुग्दिव्येवाशानिर्जहि। इतिहस्तयोः ॐ अंगादंगाल्लोम्नोलोम्नोजातंपर्वणिपर्वणि। यक्ष्मंसर्वस्माद्रात्मनस्तमिदंविवृहामिते। अनेनपुरुषसूक्तेनचसर्वांगोद्वर्तनं। एतावत्यशक्तौ ॐअश्वक्रांतेरथक्रांतेविष्णुक्रांतेवसुंधरे। शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांपदेपदे। भूमिर्धेनुर्धरणीलोकधारिणी। उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना। मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतं। मृत्तिकेब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमंत्रिते। मृत्तिकेदेहिमेपुष्टिंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं। मृत्तिकप्रतिष्ठितेसर्वंतन्मेनिर्णुदमृत्तिके। त्वयाहतेनपापेनगच्छामि परमांगतिं। इत्येतैर्मंत्रैःसर्वांगोद्वर्त्तनमात्रं। अश्वक्रांतइत्येवमादिभिःसतिलांसदूर्वांमृदंशिरसिनिधायमृत्तिकास्थानंप्रक्षाल्यतीर्थं प्रार्थयेत् ॐ हिरण्यशृंगंवरुणंप्रपद्येतीर्थंमेदेहियाचितः। यन्मयाभुक्तमसाधूनांपापेभ्यश्चप्रतिग्रहः॥ यन्मेमनसावाचाकर्मणावादु ष्कृतंकृतं। तन्नइंद्रोवरुणोबृहस्पतिःसविताचपुनंतुपुनःपुनः॥ इमंमेगंगेइति०ऋक् १ ॐ इदंतेन्याभिरसमानमद्भिर्याःकाश्चसिंधुंप्र वहंतिनद्यः। सर्पोजीर्णामिवत्वचंजहातिपापंसशिरस्कोभ्युपेत्य। गंगागंगेतिमंत्रैः। ततः सुमित्र्यान०। समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृभिः। एतोन्विंद्रमितितिसृभिः। तरत्समंदीतिसूक्तेन। यदंतियच्चदूरकेइतिपंचभिः। त्रिभिष्ट्वंइतिसप्तभिः। आपोहिष्ठेतितृचेनचमार्जनं कृत्वा। इमंमेगंगेइत्युदकमालोड्य ऋतंचेतितृचेनाघमर्षणंकुर्यात्। ततःप्रवाहाभिमुखस्त्रिवारंमज्जेत्। इतिमृत्तिकास्नानं। ततः आपोहिष्ठेतितृचेनशुद्धोदकस्नानंकुर्यात्। अथपंचगव्यस्नानानि। गायत्र्यागोमूत्रेण। गंधद्वारेतिगोमयेन। आप्यायस्वेतिक्षी

१ सुमित्र्यानआपओषधयःसंतु। इत्यंतएवमंत्रः।

रेण । दधिक्राव्णइतिदध्ना । घृतंमिमिक्षइतिघृतेन । देवस्यत्वेतिकुशोदकेनस्नानंकुर्यात् । देवस्यत्वेतिमंत्रांतेअभिषिंचामीति वाक्यशेषः । स्त्रीशूद्राणाममंत्रकाणिस्नानानि । एवंदशस्नानानिविधायस्नानांगतर्पणंकृत्वा । धौतेवाससीपरिधायद्विराचम्य विष्णूद्देशेनत्रिभ्योधिकान्युग्मान्ब्राह्मणान्पूजापूर्वकंभोजयेत् । आमान्नंवादद्यात् । इदमेवप्रायश्चित्तांगंविष्णुश्राद्धमित्यभिधी यते । ततः । गयामंगेपुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच॥इतिमंत्रेणादिगोदानंप्रत्यक्षंनिष्क्रयद्वा रावाकुर्यात् । ततोग्निस्थापनादिपूर्वकमाज्येनव्याहृतिभिःपापापहविष्णूद्देशेनाष्टाविंशतिमष्टोत्तरशतंवाऽऽहुतीर्जुहुयात् । ततः पंचगव्यंकार्यं । सुवर्णादिपात्रेपद्मादिपात्रेवा । ताम्रायागोमूत्रंत्रिपलंगायत्र्याप्रणवेनवाआदाय । ततोंगुष्ठार्धपरिमितंश्वेताया गोमयंगंधद्वारामित्यादाय । ततःकपिलायाःपयःसप्तपलमाप्यायस्वेत्यादाय । ततोनीलायाःसप्तपलमेवदधिदधिक्राव्णइत्या दाय । ततःकृष्णायाघृतमेकपलंघृतंमिमिक्षइत्यादाय । ततःएकपलंकुशोदकंआपोहिष्ठेत्यादाय । प्रणवेनालोड्यप्रणवेनैवयज्ञि यकाष्ठेननिर्मथ्यप्रणवेनाऽभिमंत्र्यसप्तपत्रैर्हरितैःकुशैर्दशाहुतीर्जुहुयादेभिर्मंत्रैः । मंत्राश्च ॐइरावतीधेनुमतीहिभूतं॰मयूखैः स्वाहा । पृथिव्याइदं ॐइदंविष्णुर्विचक्रमे॰सुरेस्वाहा । विष्णवइदं ॐमानस्तोकेतनये॰हवामहेस्वाहा । रुद्रायेदं ॐब्रह्म जज्ञानं॰विवः स्वाहा । ब्रह्मणइदं ॐअग्नयेस्वाहा । अग्नयइदं ॐसोमायस्वाहा । सोमायेदं ॐतत्सवितुर्वरेण्यं॰प्रचोद यात्स्वाहा । सूर्यायेदं ॐस्वाहा। आत्मनइदं ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहा । प्रजापतयइदं ॐअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा । अग्नयेस्विष्ट

---

१ इदंदशमंस्नानं । २ अत्राग्निर्विटनामा । प्रायश्चित्तेविटश्चैव इति स्मरणात् ।

कृतइदं । इतिहुत्वा । व्रतग्रहणंकरिष्यइतिद्विजान्पृष्ट्वा । तैःकुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातःप्रणवेनसर्वंपिबेत् । एतच्चग्रामाद्बहिर्नद्यादेस्तीरेनक्षत्रदर्शनेकार्यं । अशक्तौतुगोमूत्रादिस्वल्पंग्राह्यं । सर्वस्यपेयत्वात् । अस्मिन्दिनेउपवासःशक्तस्य । अशक्तस्यहविष्यादनं । इतिपंचगव्यंप्राश्यगृहमागत्यविष्णुंस्मरन्मौनीनिशामतिवाह्यप्रक्रांतंप्रायश्चित्तंसंकल्पानुसारेणप्रत्याम्नायद्वाराकृत्वाउत्तरांगानिकुर्यात् । व्याहृतिभिराज्यंपूर्ववद्धुत्वापूर्ववत्पुनःप्रायश्चित्तांगंविष्णुश्राद्धंकृत्वांतेगोदानंपूर्ववच्चरेत् । एवंप्रायश्चित्तंकृत्वाशक्तौसत्यांदशदानान्यपिकुर्यात् । तानिच । गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानिच । रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदानानिपंडिताःइत्युक्तानि । तत्रगवामंगेषुतिष्ठंतीत्यनेनगावोमेअग्रतइत्यनेनवागौर्देया ॥ १ ॥ सर्वभूताश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता । अनंतसस्यफलदाअतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिभूमिर्देया ॥ २ ॥ महर्षेर्गोत्रसंभूताःकश्यपस्यतिलाःस्मृताः । तस्मादेषांप्रदानेनममपापंव्यपोहतु । इतितिलादेयाः ॥ ३ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोः । अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिहिरण्यं ॥ ४ ॥ कामधेनुषुसंभूतंसर्वक्रतुषुसंस्थितं । देवानामाज्यमाहारमतःशांतिंप्रयच्छमे । इत्याज्यं ॥ ५ ॥ शरण्यंसर्वलोकानांलज्जायारक्षणंपरं । सुवेषधारिवस्त्रत्वमतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिवस्त्रं ॥ ६ ॥ सर्वदेवमयंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरंमहत् । प्राणिनांजीवनोपायमतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिधान्यदानं ॥ ७ ॥ यथादेवेषुविश्वात्माप्रवरश्चजनार्दनः । सामवेदस्तुवेदानांमहादेवस्तुयोगिनां । प्रणवःसर्वमंत्राणांनारीणांपार्वतीयथा । तथारसानांप्रवरःसदैवेक्षुरसोमतः । ममतस्मात्परांलक्ष्मींददस्वगुडसर्वदा । इतिगुडं ॥ ८ ॥

१ दानान्येतानि वै दश इति वा पाठः ।

प्रीतिर्यतःपितॄणांचविष्णुशंकरयोःसदा । शिवनेत्रोद्भवंरौप्यमतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिरजतदानं ॥ ९ ॥ यस्मादन्नरसाःसर्वेनो त्कृष्टालवणंविना । शंभोःप्रीतिकरंनित्यमतःशांतिंप्रयच्छमे । इतिलवणं ॥ १० ॥ एवंदशदानानिदत्त्वा। मंत्रहीनमितिवदन् विष्णुंस्मरेत् । एतानिदशदानानिसभ्येभ्यएव। तदसंभवेअन्येभ्योपि ॥ ततःयन्मयाकृतममुकप्रायश्चित्तंतदच्छिद्रमस्त्वितिकर्त्रा उक्ते । अच्छिद्रमस्त्वितिब्राह्मणाःप्रतिब्रूयुः । यद्वा । व्रतच्छिद्रंतपश्छिद्रंयच्छिद्रंयज्ञकर्मणि । सर्वंभवतुमेऽच्छिद्रंयस्यचेच्छंतिवै द्विजाः अच्छिद्रमस्त्वितिप्रतिवचनं । एतत्प्रायश्चित्तमकृत्वैवयदिपित्रादिर्मृतस्तदापातकसत्तानिश्चयेपुत्रादिनाइदमवश्यंकार्यं । अनिश्चयेनावश्यकं । पुत्रादिनाकरणेपंचगव्यप्राशनाभावः । मरणानंतरंऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टस्पृष्टास्पृष्टमरण खट्वामरणबंधनमरणादिषुसत्सुत्रीन्षड्द्वादशपंचदशवाकृच्छ्रान्प्रायश्चित्तं निमित्तानुसारेण ब्राह्मणवचनाद्गृहीत्वाशक्तौतद्दैवतस्य त्याम्नायतयाहिरण्यादिदत्वाशुद्धिंसंपाद्यदहनादिकुर्यात् । शक्ताभक्ताःपुत्रादयः पित्रादेःपापिनःसर्वात्मनाशुद्धीच्छवःसर्वप्राय श्चित्तेष्वन्यतमत्कृत्वादहनादिकुर्युः । एवंकर्ताप्यधिकाराभावेशक्त्यात्र्यादिकृच्छ्ररूपांशुद्धिमात्मनःसंकल्पेनतद्दैववाप्रत्याम्नाये नसंपाद्यदहनादिकुर्यात् । अन्यथाव्यर्थंभवतिसर्वं । अथोत्क्रांतिधेनुंदरिद्रायकुटुंबिनेश्रोत्रियायब्राह्मणायदद्यात् । अद्येत्यादि कालंस्मृत्वाअमुकगोत्रस्यामुकशर्मणोममसुखेनप्राणोत्क्रमणप्रतिबंधकोक्तनिष्कृत्यनुक्तनिष्कृतिसकलपातकक्षयद्वारासुखप्राणोत्क्र मणार्थंयथाशक्त्यलंकृतामिमामुत्क्रांतिधेनुंरुद्रदैवत्याममुकगोत्रायामुकशर्मणेतुभ्यंसंप्रददे । गवामंगेष्वितिमंत्रमुक्त्वानममेति

१ तन्निष्कयंसुवर्णरजतनिष्कतदर्धतदर्धादिकंवा २ गोःपुच्छंगृहीत्वादद्यात् ।

दद्यात् । पित्रादेरशक्तौपुत्रादिर्दद्यात् । तत्रममेतिपदस्थानेपित्रादेरितिविशेषः । धेन्वभावेप्रत्याम्नायत्वेनद्रव्यंदद्यात् । ततो
वैतरणीदानं । आचम्यप्राणानायम्यतिथ्यादिकथनानिकृत्वापूर्ववन्ममेत्यंतमुक्त्वायमद्वारस्थितवैतरण्याख्यनद्युत्तरणार्थंगोदान
महंकरिष्ये । ब्राह्मणंपादप्रक्षालनगंधमाल्यवस्त्रादिभिर्यथाशक्त्यभ्यर्च्यतद्धस्ते शिवाआपःसंतु । सौमनस्यमस्तु । अक्षतंचारिष्टं
चाऽस्तु । यच्छ्रेयस्तदस्तु । यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु । धेनुकेत्वंप्रतीक्षस्वयमद्वारेमहाभये । उत्तितीर्षुरहंदेविवैतरण्यैनमोस्तुते ।
इतिधेनुंप्रार्थ्य । विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवद्विजपावन । तर्तुंवैतरणीमेनांकृष्णांगांप्रददाम्यहमितिब्राह्मणंप्रार्थ्य । अद्येत्यादिवै
तरणीसंतरणार्थमिमांगांकृष्णवस्त्ररक्तमाल्याद्यलंकृतांयथाशक्तिसदक्षिणांतुभ्यंसंप्रददे । यमद्वारेपथेघोरेघोरावैतरणीनदी ।
तांततुकामोयच्छामिकृष्णांवैतरणींतुगां । नममेत्युक्त्वाविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् । कृष्णायाअभावेऽन्यवर्णापिदेया । गोरभावेद्रव्यं
देयं । तस्याशक्तौपुत्रादिर्दद्यात् । तत्रआद्येमंत्रेउत्तितीर्षुरयमितिपठेत् । द्वितीयेतर्तुंवैतरणीमस्येति । तृतीयेतांततुंमस्येति ।
ततःतिलपात्रदानं । यथाशक्तिकांस्यपात्रेतिलान्क्षिप्त्वासुवर्णंच । अद्येत्यादिजन्मप्रभृतिमरणांतंकृतनानाविधपापप्रशमनार्थंतिल
पात्रदानंकरिष्ये । ततोविप्रस्यपादप्रक्षालनगंधमाल्यादिभिर्यथाशक्तिपूजनंकृत्वा । ममजन्मप्रभृतिमरणांतंनानाविधपापनाशार्थं
तिलपात्रंसदक्षिणममुकगोत्रायामुकशर्मणेतुभ्यंसंप्रददे । तिलाःपुण्याःपवित्राश्चतिलाःसर्वकराःस्मृताः । शुक्लावायदिवाकृष्णा
ऋषिगोत्रसमुद्भवाः । यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच । तिलपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुसर्वदा । महर्षिगोत्रसंभूताःकश्यप

१ सन्तुशिवाआपः । अस्तुसौमनस्यं । अस्त्वक्षतमरिष्टंच इत्यादीनिप्रतिवचनानि ।

श्रीगणेशायनमः ॥ नमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ श्रीरामंसपरीवारंगणेशंचसरस्वतीम् । आश्वलायनंतच्छिष्यान्प्रणम्यपितरंगुरुम्
॥ १ ॥ भट्टरामेश्वरसुतोभट्टनारायणःसुधीः । प्रयोगरत्नंकुरुतेकाश्यांशिष्टेष्टतुष्टये ॥ २ ॥ ग्रंथेऽस्मिन्गुणगणवत्त्वमुच्यतेचे
त्स्वंग्रंथंगुणगणवंतमाहकोन । तत्संतःशिरसिकृतांजलिस्तुयाचेशोध्यंतत्सदसदिहोच्यतेमयायत् ॥ ३ ॥ ॥ अथ
संस्काराः ॥ तेचाष्टाचत्वारिंशत् । तथाचगौतमः—गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौलोपनय
नानिचत्वारिवेदव्रतानिस्नानंसहधर्मचारिणीसंयोगःपंचानांयज्ञानामनुष्ठानम्, अष्टकापार्वणःश्राद्धंश्रावण्याग्रहायणीचैत्रीआश्व
युजीतिसप्तपाकसंस्थाः, अग्न्याधेयमग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यान्याग्रयणेष्टिर्निरूढपशुबंधःसौत्रामणीतिसप्तहविर्यज्ञसंस्थाः,
अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमउक्थ्यःषोडशीवाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्यामइतिसप्तसोमयज्ञसंस्थाइत्येतेचत्वारिंशत्संस्काराः । अष्टावात्म-
गुणाः दयासर्वभूतेषुक्षांतिरनसूयाशौचमनालस्यंमांगल्यमकार्पण्यमस्पृहेति । यस्यैतेचत्वारिंशत्संस्कारा अष्टावात्मगुणाश्चसब्र
ह्मणासायुज्यमाप्नोतीति । पार्वणःपार्वणस्थालीपाकः । श्राद्धममावास्यादि । श्रावणीतत्रकर्तव्यंश्रवणाकर्म । आग्रहायणीतत्र
कर्तव्यंप्रत्यवरोहणम् । चैत्रीतत्रकर्तव्यःशूलगवः । आश्वयुजीतत्रकर्तव्यमाश्वयुजीकर्मेतिहरदत्तोव्याचख्यौ । अंगिरसातु—
पंचविंशतिसंस्काराउक्ताः—पंचविंशतिसंस्कारैःसंस्कृतायेद्विजातयः । तेपवित्राश्चयोग्याःस्युःश्राद्धादिषुसुयंत्रिताः ॥ आदि

---

१ अंगिराः—चित्रकर्मयथानेकैरंगैरुन्मील्यतेशनैः । ब्राह्मण्यमपितद्वत्स्यात्संस्कारैर्विधिपूर्वकैः ॥ स्वेस्वेगृह्येयथाप्रोक्तास्तथासंस्कृतयोऽखि-
लाः । कर्तव्याभूतिकामेननान्यथासिद्धिमृच्छति ॥ इति ।

स्यतिलाःस्मृताः । तस्मात्तेषांप्रदानेनममपापंव्यपोहतु । नममेतिविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् । पुत्रादिस्तुअस्यपापंव्यपोहत्वितिवदेत् । यद्वा । अयंमंत्रः । योदेवःपितृरूपेणहव्यकव्यभुगव्ययः । तिलपात्रप्रदानेनसमेविष्णुःप्रसीदत्विति । दात्रंतरेसोस्यविष्णुरिति पठेत् । एतन्मंत्रपक्षेविष्णुप्रीतिरेवफलत्वेनोल्लेख्या । ततोगोमयोपलिप्तभूमौकुशानामुपरिउपविष्टोदक्षिणशिराःशायितोवा । तुलस्यूर्ध्वपुंड्रगंगामृत्तिकादिपवित्रैरलंकृतःपरमेश्वरंस्मरन्पुत्रोत्संगेधारितशिरास्तिष्ठेत् । ततःअद्येत्यादिअमृतत्वप्राप्तिकामनया पुण्यसूक्तादिपाठमहंकरिष्येश्रोष्येवा । नानानमितिसूक्तस्य । शिशुरांगिरसऋषिः । पवमानःसोमोदेवता । पंक्तिश्छंदः । अमृतत्वप्राप्तयेजपेविनियोगः । श्रवणेवाविनियोगः । ततोनानानमित्यादिसूक्तंस्वयंजपेत् । नानानंवाउनोधियोविव्रतानिजनानां । तक्षारिष्टंरुतंभिषग्ब्रह्मासुन्वंतमिच्छतींद्रायेंदोपरिस्रव । जरतीभिरोषधीभिःपर्णेभिःशकुनानां । कार्मारोअश्मभिर्द्युभिर्हिरण्यवंतमिच्छतींद्रायेंदोपरिस्रव । कारुरहंततोभिषगुपलप्रक्षिणीनना । नानाधियोवसूयवोनुगाइवतस्थिमेंद्रायेंदोपरिस्रव । अश्वोवोळ्हासुखंरथंहसनामुपमंत्रिणः । शेपोरोमण्वंतौभेदौवारिन्मंडूकइच्छतींद्रायेंदोपरिस्रव ॥ १ ॥ शर्यणावतिसोममिंद्रःपिबतुवृत्रहा । बलंदधानआत्मनिकरिष्यन्वीर्यंमहदिंद्रा० । आपवस्वदिशांपतआर्जीकात्सोममीढ्वः । ऋतवाकेनसत्येनश्रद्धयातपसासुतइंद्रायेंदो० । पर्जन्यवृद्धंमहिषंतंसूर्यस्यदुहिताभरत् । तंगंधर्वाःप्रत्यगृभ्णन्तंसोमेरसमादधुरिंद्रा० । ऋतंवदन्नृतद्युम्नसत्यंवदन्सत्यकर्मन् । श्रद्धांवदन्त्सोमराजन्धात्रासोमपरिष्कृतइंद्रायेंदो० । सत्यमुग्रस्यबृहतस्संस्रवंतिसंस्रवाः । संयंतिरसि

१ पुनबहुत्वेज्येष्ठपुत्रस्याङ्केधारितशिरास्तिष्ठेत् । २ आदिशब्देनान्यानिपुण्यसूक्तानिपुरुषसूक्तविष्णुसूक्तानिगीतासहस्रनामादिकंच ।

न्नोरसाःपुनानोब्रह्मणाहरइंद्रायेंदो० ॥ २ ॥ यत्रब्रह्मापवमानछंदस्यांवाचंवदन् । ग्राव्णासोमेमहीयतेसोमेनानंदंजनयन्निं द्रायेंदो० । यत्रज्योतिरजस्रंयस्मिँल्लोकेस्वर्हितं । तस्मिन्मांधेहिपवमानामृतेलोकेऽअक्षितइंद्रायेंदो० । यत्रराजावैवस्वतोयत्रा यरोधनंदिवः । यत्रामूर्यह्वतीरापस्तत्रमाममृतंकृधींद्रायेंदो० । यत्रानुकामंचरणंत्रिनाकेत्रिदिवेदिवः । लोकायत्रज्योतिष्मंतस्त त्रमाममृतंकृ० । यत्रकामानिकामाश्चयत्रब्रध्नस्यविष्टपं । स्वधाचयत्रतृप्तिश्चतत्रमाममृतं० । यत्रानंदाश्चमोदाश्चमुदःप्रमुदआ सते । कामस्ययत्राप्ताःकामास्तत्रमाममृतं० ॥ ३ ॥ यइंदोःपवमानस्यानुधामान्यक्रमीत् । तमाहुःसुप्रजाइतियस्तेसोमाविध न्मनइंद्रायेंदो० ॥ ऋषेमंत्रकृतांस्तोमैःकश्यपोद्वर्धयन्गिरः । सोमंनमस्यराजानंयोजज्ञेवीरुधांपतिरिंद्रायेंदो० ॥ सप्तदिशोना नासूर्याःसप्तहोतारऋत्विजः । देवाआदित्यायेसप्ततेभिःसोमाभिरक्षनइंद्रायेंदो० ॥ यत्तेराजञ्छृतंहविस्तेनसोमाभिरक्षनः । अरातीवामानस्तारीन्मोचनःकिंचनाममदिंद्रायेंदो० ॥ ४ ॥ यत्रतत्परमंपदंविष्णोर्लोकेमहीयते । देवैःसुकृतकर्मभिस्तत्रमा ममृतंकृधींद्रायेंदो० ॥ यत्रतत्परमाव्ययंभूतानामधिपातिः । भावभावीचयोगीचतत्रमाममृतंकृधींद्रायेंदो० ॥ यत्रगंगाचयमुना यत्रप्राचीसरस्वती । यत्रसोमेश्वरोदेवस्तत्रमाममृतंकृधींद्रायेंदो० ॥ ५ ॥ इतिनानानंसूक्तं । अन्योवाश्रावयेत् । नानानमि तिसूक्तंतुअंतकालेसदापठेत् । जस्याचैवपरंस्थानममृतत्वंसगच्छतीतिऋग्विधानवचनात् । ततउपनिषद्भागान्[1]अन्यानिचपुण्य सूक्तानिगीतांस्तोत्राणिसहस्रनामादीनिचपठेत् । शृणुयाद्वा । श्रोतुःसंकल्पाशक्तौश्रावयिताऽमुकशर्मणोस्यामुकफलप्राप्तये

---

१ ब्रह्मविदाप्नोतिपरं इत्याद्यउपनिषद्भागाः ।

मुकंश्रावयिष्येइतिसंकल्पयेत् । श्रीरामादिस्मरणंचकार्यं । प्राणोत्क्रमणानंतरंचायुजःसजातीयाब्राह्मणादयःअतरुणामुक्तकेशाः शवंप्रच्छादितमुखंप्राक्शिरसमूर्ध्वमुखंदाहदेशंप्रतिनयेयुः । स्मार्तोग्निःश्रौतावाग्नयःशवाग्रेनेतव्याः । प्रेताग्निमध्येन्यैर्नगंतव्यं । सर्वेबांधवाअधःकृतोपवीताःअप्रावरणामुक्तकेशाःवृद्धपुरःसराःप्रेतमनुगच्छेयुः । यदिगृहेमृतस्तर्हिब्राह्मणोनगरपश्चिमद्वारेणनेयः क्षत्रियउत्तरद्वारेण वैश्यःपूर्वेण शूद्रोदक्षिणेन । दाहदेशस्तुग्रामादाग्नेयेनैर्ऋत्येवामध्योन्नतःसर्वतोनिम्नोऽनावरणोवहुलौपधिश्च । तंदेशंप्राप्यशवमर्वागेवनिधायतद्देशात्कंटकादीनिसमूलान्यपास्येत् । ततःकर्तादेशकालौस्मृत्वा । पित्रादेरूर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टास्पृश्यस्पृष्टमरणखट्वामरणादिजनितप्रत्यवायपरिहारार्थंपंचदशषट्त्रीन्वाकृच्छ्रान्यथाशक्तिप्रायश्चित्तमुकप्रत्याम्नायेनसद्यःसूतकांतेवाकरिष्येइतिसंकल्प्य । शक्तौसत्यांतदैवद्रव्यादिनाऽशक्तौसूतकांतेवाकुर्यात् । कर्तापिआत्मशुद्धौदेशकालस्मरणंकृत्वाआत्मशुद्धिद्वारापित्रादेरौर्ध्वदेहिकाधिकारसिद्ध्यर्थंशक्तौएतावदेवकृच्छ्रत्रयंवाप्रायश्चित्तंकरिष्येइतिसंकल्प्यतदैवसूतकांतेवाकुर्यात् । ततःकर्ताअन्येचपुत्राःकक्षोपस्थशिखावर्जंलोमनखानिवापयेयुः । कर्त्रतिरिक्तानांदशमेह्निवावपनंयथाचारं । कर्तुश्चदशमेहनि । भर्तरिमृतेपत्न्याअपिआद्येदशमेह्निवावपनंयथाचारंकार्यं । ततःकर्ताअहतेनप्रत्यग्रेणवाससात्रिभिर्भागैःशिरःप्रभृत्यंगुलीपर्यंतंपादतलवर्जंप्रेतंप्राक्शिरसमाच्छाद्यचतुर्थभागंतस्यछित्त्वातेनात्मनउत्तरीयंकुर्यात् । द्वादशाहांतंप्रेतकृत्येतदेवधार्यं । ततोदहनदेशतोवायव्यांदिशिस्मार्ताग्निंनिदध्यात् । यदिविच्छिन्नोग्निस्तर्हियतोविच्छेदस्ता

१ निवीतिनइतियावत् । २ दशमेऽहनिपुनःक्षौरंकर्ताकुर्यादित्यर्थः ।

यत्कालगणनयाग्निविच्छेदप्रायश्चित्तंतदेवकुर्यात् । संकल्पयेद्वा । तच्चनास्तिक्यादग्नित्यागेमासद्वयेकृच्छ्रंकार्यं । मासचतुष्टयेऽतिकृच्छ्रः । षण्मासोर्ध्वंचांद्रादिष्वेकं । संवत्सरादूर्ध्वंत्रैमासिकंद्वैमासिकंवा । आलस्यादिनाग्नित्यागेवृद्धादशाहातिक्रमेत्र्यहमुपवासः । मासातिक्रमेद्वादशाहमुपवासः । संवत्सरातिक्रमेमासोपवासः । पयोभक्षणंवा । प्रमादादग्नित्यागेआत्रिरात्राद्वादशलघुप्राणायामाः । आषडहाच्चतुर्विंशतिः । आद्वादशाहात्पंचाशत् । आविंशत्यहाच्छतं । आमासादुपवासः । आषष्टिरात्राग्निरात्रं । संवत्सरात्कार्यं । (अतःपरंप्रत्यब्दंकार्यं) । संवत्सरोर्ध्वमग्नित्यागेचांद्रं । द्विवर्षत्यागेचांद्रंसोमायनंचचांद्रद्वयंवा । त्रिवर्षत्यागेकृच्छ्राब्दंगोदानंचेत्यादि । अत्रप्रत्याम्नायाःकल्प्याः । यावत्कालंविच्छेदस्तावदाहुतिपरिमितंहोमद्रव्यंचदद्यात् । ततःप्राणायामोऽमंत्रकः । एवंसर्वप्रेतकृत्येषु । सर्वंप्रेतकृत्यंप्राचीनावीतिनाकार्यं । दक्षिणापवर्गंच । ततः कालंस्मृत्वा अमुकशर्मणोस्याग्निविच्छेदनिमित्तकंदाहायाग्निसिद्ध्यर्थंचप्रेताधानंकरिष्येइतिसंकल्प्य । पालाशोदुंबराश्वत्थशमीवैकंकतांशुजं । वल्मीकोखरवाराहमूषकोत्खातमृत्तिकाः । वालुकासिकतारक्षाऽशनिध्वस्ततरुत्वचः । यथालाभमेतान्संभारान्संपाद्य तेषुलौकिकोग्निंप्रतिष्ठाप्य । अयाश्चेत्यस्यविमदोऽयाअग्निःपंक्तिः । लौकिकस्याग्नेरौपासनत्वसिद्ध्येआज्यहोमेविनियोगः । ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्चसत्यमित्त्वमयाअसि । अयासावयसाकृतोयासन्हव्यमूहिषेयानोधेहिभेषजंस्वाहा[3] । अनयैकाज्याहुतिं जुहुयात् । यस्यामयोजुह्वतोमांसकामाःसंकल्पयंतोयजमानमांसं । (ध्यायंतु) जानंतुतेहविषेसादितायस्वर्गंलोकमिमंप्रेतंनयं

[1] प्राजापत्यःकृच्छ्रइतिपर्यायौ । [2] भूर्भुवःस्वःअग्निंप्रतिष्ठापयामि इति । [3] अयसेऽग्नय इदंनममेतित्यागः ।

तुस्वाहा । स्वरिदंनमम । इत्यप्याहुतिंकेचिदाहुः । आहिताग्नेरेवेमामपरे । ततोभूरादिव्याहृतिचतुष्टयंजुहुयात् । एवमौपासनःसिद्धोभवति । पत्नीमरणेप्येवं । निरग्निकस्यब्रह्मचार्यादेःनिरग्निकायाअपिवाकपालाग्निः । अग्निवर्णंकपालंतुकृत्वातत्रविनिक्षिपेत् । करीषादिततोयस्तुजातःसतुकपालजः । अनुपनीताविवाहितयोरप्येवं । विधवाविधुरयोरुत्तपनीयकः कपालाग्निर्वा । दर्भैरग्निंतुप्रज्वाल्यपुनर्दर्भैस्तुसंयुतः । पुनर्दर्भैस्तृतीयोग्निरेषउत्तपनीयकः ॥ लौकिकेनवासर्वेषांदाहः । आहिताग्नेर्वैतानाग्निभिस्त्रिभिः । ततःपूर्वोक्तेदाहदेशेआग्नेय्यांनैर्ऋत्यांवाऊर्ध्वबाहुनरायामंईशाननैर्ऋत्यायतंपंचारत्नितिर्यगायतंद्वादशांगुलिपरिमिताधःखातंदक्षिणाप्रवणमाग्नेयीप्रवणंवागर्तंखानयेत् । तस्यवायव्यामग्नेर्निधानं । दाहगर्तादीशानेजानुमात्रंवितस्तिमात्रंवागर्तंकृत्वातत्रावकाशैशैवालंउदकंचनिक्षिपेत् । इदंगर्तोदकंनाम । अथप्रेतस्यमृज्जलाभ्यांमलंप्रक्षाल्यस्नापयित्वातिलकादिकारयित्वावस्त्रंपरिधाप्यप्रेतंजटामांस्यानुलिप्यनलदमालांप्रतिमुंचेत् । नलदाभावेतत्प्रतिनिधिंजपांकेचिदाहुः । ततःकर्तापादौप्रक्षाल्याचम्यामंत्रकंप्राणायामंकृत्वाअद्येत्यादिदेशकालौस्मृत्वामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोस्मत्पित्रादेःप्रेतस्यप्रेतत्वविमोक्षार्थमौर्ध्वदेहिकंकरिष्येइतिसंकल्प्यप्राचीनावीतीभूमिंप्रार्थयेत् । उपसर्पेतिसंकुसुकःपितृमेधस्त्रिष्टुप् । भूमिप्रार्थनेविनियोगः । उपसर्पमातरंभूमिमेतामुरुव्यचसंपृथिवींसुशेवां । ऊर्णम्रदायुवतिर्दक्षिणावतएषात्वापातुनिर्ऋतेरुपस्थात् । अपसर्पतयेप्रेतायेकेचिदि

१ यस्याग्नयइतिमंत्रेणाज्याहुतिंकेचिदिच्छंति । त्यागश्चस्वरिदंनमम इति । मंत्रेस्वरितिलिंगात् । २ नलदंनाम 'वाळा' इतिप्राकृतभाषायां उशीरमित्यर्थः ।

हपूर्वजाः । स्वस्तिनःकृणुतमाशुआपातःपुनरागमत् । दिविजाताअप्सुजातायाजाताओषधीभ्यः । अथोयाअग्निजाआपस्तानः शुंधंतुशुंधनीः । इतिभूमिंप्रोक्षेदित्यन्ये । अन्येतु अपसर्पेतिमंत्रेणभूम्यनुमंत्रणं दिविजाताइत्यनेनचस्थलशुद्धिरित्याहुः । ततःशमीशाखयोदकेनचखातंत्रिःपरिमृजन्प्रोक्षेदपेतेतिमंत्रांते । अपेतेतियमःपितरस्त्रिष्टुप् । भूमिप्रोक्षणेवि० ॐ अपेतवीत विचसर्पतातोस्माएतंपितरोलोकमक्रन् । अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तंयमोददात्यवसानमस्मै । गर्तोदकेनप्रोक्षेदित्यन्ये । ततोय मायदहनपतयेचोल्लिखामि । कालायदहनपतयेचोल्लिखामि । मृत्यवेदहनपतयेचोल्लिखामीतिमंत्रत्रयेणरेखात्रयमायसेनोल्लि खेत् । ततःखातेहिरण्यशकलानितिलांश्चप्रक्षिप्यतिलोदकंप्रक्षिपेत् । यमायदहनपतयेपितृभ्यःस्वधानमइतिमध्ये । कालायद हनपतयेपितृभ्यःस्वधानमइत्युत्तरतः । मृत्यवेदहनपतयेपितृभ्यःस्वधानमइतिदक्षिणतः । केचिल्लोहोल्लेखनंनकुर्वंति । प्रेता स्येतिलान्क्षिप्त्वा । सजातीयाहृतैर्यज्ञियकाष्ठैरेवदहनपर्याप्तांचितिंकारयेत् । तदुपरिबर्हिरास्तीर्यतदुपरिकृष्णाजिनमूर्ध्वलोम स्तृणीयात् । ततःप्रेतमग्नेरुत्तरेणनीत्वादक्षिणशिरसंचितौनिवेशयेत् । प्रेतस्योत्तरतःपत्नींचितौनिवेशयेत् । तांदेवरःशिष्यो वाजरद्दासोवोत्थापयेदुदीर्ष्वेतिमंत्रेण । दासपक्षेकर्तुर्मंत्रपाठोनतुतस्य । उदीर्ष्वेत्यस्यसंकुसुकःपितृमेधस्त्रिष्टुप् । उदीर्ष्वनार्य भिजीवलोकंगतासुमेतमुपशेषएहि । हस्तग्राभस्यदिधिषोस्तवेदंपत्युर्जनित्वमभिसंबभूथ ॥ ततःकर्ताप्रेतस्यमुखेनासिकाद्वये

१ अप्रदक्षिणंत्रिःप्रोक्षणं । प्रतिप्रोक्षणंमंत्रावृत्तिः । २ कुशमूलेनवोल्लिखेत् । ३ प्रेतपत्न्युत्थापनेविनियोगः ।

चक्षुर्द्वयेश्रोत्रद्वये । एवंसप्तच्छिद्रेषुहिरण्यशकलानिनिक्षिपेत् । तदभावेआज्यबिंदून्वा । प्रेतशरीरेघृतकांस्तिलान्प्रक्षिप्याग्निं परिसमुह्यचितिसहिताग्निंपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यदक्षिणतोग्नेःप्रोक्षणींस्रुवंचमसमाज्यभाजनंचेतिपात्राण्यासादयेत् ॥ ततःगर्तोदकंचमसेआसिच्यदर्भैःप्रच्छाद्यप्रणयेत् । कारिकायांतुवह्नेरुत्तरतःपात्रासादनंचमसप्रणयनंच । प्रभूतमाज्यंबर्हिश्चोपकल्पयेत् । इमम ग्नइत्यस्यदमनोग्निस्त्रिष्टुप् । चमसानुमंत्रणेवि० ॥ इमममग्नेचमसंमाविजिह्वरःप्रियोदेवानामुतसोम्यानां । एषयश्चमसोदेवपानस्तस्मिन्देवाअमृतामादयंते । इतिपूर्वस्थापितचमसानुमंत्रणंकुर्यात् । ततःकृष्णपक्षेअहर्मरणेप्रातराहुतिमारभ्यरात्रिमरणेसायमाहुतिमारभ्यपक्षहोमवन्मरणदिनादिदर्शपर्यंतंदिनसंख्ययाचतस्रश्चतस्रआहुतीर्जुहुयात् । दर्शस्थालीपाकंचकुर्यात् । शुक्लपक्षेरात्रिमृतस्यप्रातराहुतीर्जुहुयात् । अथप्रेतोपासनं । अद्येत्यादिप्रेतोपासनंकरिष्यइतिसंकल्प्यसमिद्वयमादाय । अग्निंकामंलोकंअनुमतिंएताःप्रधानदेवताअग्नावाज्येनयक्ष्ये । प्रेतंप्रेतोरसिआज्येन । पृषदाज्येनयक्ष्ये । भूर्भुवःस्वःस्वाहेतिसमिद्वयंजुहुयात् । प्रजापतयइदंनममेतित्यागः । परिसमुह्यचितिसहितमग्निंपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यतूष्णीमाज्यमुत्पूयस्रुवंसंमृज्याग्निंतूष्णीमलंकृत्यवामजानुपातयित्वाप्राचीनावीतीस्रुवेणजुहुयात् । अग्नयेस्वाहा अग्नयइदंनममेतित्यागः । एवमुत्तरत्र कामायस्वाहा । लोकायस्वाहा । अनुमतयेस्वाहा । इत्यग्नौआज्येनैव । अस्माद्वैत्वमजायथाअयंत्वदधिजायतां । असौस्वर्गायलोकायस्वाहेतिप्रेतस्योरसि । पृषदाज्येनप्रेतस्योरसीत्यन्ये । असावितिपदस्थानेपुंसःस्त्रियावाप्रेतस्यनामनिर्दिशेत् । स्विष्टकृदादिनास्ति । पात्रसंयोजनंचनास्ति ।

---

१ औपासनाग्निंक्रव्यादनामायमितिविभाव्य । २ अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नौइत्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतंनास्ति । शेषेणस्विष्टकृतमित्याद्यपिनास्ति ।

ततःसक्तुपिष्टेनापूपंकृत्वापृषदाज्येनाऽभिघार्यतदवयवान्पिंडान्प्रेतस्यललाटेमुखेबाहुद्वयेहृदयेचेतिपंचसुस्थलेषुदद्यात् । अग्नेर्वर्मे
तिदमनोग्निस्त्रिष्टुप् । ललाटेमुखेचाऽपूपपिंडदानेवि० । अग्नेर्वर्मपरिगोभिर्व्ययस्वसंप्रोर्णुष्वपीवसामेदसाच । नेत्त्वाधृष्णुर्हरे
साजर्हृषाणोदधृग्विधक्ष्यन्पर्यंखयाते । इतिललाटमुखयोरपूपपिंडंदत्वा । बाहुद्वयेअतिद्रवेतिमंत्रेण । यौतेश्वानावितिमंत्रेण
हृदयेपिंडंदद्यात् । अतिद्रवेतिमंत्रयोर्यमःश्वानौचत्रिष्टुप् । पिंडदानेवि० । अतिद्रवसारमेयौश्वानौचतुरक्षौशबलौसाधुनापथा ।
अथापितॄन्त्सुविदत्राँउपेहियमेनयेसधमादंमदंति ॥ यौतेश्वानौयमरक्षितारौचतुरक्षौपथिरक्षीनृचक्षसौ । ताभ्यामेनंपरिदेहिरा
जन्त्स्वस्तिचास्माअनमीवंचधेहि ॥ पिष्टपिंडदानंकेचित्प्रेतोपासनात्पूर्वंकुर्वंति । अन्येतुनैवंकुर्वंति । ततःक्रव्यादमितिदमनो
ग्निस्त्रिष्टुप् । अग्निप्रज्वालनेविनियोगः । क्रव्यादमग्निंप्रहिणोमिदूरंयमराज्ञोगच्छतुरिप्रवाहः । इहैवायमितरोजातवेदादेवेभ्यो
हव्यंवहतुप्रजानन् ॥ अग्निंप्रज्वालयेत् । पुंसःशिरोदेशेस्त्रियाःपाददेशइत्यप्याहुः । ततः वातास्तेवांतुपथिपुण्यगंधामनःसुखा
गात्रसुखानुलोमाः । त्वचःसुखामांससुखाअस्थिसौख्यावहंतुत्वांमरुतःसुकृतांयत्रलोकाः । इमाआपोमधुमत्योऽस्मिंस्तेलोकउपदु
ह्यंतामक्षीयमाणाःस्वधानमः । इमाआपोमधुमत्योंऽतरिक्षेतेलोकउपदुह्यन्तामक्षीयमाणाःस्वधानमः । इमाआपोमधुमत्यः
स्वर्गेतेलोकउपदुह्यंतामक्षीयमाणाःस्वधानमः । इतिमंत्रैर्वस्त्रपल्लवेनचितौवायुःकार्यइतिकेचित् । ततोदह्यमानंप्रेतमनुमंत्रयी
ततैस्तैर्मंत्रैः । प्रेहिप्रेहीतिद्वयोर्यमःपितरस्त्रिष्टुप् । दह्यमानप्रेतानुमंत्रणेवि० । प्रेहिप्रेहिपथिभिःपूर्व्येभिर्यत्रानःपूर्वेपितरः
परेयुः । उभाराजानास्वधयामदंतायमंपश्यासिवरुणंचदेवं ॥ संगच्छस्वपितृभिःसंयमेनेष्टापूर्तेनपरमेव्योमन् । हित्वाया

वयंपुत्तरस्तमेहिसंगच्छस्वतन्वासुवर्चाः ॥ अतिद्रवेतिद्वयोर्यमःश्वानौत्रिष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । अतिद्रवसारमेयौ
श्वानौ०ऋक् ॥ १ ॥ यौतेश्वानौयमरक्षितारौ०ऋक् १ । मैनमितिषण्णांदमनोग्निस्त्रिष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् ।
मैनमग्नेविदहोमाभिशोचोमास्यत्वचंचिक्षिपोमाशरीरं । यदाशृतंकृणवोजातवेदोथेमेनंप्रहिणुतात्पितृभ्यः ॥ शृतंयदाकर
सिजातवेदोथेमेनंपरिदत्तात्पितृभ्यः । यदागच्छात्यसुनीतिमेतामथादेवानांवशनीर्भवाति ॥ सूर्यंचक्षुर्गच्छतुवातमात्माद्यां
चगच्छपृथिवींचधर्मणा । अपोवागच्छयदितत्रतेहितमोषधीषुप्रतितिष्ठाशरीरैः ॥ अजोभागस्तपसातंतपस्वतंतेशोचिस्तप
तुतंतेअर्चिः । यास्तेशिवास्तन्वोजातवेदस्ताभिर्वहैनंसुकृतामुलोकं ॥ अवसृजपुनरग्नेपितृभ्योयस्तआहुतश्चरतिस्वधाभिः ।
आयुर्वसानउपवेतुशेषःसंगच्छतांतन्वाजातवेदः । यत्तेकृष्णःशकुनआतुतोदपिपीलःसर्पउतवाश्वापदः । अग्निष्टद्विश्वादगदंकृ
णोतुसोमश्चयोब्राह्मणाँआविवेश ॥ पूषात्वेतइतिचतसृणांदेवश्रवाःपूषात्रिष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । पूषात्वेतश्च्यावयतुप्रविद्वा
ननष्टपशुर्भुवनस्यगोपाः । सत्वैतेभ्यःपरिददत्पितृभ्योग्निर्देवेभ्यःसुविदत्रियेभ्यः ॥ आयुर्विश्वायुःपरिपासतित्वापूषात्वापातु
प्रपथेपुरस्तात् । यत्रासतेसुकृतोयत्रतेययुस्तत्रत्वादेवःसवितादधातु ॥ पूषेमाआशाअनुवेदसर्वाःसोअस्माँअभयतमेननेषत् ।
स्वस्तिदाआघृणिःसर्ववीरोप्रयुच्छन्पुरएतुप्रजानन् ॥ प्रपथेपथामजनिष्टपूषाप्रपथेदिवःप्रपथेपृथिव्याः । उभेअभिप्रियतमेस
धस्थेआचपराचचरतिप्रजानन् ॥ उपसर्पेतिचतसृणांसंकुसुकःपितरस्त्रिष्टुप् । उपसर्प० ॥ उच्छ्वंचस्वपृथिविमानिबाधथाःसूपा
यनास्मैभवसूपवंचना । मातापुत्रंयथासिचाभ्येनंभूमऊर्णुहि ॥ उच्छ्वंचमानापृथिवीसुतिष्ठतुसहस्रंमितउपहिश्रयंतां । तेगृहासो

घृतश्चुतोभवंतुविश्वाहास्मैशरणाःसंत्वत्र ॥ उत्तेस्तभ्नामिपृथिवींत्वत्परीमंलोकंनिदधन्मोअहंरिषं । एतांस्थूणांपितरोधारयंतुतेत्रायमःसादनातेमिनोतु ॥ सोमएकेभ्यइतिपंचानांयमोभाववृत्तमनुष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । सोमएकेभ्यःपवतेघृतमेकउपासते । येभ्योमधुप्रधावतितांश्चिदेवापिगच्छतात् ॥ तपसायेअनाधृष्यास्तपसायेस्वर्ययुः । तपोयेचक्रिरेमहस्तांश्चि० ॥ येयुध्यंतेप्रधनेषुशूरासोयेतनूत्यजः । येवासहस्रदक्षिणास्तांश्चि० ॥ येचित्पूर्वऋतसापऋतावानऋतावृधः । पितृन्तपस्वतोयमतांश्चि० ॥ सहस्रणीथाःकवयोयेगोपायंतिसूर्यं । ऋषीन्तपस्वतोयमतपोजाँअपिगच्छतात् ॥ उरूणसावित्यस्ययमःश्वानौत्रिष्टुप् । विनियोगःप्राग्वत् । उरूणसावसुतृपाउदुंबलौयमस्यदूतौचरतोजनाँअनु । तावस्मभ्यंदृशयेसूर्यायपुनर्दातामसुमद्येहभद्रं ॥ एतान्मंत्रान्जपन्दह्यमानप्रेतोपरितिलान्क्षिपेत् । ततःकुंभंसव्येंसेगृहीत्वास्फुटितश्लक्ष्णाश्मनापृष्ठभागेच्छिद्रंकृत्वाप्रेतपाददेशादप्रदक्षिणंत्रिःपरिव्रजन्जपेत् । वातास्तेवांतुपथिपुण्यगंधामनःसुखागात्रसुखानुलोमाः । त्वचःसुखामांससुखाअस्थिसौख्यावहंतुत्वांमरुतःसुकृतांयत्रलोकाः । इमाआपोमधुमत्योस्मिंस्तेलोकउपदुह्यंतामक्षीयमाणाःस्वधानमः । इत्येकवारंपरिक्रम्यपाददेशएवस्थित्वाअश्मनाकलशेद्वितीयंच्छिद्रंकृत्वापरिव्रजन्जपेत् । वातास्तेवान्तुप० । इमाआपोमधुमत्योंतरिक्षेतेलोकउपदुह्यंतामक्षीयमाणाःस्वधानमः । पुनस्तथैवतृतीयंच्छिद्रंकृत्वापरिव्रजन्जपेत् । वातास्ते० इमाआपोमधुमत्यःस्वर्गेतेलोकउपदुह्यंतामक्षीयमाणाःस्वधानमः । परिक्रमणंचसर्वेषांसगोत्राणां । एतैस्त्रिरप्रदक्षिणीकृत्यप्रेतशिरोदेशेकुंभंस्फोटयित्वापृष्ठतोनवेक्षमाणाःसव्यमावृत्त्यकनिष्ठपूर्वकानि

१ जलपूर्णं । २ पाददेशपर्यंतम् ।

शब्दाद्याजनादौ । गर्भाधानंपुंसवनंसीमंतोवलिरेवच । वलिर्विष्णुवलिः । जातकृत्यंनामकर्मनिष्क्रमोऽन्नाशनंपरम् ॥ चौलकर्मो पनयनंतद्व्रतानांचतुष्टयम् । तच्छब्देनप्रसिद्धत्वाद्वेदग्रहणम् । तद्व्रतानांवेदव्रतानामित्यर्थः ॥ स्नानोद्वाहौचाग्रयणमष्टकाच्च यथातथम् ॥ श्रावण्यामाश्वयुज्यांचमार्गशीर्ष्यांचपार्वणम् । उत्सर्गश्चाप्युपाकर्ममहायज्ञाश्चनित्यशः ॥ संस्कारानियताह्येतेब्रा ह्मणस्यविशेषतइति । श्रावण्यांश्रवणाकर्मादीत्यादिपूर्ववद्व्याख्येयम् । नियतानित्याः । एतेषांपंचविंशतीनांनैमित्तिकवार्षिक मासिकनित्यभेदेनचातुर्विध्यमाहाश्वलायनः—नैमित्तिकाःषोडशोक्ताःसमुद्वाहावसानकाः । सप्तैवाग्रयणाद्याश्चसंस्कारावार्षि कामताः ॥ मासिकंपार्वणंप्रोक्तमशक्तानांतुवार्षिकम् । महायज्ञास्तुनित्याःस्युःसंध्यावच्चाग्निहोत्रवत् ॥ इति । अत्रगर्भाधानाद्या उपनयनांताएवसर्वेषांनियताःनतुस्नानाद्याः । तेनब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदितिनविरुध्यते । एतेचद्विजानामेवसमंत्रकाः । यदाह याज्ञवल्क्यः—ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रावर्णास्त्वाद्यास्त्रयोद्विजाः । निषेकाद्याःश्मशानांतास्तेषांवैमंत्रतःक्रियाइति । वैएवार्थः । अत्रतेषामेवमंत्रतःक्रियाइतिवदन्शूद्रस्यामंत्रकाःक्रियाइतिसूचयति । अतएवसंस्कारानधिकृत्ययमः—शूद्रोप्येवंविधःकार्यो विनामंत्रेणसंस्कृतइति । इतिसंस्काराः ॥ ॥ अथस्वस्तिवाचनम् ॥ तद्यत्रकर्तव्यंतदुच्यते । व्यासः—संपूज्यगंध माल्याद्यैर्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् । धर्मकर्मणिमांगल्येसंग्रामेऽद्भुतदर्शने ॥ गृह्यपरिशिष्टे—अथस्वस्तिवाचनमृद्धिपूर्तेषु ।

१ यमः—पुण्याहवाचनंदैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनिरोंकारंकुर्यात्क्षत्रियवैश्ययोः ॥ कश्यपः—लोकेभूतिकर्मसुतदादीन्येववाक्यानि स्युर्यथापुण्याहं सुसमृद्धमिति । भूतिकर्मसुमंपत्करकर्मसु स्वस्तिवाचनमितियावदितिहेमाद्रिः ।

र्गच्छेयुः । इमेजीवाइतिसंकुसुकोमृत्युस्त्रिष्टुप् । सव्यमावृत्त्यगमनेवि० । इमेजीवाविमृतैराववृत्रन्नभूद्भद्रादेवहूतिर्नोअद्य । प्रांचो अगामनृतयेहसायद्राघीयआयुःप्रतरंदधानाः ॥ अयंमंत्रःकर्तुरेव । जयंतमतेसर्वेषां । ततोयत्रवहदुदकंभवतितत्रगत्वाएकवाससोदक्षिणामुखामुक्तकेशाःकपालमोक्षानंतरंसर्वेसगोत्रिणोवृद्धपूर्वकाःसपिंडाःसोदकाश्चसकृन्निमज्ज्याचम्योत्तीर्ययेनाश्मनाकुंभछिद्राणिकृतानितंतीरेनिधायतस्योपरिसतिलतोयांजलिंदक्षिणहस्तपितृतीर्थेनसव्योत्तरपाणिनादद्युरपसव्येन । अमुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतैतत्तेतिलोदकमुपतिष्ठतामित्येकैकांजलिर्देयः । सगोत्राःस्त्रियोपिदद्युरेकदा । अयुग्मादद्युः । ब्रह्मचारीनदद्यात् । मातापितृगुर्वाचार्यमातामहमातामहीभ्यःसोपिदद्यात् । शववाहकैश्चदेयं । अन्येसुहृदोपिदद्युः । नवा । दानेपिनाश्मनियमः । पतितव्रात्यादयोनदद्युः । क्षत्रियायोदङ्मुखाः । शूद्रब्राह्मणयोर्दक्षिणामुखादद्युः । ततोदाहजनिततृषोपशमनार्थमिदंतेवासोदकमुपतिष्ठतामितिकर्ताश्मनिउत्तरीयोदकंदद्यात् । ततःसर्वेअन्यानिवासांसिपरिधायार्द्राणिअधोदशानिसकृदेवनिष्पीड्यशोषणार्थमुदग्दशानिनिक्षिप्यासीरन् । दिनदाहेआतारकोदयात् । रात्रिदाहेआसूर्योदयात् । शवस्पर्शिनामप्येवं । कर्ताआर्द्रवस्त्रः । अद्येत्याद्युक्त्वापसव्यंकृत्वाअमुकगोत्रस्यामुकशर्मणःप्रेतस्यप्रेतत्वविमुक्त्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थंप्रथमदिनविधिंकरिष्येइतिसंकल्प्य । ताम्रादिमयेनवेभांडेपिंडार्थंहविःश्रपयित्वा । अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणःप्रेतस्यदाहजनिततापोपशमनार्थंमृत्तिकास्नानंकरिष्यइतिसंकल्प्य । उदुत्यमितिमृदंगृहीत्वासूर्यायदर्शयित्वासहस्रशीर्षेतिशिरसिलिंपेत् । अंगादंगादितिसर्वांगे । ततोमज्जनं । एवमाद्येहनित्रि

१ सव्यहस्तःउत्तरःउपरिस्थःयस्मिन्ससव्योत्तरपाणिःतेन ।

वारंमृत्तिकास्नानं । ततःआचम्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मणःप्रेतस्यदाहजनिततापोपशमनार्थंतिलतोयांजलिदानंकरिष्यइतिसंकल्प्य कुशेष्वश्मानंस्थापयित्वातस्योपरिअमुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतदाहजनिततापोपशमनार्थंएषतेतिलतोयांजलिरुपतिष्ठतामितिदक्षिणा मुखोदद्यात् । एवंदशाहांतमहरहरेकैकमंजलिंवर्द्धयेत् । एवंपंचाशदंजलयोभवंति । द्वयोत्तरवृद्ध्यावादद्यात् । प्रत्यहंदशदश वादद्यात् । एवंशतंभवंति । प्रत्यहंत्रयंत्रयंवा । एवंत्रिंशत् । प्रत्यहमेकैकंवा । एवंदशभवंति । प्रत्यंजलिस्नानंकार्यं । ततोऽ मुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतआद्येहनिशिरोवयवनिष्पत्त्यर्थमेषपिंडस्तवोपतिष्ठतामितिकुशोपरिमहांतंहविःपिंडं दक्षिणाभिमुखःप्राची नावीतीदद्यात् । ततःअमुकेत्यादिपिंडस्योपरिएतत्तिलोदकमुपतिष्ठतामितितिलोदकंपितृतीर्थेनदद्यात् । एतत्पिंडोपरिभृंगराज पत्रंतुलसीदलंचोपतिष्ठतामिति(भृंगराजपत्रंतुलसीदलंच)दत्त्वा । अनादिनिधनोदेवःशंखचक्रगदाधरः । अक्षय्यःपुंडरीकाक्षः प्रेतमोक्षप्रदोभव । इतिपठेत् । आचार्यःअभिरम्यतां । अभिरताःस्मः । इदंपिंडदानंसतिलोदकंप्रेताप्यायनमस्त्वितिब्रूयात्[2] । पिंडमुदकेप्रक्षिप्यस्नात्वाचामेत् ॥ अथनवश्राद्धं । प्रथमेह्नितृतीयेचपंचमेसप्तमेतथा । नवमैकादशेचैवतन्नवश्राद्धमुच्यतइति वचनात् । नवश्राद्धेषुमंत्राभावः । आचम्यप्राणानायम्यतिथ्यादिस्मृत्वाअमुकेत्यादिप्रेतस्येत्यंतमुक्त्वाप्रेतत्वमोक्षार्थमाद्येहनिन वश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्पयेत् । ततःअमुकगोत्रेत्यादिप्रेतेतिसंबुद्ध्यंतमुक्त्वाअयंतेक्षणउपतिष्ठतामितिक्षणंदत्वातथैवपाद्यंचदत्त्वा अमुकेत्यादिपष्ठ्यंतमुक्त्वानवश्राद्धेइदमासनमुपतिष्ठतामित्यासनं । ततोदक्षिणाग्रमेकंकुशंधृत्वातत्रैकमर्घ्यपात्रमासाद्यतत्रैकंप

---

१ चरुपिंडंतिलसर्पिर्मधुशर्करापयोमिश्रितम् । २ अस्तुप्रेताप्यायनमिति आचार्यःप्रतिवदेत् ।

वित्रंजलंतिलांश्चक्षिपेत् । अमुकेत्यादिसंबुद्ध्यंतमुक्त्वानवश्राद्धेइदमर्घ्यंतवोपतिष्ठतामित्यर्घ्यंदत्त्वा । तथैवप्रत्यक्षंदास्यमानंवा च्छादनंदद्यात् । ततोघृताक्तमन्नमादायामुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायस्वाहेत्येकामाहुतिंविप्रपाणौजुहुयात् । इदमग्नौकरणंकेचिन्ने च्छंति । ततःसोपस्करमामंद्विजाग्रेकुशबटोर्वाग्रेनिधाय विष्णोआमंरक्षस्वेतिसंरक्ष्यतूष्णींपात्रमालभ्यामुकगोत्रायेत्यंतमुक्त्वाइद मामंदास्यमानंवायथाशक्तिसोपस्करंसोदकुंभंसदक्षिणमुपतिष्ठतामितिसकुशंतिलोदकंदद्यात् । ततोनामगोत्रादिचतुर्थ्यंतमुक्त्वा आद्येहनिविषमश्राद्धेअयंसक्तुपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडंदत्वातिलोदकंभृंगराजंचपूर्ववद्दत्वाअनादिनिधनइतिश्लोकंपठित्वाअभिर म्यतामित्युक्तेअभिरताःस्मेतिप्रत्युक्तःपिंडंप्रवाह्यस्नायात् ॥ ततःआचम्यप्राणानायम्यदेशकालस्मरणादिकृत्वाअमुकस्येत्याद्यु क्त्वाप्रेतत्वनिवृत्तिकामःप्रथमदिनविहितंनग्नप्रच्छादनश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्य । क्षणपाद्यासनाच्छादनानिपूर्ववद्दत्वाअग्नौप्रेता यस्वाहेतिएकामाहुतिमग्नौकरणंकृत्वानवाअमुकेत्यादिचतुर्थ्यंतमुक्त्वाप्रेतत्वनिवृत्तयेनग्नप्रच्छादनश्राद्धेइदंदास्यमानंवामान्नंयथा शक्तिसोपस्करंसघृतंसोदकुंभंसवस्त्रंसकांस्यंयथाशक्तिसुवर्णरजतलोहतैलदक्षिणोपेतंसोपानत्कंसोदपात्रमुपतिष्ठतामितिपूर्ववत्संक ल्प्यपूर्ववद्दर्भशिखोपरिनग्नप्रच्छादनश्राद्धेअयंपिंडउपतिष्ठतांतिलोदकंभृंगराजादिअनादिनिधनादिस्नानांतंपूर्ववत् ॥ ततःअमु केत्यादिप्रेतस्येत्यंतंषष्ठ्यंतमुक्त्वामनुष्यलोकात्प्रेतलोकगमनार्थंपाथेयश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यक्षणपाद्यासनार्घ्याच्छादनाग्नौकर

---

१ कुशबटुःमहाराष्ट्रभाषायां'चट'इतिप्रसिद्धः । २ प्रवाहणंनामयस्मिन्स्थलेपिंडदानंकृतं तत्स्थानादन्यत्रनिनयनं । नवश्राद्धेअभ्यंजनां जनेअपिदेये ।

णामाश्नपिंडतिलोदकभृंगराजश्लोकपाठादिस्नानांतंपूर्ववत् । सर्वत्रामश्राद्धेआमंशक्त्यादशगुणमष्टगुणंपंचगुणंचतुर्गुणंद्विगुणं वादद्यात् । अस्थिसंचयनानंतरंपाथेयश्राद्धमितिस्मृत्यर्थसारे । ततःसर्वेशुष्कवस्त्राणिधारयेयुः कर्तातुत्रिगुणमधोदशंपरिधानीयं वासोनिष्पीड्योदगग्रंशोषणायक्षिपेत् । ततःशुष्कंपरिदध्यात् । ततोदृष्टेषुनक्षत्रेषुउदितेसूर्येवाबालपुरःसराःवृद्धजघन्याःगृहंगत्वा द्वारदेशेनिंबपत्राणिविदश्यथूत्कृत्याचम्य पाषाणाग्निगोमयाक्षततैलोदकदूर्वावृषभसर्षपान्यथालाभंस्पृष्ट्वा देहल्यांचरणंदत्वाविशेयुः । शववाहकानामपिनिंबपत्रदशनादिएकाहंचाशौचं । तद्गृहवासिनांत्र्यहं तदन्नभुक्तौतद्गृहवासेचदशाहं । निंबपत्रभक्षणं भाजनस्थापनंचकृताकृतमितिस्मृत्यर्थसारे । ततःयष्ट्यादिलंबितयोःशिक्ययोर्नवमृद्भाजनद्वयेजलंदुग्धंचनिक्षिप्य प्रेतात्रस्नाहि इदंचपिबेतिवदेत् । तस्मिन्दिनेगेहेपाकोनविधेयः । क्रीतंसुहृद्भ्योलब्धंवाश्नीयुः । गोत्रजानांतद्दिनेतद्गृहएवभोजनं । आमिषलवणं पयोमृष्टान्नपायसादि नाऽश्नीयुः । कर्ताभोजनकालेपात्रस्थंकिंचित्सघृतमन्नमादायामुकेत्यादिप्रेतायेत्यंतमुक्त्वाइदमन्नमुपतिष्ठता मितिभूमौदत्वागृहोपरिप्रक्षिपेत् । भोजनपात्रसमीपेवादद्यात् । एवंदशदिनानिवादद्यात् । दशदिनानिभोजनस्थानविपर्ययोन कार्यः । हविष्यान्नमेवभुंजीरन् । खेलनहास्यहर्षोच्चासनोत्कृष्टवस्त्रादिधारणतैलाभ्यंगादि स्त्रीसंगखट्वाशयनादीन्यस्पृश्यस्पर्शादीनि वर्जयेयुः । रात्रौपृथगेवतृणास्तृतभूमौशयीरन् । महागुरुनिपातेत्र्यहमेकाहंचोपवासः । पारणाचक्रीतेनलब्धेनवान्नेन । गुरुपत्न्या श्चैवं । बालवृद्धातुराणांनैतेनियमाः ॥ अथास्थिसंचयनं ॥ तच्चप्रथमेद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेवासप्तमेनवमेवादिवसेकर्तव्यं । कृष्णपक्षे

१ आचम्याग्निंदूर्वांकुरवरवृषभानक्षतान्गोमयंचस्पृष्ट्वासिद्धार्थतैलान्यथदृषदिपदंन्यस्यसर्वेविशेयुः इतित्रिंशच्छ्लोक्यां ।

दशम्याऊर्ध्वमयुग्मतिथिष्वेकादश्यांत्रयोदश्यांपंचदश्यांवाकृष्णपक्षांतेसपिंडीकरणात्पूर्वंस्मृत्युक्तेकालेफल्गुनीद्वयाषाढोद्वयप्रोष्ठ
पदाद्वयत्रिर्जन्मपुष्यहस्तनक्षत्रेषुन । ननंदातिथौ । अंगारकार्कमंदवारेषुन । अश्वांश्वसूकरशूद्रादिस्पर्शेपंचगव्येनशालग्रामतुल
स्युदकेनचप्रोक्षणंकुर्यात् । दाहदेशेगत्वाचम्यदेशकालौस्मृत्वाअमुकगोत्रस्येत्यादिअमुकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्यर्थंअस्थिसंचयनंकरि
ष्यइतिसंकल्प्य । शमीशाखयासक्षीरोदकेनापसव्यंपरिक्रामन्त्रिःश्मशानदेशंशीतिकइतिप्रोक्षेत् । शीतिकेइत्यस्यदमनोग्निरनुष्टुप्
अस्थिप्रोक्षणेवि० । शीतिकेशीतिकावतिह्लादिकेह्लादिकावति । मंडूक्याऊसुसंगमइमंस्व१ग्निंहर्षय । अनेनपादादारभ्यसर्वाचि
तिंप्रोक्षेत् । ततोवृद्धाविषमाःकर्तृसहिताअंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यांगृहीत्वाएकैकमस्थिपादप्रभृतिशिरःपर्यंतंयथाशब्दोनभवतितथा
नवेकुंभेनिदध्युः । स्त्रियाःकुंभ्यां । स्तनरहितःकुंभः । सस्तनाकुंभी । अन्यद्भस्मशूर्पेणसंशोध्यसूक्ष्मास्थीन्यपिकुंभेनिधायभस्म
गंगायांक्षिपेत् । ततोवर्षाकालादन्यकालेयत्रजलंनागच्छेत्तादृशेशुद्धेप्रशस्तेदेशेगर्तंकृत्वा । उपसर्पेतिसंकुसुकःपृथिवीमृत्युः
पितरोवात्रिष्टुप् । अस्थिकुंभस्यगर्तप्रक्षेपणेविनियोगः । उपसर्पमातरं० ऋक् १ । अनेनमंत्रेणकर्ताघटंगर्तेनिदध्यात् । उच्छ्वंच
स्वेतिसंकुसुकोमृत्युःपितरःपृथिवीवाप्रस्तारपंक्तिः । पांसुक्षेपणेवि० । उच्छ्वंचस्वपृथिविमानिबाधथाः० ऋक् १ । अनेनघटस्य
समंतात्खातेमृदंक्षिपेत् । उच्छ्वंचमानेतिसंकुसुकःपृथिवीमृत्युःपितरोवाजगती । अस्थिकुंभसमीपेजपेवि० । उच्छ्वंचमानापृथिवी
सुतिष्ठतु० ऋक् १ । इतिमंत्रमंजलिंबध्वाजपेत् । ततःउत्तेस्तभ्नामीतिसंकुसुकःपृथिवीपितरोवामृत्युर्वात्रिष्टुप् कपालेनघटस्यापि

१ जन्ममासजन्मतिथिजन्मनक्षत्राणिनिजन्मशब्दवाच्यानि ।

धानेवि०। उत्तैस्तम्भामिपृथिवींत्वत्परीमं०ऋक् १। अनेननवखर्परेणघटंपिदध्यात् । ततःयथाकुंभोनदृश्यतेतथामृदंनिधायपश्चाद
नवेक्षमाणोन्यत्रगत्वास्नायात् । ततोगोमयेनश्मशानदेशमुपलिप्य । तत्रत्रिकोणांवेदिंकृत्वाहरिद्रादिनालंकृत्य तत्रोदकपूर्णकुंभंत
स्योपरिमहांतंभक्तपिंडंचस्थापयित्वा । अद्येत्यादिअमुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायभोजनार्थमयंपिंडःपानार्थंचेदमुदकुंभोदकमुपति
ष्ठतामितिसकुशतिलंजलंक्षिपेत् । ततस्तत्पश्चिमभागेश्मशानवासिनेरुद्रायायंपिंडउपतिष्ठतामितिरुद्रायपिंडांतरंदद्यात् । श्मशान
वासिभ्यःप्रेतेभ्योऽयंपिंडउपतिष्ठतामित्युत्तरतःपिंडांतरं । प्रेतसख्येऽयंपिंडउपतिष्ठतामितिपूर्वतोदक्षिणतोवाप्रेतसख्येपिंडांतरं ।
ततःक्रमेणतेषामुपरितिलोदकंअमुकेत्यादितिलोदकमुपतिष्ठतामितिदद्यात्। ततःपोलिकात्रयंपादुकापद्वंछत्रत्रयंचसंपाद्यकालायद
हनपतयेमृत्यवेदहनपतयेइदमुपतिष्ठतामितिप्रत्येकंक्रमेणदद्यात् । ततोयमश्वभ्यामिदमुपतिष्ठतामितिपोलिकादिदत्वास्नायात् ।
ततोऽमुकस्येत्यादिप्रेतत्वविमोक्षार्थअस्थिसंचयनश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यमंडलंकृत्वातत्रदक्षिणाग्रदर्भशिखायांक्षणपाद्यासनार्घ्य
भृंगराजाच्छादनानिअमुकप्रेतायेदमुपतिष्ठतामितिदत्त्वातूष्णीमर्चनं । अग्नौकरणंप्रेतायेदमुपतिष्ठतामिति । ततःअमुकेत्यादिप्रे
तांतंचतुर्थ्यंतमुक्त्वाइदंदास्यमानंवाऽऽमंसोदकुंभंसदक्षिणमुपतिष्ठतामिति । ततोदर्भशिखायांअमुकप्रेतायास्थिसंचयनश्राद्धेऽयं
पिंडउपतिष्ठतामितिपिंडंदत्त्वातथैवतिलोदकंभृंगराजंच । अनादिनिधनइत्युक्त्वापिंडप्रवाहणंकृत्वास्नायात् । अस्थिसंचयनानं
तरंसापिंडानांशय्यासनादौनदोषः । अधिकारिवर्जेइतिढोंढूपद्धतौ ॥ अथद्वितीयदिनकृत्यं ॥ पूर्वदिनकृत्यदेशंगत्वाअमुकगोत्रस्ये

१ रुद्रपिंडादुत्तरतइत्यर्थः । २ प्रेतपिंडस्यपूर्वतोदक्षिणतोवा । ३ प्रत्येकंपोलिकांपादुकाद्वयंछत्रंचदत्त्वा ।

त्यादिप्रेतस्येत्यंतमुक्त्वाप्रेतत्वविमुक्त्योत्तमलोकप्राप्तयेद्वितीयदिनविधिंकरिष्यइतिसंकल्प्यपूर्ववन्मृत्तिकास्नानंकृत्वापूर्ववत्संक-
ल्प्यअश्मोपरितिलतोयांजलित्रयंद्वयंदशकंवाददद्यात् । हविःश्रपयित्वाअद्येत्याद्युक्त्वामुकप्रेतस्यचक्षुःश्रोत्रनासावयवनिष्पत्त्यर्थंअ
यंपिंडउपतिष्ठतामितिदर्भशिखोपरिपिंडंदत्वातिलोदकभृंगराजतुलसीदलदानंपूर्ववत् । अनादिनिधनो० । पिंडंप्रवाह्यस्नानं । एवं
सर्वदिनेषु ॥ अथतृतीयदिनकृत्यं ॥ पूर्ववत्तृतीयदिनविधिंकरिष्यइतिसंकल्प्य । अश्मनउपरितिलांजलयःपंचत्रयःदशवा । स्नात्वा
अमुकप्रेतस्यभुजवक्षोग्रीवामुखावयवनिष्पत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठतामितिअन्नपिंडंदत्त्वातिलोदकादिपिंडप्रवाहणांतंपूर्ववत्स्नानंच ।
अद्येत्यादिअमुकप्रेतस्यतृतीयदिनेविषमश्राद्धंआद्यदिनवत्कुर्यात्स्नानंच ॥ अथचतुर्थदिनकृत्यं ॥ संकल्पादिपूर्ववत् । अंजलयः
षट्त्रयश्चत्वारोदशवा । स्नानंपूर्ववत् । अद्येत्याद्युक्त्वामुकप्रेतस्यपाणिकुक्षिकटिनाभिगुदलिंगावयवनिष्पत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठ
तामितिपिंडदानं । तिलोदकादिपिंडप्रवाहणस्नानांतंपूर्ववत् ॥ अथपंचमदिनकृत्यं ॥ संकल्पादि० । अंजलयोनवत्रयःपंचदश
वास्नानं ॥ अद्येत्यादिअमुकप्रेतस्योरुजानुजंघावयवनिष्पत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडदानं । तिलोदकादिपिंडप्रवाहणांतंपू
र्ववत्स्नानंच । अद्येत्यादिअमुकप्रेतस्यविषमश्राद्धेक्षणादिपिंडप्रवाहणांतंप्राग्वत्स्नानंच ॥ अथषष्ठदिनकृत्यं ॥ संकल्पादि०
अंजलयःएकादशत्रयःषड्दशवास्नानं । अद्येत्यादिअमुकप्रेतस्यगुल्फपादांगुलीमर्माद्यवयवनिष्पत्त्यर्थंअयंपिंडउपतिष्ठतामि
तितिलोदकादिस्नानांतंप्राग्वत् ॥ अथसप्तमदिनकृत्यं । संकल्पादि० अंजलयस्त्रयोदशत्रयःसप्तदशवा । स्नानं । अद्येत्यादि०
अमुकप्रेतस्यास्थिमज्जाशिरोवयवनिष्पत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडदानंतिलोदकादिपिंडप्रवाहणांतंप्राग्वत्स्नानं । अद्येत्यादि

अमुकप्रेतस्यविषमश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यक्षणादिस्नानांतंप्राग्वत् ॥ अथाष्टमदिनकृत्यं । संकल्पादिअंजलयःपंचदशत्रयोदशैकादश वा । स्नानं । अद्येत्यादि०नखदंतलोमाद्यवयवनिष्पत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडदानंतिलोदकादिपिंडप्रवाहणांतंस्नानं ॥ अथनवमदिनकृत्यं ॥ संकल्पादि०अंजलयः । सप्तदशत्रयोनवदशवा । स्नानं । अद्येत्यादिमर्मवीर्यादिसर्वावयवसंपत्त्यै अयं पिंडउपतिष्ठतामितिपिंडदानं । तिलोदकादिपिंडप्रवाहणांतंस्नानं । अद्येत्यादिसंकल्प्यक्षणादिस्नानांतंविषमश्राद्धंपूर्ववत् ॥ अथदशमदिनकृत्यं ॥ पूर्वदिनस्थलेगत्वासंकल्पादि० । तिलांजलयःएकोनविंशतिःत्रयःदशवास्नानं । चरुंश्रपयित्वा । अद्येत्यादिसंकल्प्यामुकप्रेतस्यक्षुत्पिपासानिवृत्त्यर्थमयंपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडदानं । तिलोदकभृंगराजादिपिंडप्रवाहणांतंपूर्ववत् । ततोमृदात्रिकोणांवेदिंकृत्वागोमयेनसंमृज्यहरिद्रादिनालंकृत्यतत्रकुंभपंचकंजलपूरितंस्थापयेत् । तदुपर्योदनपिंडांश्च । अमुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायक्षुत्पिपासानिवृत्त्यर्थमयंपिंडःसोदकुंभउपतिष्ठतामितिमध्यस्थंनिवेदयेत् । प्रेतसखिभ्यइतिपूर्वस्थं । वैवस्वताययमायेतिदक्षिणस्थं । वायसेभ्यइतिपश्चिमस्थं । प्रेताधिपतयेरुद्रायेत्युत्तरतः । केचिच्चतुष्टयमेवाहुः । तत्रदक्षिणेप्रेताय । उत्तरतःप्रेतसखिभ्यः । दक्षिणतोयमाय । केचित्प्रेतस्थानमात्रेसजलकुंभःपिंडः । अन्येत्रयमाहुः । तत्रमध्येप्रेताय । श्मशानवासिनेरुद्रायपूर्वे । श्मशानवासिभ्यःप्रेतेभ्यउत्तरतः । प्रेतसखिभ्यःपश्चिमतः । अन्ये[3]त्रभूमावेवपिंडमात्रमाहुः । पिंडोपरिति

---

१ प्राच्यादिचतुर्दिक्षुमध्येनेतिपंच । २ प्रेतस्यसखायःइतितत्पुरुषाश्रयणे'राजाहःसखिभ्यष्टच्'इतिटचिप्रेतसखाःइतिस्यात् । परंचैतत्प्रयोगसिद्ध्यर्थंबहुव्रीह्याश्रयणंकर्तव्यम् । प्रेतःसखायेषामिति । ३ अन्येभ्यइत्यर्थः ।

लोदकंदत्वापादुकाछत्रपताकापोलिकादिप्रत्येकंतेभ्यःउपतिष्ठतामितिदद्यात् । ततःपश्चिमदेशस्थंपिंडंवायसोयावद्भक्षयतिताव सिषेत् । ततोश्मानंतैलेनाभ्यज्यजलेनिक्षिपेत् । केचित्प्रेतत्वविमुक्तयोत्तमलोकप्राप्त्यर्थंपूर्वोक्तानिदशदानान्यप्यत्रकुर्वंति शक्तौसत्यां । ततःकर्त्राप्रार्थिताःसर्वेबांधवाःसंबंधिनश्चत्रींस्त्रीन्धर्मोदकांजलीनेकैकंवाप्रेतोद्देशेनजलतीरेदद्युः । ततःपुत्रादीनां यथाचारंकेशश्मश्रुलोमनखादिवापनं । ततःसर्वेसगोत्रायथादेशाचारंतिलामलकादिस्नानंकृत्वाशुद्धशुष्कवाससोगृहंगत्वासर्वेतत्रै वभुंजीरन्निति ॥ इतिदशाहकृत्यं ॥ अथैकादशेऽहनिकर्तव्यं । तत्रप्रातरुत्थायस्पृष्टानांमृद्भांडानांत्यागः । गृहानुलेपनं । सर्वे षांसपिंडानांसचैलंस्नानं । स्पृष्टसर्ववस्त्रप्रक्षालनं । पूर्वोक्तमार्गेणपंचगव्यंसंपाद्यतस्यप्राशनं । ततःकर्ता वृषोत्सर्गंकुर्यात् । एका दशेऽह्निप्रेतस्ययस्यनोत्सृज्यतेवृषः । प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि । अत्रनाचार्यवरणं काम्यवृषोत्सर्गवत् । किंतुस्वय मेवकुर्यात्सर्वं । देशकालौस्मृत्वाअमुकगोत्रस्यामुकशर्मणःप्रेतस्यप्रेतत्वविमुक्तयोत्तमलोकप्राप्त्यर्थंवृषोत्सर्गंकरिष्ये । तदंगमग्नि प्रतिष्ठापनादिकरिष्यइतिसंकल्प्याग्निंप्रतिष्ठाप्यअन्वाधानंकुर्यात् । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्याद्याज्यभागांतमुक्त्वाअत्रप्रधानं रुद्रं चरुणा । सोमंपायसेन । इंद्रंयावकेन । शेषेणस्विष्टकृतमित्यादिपरिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंविधायनिर्वापादिक्रमेणहविस्त्र यंसंपाद्यजुहुयात् । कद्रुद्रायेतिप्रस्कण्वोरुद्रोगायत्री रौद्रचरुहोमेवि० कद्रुद्रायप्रचेतसे०हृदेस्वाहा । रुद्रायेदं० सोमोधेनुं गौतमःसोमस्त्रिष्टुप् । सौम्यपायसहोमेवि० । सोमोधेनुंसोमोअर्वंतमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यंददाति । सादन्यंविदथ्यंसभेयंपितृश्रवणं

१ वायसपिंडम । २ भर्जितयवपिष्टेजलंसंमिश्र्यअग्नौपाचितं यावकमुच्यते ।

योददांनादस्मैस्वाहा । सोमायेदं० इंद्रंवोमधुच्छंदाइंद्रोगायत्री । ऐंद्रयावकहोमेवि० इंद्रंवोविश्वतस्परिहवामहेजनेभ्यः ।
अस्माकमस्तुकेवलःस्वाहा । इंद्रायेदं० । एभिर्मंत्रैर्यथाक्रमंहुत्वास्विष्टकृदादिमार्जनांतंकुर्यात् । केचिद्रुद्रायस्वाहेत्यादिनानाम
मंत्रैरेवहोममाहुः । ततोद्विहायनमेकहायनंवाजीवद्वत्सायाःपयस्विन्याःपुत्रंनीलादिवर्णं । लोहितोयस्तुवर्णेनमुखेपुच्छेचपांडुरः ।
श्वेतःखुरविषाणाभ्यांसनीलोवृषउच्यतइतिलक्षितंयथालाभंवाआनीय । ततश्चतस्रोढेएकांवाएकवर्षाधिकांवत्सतरीमानीयगोस
हितस्यवृषस्यमंत्रैरभिषेकःकार्यः । आपोहिष्ठेतितृचस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री । वृषवत्सतर्यभिषेकेवि० ॥ आपोहिष्ठामयो
भुवः०ऋचः ३ । कयानइतितिसृणांगौतमोवामदेवइंद्रोगायत्री । अभीषुणइतिपादनिचृत् । वृषवत्सतर्यभिषेकेवि० । कयान
श्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता । कस्त्वासत्योमदानांमंहिष्ठोमत्सदंधसः । दृढाचिदारुजेवसु । अभी
षुणःसखीनामविताजरितृणां । शतंभवास्यूतिभिः । वृषंवत्सतरींचवस्त्रगंधाक्षतमाल्यादिभिर्यथाशक्त्यलंकृत्य । ऋषभमिति
सूक्तस्यऋषभोऽनुष्टुप् । अंत्यामहापंक्तिः । ऋषभोपस्थानेवि० । ऋषभंमासमानानांसपत्नानांविषासहिं । हंतारंशत्रूणांकृधिवि
राजंगोपतिंगवां । अहमस्मिसपत्नहेंद्रइवारिष्टोअक्षतः । अधःसपत्नामेपदोरिमेसर्वेअभिष्ठिताः । अत्रैववोपिनह्याम्युभेआर्त्नीइ
वज्यया । वाचस्पतेनिषेधेमान्यथामदधरंवदान् । अभिभूरहमागमंविश्वकर्मेणधाम्ना । आवश्चित्तमावोव्रतमावोहंसमितिंददे ।
योगक्षेमंवआदायाहंभूयासमुत्तमआवोमूर्धानमक्रमीं । अधस्पदान्मउद्वदतमंडूकाइवोदकान्मंडूकाउदकादिव । ऋषभमिति
सूक्तंपंचर्चंकृतांजलिपुटोजपेत् । ततोवृषंमदक्षिणमग्निंपूर्वतआनीयास्यदक्षिणबाहुस्फिचिभस्मनात्रिशूलाकारंवामेचक्राकारमं

ऋद्धिर्विवाहांता अपत्यसंस्काराः, प्रतिष्ठोद्यापनेपूर्तं तत्कर्मणश्चाद्यंतयोःकुर्यादिति । आश्वलायनस्मृतिः—वैदिकेतांत्रिके चादौततःपुण्याहइष्यते ॥ शौनकः—'पुण्याहवाचनविधिंवक्ष्यामोऽथयथाविधि । प्रयोक्तुःकर्मणामादावंतेचोदयसिद्धयइति । तच्चप्रयोगांतर्गतमितिकेचित् । बहवस्तुप्रयोगाद्बहिर्भूतमिति । आद्यपक्षेकर्मप्रयोगसंकल्पंकृत्वाकार्यम् । द्वितीयेतुतत्कृत्वा कर्मसंकल्पः ॥ ॥ अथस्वस्तिवाचनप्रयोगःप्रयोगपारिजातानुसारेणोच्यते । यजमानःकृताभ्यंगादिःस्वलंकृतोदर्भपाणिः

---

१ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंक्रियांगंमलकर्षणम् । क्रियास्नानंतथापष्ठंपोढास्नानंप्रकीर्तितमिति । तेनात्रस्नानंवारुणमेवग्राह्यंनतुमंत्रस्नानादिगौणमपि । यद्यपिवारुणस्यपट्भेदाउक्तास्तथाप्यत्रक्रियांगंस्नानंग्राह्यम् । तच्चधर्मक्रियांकर्तुंयत्पूर्वंस्नानंतत्क्रियांगम् । धर्मतत्त्वप्रकाशे—धर्मक्रियांकर्तुकामःपूर्वस्नानंसमाचरेत् । क्रियांगंतत्समुद्दिष्टंस्नानंवेदपरैर्द्विजैरिति । स्मृतिमुक्तावल्यां—धर्मक्रियांकर्तुकामःस्नानंकर्मांगमाचरेदित्यपि । तच्चतिलामलकादिनाभ्यंगस्नानमितिशिष्टाः । निर्णयसिंधावपि—तिलस्नानंसदापुण्यंकुर्यादामलकैःश्रितमिति । आमलकमिश्रितमित्यर्थः । प्रयोगदीपिकायांतु—शिरःस्नातस्तुकुर्वीतदैवंपित्र्यमथापिवा । प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापिश्मश्रुकर्मचकारयेदितिवचनाच्छिरःस्नानश्मश्रुकर्मणीकार्ये । तत्रादौश्मश्रुकर्मततःशिरःस्नानमित्युक्तम् । अभ्यंगस्नानंप्रकृत्यमदनपारिजातेकात्यायनः—मांगल्यंशस्यतेस्नानंवृद्धिपूर्तोत्तरेषुच । स्नेहमंत्रसमायुक्तमभ्याहात्प्राक्कदिष्यतइति । वृद्धिपूर्तोत्सवेषुचेतिसिंधौपाठः । अत्रस्नेहस्तैलम् । नच—सोमवारेतथाभ्यंगंवर्जयेत्तुसदाबुधैरितिप्रचेतादिवाक्येनकर्मांगाभ्यंगस्नानेतिथ्यादिनिषेधोनेतिवाच्यम् । समलापहस्नानएवनिषेधोननित्यनैमित्तिककाम्यबाधकइतिपीयूषधारायांभट्टभास्करोक्तेः । तेननि[illegible]दिनिषेधोभोगार्थस्नानपरः मंगलेष्वभ्यंगेनदोषइतिसिंधुः ।

फयित्यातदुपरितप्तलोहेनांकयेत् । ततःप्रांचमुत्सृजेत् । व्रजंतमनुमंत्रयीत । एतंयुवानंपरिवोददामितेनक्रीळंतीश्चरतप्रियेण । मावःशासजनुपासुभगारायस्पोपेणसमिपामदेमेति ॥ शांतातेपृथिवीशिवमंतरिक्षंद्यौस्तेदेव्यभयंकृणोतु । शिवादिशःप्रदिशउद्दिश सआपोविद्युतःपरिपांतुसर्वतःशांतिःशांतिःशांतिः । सर्वतोव्रजस्वेतिब्रूयात् । ऋषभोपस्थानमेतदनंतरंवा । ततोवृषंपूर्वाभि मुखंकृत्वा कद्रुद्रायेतिनवर्चस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्री पूर्वदिगुपस्थानेवि० । कद्रुद्रायप्रचेतसे० ऋचः ॥ ९ ॥ एतत्सूक्तजपांते गोभिःसहजलंपिवतृणंभक्षयथासुखंक्रीडस्वेतिवदेत् । ततोदक्षिणामुखंकृत्वा । इमारुद्रायेतिसूक्तस्यकुत्सोरुद्रोजगती । अंत्येत्रि ष्टुभौ । दक्षिणदिगुपस्थानेवि० । इमारुद्रायतवसेकपर्दिने० ऋचः ॥ ११ ॥ इतिसूक्तजपांतेगोभिरित्यादिपूर्ववत् । ततःपश्चि माभिमुखंकृत्वा । आतेपितरितिसूक्तस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् । पश्चिमदिगुपस्थानेवि० । आतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुमानःसूर्यस्य संदृशोयुयोधाः । अभिनोवीरोअर्वतिक्षमेतप्रजायेमहिरुद्रप्रजाभिः ॥ त्वादत्तेभीरुद्रशंतमेभिःशतंहिमाअशीयभेषजेभिः । व्य१ स्मद्द्वेषोवितरंव्यंहोव्यमीवाश्चातयस्वाविषूचीः ॥ श्रेष्ठोजातस्यरुद्रश्रियासितवस्तमस्तवसांवज्रबाहो । पर्षिणःपारमंहसःस्वस्ति विश्वाअभीतीरपसोयुयोधि ॥ मात्वारुद्रचुक्रुधामानमोभिर्मादुष्टुतीवृषभमासहूती । उन्नोवीराँअर्पयभेषजेभिर्भिषक्तमंत्वाभि षजांशृणोमि ॥ हवीमभिर्हवतेयोहविर्भिरवस्तोमेभीरुद्रंदिषीय । ऋदूदरःसुहवोमानोअस्यैबभ्रुःसुशिप्रोरीरधन्मनायै ॥ उन्मामम मंदवृषभोमरुत्वान्त्वक्षीयसावयसानाधमानं । घृणीवच्छायामरपाअशीयाविवासेयंरुद्रस्यसुम्नं ॥ क१स्यतेरुद्रमृळयाकुर्हस्तोयोअ स्तिभेषजोजलाषः । अपभर्तारपसोदैव्यस्याभीनुमावृषभचक्षमीथाः ॥ प्रबभ्रवेवृषभायश्वितीचेमहोमहींसुष्टुतिमीरयामि । नम

स्याकल्मलीकिन्नमोभिर्गृणीमसित्वेषंरुद्रस्यनाम ॥ स्थिरेभिरंगैःपुरुरूपउग्रोबभ्रुःशुक्रेभिःपिपिशेहिरण्यैः । ईशानादस्यभुवन
स्यभूरेर्नवाउयोषद्रुद्रादसुर्यं ॥ अर्हन्बिभर्षिसायकानिधन्वार्हन्निष्कंयजतंविश्वरूपं । अर्हन्निदंदयसेविश्वमभ्वंनवाओजीयोरुद्र
त्वदस्ति ॥ स्तुहिश्रुतंगर्तसदंयुवानंमृगंनभीममुपहत्नुमुग्रं । मृळाजरित्रेरुद्रस्तवानोन्यंतेअस्मन्निवपंतुसेनाः ॥ कुमारश्चित्पितरं
वंदमानंप्रतिनानामरुद्रोपयंतं । भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मे ॥ यावोभेषजामरुतःशुचीनियाशंतमावृषणोयाम
योभु । यानिमनुरवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यवश्मि ॥ परिणोहेतीरुद्रस्यवृज्याःपरित्वेषस्यदुर्मतिर्महीगात् । अवस्थिराम
घवद्भ्यस्तनुष्वमीढ्वस्तोकायतनयायमृळ ॥ एवाबभ्रोवृषभचेकितानयथादेवनहृणीषेनहंसि । हवनश्रुन्नोरुद्रेहबोधिबृहद्वदेमवि
दथेसुवीराः ॥ इतिसूक्तजपांतेगोभिरित्यादिपूर्ववत् । ततःउदङ्मुखंकृत्वा । इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतसृणांवसिष्ठोरुद्रोज
गती अंत्यात्रिष्टुप् । उत्तरदिगुपस्थानेवि० । इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरःक्षिप्रेषवेदेवायस्वधाव्ने । अषाळ्हायसहमानायवेधसे
तिग्मायुधायभरताशृणोतुनः ॥ सहिक्षयेणक्षम्यस्यजन्मनःसाम्राज्येनदिव्यस्यचेतति । अवन्नवंतीरुपनोदुरश्चरानमीवोरुद्रजासुनो
भव ॥ यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिक्ष्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः । सहस्रंतेस्वपिवातभेषजामानस्तोकेषुतनयेषुरीरिषः ॥ मानोवधी
रुद्रमापरादामातेभूमप्रसितौहीळितस्य । आनोभजबर्हिषिजीवशंसेयूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ इतिजपांतेगोभिरित्यादिपूर्ववत् ।
ततः वृषभपुच्छेप्रेतस्यनामगोत्राद्युच्चार्यतर्पणंकुर्यादितिकेचित् । एतावत्कृत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषसमापनांतंकुर्यात् । ततोरुद्रसो
मेंद्रेभ्यःआमान्नत्रयंसदक्षिणंदद्यात् । ततोवृषोत्सर्गसंपूर्णतासिध्यर्थंतिलानुदकुंभंगांवासोहिरण्यंचयथाशक्तिदक्षिणांदद्यात् । पति

पुत्रवत्याःसुवासिन्यानवृषोत्सर्गः। तत्स्थानेएकापयस्विनीगौर्देया ॥ इतिवृषोत्सर्गः ॥ ॥ ततःअद्येत्यादिपिंडप्रवाहणस्नानांतंनव
श्राद्धंप्राकनविषमदिनवत्कुर्यात् । शिवस्वामिमतेनैतत् । पंचैवनवश्राद्धानिपूर्वोक्तानितन्मते । ततो महैकोद्दिष्टं । तस्मि
न्नेवाहन्येकंब्राह्मणंनिमंत्र्यतस्यश्मश्रुकर्माभ्यंगादिकारयित्वा । अद्येत्यादिअमुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्योत्तमलोकप्राप्तये
एकादशाहेमहैकोद्दिष्टंकरिष्यइतिसंकल्प्य । क्षणपाद्यासनार्घ्यगंधपुष्पाच्छादनानिदद्यात् । तत्रार्घ्येदक्षिणाग्रकुशोपरिएकमर्घ्य
पात्रमासाद्यतत्रैकंपवित्रंजलंचक्षिप्त्वा । तिलोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः । प्रत्नवद्भिःप्रत्तःप्रेतमिमॉल्लोकान्प्रीणयाहिनइति
मंत्रेणतूष्णींचातिलान्क्षिप्त्वाअमुकगोत्रेत्यादिसंबुद्ध्याप्रेतांतमुक्त्वामहैकोद्दिष्टेइदमर्घ्यंतवोपतिष्ठतामित्यर्घ्यंदत्त्वा । पात्रेघृताक्तं
सिद्धमन्नमादायविप्रपाणौप्रक्षालितेदर्भानास्तीर्यामुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायस्वाहेतिहस्तेएकामाहुतिंहुत्वातदन्नमग्नौक्षिपेत् ।
नवापाणिहोमः । परिवेषणाद्यंगुष्ठनिवेशनांतंकृत्वाअमुकगोत्रायामुकप्रेतायेदमन्नंयथाशक्तिसोपस्करममृतरूपमुपतिष्ठतामिति
संकल्प्याऽपोशनादिदद्यात् । दर्भशिखायाममुकगोत्रेत्यादिअमुकप्रेतायायंतेपिंडउपतिष्ठतामितिपिंडंदद्यात् । तिलोदकंभृं
गराजपत्रंदक्षिणांचदद्यात् । प्रेतस्यवस्त्रशयनाभरणानिपादुकाछत्रोदकपात्रवाहनादीनियथाशक्तिदद्यात् । भूयसींदक्षिणांद
त्त्वासंतोषयेत् । अभिरम्यतामितिविसर्जनं । अभिरताःस्मेतिप्रतिवचनं । एकोद्दिष्टेएकोविप्रः । दिवैवनिमंत्रणं । एक
मर्घ्यपात्रं । धूपदीपौनस्तः । स्वधाशब्दपितृशब्दनमःशब्दानसंति । नाभिश्रवणं । सर्वंप्राचीनावीतिनाकार्यं । दैवंनास्ति ।

१ सर्वममंत्रकंविषमश्राद्धवत् । एकोद्दिष्टमहैकोद्दिष्टमितिपर्यायौ ।

शप्तुशर्म्भिःप्रतिक्रामभंत्तु ॥८॥ एवंद्वात्रिंशदाहुतीर्हुत्वोच्छिष्टपिंडोनदेयः । अग्निसमीपएकःपिंडःपूर्ववद्देयः विसर्जनांतंपूर्ववत्। इत्यग्नौमहैकोद्दिष्टविधिः ॥ ॥ अथरुद्रगणश्राद्धं । तच्चैकादशरुद्रोद्देशेनरुद्ररूपप्रेतोद्देशेनवाकार्यं । रुद्रोद्देशपक्षेसव्येन । तद्रूपप्रेतोद्देशपक्षेऽपसव्येन ॥ तत्रैकादशरुद्रनामानि । वीरंभद्रश्चशंभुश्चगिरीशश्चमहायशाः । अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचापराजितः । भुवनाधीश्वरश्चैवकपालीचविशांपतिः । स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्राएकादशस्मृताः ॥ यद्वा अजैकपादहिर्बुध्न्यः कपालीरुद्रएवच । वृषाकपिश्चशंभुश्चकपर्दीरैवतस्तथा । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यंबकश्चापराजितः ॥ अथप्रयोगः । देशकालौस्मृत्वा अमुकगोत्रस्येत्यादिप्रेतत्वविमुक्त्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थंरुद्रगणश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्य । क्षणपाद्यासनादिक्रमेणसर्वंकार्यं । शक्तेनैकैकरुद्रनामग्रहणेनैकैकब्राह्मणभोजनंकार्यं । एवंचैकादशब्राह्मणाभवंति । अशक्तेनसर्वोद्देशेनैकएवभोजनीयः । भोजनाभावेएकादशामान्नानिएकंवा । रुद्ररूपप्रेतोद्देशपक्षेअजैकपाद्रूपिणेअमुकप्रेतायेदमासनमित्यादिप्रत्येकंकार्यं । एकब्राह्मणपक्षेतुएकादशनामान्युक्त्वाएतद्रूपिणेऽमुकप्रेतायेत्याद्यूह्यं । भोजनानंतरंदक्षिणाविसर्जनादिकार्यं । अत्रपिंडदानार्घ्याग्नौकरणविकिराणामभावः ॥ ॥ अथवसुगणश्राद्धं । इदंचकृताकृतं । इदमप्यष्टवसूद्देशपक्षेसव्येनतद्रूपप्रेतोद्देशपक्षेत्वपसव्येनकार्यं । शक्तेनाष्टौब्राह्मणाभोजनीयाः । अशक्तेनैकःसर्वोद्देशेन । अन्नाभावेआमान्नदानं अन्यत्सर्वंपूर्ववत् । वसुनामानिच । ध्रुवोऽध्वरश्चसो

---

१ अस्मिन् श्लोके वीरभद्रः १ शंभुः २ गिरीशः ३ अजैकपात् ४ अहिर्बुध्न्यः ५ पिनाकी ६ भुवनाधीश्वरः ७ कपाली ८ स्थाणुः ९ भगः १० भगवान् ११ इत्येतान्येवैकादशरुद्रनामानि । अन्यानिविशेषणानीतिसमाधेयं ।

मश्चआपश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौप्रकीर्तिताइति । अत्रापिपिंडाद्यभावः । इत्येकादशाहकृत्यम् ॥ ॥ अथ
षोडशश्राद्धानि । तानिच । आद्यमासिक १ ऊनमासिक २ द्वितीयमासिक ३ त्रैपक्षिक ४ तृतीयमासिक ५ चतुर्थमासिक
६ पंचममासिक ७ षष्ठमासिक ८ ऊनषाण्मासिक ९ सप्तममासिक १० अष्टममासिक ११ नवममासिक १२ दशममासिक १३
एकादशमासिक १४ द्वादशमासिक १५ ऊनाब्दिकानि १६ तत्तत्कालेकर्तव्यानिद्वादशेह्निसपिंडीकरणाधिकारसिद्ध्यर्थमपकृ
ष्यएकादशेद्वादशेवाह्निकार्याण्येकोद्दिष्टविधिना । यदिमरणादारभ्यद्वादशमासमध्येकश्चिदधिकमासस्तदातन्मासिकंद्विवारं
कार्यंएवंसप्तदशश्राद्धानिभवंति । अथप्रयोगः । तस्मिन्नेवाहनिप्रातःषोडशब्राह्मणान्निमंत्र्यतेषांश्मश्रुकर्माभ्यंगौकारयित्वाकृत
माध्याह्निकःषोडशपाकान्निष्पाद्याशक्तौओदनमात्रभेदंकृत्वाश्राद्धमुपक्रमेत् । अल्पशक्तौआमान्नेनवाकुर्यात् । देशकालौस्मृ
त्वाऽमुकगोत्रस्याऽमुकप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थंआद्यमासिकमित्यादिऊनाब्दिकांतमुक्त्वाएतानिषोडशश्राद्धानिस्व
स्वकालेकर्तव्यानिद्वादशाहेसपिंडीकरणाधिकारसिद्ध्यर्थमपकृष्यैकादशेद्वादशेवाह्निअन्नेनामान्नेनवाएकोद्दिष्टविधिनातंत्रेणकरि
ष्यइतिसंकल्प्य । अमुकप्रेतस्याद्यमासिकेक्षणःक्रियतां । एवंद्वितीयमासिकइत्यादिषोडशस्थानेषुक्षणंदत्त्वा । अमुकगोत्रामुक
प्रेताद्यमासिकेद्वितीयमासिकइत्यादिइदंतेपाद्यमुपतिष्ठतामित्येवंषोडशब्राह्मणेषुपाद्यंदद्यात् । एवमासनार्घ्यगंधपुष्पाच्छादनानि
प्रत्येकंषोडशभ्योदद्यात् । अर्घ्येतिलावापेतिलोसीतिमंत्रेणमहैकोद्दिष्टवदूहः । एकैकमर्घ्यंप्रत्येकं । षोडशपात्रेषुघृताक्तमन्नं

१ मासिकंमासादौक्रियमाणं । नतु ऊनमासिकानित्रैपक्षिकंचेत्यर्थः । तानिनमासादौक्रियंते ।

प्रत्येकमादायमहैकोद्दिष्टवदमुकशर्मणेप्रेतायस्वाहेतिएकैकामाहुतिंतत्तदन्नेनकरेहुत्वाहुतमन्नमन्नौप्रक्षिप्य । तत्तदाहुत्यर्थमन्नंयतोगृहीतंतत्तदन्नंतत्रतत्रपरिवेष्यांगुष्ठनिवेशनांतंकृत्वा अमुकप्रेतायाद्यमासिकश्राद्धेइदमन्नंयथाशक्तिसोपस्करंसोदकुंभममृतरूपमुपतिष्ठतामितिसंकल्पयेत् । एवंद्वितीयमासिकादौ । भुक्तवत्सुद्विजेषुतत्तदन्नंषोडशसुपात्रेषुगृहीत्वातत्तत्कराहुतिशिष्टमन्नंतत्रतत्रमक्षिप्यतत्तद्विप्रसमीपेदर्भेशिखायाममुकगोत्रायामुकप्रेतायाद्यमासिकादावयंतेपिंडउपतिष्ठतामितिषोडशपिंडान्दद्यात् । आमपक्षेआमान्नस्यसंकल्पः । सक्तुपिष्टेनचापिंडदानं । पिंडोपरितिलोदकंभृंगराजपत्रादिमहैकोद्दिष्टवत् । अंजनादिकंसर्वंप्राकृतं । यथाशक्तिदक्षिणांदत्त्वाऽभिरम्यतामितिविसर्जयेत् । अन्यत्सर्वंविहितनिषिद्धादिमहैकोद्दिष्टवत् । एवंएकदेशकालकर्तृकत्वात्तंत्रेणषोडशश्राद्धानिकुर्यात् । आद्यमासिकंसर्वंसमाप्यद्वितीयादीनिप्रत्येकंपृथगेवसर्वाणिनतुतंत्रेणेतिकेचित् । एतदनंतरमाद्याब्दिकमप्येकोद्दिष्टविधिनाकार्यं । आद्यमासिकेनतंत्रेणसिद्धेर्नपृथक्कार्यंकिंतुआद्यमासिकंआद्याब्दिकंचतंत्रेणकरिष्यइतिसंकल्पयेदितिकेचित् । इत्येकादशाहकृत्यं ॥ ॥ अथसपिंडीकरणं ॥ तच्चानेककालत्वेपिद्वादशाहएवकार्यं । अनित्यत्वाच्छरीरस्य । आनंत्यात्कुलधर्माणांपुंसांचैवायुषःक्षयात् । अस्थिरत्वाच्छरीरस्यद्वादशाहःप्रशस्यते । तत्रप्रयोगः । पूर्वेद्युर्वैश्वदेवार्थंद्वौविप्रौ । प्रेतस्यपित्रादेयैःसहसपिंडीकरणंचिकीर्षितंतत्त्रयार्थंत्रीन्एकंचप्रेतार्थंएवंषड्ब्राह्मणान्निमंत्रयेत् । अत्यशक्तौदैवेत्र्यय्यांप्रेतेचैकैकमितित्रीन् । निमंत्रणादिकर्तुस्तेषांचब्रह्मचर्यं । अपरेद्युर्ब्राह्मणानांश्मश्रुकर्माभ्यंगादिकारयित्वाकृतमाध्याह्निकादिर्देशकालौसंकीर्त्यामु

१ अस्मिन्नेवदिनेदशदानानि अष्टदानानि उपदानानि अश्वशय्यादिदानानिचदद्यात् ।

कगोत्रस्यामुकशर्मणः प्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्त्यापितृलोकप्राप्त्यर्थंअमुकगोत्रैरमुकशर्मभिर्वसुरुद्रादित्यरूपैस्तत्पितृपितामहप्रपितामहैः
सहसपिंडीकरणंमृताहाद्द्वादशाहेपार्वणैकोद्दिष्टविधानेनकरिष्यइतिसंकल्पयेत् । मातुःसपिंडीकरणेअमुकगोत्रायाअमुकदायाः
अमुकगोत्राभिर्वसुरुद्रादित्यरूपाभिरस्मत्पितामहीप्रपितामहीवृद्धप्रपितामहीभिरितिविशेषः । एवंभ्रात्रादिसपिंडीकरणेपिज्ञेयं ।
ततःकामकालसंज्ञकविश्वेदेवस्थानेक्षणंदत्वाभवद्भिःप्रसादःकर्तव्यः । प्रेतस्थानेक्षणउपतिष्ठतु । प्रेतस्यपितृपितामहप्रपितामह
स्थानेक्षणंदत्वाभवद्भिःप्रसादःकर्तव्यः इतिक्षणंदत्वामंडलत्रयंकुर्यात् । उत्तरेवैश्वदेवमंडलंचतुष्कोणं । दक्षिणेप्रेतमंडलंत्रि
कोणं । तद्दक्षिणेतत्पितृपितामहादिमंडलंवर्तुलं । कामकालसंज्ञकाविश्वेदेवाःइदंवःपाद्यमितिवैश्वदेवमंडलेसव्येनपार्वणवत्पाद्यं
दत्त्वा । अमुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतेदंपाद्यमितिप्राचीनावीतीमध्यममंडलेप्रेतायपाद्यंदत्त्वा । पार्वणवदमुकगोत्रामुकशर्मन्तत्पितरि
त्यादिक्रमेणदक्षिणमंडलेत्रिभ्यःपाद्यंदद्यात् । कर्तापादौप्रक्षाल्यद्विराचम्योपक्रांतंसपिंडीकरणश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पयेत् ।
अत्रैववापूर्वोक्तःसकलःसंकल्पःकार्यः । अपहताअसुरारक्षांसीत्याद्युक्त्वाकामकालसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानांइदमासनमिति
प्राङ्मुखद्वयायासनंदत्वामंत्रवदर्घ्यासादनावाहनार्घ्यदानगंधपुष्पधूपदीपाच्छादनांतार्चनंप्रकृतिवत् । ततोऽपसव्यं । अमुकगो
त्रायामुकप्रेतायेदमासनमुपतिष्ठतामितिउदङ्मुखायासनंदत्त्वा । अमुकगोत्रायेत्यादितत्पित्रेतत्पितामहायतत्प्रपितामहायेत्या
दिक्रमेणप्रेतपूर्वभागेउदङ्मुखेभ्यस्त्रिभ्यआसनंदद्यात् । तिलान्विकीर्यार्घ्यार्थमेकंपात्रमासाद्यतत्पूर्वतःपात्रत्रयमासाद्यप्रेतपात्रे
चतुःकुशंकूर्चंनिधायपात्रांतरेषुत्रिकुशंनिधायापआसिच्यप्रेतपात्रेमहैकोद्दिष्टवत्तिलोसीतिमंत्रोहेनतूष्णींवातिलान्क्षिप्त्वापितृपात्रे

पुयथापठितेनतान्क्षिस्वागंधपुष्पाणिसर्वत्रक्षिस्वापितृपात्राणिशन्नोदेवीरित्यनुमंत्र्य । पितृपात्राणिसंपन्नानीत्यादिपृष्ट्वास्वधार्घ्या इतिनिवेदयेत् । ततःप्रेतपात्रस्थमेकंपवित्रंप्रेतस्थानीयब्राह्मणहस्तेदत्त्वातत्पात्रस्थमुदकंकिंचिद्गृहीत्वामुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतेदंते अर्घ्यमुपतिष्ठतामितिअर्घ्यंदत्त्वाअमुकगोत्रामुकप्रेतपात्रोदकंअमुकगोत्राणाममुकशर्मणांप्रेतपितृपितामहप्रपितामहानामर्घ्यपात्रो दकेनसंयोजयिष्यइतिपृष्टे । संयोजयेतिब्राह्मणैरुच्चरितेप्रेतपात्रस्थंकुशत्रयंपितृपात्रत्रयेदत्त्वाप्रेतार्घ्यपात्रजलंवक्ष्यमाणमंत्रैः किंचि त्किंचित्संयोजयेत् । मिताक्षरायांस्मृत्यर्थसारेच । प्रेतार्घ्यजलमादौपितृपात्रेकिंचित्किंचित्संयोज्यावशिष्टेनपश्चात्प्रेतायार्घ्यं दद्यादित्युक्तं । मंत्रास्तु । येसमानाःसमनसःपितरोयमराज्ये । तेषांलोकःस्वधानमोयज्ञोदेवेषुकल्पतां ॥ येसजाताःसमनसो जीवाजीवेषुमामकाः । तेषांश्रीर्मयिकल्पतामस्मिँल्लोकेशतंसमाः ॥ संगच्छध्वंसंवदध्वंसंवोमनांसिजानतां । देवाभागंयथापूर्वेसं जानानाउपासते ॥ समानोमंत्रःसमितिःसमानीसमानंमनःसहचित्तमेषां । समानंमंत्रमभिमंत्रयेवःसमानेनवोहविषाजुहोमि ॥ समानीवआकूतिःसमानाहृदयानिवः । समानमस्तुवोमनोयथावःसुसहासति ॥ मधुवाताइतितृचमपिपठेदितिकेचित् । अमुक गोत्रामुकशर्मन्प्रेतामुकगोत्रैरमुकशर्मभिःपितृपितामहप्रपितामहैःसहसायुज्यंगच्छेत्युक्त्वानंतरंपित्रादिपात्रोदकेनपार्वणवत्तेभ्यो प्यर्घ्यंदत्त्वागंधाच्छादनानियथाक्रमंसर्वेभ्योदद्यात् । प्रेतस्थानेविशेषेण । ततःअग्नौकरणद्वयंकार्यं । भोजनार्थादन्नात्किंचिदन्नंस घृतंगृहीत्वामुकगोत्रायामुकप्रेतायस्वाहेत्येकामाहुतिंप्रेतब्राह्मणकरेहुत्वापात्रांतरेसघृतमन्नमादायपार्वणवत्पित्र्यब्राह्मणहस्तेअग्नौ

१ चतुःकुशंकूर्चंविस्रस्यततएकंकुशमित्यर्थः । २ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहानांपात्रत्रये ।

वामीकरणंकृत्वाप्रेतस्थानाहुत्यन्नंवह्नौप्रक्षिपेत् । प्रेतस्थानेनवापाणिहोमः हुतमन्नंपरिविष्टान्नेनसहभुंजीत । अन्नंपाणितलेदत्तं यच्चान्यदुपकल्पितं । एकीभावेनभोक्तव्यंपृथक्भावोनविद्यतइतिवचनात् । ततोऽन्नंपरिविष्यदैवेपृथिवीतेपात्रमित्यादि०काम कालसंज्ञिकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यइदमन्नमित्यादिपार्वणवत् । ततःप्रेतपात्रेपृथिवीतेपात्रमित्यादिअत्रामुकशर्माप्रेतोदेवतेतिवि शेषः । ततोमुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायेदमन्नमुपतिष्ठतामितिप्रेतस्थानेसंकल्पः । पित्रादिस्थानत्रयेपार्वणवत् । भोजनांतेउच्छि ष्टपिंडोदेयः । तदनंतरंपिंडदानं । उच्छिष्टसमीपेप्रोक्ष्योल्लिख्यापहतेत्यभ्युक्ष्यदर्भैरवस्तीर्यामुकगोत्रायामुकप्रेतायायंपिंडउपतिष्ठ तामितिएकंपिंडंप्रेतोद्देशेनदत्त्वा । तद्दक्षिणतःपंक्तिरूपेणपार्वणवत्पित्रादिभ्यःपिंडत्रयंदद्यात् । यद्वापूर्वतःप्रेताय । तत्पश्चि मेत्रीन्पिंडान्पित्रादिभ्यइति । ततःप्रेतस्थानेतूष्णींजलंदत्त्वाअमुकप्रेतस्ययद्दत्तंश्राद्धंतदक्षय्यमुपतिष्ठतामित्युक्त्वाविशिष्टदक्षि णांदत्त्वाभिरम्यतामितिविसर्जयेत् । सहैववादक्षिणाविसर्जनेभवतोंते । ततःअमुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्यपिंडंपित्रादिपिंडैःसहसं योजयिष्यइतिपृष्ट्वासंयोजयेतिद्विजैःप्रत्युक्ते । मधुवाताइतितृचेनकुशेनप्रेतपिंडंत्रेधाविभज्यअवयवत्रयंत्रिषुपिंडेषुयोजयेदेभि र्मंत्रैःपूर्वोक्तैः । येसमानाः० । येसजाताः० । संगच्छध्वं० । समानोमंत्रः० । समानीवः० । ततोऽमुकगोत्रामुकप्रेतामुकगोत्रे णामुकशर्मणास्वपित्रासंसृज्यस्वेतिवदन्प्रेतपिंडप्रथमभागंतत्पितृपिंडेसंयोज्यदधिमधुभ्यांमिश्रीकुर्यात् । एवंमधुवाताइतितृच मुक्त्वामुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतामुकगोत्रेणामुकशर्मणास्वपितामहेनसंसृज्यस्वेतिवदन्प्रेतपिंडद्वितीयभागंप्रेतपितामहपिंडेसंयोज्य दधिमधुभ्यांमिश्रीकुर्यात् । एवमेववदन्प्रेतपिंडतृतीयभागंप्रेतप्रपितामहपिंडेसंयोज्यदधिमधुभ्यांमिश्रीकुर्यात् । एवं मात्रादि

शुचिर्भूत्वामंगलसंभारंसंभृत्य स्वलंकृतेगृहेगोमयोपलिप्तभूमौसोत्तरच्छदेभद्रासनउदङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणपार्श्वेसंस्कार्यमुदङ्मुखमुपवेश्य रंगवल्लिकायुक्तेभूतलेप्रस्थपरिमितस्याशक्तस्यान्यूनस्यवाधान्यस्योपरिदक्षिणोत्तरयोःसुवर्णरजतताम्रमृन्मयान्यतमकलशद्वयमव्रणंमनोहरमलंकृतंशुद्धपुण्यजलपूरितंसपल्लवंसफलंनिधाय सूत्रवेष्टितोत्तरकलशेपंचरत्नानिनिक्षिप्य तदुपरिसिततंडुलपूरितंसफलंपात्रंनिधाय तत्पश्चिमदेशेप्रशस्तान्प्रतिवचनसमर्थांस्तद्दिवसेश्राद्धादिष्वभुक्तवतोनिषिद्धप्रतिग्रहनिवृत्तान्शुचीन्सोत्तरीयान्दर्भपवित्रपाणीन्युग्मान्ब्राह्मणान्प्राङ्मुखानासनउपवेश्यगंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्ययथाचारं सुमुखश्चेत्यादिभिर्गणपतिंस्मृत्वा षोडशोपचारैरभ्यर्च्य उत्तरकलशेदेवताआवाहयेत् । तद्यथा । कलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रःसमाश्रितः । मूलेतत्रस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाःस्मृताः ॥ कुक्षौतुसागराःसर्वेसप्तद्वीपावसुंधरा । ऋग्वेदोऽथयजुर्वेदःसामवेदोह्यथर्वणः । अंगैश्चसहिताःसर्वेकलशांबुसमाश्रिताः ॥ पुष्टिःशांतिश्चगायत्रीसावित्रीचसरस्वती । आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारिकाः ॥ सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः । आयांतुममशांत्यर्थंदुरितक्षयकारकाः ॥ एवमेताःसमावाह्यकलशेदेवतास्ततः । एतान्मंत्रस्थितान्देवान्संपूज्यप्रार्थयेत्क्रमात् ॥ ततः । सर्वेषुकालेषुसमस्तदेशेष्वशेषकार्येषुतथेश्वरेश्वरः । सर्वैःस्वरूपैःस्तुतिमाननादिर्भमास्तु

---

१ भद्रासनलक्षणम्—श्रीपर्णीकाष्ठसंभूतमौदुंबरमथापिवा । त्रिंशदंगुलविस्तारमष्टांगुलसमुच्छ्रयम् । द्वात्रिंशदंगुलैर्वापिद्वाविंशत्यंगुलैस्तुवा । एवंविधंप्रकर्तव्यंभद्रासनमुदाहृतं । धर्मप्रवृत्तौतु—अष्टात्रिंशांगुलंपीठमुन्नतंस्यात्षडंगुलं । तदष्टांगुलविस्तारंकुर्यादौदुंबरादिकमिति । स्नात्वाचैवप्रयोगेषुपीठेयद्विरदारुजे । पीठेवस्त्रमाच्छन्नेउपविश्येंद्रदिङ्मुखः । इत्यनेनमांगलिकेपीठंवस्त्राच्छन्नंकार्यमितिप्रतीयते ।

पिंडंपितामह्यादिपिंडत्रयेसंयोजयेत् । प्रतिपिंडसंयोजनेयेसमानाइत्यादीनांसर्वमंत्राणामावृत्तिः । ततः अत्रपितरोमादय ध्वमित्यादिसर्वंपार्वणवत् । केचित्तुप्रेतपिंडावयवत्रयेणसंयोजितांस्त्रीन्पिंडानिदानींमृतमारभ्यपुरुषत्रयायपार्वणवत्पुनरपिनाम गोत्राद्युच्चार्यदद्यादित्याहुः । द्वादशाहांतंधारितमुत्तरीयवस्त्रंपिंडोपरिदद्यात् । तच्चाचार्योगृह्णीयात् । अवयवापिंडान्नपाक स्थालीआचार्यायदेया । ततः एषवोनुगतःप्रेतःपितृभागमवाप्तवान् । शुभंभवतुशेषाणांजायंतांचिरजीविनः ॥ इतिमंत्रंप ठेत् । ततोविकिरद्वयंदद्यात् । शिवाआपःसंत्वित्यादिपार्वणवत् । प्रेतस्थानीयविप्रायइतरेभ्योद्विगुणांदक्षिणांदत्त्वा । वाजेवा जइत्यादिअभिरम्यतामितिचविसर्जयेत् । ॐ स्वस्तीतिवाविसर्जनं । आसीमांतमनुव्रज्यपिंडान्गंगादौप्रक्षिप्यस्नात्वागृहमा गत्यवैश्वदेवादिकंकृत्वासपिंडीकरणश्राद्धशेषान्नमन्यद्वायथाचारमिष्टैःसहभुंजीत । श्राद्धभोजिनोपिसचैलंस्नानंकुर्युः । अत्र श्राद्धभोक्तॄणांमिथःस्पृष्टौतदन्नमत्यजन्भुक्त्वागायत्र्यष्टशतंजपेत् । उच्छिष्टेसिक्तेतत्प्रक्षाल्यभुक्त्वास्नात्वाद्विशतंजपेत् । उच्छि ष्टभोजनेसहस्रंजपेत् ॥ इदंमातुःसपिंडीकरणंसहगमनेभर्त्रैकेनयोजयेत् । तदादिभिस्त्रिभिर्वा । उभयथाब्राह्मणाःसप्त । तद भावेपितामह्यादिभिःसह । पत्न्यामृतमातृकेणमात्रादिभिःसह अमृतमातृकेणतुपितामह्यादिभिरित्यादिसर्वंनिर्णयावसरेवक्ष्यामः । (अंतरितसपिंडीकालः । चतुर्विंशतिमते । सपिंडीकरणेचाऽब्देसंपूर्णेऽभ्युदयेपिवा । द्वादशाहेचकेषांचिन्मतंचैकादशेतथा । अत्रैकादशाहद्वादशाहशब्दावाद्यौचांत्यदिनोत्तरदिनतदुत्तरदिनोपलक्षकौ । इतिकालतत्त्वविवेचनेवचनसद्भावात्) ॥ ॥

१ मधुवाताइतितृचस्याप्यावृत्तिः ।

इतिश्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेऔर्ध्वदेहिकपद्धतौसपिंडीकरणप्रयोगः ॥ अथपाथेयश्राद्धं ॥ द्वादशेत्रयोदशेवाह्निप्रातःस्नात्वाप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मणःप्रेतलोकात्पितृलोकगमनेसुखसिद्ध्यर्थंअमुकगोत्राणाममुकशर्मणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांपाथेयश्राद्धंसदैवंसपिंडकंकरिष्यइतिसंकल्प्यपाद्यादिसर्वंश्राद्धंपार्वणवत्पक्वान्नेनामान्नेनवाकुर्यात् ॥ ततःकर्ताभ्यंगस्नानंकुर्यात् । देशकालौस्मृत्वाममसपरिवारस्यसकलारिष्टोपशांतयेक्षेमायुःसिद्ध्यर्थंचगणेशपूजनपूर्वकंस्वस्तिवाचनंकरिष्यइतिसंकल्प्ययथाशाखंस्वस्तिवाचनंवाचयित्वाशिषोगृहीत्वाबंधुभिःसहभुंजीत । इतऊर्ध्वंश्रीखंडधारणतांबूलभक्षणादिकुर्यात् ॥ ॥ अथोदकुंभश्राद्धं ॥ ॥ तत्रयाज्ञवल्क्यः । अर्वाक्सपिंडीकरणंयस्यसंवत्सराद्भवेत् । तस्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात्संवत्सरंद्विजे ॥ गौतमः । अदैवंपार्वणश्राद्धंसोदकुंभमधर्मकं । कुर्यात्प्रत्याब्दिकाच्छ्राद्धात्संकल्पविधिनान्वहं ॥ अधर्मकंपुनर्भोजनादिनियमरहितं । तथाचेदंकृतेअकृतेवासपिंडनेत्रयोदशदिनादारभ्ययावद्वर्षंप्रतिदिनंकार्यं । अशक्तौप्रतिमासंकार्यं । तच्चाकृतेसपिंडनेएकोद्दिष्टं । कृतेतुतस्मिन्योयथापार्वणमेकोद्दिष्टंवामृताहश्राद्धंकुर्यात्तथैवसकुर्यादिति । ततोवर्षांत्यदिनेसंवत्सरविमोक्षश्राद्धंपार्वणविधिनाशक्त्याभूरिब्राह्मणभोजनंचकार्यं ॥ ॥ इत्युदकुंभश्राद्धांतंकृत्यं ॥ ॥ अथमातापित्रोर्मरणेप्रथमाब्देविहितनिषिद्धानि ॥ ॥ तत्रधवलनिबंधेदेवलः । प्रमीतौपितरौयस्यदेहस्तस्याशुचिर्भवेत् । नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनवत्सरः ॥ तथा । महागुरुनिपातेतुप्रेतकार्यंयथाविधि । कुर्यात्संवत्सरादर्वाग्

१ स्वस्तिवाचनानंतरं कलशेप्रतिमायांरुद्रमावाह्यसंपूज्यब्राह्मणैःशांतिसूक्तानिईळेद्यावेतिसूक्तंनिवर्तध्वमितिसूक्तंसौरसूक्तानिचपाठयंति ।

कोद्दिष्टंनपार्वणं ॥ अन्यदीयमित्यर्थः । स्नानंचैवमहादानंस्वाध्यायंचाग्नितर्पणं । प्रथमेऽब्देनकुर्यात्तुमहागुरुनिपातने ॥ तथा सर्वेषांप्रेतकार्याणिमहागुरुनिपातने । कुर्यात्संवत्सरादर्वाक्श्राद्धमेकंतुवर्जयेत् ॥ भृगुः पिताचैवतथाभ्राताभार्यापुत्रस्तथास्नुषा । एषांमृतौचरेच्छ्राद्धमन्यस्यनपुनःपितुः ॥ तथा माताचैवसुतोभ्रातापत्नीचैवविपद्यते । तत्रश्राद्धानिकुर्वीतनकुर्याज्जनकेमृते ॥ एतत्सर्ववर्षपर्यंतमकृतेसपिंडनेज्ञेयमितिकेचित् । अन्यच्च अस्थिक्षेपंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकं । प्रथमेऽब्देऽपिकुर्वीतयदि स्याद्भक्तिमान्सुतइति ॥ भक्तिमान्भक्त्याख्यंश्राद्धेदेवतात्वयोग्यतासंपादकंश्राद्धंतद्वान् । तत्कृत्वाएतानिकुर्यादित्यर्थः । अन्ये तुयथाश्रुतंव्याचक्षते । एतस्यचविषयविवेकोऽस्मत्कृतेत्रिस्थलीसेतौगयाप्रकरणेऽवगंतव्यः ॥ ॥अथपालाशप्रतिकृतिदाहविधिः॥ तत्रदेशांतरमरणेपराकद्वयमष्टौकृच्छ्राणिवाकृत्वास्थीनिदहेत् । यद्यस्थीनिचंडालश्वादिभिःस्पृष्टानिस्युस्तदापंचगव्यगंगोदकाभ्यां प्रक्षाल्यविधिनादहेत् । अथयस्यास्थीन्यपिनलभ्यंतेतस्यपर्णशरदाहः । सचैवं शुचिभूमौकृष्णमृगचर्मास्तीर्यतदुपर्येकंशरंदक्षिणोत्तरायतंनिवेश्यतदुपरिपलाशवृंतानिन्यसेत् । शिरसिचत्वारिंशत् ४० ग्रीवायांदश १० बाह्वोःप्रत्येकंपंचाशत् १०० करांगुलीषुसर्वासुदश १० उरसिविंशतिः २० जठरेत्रिंशत् ३० शिश्नेचत्वारि ४ अंडयोस्त्रयंत्रयं ६ ऊर्वोःप्रत्येकंपंचाशत् १०० जंघातःपादतलांतंयावत्पादयोःप्रत्येकंपंचदश ३० सर्वासुपादांगुलीषुदश १० । एवंषष्ठ्यधिकशतत्रयमितैःपर्णशरैःशरीरं निर्मायऊर्णासूत्रेणशरेणसहबध्वाजलालोडितयवपिष्टेनानुलिंपेत् । ततःशक्तौसत्यांवक्ष्यमाणान्यपिकार्याणि । (मूर्धस्थानेकदलीफलं) । शिरसिनालिकेरंवतुंलतुंबंवा । ललाटेकदलीपत्रं । दंतेषुदाडिमीबीजानि । कर्णेकंकणं । नेत्रयोःकपर्दिकौ ।

नासिकायांतिलपुष्पं। नाभावाम्रं। स्तनयोर्जंबीरफलद्वयं। वातेमनःशिलां। पित्तेहरितालं। कफेसमुद्रफेनं। रुधिरेमधु । पुरीषेगो
मयं। मूत्रेगोमूत्रं। रेतसिपारदं। वृषणयोर्वृंताकद्वयं। शिश्नेगृंजनं। केशेषुवनसूकरसटाः । लोमसूर्णा। मांसस्थानेयवपिष्टेनलिंपेन्मा
षपिष्टेनवा। ततःपंचगव्यमंत्रैःपंचगव्येनप्रोक्षेत्। पंचामृतमंत्रैश्चपंचामृतेन। पुनर्नोअसुमितिबृहदुक्थ यःप्राणस्त्रिष्टुप्। प्राणप्रवेशने
विनियोगः। पुनर्नोअसुंपृथिवीददातुपुनर्द्यौर्देवीपुनरंतरिक्षं। पुनर्नःसोमस्तन्वंददातुपुनःपूषापथ्यां१ व। स्वस्तिः॥ १ इतिप्राणप्रवेशं
भावयेत्। यद्वा। यत्तेयमंवैवस्वतमितिसूक्तेनप्राणानानीय। शुक्रमसिज्योतिरसितेजोसीतिमंत्रेणपारदंक्षिप्त्वा। अक्षीभ्यामितिपळ
वेनशरीरंस्पृशेत्। तच्छरीरंस्नापयित्वाचंदनेनानुलिप्यवस्त्रोपवीतेपरिधाप्यालंकृत्यअयंसदेवदत्तइतितमभिमृश्यइदंचास्यौपासन
मित्यग्निंध्यात्वा। वैतरण्यादिदानपूर्वकंऊर्णासूत्रेणवेष्टयित्वाकृष्णाजिनेनाच्छाद्यपूर्वोक्तविधिनाशववद्दहेत्। पालाशवृंताभावेकु
शैःप्रतिकृतिंकुर्यात्। आहिताग्नेःप्रतिकृतिदाहेऽस्थिदाहेवादशाहमेवाशौचं। अनाहिताग्नेस्तुत्र्यहंपर्णशरदाहे। पुत्रपत्न्योरगृहीता
शौचयोर्दशाहादिपूर्णमेव। गृहीताशौचयोस्तुतयोरपित्र्यहमाशौचं। पत्नीपुनःसंस्कारेपत्युरेवमेवाशौचं। आहिताग्नौविदेशस्थेमृते
यावद्विधिनानसंस्कारस्तावत्पुत्रादीनांनाशौचं। नचसंध्यादिकर्मलोपः॥ ॥ अथपुनःसंस्कारेकालशुद्धिः॥ ॥ आशौचमध्ये
पुनःसंस्कारेयथासंभवंदिनंशोध्यं। कालांतरेतुशोध्यमेव। संवत्सरादूर्ध्वंप्रेतकार्येउत्तरायणःश्रेयान्। तत्रापिकृष्णपक्षः। तिथिषु
नंदात्रयोदशीदिनक्षयंचवर्जयेत्। शुक्रशनिवारौवर्ज्यौ। नक्षत्रेषुभरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघाधनिष्ठादिपंचकंत्रिपुष्कराणिचाति
दुष्टानिसर्वथावर्ज्यानि। व्यतीपातेपरिघेवैधृतौचयोगे। विष्टिकरणे चतुर्थाष्टमद्वादशस्थेचंद्रेचातिदोषः। रोहिणीमृगशीर्षपुनर्व

सुपूर्वोत्तराचित्राविशाखानूराधापूर्वाषाढोत्तराषाढानिद्विपुष्कराणिचेषदुष्टानिसंभवेवर्ज्यानिशिष्टान्यदुष्टानि । सर्वथादिनशुद्ध्य संभवेअनतिदुष्टंवाह्यनक्षत्रंग्राह्यं । पुनःसंस्कारेआंतरंनग्राह्यं । नंदायांशुक्रेचतुर्दश्यांत्रिजन्मनक्षत्रेषुएकोद्दिष्टमतिनिषिद्धं । एकादशाहादौननिषेधः । तत्रतिथ्यादिनैवशोध्यं । युगादिमन्वादिसंक्रांत्यमावास्यासुप्रेतकार्येपुनःसंस्कारेचकिंचिदपिनैव शोध्यं ॥ ॥ अथाधिकारिणः ॥ ॥ सर्वत्रदाहपिंडादिअपतितादिज्येष्ठऔरसपुत्रःकुर्यात् । तदसन्निधौकनिष्ठः । तेषांस र्वेषामसन्निधौपौत्रोज्येष्ठपुत्रपौत्रादिक्रमेण। तदभावेतथैवप्रपौत्रः। एषामभावेपुत्रिकापुत्रादयःपुत्राःक्रमेण। तदभावेतत्पुत्रादयः पूर्ववत् । उक्ताभावेपत्नी। एवंपुत्राद्यभावेपत्न्याभर्ता। तदभावेसपत्नी। सपत्न्यभावेभ्रातृपुत्रोभ्रातास्नुषादुहितादौहित्रः। अन्यः सगोत्रःसपिंडःसब्रह्मचारी। मित्रंशिष्योगुरुर्वांधवोधनसंबंधीवादद्यात्। नपुत्रस्यपितादद्यान्नानुजस्यतथाग्रजः। यदिस्नेहेनकुर्वीत सपिंडीकरणंविना ॥ इदंसतिसंभवे । अदत्तकन्यायैपितरौदत्तः । अन्याभावेदत्तानामपिपितरावेव । दौहित्रमातामहौपरस्परं । मातामह्याश्चदौहित्रोजामातृश्वशुरौमिथः ॥ श्वश्र्वादेःस्नुषा । भ्रातरौचमिथोदत्तः । गुरुःशिष्यौपरस्परं । सर्वाभावेयःकश्चि त्कुर्यात् । तस्यसर्वसंपत्प्राप्तिः । वर्षत्रयानंतरंचूडाभावेप्यौर्ध्वदेहिकंमंत्रवत्कुर्यात् । वर्षत्रयादर्वाक्कृतचूडोपिशक्तोसर्वंमंत्रव त्कुर्यात् । यद्यशक्तोऽकृतचूडोवातदाग्निदानमेवमंत्रवत्कुर्यात् । शिष्टमन्येनकारयेत् । एवंपत्न्याप्यग्निदानमात्रंसमंत्रकंकार्यंशि ष्टमन्येनकारयेत् । तथाचकात्यायनः । असंस्कृतेनपत्न्याचह्यग्निदानंसमंत्रकं । कर्तव्यमितरत्सर्वंकारयेदन्यएवहि ॥ सुमंतुः ।

१ वर्षत्रयानंतरं अकृतचूडःकुमारःमृतानांपितृमात्रादीनामौर्ध्वदेहिकंसर्वंसमंत्रकंकुर्यादित्यर्थः ।

अनुपेतोपिकुर्यीतमंत्रवत्पैतृमेधिकं । यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरः ॥ सपिंडीकरणादर्वाग्भावीनिश्राद्धानिपुत्रोविभ
क्तोऽविभक्तोवासन्निहितएकएवकुर्यात् । तत्रविभक्तैर्यथाशक्तिस्वकीयंद्रव्यंदेयं । गृह्यपरिशिष्टे । असगोत्रःसगोत्रोवायदिस्त्री
यदिवापुमान् । प्रथमेऽहनियोदद्यात्सदशाहंसमापयेत्॥ तथा । प्रथमेहनियद्द्रव्यंतदेवस्याद्दशाहिकं ॥ तथा । उत्तरीयशिलापा
त्रकर्तृद्रव्यविपर्यये । पूर्वदत्तांजलीन्दद्यात्पिंडदानंतथैवच ॥ आचार्यविपर्ययेप्येवं । एकादशाहादिकंतुदशाहकर्त्ताज्येष्ठपुत्र
एववाकुर्यात् । सपिंडीकरणंतुयोग्योज्येष्ठपुत्रएवकुर्यात् । कनिष्ठोपिवा । नतुपुत्रादन्यः । पुत्रेसतिनान्यस्तत्राधिकारी ।
तथा । यवीयसाकृतंकर्मप्रेतशब्दंविहायतु । तज्ज्यायसापिकर्तव्यंसापिंडीकरणंपुनः ॥ विभक्ताःपुत्राश्चवृद्धिकामाश्चेत्पृथक्पृथगपि
सपिंडीकरणंकुर्युः । अविभक्तसुतेषुवार्षिकादिज्येष्ठपुत्रएवकुर्यात् । विभक्ताःप्रत्येकंपृथक्पृथक्कुर्युः । ब्रह्मचार्यादीनांदहनोदक
दानाद्यधिकाराभावोवक्ष्यते । पाषंड्यादीनांमृतानामधिकारिणापिदहनादिनकार्यं । तदाहयाज्ञवल्क्यः । पाषंड्यनाश्रिताःस्ते
नाभर्तृघ्न्यःकामगादिकाः । सुराप्यआत्मत्यागिन्योनाशौचोदकभाजनाः ॥ वेदवाह्यलिंगधारणंपाषंडं । अनाश्रिताःसत्यप्यधि
कारेआश्रमविशेषरहिताः । स्तेनाब्राह्मणस्वर्णव्यतिरिक्तोत्तमद्रव्यहारिणः । सुराप्यइत्यादिउद्देश्यगतत्वाल्लिंगमविवक्षितं । आ
शौचमुदकंचैतन्मरणेनकार्यमित्यर्थः । आत्मत्यागिनोबुद्धिपूर्वकमात्मघातिनः । तेषुविशेषमाहगौतमः । प्रायोनाशकशस्त्राग्नि
विषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति । प्रायोमहाप्रस्थानं । अनाशकमनशनं । प्रपतनंशैलादेःपातःइत्यादिनिमित्तैः । शास्त्रा
विहितमार्गेणेच्छापूर्वकंमृतानामाशौचादिनेत्यर्थः । तथा अंगिराः । चंडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि । दंष्ट्रिभ्यश्चपशु

भ्यश्चमरणंपापकर्मणां । उदकंपिंडदानंचप्रेतेभ्योयत्प्रदीयते ॥ नोपतिष्ठतितत्सर्वमंतरिक्षेविनश्यति ॥ आश्वलायनगृह्यपरिशि
ष्टेपिचंडालादित्याद्युक्त्वा नसंस्कारविधिस्तेषांनैवकार्योदकक्रिया । रोदनंनैवकर्तव्यंसूतकंनचबंधुभिः ॥ दग्ध्वाशरीरंप्रेतस्य
संस्थाप्याऽस्थीनियत्नतः । प्रायश्चित्तंतुकर्तव्यंपुत्रैश्चांद्रायणत्रयं ॥ मनुः वृथासंकरजातानांप्रव्रज्यासुचतिष्ठतां । आत्मनस्त्या
गिनांचैवनिवर्तेतोदकक्रिया ॥ वृथाजाताःपंचमहायज्ञरहिताः । संकरजाताःप्रतिलोमजाः । प्रमादात्तुपूर्वोक्तनिमित्तैर्मरणेप्राय
श्चित्तमुक्तं । चंडालाऽभिहतेविप्रेत्यंतरिक्षमृतेपिवा । कृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्रैस्तुशुद्धिस्तत्रप्रकीर्तितेति ॥ तथाविधेप्रमादमरणेभवत्ये
वाशौचादि । तदाहांगिराः अथकश्चित्प्रमादेनम्रियेताग्न्युदकादिभिः । तस्याशौचंविधातव्यंकर्तव्याचोदकक्रियेतिवचनात् ।
प्रमादेचांद्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंचकार्यं । यद्वापंचदशकृच्छ्राणिकुर्यात् । ततोविधिनादाहादि । बुद्ध्याचंडालादिमृताग्न्यादीनांप्र
तिपत्तिःस्मृतावुक्ता । वैतानंप्रक्षिपेदप्सुआवसथ्यंचतुष्पथे । पात्राणितुदहेदग्नौयजमानेवृथामृते । वृथाऽविहितमार्गेण । तेषां
शरीरंगंगायामन्यत्रवामहानद्यांक्षिपेत् । यद्वालौकिकाग्नौअमंत्रकंदग्ध्वास्थीनिस्थापयेत् । प्रायश्चित्तनारायणबल्यादौकृतेऽस्थीनि
क्षीरेणक्षालयित्वाविधिनादहेत्श्राद्धंचकुर्यात् । प्रायश्चित्तनारायणबलीचवत्सरांतेलोकगर्हापरिहारार्थंश्राद्धादौयोग्यतार्थंचकार्ये ।
नारायणबलिःकार्योलोकगर्हाभयान्नरैः । [1]तथातेषांभवेच्छौचंनान्यथेत्यब्रवीद्यमइत्युक्तेः ॥ तेषांपापंव्यादीनांबुद्धिपूर्वात्मघातकि
नांचेत्यर्थः ॥ ॥ अथैषामविभक्ताःशक्ताःपुत्राद्याःसंतितदात्मघातकप्रायश्चित्तंद्विगुणंचांद्रद्वयंतप्तकृच्छ्रचतुष्टयंच । यद्वात्रिंश

१ चंडालाऽभिहतस्य अंतरिक्षमृतस्य चान्नेतामीनांगृह्यस्यामेश्चव्यवस्था इत्यर्थः ।

त्कृच्छ्राणिकृत्वापापंड्यादीनांयोग्यंचसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वानारायणबलिंचकृत्वातदैवकालांतरेवावत्सरादर्वागपिदाहश्राद्धादिकुर्युः । अनित्यत्वादायुषः । अकृतनिष्कृतीनांपापंड्यादीनांशवानांस्पर्शनस्नानालंकरणवहनरज्जुच्छेदनदहनाश्रुपातकथादीन्यज्ञानात्कृत्वामहासांतपनंचरेत् । ज्ञानात्तप्तकृच्छ्रं । एतेष्वेकैककरणेत्वज्ञानादुपवासः । मत्याभ्यासेकृच्छ्रातिकृच्छ्रचांद्राणियोग्यतया कुर्यात् । यस्तुवृद्धादिरचिकित्स्यगुरुव्याधियुतःप्रत्याख्यातभिषक्क्रियोबुद्धिपूर्वकमप्यात्मानंघातयतिप्रयागादौवातस्यनदोषः । शास्त्रानुज्ञातमरणत्वात् । तस्यप्रायश्चित्तनारायणबलीनस्तः । त्रिरात्रमेवाशौचं । चतुर्थदिनेएकादशाहकृत्यंपंचमेसपिंडनं । त्र्यहाशौचेपिपिंडास्त्रयःदशवा । अत्रआद्येऽन्त्येचाह्निपिंडत्रयं । दशांजलिपक्षेत्रयोंऽजलयः । शतांजलिपक्षेत्रिंशत् । मध्येऽह्नि पिंडचतुष्टयं । चत्वारश्चत्वारिंशद्वांजलयः । द्वितीयदिनेऽस्थिसंचयनं । एवमन्यत्रापित्र्यहाशौचे । ब्रह्मचारिभिः पूर्वोक्तपापंड्यादिभिःपतितैःक्लीवैःप्रक्रांतप्रायश्चित्तव्रतैश्च सपिंडादिमरणेदहनाशौचोदकदानादिनकार्यं । ब्रह्मचारीप्रक्रांतप्रायश्चित्तश्चमाता पितृमहागुरुमातामहमातामह्याचार्योपाध्यायानांकुर्यादेव । तत्रव्रतलोपोनास्ति । किंतुसूतकान्नंनाश्नीयात् । नसूतकिभिःसह वसेत् । मात्रादिव्यतिरिक्तप्रेतकर्मकरणेपुनरुपनयनंब्रह्मचारिणः । याज्ञवल्क्यः । एवंमातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया । कामोदकंसखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजां ॥ काममित्युक्तेःसख्यादावदानेपिनदोषः । यमेनांजलिसंख्यायांविशेषउक्तः । पापाणंतत आदायविप्रेदद्याद्दशांजलीन् । द्वादशक्षत्रियेदद्याद्वैश्येपंचदशस्मृताः ॥ त्रिंशच्छूद्रायदातव्यास्ततःसंप्रविशेद्गृहं ॥ ॥ अथ

१ पालाशविधिनासमंत्रकंदाहं श्राद्धादिदशाहकृत्यंसपिण्डीकरणान्तंचेत्यर्थः ।

षोडशश्राद्धानि ॥ ॥ तानिच । मासिकानिदशैकंचआद्येद्वेच्येर्धमासिकं । ऊनाब्दमूनषाण्मासंप्रेतश्राद्धानिषोडश ॥ अध्यर्धं मासिकंत्रैपक्षिकं । नवश्राद्धंसपिंडत्वंश्राद्धान्यपिचषोडश । एकेनैवतुकार्याणिसंविभक्तधनेष्वपि ॥ तत्रचयथांशंसर्वैर्द्रव्यंदेयं । यत्रसद्यःशौचंतत्रशंखः । सद्यःशौचेपिदातव्यंप्रेतस्यैकादशेहनि । सएवदिवसस्तस्यश्राद्धपिंडोदकादिषु ॥ शय्यासनादिष्वितिपाठः । एकाहाशौचेतुदशाहकृत्यंतस्मिन्नेवाहनि द्वितीयेचैकादशाहकृत्यमितिढुंढूपद्धतौ । केचित्तुतत्रापिसद्यःशौचवदेकादशाहमाहुः । नवश्राद्धमासिकयोर्विघ्नेकण्वः । नवश्राद्धंमासिकंचयद्यदंतरितंभवेत् । तत्तदुत्तरेसातंत्र्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते ॥ अंगिराः ॥ प्रथमेह्नितृतीयेह्निपंचमेसप्तमेतथा । नवमैकादशेचैवनवश्राद्धंप्रकीर्तितं ॥ शिवस्वामिमते नवश्राद्धानिपंचाहुराश्वलायनशाखिनः । आपस्तंबाःषडित्याहुर्विभाषातैत्तिरीयिणाम्[3] ॥ पंचएकाहिकव्यतिरेकेण । भविष्यत्पुराणेवर्णतोपिव्यवस्था नवसप्तविशांराज्ञांनवश्राद्धान्यनुक्रमात् । आद्यंतयोर्वर्णयोस्तुषडित्याहुर्महर्षयः ॥ विशांनव राज्ञांसप्त । तथा प्रेतश्राद्धेतुयत्पात्रमर्घ्यार्थंपरिकल्पितं । तस्यैवोत्तानताप्रोक्ताशेषेपुन्युब्जतामता ॥ प्रेतश्राद्धेनविकिरइतिस्मृतिरत्नावल्यां । तथा द्वादशाहेयदाकुर्यात्पितुःपुत्रःसपिंडनं । एकादशेह्निकुर्वीतप्रेतश्राद्धानिषोडश ॥ वस्त्रालंकारशय्यादिपितुर्यद्वाहनादिकं । गंधमाल्यैःसमभ्यर्च्यश्राद्धभोक्त्रेतदर्पयेत् ॥ तथा आशिषोद्विगुणादर्भाजयाशीःस्वस्तिवाचनं । पितृशब्दस्यसंबंधःशर्मशब्दस्तथैवच ॥ पात्रालंभोऽवगाहश्चउ

---

१ संधिरार्षः । २ उत्तरेणश्राद्धेनसहसमानतंत्रंकर्तव्यमित्यर्थः । ३ तैत्तिरीयिणां आपस्तंबभिन्नाये तैत्तिरीयिणःहिरण्यकेशिबौधायनाद्यास्तेषांविभाषाविकल्पइत्यर्थः ।

त्सुकोल्लेखनादिकं । तृप्तिप्रश्नश्चविकिरःशेषप्रश्नस्तथैवच ॥ प्रदक्षिणाविसर्गश्चसीमांतगमनंतथा । अष्टादशपदार्थाश्चप्रेतश्राद्धे विवर्जयेत् ॥ सपिंडीकरणंयावदृजुदर्भैःपितृक्रिया । सपिंडीकरणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् ॥ पतिपुत्रवतीनारीभर्तुरग्रेमृता यदि । वृषोत्सर्गंनकुर्वीतगांदद्याच्चपयस्विनीं ॥ अन्वारोहणेतु नवश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् । एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते ॥ यतिषुशातातपः एकोद्दिष्टंजलंपिंडमाशौचंप्रेतसत्क्रियां । नकुर्यात्पार्वणादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे ॥ उशनाः एकोद्दिष्टंनकुर्वीतयतीनांचैवसर्वदा। अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते॥ सपिंडीकरणंतेषांनकर्तव्यंसुतादिभिः। त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायते ॥ मातृविषयेशंखः । मातुःसपिंडीकरणंकथंकार्यंभवेत्सुतैः। पितामह्यादिभिःसार्धंसपिंडीकरणंस्मृतं ॥ कार्ष्णाजिनिः अपुत्रायांमृतायांतुपतिःकुर्यात्सपिंडनं । श्वश्र्वादिभिःसहैवास्याःसपिंडीकरणंभवेत् ॥ सपिंडीकरणेचज्येष्ठपुत्रस्यैवाधिकारः । तदुक्तंवायुपुराणे श्राद्धानिषोडशादत्त्वाकुर्यान्नतुसपिंडनं । प्रोषितावसितेपुत्रःकालादपिचिरादपि ॥ यदिषोडशश्राद्धानिकनिष्ठभ्रात्रादिनाकृतानितदासपिंडत्वमेवकुर्यादित्यपरार्के । पितृदशाहंकुर्वन्यदिपुत्रोमृतस्तदातत्पुत्रःपितुरौर्ध्वदैहिकानंतरंपितामहकृत्यंपुनःसंस्कारंकृत्वासर्वमावर्तयेत् । अतीतेतुदशाहेनैवं । तथा अशक्त्यापित्रानुज्ञातेनपौत्रेणपितामहश्राद्धेउपक्रांतेपितृमरणेसतिपित्राशौचंवहन्नेवस्वकालेपितामहश्राद्धंपौत्रःकुर्यात् प्रक्रांतत्वादितिमदनपारिजाते । द्वादशाहादिकालेपुप्रमा

१ अन्वारूढायाःस्त्रियाःसपिंडीकरणं केवलेनपत्याकार्यं । नतुस्वमात्रादिभिःस्वपितामह्यादिभिर्वा ।

विद्वदभ्यर्थनम् ।

यत्कृपापाङ्गपीयूषादेडमूकोऽपि पाटवम् । धत्ते तान्विदुषो मूर्ध्नाभिवंद्याऽभ्यर्थये मुहुः ॥ १ ॥

येषां कैरवकुंदचंद्रशशभृच्छुभ्रा अदभ्रा गुणा मालिन्यं व्यपनीय चेतसि नृणां वैशद्यमातन्वते ।
संतः संतु मयि प्रसन्नमनसस्ते केऽपि गौणीकृतस्वार्था मुख्यपरोपकारविधयोऽसूयाधनैः किं जनैः ॥ २ ॥

ग्रंथान्कोऽपि लघुः प्रकाशयति चेद्बलेन तेषां प्रथामातन्वंति कृपाकटाक्षलहरीलावण्यतः सज्जनाः ।
माकंदद्रुममंजरीं वितनुते चित्रा मधुश्रीस्ततः सौभाग्यं प्रथयंति पंचमचमत्कारेण पुंस्कोकिलाः ॥ ३ ॥

दोषोल्लेखविषः खलाननबिलादुत्थाय कोपाज्ज्वलन् जिह्वाऽहिर्नुनु कं गुणं गुणवतः सद्यः क्षयं प्रापयेत् ।
न स्याचेत्प्रबलप्रभावभवनं दिव्यौषधीसंनिधौ शास्त्रार्थोपनिषद्विदां शुभहृदां कारुण्यतः प्रेक्षणम् ॥ ४ ॥

क्षमादेवाः क्षमासाराः क्षांत्वा तन्वंत्वदः क्षमाम् । श्रमक्षामे क्षमापात्रेऽनवेक्षा सत्सु न क्षमा ॥ ५ ॥

मांगल्यविवृद्धयेहरिः । यत्रयोगेश्वरःकृष्णः०। अनन्याश्चिंतयंतोमां० । स्मृतेसकलकल्याणं० । सर्वेष्वारब्धकार्येषु० । सर्वमंगलमांगल्ये०। तदेवलग्नमित्यादियथाचारंपठित्वा । लक्ष्मीनारायणौनत्वा ॐ दुर्गायैनमइतिप्रणवादिचतुर्थ्यंतनमोंतनामभिः दुर्गांक्षेत्रपालंवास्तुपुरुषंमातृःपितृनाचार्यानिष्टदेवताःकुलदेवताःग्रामदेवताः सर्वादेवताःसर्वान्ब्राह्मणानितिप्रत्येकंसर्वान्नत्वाप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यामुककर्मकर्तुमादौशुद्धिवृद्ध्यभ्युदयसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंब्राह्मणैःसहस्वस्तिपुण्याहवाचनंकरिष्यइतिसंकल्पयेत् । ततःसर्वेब्राह्मणाःप्राङ्मुखास्तिष्ठेयुः । तद्दक्षिणतःकर्तोत्तरकलशंबिभ्रदुदङ्मुखस्तिष्ठेत् । कर्तुर्दक्षिणपार्श्वेसंस्कार्यउदङ्मुखस्तिष्ठेत् । अथकर्ताआपइत्युक्त्वा शिवाआपःसंत्विति विप्रान्वाचयित्वा, गंधाइत्युक्त्वा सुगंधाःसंत्वितिवाचयित्वा, सुमनसइत्युक्त्वा सौमनस्यमस्त्वितिवाचयित्वा,अक्षतमित्युक्त्वा अक्षतंचारिष्टंचास्त्वितिवाचयित्वा, दक्षिणाइत्युक्त्वा स्वस्तिदक्षिणाःपांतुबहुदेयंचास्त्वितिवाचयित्वा, तंकलशंपूर्ववन्निधायदक्षिणजानुंभूमौनिपात्योदङ्मुखःश्रद्धयेत्यादिसूक्तंजपेत्। श्रद्धयेतिपंचर्चस्यसूक्तस्यश्रद्धाकामायनीश्रद्धानुष्टुप्। ॐ श्रद्धयाग्निःसमिध्यतेश्रद्धयाहूयतेहविः । श्रद्धांभगस्यमूर्धनिवचसावेदयामसि ॥ प्रियंश्रद्धेददतःप्रियंश्रद्धेदिदासतः । प्रियंभोजेषुयज्वस्विदंमउदितंकृधि ॥ यथादेवाअसुरेषुश्रद्धामुग्रेषुचक्रिरे । एवंभोजेषुयज्वस्वस्माकमुदितंकृधि ॥ श्रद्धांदेवायजमानावायुगोपाउपासते। श्रद्धांहृदय्य१ याकूत्याश्रद्धयाविंदतेवसु ॥ श्रद्धांप्रातर्हवामहेश्रद्धांमध्यंदिनंपरि। श्रद्धांसूर्यस्यनिम्रुचिश्रद्धेश्रद्धापयेहनः ॥५॥ इतिजपित्वापुनस्तंकलशमादायोत्थायोदङ्मुखो मनःसमाधीयतामित्युक्त्वा समाहितमनसःस्मइतितैरुक्ते, प्रसीदंतुभवंतइत्युक्त्वा प्रसन्नाःस्मइतितैरुक्तेसर्वैःसह। शांतिरस्तु। पुष्टिरस्तु। तुष्टिरस्तु। वृद्धिरस्तु।

दादनुष्ठितं । सपिंडीकरणंकुर्यात्कालेपूत्तरभाविषु ॥ शूद्रस्यतुविष्णुः मंत्रवर्जंहिशूद्राणांद्वादशेऽहनिकीर्तितं ॥ अमावास्याश्राद्धकारिशूद्रविषयमेतत् । अपरार्ककल्पतरौचवचनबलादाशौचमध्यएवकार्यं । यत्तुकात्यायनः सर्वेषामेववर्णानामाशौचांतेसपिंडनमिति ॥ तदेतद्व्यतिरिक्तविषयं । ब्रह्मपुराणे आशौचांतेद्विवर्णानांदशमेपिंडमुत्सृजेत् । श्राद्धांतेपिंडदानांतेशुद्ध्यर्थं श्राद्धमाचरेत् ॥ सपिंडीकरणेव्युत्क्रममृतेतुब्रह्मपुराणे । मृतेपितरियस्याथविद्यतेचपितामहः । तेनदेयास्त्रयःपिंडाःप्रपितामहपूर्वकाः ॥ तेभ्यश्चपैतृकःपिंडोनियोक्तव्यश्चपूर्ववत् । मातर्यग्रेमृतायांतुविद्यतेचपितामही ॥ प्रपितामहिपूर्वंतुकार्यस्तत्राप्ययंविधिः ॥ व्युत्क्रमाच्चप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडनेतितुमातापितृभर्तृव्यतिरिक्तविषयं । अतएवस्कांदे व्युत्क्रमेणमृतानांनसपिंडीकृतिरिष्यते । यदिमातायदिपिताभर्तानैषविधिःस्मृतः ॥ एषविधिःसपिंडननिषेधरूपः । क्षत्रियादिरपिमहैकोद्दिष्टमेकादशाहन्येवकुर्यान्नतुसूतकांते । तदाहवृद्धवसिष्ठः एकादशेऽह्नियच्छ्राद्धंतत्सामान्यमुदाहृतं । चतुर्णामपिवर्णानांसूतकंतुपृथक्पृथक् ॥ लौगाक्षिरपि आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेऽहनि । कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिरशुद्धःपुनरेवसः ॥ रुद्रगणश्राद्धंतुक्षत्रियादिःसूतकांतेकुर्यात् एकादशेऽहनितथाविप्रानेकादशैवतु । क्षत्रियादिःसूतकांतेभोजयेदयुजोद्विजान् ॥ इतिमत्स्यपुराणात् । इदंरुद्रगणपरत्वेनव्याख्यातं । मदनपारिजातेगोभिलः । ब्राह्मणंभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेऽथवा । पुनश्चभोजयेद्विप्रंद्विरावृत्तिर्भवेदिति ॥ इदंचाद्यमासिकाद्याब्दिकयोःसिद्ध्यर्थं । अंगिराः यस्यसंवत्सरादर्वाक्सपिंडीकरणंकृतं । मासिकंचोदकुं

१ प्रपितामहवृद्धप्रपितामहतत्पितॄणांपिंडेषुपित्र्यंपिंडं संयोजयेदित्यर्थः ।

भंचदेयंतस्यापिवत्सरं ॥ पैठीनसिः सपिंडीकरणादर्वाकुर्याच्छ्राद्धानिषोडश । एकोद्दिष्टविधानेनकुर्यात्सर्वाणितानितु ॥
सपिंडीकरणादूर्ध्वंयदाकुर्यात्तदापुनः । प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्तथाकुर्यात्सतान्यपि ॥ शाठ्यायनिः सपिंडीकरणदर्वागपकृष्यकृ
तान्यपि । पुनरप्यपकृष्यंतेवृद्ध्युत्तरनिषेधनात् । वृद्धिश्राद्धानंतरंनिषेधादित्यर्थः ॥ ॥ अथरात्रौजननेमरणेरजोदर्शनादौ
चत्रयःपक्षाः । अर्धरात्रपर्यंतंपूर्वदिनगणनावा । त्रिभागायारात्रेर्भागद्वयंपूर्वदिनांतर्गतंवा । सूर्योदयावधिपूर्वदिनमेवेतिवा ।
तदाहकश्यपः उदितेतुयदासूर्येनारीणांदृश्यतेरजः । जननंवाविपत्तिर्वायस्याहस्तस्यशर्वरी ॥ अर्धरात्रावधिःकालःसूतकादौ
विधीयते । रात्रिंकुर्यात्त्रिभागांतुद्वौभागौपूर्वएवतु ॥ उत्तरांशःप्रभातेनयुज्यतेमृतसूतके । रात्रावेवसमुत्पन्नेमृतेरजसिसूतके ॥
पूर्वमेवदिनंग्राह्यंयावन्नाभ्युदितोरविरिति ॥ अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था ॥ ॥ अथरात्रौदाहादिनिर्णयोदेवजानीये । रात्रौवारा
त्रिशेषेवाम्रियंतेचेद्द्विजातयः । दाहंकृत्वायथान्यायंद्वौपिंडौनिर्वपेत्सुतः ॥ निगमः संध्यायांवातथारात्रौदाहःपाथेयकर्मच ।
नवश्राद्धंचनोकुर्यात्कृतंनिष्फलतांव्रजेत् ॥ रात्रिमृतस्यतुरात्रावेवदाहः । वपनंतुप्रातः । उक्तंचस्मृतिसंग्रहे रात्रौदग्ध्वातु
पिंडांतंकृत्वावपनवर्जितं । वपनंनेष्यतेरात्रौश्वस्तनीवपनक्रिया ॥ निगमवचस्तुदिनमृतस्यालस्यादिनारात्रिदाहनिषेधार्थं । तथा
शवंरात्र्युषितंचेत्त्रीन्कृत्वाकृच्छ्रान्दहेत्सुतः ॥ इतिस्मृतिरत्नावल्यां ॥ ॥ दशाहांतर्दर्शपाते भविष्यत्पुराणे प्रवृत्ताशौचतंत्रस्तुयदि
दर्शमपद्यते । समाप्यंचोदकंपिंडान्स्नानमात्रंसमाचरेत् ॥ मातापितृविषयेतुगौतमः अंतर्दशाहेदर्शश्चेत्तत्रसर्वंसमापयेत् ।

---

१ नायंपक्षआद्रियतेदाक्षिणात्यैः । २ अवशिष्टंसर्वंदशाहकृत्यं अंजलिदानावयवपिंडदानविषमश्राद्धादिकंदर्शएवसमापयेत् ।

पित्रोस्तुयावदाशौचंदद्यात्पिंडंतिलांजलीन् ॥ पित्रोरित्येकशेषः । यत्तुगालवः पित्रोराशौचमध्येऽपियदिदर्शःसमापतेत् । तावदेवोत्तरंतंत्रंपर्यवस्येत्र्यहात्परमिति तदनौरसपुत्रोयदाकरोतितद्विषयं आपदादिविषयंचेतिपारिजातेपराशरमाधवीयेनि र्णयामृतेच । त्र्यहानंतरंदर्शेमातापितृतंत्रस्यापिसमाप्तिर्नतुत्र्यहमध्येदर्शपाते । तद्विषयमेवगौतमवचनं । अन्येषांतुयदाक दाचिद्दशाहमध्येदर्शपातेतंत्रसमाप्तिरिति ॥ ॥ दाहकालेऽग्निनाशेदाहकाष्ठैरग्निंमथित्वातेनदहेत् । भूर्भुवःस्वःस्वाहेत्याज्याहु तिंहुत्वालौकिकेनाग्निनावा तद्देहंमहाजलेवाक्षिपेत् । दशाहंप्रेतपिंडंदत्त्वास्नात्वाभुक्त्वाअसपिंडस्यत्र्यहोपवासः । सपिंडस्यैकाहः । मत्याद्विगुणंद्वयोः । प्रेतकृत्यंकुर्वतांसंचयनादर्वाक्स्त्रीसंगेचांद्रं । ऊर्ध्वंकायत्रयं । अन्येषांप्रेताशौचिनांपूर्वंसंचयनात्रिरात्रं । पश्चादुपवासइत्यादिस्मृत्यंतरेभ्योज्ञेयं । अन्यदप्युक्तंकारिकायां । पत्नीमपिदहेदेवंभर्तुःपूर्वंमृतायदि । अनग्निकांदहेदेवंकापाले नहविर्भुजा ॥ अग्निवर्णंकपालंतुकृत्वातत्रविनिक्षिपेत् । करीषादिततोयस्तुजातःसतुकपालजः ॥ अनुपनीतस्याप्येवं । स्मृत्यं तरेतु गृहस्थोब्रह्मचारीचविधुरोविधवाःस्त्रियः । औपासनश्चोत्तपनस्तुषाग्निश्चकपालेजः[1] ॥ देवलः चांडालाग्निरमेध्याग्निः सूतिकाग्निश्चकर्हिचित् । पतिताग्निश्चिताग्निश्चनशिष्टग्रहणोचिताः ॥ ॥ आहिताग्नेर्देशांतरमरणेविशेषस्तत्रैव । यस्मिन्देशे स्थितोवह्निस्ततोऽन्यत्रमृतोयदि । चरुःपथिकृतःकार्यःपूर्णाहुतिरथापिवा ॥ अन्यदीयेनवत्सेनयागौःस्नुतपयोधरा । आशरीरा हृतेस्तस्याःपयसाहोमइष्यते ॥ अन्यस्याअपिहोतव्यंपयसातदसंभवे ॥ तथा कृष्णपक्षेप्रमीयेतयद्यग्निप्रातराहुतीः । शेषास्तुजु

१ कपालजेनाग्निनादहेदित्यर्थः ।

हुयाद्दर्शपर्यंताःपक्षहोमवत् ॥ तदानीमेवजुहुयात्सायंकालाहुतीरपि । सकृद्गृहीतमन्त्रेष्टंभिन्नतंत्रंचहोमयोः । दर्शंचापिप्रकुर्वीत
स्थालीपाकंतथैवतु॥होमदर्शौनकर्तव्यौपुनर्यदिसजीवति। म्रियेतौपवसथ्येह्निनैवेनंयाजयेत्तदा॥ म्रियेताधिश्रितेनित्यहोमद्रव्येह
विष्णुच। यथानिःशेषदग्धानितथातानिदहेत्तदा॥ बर्हिष्यासादितेष्वेवहविष्षुम्रियतेयदा। यासांपरिगृहीतानिदेवतानांहवींषितु॥
चतुर्थ्यंतानिनामानितावतीनांवदेदथ । स्वाहाकारेणयुगपत्सर्वाणिजुहुयादथ ॥ नेष्टंस्विष्टकृदाद्यत्रशेषंकार्यमितिस्थितिः ॥
पिंडप्रमाणंतु ॥ एकोद्दिष्टेमर्पिंडेतुकपित्थंतुविधीयते । नारिकेलप्रमाणंतुप्रत्यब्देमासिकेतथा ॥ तीर्थेदर्शेचसंप्राप्तेकुक्कुटांडप्रमा
णतः। महालयेगयाश्राद्धेकुर्यादामलकोपमं॥(पितॄणामासनस्थानांयदरत्नित्रयंपुरा। उच्छिष्टंतद्विजानीयान्नोच्छिष्टंद्विजसन्निधौ॥
उच्छिष्टस्योत्तरेभागेपिंडंदद्यात्षडंगुलं। एकाब्दस्यकपित्थस्यपरिमाणंविचक्षणः॥) अथाऽवयवनिष्पत्तिः॥ प्रथमेहनिपिंडेनमुखंमू
र्धाभजायते। चक्षुःश्रोत्रंनासिकेचद्वितीयेऽहनिजायते॥ भुजौवक्षस्तथाग्रीवातृतीयेऽहनिजायते। नाभिस्थानंगुदंलिंगंचतुर्थेऽहनि
जायते ॥ ऊरूतुपंचमेज्ञेयौषष्ठेमर्मसमुद्भवः । सप्तमेत्वक्शिरोस्थीनिसर्वलोमानिचाष्टमे ॥ नवमेवीर्यसंपत्तिर्दशमेक्षुत्पिपासके ॥
अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेववा ॥ स्नात्वासचैलंस्पृष्ट्वाग्निंघृतंप्राश्यविशुध्यति । घृताभावेतुगायत्र्यादशकृत्वःपिबेदपः ॥
ज्येष्ठेनवाकनिष्ठेनसपिंडीकरणेकृते । देशांतरगतानांचपुत्राणांतुकथंभवेत् ॥ श्रुत्वातुवपनंकार्यंदशाहांतंतिलोदकं । ततःसपिंडी

२ सायमाहुतीनांप्रातराहुतीनांतंत्रेण होमंकुर्यात् ।

करणंकुर्यादेकादशेहनि ॥ द्वादशाहेनकर्तव्यमितिशातातपोऽब्रवीत् ॥ स्मृत्यर्थसारे ब्रह्मचारिणामनपत्यानांचसपिंडनंनास्ति । अतस्तेषांसदैकोद्दिष्टमेव । व्युत्क्रममृतानांव्यवहितैःसापिंड्यंकार्यंनवा । केचित्सर्वत्रसपिंडनमाहुरिति । यतीनांप्रेतत्वंनास्ति । अतस्तेषांनैकोद्दिष्टंनसपिंडीकरणंकिंतुएकादशेऽहनिपार्वणंकार्यं । दंडग्रहणात्पूर्वंमृतेतुदाहादिसपिंडनांतंसर्वंविधिनाकार्यमेव ॥ इतिभट्टरामेश्वरसूनुनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेऔर्ध्वदैहिकपद्धतौउपयोगिनिर्णयः ॥ ॥ अथविधानानि । तत्रब्रह्मचारिमरणे विधानमालायांविशेषः येषांकुलेब्रह्मचारीनिधनंप्राप्नुयाद्यदि । तत्कुलंक्षयमाप्नोतिसोऽपिदुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ग्रहत्वंप्राप्नुयाद्वो धिद्रुमेऽनवरतंवसेत् । तस्यापितस्यवंशस्यगतिमिच्छन्महीयसीं ॥ विधानंचविधायाशुऔर्ध्वदैहिकमाचरेत् । मृतस्यम्रियमाण स्यषडब्दंव्रतमादिशेत् ॥ त्रिंशद्भ्योब्रह्मचारिभ्योदद्यात्कौपीनकान्नवान् । हस्तमात्राःकर्णमात्रादद्यात्कृष्णाजिनानिच ॥ पादुका छत्रमाल्यानिगोपीचंदनमेवच । मणिप्रवालमालाश्चब्रह्मसूत्राणिचार्पयेत् ॥ मंत्रैस्तल्लिंगकैश्चैवब्रह्मसायुज्यसिद्धये । अभावेव्रति नांपूज्यागृहस्थाःसाधवःशुभाः ॥ एवंकृतेविधानेचविघ्नस्तस्यनजायते ॥ ॥ ब्रह्मचारिमरणे अर्कविवाहः शौनकेनोक्तः । ब्रह्मचा रिमृतौशांतिंकथयामिसमासतः । तत्रावकीर्णदोषस्यप्रायश्चित्तंप्रशांतये ॥ द्वादशाब्दंषडब्दंवाप्यब्दंशक्त्याऽथवाचरेत् । ततो व्रतविसर्गाख्यंविधिंसम्यक्समाचरेत् ॥ स्नातकोब्रह्मचारीचनिधनंप्राप्नुयाद्यदि । संयोज्यचार्कविधिनासंयोज्यौतौपरस्परं ॥

---

१ ज्येष्ठेनसपिंडीकरणेकृतेऽपिदेशांतरस्थेनपुत्रेणमृतवार्तांश्रुत्वादशाहमाशौचंतिलोदकदानंचकृत्वाएकादशाहेसपिंडीकरणंकार्यमितिशातातप मते। २ ब्रह्मचर्यव्रतसमाप्तिलक्षणंसमावर्तनाख्यंसंस्कारम् ।

अथाग्निमुपसमाधायएवंगुणेत्याद्यमुकगोत्रस्यामुकनाम्नोमृतस्यब्रह्मचारिणोव्रतविसर्गंकरिष्येइतिसंकल्प्यतदंगंहिरण्येननांदीश्राद्धं करिष्यइतिसंकल्प्य । तत्कृत्वान्वाधानाद्याधारांतंकृत्वाज्यंजुहुयात् । व्याहृतयश्चतस्रः । अग्नयेव्रतपतयेस्वाहा । अग्नयेव्रता नुष्ठानफलसंपादनायस्वाहा । विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा ७ । ततःस्विष्टकृदादिसमाप्य । पश्चादर्कसमीपेअथवार्कशाखामानीयार्क विवाहः । अर्कंब्रह्मचारिणौहरिद्रयानुलिप्यपीतसूत्रेणावेष्ट्यवस्त्रयुग्मेनाच्छाद्याग्निमुपसमाधायएवंगुणेत्यादिअमुकगोत्रस्येत्यादि और्ध्वदेहिकाधिकारार्थमर्कविवाहंकरिष्येतदंगंहिरण्येननांदीश्राद्धंकरिष्ये । इत्याधारांतंकृत्वाऽऽज्यहोमः ॐअग्नयेस्वाहा ॐबृहस्पतयेस्वाहा ॐविवाहविधियोजकायस्वाहा ॐयस्मैत्वंकामकामायवयंसम्राड्यजामहे । (त्व)तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वं घृतंपिबस्वाहा । कामकामायेदं ४ चतस्रोव्याहृतयः ९ ततःस्विष्टकृदादि । अर्कशाखांब्रह्मचारिशवंचतुपाग्निनाविधिवद्द हेत् । शाखांप्रवाहयेदित्यन्ये । इतिब्रह्मचारिमरणविधिः ॥ ॥ अथकुष्ठिमरणेयमः । मृतस्यकुष्ठिनोदेहंनिखनेद्गोष्ठभूमिषु । वासरत्रितयंपश्चादुद्धृत्यान्यत्रतंदहेत् ॥ नगंगाप्लवनंकार्यंनक्षेपेविधिरुच्यते । षडब्दव्रतपूर्वेणविधिनांत्यंकर्तुंचरेत् ॥ ततोऽस्थि संचयंतस्यगंगायांप्रक्षिपेत्सुधीः । मासिमासिततःकुर्यान्मासिश्राद्धानिपार्वणात् ॥ संकल्पविधिनाकेचित्प्रवदंतिमनीषिणः । इत्येवंकुष्ठिनोह्यूर्ध्वंकथितंशास्त्रकोविदैः । स्मृतिवद्भिरनूचानैर्यमाद्यैःपूतविग्रहैः ॥ इतिकुष्ठिमरणविधिः ॥ अथपंचकमरण विधिः ॥ गरुडपुराणे आदौकृत्वाधनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंचकं । रेवत्यंतंसदादूष्यमशुभंसर्वदाभवेत् ॥ दाहस्तत्रनकर्तव्योविपादः

१ पार्वणविधानेन षोडशमासिकश्राद्धानिकुर्यात् २ । ऊर्ध्वं और्ध्वदेहिकं ।

सर्वजातिषु । नजलंदीयतेतेषुत्वशुभंसर्वदाभवेत् ॥ पंचकानंतरंकार्यंकर्तव्यंसर्वमन्यथा । पुत्राणांगोत्रिणांतस्यसंतापोह्युपजायते ॥ गृहेहानिर्भवेत्पृष्ठेऋक्षेप्वेषुमृतस्तुयः । तत्रविधिः (अथवाऋक्षमध्येऽपिदाहस्तुविधिपूर्वकः । क्रियतेमानुषाणांहिसद्यआहुतिकारणात् । प्रियैर्नियमतःकार्योमंत्रैस्तुविधिपूर्वकं ॥) शवस्यतुसमीपेतुक्षेप्तव्याःपुत्तलास्तदा । दर्भमयास्तुचत्वारऋक्षमंत्राभिमंत्रिताः ॥ ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैःसह । सूतकांतेनवापुत्रैःकार्यंशांतिकपौष्टिकं ॥ पंचकेषुमृतोयोऽसौनगतिंलभते नरः । तिलांश्चैवहिरण्यंचतदुद्देशेघृतंदहेत् ॥ विप्राणांदीयतेदानंसर्वविघ्नविनाशनं ॥ अथपंचकमृतदाहविधिः ब्रह्मपुराणे कुंभमीनस्थितेचंद्रेमरणंयस्यजायते । नतस्योर्ध्वगतिर्दृष्टासंततौनशुभंभवेत् ॥ नतस्यदाहःकर्तव्योविनाशःस्वेषुजंतुषु । पंचकानंतरंकार्यंकार्यंदाहादिकंखलु ॥ अथवातद्दिनेकार्योदाहस्तुविधिपूर्वकः । क्रियतेमानुषाणांतुसद्यःसंततिकारणात् ॥ विप्रस्यनियतःकार्योदाहस्तुविधिपूर्वकं । धनिष्ठापंचकेजीवोमृतोयदिकथंचन ॥ त्रिपुष्करेयाम्यभेचकुलजान्मारयेद्ध्रुवं । तत्रारिष्टविनाशार्थंविधानंसमुदीर्यते ॥ दाहदेशेशवंनीत्वास्नापयेच्चप्रयत्नतः । दर्भाणांप्रतिमाःकार्याःपंचोर्णासूत्रवेष्टिताः ॥ यवपिष्टेनानुलिप्तास्ताभिःसहशवंदहेत् । प्रेतवाहःप्रेतसखःप्रेतपःप्रेतभूमिपः । प्रेतहर्तापंचमस्तुनामान्येतान्यनुक्रमात् ॥ अथ प्रयोगः। एवंगुणेत्यादिअमुकगोत्रस्यामुकस्यधनिष्ठापंचकादिमरणसूचितवंशानिष्टविनाशार्थंपंचकमरणविधिंकरिष्यइतिसंकल्प्य। पंचदर्भप्रतिमाःकृत्वोर्णातंतुवेष्टनंयवपिष्टानुलेपनंचकृत्वातासुप्रेतवाहादीन्तत्तन्नाममंत्रैरावाह्यप्राणप्रतिष्ठांकृत्वागंधमाल्यैःप्रतिमा

---

१ प्रियैःपुत्रादिभिःनियमतःनियमेन । २. पूर्वमुक्तोगरुडपुराणस्थोविधिः अधुनाब्रह्मपुराणोक्तउच्यते इत्यर्थः ।

अलंकृत्यदाहसमयेप्रेतोपरिन्यसेत् । प्रथमांशिरसि । द्वितीयांनेत्रयोः । तृतीयांवामकुक्षौ । चतुर्थीनाभौ । पंचमींपादयोः ।
तदुपरिताभ्योनाममंत्रैर्घृताहुतीर्हुत्वोदकधारांचदत्त्वा । यमायसोमंयमोयमोनुष्टुप् । त्र्यंबकंवसिष्ठोमृत्युंजयस्त्रिष्टुप् इति
मंत्राभ्यांप्रतिमासुप्रत्येकमाज्याहुतीर्जुहुयात् । ततोविधिनाशवंदहेत् । ब्रह्मपुराणे सूतकांतेततःपुत्रःकुर्याच्छांतिकपौ
ष्टिकं । कांस्यपात्रस्थितंतैलंवीक्ष्यदद्याद्विजन्मने ॥ एकाशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवातदर्धकं । नवपद्भ्रिपलंवापिवित्तशाठ्यंनकार
येत् ॥ तैलेनाज्येनवापूर्णंदद्याद्दोषोपशांतये । ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रवरुणप्रीतयेततः ॥ मापमुद्गयवव्रीहिप्रियंग्वादिप्रयच्छति ।
स्वर्णदानंरुद्रजाप्यंलक्षहोमोद्विजार्चनं ॥ गोभूदानंपडेतानिकुर्याद्दोषोपशांतये ॥ अन्यत्रापि स्वगृह्योक्तविधानेनकृत्वाग्निस्था
पनंततः । अन्वाधानंनिर्वपणंदेवतानांतथाहुतीः ॥ यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच । वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच ॥
औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने । वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैक्रमात् ॥ विधिनाश्रपणंकृत्वाएकैकामाहुतिंहुनेत् ॥ अन्य
त्रापि धनिष्ठापंचकमृतेपंचरत्नानितन्मुखे । न्यस्याहुतित्रयंदद्यात्कर्तावहवपामिति ॥ ततोनिर्हरणंकुर्याद्देपसाग्नेर्विधिःस्मृतः ।
इतरंनिखनेदेवजलेवाप्रतिपादयेत् ॥ द्विपादर्क्षमृतेतद्वद्धिरण्यशकलंमुखे ॥ इतिपंचकमृतविधिः ॥ ॥ अथसर्पहतेनागव्रतं
कार्यं । तत्संवत्सरेश्रावणशुक्लपंचमीमारभ्यान्यांवाशुक्लपंचमीमारभ्यपंचम्यामुपवासः । यद्वा चतुर्थ्यामेकभक्तंपंचम्यांनक्तं ।
दारुमयंमृण्मयंवानागंपंचफणंकृत्वागंधैःकरवीरैःशतपत्रैःजातिपुष्पैर्धूपैर्दीपैरनंतंवासुकिंशंखंपद्मंकंबलंकर्कोटकंअश्वतरंधृतराष्ट्रं

१ यस्मिन्दिनेसर्पोहतस्तदारभ्यवर्षपर्यंतंप्रतिमासशुक्लपंचम्यामुपोष्य अनंतंवासुकिमितिक्रमेणएकैकस्यपूजनं ।

संवत्सरांतेचैवंसंपूज्य
शंखपालंकालियंतक्षकंकापिलंचप्रतिमासंनामभिःशुक्लपंचम्यांसंपूज्यब्राह्मणान्घृतपायसमोदकैर्भोजयेत् । संवत्सरांतेचैवंसंपूज्य
महद्ब्राह्मणभोजनंदत्त्वासौवर्णनागदानंचकुर्यात् । अथचोभयोःपक्षयोःपंचमीषुभूमौनागंपिष्टेनविलिख्यसितपुष्पैःसितेनगंधे
नतिलतंडुलैश्चाभ्यर्च्यगव्यंक्षीरंमोदकंचभूमौनिवेद्यउपस्थायैवंवदेत् । मुंचमुंचामुकमिति । तद्दिनेमधुरमश्नीयात् । एवमब्दंवि
धिनानागमभ्यर्च्यपूर्णेऽब्देयथाशक्तिसौवर्णनागंगांचदद्यात् । ततोनारायणबलिंचकृत्वाश्राद्धादिसर्वंकुर्यात् । तत्रमूलवचनानि
स्मृतिरत्नावल्यांज्ञेयानि ॥ अथपूर्वोक्तपापंड्यादीनांबुद्धिपूर्वकात्मघातिनांच नारायणबलिप्रयोगः । कस्यांचिच्छुक्लैकादश्यांनदी
मन्यद्वातीर्थंगत्वास्नानादिकृत्वाचम्यप्राणानायम्यदेशकालौनिर्दिश्यामुकशर्मणःआत्महत्यापापंड्यादिजनितपापोपशमनद्वाराऔ
र्ध्वदैहिकेसंप्रदानत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंनारायणबलिंकरिष्यइतिसंकल्प्य । कलशपंचकंव्रीहीणांयवानांवोपरिस्थापयित्वोदकेनापूर्या
पोहिष्ठेतिमंत्रत्रयेणाभिमंत्र्यसर्वौषधीतिलगंधादिप्रत्येकंप्रक्षिप्यवस्त्रेणवेष्टयित्वापुष्पाणिपंचरत्नानिचप्रक्षिप्यतदुपरिताम्रादिपात्रे
ब्रह्मविष्णुशिवयमप्रेतानांपंचमूर्तीःस्थापयेत् । आवाहनादयउपचाराःकार्याः । तत्रविष्णोःपुरुषसूक्तेनपूजा । ब्रह्मणोहिरण्य
गर्भःसमवर्ततताग्रइति । रुद्रस्यकद्रुद्रायेति । यमस्ययमायसोममिति । प्रेतस्यनामगोत्रेण । षोडशोपचारैःपंचदेवताःपूजयित्वास्व
गृह्योक्तमार्गेणस्थंडिलेऽग्निंप्रतिष्ठाप्यचरुहोमंकुर्यात् । अन्वाधानेआज्यभागांतमुक्त्वानारायणंषोडशकृत्वश्चरुणायक्ष्यइत्युक्त्वाग्निं
स्विष्टकृतमित्यादिप्राकृतमुक्त्वान्वाधानसमिधौहुत्वा । स्वगृह्योक्तमार्गेणनिर्वापादिविधिनाचरुंश्रपयित्वाआज्यभागांतंकृत्वापुरुष

१ प्रथिव्लशंभंधापृथिरुद्रस्संस्थताच ।

सूक्तेनषोडशाहुतीर्जुहुयात्। नारायणायेदंनममेतित्यागः। अन्यत्सर्वंप्राकृतंसमाप्याऽर्चितदेवसमीपेअमुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेताय
विष्णुरूपिणेऽयंपिंडइतिमधुघृताप्लुतांस्तिलमिश्रान्दशपिंडान्विष्णुरूपिणंप्रेतमनुस्मरन्प्रेतस्यनामगोत्रेचउच्चार्यदक्षिणाग्रेषुदर्भे
षुदक्षिणाभिमुखोऽपसव्येनदत्वा । यत्तेयममितिसूक्तेनपिंडाननुमंत्र्यकुशैःशंखोदकेनपुरुषसूक्तेनपिंडानभिषिच्यगंधाद्यैरभ्यर्च्य
पिंडप्रवाहणांतंकृत्वानद्यांक्षिपेत्।नपत्न्यैदद्यात्। ततःपुरुषसूक्तेनप्रेतस्यनामगोत्रेउक्त्वाऽमुकंनारायणरूपंतर्पयामीतिषोडशवारं
तर्पयेत्प्रत्यृचं। ततःपुरुषाहारपरीमितमन्नंविष्णवेब्रह्मणेशिवायसकिंकरायंयमायचवलीन्गृहीत्वा। ब्रह्माविष्णुर्महादेवोयमश्चै
वसकिंकरः। बलिंगृहीत्वाकुर्वंतुप्रेतस्यचशुभांगतिं॥ इतिप्रार्थ्यविष्ण्वादिभ्यइमंबलिंसमर्पयामीतिबलिंदद्यात्। स्मृत्यर्थसारेतुहो
मतर्पणनलयोनोक्ताः। ततःप्रतिदैवतंत्रिविधंत्रिविधंफलंचसमर्प्यशर्करामधुगुडसर्पींषिनिवेदयेत्। गीतादिनाजागरणंकुर्यात्।
ततोऽस्यामेवरात्र्यामयुग्मान्पंचसप्तनववाब्राह्मणानामंत्र्यउपोषितःश्वोभूतेमध्याह्नेविष्ण्वादीनभ्यर्च्यदेशादिस्मृत्वा नारायण
बलिविहितंश्राद्धपंचकमेकोद्दिष्टविधिनाकरिष्यइतिसंकल्प्य एकोद्दिष्टविधिनाब्राह्मणपादप्रक्षालनादिकृत्वायथाज्येष्ठमुदङ्मुखान्
पंचस्थानेषुआवाहनादितृप्तिप्रश्नांतंकृत्वापिंडपितृयज्ञवदुल्लेखनाद्यवनेजनांतंकृत्वाविष्णवेब्रह्मणेशिवाययमायसपरिवारायचतुरःपिंडान्द
त्वानामगोत्रविशिष्टंविष्णुरूपंप्रेतंस्मृत्वापंचमंपिंडंदद्यात्। ततोविप्रानाचांतान्दक्षिणाभिस्तोषयित्वातन्मध्येचैकंगुणवंतंब्राह्मणं
प्रेतस्थानेभोजितंमेतबुद्ध्यासंस्मरन्भूमिहिरण्यादिनातिशयेनसंतोष्याक्षय्यस्थानेतिलदर्भतुलसीयुतशंखोदकधारांदद्यात्। तत

१ विष्णुंब्रह्माणंशिवंसकिंकरंयमं च पूर्वोक्तविधिनासंपूज्य।

अविघ्नमस्तु । आयुष्यमस्तु । आरोग्यमस्तु । स्वस्तिशिवंकर्मास्तु । कर्मसमृद्धिरस्तु । धर्मसमृद्धिरस्तु । पुत्रसमृद्धिरस्तु । वेदसमृद्धिरस्तु । शास्त्रसमृद्धिरस्तु । धनधान्यसमृद्धिरस्तु । इष्टसंपदस्तु । इतिपंचदशवाक्यान्युक्त्वा स्वयंकर्मदेवतात्मको भगवान्प्रजापतिःप्रीयतामित्युक्त्वा प्रीयतांभगवान्कर्मदेवतात्मकःप्रजापतिरितितैर्वाचयित्वा, पुण्याहंवाचयिष्येहमित्युक्त्वा वाच्यतामितितैरुक्ते । ॐ उद्गातेवशकुनेसामगायसिब्रह्मपुत्रइवसवनेषुशंससि । वृषेववाजीशिशुमतीरपीत्यासर्वतोनःशकुने भद्रमावदविश्वतोनःशकुनेपुण्यमावद ॥ इतिऋचंसर्वैःसहपठित्वा ॐ पुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितिस्वयंमंद्रस्वरेणोक्त्वाब्राह्मणैरोंपुण्याहंइतितथोक्ते पुनरेवंमध्यमस्वरेणोक्त्वातथैवतैरुक्ते पुनरेवमुच्चस्वरेणोक्त्वातथैवतैरुक्ते । ॐ स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥ इत्यृचंसर्वैःसहपठित्वा स्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिपूर्ववदुक्त्वा ॐस्वस्तीतितथैवतैःप्रत्युक्तेअमुककर्मणेस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिकरिष्यमाणकर्मनामपूर्ववदुक्त्वा अमुककर्मणेस्वस्तीतितैःपूर्ववदुक्ते । ॐऋध्यामस्तोमंसनुयामवाजमानोमंत्रैःसरथेहोपयातं । यशोनपक्वंमधुगोष्वंतराभूतांशोअश्विनोःकाममप्राः ॥ इत्यृचंसर्वैःसहपठित्वा ऋद्धिंभवंतोब्रुवंत्वितिपूर्ववदुक्ते ॐ ऋध्यतामितितैस्तथैवप्रत्युक्तेसामात्यःप्राङ्मुखउपविशेत् । (इदंशौनकमते । गृह्यपरिशिष्टेतुस्वस्त्यमुककर्मणइत्युत्तरमत्युत्तरेनस्तः) । ततोविप्राःप्राङ्मुखाउपविश्यतद्वृद्धिकलशोदकंविशालेताम्रादिपात्रेनिनीययजमानंसामात्यंमंत्रैरभिषिंचेयुः । तेचमंत्राः । तत्सवितुर्विश्वामित्रःसविता गायत्री ॐ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियोयोनःप्रचोदयात् ॥ आपोहिष्ठेतितिनवर्चस्यांबरीपःसिंधुद्वीपआपोगायत्री । पंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठांत्ये

स्तैःपवित्रपाणिभिर्ब्राह्मणैःअमुकगोत्रायामुकशर्मणेप्रेतायविष्णुरूपायेदंतिलोदकमुपतिष्ठतामितिवाचयित्वासकुशतिलमुदकांज लिंदापयेत् । ततःस्नात्वागुडशर्करापायसादिस्वजनैःसहभुंजीतेति ॥ इतिनारायणबलिः ॥ ॥ अथसहगमनविधिः ॥ अथान्वारोहणंस्त्रीणामात्मनोभर्तुरेवच । सर्वपापक्षयकरंनरकोत्तारणायच ॥ अनेकस्वर्गफलदंमुक्तिदंतत्तथैवच । जन्मांतरेच सौभाग्यधनपुत्रादिवृद्धिदं॥ एवंगुणेत्यादि आत्मनोभर्तुश्चैतज्जन्मजन्मांतरपरंपरार्जितसर्वपापक्षयद्वाराश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेपु राणोक्तानेकफलप्राप्तयेचान्वारोहणंकरिष्ये । तदंगतयाविहितंहरिद्राकुंकुमांजनादिसौभाग्यद्रव्ययुतवंशपात्रवायनदानंकरिष्य इतिसंकल्प्यसोपस्कराणिशूर्पाणिदद्यात् । तत्रमंत्रः । लक्ष्मीनारायणोदेवोबलसत्त्वगुणाश्रयः । गाढंसत्त्वंचमेदेयाद्वायनैः परितोपितः ॥ सोपस्कराणिशूर्पाणिवायनैःसहितानिच । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यैसत्त्वकामाददाम्यहं ॥ अनेनसोपस्करशूर्पदानेन लक्ष्मीनारायणौप्रीयेतां ॥ अग्नेःसमीपमागत्यपंचरत्नानिपल्लवे । नीलांजनंतथाबद्धामुखेमुक्ताफलंन्यसेत् ॥ ततोऽग्निप्रार्थनांकृत्वा मंत्रेणानेननिश्चितं । स्वाहासंश्लेषनिर्विण्णशर्वगोत्रहुताशन ॥ सत्त्वमार्गप्रदानेननयमांपत्युरंतिकं॥इत्यग्निंप्रार्थ्याज्येनाग्नौजुहुयात् । अग्नयेतेजोऽधिपतयेस्वाहा । विष्णवेसत्त्वाधिपतयेस्वाहा । कालायधर्माधिपतयेस्वाहा । पृथिव्यैलोकाधिष्ठात्र्यैस्वाहा । अद्भ्योरसा धिष्ठात्रीभ्यःस्वाहा । वायवेबलाधिपतयेस्वाहा । आकाशायसर्वाधिपतयेस्वाहा । कालायधर्माधिष्ठात्रेस्वाहा । अद्भ्यःसर्वसाक्षि णीभ्यःस्वाहा । ब्रह्मणेवेदाधिपतयेस्वाहा । रुद्रायश्मशानाधिपतयेस्वाहा ॥ ११ ॥ एकादशाहुतीर्हुत्वाकुर्यादग्नेःप्रदक्षिणां ॥

---

१ सत्त्वमत्र धैर्यं । तद्धिअग्निप्रवेशेऽपेक्ष्यते अतस्तद्दानार्थंलक्ष्मीनारायणःप्रार्थ्यते ।

ततःशिलांसोपस्करांसंपूज्यतामारुह्यफलपुष्पांजलिंगृहीत्वाऽग्निंप्रार्थयेत्। त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिसाक्षिवत्। त्वमेवदेवजानी
षेनविदुर्योनिमानुषाः ॥ अनुगच्छामिभर्तारंवैधव्यभयपीडिता । सत्त्वमार्गप्रदानेननयमांभर्तुरंतिकं ॥ मंत्रमुच्चार्यशनकैः
प्रविशेच्चहुताशनं ॥ तांप्रेतस्योत्तरतःसुप्तांदेवरःशिष्योवानमस्कृत्यकरेधृत्वाउदीर्ष्वेतिद्वाभ्यांमंत्राभ्यांसत्त्वरहितामुत्थापयेत् ।
सत्याधिका सुहृदःसमाश्वास्यभर्तारंविष्णुरूपंस्मरंतीप्रविशेत्। हारीतः मृतेभर्तरियानारीधर्मशीलादृढव्रता। अनुगच्छतिभर्तारं
शृणुतस्यास्तुयत्फलं ॥ तिस्रःकोट्योऽर्द्धकोटीचयावंत्यंगरुहाणिवै । तावंत्यब्दसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ मातृकंपैतृकंचैवयत्र
कन्याप्रदीयते । कुलत्रयंपुनात्येषाभर्तारंयाऽनुगच्छति ॥ इत्यादिवाक्यपर्यालोचनयासंकल्पेतत्तत्फलमुल्लेख्यं । अन्वारोहणे
अवयवापिंडार्थःपाकस्तंत्रेण पिंडःपृथक्पृथक् इतिदुंढूपद्धतौ । अन्यत्रतु अन्वारोहेतुनारीणांपत्युश्चैकोदकक्रिया । पिंडदान
क्रियातद्वच्छ्राद्धंप्रत्याब्दिकंतथा ॥ अन्वारोहेकृतेपत्न्याःपृथक्पिंडांस्तिलांजलीन् । पृथक्शिलेनकुर्वीतदद्यादेकशिलेतथा[2] ॥
नवश्राद्धानिभिन्नानिसपिंडीकरणंपृथक्[3] । एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते । अन्वारोहणेएकचित्यारोहणेवास्त्रियाःपृथक्स
पिंडनंनास्तिभर्तुःकृतेस्त्रियाःकृतंभवतीतिस्मृत्यर्थसारे । भर्त्रांचैकेनेतिबहवः । भर्त्रादित्रयेणेत्यन्ये । अन्वारोहणंगर्भिणीनांबा
लापत्यानांरजस्वलानांसूतिकानांचनिषिद्धं । गर्भिणीनांतत्त्ज्ञातिवधसमानं । ब्राह्मण्याएकचित्यारोहणमेवनपृथक्चित्यारो
हणं । क्षत्रियादिस्त्रियाःपृथक्सहवाचितिः । असवर्णायाःपृथक्चितिरेवमदनपारिजातमते । अन्वारोहणेनवश्राद्धमात्रं

१ सत्त्वरहिताधैर्यरहिता भीतेतियावत्। २ एकस्यांशिलायां एकस्मिन्नश्मनीत्यर्थः। ३ सपिंडीकरणंपृथक्कार्यमितिमतांतरं। नैवकार्यमित्यन्ये।

पृथक् । तत्रापिपितृमातामहपार्वणद्वयवत्सहैवानुष्ठानं । आपस्तंबः चितिभ्रष्टातुयानारीमोहाद्विचलिताभवेत् । प्राजापत्ये नशुद्ध्येततस्माद्वैपापकर्मणः ॥ भर्तुरनुगमनेचितिभ्रष्टेत्यर्थः । पत्न्यांरजस्वलायां यदाभर्तामृतःसाचदेशकालवशात्तदैवानुगंतु मिच्छतिनपंचमादिदिनंप्रतीक्षतेतत्रविधिरुच्यते यदास्त्रियामुदक्यायांपतिःप्राणान्समुत्सृजेत् । द्रोणमेकंतंडुलानामवहन्या द्विशुद्धये ॥ मुसलाघातैस्तदसृक्स्रवतेयोनिमंडलात् । विरजस्कांमन्यमानास्वेचित्तेतदसृक्क्षयं ॥ दृष्ट्वाशौचंप्रकुर्वीतपंचमृ त्तिकयापृथक् । त्रिंशद्विंशतिर्दशपंचगवांदत्त्वात्र्यहःक्रमात् ॥ विप्राणांवचनाच्छुद्धासमारोहेद्धुताशनं । नारीणांसरजस्कानामि यंशुद्धिरुदाहृता ॥ ॥ अथरजस्वलामरणेविधिः । अंतरिक्षेमृतायेचवह्नावप्सुप्रमादतः । उदक्यासूतिकानारीचरेच्चांद्रायण त्रयं ॥ संग्रहे पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतांरजस्वलां । वस्त्रांतरावृतांकृत्वादाहयेद्विधिपूर्वकं ॥ वृद्धशातातपस्तु रजस्वलायाः प्रेतायाःसंस्कारादीनिनाचरेत् । ऊर्ध्वंत्रिरात्रात्स्नातायांशवधर्मेणदाहयेत् ॥ इतित्र्यहोत्तरंसंस्कारमाह । अत्रदेशकालानुसाराद्व्य वस्था । अद्येत्यादिअमुकगोत्रायाःअमुकस्यारजस्वलावस्थामरणनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थऔर्ध्वदेहिकयोग्यत्वार्थंचांद्रायणत्रय प्रायश्चित्तपूर्वकंशूर्पेणाष्टोत्तरशतस्नानानिकारयिष्ये । इतिसंकल्प्यब्राह्मणवचनेनचांद्रायणत्रयंकृत्वायवपिष्टेनप्रेतमनुलिप्यस्वयं स्नात्वाशूर्पोदकेनशतंवारंस्नापयेत् । प्रेतंप्रक्षाल्यभस्मगोमयमृत्तिकाकुशोदकपंचगव्यशुद्धोदकैःस्नापयेत् । पावमानीभिःस्वस्त्यय नीभिर्यदंतियच्चदूरकेइतितिसृभिरापोहिष्ठेतितिसृभिःकयानइतितिसृभिःसंस्नाप्यपूर्ववस्त्रंपरित्यज्यविधिनादहेत् । यद्वा रजस्व

१ पावमानीःस्वस्त्ययनीःसुदुघाहिघृतश्चुतःइत्यारभ्यपंचऋचःइत्यर्थः ।

ळांसूतिकांचमत्प्रक्षाल्यस्नापयित्वाकाष्ठवद्दग्ध्वाऽस्थीनिविधिनादहेत् ॥ ॥ अथसूतिकामरणे ॥ सूतिकामरणेप्राप्तेसर्वौषध्य
नुलेपनं । अपूतकीतुसंस्पृष्टःशूर्पाणांतुशतंक्षिपेत् ॥ पूर्ववत्संकल्प्यब्राह्मणवचनाच्चांद्रायणत्रयंकृत्वापूर्ववच्छतशूर्पस्नानानिकारयि
त्वाकुंभेजलमादायपंचगव्यंतत्रक्षिप्त्वाआपोहिष्ठीयवामदेव्यवारुणादिपुण्यर्ग्भिरभिमंत्र्यपूर्वोक्तमंत्रैःसंस्नाप्यविधिनादहेत् ॥ अथ
सूतिकामरणेदिनभेदेनविशेषप्रायश्चित्तं । सूतिकातुयदासाध्वीविस्नातामरणंगता । त्रिवर्षपूर्णपर्यंतंशुद्ध्येत्कृच्छ्रेणसर्वदा ॥ एत
प्रथमत्र्यहविषयं । सूतिकातुयदानारीरजसातुपरिप्लुता । म्रियतेचेत्तुयानारीद्विवर्षंकृच्छ्रमाचरेत् ॥ एतद्द्वितीयत्र्यहविषयं । सूति
कातुयदासाध्वीविस्नातामरणंगता । अब्दकृच्छ्रेणशुद्ध्येतव्यासस्यवचनंयथा ॥ एतत्तृतीयत्र्यहविषयं । तथा सूतिकातुयदासाध्वी
विस्नातामरणंगता ॥ त्रिषण्नवदिनादर्वाक्एकाब्देनविशुद्ध्यति ॥ दशाहादुत्तरेतु । सूतिकातुयदानारीप्राणांश्चैवपरित्यजेत् । मास
मेकावधियावत्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ तथा सूतिकायांमृतायांतुकथंकुर्वंतियाज्ञिकाः । कुंभेसलिलमादायपंचगव्यंक्षिपेत्ततः ॥
पूर्वर्ग्भिरभिमंत्र्याऽपोवाचाशुद्धिंलभेत्ततः । तेनैवस्नापयित्वातुदाहंकुर्याद्यथाविधि ॥ आब्लिंगपावमानीभिर्वामदेव्याभिरेवच ।
अन्यैश्चवारुणैर्मंत्रैःसंस्नाप्यविधिनादहेत् ॥ ॥ अथगर्भिणीमरणेविधिः ॥ यदागर्भवतीनारीसशल्यासंस्थिताभवेत् । कुक्षिंभि
त्त्वाततःशल्यंनिर्हरेद्यदिजीवति ॥ प्रमीतंनिक्षिपेत्तंतुप्रायश्चित्तंततःपरं । सात्रयस्त्रिंशताकृच्छ्रैःशुद्ध्यतेशल्यदोषतः ॥ सगर्भदहने

१ अथसंग्रहे । सूतिकायाःप्रथमदिनत्रयेमरणेत्र्यब्दप्रायश्चित्तं । द्वितीयत्र्यहमरणेऽब्दद्वयं । तृतीयत्र्यहमरणेएकाब्दं । २ और्ध्वदेहि
काभिकारिभाऽऽचरितैः ।

तस्यावर्णजंवधपातकं । प्रायश्चित्तंचरित्वातुशुद्ध्यंतेपापकारिणः ॥ भ्रूणहत्यापतिश्चैवशुद्धिःस्वायंभुवोऽब्रवीत् । अंतर्गर्भमृतस्त्रीणांपृथग्गर्भेणनिष्कृतिः ॥ दग्ध्वातुगर्भसंयुक्तांत्रिरब्दंकृच्छ्रमाचरेत् ॥ इत्यादिग्रंथांतरतोऽवगंतव्यं । भट्टरामेश्वरसुतोभट्टनारायणःसुधीः । व्यधत्तरुचिरांकाश्यामौर्ध्वदेहिकपद्धतिं ॥ आश्वलायनमार्गेणसंतिपद्धतयःशतं । ताभ्यस्त्वस्याविशेषोयःपंडितैः सोऽवधार्यतां ॥ इतिश्रीमद्रामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टविरचिताऽन्त्येष्टिपद्धतिःसमाप्ता ॥ ॥

॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचिताऽन्त्येष्टिपद्धतिः ॥

इदं पुस्तकं पणशीकरोपाह्वेन लक्ष्मणतनुजनुषा वासुदेवशर्मणा संस्कृतं, तच्च मुम्बय्यां पांडुरंग जावजी इत्यनेन स्वीये निर्णयसागराख्यमुद्रणयंत्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ॥

शकाब्दाः १८५९, सन १९३७.

द्वितीयावृत्तिः ।

Publisher -Pandurang Jawaji,
Printer :-Ramchandra Yesu Shedge, } Nirnaya sagar Press, 26-28, Kolbhat Street, Bombay

॥ इति प्रयोगरत्नं=नारायणभट्टी

उत्तरनारायणभट्टी=अन्त्येष्टिश्च ॥

द्वेअनुष्टुभौ । अभि० । ॐआपोहिष्ठामयोभुव० ॥ ९ ॥ आनोभद्राइतिदशर्चस्यराहूगणोगोतमोविश्वेदेवाः पंचाद्याःससमीच जगत्यःषष्ठीविराट्स्थानाशिष्टास्त्रिष्टुभः । ॐआनोभद्राःक्रतवोयंतुविश्वतोदब्धासोअपरीतासउद्भिदः । देवानोयथासदमिद्वृधे असन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्तताम् । देवानांसख्यमुपसेदिमावयंदेवान आयुःप्रतिरंतुजीवसे ॥ तान्पूर्वयानिविदाहूमहेवयंभगंमित्रमदितिंदक्षमस्रिधं । अर्यमणंवरुणंसोममश्विनासरस्वतीनःसुभगाम यस्करत् ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेषजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवं ॥ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ स्वस्तिनइंद्रोवृद्ध श्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥ पृषदश्वामरुतःपृश्निमातरःशुभंयावा नोविदथेषुजग्मयः । अग्निजिह्वामनवःसूरचक्षसोविश्वेनोदेवाऽअवसागमन्निह ॥ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्य जत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शतमिन्नुशरदोऽअंतिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम् । पुत्रासोयत्र पितरोभवंतिमानोमध्यारीरिषतायुर्गंतोः ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाऽअदितिःपंचजनाऽ अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥१०॥ अपनःशोशुचदघमित्यष्टर्चस्यकुत्सोग्निर्गायत्री । ॐ अपनःशोशुचदघमग्नेशुशुग्ध्यारयिम् । अपनःशोशुचदघम् ॥ सुक्षेत्रियासुगातुयावसूयाचयजामहे । अपनःशोशुचदघम् ॥ प्रयद्भंदिष्ठएषांप्रास्माकासश्चसूरयः । अपन:०॥ प्रयत्तेऽअग्नेसूरयोजायेमहिप्रतेवयम् । अपन:० ॥ प्रयदग्नेःसहस्वतोविश्वतोयंतिभानवः । अपन:० ॥ त्वंहिविश्वतोमुखविश्वतः

परिभूरसि । अपनः० ॥ द्विषोनोविश्वतोमुखातिनावेवपारय । अपनः० ॥ सनःसिंधुमिवनावयातिपर्षास्वस्तये । अपनः० ॥८॥
एतोन्विंद्रमितितृचस्यांगिरसस्तिरश्चीइंद्रोनुष्टुप् । ॐ एतोन्विंद्रंस्तवामशुद्धंशुद्धेनसाम्ना । शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसंशुद्धआशीर्वान्म
मत्तु ॥ इंद्रशुद्धोनआगहिशुद्धःशुद्धाभिरूतिभिः । शुद्धोरयिंनिधारयशुद्धोममद्धिसोम्यः ॥ इंद्रशुद्धोहिनोरयिंशुद्धोरत्नानि
दाशुषे । शुद्धोवृत्राणिजिघ्नसेशुद्धोवाजंसिषाससि ॥ स्वादिष्ठयेतिदशर्चस्यमधुच्छंदाःपवमानःसोमोगायत्री । ॐ स्वादिष्ठया
मदिष्ठयापवस्वसोमधारया । इंद्रायपातवेसुतः ॥ रक्षोहाविश्वचर्षणिरभियोनिमयोहतं । द्रुणासधस्थमासदत् ॥ वरिवोधातमो
भवमंहिष्ठोवृत्रहंतमः । पर्षिराधोमघोनां ॥ अभ्यर्षमहानांदेवानांवीतिमंधसा । अभिवाजमुतश्रवः ॥ त्वामच्छाचरामसितदि
दर्थंदिवेदिवे । इंदोत्वेनआशसः ॥ १ ॥ पुनातितेपरिस्रुतंसोमंसूर्यस्यदुहिता । वारेणशश्वतातना ॥ तमीमण्वीःसमर्यआगृभ्णं
तियोषणोदश । स्वसारःपार्येदिवि ॥ तमींहिन्वंत्यग्रुवोधमंतिबाकुरंदृतिं । त्रिधातुवारणंमधु ॥ अभीइममघ्न्याउतश्रीणंतिधेनवः
शिशुं । सोममिंद्रायपातवे ॥ अस्येदिंद्रोमदेष्वाविश्वावृत्राणिजिघ्नते । शूरोमघाचमंहते ॥ २ ॥ तरत्समंदीतिचतसृणामवत्सारःपव
मानःसोमोगायत्री । ॐ तरत्समंदीधावतिधारासुतस्यांधसः । तरत्समंदीधावति ॥ उस्रावेदवसूनांमर्तस्यदेव्यवसः । तरत्स० ॥
ध्वस्रयोःपुरुषंत्योरासहस्राणिदद्महे । तरत्स० ॥ आययोस्त्रिंशतंतनासहस्राणिचदद्महे । तरत्स० ॥ ४ ॥ शुचीवोहव्येतिमं
त्रस्यवसिष्ठोमरुतस्त्रिष्टुप् । ॐ शुचीवोहव्यामरुतःशुचीनांशुचिंहिनोम्यध्वरंशुचिभ्यः । ऋतेनसत्यमृतसापआयन्छुचिजन्मानः
शुचयःपावकाः ॥ यदंतियच्चेतिद्वादशर्चस्यआद्यायावसिष्ठऋषिः शिष्टानामेकादशानांपवित्रवसिष्ठावृषी . पवमानःसोमोगायत्री

यत्तेपवित्रमर्चिषीतिद्वेअग्निदेवत्ये उभाभ्यांदेवसवितरितिसवितृदेवत्या त्रिभिष्ट्वमित्यग्निसवितृदेवत्या पुनंतुमामितिवैश्वदेवी
प्रप्यायस्वेतिपुरउष्णिक् पुनंतुमामिति यःपावमानीरिति पावमानीर्योअध्येतीतिचानुष्टुभः । ॐ यदंतियच्चदूरकेभयंविंदतिमा
मिह । पवमानवितज्जहि ॥ पवमानःसोअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः । यःपोतासपुनातुनः ॥ यत्तेपवित्रमर्चिष्यग्नेविततमंतरा ।
ब्रह्मतेनपुनीहिनः ॥ यत्तेपवित्रमर्चिवदग्नेतेनपुनीहिनः । ब्रह्मसवैःपुनीहिनः ॥ उभाभ्यांदेवसवितःपवित्रेणसवेनच । मांपु
नीहिविश्वतः ॥ १ ॥ त्रिभिष्ट्वंदेवसवितर्वर्षिष्ठैःसोमधामभिः । अग्नेदक्षैःपुनीहिनः ॥ पुनंतुमांदेवजनाःपुनंतुवसवोधिया ।
विश्वेदेवाःपुनीतमाजातवेदःपुनीहिमा ॥ प्रप्यायस्वप्रस्यंदस्वसोमविश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्यउत्तमंहविः ॥ उपप्रियंपनिप्नतं
युवानमाहुतीवृधम् । अगन्मबिभ्रतोनमः ॥ अलाय्यस्यपरशुर्ननाशतमापवस्वदेवसोम । आखुंचिदेवदेवसोम ॥ यःपावमानीर
ध्येत्यृषिभिःसंभृतंरसम् । सर्वंसपूतमश्नातिस्वदितंमातरिश्वना ॥ पावमानीर्योऽअध्येत्यृषिभिःसंभृतंरसं । तस्मैसरस्वतीदुहे
क्षीरंसर्पिर्मधूदकम् ॥ २ ॥ अग्निःशुचिव्रततमइत्यस्यत्रिरूपोग्निर्गायत्री । ॐ अग्निःशुचिव्रततमःशुचिर्विप्रःशुचिःकविः ।
शुचीरोचतआहुतः ॥ १ ॥ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविश
मानाः । इंद्रोयावज्रीवृषभोरराद‍ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ याआपोदिव्याउतवास्रवंतिखनित्रिमाउतवायाःस्वयंजाः । समु
द्रार्थायाःशुचयःपावकास्ताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यन्जनानाम् । मधुश्चुतःशुचयो
याःपावकास्ता० ॥ यासुराजावरुणोयासुसोमोविश्वेदेवायासूर्जंमदंति । वैश्वानरोयास्वग्निःप्रविष्टस्ता० ॥ ४ ॥ त्रायंतामितितृच

स्यसप्तर्पयोविश्वेदेवाअनुष्टुप् । ॐ त्रायंतामिहदेवास्त्रायंतामरुतांगणः । त्रायंतांविश्वाभूतानियथायमरपाअसत् ॥ आपइद्वाउभेषजीरापोअमीवचातनीः । आपःसर्वस्यभेषजीस्तास्तेकृण्वंतुभेषजम् ॥ हस्ताभ्यांदशशाखाभ्यांजिह्वावाचःपुरोगवी । अनामयित्नुभ्यांत्वाताभ्यांत्वोपस्पृशामसि ॥ ३ ॥ इमाआपःशिवतमाइत्यनेनतृचेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः । इमाआपइतितिसृणामैतरेयआपोनुष्टुब्जगत्यनुष्टुभः । ॐ इमाआपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजीः । इमाराष्ट्रस्यवर्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृताः ॥ याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंराजानंवरुणंयमंमनुम् । ताभिरद्भिरभिषिंचामित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महांतंत्वामहीनांसम्राजंचर्षणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनत् ॥ देवस्यत्वेत्यस्यसविताश्विनौपूषाचयजुः । देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि । बलायश्रियैयशसेन्नाद्याय ॐभूर्भुवःस्वःअमृताभिषेकोस्तुशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वित्येतैर्मंत्रैःकुशाग्रैःसपल्लवैरभिषिंचेयुः । ततःसुवासिनीभिर्नीराजनंकार्यंयथाचारम् । ततोब्राह्मणानांवैदिकमंत्राशिषोग्राह्याः । कर्मांतेपिपुनरेवंकार्यं । इतिजयंतादिसंमतःप्रयोगपारिजातप्रोक्तःपुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ ॥ अथहेमाद्रौदानकांडेबह्वृचगृह्यपरिशिष्टोक्तत्वेनोक्तः सकलसाधारणशिष्टाचारप्राप्तश्चपुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ कृतमंगलस्नानःस्वलंकृतःकृताचमनःप्राङ्मुखोयजमानोवस्त्राच्छादितेपीठेउपविश्यपत्नींस्वदक्षिणतःप्राङ्मुखीमुपवेश्यसंस्कार्यंचतथैवोपवेश्य आचम्यप्राणानायम्य सुमुखश्चैकदंतश्चेत्यादि शुक्लांबरधरंदेवं० अभीप्सितार्थ० सर्वमंगलमांगल्ये० सर्वदासर्वकार्येषु० तदेवलग्नं० यत्रयोगेश्वरःकृष्णो० सर्वेष्वारब्धकार्येष्वितिश्लोकान्पठित्वा । ॐ लक्ष्मी

नारायणाभ्यांनमः । उमामहेश्वराभ्यांनमः । शचीपुरंदराभ्यांनमः । मातापितृभ्यांनमः । इष्टदेवताभ्योनमः । कुलदे
वताभ्योनमः । सर्वेभ्योदेवेभ्योनमः । सर्वेभ्योब्राह्मणेभ्योनमः । देशकालौसंकीर्त्यामुकफलसिद्ध्यर्थंश्वोऽद्यवाऽमुककर्मक
रिष्ये । तदंगतयादौपुण्याहवाचनादिकरिष्यइतिसंकल्पयेत् ।[१] यंदातुप्रयोगाद्बहिर्भूतंपुण्याहवाचनाद्यंगंतदामुकफलसिद्ध्यर्थं
ममुककर्मकर्तुमंगभूतमादौपुण्याहवाचनादिकरिष्यइतिप्रत्येकंसंकल्पः । प्रधानसंकल्पस्तुसर्वंकृत्वातद्दिनएवश्वोवाकार्यः । ततो
यजमानः षोडशोपचारैर्गणपतिमभ्यर्च्यप्रार्थयेच्च । ततःकर्तास्वपुरतः ॐमहीद्यौःपृथिवीचनइमंयज्ञंमिमिक्षतां । पिपृतांनो

१ आदौप्रधानसंकल्पस्ततःपुण्याहवाचनम् । मातृपूजांततःकृत्वावृद्धिश्राद्धंततःस्मृतमितिसंस्कारगणपतिवचनादादौप्रधानसंकल्पंकृत्वागणप-
तिपूजनादिसंकल्पंकुर्यादिति । तथाचअमुककर्मकरिष्ये । तदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकरिष्ये । तत्रादौनिर्विघ्नतासि-
द्ध्यर्थं गणपतिपूजनंकरिष्ये । गणानांत्वाशौनकोगृत्समदोगणपतिर्जगतीगणपत्यावाहनेवि० । ॐगणानांत्वा० । ऋद्धिबुद्धिसहितंसांगंसपरिवारं
गणपतिमावाहयामीत्यावाह्यमहागणपतयेनमइत्याद्यासनादिषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् । नार्चितोहिगणाध्यक्षोयज्ञादौतुसुरोत्तम । तस्माद्वि-
घ्नंसमुत्पन्नंमत्कोधजमिदंतवेतिपद्मपुराणलिंगात् नऋतेत्वत्क्रियतेइत्यादिमंत्रलिंगाच्चनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थमादौगणपतिःपूज्यइतिचिंतामणौ । २ अवि-
दितार्षेयच्छंदोदैवतविदित्यादिपरिभाषातोयत्रक्वापिमंत्रप्रयोगेकेवलमंत्रपाठानर्थक्याहष्याद्युपन्यासआवश्यकएवेत्यत्रनिर्दिश्यते । यथा—मही-
द्यौःकाण्वोमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । ओषधयइत्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । आकलशेष्वित्यस्यकाश्यपोदेवलःपवमानःसोमोगायत्री । इमं-
मेगंगइत्यस्यसिंधुक्षित्प्रैयमेधोनद्योजगती । गंधद्वारामित्यस्यानंदकर्दमचिक्लीतेंदिरासुताःश्रीरनुष्टुप् । याओषधीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् ।

भरींमभिः ॥ इतिमंत्रावृत्त्यादक्षिणोत्तरतोभूमिंस्पृष्ट्वा । ॐओषधयःसंवदंतेसोमेनसहराज्ञा । यस्मैकृणोतिब्राह्मणस्तंराजन्पारयाम
सि ॥ इतितथैवतंडुलपुंजौकृत्वा । ॐआकलशेषुधावतिपवित्रेपरिषिच्यते । उक्थैर्यज्ञेषुवर्धते ॥ इतिपुंजोपरिद्वौसलक्षणौधातुम
यौमृन्मयौवाकलशौनिधाय । ॐइमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या । असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्या
सुषोमया ॥ इतितीर्थजलेनप्रत्येकंपूरयित्वा । ॐगंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ इति

अश्वत्थेवइत्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । स्योनापृथिविकाण्वोमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । याःफलिनीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । सहिरत्ना-
नीत्यस्यश्यावाश्वःसवितागायत्री । हिरण्यरूपइत्यस्यशौनकोपांनपात्रिष्टुप् । युवासुवासाइत्यस्यविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् । पूर्णादर्वीत्यस्यविश्वेदेवाः
शतक्रतुरनुष्टुप् । भद्रंकर्णइत्यस्यगौतमोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । द्रविणोदाइत्यस्यकुत्सोद्रविणोदाअग्निस्त्रिष्टुप् । सवितापश्चातादित्यस्यकुशोधानाकोविश्वेदे-
वास्त्रिष्टुप् । नवोनवइत्यस्यसूर्यासावित्रीचंद्रमास्त्रिष्टुप् । उशादिवीत्यस्यांगिरसोदिव्यःप्राजापत्योदक्षिणावातद्दातारोवात्रिष्टुप् । उद्गातेवेत्यस्यगृ-
त्समदःशकुंतःशकरी । स्वस्तयेवायुमित्यस्यस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । ऋध्यामस्तोममित्यस्यकाश्यपोभूतांशोश्विनौत्रिष्टुप् । श्रियेजातइत्यस्यक-
ण्वःपवमानःसोमस्त्रिष्टुप् । भूमिप्रार्थनादौवि० । कर्मबाहुल्यादनवकाशाद्वासर्वेषांपठनाशक्तौयस्यवाक्यंसऋषिर्यातेनोच्यतेसादेवतायदक्षरपरि-
माणंतच्छंदइतिपारिभाषिकमृष्याद्युपयुंजीतनकेवलमंत्रोहःकार्यः । यद्यपिस्वस्तिवाचनेविनैवर्ष्यादिमूहपाठस्यप्रचारोदृश्यतेतत्रापिनवैयर्थ्यंकिं-
तुकेवलंफलाल्पत्वंवेतिज्ञेयम् । १ यद्यप्यत्रधान्यराशिरपेक्षितस्तथापि—सस्यंक्षेत्रगतंप्राहुःसतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तंस्विन्नमन्न-
मुदाहृतमितिवसिष्ठः । यद्वा धान्यमसिधिनुहिदेवानितितंडुलेष्वपि धान्यशब्दप्रयोगइतिचिंतामणिः । तेनतंडुलग्रहणमप्यनवद्यम् ।

गंधंकलशयोःप्रक्षिप्य । चंदनादिनातावनुलिप्यपुष्पमालाभूषितौकृत्वा । (ॐ याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा । मनै नुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच ॥ इतिसर्वौषधीःक्षिप्त्वा । ॐ कांडात्कांडात्प्ररोहंतीपरुषःपरुषस्परि । एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ इतिदूर्वाः । ॐ अश्वत्थेवोनिषदनंपर्णेवोवसतिष्कृता । गोभाजइत्किलासथयत्सनवथपूरुषं ॥ इतिपंचपल्लवान् । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः ॥ इतिसप्तमृदः । ॐ याःफलिनीर्याअफलाअपुष्पायाश्चपुष्पिणीः । बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुंचंत्वंहसः ॥ इतिफलं । ॐ सहिरत्नानिदाशुषेसुवातिसविताभगः । तंभागंचित्रमीमहे ॥ इतिकनककुलिशनीलपद्मरागमौक्तिकेतिपंचरत्नानि । ॐ हिरण्यरूपःसहिरण्यसंदृगपांनपात्सेदुहिरण्यवर्णः । हिरण्ययात्परियोनेर्निषद्याहिरण्यदाददत्यन्नमस्मै ॥ इतिहिरण्यं । ॐ युवासुवासाःपरिवीतआगात्सउश्रेयान्भवतिजायमानः । तंधीरासःकवयउन्नयंतिस्वाध्यो १ मनसादेवयंतः ॥ इतिवस्त्रेणसूत्रेणचाकलशौवेष्टयित्वा) । ॐ पूर्णादर्विपरापतसुपूर्णापुनरापत । वस्नेववविक्रीणावहाइषमूर्जंशतक्रतो ॥ इतिसतंडुलाभ्यांसफलाभ्यांपूर्णपात्राभ्यांकलशयोराननेपिदध्यात् ॥ सर्वत्रप्रतिकलशंमंत्रावृत्तिरुत्तरसंस्थताच ॥ ततस्तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् । कलशेवरुणावाहनेविनियोगः ॥ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमान

---

१ अयंधनुश्चिह्नांतर्वर्तीभागःकाशीस्थपुस्तकात्संगृहीतः । क्वचिदत्रदूर्वापल्लवाद्याःप्रक्षेपणेनोक्तास्तदाशयस्तु शांतिकेतेषामावश्यकता अन्यत्र मांगलिकेऐच्छिकमिति । २ कलशस्थापनं—पुण्याहवाचनेचैवयःकुर्यात्कलशार्चनम् । दक्षिणस्थःस्थिरश्चैवउत्तरस्थश्चरस्तथा । नचालयेद्दक्षिणस्थमुत्तरस्थंतुचालयेत् । अन्यथाधर्महानिःस्यादेषधर्मःसनातनइति । याम्यांदिशिस्थिरेकुंभेचरकुंभःस्थिरोभवेत् । कुंभद्वयंशुभेतंत्रेह्यशुभेचैक

स्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः। अहेळमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीः ॥ इतिउत्तरकलशेवरुणमावाहयेत् चंदनादिना पूजयेच्च ॥ ततउत्तरकलशेदेवताआवाहयेदेवम् ॥ कलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रःसमाश्रितः। मूलेतत्रस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाः स्मृताः ॥ कुक्षौतुसागराःसर्वेसप्तद्वीपावसुंधरा । ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोह्यथर्वणः । अंगैश्चसहिताःसर्वेकलशांबुसमाश्रिताः ॥ अत्रगायत्रीसावित्रीशांतिःपुष्टिकरीतथा । आयांतुममशांत्यर्थंदुरितक्षयकारिकाः ॥ सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः । आयांतु० ॥ ततस्तरकलशेअक्षतान्क्षिपेत् ॥ मातृदेवोभव ॥ पितृदेवोभव ॥ आचार्यदेवोभव ॥ अतिथिदेवोभव इति ॥ ततःअवनिकृतजानुमंडलःकमलमुकुलसदृशमंजलिंशिरस्याधायदक्षिणेनपाणिना सुवर्णपूर्णकलशंधारयित्वा आशिषः प्रार्थयते ॥ प्रार्थनामाह ॥ एताःसत्याआशिषःसंतु ॥ दीर्घानागानद्योगिरयस्त्रीणिविष्णुपदानिचतेनायुःप्रमाणेनपुण्याहंदीर्घमायुरस्तु ॥ [विप्रयोर्हस्ते] शिवाआपःसंतु ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ गंधाःपांतु सौमंगल्यंचास्तु ॥ अक्षताः पांतु आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणिपांतु सौश्रियमस्तु ॥ तांबूलानिपांतु ऐश्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाःपातु बहुदेयंचास्तु ॥ दीर्घमायुः

उच्यतेइतिस्मृतिवाक्यादेतच्छुभेकर्मणिकुंभद्वयंज्ञेयम्। यद्यपिविभ्रत्कुंभमपांपूर्णमितिगृह्यपरिशिष्टजयंतशौनकादिभिः तथा सूत्रेणवेष्टितंकुंभमित्याश्वलायनस्मृतावप्यविशेषेणैककलशनिर्देशादेकवचनेनकलशद्वयाप्रतीतिस्तथाप्यत्रकुंभपदंकलशद्वयोपलक्षणंसर्वसामंजस्यादितिसंस्कारकल्पद्रुमे । उत्तरकलशेदेवतावाहनेपिदक्षिणकलशोद्वित्वसंपादनार्थः विवाहहोमेसत्यामपिदृपदिउपलवत् । यदुक्तमशुभेचैकउच्यतइतितदशुभपरं । तेन निधनशांत्यंगस्वस्तिवाचनादावेकएवकलशइतियाज्ञिकाः ।

अथेदमत्रप्रास्ताविकम् ।

श्रीमद्भगवतामहापुरुषेणातर्क्यैंद्रजालिकेनसर्गादावखिलंस्थावरजंगमात्मकंजगद्धर्माधर्मौचसृष्ट्वाऽखिलसंव्यवहारायाऽपरिच्छेद्यशब्दराशिगततत्तच्छब्दानांतेनतेनार्थेनयथावत्संबंधंपरिकल्प्य सर्वाभ्यर्हितधर्माधर्मप्रतिपादकपदैस्स्वतःप्रमाणभूतान्वेदान्कल्पयित्वा हिरण्यगर्भादिभ्यःप्रत्यपीपदत् तेचेतरेभ्यइत्येवमुत्तरोत्तरमाविरासीच्छब्दार्थप्रतिपत्तिः। एवंस्वयंभ्वादिपरंपरासादितवेदभागामंत्रद्रष्टारः श्रीशस्सृष्टजनसंघनिर्वाहार्थंविशेषतश्चदुःषमानुभावेनापचीयमानशेमुष्यायुर्बलानामैदंयुगीनमानुषप्राणिनांश्वःश्रेयसाकांक्षिणःपारिकांक्षिणोऽतराव्यवस्थांकेवलनिगमानामचारिताथ्र्यंमन्वानाः शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तज्यौतिषच्छंदआत्मकानिवेदषडंगानि नानास्मृतीतिहासादीन्धर्मशास्त्रप्रतिपादकान्निबंधान्परिकल्पयांबभूवुरितिवेदांगस्मृत्यादिसाधनकलापव्यवस्था। अपिचास्यांपरिनिष्ठितामहामहिमभाजोऽग्रेतनाविद्वदग्रेसरा लोकेतिकर्तव्यताक्षमान्नैकशोधर्मशास्त्रप्रतिपादकान्याह्निकप्रयोगक्षमांश्चनिबंधानररचन्। कस्यामपिमानुषकृतावतीतेबहुतिथेकालेभिन्नभिन्नप्रज्ञभावविद्वद्भिःसूक्ष्मदृशाभूयोभूयःपरिशीलनेमूलभूतविविधार्षनिबंधानामग्रेतनविद्वद्वरप्रणीतनिबंधानांचकत्रनैकशात्प्रायःपरस्परंविसंवादआपतत्येवेतिवर्ततेखलुनैसर्गिकीस्थितिरनुभूतप्रायैवाखिलप्रेक्षावद्भिः। तथाचैतादृश्यामापदिग्रंथमालिन्येनवस्तुत्यांधर्मग्लानौ धर्मावनबद्धपरिकरस्यश्रीभगवतःप्रेरणयाकेपिमहानुभावाःप्रादुर्भूयगोपायंत्युद्भूतविविधविसंवादपरिहारदक्षयाभिनवयास्वकृत्याऽनादिनिधनधर्मसेतुमर्यादाम्। अथयमुद्दिश्यायमुपक्रमः सोऽपिमहानुभावोभट्टनारायणः श्रीमद्वाराणस्यांप्रादुर्भूयाखिलजगतीगतद्विजोपकृतये प्रयोगरत्नम्, क्रमशश्च त्रिस्थलीसेतुं, रुद्रपद्धतिं, उत्तरनारायणभट्टीं (अंत्येष्टिपद्धतिं) चेतिसुप्रसिद्धान्निबंधानरीरचत्। उक्तंचनिर्णयाब्ध्युपक्रमे श्रीकमलाकरभट्टेन—'वेदार्थधर्मरक्षार्थे

श्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ श्रीर्यशोविद्याविनयोवित्तंबहुपुत्रंचायुष्यंचास्तु ॥ (अन्नसर्वत्रब्राह्मणैरस्त्वितिप्रत्युत्तरंदेयं) ॥ यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्तंतेतमहमोंकारमादिंकृत्वाऋग्यजुःसामाशीर्वचनंबहूपिमतंसंविज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातःपुण्यंपुण्याहंवाचयिष्ये ॥ विप्राःवाच्यतामितिवदेयुः ॥ एवमुत्तरत्रापियथायोग्यंप्रत्युत्तरंदेयं ॥ ततोयजमानः ॥ ॐ भुद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभुद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तुनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ ॐ द्रविणोदाद्र विणसस्तुरस्यंद्रविणोदाःसनरस्यप्रयंसत् । द्रविणोदावीरवतीमिषंनोद्रविणोदारासतेदीर्घमायुः ॥ ॐ सवितापश्चातात्सविता पुरस्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात् । सवितानःसुवतुसर्वतातिंसवितानोरासतांदीर्घमायुः ॥ ॐ नवोनवोभवतिजा यमानोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः ॥ ॐ उच्चादिविदक्षिणावंतोऽअस्थुर्ये अश्वदाःसहतेसूर्येण । हिरण्यदाऽअमृतत्वंभजंतेवासोदाःसोमप्रतिरंतआयुः ॥ आपउंदंतुजीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे । यस्त्वा हृदाकीरिणामन्यमानोमर्त्येमर्त्योजोहवीमि ॥ जातवेदोयशोअस्मासुधेहिप्रजाभिरग्नेऽअमृतत्वमश्यां ॥ ॐ यस्मैत्वंसुकृते जातवेदऽउलोकमग्नेकृणवःस्योनं । अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्ति ॥ संत्वासिंचामियजुषाप्रजामायुर्धनंच । भोब्राह्मणाः मनःसमाधीयतां । विप्राः समाहितमनसःस्मः । यजमानः प्रसीदंतुभवंतः । विप्राः प्रसन्नाःस्मः । यजमानः

१ अत्रपाठेव्रतनियमतपःस्वाध्यायक्रतुदमदानविशिष्टानांब्राह्मणानांमनःसमाधीयतामितीदंवाक्यं बहवःपठंति परंतुतस्यकौस्तुभपारि- जातकारादिभिरग्रहणात्तद्बद्धमुपेक्ष्यमेव ।

शांतिरस्तु । पुष्टिरस्तु । तुष्टिरस्तु । वृद्धिरस्तु । अविघ्नमस्तु । आयुष्यमस्तु । आरोग्यमस्तु । शिवंकर्मास्तु । कर्मसमृद्धि
रस्तु । धर्मसमृद्धिरस्तु । वेदसमृद्धिरस्तु । शास्त्रसमृद्धिरस्तु । पुत्रसमृद्धिरस्तु । धनधान्यसमृद्धिरस्तु । इष्टसंपदस्तु । बहि
र्देशेऽरिष्टनिरसनमस्तु । यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु । मच्छ्रेयस्तदस्तु । उत्तरेकर्मण्यविघ्नमस्तु । उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धि
रस्तु । उत्तरोत्तराःक्रियाःशुभाःशोभनाःसंपद्यंताम् । इष्टाःकामाःसंपद्यंताम् । तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु । तिथिकरणमु
हूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताःप्रीयंताम् । तिथिकरणेमुहूर्तनक्षत्रेसग्रहेसदेवतेप्रीयेताम् । दुर्गापांचाल्यौप्रीयेताम् । अग्निपुरोगावि
श्वेदेवाःप्रीयंताम् । इंद्रपुरोगामरुद्गणाःप्रीयंताम् । ब्रह्मपुरोगाःसर्वेवेदाःप्रीयंताम् । विष्णुपुरोगाःसर्वेदेवाःप्रीयंताम् । माहे
श्वरीपुरोगाउमामातरःप्रीयंताम् । वसिष्ठपुरोगाऋषिगणाःप्रीयंताम् । अरुंधतीपुरोगाएकपत्न्यःप्रीयंताम् । ऋषयश्छंदांस्याचा
र्यावेदादेवायज्ञाश्चप्रीयंताम् । ब्रह्मचब्राह्मणाश्चप्रीयंताम् । श्रीसरस्वत्यौप्रीयेताम् । श्रद्धामेधेप्रीयेताम् । भगवतीकात्यायनी
प्रीयताम् । भगवतीमाहेश्वरीप्रीयताम् । भगवतीपुष्टिकरीप्रीयताम् । भगवतीतुष्टिकरीप्रीयताम् । भगवतीऋद्धिकरीप्रीय
ताम् । भगवतीवृद्धिकरीप्रीयताम् । भगवंतौविघ्नविनायकौप्रीयेताम् । भगवान्स्वामीमहासेनःसपत्नीकःससुतःसपार्षदःसर्वस्था
नगतःप्रीयताम् । हरिहरहिरण्यगर्भाःप्रीयंताम् । सर्वाग्रामदेवताःप्रीयंताम् । सर्वाःकुलदेवताःप्रीयंताम् । सर्वावास्तुदेवताःप्रीयं
ताम् । बहिः हताब्रह्मद्विषः । हताःपरिपंथिनः । हताअस्यकर्मणोविघ्नकर्तारः । शत्रवःपराभवंयांतु । शाम्यंतुघोराणि । शाम्यंतु
पापानि । शाम्यंत्वीतयः । शुभानिवर्धंताम् । शिवाआपःसंतु । शिवाऋतवःसंतु । शिवाअग्नयःसंतु । शिवाआहुतयःसंतु । शिवाओ

पधयः संतु । शिवावनस्पतयः संतु । शिवाअतिथयः संतु । अहोरात्रेशिवेस्याताम् । निकामेनिकामेनः पर्जन्योवर्षतु । फलिन्योनओ पधयः पच्यंताम् । योगक्षेमोनः कल्पताम् । शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमसहिताआदित्यपुरोगाः सर्वेग्रहाः प्रीयं ताम् । भगवान्नारायणः प्रीयताम् । भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् । प्रीयतांभगवान्स्वामीमहासेनः । पुण्याहकालान्वाचयिष्ये । वाच्यतामितिविप्राः ॥ ॐ उद्गातेवशकुनेसामगायसिब्रह्मपुत्रइवसवनेषुशंससि । वृषेववाजीशिशुमतीरपीत्यासर्वतोनः शकुनेभ द्रमावदविश्वतोनः शकुनेपुण्यमावद ॥ याज्ययायजतिप्रत्तिवैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीः पुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांलक्ष्मींसंस्कु रुते । यत्पुण्यंनक्षत्रं । तद्वद्कुर्वीतोपव्युषं । यदावैसूर्यउदेति । अथनक्षत्रंनैति । यावतितत्रसूर्योगच्छेत् । यत्रजघन्यंपश्येत् । तावतिकुर्वीतयत्कारीस्यात् । पुण्याहएवकुरुते । तानिवाएतानियमनक्षत्राणि । यान्येवदेवनक्षत्राणि । तेषुकुर्वीतयत्कारीस्यात् । पुण्याहएवकुरुते । मह्यंसहकुटुंविनेमहाजनान्नमस्कुर्वाणायाशीर्वचनमपेक्षमाणायामुककर्मणः पुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्वदेत् । ॐ पुण्याहमितित्रिर्वदेयुर्विप्राः । ॐ स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः । बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तयेस्वस्तयआदि त्यासोभवंतुनः ॥ आदित्यउदयनीयः पथ्ययैवेतःस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्यैवेतः प्रयंतिस्वत्युद्यंति (स्वस्त्युद्यंति)। स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाः । स्वस्तिनः पूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिः । स्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु । अष्टौदेवावसवः

---

१ सहकुटुंविनेइत्यत्रसहशब्दः प्रशस्तवचनः इन्प्रत्ययस्तुप्रशस्तकुटुंबशब्दात् । अयमेवचसहशब्दस्यप्रशस्तार्थत्वेहेतुः इन्सहयोःसमानार्थक त्वादन्यतरवैयर्थ्यशंकानकार्या । प्रशस्तएवायंशिष्टादृतपाठः । २ असमंजसमत्रावृत्तिकरणम् ।

सोम्यासः । घर्तघ्नोदेवीरजराःश्रविष्ठाः । तेयज्ञंपांतुरजसःपरस्तात् । संवत्सरीणममृतꣳस्वस्ति । मह्यमित्यादिकर्मणइत्यंतंपूर्ववत् । अमुककर्मणेस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्विितित्रिः । ॐ आयुष्मतेस्वस्तीतिप्रतिवचनंत्रिः । ॐ ऋध्यामस्तोमैंसनुयामवाजमानोमंत्रैं सरथेहोपयातम् । यशोनपक्वंमधुगोष्वंतराभूतांशोअश्विनोःकाममप्राः । सर्वामृद्धिमृध्नुयामितितंवैतेजसैवपुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमाध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोतियएवंवेद । ऋध्यास्महुव्यैर्नमसोपसद्य । मित्रंदेवंमित्रधेयंनोअस्तु । अनूराधान्हविषावर्धयंतः । शतंजीवेमशरदःसवीराः । त्रीणित्रीणिवैदेवानामृद्धानि । त्रीणि छंदांꣳसित्रीणिसवनानि । त्रयइमेलोकाः । ऋद्ध्यामेवतद्वीर्यएषुलोकेषुप्रतितिष्ठति । मह्यमित्यादिअस्यकर्मणःऋद्धिंभवंतोब्रुवंत्विितित्रिः । ॐ ऋध्यतामितिप्रतिवचनंत्रिः । ॐ श्रियेजातःश्रियआनिरियायश्रियंवयोजरितृभ्योदधाति । श्रियं वसानाअमृतत्वमायन्भवंतिसत्यासमिथामितद्रौ । श्रियएवैनंतच्छ्रियामादधातिसंततमृचावषट्कृत्यंसंतत्यैसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद । यस्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत् । अमुंचलोकमिदमुचसर्वम् । तन्नोनक्षत्रमभिजिद्विजित्य । श्रियंदधात्वहृणीयमानम् । अहेबुध्नियमंत्रंमेगोपाय । यमृषयस्त्रयिविदाविदुः । ऋचःसामानियजूꣳषि । साहिश्रीरमृतासताम् । एतैर्मंत्रैर्नीराजनंकार्यं । मह्यमित्यादिपूर्ववत् । अमुककर्मणःश्रीरस्त्वितिभवंतोब्रुवंत्विितित्रिर्ब्रूयात् । ॐ अस्तुश्रीरितित्रिर्विप्राः । वर्षशतंपूर्णमस्तु । गोत्राभिवृद्धिरस्तु । प्रजापतिःप्रीयताम् । ॐ शुक्रेभिरंगैरजआततन्वान्क्रतुंपुनानःकविभिःपवित्रैः । शोचिर्वसानःपर्यायुरपांश्रियोमिमीतेबृहतीरनूनाः । तदप्येषश्लोकोभिगीतोमरुतःपरिवेष्टारोमरुत्तस्यावसन्गृहे । आविक्षित

स्यकामग्रेविंश्वेदेवाःसभासदइति ॥ ततउत्तरकलशंदक्षिणहस्तेदक्षिणकलशंवामहस्तेगृहीत्वाताभ्यांधाराद्वयंसंततंपात्रेनिषिंचेदभि
मंत्रः । वास्तोष्पतइतिचतसृणांमैत्रावरुणिर्वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप्कलशोदकसेचनेवि० । ॐ वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशोअ
नमीवोभवानः । यत्त्वेमहेप्रतितन्नोजुषस्वशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ वास्तोष्पतेप्रतरणोनएधिगयस्फानोगोभिरश्वेभिरिंदो ।
अजरासस्तेसख्येस्यामपितेवपुत्रान्प्रतिनोजुषस्व ॥ वास्तोष्पतेशग्मयासंसदातेसक्षीमहिरण्वयागातुमत्या । पाहिक्षेमउतयो
गेवरंनोयूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ अमीवहावास्तोष्पतेविश्वारूपाण्याविशन् । सखासुशेवएधिनः ॥ शिवंशिवंशि
वम् । ततःकर्तुर्वामतःपत्नीमुपवेश्यपात्रपातितजलेनपल्लवदूर्वाभिरुदङ्मुखास्तिष्ठंतोविप्राअभिषिंचेयुः । तत्रमंत्राः । समु
द्रज्येष्ठाइतिचतसृणां वसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् । अभिषेकेविनियोगः । ॐ समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविशमा
नाः । इंद्रोयावज्रीवृषभोरराददताआपोदेवीरिहमामवंतु ॥ याआपोदिव्याउतवास्रवंतिखनित्रिमाउतवायाःस्वयंजाः । समुद्रा
र्थायाःशुचयःपावकास्ताआपोदे० ॥ यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यंजनानां । मधुश्चुतःशुचयोयाःपावकास्ता० ॥
यासुराजावरुणोयासुसोमोविश्वेदेवायासूर्जंमदंति । वैश्वानरोयास्वग्निःप्रविष्टस्ता० ॥ त्रायंतामितितिसृणांसप्तर्षयआपोनु
ष्टुप् । अभिषेकेवि० । त्रायंतामिहदेवास्त्रायंतांमरुतांगणः । त्रायंतांविश्वाभूतानियथायमरपाअसत् ॥ आपइद्वाउभे
षजीरापोअमीवचातनीः । आपःसर्वस्यभेषजीस्तास्तेकृण्वंतुभेषजं ॥ हस्ताभ्यांदशशाखाभ्यांजिह्वावाचःपुरोगवी । अनाम
यित्नुभ्यांत्वाताभ्यांत्वोपस्पृशामसि ॥ इमाआपइतितिसृणामैतरेयआपोनुष्टुब्जगत्यनुष्टुभः । अभि० । इमाआपःशिवतमाइमाःसर्व

स्यंभेपजी । इमाराष्ट्रस्यवर्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृता ॥ याभिरिंद्रमभ्यपिंचत्प्रजापतिं सोमंराजानंवरुणंयमंमनुं । ताभिरद्भिराभि
पिंचामित्वामहराज्ञात्वमधिराजोभवेह ॥ महांतत्वामहीनांसम्राजचर्पणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनत् ॥ देवस्य
त्वेत्यस्यंतरेय सविताश्विनौपूपाचयजु । देवस्यत्वासवितु प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यापूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणा
भिपिंचामि। वलायश्रियेयशसेन्नाद्याय ॥ इंद्रियवाएतदस्मिंल्लोकेयद्दधियद्दध्नाभिपिंचतींद्रियमेवास्मिंस्तद्दधातिरसोवाएपओपधि
वनस्पतिपुयन्मधुयन्मध्वाभिपिंचतिरसमेवास्मिंस्तद्दधातितेजोवाएतत्पशूनांयद्घृतंयद्घृतेनाभिपिंचतितेजएवास्मिंस्तद्दधात्यमृतंवा
एतदस्मिंल्लोकेयदापोयदद्भिरभिपिंचत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसोभिपिक्तोभिपेक्त्रेब्राह्मणायहिरण्यंदद्यात्सहस्रंदद्यात्क्षेत्रंचतुष्पाद्
द्यादथाप्याहुरसंख्यातमेवापरिमितंदद्यादपरिमितोवैक्षत्रियोपरिमितस्यावरुध्याइत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठ
यापवस्वसोमधारया। इंद्रायपातवेसुतइतितांपिबेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः। इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमंरा
जानमिहभक्षयामि। अभित्वावृपभासुतेसुतंसृजामिपीतये। तृंपाव्यश्नुहीमदमितियोहवावसोमपीथःसुरायाप्रविष्टःसहैवैतेनैंद्रेणम
हाभिपेकेणाभिपिक्तस्यक्षत्रियस्यभक्षितोभवतिनसुरातांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमशंनोभवेतितद्यथैवादःप्रियःपुत्रःपितरंप्रियावा
जायापतिंसुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रस एवंहवैतेनैंद्रेणमहाभिपेकेणाभिपिक्तस्यक्षत्रियस्यसुरावासोमोवान्यद्वान्नाद्यंसुखंशिवमुपस्पृ

---

१ अत्रेद ब्राह्मणरहस्येचनोपयुजतिनसर्वे ।

शत्याविस्रसः ॥ १ ॥ इतिब्राह्मणम् । सुरास्त्वामभिषिंचंतुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते । आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः । ब्रह्मणासहिताःसर्वेदिक्पालाःपांतुतेसदा ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः । बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः । एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजाः । ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः ॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयोमुनयोगावोदेवमातरएवच ॥ देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः । अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच । औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये ॥ सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः । एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ इत्यादिपौराणिकान्श्लोकानपिपठंति । अभिषेकेतच्छंयोरितिमंत्रांते ॐ भूर्भुवःस्वः अमृताभिषेकोस्त्वितिवदेयुः । ततआचारप्राप्तमुभयोर्वस्त्रादिदानंतत्परिधानंच । एवंबह्वृचपरिशिष्टोक्तंशिष्टाचारप्राप्तंचैकीकृत्यपुण्याहवाचनमुक्तम् ॥ इतिश्रीमद्विद्वन्मुकुटमाणिक्यश्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टविरचितेप्रयोगरत्नेसर्वकर्मोपयोगीपुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ ॥ ॥ ॥

अथलोकानुसारेणानुकल्पपक्षमाश्रित्यांकुरार्पणप्रयोगः ॥ ॥ गर्भाधानादिनामकर्मांतकर्माणिहित्वान्नप्राशनादिविवाहांतापत्यसंस्कारेष्वन्येषुचनवागारप्रवेशादिशुभकर्मसुसद्योंकुरार्पणंकुर्यात् । तच्चैवं । देशकालौस्मृत्वामुककर्मसाफल्यनिरंतरशुभ

१ अत्रलोकानुसारेणेत्युक्तत्वादस्यकचिदनुष्ठानंदश्यतेनसर्वत्र । इदमेवज्ञापकंदेशानुसारेणशिष्टाचारप्रवृत्तेः ।

त्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअंकुरार्पणंकरिष्येइतिसंकल्प्य । शुद्धभूमिंगोमयेनोपलिप्यरंगवल्ल्यादिभिरलंकृत्यतत्रसिताक्ष तान्प्रकीर्यकिंचिद्गंभीरंनववेणुपात्रंसूत्रेणावेष्ट्यतदेवपालिकात्वेनसंस्थाप्य वल्मीकमृदंहृदपंकंशुष्कगोमयचूर्णंचतत्रप्रक्षिप्य पालिकामूलेश्वेततंदुलैःपूरयित्वादूर्वांकुराश्वत्थशिरीषबिल्वपत्राणामुपरिशुभेमुहूर्तेतद्वेणुपात्रंसंस्थाप्य तत्रसितरक्तहरिद्वर्णानिपुष्पाण्यवकीर्यमध्यादिपंचस्थानेषुपंचदेवताःपूजयेत् । तत्रब्रह्मजज्ञानंगोतमोवामदेवोब्रह्मात्रिष्टुप् । ब्रह्मावाहनेविनियोगः । ॐ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः । सबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः ॥ अनेनपालिकामध्ये ब्रह्माणमावाहयेत् ॥ यतइंद्रेतिप्रगाथोभर्गइंद्रोबृहती । इंद्रावाहनेविनियोगः । ॐ यतइंद्रभयामहेततोनोऽअभयंकृधि । मघवञ्छग्धितवतन्नऊतिभिर्विद्विषोविमृधोजहि ॥ अनेनपूर्वभागेइंद्रमावाहयेत् ॥ नाकेसुपर्णंभार्गवोवेनोयमस्त्रिष्टुप् । यमावाहनेवि० । ॐ नाकेसुपर्णमुपयत्पतंतंहृदावेनंतोअभ्यचक्षतत्वा । हिरण्यपक्षंवरुणस्यदूतंयमस्ययोनौशकुनंभुरण्युं ॥ अनेनदक्षिणेयममावाहयेत् । तत्त्वायामिशुनःशेपोवरुणस्त्रिष्टुप् । वरुणावाहने० । ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः । अहेळमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीः ॥ अनेनपश्चिमेवरुणमावाहयेत् ॥ सोमोधेनुंगोतमःसोमस्त्रिष्टुप् । सोमावाहनेवि० । ॐ सोमोधेनुंसोमोऽअर्वंतमाशुंसोमोवीरंकर्मण्यंददाति । सादन्यंविदथ्यंसभेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मै ॥ अनेनोत्तरेसोममावाहयेत् । ततःब्रह्मणेनमआसनमित्यादिक्रमेणषोडशोपचारैःपंचदेवताःसम्यगभ्यर्च्यपालिकापश्चिमतःप्राङ्मुखस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत् । दिशांपतीन्नमस्यामिसर्वकामफलप्रदान् । कुर्वंतुसफलंकर्मकुर्वंतुसततंशुभमिति । ततःसिततंडुलांस्तो

येनप्रक्षाल्यप्राच्यादिचतुर्दिक्षुबीजप्रतिनिधित्वेनसमंत्रंवापयेत् । तत्र यतइंद्रेत्यादयश्चत्वारोमंत्राःप्रागुक्ताग्राह्याः ॥ इतिनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेसद्योंकुरार्पणप्रयोगः ॥

अथाभ्युदयिकश्राद्धविधिः ॥ ॥ तच्चगर्भाधानादिगर्भसंस्कारेषुजातकर्मादिष्वपत्यसंस्कारेष्वग्न्याधानादिषुश्रौतकर्मसुश्रवणाकर्मादिषुवापीकूपतडागारामाद्युद्यापनादिषुदेवप्रतिष्ठायांवानप्रस्थाश्रम—संन्यासस्वीकारेतुलापुरुषादिमहादानादौनवगृहप्रवेशेमहानाम्न्यादिवेदव्रतेषुराजाभिषेकशांतिकपौष्टिकेषुसर्वेषुउपाकर्मोत्सर्जनयोरप्येकेनवीनयोर्वातयोरन्यत्राप्येवंविधेकार्यम् । इदमाभ्युदयिकश्राद्धंवक्ष्यमाणंचमातृपूजनमेकस्यानेकसंस्कारेष्वेककर्तृकेषुयुगपदुपस्थितेषुसर्वादौसकृदेवतंत्रेणकार्यंनतुप्रतिसंस्कारमावृत्त्या । यथादैवादकृतजातकर्मादिकस्योपनयनकालेजातकर्माद्यनुष्ठाने—देशांतरगतस्यमृतबुद्ध्याकृतौर्ध्वदेहिकस्यागतस्यपुनर्जातकर्मादिसंस्काराणांयुगपदनुष्ठानेच—कर्मनाशाजलस्पृष्टादीनांप्रायश्चित्ततयापुनःसंस्काराणांयुगपदनुष्ठानेवा । तदुक्तंब्रह्मपुराणे—गणशःक्रियमाणानांमातृभ्यःपूजनंसकृत् । सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिष्विति । तत्राभ्युदयिकश्राद्धे

---

१ यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासुमेखलाबंधमोक्षयोः । पुत्रजन्मवृषोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंसमाचरेत् । तेनवैदिकहोमांगकेषुदर्शपूर्णमासादिषुचवचनविशेषितेषुकर्मसुवृद्धिश्राद्धमाचरणीयमितिहेमाद्रिः । २ तुलापुरुषादीनामपियागसंशब्दनाल्लोकपालानामावाहनमंत्रेषुचसर्वेषु-ममाध्वरंपाहि-यज्ञंरक्षेत्यादिशब्दप्रयोगात्सत्यपिदानरूपत्वेयागधर्मैर्भवितव्यमितितत्रापिवृद्धिश्राद्धंकर्तव्यम् । एवमेवसहोमकेषुधान्यपर्वतादिष्वप्यनुसंधेयमितिहेमाद्रिः । तदपिगणशःक्रियमाणसंस्कारेष्वाभ्युदयिकेनसाकंसकृदेवकार्यम् ।

कर्तव्येमानुष्योदैव्यश्चद्विविधामातरआदौपूज्याः । तत्रमानुष्योमातरोष्टौमातृपितामहीप्रपितामह्यः । मातामहीमातुःपितामही

१ मातृपूजनस्याकरणेदोपोभविष्यपुराणेहेमाद्रौ—अकृत्वामातृयज्ञंतुयःश्राद्धंपरिवेषयेत् । तास्तस्यक्रोधसपन्नाहिंसांकुर्वंतिदारुणाम् । इति । अत्राय मातृकापूजनविचार.—तत्रगौर्याद्याश्चतुर्दशषोडशवेत्युपस्थितौवहुत्रचतुर्दशपदसमभिव्याहारान्मातरोलोकमातरइतिद्वयंसर्वासांविशेषणम् । एतामातरोलोकमातरोभवति एतामातरोवृद्धौपूज्याइत्यर्थ । एवमेवादित्यभाष्ये । परशुरामादीनामतेप्येवम् । हेमाद्रिरूपनारायणमदनरत्नादिकारास्तु—पूज्यास्तुषोडशैवेवमातरोलोकमातरइतिपरिगणनात.पठति । अतएवपद्धतिकारैर्निबंधकारैश्चद्वौपक्षावुपन्यस्तौ । वस्तुतस्तुचतुर्दशमातॄणामेवसत्त्वाचतुर्दशेत्येवपाठःश्रेयान् । अतएवअविच्छिन्नाध्ययनसंप्रदायसमागतपाठसम्यग्जानत.परिशिष्टाध्येतारोपिवृद्धौपूज्याश्चतुर्दशेत्येवपठति । वाजसनेयिभिश्चस्वगृह्येमातृपूजाविधेरनुक्तत्वात्—सर्वेषामपिपक्षाणांस्वगृह्योक्तविधीयते । स्वगृह्योक्तस्यचाभावेग्रहणंस्वेच्छयाभवेत् ॥ इतिसंग्रहवचनात्यद्यपिस्वेच्छयेत्युक्तंतथापितैश्छंदोगपरिशिष्टोक्ताएवमातर.पूज्याः । कात्यायनसूत्रपरिशिष्टोक्तयोरेककर्तृत्वात्पारस्करमतस्याश्रयणीयत्वाच्च । तथाचस्मृतिसंग्रहे—नगृह्यादिस्मृतिर्येषांश्राद्धादावुपलभ्यते । कर्तुमर्हंतितेसर्वेपारस्करमुनीरितमिति । एतासांचप्रत्येकंदेवतात्वंगौरीत्यादिनाऽसमुदितानांचमातृत्वेनैकवादेवतात्वम् । अत्रकेचिन्मातर.सगणाधिपाइत्यत्रमातॄणांगौर्याद्यविशेषितानांपूज्यत्वावगमात्तासामेवमिलितानांदेवतात्वंनचतुर्थ्यादिविशेषितानां । अश्रुतत्वात्तासां । यद्यपिगौरीपद्मेत्यादिनाविशेषिताएवमातरोदेवतात्वेनश्रूयतेतथापितस्यवचनस्योद्देशमात्रपरत्वान्मिलितानामेवमातॄणांदेवतात्वमितिमन्यते । अन्येतुगौर्यादीनांप्रत्येकंदेवतात्वमाहुः । युक्ततरंचैतत् । अन्यथाबहुत्वविशिष्टमातॄणामेकदेवतात्वे वृद्धौपूज्याश्चतुर्दशेतिचतुर्दशसंख्यानुपपत्तेः दशोपचारैर्देवेशिप्रत्येकंनामभेदतइतिरुद्रयामलेप्रत्येकपूज्यत्वविधानानुपपत्तेश्च । तस्मात्प्रत्येकदेवतात्वम् । तत्रगौर्यादीनांप्रत्येकदेवतात्वपक्षेनियामकाभावेवाजसनेयिनआहुः । अत्रपूर्वमेवयुक्तमितिचिंतामणिरिति । अत्रायनिष्कर्ष.—यद्यपिब्राह्म्याद्याश्चतथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपानितिवचनं तथागणेशेनाधिकाह्येतावृद्धौपूज्यास्तुषोडशेतिवचनेच

मायामानुपरूपिणम् । पितामहंद्दरिंवंदेभट्टनारायणाह्वयम् ॥" इति । मायामानुपरूपित्वनिरूपणेनास्यातिमानुपप्रज्ञावत्त्वंप्रतिपादितमेवास्ती तिभनागपिनातिरेकोमङ्क्ष्लनस्य । तथाच यावत्सेतुहिमशैलयोरंतरालंयत्कृतिमुपजीव्यैवपारयंतिसंस्कारानितिलोकातिशायिताऽस्यस्फुटीभवति ।

प्रसंगादत्रनारायणभट्टैतिह्यं यथाश्रुतमुपन्यस्यते ।

पूर्वंप्रतिष्ठानपुरे(पैठणनाम्नि)कश्चिदाश्वलायनसूत्राध्यायीदेशस्थवर्गीयोमहाविद्वान् गोविंदभट्टाख्योविप्रप्रवरआस । अग्रेचतदात्मभूरपिस दाचारसंपन्नो रामेश्वरभट्टः पितृन्यूनोमहापंडितोबभूव । अयमतीतेऽर्धेवयस्यप्यनपत्यत्वेनसमुद्भूतनिर्वेदःसन्सकुटुंबपरिवारःकाशीक्षेत्रंगत्वाऽति वाहयामासोर्वरितायुःशेषाहानि । तत्रचप्रत्यहंश्रीभागीरथीतीर्थावगाहोपस्पर्शामृतजलपानश्रीविश्वेश्वरदर्शनानवरतब्राह्मसदाचारादिभिर्विस्मृतप्रा यानपत्यत्वविपादःपरंमोदमानांतःकरणःस्वाराध्यदेवंश्रीरामचंद्रमारिराध । अथास्यात्यंततपःसंपन्नत्वेनश्रीरामकृपयाविश्वनाथानुग्रहेणचचरमे वयसिमूर्तःपुण्यपुंजइवविद्याविनयसद्वर्तनलावण्यादिगुणगणसंपन्नंपुत्ररत्नंबभूव । अयंनारायणभट्टनाम्नाव्यवह्रियते । प्रस्तुतप्रयोगरत्नग्रंथ प्रणेताऽयमेव । बाल्यादप्यस्यलोकातिशायिप्रज्ञाप्रकर्षेणाल्पाभ्यासेनैवायमचिरादधिगतवेदशास्त्रादिविविधतंत्रोयौवनेऽपिब्रह्मवर्चसीसर्वतंत्रस्व तंत्रोबभूव । श्रीमच्छारदापांगेक्षितकाशीक्षेत्रनिवासिविद्वद्द्विजमंडलमंडनायमानस्यास्यसर्वत्रप्रससारकीर्तिपरिमलोऽपि । अथकदाचनोच्छृंखलै र्यवनैरार्यधर्मोच्छेदैकव्यसनैःकाश्यामागत्यालोचि यदार्यैरहर्दिवंविश्वेश्वरएवाराध्यतेऽतोऽयमेवैपांसर्वस्वमस्योच्छेदेचार्योच्छेदस्तद्धर्मह्रासश्चाना यासेनसंपादितःस्यादितिनिश्चित्यतेश्रीविश्वेश्वरमंदिरंहठादुच्चख्नुः । तेनातिक्रूरकर्मणातत्रत्याश्चत्वारोऽपिवर्णाःप्रबलयवनसंघशासनासमर्थाः संतोहाहाकृत्वामहताकष्टेनावात्सुः । अतिभयंकरेणानेनदुर्यवनातिचारेण भगवत्क्षोभादखिलराष्ट्रेदेवोनववर्ष । अर्थाज्जलधान्यतृणादााभावेन

मातुःप्रपितामहीतिषट्पितृष्वसामातृष्वसाचेति । ब्रह्माण्याद्यास्तथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् । ब्रह्माण्याद्याः—ब्राह्मीमाहेश्वरी
चैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथैंद्राणीचामुंडासप्तमातरः ॥ दुर्गाक्षेत्राधिपतिंगणाधिपतिंचपूजयेत् । तथाकात्यायनः—
कुड्यलग्नावसोर्धारापंचधाराघृतेनतु । कारयेत्सप्तवाधारानातिनीचानचोच्छ्रिताः ॥ गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया ।
देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः ॥ धृतिःपुष्टिस्तथातुष्टिरात्मदेवतयासहेति । आत्मदेवता आत्मकुलदेवता ॥ आयुष्या
णिचशांत्यर्थंजपेदत्रसमाहितः । आयुष्याणिआनोभद्राइत्यादीनि । ततःवृद्धिश्राद्धंनवदैवत्यंपार्वणत्रयात्मकम् । तत्रक्रम
माहाश्वलायनाचार्यः—मातापितामहीचैवसंपूज्याप्रपितामही । पित्रादयस्त्रयश्चैवमातुःपित्रादयस्त्रयः । एतेनवार्चनीयाःस्युः
पितरोऽभ्युदयेद्विजैरिति । यत्तुवृद्धवसिष्ठः—नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् । नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वक
मिति । स्मृत्यर्थसारश्च वृद्धमुख्यास्तुपितरोवृद्धिश्राद्धेषुभुंजतइति तच्छाखांतरविषयम् । आश्वलायनानांतु आनुलोम्येन
मात्रादिक्रमेणैव आश्वलायनाचार्यवचनात् । यत्तुब्रह्मपुराणे—पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः । त्रयोह्यश्रुमुखाह्येतेपितरः
संप्रकीर्तिताः । तेभ्यःपूर्वेत्रयोयेचतेतुनांदीमुखाःस्मृताइति । तन्महालयप्रकरणपठितप्रौष्ठपदपौर्णमासीनिमित्तकश्राद्धविषयं

पतिपूजनमुक्तंतथापितत्रक्रमाभावात् आदौविनायकःपूज्योह्यंतेचकुलदेवतेतिबह्वृचपरिशिष्टानुरोधाच्चबह्वृचानामादौगणपत्यादित्रयम् । वास्तु-
यागमकुर्वाणस्त्वाहारोभविष्यतीतिवचनेनकेषांचिदाचाराद्वास्तोष्पतिंततोब्राह्म्यादिसप्ततोगौर्यादिषोडशमातरआवाह्यपूजयेदिति तेनसमविंश-
तिरितिसर्वमनवद्यम् । इतिसंस्कारगणपतिव्याख्या । १ कश्चिद्गौर्यादिक्रमःकश्चिद्गणपत्यादिस्तेनद्विविधोपिशिष्टाचारोत्रानुमीयते ।

र. ॥

तत्प्रकरणपाठादित्येवंहेमाद्र्यादयऊचिरे। इहचनांदीमुखसंज्ञकान्मात्रादीनुद्दिशेत्। विष्णुपुराणे—कन्याविवाहादीननुक्रम्य—नांदीमुखान्पितॄनादौतर्पयेत्प्रयतोगृहीत्युक्तेः। ब्रह्मपुराणेच—जन्माद्यनुक्रम्य पितॄन्नांदीमुखान्नामतर्पयेद्विधिपूर्वकमित्युक्तेः। वृद्धपराशरेणतु—देवानामपिनांदीमुखविशेषणमुक्तमत्रनांदीमुखेभ्योदेवेभ्यःप्रदक्षिणंकुशासनमिति। वृद्धिश्राद्धेचकालः—कर्माहात्पूर्वेद्युर्मातृपार्वणं कर्माहेपितृपार्वणं कर्मोत्तराहेमातामहपार्वणमिति। अस्यासंभवेपूर्वेद्युरेवपूर्वाह्णेमातृपार्वणंमध्याह्नेपैतृकंअपराह्णेमातामहानाम्। अस्याप्यसंभवेआहवृद्धमनुः—अलाभेश्राद्धकालानांनांदीश्राद्धत्रयंबुधः। पूर्वेद्युरेवकुर्वीतपूर्वाह्णेमातृपूर्वकमिति। इदंचमहत्सुकर्मसु। अल्पेषुतुकर्माहएवश्राद्धम्। पुत्रजन्मनितुदिनेवारात्रौवाभुक्तवतोपवासिनावापुत्रजननानंतरमेवकार्यम्। अत्रसंकल्पादौविशेषः संग्रहे—शुभायप्रथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेत्। नपष्ठ्यायदिवाकुर्यान्महादोषोऽभिजायते॥ अनस्मद्वृद्धशब्दानामरूपाणामगोत्रिणाम्। अनाम्नांचातिलाद्यैश्चनांदीश्राद्धंचसव्यवत्॥ कारिकाच—संबंधनामरूपाणिवर्जयेदत्रकर्मणि। अत्रसत्यवसूविश्वेदेवौ। तत्स्थानेद्वौविप्रौ मात्रादीनांचप्रत्येकंद्वौद्वौ एवंविंशतिर्ब्राह्मणाः। यद्वामात्रादीनांत्रयाणांद्वौद्वावेवमष्टौ। अत्रनापसव्यं तिलस्थानेयवाएव स्वधास्थानेस्वाहाशब्दः सव्यजानुनिपातनाभावः नाम्नान्नदानं प्राङ्मुखएवकुर्यात् प्रदक्षिणमुपचारो ऋजुदर्भैःक्रियेत्यादयोविशेषाग्रंथांतरतोज्ञेयाः॥ पिंडदानेकुलदेशाचारतोव्यवस्था। भविष्यपुराणे—पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नवाकुर्यान्नराधिप। वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्मानवेक्ष्यतु॥ पिंडदानपक्षेविशेषोवसिष्ठेनोक्तः—दधिकर्कंधुसंमिश्रान्पिंडान्दद्याद्यथाक्रमम्। कर्कंधुर्बदरीफलम्। तथाएकैकस्मैपिंडद्वयंदेयम्।—एकंनाम्नापरं

तूष्णींदद्यात्पिंडद्वयंबुधइतिचतुर्विंशतिमतात् । अन्येचबहवोविशेषाग्रंथांतरतोज्ञेयाः । दाक्षिणात्यानांविस्तृतवृद्धिश्राद्धाचा
राभावान्नेहोच्यंते ॥ ॥ अथाभ्युदयिककर्तृनिर्णयःसायणीये—नांदीश्राद्धंपिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेपुनः । अतऊर्ध्वंप्रकुर्वीत
स्वयमेवतुनांदिकम् ॥ द्वितीयपाणिग्रहणादौवरएवकुर्यादित्यर्थः । कात्यायनः—स्वपितृभ्यःपितादद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु ।
पिंडानोद्वहनात्तेषांतस्याभावेतुतत्क्रमात् ॥ तेषांसुतानांओद्वहनात्प्रथमविवाहपर्यंतंपितास्वपितृभ्यःपिंडान्तदुपलक्षितंवृद्धिश्राद्धं
कुर्यात् । तस्यपितुरभावेतुतस्यसंस्कार्यस्यपितॄणांयःक्रमस्तेनक्रमेणपितृव्याचार्यमातुलादिःश्राद्धंदद्यान्नस्वपितृभ्यइतिहेमाद्रि
णाव्याख्यातम् । जीवत्पितृकस्तुपितुर्मात्रादिभ्योवृद्धिश्राद्धंकुर्यात् । वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेतातेचपतितेसति । येभ्यएवपिता
दद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतः ॥ एतत्साग्निकविषयमित्येके । विष्णुः—पितरिजीवतियःश्राद्धंकुर्यात्सयेषांपिताकुर्यात्तेषांकुर्या
त्पितरिपितामहेचयेषांप्रपितामहः पितरिपितामहेप्रपितामहेचनैवदद्यादिति । आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टेतु—जीवत्पितासुतसं
स्कारेषुमातृमातामहयोःकुर्यात्तस्यांजीवत्यांमातामहस्यैवकुर्यादिति ॥ ॥ अथास्यशिष्टप्रचुराचारपरिगृहीतःसंकल्पविधिना
प्रयोगः ॥ उपनयनादिमहत्सुकर्मसुपूर्वेद्युर्जातकर्माद्यल्पकर्मसुतदहरेवनांदीश्राद्धंकुर्यात् । तत्रादौकर्ताकृतमांगलिकस्नानोधौ
तवासाः कृतस्वस्त्ययनोनांदीश्राद्धपूर्वांगंमातृकापूजनंकुर्यात् । तच्चेत्थम् । गोमयोपलिप्तेरंगवल्ल्यादिभिरलंकृतेश्राद्धस्थले
प्रतिमास्वक्षतपुंजेषुद्विजातिषुवायथालाभंसंकल्पपूर्वकंमातृपितामहीप्रपितामहीमातामहीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीपितृष्वसृ

मातृप्वघाख्या अष्टौमानुपमार्व्यथासंभवम् । यद्वापूर्वोक्ताविनायकाद्यागौर्यादिषोडशमातृः ब्राह्म्यादिसप्तमातृः दुर्गाक्षेत्रपालगणाधिपंचप्रत्येकंकांडानुसमयेनपदार्थानुसमयेनवाप्रणवादिनमोंतनाममंत्रैरावाहनादिभिरभ्यर्चयेत् । यद्वा ॐगौर्यादिषोडशमातृभ्योनमः ब्राह्म्यादिसप्तमातृभ्योनमइतिसंक्षेपेणसमुदितरूपेणार्चयेत् । ततः ॐ आनोभद्राःक्रतवोयंतुविश्वतोदब्धासोअपरीतासउद्भिदः । देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ देवानांभद्रासुमतिर्ऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्ततां । देवानांसख्यमुपसेदिमावयंदेवानआयुःप्रतिरंतुजीवसे ॥ तान्पूर्वयानिविदाहूमहेवयंभगंमित्रमदितिंदक्षमस्रिधं । अर्यमणंवरुणंसोममश्विनासरस्वतीनःसुभगामयस्करत् ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेषजंतन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतंधिष्ण्यायुवं ॥ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयं । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥ पृषदश्वामरुतःपृश्निमातरःशुभंयावानोविदथेषुजग्मयः । अग्निजिह्वामनवःसूरचक्षसोविश्वेनोदेवाऽअवसागमन्निह ॥ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शतमिन्नुशरदोऽअंतिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनां । पुत्रासोयत्रपितरोभवंतिमानोमध्यारीरिषतायुर्गंतोः ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाऽअदितिःपंचजनाऽअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं ॥ ॐ शतंजीवशरदोवर्धमानःशतंहेमंतान्छतमुवसंतान् । शतमिंद्राग्नीसवितावृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः ॥ आहार्षंत्वाविदंत्वापुनरागाःपुनर्नव ।

सर्वांगसर्वंतेचक्षुःसर्वमायुश्चतेविदं ॥ त्यमूषुवाजिनंदेवजूतंसहावानंतरुतारंरथानां । अरिष्टनेमिंपृतनाजमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहाहु
वेम ॥ इंद्रस्येवरातिमाजोहुवानाःस्वस्तयेनावमिवारुहेम । उर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेमावामेतौमापरेतौरिषाम ॥ सद्यश्चिद्यः
शवसापंचकृष्टीःसूर्यइवज्योतिषापस्ततान । सहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्यां ॥ महित्रीणामवोस्तुद्युक्षंमित्रस्या
र्यम्णः । दुराधर्षंवरुणस्य ॥ नहितेषाममाचनाध्वसुवारणेषु । ईशेरिपुरघशंसः ॥ यस्मैपुत्रासोअदितेःप्रजीवसेमर्त्याय ।
ज्योतिर्यच्छंत्यजस्रं ॥ तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनःस्वस्तिर्मानुषेभ्यः । ऊर्ध्वंजिगातुभेषजं ।
शंनोअस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ ॐ नमोब्रह्मणेनमोअस्त्वग्नयेनमःपृथिव्यैनमओषधीभ्यः । नमोवाचेनमोवाचस्पतयेनमोविष्ण
वेमहतेकरोमि ॥ इतिसूक्तानिपठित्वानांदीश्राद्धसंकल्पंकुर्यात् । तत्रोपवीतीप्राङ्मुखस्तिथ्यादिसंकीर्त्य । सत्यवसुसंज्ञका
विश्वेदेवाः नांदीमुखाः । मातृपितामहीप्रपितामह्यः नांदीमुख्यः । पितृपितामहप्रपितामहाः नांदीमुखाः । मातामहमातुः
पितामहमातुःप्रपितामहाः पत्नीसहिताः नांदीमुखाः । एतानुद्दिश्यसंकल्पविधानेननांदीश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यलक्षणल
क्षितान्विंशतिसंख्याकानष्टसंख्याकान्वाब्राह्मणान्पूर्वेद्युः सद्योवादैवपूर्वकंनिमंत्र्य कृताभ्यंगस्नानान्पूर्वाह्णेपरिचारकैराकार्य
संबुध्योत्त्यातेषांपादान्प्रक्षाल्यप्राङ्मुखानुपवेश्यषष्ठीविभक्त्योक्त्वाऋजुदर्भयुग्मान्यासनंप्रदायापःप्रदायक्षणंदत्वा द्वितीययाऽ
मंत्रकमावाह्य गंधशुक्लमाल्यधूपदीपाच्छादनाभरणानिप्रथमयाद्विर्द्विर्दत्वामधुरद्रव्यसहितमनम्लमन्नंपरिविष्य पृथिवीतेपात्र
मित्यादुक्त्वाचतुर्थ्योत्त्यास्वाहाहव्यंनममेतिसर्वत्रत्यक्त्वा तृप्तेषु—उपास्मैगायतेतिपंचानांकाश्यपोसितःसोमोगायत्रीजपेवि० ।

ॐ उपास्मैगायतानरःपवमानायेंदवे । अभिदेवाँऽइयक्षते ॥ अभितेमधुनापयोथर्वाणोअशिश्रयुः । देवंदेवायदेवयु ॥ सनःपवस्वशंगवेशंजनायशमर्वते । शंराजन्नोषधीभ्यः ॥ बभ्रवेनुस्वतवसेरुणायदिविस्पृशे । सोमायगाथमर्चत ॥ हस्तच्युतेभिरद्रिभिःसुतंसोमंपुनीतन । मधावाधावतामधु ॥ एताःपंचर्चःश्रावयित्वातैरुत्तरापोशनादौकृतेहस्तशुध्यादिकंकृत्वाद्राक्षामलकेतन्निष्क्रयंवादक्षिणांदत्वा । मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामही । पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ मातामहस्तत्पिताचप्रमातामहकादयः । एतेभवंतुसुप्रीताःप्रयच्छंतुचमंगलमित्युक्त्वा कृतांजलिःसंप्रार्थ्यप्रणिपत्यब्राह्मणान्विसृज्याचम्यगौर्यादीन्विसर्जयेत् ॥ इतिवृद्धिश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ ॥ ॥

अथातोपिसंक्षिप्तःशिष्टैःक्रियमाणोवृद्धिश्राद्धप्रयोगः ॥ पूर्ववद्गौर्यादीनांब्राह्मयादीनांचपूजांकृत्वा सदूर्वांकुरानक्षतान्जलंचादाय । सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानांदीमुखाःभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यंस्वाहानमः [इयंचवृद्धिः] । मातृपितामहीप्रपितामह्यःनांदीमुख्यःभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यंस्वाहा० । पितृपितामहप्रपितामहाःनांदीमुखाःभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यंस्वाहा० । मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाःपत्नीसहिताःनांदीमुखाःभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यमित्युक्त्वासर्वत्रपात्रेसदूर्वाक्षतजलंक्षिपेत् । एवमेवपुनःसत्यादीन्विश्वान्देवान्मात्रादीःपित्रादीन्मातामहादींश्चत्रीन्संबुद्ध्योक्त्वापूर्ववद्व्याहृतिभिरिदमासनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानममेतिदूर्वाक्षतगंधपुष्पजलानिप्रत्येकंपात्रेनिक्षिपेत् । ततोविनायकाद्याःगौर्यादिषोडशमातरोब्राह्मयादिसप्तमातरश्चभूर्भुवःस्वरिदंदास्यमानंवायुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नंयथाशक्तिसोपस्करममृतरूपेणस्वाहानममेतिदूर्वादीन्निक्षिपेत् । एवंविश्वेभ्योदेवेभ्योमात्रादिभ्यः

पित्रादिभ्योमातामहादिभ्यःसपत्नीकेभ्यःसंबुद्ध्यादद्यात् । अन्नासंभवेअन्नपदस्थानेइदंदास्यमानंसोपस्करमाममितिवदेत् ।
तथचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवाशक्त्यासंकल्पयेत् । आमासंभवेपियुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्ताष्टगुणंचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवाहिरण्यंहिरण्य
प्रतिनिधिभूतंद्रव्यंवेतियदन्नशक्त्यासंकल्पयेत् । एवंदशभ्यःसंकल्पयेत् । ततःपूर्ववदुपास्मैइत्यादिपंचर्चःश्रावयित्वा कृतस्य
वृद्धिश्राद्धस्यसंपूर्णतासिद्ध्यर्थेद्राक्षामलकेतत्प्रतिनिधित्वेनद्रव्यंवादक्षिणांसंप्रददेनममेत्युक्त्वा । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रि
ष्टुप् । जपेविनियोगः । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयो
रयीणाम् ॥ इतिमंत्रंजप्त्वा अनेननांदीश्राद्धेननांदीमुखदेवताःप्रीयंतांवृद्धिरस्तु । मातापितामहीचैवेतिउक्तश्लोकद्वयंजपेत् ।
ततआचारतःकिंचिद्द्रव्यंगृहीत्वा इळामग्नेइतिवसिष्ठइंद्रस्त्रिष्टुप् । देवतासंतुष्टतासिद्ध्यर्थंद्रव्यनाणकेनशब्दकरणेविनि० । ॐ
इळामग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध । स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ इतिमंत्रंजपन्संकल्पपात्रे
संघट्टनेनशब्दंकुर्यादिति । ततोमातृकाविसर्जयेत् । जीवन्मातृकस्यनमातृपार्वणम् । जीवन्मातामहस्यनमातामहपार्वणम् ।
द्वारलोपात् । जीवत्पितृकस्तुयेभ्यःपितादद्यात्तेभ्योदद्यादित्युक्तमेव ॥ ॥ इतिश्रीरामेश्वरभट्टसुतश्रीनारायणभट्टविरचिते
प्रयोगरत्नेसनिर्णयोवृद्धिश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ ॥ ॥
अथकौतुकबंधप्रयोगः ॥ सचप्रचुराचाराभावात्संक्षेपतःसूक्तादिमात्रंगृहीत्वालिख्यते ॥ अत्रशौनकः ॥ अथकौतुकबंधस्यप्रयो

---

१ पात्रापःप्रहरेदिळामितिपठन्द्रव्येणकुर्वन्स्वनमितिप्रयोगचूडामणौ ।

गोऽत्रनिगद्यते । विवाहादिशुभेकार्येरात्र्यांवापिदिवातथा ॥ सांकुरेपालिकायुक्तेस्थंडिलेव्रीहिपूरिते । सहाक्षतेनकांस्येनसोद कुंभंनिधायच ॥ आचार्योदर्भमयकूर्चे[विष्टरे]उदकुंभंनिधायसाक्षतकांस्यपात्रेपंचगुणीकृतंकार्पाससूत्रंनिधायतत्समीपेप्राङ्मुखं यजमानमुपवेश्यसकुशहस्तैर्ऋत्विग्भिःसहकुंभोदकेनतत्सूत्रंमंत्रैरभिषिंचेत् ॥ तेचमंत्राः।तत्सवितुर्विश्वामित्रःसवितागायत्रीसूत्र प्रोक्षणेविनियोगः एवंसर्वत्र। ॐ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियोयोनःप्रचोदयात् ॥ १ ॥ अग्निमीळेमधुच्छंदाअग्निर्गा यत्री। सूत्रप्रोक्षणेवि०। ॐ अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं। होतारंरत्नधातमं॥१॥ इषेत्वेतिमंत्रस्यश्रेष्ठतमाऋषिःकर्मणोदेवता त्र्यैकोत्तरशतस्तोमजपेविनियोगः। यद्वाइषेत्वेतिमंत्रस्यउपायवऋषिःकर्मणोदेवताअनुष्टुप्छंदः। सूत्रप्रोक्षणेवि०। ॐ इषेत्वोर्जेत्वा वायवस्थोपायवस्थदेवोवःसविताप्रार्पयतुश्रेष्ठतमायकर्मण आप्यायध्वमघ्न्यादेवभागमूर्जस्वतीःपयस्वतीः प्रजावतीरनमीवाअय क्ष्मामावस्तेनईशतमाघशंसोरुद्रस्यहेतिःपरिवोवृणक्तु ध्रुवाअस्मिन्गोपतौस्यातबह्वीर्यजमानस्यपशून्पाहि॥ अग्नआयाहीतिमंत्रस्य गृणानऋषिः हव्यदातृदेवतागायत्रीच्छंदःसूत्रप्रोक्ष०। ॐ अग्नऽआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये । निहोतासत्सिबर्हिषि ॥ १ ॥ शंनोदेवीरितिमंत्रस्याभीष्टऋषिः आपोदेवता गायत्रीच्छंदः । सूत्रप्रोक्ष० । ॐ शंनोदेवीरभिष्टयऽआपोभवंतुपीतये । शंयो रभिस्रवंतुनः ॥ १ ॥ आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री । पंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठांत्येद्वेअनुष्टुभौ । सूत्रप्रोक्ष० । ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः० ॥ ९ ॥ एतोन्विंद्रमितितृचस्यांगिरसस्तिरश्चीइंद्रोनुष्टुप् । सूत्रप्रोक्ष० ॥ ॐ एतो न्विंद्रंस्तवामशुद्धंशुद्धेनसाम्ना । शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसंशुद्धआशीर्वान्ममत्तु ॥ इंद्रशुद्धोनआगहिशुद्धःशुद्धाभिरूतिभिः ।

शुद्धोरयिंनिधारयशुद्धोमंमद्धिसोम्यः ॥ इंद्रंशुद्धोहिनोरयिंशुद्धोरत्नानिदाशुषे । शुद्धोवृत्राणिजिघ्नसेशुद्धोवाजंसिषाससि
॥ १ ॥ ऋतंचेतितृचस्याघमर्षणोभाववृत्तमनुष्टुप् । सूत्रप्रो० । ॐ ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्० ॥ २ ॥ प्रशर्धायस्यावाश्वोमरु
तोजगती । सूत्रप्रोक्ष० । ॐ प्रशर्धायमारुतायस्वभानवइमांवाचमनजापर्वतच्युते। घर्मस्तुभेदिवआपृष्ठयज्वनेद्युम्नश्रवसेमहि
नृम्णमर्चत ॥ १ ॥ स्वस्तिनोमिमीतेतिस्वस्त्यात्रेयोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । सूत्रप्रो० । ॐ स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदे
व्यदितिरनर्वणः । स्वस्तिपूषाअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥ स्वादिष्ठयेतिदशर्चस्यसूक्तस्यमधुच्छंदाःपवमानः
सोमोगायत्री । सूत्रप्रो० । ॐ स्वादिष्ठयामदिष्ठया० ॥ १० ॥ रक्षोहणमितिपंचविंशत्यृचस्यसूक्तस्यभरद्वाजःपायूरक्षोहाग्निस्त्रि
ष्टुप् अंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः । सूत्रप्रो० । ॐ रक्षोहणंवाजिनमाजिघर्मिमित्रंप्रथिष्ठमुपयामिशर्म । शिशानोअग्निःक्रतुभिः
समिद्धःसनोदिवासरिषःपातुनक्तं ॥ अयोदंष्ट्रोअर्चिषायातुधानानुपस्पृशजातवेदःसमिद्धः । आजिह्वयामूरदेवान्रभस्वक्रव्या
दोवृक्त्व्यपिधत्स्वासन् ॥ उभोभयाविन्नुपधेहिदंष्ट्राहिंस्रःशिशानोवरंपरंच । उतांतरिक्षेपरियाहिराजन्जंभैःसंधेह्यभियातुधा
नान् ॥ यज्ञैरिषूःसंनममानोऽअग्नेवाचाशल्याँऽअशनिभिर्दिहानः । ताभिर्विध्यहृदयेयातुधानान्प्रतीचोबाहून्प्रतिभङ्ध्येषां ॥
अग्नेत्वचंयातुधानस्यभिंधिहिंस्राशनिर्हरसाहंत्वेनं । प्रपर्वाणिजातवेदःशृणीहिक्रव्यात्क्रविष्णुर्विचिनोतुवृक्णं ॥ १ ॥ यत्रेदानीं
पश्यसिजातवेदस्तिष्ठंतमग्नउतवाचरंतं । यद्वांतरिक्षेपथिभिःपतंतंतमस्ताविध्यशर्वाशिशानः ॥ उतालब्धंस्पृणुहिजातवेदआ
लेभानादृष्टिभिर्यातुधानात् । अग्नेपूर्वोनिजहिशोशुचानआमादःक्ष्विंकास्तमदंत्वेनीः ॥ इहप्रब्रूहियतमःसोअग्नेयोयातुधानो

यद्दंकृणोति । तमारभस्वसमिधायविष्ठनृचक्षसश्चक्षुषेरंधयैनं ॥ तीक्ष्णेनाग्नेचक्षुषारक्षयज्ञंप्रांचंवसुभ्यःप्रणयप्रचेतः । हिंस्रं
रक्षांस्यभिशोशुचानंमात्वादभन्यातुधानानृचक्षः ॥ नृचक्षारक्षःपरिपश्यविक्षुतस्यत्रीणिप्रतिशृणीह्यग्रा । तस्याग्नेपृष्टीर्हरसाशृ
णीहित्रेधामूलंयातुधानस्यवृश्च ॥ २ ॥ त्रिर्यातुधानःप्रसितिंतएत्वृतंयोऽअग्नेअनृतेनहंति । तमर्चिषास्फूर्जयन्जातवेदःसमक्षमेनं
गृणतेनिवृंग्धि ॥ तदग्नेचक्षुःप्रतिधेहिरेभेशफारुजंयेनपश्यसियातुधानं । अथर्ववज्ज्योतिषादैव्येनसत्यंधूर्वंतमचितंन्योष ॥
यदग्नेअद्यमिथुनाशपातोयद्वाचस्तृष्टंजनयंतरेभाः । मन्योर्मनसःशरव्या जायतेयातयाविध्यहृदयेयातुधानान् ॥ पराशृणीहि
तपसायातुधानान्पराग्नेरक्षोहरसाशृणीहि । परार्चिषामूरदेवाञ्छृणीहिपरासुतृपोअभिशोशुचानः ॥ पराद्यदेवावृजिनंशृणंतुप्र
त्यगेनंशपथायंतुतृष्टाः । वाचास्तेनंशरवऋच्छंतुमर्मन्विश्वस्यैतुप्रसितिंयातुधानः ॥ ३ ॥ यःपौरुषेयेणक्रविषासमंक्तेयोऽअश्व्ये
नपशुनायातुधानः । योअघ्न्यायाभरतिक्षीरमग्नेतेषांशीर्षाणिहरसापिवृश्च ॥ संवत्सरीणंपयऽउस्रियायास्तस्यमाशीद्यातुधानो
नृचक्षः । पीयूषमग्नेयतमस्तितृप्सात्तंप्रत्यंचमर्चिषाविध्यमर्मन् ॥ विषंगवांयातुधानाःपिबंत्वावृश्च्यंतामदितयेदुरेवाः । परैना
न्देवःसवितादेदातुपराभागमोषधीनांजयंतां ॥ सनादग्नेमृणसियातुधानान्नत्वारक्षांसिपृतनासुजिग्युः । अनुदहसहमूरान्क्रव्या
दोमातेहेत्यामुक्षतदैव्यायाः ॥ त्वंनोअग्नेअधरादुदक्तात्त्वंपश्चादुतरक्षापुरस्तात् । प्रतितेतेअजरासस्तपिष्ठाऽअघशंसंशोशुचतोद
हंतु ॥ ४ ॥ पश्चात्पुरस्तादधरादुदक्तात्कविःकाव्येनपरिपाहिराजन् । सखेसखायमजरोजरिम्णेग्नेमर्ताँऽअमर्त्यस्त्वंनः ॥ परि
त्वाग्नेपुरंवयंविप्रंसहस्यधीमहि । धृषद्वर्णंदिवेदिवेहंतारंभंगुरावतां ॥ विषेणभंगुरावतःप्रतिष्मरक्षसोदह । अग्नेतिग्मेनशोचि

र्यपिम्लानिमापन्नादीनाःसंतःकथंकथमप्यतिवाहयामासुर्दिनानि। अथैतादृशिकष्टतरेकालआपन्निरसनक्षमंकमप्युपायमजानानायवनप्रभवोऽपि कर्णोपकर्णिकयाश्रुतं नारायणभट्टस्यालौकिकंप्रभावमनुभवितुंकाश्यांतत्सविधमागत्यपप्रच्छुरवर्षणनिदानम्। तच्छ्रवणाऽनुपदमेवोचेतिर्भीकेन भट्टनारायणेन भवत्कृतश्रीविश्वेश्वरमंदिरोच्छेदापचारएवनिदानमस्त्यस्यदुर्भिक्षस्येति। तैःपुनरूचे किमत्रमानंभवदुक्तथ्यातथ्यांशे, यदिस्यादद्य बस्वल्पाऽपिवृष्टिः साधयामस्तर्हिभवत्कथितानुगुणंभवद्धस्तेनैवपुनःपूर्ववन्मंदिरमिति। भट्टनारायणेनापि सपदिस्वाराध्यदेवतांश्रीरामंश्रीविश्वे श्वरंचसंचिंत्योक्तं एवंचेत्सुवृष्टिरद्यप्रभृत्येवभवितेति। ववर्षचतदहरेवभगवान्पर्जन्यस्तेनाखिलास्तुतुषुः यवनाश्चानुपदंकारयामासुस्तद्धस्तेनैव मंदिरनिर्माणपूर्वकंश्रीविश्वेश्वरप्रतिष्ठाम्। अदुश्चैनंमहतासंभारेणसंमाननपूर्वंजगत्पूज्यांजगद्गुरुसंज्ञाम्। काशीक्षेत्रवासिनश्चसर्वेविद्वांसःसंघीभू यादुरखिलमंत्रजागरसभाप्रसंगेष्वग्रपूजाम्। याकिलैतावंतंकालंतदन्ववायेऽव्याहतंप्रचलति। जगद्गुरुसंज्ञाचेयंनारायणभट्टमभिव्याप्यैवासीत्त द्वंश्येषु। इति॥

भट्टनारायणवंश्यानांतत्कृतीनांचनिर्देशः।

सर्वाग्रगण्यो भट्टनारायणः। अस्य प्रयोगरत्नं, त्रिस्थलीसेतुः, रुद्रपद्धतिः, उत्तरनारायणभट्टी (अंत्येष्टिः) इतिग्रंथाः प्रणीताःसंति। अस्यत नयौद्वावास्तां रामकृष्णभट्टः शंकरभट्टश्च। तत्र रामकृष्णभट्टस्य तंत्रवार्तिकव्याख्या, जीवत्पितृकनिर्णयश्च। शंकरभट्टस्यतु द्वैतनिर्णयः॥ रामकृष्णभट्टस्यपुत्रत्रयमासीत् दिनकरभट्टः, कमलाकरभट्टः, लक्ष्मणभट्टश्च। तत्राद्योदिनकरएवक्वचिद्दिवाकरशब्देनव्यवह्रियते। दिन करस्य भाट्टदिनकरमीमांसा, उद्योतः, शांतिसारश्च। अस्यतनुजन्मा विश्वेश्वरभट्टः, गागाभट्टइत्यस्यैवापरंनाम। अस्य कायस्थधर्मदीपः,

प्रातर्युरयाभिर्ऋष्टिभिः ॥ प्रत्यंग्नेमिथुनादहयातुधानाकिमीदिना । संत्वांशिशामिजागृह्यदब्धंविप्रमन्मंभिः ॥ प्रत्यंग्नेहरंसा
हरंःशृणीहिविश्वतःप्रतिं । यातुधानस्यरक्षसोवलंविरुजवीर्यं ॥ २५ ॥ रात्रीव्यख्यदित्यष्टर्चस्यसूक्तस्य सौभरिःकुशिकोरात्रि
र्वाभारद्वाजीरात्रिस्तवोगायत्री । सूत्रप्रो० । ॐ रात्रीव्यंख्यदायतीपुंरुत्रादेव्य१क्षभिः । विश्वाऽअधिश्रियोंधित ॥ ओर्वप्राऽ
अमर्त्यानिवतोदेव्यु१द्वतः । ज्योतिषाबाधतेतमः ॥ निरुस्वसांरमस्कृतोपसंदेव्यायती । अपेदुहासतेतमः ॥ सानोंअद्ययस्या
वयंनितेयामंनविंक्ष्महि । वृक्षेनवंसतिंवयः ॥ निग्रामांसोऽअविक्षतनिपद्वंतोनिपक्षिणः । निश्येनासंश्चिदर्थिनः ॥ यावयावृक्यं१
वृकंयवयस्तेनमूर्म्ये । अथानःसुतराभव ॥ उपमापेपिंशत्तमःकृष्णंव्यक्तमस्थित । उपऋणेवंयातय ॥ उपंतेगाऽइवाकरंवृ
णीष्वदुहितर्दिवः । रात्रिस्तोमंनजिग्युषे ॥ ८ ॥ कृणुष्वेतिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवामदेवोरक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् । सूत्रप्रो० । ॐ कृणुष्व
पाजःप्रसितिंनपृथ्वींयाहिराजेवामंवाऽइभेन । तृष्वीमनुप्रसितिंद्रूणानोस्तासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैः ॥ तवंभ्रमासंऽआशुयापंतंत्य
नुस्पृशधृपताशोशुचानः । तपूंष्यग्नेजुह्वापतंगानसंदितोविसृजविष्वंगुल्काः ॥ प्रतिस्पशोविसृजतूर्णितमोभवापायुर्विशोऽअ
स्याअदब्धः । योनोदूरेऽअघशंसोयोऽअंत्यग्नेमाकिष्टेव्यथिरादधर्षीत् ॥ उदंग्नेतिष्ठप्रत्यातंनुष्वन्य१मित्राँऽओषतात्तिग्महेते ।
योनोऽअरातिंसमिधानचक्रेनीचातंधक्ष्यतसंनशुष्कं ॥ ऊर्ध्वोभवप्रतिविध्याध्यसदाविष्कृणुष्वदैव्यान्यग्ने । अवस्थिरातनुहि
यातुजूनांजामिमजामिंप्रमृणीहिशत्रून् ॥ १ ॥ सतेजानातिसुमतिंयविष्ठयऽईवतेब्रह्मणेगातुमैरत् । विश्वान्यस्मैसुदिनानिरायो
द्युम्नान्यर्योविदुरोऽअभिद्यौत् ॥ सेदंग्नेऽअस्तुसुभगःसुदानुर्यस्त्वानित्येनहविषायऽउक्थैः । पिप्रीषतिस्वऽआयुषिदुरोणेविश्वे

दस्मेसुदिनासासंदिष्टिः ॥ अर्चामितेसुमतिंघोष्यर्वाक्संतेवावातांजरतामियंगीः । स्वश्वांस्त्वासुरथामर्जयेमास्मेक्षत्राणिधारये
रनुद्यून् ॥ इहत्वाभूर्यांचरेदुपत्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनुद्यून् । क्रीळंतस्त्वासुमनसःसपेमाभिद्युम्नातस्थिवांसोजनानां ॥ यस्त्वा
स्वश्वःसुहिरण्योऽअग्नऽउपयातिवसुमतारथेन । तस्यत्राताभवसितस्यसखायस्तऽआतिथ्यमानुषग्जुजोषत् ॥ २ ॥ महोरुजामि
बंधुतावचोभिस्तन्मापितुर्गोतमादन्वियाय । त्वंनोऽअस्यवचसश्चिकिद्धिहोतर्यविष्ठसुक्रतोदमूनाः ॥ अस्वप्नजस्तरणयःसुशेवाऽ
अतंद्रासोवृकाऽअश्रमिष्ठाः । तेपायवःसध्र्यंचोनिषद्याग्नेतवनःपांत्वमूर ॥ येपायवोमामतेयंतेऽअग्नेपश्यंतोऽअंधंदुरितादर
क्षन् । ररक्षतान्त्सुकृतोविश्ववेदादिप्संतऽइद्रिपवोनाहदेभुः ॥ त्वयावयंसधन्य१स्त्वोतास्तवप्रणीत्यश्यामवाजान् । उभाशं
सासूदयसत्यतातेनुष्ठुयाकृणुह्यह्रयाण ॥ अयातेअग्नेसमिधाविधेमप्रतिस्तोमंशस्यमानंगृभाय । दहाशसोरक्षसःपाह्य१स्मान्द्रु
होनिदोमित्रमहोऽअवद्यात् ॥ १५ ॥ तरत्समंदीतिचतुर्णामवत्सारःपवमानःसोमोगायत्री । सूत्रप्रो० । ॐ तरत्समंदीधा
वतिधारासुतस्यांधसः । तरत्समंदीधावति ॥ उस्रावेदवसूनांमर्तस्यदेव्यवसः । तरत्समंदी० ॥ ध्वस्रयोःपुरुषंत्योरासहस्रा
णिदद्महे । तरत्समंदी० ॥ आययोस्त्रिंशतंतनासहस्राणिचदद्महे । तरत्समंदी० ॥ ४ ॥ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यनाराय
णःपुरुषोनुष्टुबंत्यात्रिष्टुप् । सूत्रप्रो० । ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः० ॥१६॥ विष्णोर्नुकमितिषड्चस्यऔचथ्योदीर्घतमाविष्णुस्त्रिष्टुप् ।
सूत्रप्रो० । ॐ विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविममेरजांसि । योऽअस्कभायदुत्तरंसधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥
प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणमृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाः । यस्योरुषुत्रिषुविक्रमणेष्वधिक्षियंतिभुवनानिविश्वा ॥ प्रविष्णवेशूषमेतुमन्म

गिरिक्षितऽउरुगायायवृष्णे । यऽइदंदीर्घंप्रयतंसधस्थमेकोविममेत्रिभिरित्पदेभिः ॥ यस्यत्रीपूर्णामधुनापदान्यक्षीयमाणा
स्वधयामदंति । यऽउत्रिधातुपृथिवीमुतद्यामेकोदाधारभुवनानिविश्वा ॥ तदस्यप्रियमभिपाथोअश्यांनरोयत्रदेवयवोमदंति ।
उरुक्रमस्यसहिबंधुरित्थाविष्णोःपदेपरमेमध्वउत्सः ॥ तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृंगाऽअयासः । अत्राहतदु
रुगायस्यवृष्णःपरमंपदमवभातिभूरि ॥ १ ॥ अतोदेवाइतिषड्चस्यकाण्वोमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । सूत्रमो० ॥ ॐ अतो
देवाऽअवंतुनोय० ॥ ६ ॥ परोमात्रयेतिसप्तर्चस्यमैत्रावरुणिर्वसिष्ठोविष्णुस्त्रिष्टुप् । सूत्रमो० ॥ ॐ परोमात्रयातन्वावृधानुनते
महित्वमन्वश्नुवंति । उभेतेविद्मरजसीपृथिव्याविष्णोदेवत्वंपरमस्यवित्से ॥ नतेविष्णोजायमानोनजातोदेवमहिम्नःपरमंत
माप । उदस्तभ्नानाकमृष्वंबृहंतंदाधर्थप्राचींककुभंपृथिव्याः ॥ इरावतीधेनुमतीहिभूतंसूयवसिनीमनुषेदशस्या । व्यस्तभ्ना
रोदसीविष्णवेतेदाधर्थपृथिवीमभितोमयूखैः ॥ उरुंयज्ञायचक्रथुरुलोकंजनयंतासूर्यमुषासमग्निम् । दासस्यचिद्वृषशिप्रस्यमा
याजघ्नथुर्नरापृतनाज्येषु ॥ इंद्राविष्णूदृंहिताःशंबरस्यनवपुरोनवतिंचश्नथिष्टं । शतंवर्चिनःसहस्रंचसाकंहथोअप्रत्यसुरस्य
वीरान् ॥ इयंमनीषाबृहतीबृहंतोरुक्रमातवसावर्धयंती । ररेवांस्तोमंविदथेषुविष्णोपिन्वतमिषोवृजनेष्विंद्र ॥ वषट्तेविष्ण
वासआकृणोमितन्मेजुषस्वशिपिविष्टहव्यं । वर्धंतुत्वासुष्टुतयोगिरोमेयूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ ७ ॥ हिरण्यवर्णामिति
पंचदशर्चस्यसूक्तस्यानंदकर्दमचिक्लीतेंदिरासुताऋषयः आद्यायाः श्रीरग्निश्चेत्युभेदेवतेऽन्यासांश्रीः आद्यास्तिस्रोनुष्टुभः चतुर्थी
बृहती पंचमीषष्ठ्यौत्रिष्टुभौ ततोष्टावनुष्टुभोंऽत्याप्रस्तारपंक्तिः । सूत्रमो० ॥ ॐ हिरण्यवर्णांहरिणींसुवर्णरजतस्रजां । चंद्रां

हिरण्मयींलक्ष्मींजातवेदोमआवह ॥ तामआवहजातवेदोलक्ष्मीमनपगामिनीं । यस्यांहिरण्यंविंदेयंगामश्वंपुरुषानहम् ॥ अश्व
पूर्वांरथमध्यांहस्तिनादप्रबोधिनीम् । श्रियंदेवीमुपह्वयेश्रीर्मादेवीजुषताम् ॥ कांसोस्मितांहिरण्यप्राकारामार्द्रांज्वलंतींतृप्तांतर्प
यंतीम् । पद्मेस्थितांपद्मवर्णांतामिहोपह्वयेश्रियम् ॥ चंद्रांप्रभासांयशसाज्वलंतींश्रियंलोकेदेवजुष्टामुदाराम् । तांपद्मिनीमीं
शरणमहंप्रपद्येअलक्ष्मीर्मेनश्यतांत्वांवृणे ॥ आदित्यवर्णेतपसोधिजातोवनस्पतिस्तववृक्षोथबिल्वः । तस्यफलानितपसानुदंतु
मायांतरायाश्चबाह्याऽअलक्ष्मीः ॥ उपैतुमांदेवसखःकीर्तिश्चमणिनासह । प्रादुर्भूतोस्मिराष्ट्रेस्मिन्कीर्तिमृद्धिंददातुमे ॥ क्षुत्पि
पासामलांज्येष्ठामलक्ष्मींनाशयाम्यहं । अभूतिमसमृद्धिंचसर्वान्निर्णुदमेगृहात् ॥ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्व
रींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ मनसःकाममाकूतिंवाचःसत्यमशीमहि । पशूनांरूपमन्नस्यमयिश्रीःश्रयतांयशः ॥ कर्दमे
नप्रजाभूतामयिसंभवकर्दम । श्रियंवासयमेकुलेमातरंपद्ममालिनीं ॥ आपःसृजंतुस्निग्धानिचिक्लीतवसमेगृहे । निचदेवीं
मातरंश्रियंवासयमेकुले ॥ आर्द्रांयःकरिणींयष्टिंसुवर्णांहेममालिनीं । सूर्यांहिरण्मयींलक्ष्मींजातवेदोमआवह ॥ आर्द्रांपुष्करि
णींपुष्टिंपिंगलांपद्ममालिनीं । चंद्रांहिरण्मयींलक्ष्मींजातवेदोमआवह ॥ तामआवहजातवेदोलक्ष्मीमनपगामिनीं । यस्यांहि
रण्यंप्रभूतंगावोदास्योश्वान्विंदेयंपुरुषानहं ॥ यःशुचिःप्रयतोभूत्वाजुहुयादाज्यमन्वहं । सूक्तंपंचदशंचश्रीकामःसततंजपेत्
॥ १६ ॥ ॐ यज्जाग्रतोदूरमुदैतुदैवंतदुसुप्तस्यतथैवैति । दूरंगमंज्योतिषांज्योतिरेकंतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ येनकर्माण्य
पसोमनीषिणोयज्ञेकृण्वंतिविदथेषुधीराः । यदपूर्वंयक्षमंतःप्रजानांतन्मेम० ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतोधृतिश्चयज्ज्योतिरंतरमृतंप्र

जासु । यस्मान्नऽऋतेकिंचनकर्मक्रियतेतन्मे० ॥ येनेदंभूतंभुवनंभविष्यत्परिगृहीतममृतेनसर्वं । येनयज्ञस्तायतेसप्तहोतातन्मे० ॥ यस्मिन्नृचःसामयजूंषियस्मिन्प्रतिष्ठितारथनाभाविवाराः । यस्मिंश्चित्तंसर्वमोतंप्रजानांतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ सुषारथिरश्वानिवयन्मनुष्यान्नेनीयतेभीशुभिर्वाजिनऽइव । हृत्प्रतिष्ठंयदजिरंयविष्ठंतन्मे० ॥ ६ ॥ विहिहोत्रेतिपंचर्चस्य वामदेवोगौतमोवायुरनुष्टुप् । सूत्रमो० । ॐविहिहोत्राअवीताविपोनरायोअर्यः । वायवाचंद्रेणरथेनयाहिसुतस्यपीतये ॥ निर्युवाणोअशस्तीर्नियुत्वाँइंद्रसारथिः । वायवाचंद्रे० ॥ अनुकृष्णेवसुधितीयेमातेचिश्वपेशसा । वायवाचंद्रे० ॥ वहंतुत्वामनोयुजोयुक्तासोनवतिर्नव । वायवा० ॥ वायोशतंहरीणांयुवस्वपोष्याणां । उतवातेसहस्रिणोरथआयातुपाजसा ॥ ५ ॥ मुंचामित्वेति पंचर्चस्यप्राजापत्योयक्ष्मनाशनइंद्रस्त्रिष्टुचंत्यानुष्टुप् । सूत्रमो० । ॐमुंचामित्वाहविषाजीवनायकमज्ञातयक्ष्मादुतराजयक्ष्मात् । ग्राहिर्जग्राहयदिवैतदेनंतस्याइंद्राग्नीप्रमुमुक्तमेनम् ॥ यदिक्षितायुर्यदिवापरेतोयदिमृत्योरंतिकंनीतएव । तमाहरामिनिर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनंशतशारदाय ॥ सहस्राक्षेणशतशारदेनशतायुषाहविषाहार्षमेनं । शतंयथेमंशरदोनयातींद्रोविश्वस्यदुरितस्य पारं ॥ शतंजीवशरदोवर्धमानःशतंहेमंतान्छतमुवसंतान् । शतमिंद्राग्नीसवितावृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः ॥ आहार्षंत्वाविदंत्वापुनरागाःपुनर्नव । सर्वांगसर्वंतेचक्षुःसर्वमायुश्चतेविदं ॥ ५ ॥ स्योनापृथिवीमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । सूत्रमोक्ष० । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः ॥ द्रविणोदाआंगिरसःकुत्सोद्रविणोदाअग्निस्त्रिष्टुप् । सूत्रमो० । ॐद्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रविणोदाःसनरस्यप्रयंसत् । द्रविणोदावीरवतीमिषंनोद्रविणोदारासतेदीर्घमायुः ॥ सविताप्रश्चाता

द्धानाकोलुशोविश्वेदेवाजगती । सूत्रमोक्ष० । ॐ सवितापश्चातात्सवितापुरस्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात् । सवितानः सुवतुसर्वतातिंसवितानोरासतांदीर्घमायुः ॥ नवोनवोभवतिसूर्यासावित्रीचंद्रमास्त्रिष्टुप् । सूत्रमो० । ॐ नवोनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरुपसामेत्यग्रं । भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः ॥ विद्युन्नयापतंतीतिपुरूरवाउर्वशीत्रिष्टुप् । सूत्रमो० । ॐ विद्युन्नयापतंतीदविद्योद्भरंतीमेऽअप्याकाम्यानि । जनिष्ठोअपोनर्यस्सुजातःप्रोर्वशीतिरतदीर्घमायुः ॥ उलूकयातुंवसिष्ठइंद्रस्त्रिष्टुप् । सूत्रमो० । ॐ उलूकयातुंशुशुलूकयातुंजहिश्वयातुमुतकोकयातुं । सुपर्णयातुमुतगृध्रयातुंदृषदेवप्रमृणरक्षइंद्र ॥ पिशंगभृष्टिंदैवोदासिःपुरूरवाइंद्रोगायत्री । सूत्रमो० । ॐ पिशंगभृष्टिमंभृणंपिशाचिमिंद्रसंमृण । सर्वंरक्षोनिर्बर्हय ॥ एतैःसर्वैर्मंत्रैःसूत्रमभिषिच्य ॥ जातवेदसेमारीचःकश्यपोजातवेदाअग्निस्त्रिष्टुप् । ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः ॥ इतिगंधेनसूत्रंविलिप्य । विश्वेत्तातेभार्गवोनेमइंद्रोजगती । ॐ विश्वेत्तातेसवनेषुप्रवाच्यायाचकर्थमघवन्निंद्रसुन्वते । पारावतंयत्पुरुसंभृतंवस्वपावृणोःशरभायऋषिबंधवे ॥ इत्यनेनपुंसोदक्षिणहस्तेबध्नीयात् ॥ श्रियेजातःकाण्वःपवमानःसोमस्त्रिष्टुप् । ॐ श्रियेजातःश्रियआनिरियायश्रियंवयोजरितृभ्योदधाति । श्रियंवसानाऽअमृतत्वमायन्भवंतिसत्यासमिथामितद्रौ ॥ इतिस्त्रियावामहस्तेबध्नीयात् ॥ तत आचार्यऋत्विजश्चयजमानस्यमंत्रैरक्षांकुर्युः ॥ तेचमंत्राः ॥ शतंजीवेतिद्वयोःप्राजापत्योयक्ष्मनाशनइंद्रस्त्रिष्टुप् अंत्यानुष्टुप् । ॐ शतंजीवशरदोवर्धमानःशतंहेमंतान्छतमुवसंतान् । शतमिंद्राग्नीसविताबृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः ॥ आहार्षत्वा

विदंत्वापुनरागाःपुनर्नव । सर्वांगसर्वंतेचक्षुःसर्वमायुश्चतेविदम् ॥ येयज्ञेनेत्यष्टर्चस्यसूक्तस्यमानवोनाभानेदिष्ठोविश्वेदेवाआद्याश्चतस्रोजगत्यः पंचम्यनुष्टुप् पष्ठीबृहती सप्तमीसतोबृहत्यष्टम्यनुष्टुप् । ॐ येयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइंद्रस्यसख्यममृतत्वमानश । तेभ्योभद्रमंगिरसोवोअस्तुप्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसः ॥ यउदाजन्पितरोगोमयंवस्वृतेनाभिंदन्परिवत्सरेवलम् । दीर्घायुत्वमंगिरसोवो० ॥ यऋतेनसूर्यमारोहयन्दिव्यप्रथयन्पृथिवींमातरंवि । सुप्रजास्त्वमंगिरसो० ॥ अयंनाभावदतिवल्गुवोगृहेदेवपुत्राऋपयस्तच्छृणोतन । सुब्रह्मण्यमंगिरसो० ॥ विरूपासइदृषयस्तइद्गंभीरवेपसः । तेअंगिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिजज्ञिरे ॥ १ ॥ येअग्नेःपरिजज्ञिरेविरूपासोदिवस्परि । नवग्वोनुदशग्वोअंगिरस्तमःसचादेवेषुमंहते ॥ इंद्रेणयुजानिःसृजंतवाघतोव्रजंगोमंतमश्विनं । सहस्रंमेददतोअष्टकर्ण्यः१श्रवोदेवेष्वक्रत ॥ प्रनूनंजायतामयंमनुस्तोक्मेवरोहतु । यःसहस्रंशताश्वंसद्योदानायमंहते ॥ ८ ॥ त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् । ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥ एतैर्मंत्रैरक्षायांकृतायांयजमानःकृतकर्मसाद्गुण्यार्थमाचार्यायर्त्विग्भ्यश्चयथाशक्तिदक्षिणांदद्यात् अन्येभ्योपिभूयसींदक्षिणांदद्यादिति । इतिश्रीमद्भट्टरामेश्वरसुतनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेकौतुकबंधप्रयोगः ॥ ॥ ।

अथग्रहयज्ञः ॥ सचनित्यनैमित्तिककाम्यभेदेनत्रिधा । अयनविषुवोपरागादिषुनित्यः । गर्भाधानादिकर्मप्रारंभेषुनैमित्तिकः विपदपगमसंपदादिकामनासुकाम्यः । अत्रमूलान्याकरतोज्ञेयानि । ग्रहरूपादिज्ञात्वाकर्मकार्यमन्यथाविफलम् । तदाहाश्वलायनचार्यः—रूपवर्णायुधस्थानमंडलासनवाहनान् । समित्कुंडोपहारांश्चपुष्परत्नाकृतीरपि ॥ गायत्रीमूलमंत्रांश्चनाममंत्रांश्चकेवलान्

अधिप्रत्यधिदेवानांमंत्रांश्चर्ष्यादिसंयुतान् ॥ तत्तन्मूर्तींश्चजानीयाद्योप्यन्नर्चेन्नवग्रहान् । अज्ञात्वैवंपुमानिष्ट्वातत्फलंनैवविंदति ॥ दुःखंचाप्नोतिसुमहद्व्यलादिग्राप्यवित्पुमानिति । गायत्रीग्रहगायत्री साप्रयोगेवक्ष्यते । वर्णादयश्चमंडपकुंडादिचकाम्येयथोक्तंकार्यम् । नित्यनैमित्तिकयोस्त्वनित्यम् । नित्यंनैमित्तिकंहित्वासर्वमन्यत्समंडपमितिमात्स्योक्तेः । कुंडेवास्थंडिलेपिवेतिआचार्योक्तेश्च॥ मंडपलक्षणंहेमाद्रौमत्स्यपुराणे—गृहस्योत्तरपूर्वेणमंडपंकारयेद्बुधः । रुद्रायतनभूमौवाचतुरस्रमुदक्प्लवम् ॥ दशहस्तानथाष्टौवाहस्तान्कुर्याद्विधानतः । तस्यद्वाराणिचत्वारिकर्तव्यानिविचक्षणैः ॥ इति ॥ कुंडंचस्कंदपुराणे—नवग्रहमखेकुंडंहस्तमात्रंसमंततः । चतुरस्रमधोहस्तंयोनिवक्रंसमेखलम् । चतुरंगुलविस्तारामेखलातद्वदुच्छ्रिता ॥ मात्स्ये—वितस्तिमात्रायोनिःस्यात्षट्सप्तांगुलिविस्तृता । कूर्मपृष्ठोन्नतामध्येपार्श्वयोश्चांगुलोच्छ्रिता ॥ गजोष्ठसदृशीतद्वदायताछिद्रसंयुता । मेखलोपरिसर्वत्रअश्वत्थदलसंनिभा ॥ गजोष्ठतुल्याश्वत्थदलतुल्यावेतिविकल्पः । साचयोनिःपश्चिमतःकार्या । पश्चिमेमध्यभागेतुयोनिंकुर्याद्विधानतइतिगर्गोक्तेः ॥ मात्स्ये—मानहीनाधिकंकुंडमनेकभयदंभवेत् । तस्यचोत्तरपूर्वेतुस्थंडिलंहस्तमात्रकम् ॥ त्रिवप्रंचतुरस्रंचवितस्त्युच्छ्रायसंमितम् । स्थंडिलंवेदिः । वप्रामेखलाः । द्व्यंगुलोच्छ्रितोवप्रःप्रथमःसमुदाहृतः ॥ अंगुलोच्छ्रायसंयुक्तंवप्रद्वयमथोपरि । द्व्यंगुलस्तत्रविस्तारःसर्वेषांकथितोबुधैरिति । अन्यत्सर्वंवर्णदेशनामादिप्रयोगेस्पष्टीभविष्यति ॥ ॥

अथग्रहयज्ञप्रयोगः ॥ यजमानःस्नात्वानित्यकर्मनिर्वर्त्यमौहूर्तिकोक्तेशुभेकालेदेशकालौसंकीर्त्यअयनादिनित्यकालेपुसंकल्पयेत् ।

---

१ अयमाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टोक्तोमहमखःस्मार्तोभिमतामाश्वलायनानामेवविहितोनेतरेषाम् ।

ग्रहानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंग्रहयज्ञंकरिष्यइति । गर्भाधानादिनिमित्तेषुअमुककर्मकर्तुमादावादित्यादिग्रहानुकू
ल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंग्रहयज्ञंकरिष्यइति । विपदपगमादिकामनायांतुअमुककामनासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
ग्रहयज्ञंकरिष्यइति । ततःसंभारान्संभरेत् । तत्रनित्यनैमित्तिकयोःप्रतिपदोक्तवस्तूनि तदभावेऽनुकल्परूपाणिवायथाशक्ति
संपादयेत् । काम्येतुप्रतिनिध्यभावात्प्रतिपदोक्तवस्तून्येव । ततआचार्यादिवरणम् । तत्रविधिज्ञंस्वशाखाविदंसाचारमेकं
अस्मिन्ग्रहमखेत्वमाचार्यकंकुर्वितिपाणिनातत्पाणिमुपस्पृश्य । आचार्यस्तुयथास्वर्गेशक्रादीनांबृहस्पतिः । तथात्वंममयज्ञेऽ
स्मिन्नाचार्योभवसुव्रतेतिवृणुयात् । अन्यानप्यार्त्विज्यंकुर्वितिप्रत्येकंवृणुयात् । तेचहोमानुसारेणचत्वारोष्टौषोडशवा । तेच
करिष्यामीत्युक्त्वाआचामेयुः । ततोयजमानस्तान्यथाशक्त्यर्चयेत् । ततआचार्यःकर्मसंकल्पपूर्वकंगृहादुत्तरतऐशान्यांवाकृ
तायांचतुर्दिक्षुहस्तमात्रावरायांचतुस्त्रिद्व्यंगुलप्रमाणत्रिभूमिकायांग्रहवेद्यांशुक्लव्रीहितंडुलैःसकर्णिकमष्टदलमंबुजमुल्लिख्यकर्णिका
यांदलेषुचवर्तुलादिग्रहपीठानितत्तद्वर्णकाक्षतैर्यथोपपन्नैर्वाकुर्यात् । तानीत्थं । मध्येरक्ताक्षतैर्वर्तुलं । आग्नेयदलेशुक्लाक्षतै
श्चतुरस्रं । दक्षिणदलेरक्ताक्षतैस्त्रिकोणं । ईशानदलेहरिताक्षतैर्बाणाकारं । उत्तरदलेपीताक्षतैर्दीर्घचतुरस्रं । पूर्वदलेशुक्ला
क्षतैःपंचकोणं । पश्चिमदलेकृष्णाक्षतैश्चापाकारं । नैर्ऋत्यदलेकृष्णाक्षतैःशूर्पाकारं । वायव्यदलेचित्राक्षतैर्ध्वजाकारमिति ।
ततउदीच्यांरंगवल्लिकारंजितपद्मोपरि महीद्यौःकाण्वोमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । ॐ म॒हीद्यौः पृ॑थि॒वीच॑नइ॒मंय॒ज्ञंमि॑मिक्षताम् । पिपृ

१ त्वमाचार्यकंकुर्वित्येववरणेसिद्धेस्त्वस्याचार्यादीनामपिगोत्रोच्चारपूर्वकमेतत्कुर्वंतिसांप्रदायविदः । तद्विस्तरस्त्वन्यत्रज्ञेयः ।

तांनोभरींमभिः ॥ इतिभूमिंस्पृष्ट्वा । ओषधयइत्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । ॐ ओषधयः संवंदंतेसोमेनसहराज्ञा । यस्मैकृणोतिब्राह्मणस्तंराजन्पारयामसि ॥ इतिव्रीहीनोप्य । आकलशेष्वित्यस्यकाश्यपोदेवलःपवमानःसोमोगायत्री । ॐ आकलशेषुधावतिपवित्रेपरिषिच्यते । उक्थैर्यज्ञेषुवर्धते ॥ इतिकृतधान्यपीठेनवमव्रणमकालकंतैजसंमृन्मयंवानुलिप्तमलंकृतं शुभमभिषेककुंभंनिधाय । इमंमेगंगइत्यस्यसिंधुक्षित्प्रैयमेधोनदीस्तुतिर्जगती । ॐ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या । असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया ॥ अनेनपुण्यजलेनपूरयित्वा नवसूत्रेणवस्त्रयुग्मेनवावेष्ट्य हयगजवल्मीकह्रदगोष्ठराजद्वारचतुष्पथमृदः उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना । मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतं ॥ इति कुंभेनिक्षिप्य । रुवतिभीमइत्यस्यवैश्वामित्रोरेणुःपवमानःसोमोजगती । ॐ रुवतिभीमोवृषभस्तविष्ययाशृंगेशिशानोहरिणीविचक्षणः । आयोनिंसोमःसुकृतंनिषीदतिगव्ययीत्वग्भवतिनिर्णिगव्ययी ॥ अनेनन्यग्रोधाश्वत्थप्लक्षजंबूचूतवृक्षत्वचः । प्रवोयज्ञेष्वित्यस्यवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् । ॐ प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चन्द्यावानमोभिःपृथिवीइषध्यै । येषांब्रह्माण्यसमानिविप्राविष्वग्वियंतिवनिनोनशाखाः ॥ अनेनतेषांपल्लवान्निक्षिप्य । आप्यायस्वेत्यस्यराहूगणोगोतमःसोमोगायत्री । ॐ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यं । भवावाजस्यसंगथे ॥ अनेनगोक्षीरं । दधिक्राव्णइत्यस्यगोतमोवामदेवोदधिक्रावानुष्टुप् । ॐ दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनः । सुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयूंषितारिषत् ॥ अनेनदधि । ॐ शुक्रमसिज्योतिरसितेजोसि ॥ इतिघृतं । गंधद्वारामित्यस्यानंदकर्दमचिक्लीतेंदिरासुताःश्रीरनुष्टुप् । ॐ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं ।

भाट्टचिंतामणिः, गागाभट्टीयं । अस्यामेऽङ्कुरलोपः । अमेवंशधरः द्वितीयो भट्टनारायणपौत्रः कमलाकरभट्टः । अस्य निर्णयसिंधुः, पूर्ते
लाकरः, शांतिकमलाकरः, विवादतांडवं (विवादकमलाकरः), काव्यप्रकाशव्याख्या, कमलाकराह्निकम्, शूद्रकमलाकरश्च ॥ तृतीर
लक्ष्मणभट्टः । अस्यैकं आचाररत्नम् ॥ अमेकमलाकरभट्टपुत्रास्त्रय आसन् अनंतभट्टः, प्रभाकरभट्टः, रामभट्टइति । तत्रानंतभट्टस्यरा
स्यद्रुम एकएव । अत्रभट्टनारायणवंश्यानांतत्कृतीनांचज्ञातानामेवकृतोक्तिविन्यासस्तथापिसर्वेषामेषांमहामहिमत्वेनान्येऽपिकतिचनग्रंथाए
न्यवसमर्णातालभ्यैरमित्यनुमीयते तत्रात्यंतपरिचयभाग्भिर्मदाशयैरावेदितेसमावेशयामोऽस्यपुनर्मुद्रणावसरे । तथात्रनिबंधेऽस्मदनवधा
क्षपांचल्याक्षरयोजकादिजन्यस्खलितस्थलेष्वपिदयालवोविद्वांसःपरिशोधयंतु कृपाद्रांतःकरणेनावेदयंतुमांतदनुगुणंपुनःपरिशोधयेयेति स
लिंपंमाप्योंपरमतेऽस्मादिस्तनव्यापारात्—

पणशीकरोपाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मतनुजन्मा

वासुदेवशर्मा ।

ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ अनेनगोमयम् । गायत्र्याविश्वामित्रःसवितागायत्री । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्य धीमहि । धियोयोनःप्रचोदयात् ॥ अनयागोमूत्रंचनिक्षिप्य । सहिरत्नानीत्यस्यश्यावाश्वःसवितागायत्री । ॐ सहिरत्नानि दाशुषेसुवातिसविताभगः । तंभागंचित्रमीमहे ॥ अनेननवरत्नानि (हीरकमौक्तिकपद्मरागनीलमरकतगोमेदपुष्परागवैदूर्य प्रवालाख्यानि) । याओषधीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोनुष्टुप् । ॐ याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा । मनैनुबभ्रू णामहंशतंधामानिसप्तच ॥ अनेनशतौषधानितदभावेदशमूलानितदभावेसुवर्णंवा । ॐ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्वरींसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियम् ॥ इतिगंधंनिक्षिप्य । ॐ कांडात्कांडात्प्ररोहंतीपरुषःपरुषस्परि । एवानोदूर्वेप्रतनुसह स्रेणशतेनच ॥ इतिदूर्वाः । ॐ याःफलिनीर्याअफलाअपुष्पायाश्चपुष्पिणीः । बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुंचंत्वंहसः ॥ इतिफलं । ॐ पूर्णादर्विपरापतसुपूर्णापुनरापत । वस्नेवविक्रीणावहाइषमूर्जंशतक्रतो ॥ इतिपूर्णपात्रम् । सर्वेसमुद्राः० । गंगेचयमुने चेति० । ॐ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या । असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया ॥ इत्येतैर्मंत्रैः । आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्रीपंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठाअंत्येद्वेअनुष्टुभौ । ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः० ॥ ९ ॥ अनेनसूक्तेनउदकुंभंपूरयेत् । नहितेक्षत्रमित्याद्येकविंशत्यृचामाजीगर्तिःशुनःशेपोवरुण आद्यादशत्रिष्टुभःशिष्टागायत्र्यःआभिः । ॐ नहितेक्षत्रंनसहोनमन्युंवयश्चनामीपतयंतऽआपुः । नेमाऽआपोऽअनिमिषंचरं तीर्नयेवातस्यप्रमिनंत्यभ्वं ॥ अबुध्नेराजावरुणोवनस्योर्ध्वंस्तूपंददतेपूतदक्षः । नीचीनास्थुरुपरिबुध्नएषामस्मेऽअंतर्निहिताःकेतवः

स्युः ॥ उरुंहिराजावरुणश्चकारसूर्यायपंथामन्वेतवाउं । अपदेपादाप्रतिधातवेकरुतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ शतंतेराजन्भि
षजःसहस्रमुर्वीगभीरासुमतिष्टेऽअस्तु । बाधस्वदूरेनिर्ऋतिंपराचैःकृतंचिदेनःप्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ अमीयऋक्षानिहितासउच्चान
क्तंददृश्रेकुहचिद्दिवेयुः । अदब्धानिवरुणस्यव्रतानिविचाकशच्चंद्रमानक्तमेति ॥ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयज
मानोहविर्भिः । अहेळमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानऽआयुःप्रमोषीः ॥ तदिन्नक्तंतद्दिवामह्यमाहुस्तदयंकेतोहृदऽआविचष्टे ।
शुनःशेपोयमह्वद्गृभीतःसोऽअस्मान्राजावरुणोमुमोक्तु ॥ शुनःशेपोह्यह्वद्गृभीतस्त्रिष्वादित्यंद्रुपदेषुबद्धः । अवैनंराजावरुणः
ससृज्याद्विद्वाँअदब्धोविमुमोक्तुपाशान् ॥ अवतेहेळोवरुणनमोभिरवयज्ञेभिरीमहेहविर्भिः । क्षयन्नस्मभ्यमसुरप्रचेताराजन्नेनांसि
सिशिश्रथःकृतानि ॥ उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथाय । अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोऽअदितयेस्याम ॥
यच्चिद्धितेविशोयथाप्रदेववरुणव्रतं । मिनीमसिद्यविद्यवि ॥ मानोवधायहत्नवेजिहीळानस्यरीरधः । माहृणानस्यमन्यवे ॥
विमृळीकायतेमनोरथीरश्वंनसंदितं । गीर्भिर्वरुणसीमहि ॥ पराहिमेविमन्यवःपतंतिवस्यऽइष्टये । वयोनवसतीरुप ॥ कदा
क्षत्रश्रियंनरमावरुणंकरामहे । मृळीकायोरुचक्षसं ॥ तदित्समानमाशातेवेनंतानप्रयुच्छतः । धृतव्रतायदाशुषे ॥ वेदायोवी
नांपदमंतरिक्षेणपततां । वेदनावःसमुद्रियः ॥ वेदमासोधृतव्रतोद्वादशप्रजावतः । वेदायउपजायते ॥ वेदवातस्यवर्तनिमुरो
र्ऋष्वस्यबृहतः । वेदायेऽअध्यासते ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपस्त्यास्वा । साम्राज्यायसुक्रतुः ॥ स्वादिष्ठयेतिदशर्चस्यसूक्तस्य
मधुच्छंदाःसोमोगायत्री । ॐस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया । इंद्रायपातवेसुतः ॥ रक्षोहाविश्वचर्षणिरभियोनिमयो

हतं । द्रुणासधस्थमासदत् ॥ वरिवोधातमोभवमंहिष्ठोवृत्रहंतमः । पर्षिराधोमघोनां ॥ अभ्यर्षमहानांदेवानांवीतिमंधसा । अभि वाजमुतश्रवः ॥ त्वामच्छाचरामसितदिदर्थंदिवेदिवे । इंदोत्वेनऽआशसः ॥ १ ॥ पुनातितेपरिस्रुतंसोमंसूर्यस्यदुहिता । वारेण शश्वतातना ॥ तमीमण्वीःसमर्यऽआगृभ्णंतियोषणोदश । स्वसारःपार्येदिवि ॥ तमींहिन्वंत्यग्रुवोधमंतिवाकुरंदृतिं । त्रिधातुवारणंमधु ॥ अभीऽइममघ्न्याऽउतश्रीणंतिधेनवःशिशुं । सोममिंद्रायपातवे ॥ अस्येदिंद्रोमदेष्वाविश्वावृत्राणिजिघ्नते । शूरोमघाचमंहते ॥ २ ॥ अनेनसूक्तेनचतंकुंभमभिमंत्रयेत् । यद्वाकलशाभिमंत्रणेऽन्यंमंत्रविदंनियुंजीत । ततःकर्मसंकल्प्यविधिवत्स्वस्तिवाचनंकृत्वाग्रहवेदिपद्मपीठेयथास्थानंयथामुखींग्रहप्रतिमांस्थापयित्वातद्दक्षिणवामपार्श्वयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवतेतदभिमुख्यौ स्थापयेत् । तदभावेपुष्पाक्षतादिष्वावाहयेत् । तत्रायंप्रकारः । व्यस्तसमस्तव्याहृतीनामत्रिभृगुभरद्वाजप्रजापतयऋषयः अग्निवायुसूर्यप्रजापतयोदेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहत्यश्छंदांसिआदित्याद्यावाहनेवि० । ॐ भूरादित्यमावाहयामि । ॐ भुवआदित्यमा० । ॐ स्वरादित्यमा० । ॐ भूर्भुवःस्वरादित्यमा० । आकृष्णेनेत्यस्यहिरण्यस्तूपःसवितात्रिष्टुप् । आदित्यावाहनेविनियोगः । ॐ आकृष्णेनरजसावर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंच । हिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॥ इत्यृचमुच्चार्य । भगवन्नादि

---

१ पृथ्वीचंद्रोदये—*वर्णरूपगुणैर्युक्तान्व्याहृत्यावाहयेत्तुतानिति । कौर्मे—मंत्रेणावाहनंकुर्यान्मंत्रेणैवविसर्जनमिति । मंत्रेणव्याहृतिभिरावाहनेविकल्पः* । मदनरत्नस्तुआवाहनस्थापनयोर्भेदाद्व्याहृतिभिरावाहनंएतैर्मंत्रैःस्थापनमितिशास्तितदाएवंप्रयोगः ॐ भूरादित्यमावाहयामि भुवआ० स्वरा० भूर्भुवः० आकृष्णेन० आदित्यायनमःआदित्यंस्थापयामि । भट्टैरप्येवमुक्तमितिप्रतापनारसिंहेसंस्कारकांडे ।

त्यमहाधिपतेकाश्यपगोत्रकलिंगदेशेश्वरजपापुष्पोपमांगद्युतेद्विभुजपद्माभयहस्तसिंदूरवर्णांवरमाल्यानुलेपनज्वलन्माणिक्यखचि तसर्वांगाभरणभास्करतेजोनिधेत्रिलोकप्रकाशकत्रिदेवतामयमूर्तेनमस्तेसन्नद्धारुणध्वजपताकोपशोभितेनसप्ताश्वरथवाहनेनमेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्निरुद्राभ्यांसहपद्मकर्णिकायांताम्रप्रतिमांप्राङ्मुखींवर्तुलपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामीत्यादित्यमावाह येत् । तद्दक्षिणपार्श्वे । ॐ भूरादित्याधिदेवतामग्निमावाहयामि । ॐ भुवआदित्याधिदेवतामग्निमा० । ॐ स्वरादित्या धिदेवतामग्निमा० । ॐ भूर्भुवःस्वरादित्याधिदेवतामग्निमा० । अग्निंदूतमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री । अग्न्यावाह नेवि० । ॐ अ॒ग्निंदू॒तंवृ॑णीमहे॒होता॑रंवि॒श्ववे॑दसं । अ॒स्ययज्ञ॒स्य॑सु॒क्रतुं॑ ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य पिंगभ्रूश्मश्रुकेशंपिंगाक्षंत्रिनयनमरु णवर्णंछागस्थंसाक्षसूत्रंसप्तार्चिषंशक्तिधरंवरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवतामग्निमावाहयामि । तद्वामपार्श्वे । ॐ भूरादित्यप्रत्य धिदेवतांरुद्रमावा० । ॐ भुवआदित्यप्रत्यधिदेवतांरुद्रमावा० । ॐ स्वरादित्य० रुद्रं० । ॐ भूर्भुवःस्वरादित्य० रुद्रं० । त्र्यंबक मित्यस्यवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् । रुद्रावाहनेविनि० । ॐ त्र्यँ॑बकंयजामहे॒सु॒गंधिं॑पुष्टि॒वर्ध॑नं । उ॒र्वा॒रु॒कमि॑व॒बंध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒माम॒ृ तात् ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य त्रिलोचनंपंचवक्त्रंवृषारूढंकपालशूलखट्वांगधारिणंचंद्रमौलिनंसदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवतांरुद्रमा० । तद्द क्षिणपूर्वदले ॐ भूःसोममा० । ॐ भुवःसोम० । ॐ स्वःसोममा० । ॐ भूर्भुवःस्वःसोम० । आप्यायस्वेत्यस्यगौतमःसोमो गायत्री । सोमावाहनेविनि० । ॐ आप्या॑यस्व॒समे॑तु॒तेवि॒श्वतः॑सोम॒वृष्ण्यं॑ । भवा॒वाज॑स्यसंग॒थे ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । भगवन्सोम द्विजाधिपतेसुधामयशरीरात्रिगोत्रयमुनादेशेश्वरगोक्षीरधवलांगकांतेद्विभुजगदावरदानांकितशुक्लांवरमाल्यानुलेपनसर्वांगाभक्त

मौक्तिकाभरणरमणीयसमस्तलोकाप्यायकदेवतास्वाद्यमूर्तेनमस्तेसंनद्धधवलध्वजपताकोपशोभितेनदशश्वेताश्वरथवाहनेनमेरुंप्र दक्षिणीकुर्वन्नागच्छाद्भिरुमयाचसहपद्मा[illegible]ग्नेयदलमध्येस्फटिकप्रतिमांप्रत्यङ्मुखींचतुरस्रपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि। तद्दक्षि णपार्श्वेपूर्ववद्व्यस्तसमस्तव्याहृत्युच्चारणानंतरं । अप्सुमइत्यस्यसिंधुद्वीपआपोगायत्री । अबावाहनेविनि० । ॐ अप्सुमेसोमोऽ अब्रवीदंतर्विश्वानिभेषजा । अग्निंचविश्वशंभुवं ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य स्त्रीरूपधारिणीःश्वेतवर्णामकरवाहनाःपाशकलशधारिणीर्मु क्ताभरणभूषिताःसोमाधिदेवताअपआवाहयामि । तद्वामपार्श्वेव्यस्तसमस्तव्याहृत्युच्चारणानंतरं । गौरीर्मिमायेत्यस्यदीर्घतमा उमाजगती । उमावाहनेवि० । ॐ गौरीर्मिमायसलिलानितक्षत्येकपदीद्विपदीसाचतुष्पदी । अष्टापदीनवपदीबभूवुषीसह स्राक्षरापरमेव्योमन् ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य अक्षसूत्रकमलदर्पणकमंडलुधारिणींत्रिदशपूजितांसोमप्रत्यधिदेवतामुमामावा० । दक्षि णदलेपूर्ववत्प्रणवव्याहृत्युच्चारणानंतरं । अग्निर्मूर्धेत्यस्यविरूपोंगारकोगायत्री । अंगारकावाहनेवि० । ॐ अग्निर्मूर्धादिवःक कुत्पतिःपृथिव्याअयं । अपांरेतांसिजिन्वति ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्नंगारकाग्न्याकृतेभारद्वाजगोत्रावंतिदेशेश्वरज्वालपुंजोप मांगद्युतेचतुर्भुजशक्तिशूलगदाखट्वांगधारिन्रक्तांबरमाल्यानुलेपनप्रवालाभरणभूषितसर्वांगदुरालोकदीप्तेनमस्तेसन्नद्धरक्तध्वजप ताकोपशोभितेनरक्तमेषरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छभूमिस्कंदाभ्यांसहपद्मदक्षिणदलमध्येरक्तचंदनप्रतिमांदक्षिणामुखीं त्रिकोणपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावा० । तद्दक्षिणपार्श्वेव्याहृत्युच्चारणानंतरं । स्योनापृथिवीत्यस्यमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री । भूम्यावाहनेवि० । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्मसप्रथः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य शुक्लवर्णांदिव्याभरणभू

पितांचतुर्भुजांसौम्यवपुषंचंद्रांशुसदृशांवरांरत्नपात्रसस्यपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकरांचतुर्दिङ्नागपृष्ठगतामंगारकाधिदेवतांभूमिमावाहयामि । तद्वामपार्श्वेव्याहृत्युच्चारणानंतरं । कुमारश्चित्पितरमित्यस्यगृत्समदःस्कंदस्त्रिष्टुप् । स्कंदावाहनेवि० । ॐ कुमारश्चित्पितरंवंदमानंप्रतिनानामरुद्रोपयंतं । भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मे ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य षण्मुखंशिखंडकविभूषितंरक्तांबरधरंमयूरवाहनंकुक्कुटघंटापताकाशक्त्युपेतंचतुर्भुजमंगारकप्रत्यधिदेवतांस्कंदमावाहयामि । ततःप्रागुत्तरदलेपूर्ववद्व्याहृत्युच्चारणानंतरं । उद्बुध्यध्वमित्यस्यबुधःसौम्यस्त्रिष्टुप् । बुधावाहनेविनि० । ॐ उद्बुध्यध्वंसमनसःसखायःसमग्निमिंध्वंबहवःसनीळाः । दधिक्रामग्निमुषसंचदेवीमिंद्रावतोवसेनिह्वयेवः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्सौम्यसौम्याकृतेसर्वज्ञानमयात्रिगोत्रमगधदेशेश्वरकुंकुमवर्णाग्द्युतेचतुर्भुजखड्गखेटकगदावरदानांकितपीतांबरमाल्यानुलेपनमरकताभरणालंकृतसर्वांगविबुधपतेनमस्तेसंनद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेनचतुःसिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छविष्णुपुरुषाभ्यांसहपद्मेशानदलमध्येसुवर्णप्रतिमामुदङ्मुखींवाणाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि । ततस्तत्पार्श्वयोरधिप्रत्यधिदेवतयोरावाहनं । व्याहृतीरुक्त्वा । इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । सहस्रशीर्षेत्यस्यनारायणःपुरुषोनुष्टुप् । विष्णुपुरुषावाहनेवि० । ॐ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं । समूळ्हमस्यपांसुरे ॥ ॐ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् । सभूमिंविश्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलं ॥ इमौमंत्रावुच्चार्य कौमोदकीपद्मशंखचक्रोपेतांचतुर्भुजांसौम्याधिदेवतांविष्णुमावाहयामि । प्रत्यधिदेवतांपुरुषमावाहयामि । तदुत्तरदलेपूर्ववद्व्याहृत्यनंतरं । बृहस्पतइत्यस्यगृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् । बृहस्पत्यावाहनेवि० । ॐ बृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्द्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवस

ऽक्रतमजाततदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रं ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्बृहस्पतेसमस्तदेवताचार्यांगिरसगोत्रसिंधुदेशेश्वरदीप्तसुवर्णसदृ
शांगदीप्तेचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितपीतांवरमाल्यानुलेपनपुष्परागमयाभरणरमणीयसमस्तविद्याधिपतेनमस्तेसन्नद्ध
पीतध्वजपताकोपशोभितेनपीताश्वरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्रब्रह्मभ्यांसहपद्मोत्तरदलमध्येसुवर्णप्रतिमामुदङ्मुखींदी
र्घचतुरस्रपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि । तद्दक्षिणपार्श्वेव्याहृत्युच्चारणानंतरं । इंद्रश्रेष्ठानीत्यस्यगृत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप् ।
इंद्रावाहनेवि० । ॐ इंद्रश्रेष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तिंदक्षस्यसुभगत्वमस्मे । पोषंरयीणामरिष्टिंतनूनांस्वाद्मानंवाचःसुदिनत्व
मह्नाम् ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंप्राचीपतिंनानाभरणभूषितंबृहस्पत्यधिदैवतमिंद्रमावाहयामि । वामपा
र्श्वेव्याहृत्युच्चारणानंतरं । ब्रह्मणातेब्रह्मयुजेत्यस्यविश्वामित्रोब्रह्मात्रिष्टुप् । ब्रह्मावाहनेविनियो० । ॐ ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायु
नज्मिहरीसखायासधमादआशू । स्थिरंरथंसुखमिंद्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्वाँउपयाहिसोमं ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य पद्मासनस्थंजटिलं
चतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधारिणंकृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थितहंसंबृहस्पतिप्रत्यधिदेवंब्रह्माणमावाहयामि । प्राग्दलेपू
र्ववद्व्याहृत्यनंतरं । शुक्रंतेअन्यदित्यस्यभरद्वाजःशुक्रस्त्रिष्टुप् । शुक्रावाहनेवि० । ॐ शुक्रंतेऽअन्यद्यजतंतेऽअन्यद्विषुरूपे
ऽअहनीद्यौरिवासि ॥ विश्वाहिमायाऽअवसिस्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्तु ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । भगवन्भार्गवसमस्तदैत्यगु
रोभार्गवगोत्रभोजकटदेशेश्वररजतोज्ज्वलांगकांतेचतुर्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितशुक्लांबरमाल्यानुलेपनवज्राभरणभूषित
सर्वांगसमस्तनीतिशास्त्रनिपुणमतेनमस्तेसंनद्धशुक्लध्वजपताकोपशोभितेनशुक्लाश्वसहितेनरथेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेंद्राणींद्रा

भ्यांसहपद्मपूर्वदलमध्येरजतप्रतिमांप्राङ्मुखींपंचकोणपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि । तद्दक्षिणपार्श्वेव्याहृत्युच्चारणानंतरं ।
इंद्राणीमास्वित्यस्यवृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिः । इंद्राण्यावाहनेविनि० । ॐ इंद्राणीमासुनारिषुसुभगामहमश्रवं । नह्यस्याअ
परंचनजरसामरतेपतिर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य संतानमंजरीवरदानद्विभुजांशुक्राधिदेवतामिंद्राणीमावाहयामि ।
वामपार्श्वेपूर्व०तरं । इंद्रमिद्देवतातयइत्यस्यमेधातिथिरिंद्रःप्रगाथोबृहती । इंद्रावाहनेवि० । ॐ इंद्रमिद्देवतातयइंद्रंप्रयत्यं
ध्वरे । इंद्रंसमीकेवनिनोहवामहइंद्रंधनस्यसातये ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंप्राचीपतिंनानाभरणभूषितं
भार्गवप्रत्यधिदेवतामिंद्रमावाहयामि । पश्चिमदलेपूर्ववद्व्याहृत्यनंतरं । शमग्निरिरिंबिठिःशनैश्चरउष्णिक् । शनैश्चरावाह
नेविनि० । ॐ शमग्निरग्निभिःकरच्छंनस्तपतुसूर्यः । शंवातोवात्वरपाऽअपस्त्रिधः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य भगवन्छनैश्चरभास्क
रतनयकाश्यपगोत्रसौराष्ट्रदेशेश्वरकज्जलनीलांगकांतेचतुर्भुजचापतूणीरकृपाणाभयांकितनीलांबरमाल्यानुलेपननीलरत्नभूषणालं
कृतसर्वांगसमस्तभुवनभोषणामर्षमूर्तेनमस्तेसंनद्धनीलध्वजपताकोपशोभितेननीलगृध्ररथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छप्रजाप
तियमाभ्यांसहपद्मपश्चिमदलमध्येकालायसप्रतिमांप्रत्यङ्मुखींचापाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि-। तद्दक्षिणपार्श्वेपूर्वव
द्व्याहृत्यनंतरं । प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् । प्रजापत्यावाहनेवि० । ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानि
परिताबभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां ॥ इमंमंत्रमुच्चार्ययज्ञोपवीतिनंहंसस्थमेकवक्त्रमक्षमालास्रु
वपुस्तककमंडलुसहितंचतुर्भुजंशनैश्चराधिदेवतांप्रजापतिमावाहयामि । वामपार्श्वेपूर्वव० नंतरं । यमायसोममित्यस्ययमोयमोनु

ष्टुप् यमावाहनेविनि० । ॐ यमायसोमंसुनुतयमायजुहुताहुविः । यमंहयज्ञोगच्छत्यग्निदूतोअरंकृतः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । ईषत्पीनंदंडहस्तंरक्तदृशंपाशधरंकृष्णवर्णंमहिषारूढंसर्वाभरणभूषितंशनैश्चरप्रत्यधिदैवतंयममावाहयामि । प्रत्यग्दक्षिणदलाग्रे पूर्वव० नंतरं । कयानोवामदेवोराहुर्गायत्री राह्वावाहनेवि० । ॐ कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता । इमंमंत्रमुच्चार्य । भगवन्राहोरविसोममर्दनसिंहिकानंदनपैठीनसगोत्रबर्बरदेशेश्वरकालमेघद्युतेव्याघ्रवदनचतुर्भुजसन्नचर्मशूलवरदानांकितकृष्णांबरमाल्यानुलेपनगोमेदकाभरणभूषितसर्वांगशौर्यनिधेनमस्तेसन्नद्धकृष्णध्वजपताकोपशोभितेनकृष्णसिंहरथवाहनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छसर्पकालाभ्यांसहपद्मनैर्ऋत्यदलमध्येसीसकप्रतिमांदक्षिणामुखींशूर्पाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि । तद्दक्षिणपार्श्वेपूर्ववद्व्याहृतीरुच्चार्य । आयंगौःसार्पराज्ञीसर्पागायत्री । सर्पावाहनेवि० । ॐ आयंगौःपृश्निरक्रमीदसदन्मातरंपुरः । पितरंचप्रयन्त्स्वः ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । अक्षसूत्रधरान्कुंडिकाकारपुच्छयुक्तानेकभोगांस्त्रिभोगभूषणान्भीषणान्राह्वधिदेवताःसर्पानावाहयामि । वामपार्श्वेपूर्ववद्व्याहृतीरुक्त्वा । परंमृत्योइत्यस्यसंकुसुकोमृत्युस्त्रिष्टुप् । मृत्य्वावाहनेविनि० । ॐ परंमृत्योअनुपरेहिपंथांयस्तेस्वइतरोदेवयानात् । चक्षुष्मतेशृण्वतेतेब्रवीमिमानःप्रजांरीरिषोमोतवीरान् ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । करालवदनंनित्यभीषणंपाशदंडधरंसर्पवृश्चिकरोमाणंराहुप्रत्यधिदेवतांकालमावाहयामि । प्रत्यगुत्तरदलेपूर्ववद्व्याहृतीरुक्त्वा । केतुंकृण्वन्मधुच्छंदाःकेतुर्गायत्री । केत्वावाहनेवि० । ॐ केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्याऽअपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । भगवन्केतोकामरूपजैमिनिगोत्रमध्यदेशेश्वरधूम्रवर्णध्वजाकृतेद्विभुजगदावर

दानांकितचित्रांबरमाल्यानुलेपनवैडूर्यमयाभरणभूषितसर्वांगचित्रशकेनमस्तेसंनद्धचित्रध्वजपताकोपशोभितेनचित्रकपोतरथवा
हनेनमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यांसहवायव्यदलमध्येकांस्यप्रतिमांदक्षिणामुखींध्वजाकारपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामा
वाहयामि । तद्दक्षिणपार्श्वेपूर्ववद्व्याहृत्यनंतरं । ब्रह्मजज्ञानमित्यस्यनकुलोब्रह्मात्रिष्टुप् । ब्रह्मावाहनेवि० । ॐ ब्रह्मजज्ञा
नंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः । सबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य ॥ पद्मासन
स्थंजटिलंचतुर्मुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधरंकृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थितहंसंकेत्वधिदेवतांब्रह्माणमावाहयामि । वामपार्श्वे
पूर्व० नंतरं । सचित्रमित्यस्यभरद्वाजश्चित्रगुप्तस्त्रिष्टुप् । चित्रगुप्तावाहनेवि० । ॐ सचित्रचित्रंचितयंतमस्मेचित्रक्षत्रचित्रतं
मंवयोधां । चंद्रंरयिंपुरुवीरंबृहंतंचंद्रचंद्राभिर्गृणतेयुवस्व ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । उदीच्यवेषंसौम्यदर्शनंलेखनीपत्रोपेतद्विभु
जंकेतुमत्यधिदेवतांचित्रगुप्तमावाहयामि ॥ अथकर्मसाद्गुण्यकरदेवतावाहनंशुक्लतंडुलपीठेपुकुर्यात् । शनेर्वायुप्रदेशेव्याहृत्य
नंतरं । आतूनइंद्रेत्यस्यकाण्वःकुसीदीविनायकोगायत्री । विनायकावाहने० । ॐ आतूनइंद्रक्षुमंतंचित्रंग्राभंसंगृभाय ।
महाहस्तीदक्षिणेन ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । चतुर्भुजंत्रिनेत्रंगजाननंनागयज्ञोपवीतिनंचंद्रधरंदंताक्षमालापरशुमोदकोपेतंविनायक
मावाहयामि । तद्दक्षिणतोव्याहृत्यनंतरं । जातवेदसेमारीचःकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् । दुर्गावाहने० । ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीय
यतोनिर्दहातिवेदः । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । शक्तिबाणशूलखड्गचक्रचंद्रबिंब
खेटकपालपरशुटंकोपेतदशभुजांसिंहारूढांदुर्गाख्यदैत्यासुहारिणींदुर्गामावाहयामि । तद्दक्षिणतोव्याहृत्यनंतरं । क्षेत्रस्यप

तिनायामदेवःक्षेत्राधिपतिरनुष्टुप् । क्षेत्रपालावाहनेवि० । ॐ क्षेत्रस्यपतिनावयंहितेनैवजयामसि । गामश्वंपोपयित्न्वास
नोमृळातीदृशे ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । श्यामवर्णंत्रिलोचनमूर्ध्वकेशंसुदंष्ट्रंभ्रुकुटीकुटिलाननंनूपुरालंकृतांघ्रिंसर्पमेखलायुतसर्वांग
मतिक्रुद्धंक्षुद्रघंटावबद्धंगुल्फावलंबिकरोटिकामालाधारिणमुरगकौपीनंचंद्रमौलिनंदक्षिणहस्तैःशूलव्यालखड्गदुंदुभीन्दधानंवामह
स्तैःकपालघंटाचर्मचापान्दधानंभीमंदिग्वाससमसितद्युतिंक्षेत्रपालमावाहयामि । तद्दक्षिणतोव्याहृत्यनंतरं । क्राणाशिशुरि
त्यस्यत्रितोवायुरुष्णिक् । वाय्वावाहनेवि० । ॐ क्राणाशिशुर्महीनांहिन्वन्नृतस्यदीधितिं । विश्वापरिप्रियाभुवदधद्विता ॥
इमंमंत्रमुक्त्वा । धावद्धरिणपृष्ठगतंध्वजवरदानधारिणंधूम्रवर्णंवायुमावाहयामि । तद्दक्षिणतोव्याहृत्यनंतरं । आदित्प्रत्न
स्येत्यस्ययत्सोंतरिक्षंगायत्री । अंतरिक्षावाहनेविनियोगः । ॐ आदित्प्रत्नस्यरेतसोज्योतिष्पश्यंतिवासरं । परोयदिध्यते
दिवा ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । नीलोत्पलाभंनीलांबरधारिणंचंद्रार्कोपेतंद्विभुजंपंढमाकाशमावाहयामि । तद्दक्षिणतोव्याहृत्यनं
तरं । अश्विनावर्तिरित्यस्यराहूगणोगोतमोश्विनावुष्णिक् । अश्व्यावाहनेवि० । ॐ अश्विनावर्तिरस्मदागोमद्दस्राहिरण्यवत् ।
अर्वाग्रथंसमनसानियच्छतं ॥ इमंमंत्रमुच्चार्य । प्रत्येकमोपधीपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्योन्यसंयुक्तदेहावेकस्यदक्षिणपार्श्वेऽपर
स्यवामपार्श्वेरत्नभांडकरशुक्लांबरधारिनारीयुग्मोपेतौदेवभिषजावश्विनावावाहयामि ॥ अथक्रतुसंरक्षकदेवतावाहनंपूर्ववत्तंडुलपीठे
प्रकुर्यात् । तच्चेत्थं । तत्रप्राग्दलाग्रेपूर्ववद्व्याहृतीरुक्त्वा । इंद्रंवइत्यस्यमधुच्छंदाइंद्रोगायत्री । इंद्रावाहनेवि० । ॐ इंद्रंवो
विश्वतस्परिहवामहेजनेभ्यः । अस्माकमस्तुकेवलः ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । स्वर्णवर्णंसहस्राक्षंवज्रपाणिंशचीप्रियमिंद्रमावाहया

मि । आग्नेयदलेव्याहृत्यनंतरं । अग्निमीळइत्यस्यमधुच्छंदाअग्निर्गायत्री । अग्न्यावाहनेवि० । ॐ अग्निमीळेपुरोहितंय
ज्ञस्यदेवमृत्विजं । होतारंरत्नधातमं ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । स्वर्णवर्णसप्तार्चिषंसप्तहस्तंशक्त्यन्नस्रुक्स्रुवतोमरव्यजनघृतपात्रा
णिदधानंस्वाहाप्रियंमेषवाहनमग्निमावाहयामि । याम्यदलाग्रेव्याहृतीरुक्त्वा । यमायसोममित्यस्ययमोयमोनुष्टुप् । यमावाह
नेवि० । ॐ यमायसोमंसुनुतयमायजुहुताहविः । यमंहयज्ञोगच्छत्यग्निदूतोअरंकृतः ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । रक्तवर्णदंडधरंमहि
षवाहनमिलाप्रियंयममावाहयामि । नैर्ऋत्यदलाग्रेव्याहृत्यनंतरं । मोपुणइत्यस्यघौरःकण्वोनिर्ऋतिर्गायत्री । निर्ऋत्यावाहनेवि० ।
ॐ मोपुणःपरापरानिर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्टतृष्णयासह ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । नीलवर्णखड्गचर्मधरमूर्ध्वकेशंनरवाहनंकालिका
प्रियंनिर्ऋतिमावाहयामि । पश्चिमदलाग्रेव्याहृत्यनंतरं । उदुत्तमंमुमुग्धिनइत्यस्यशुनःशेपोवरुणोगायत्री । वरुणावाहनेविनि
योगः । ॐ उदुत्तमंमुमुग्धिनोविपाशंमध्यमंचृत । अवाधमानिजीवसे ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । रक्तभूषणंनागपाशधरंमकरवाहनं
पद्मिनीप्रियंवरुणमावाहयामि । वायव्यदलाग्रेव्याहृत्यनंतरं । तववायोव्यश्वोवायुर्गायत्री । वाय्वावाहनेविनि० । ॐ तव
वायवृतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्यावृणीमहे ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । श्यामवर्णहेमदंडधरंकृष्णमृगवाहनंजगत्प्राणरूपंमोहि
नीप्रियंवायुमावाहयामि । उत्तरदलाग्रेव्याहृत्यनंतरं । त्वंनःसोमविश्वतइत्यस्यगोतमःसोमोगायत्री । सोमावाहनेवि० । ॐ
त्वंनःसोमविश्वतोरक्षाराजन्नघायतः । नरिष्येत्त्वावतःसखा ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । स्वर्णवर्णनिधीश्वरंकुंतपाणिमश्ववाहनंचित्रिणी
प्रियंकुबेरमावाहयामि । ऐशान्यदलाग्रेव्याहृत्यनंतरं । कद्रुद्रायेत्यस्यकाण्वोरुद्रोगायत्री । ईशानावाहनेविनियोगः । ॐ

कद्रुद्रायप्रचेतसेमीळ्हुष्टमायतव्यसे । वोचेमशंतमंहृदे ॥ इमंमंत्रमुक्त्वा । शुद्धस्फटिकवर्णवरदाभयशूलाक्षसूत्रधरंवृषभवा
हनंगौरीप्रियमीशानमावाहयामि । एवमेकचत्वारिंशद्देवताआवाह्य कलशेचवरुणंपूर्वोक्तवदावाह्य नमोंतैश्चतुर्थ्यंतैस्तत्तन्नाम
भिःक्रमेणपूर्वोक्तद्रव्यैःपुष्पसमर्पणपर्यंतांग्रहदेवतापूजांकृत्वाकर्मसाद्गुण्यदेवताःक्रतुसंरक्षकदेवताःवरुणंचमलयजगंधशतपत्रपुष्पै
स्तथंवग्रहाणांविशिष्टैर्धूपःपृथङ्नैवेद्यैश्चपूजयेत् ॥ ॥ अथहोमः ॥ सचसमिच्चर्वाज्यैःप्रतिद्रव्यंप्रतिग्रहमेकावराभिःसहस्रप
राभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यनुसारेणप्रधानदशांशेनपार्श्वदेवतानांतदर्धेनेतरेषांस्वाहांतैर्नामभिस्तत्तन्मंत्रैर्वापाणिनैवसकृदवदाने
नचरुहोमः । ततआचार्यःप्रत्यगग्नेरासीनःप्राणानायम्यपूर्ववत्संकल्प्याग्निमुखंवक्ष्यमाणप्रकारेणप्रागुक्तलक्षणेकुंडेस्थंडिलेवोप
लेपाद्यग्निप्रतिष्ठांतंकृत्वा ऋत्विगन्वारब्धःसमिद्द्वयमादायदेशकालौनिर्दिश्याद्यवक्ष्यमाणग्रहहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरि
ष्ये । अस्मिन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रधानदेवतामादित्यमधिदेवतांअग्निंप्रत्यधिदेवतांरुद्रमर्कसमिच्चर्वा
ज्यैः प्रधानदेवंसोमसधिदेवतामपःप्रत्यधिदेवतांगौरींपलाशसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवतामंगारकंअधिदेवतांभूमिंप्रत्यधिदेवतांस्कं
दंखदिरसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवंबुधंअधिदेवंविष्णुंप्रत्यधिदेवंपुरुषंअपामार्गसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवंबृहस्पतिंअधिदेवंइंद्रंप्रत्य
धिदेवंब्रह्माणंअश्वत्थसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवंशुक्रंअधिदेवमिंद्राणींप्रत्यधिदेवमिंद्रंउदुंबरसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवंशनिमधिदेवं
प्रजापतिंप्रत्यधिदेवंयमंशमीसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवंराहुंअधिदेवंसर्पान्प्रत्यधिदेवंकालंदूर्वाचर्वाज्यैः प्रधानदेवंकेतुंअधिदेवंब्र
ह्माणंप्रत्यधिदेवंचित्रगुप्तंकुशचर्वाज्यैःविवक्षितसंख्याकैः प्रत्येकं (१०८।१००।२८।८). पार्श्वदेवताःप्रधानदशांशेन (२८।

१०।८।४) कर्मसाद्गुण्यदेवताविनायकंदुर्गांक्षेत्रपालंवायुमाकाशमश्विनौ क्रतुसंरक्षकदेवताः इंद्रमग्निंयमंनिर्ऋतिंवरुणंवायुंकुबेर मीशानंप्रधानविंशांशेन (८।५।४।२) अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंप्रभूततिलव्रीहिभिर्विवक्षितसंख्यया (१०८) सूर्यमाज्येन त्रयोदशवारंअग्निंचतुस्त्रिंशद्वारंरुद्रंद्वात्रिंशद्वारंशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वाभूर्भुवःस्वःस्वाहेत्यग्नावाधाय । प्र जापतयइदंनममेत्युद्देशत्यागौकुर्यात् । ततोबर्हिःसंनहनाद्याज्येदर्भाग्रद्वयप्रक्षेपांतंकृत्वालौकिकसिद्धान्नतिलव्रीहिभिःसहाज्यंत्रिः पर्यग्निकृत्वाज्यमुद्वास्यबर्हिषिनिधायस्रुवस्रुक्संमार्जनांतंकृत्वान्नंपात्रांतरेपृथक्कृत्याग्नावधिश्रित्य स्रुवेणाभिघार्योदगुद्वास्याज्याद् क्षिणतोबर्हिष्यासाद्यप्रत्यभिघार्योऽस्यलंकरणाद्याज्यभागांतंकृत्वाक्रमेणादित्यादीशानांताभ्यएकचत्वारिंशद्देवताभ्यआवाहनोक्तै स्तत्तन्मंत्रैःसमिच्चर्वाज्यैःप्रागुक्तसंख्याकाआहुतीर्जुहुयात् । तत्रायंप्रकारः । समिधंमूलतोद्व्यंगुलंविहायमध्यमानामिकांगुष्ठैर्गृ हीत्वाजुहुयात् चरुंग्राससमंपाणिनैव आज्यंस्रुवेणैवतदभावेश्वत्थपर्णेन । ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिःप्रभूततिलव्रीहीन्पाणि नाहुत्वा सूर्यपावकरुद्रानाज्येनजुहुयान्मंत्रैः । तेचमंत्राः । सूर्योनइतिपंचर्चस्यसूक्तस्यसौर्यश्चक्षुःसूर्योगायत्री । उदुत्यमि तिमंत्रस्यकाण्वःप्रस्कण्वःसूर्योगायत्री । नमोमित्रस्येतिमंत्रस्यसूर्यपुत्रोभितपाःसूर्योजगती । चित्रंदेवानामितिमंत्रस्यांगिर सःकुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् । उद्वेतिसुभगइतिपंचर्चस्यमैत्रावरुणिर्वसिष्ठःसूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्यप्रीत्यर्थेविहितहवनेविनियोगः । ॐ सूर्यो नोदिवस्पातुवातोअंतरिक्षात् । अग्निर्नःपार्थिवेभ्यःस्वाहा ॥ ॐ जोषासवितर्यस्यतेहरःशतंसवाँअर्हति । पाहिनोदिद्युतः पतंत्याःस्वाहा ॥ ॐ चक्षुर्नोदेवःसविताचक्षुर्नउतपर्वतः । चक्षुर्धातादधातुनःस्वाहा ॥ ॐ चक्षुर्नोधेहिचक्षुषेचक्षुर्विख्यैतनू

भ्यः । संचेदंविचंपश्येमस्वाहा ॥ ॐ सुसंदृशंत्वावयंप्रतिपश्येमसूर्य । विपश्येमनृचक्षसःस्वाहा ॥ ॐ उदुत्यंजातवेदसं देवंवहंतिकेतवः । दृशेविश्वायसूर्यंस्वाहा ॥ ॐ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायतदृतंसपर्यत । दूरेदृशेदेवजातायकेत वेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसतस्वाहा ॥ ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआ त्माजगतस्तस्थुषश्चस्वाहा ॥ ॐ उद्वेतिसुभगोविश्वचक्षाःसाधारणःसूर्योमानुषाणां । चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्यदेवश्चर्मेवयःसमविव्य क्तमांसिस्वाहा ॥ ॐ उद्वेतिप्रसवीताजनानांमहान्केतुरर्णवःसूर्यस्य । समानंचक्रंपर्याविवृत्सन्यदेतशोवहतिधूर्षुयुक्तःस्वाहा ॥ ॐ विभ्राजमानउषसामुपस्थाद्रेभैरुदेत्यनुमद्यमानः । एषमेदेवःसविताचच्छंदयःसमानंनप्रमिनातिधामस्वाहा ॥ ॐ दिवो रुक्मउरुचक्षाउदेतिदूरेअर्थस्तरणिर्भ्राजमानः । नूनंजनाःसूर्येणप्रसूताअयन्नर्थानिकृण्वन्नपांसिस्वाहा ॥ ॐ यत्राचक्रुरमृता गातुमस्मैश्येनोनदीयन्नन्वेतिपाथः । प्रतिवांसूरउदितेविधेमनमोभिर्मित्रावरुणोतहव्यैःस्वाहा ॥ त्वमग्नेप्रथमइत्यष्टादशर्च स्यसूक्तस्यांगिरसोहिरण्यस्तूपोग्निर्जगती अंत्याष्टमीषोडश्यस्त्रिष्टुभः । त्वमग्नेद्युभिरितिषोडशर्चस्यसूक्तस्यगृत्समदोग्निर्जगती । अग्निप्रीत्यर्थेविहितहवनेविनियोगः । ॐ त्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिर्देवोदेवानामभवःशिवःसखा । तवव्रतेकवयोविद्मनाप सोजायंतमरुतोभ्राजदृष्टयःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेप्रथमोअंगिरस्तमःकविर्देवानांपरिभूषसिव्रतं । विभुर्विश्वस्मैभुवनायमेधिरोद्वि माताशयुःकतिधाचिदायवेस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेप्रथमोमातरिश्वनआविर्भवसुक्रतूयाविवस्वते । अरेजेतांरोदसीहोतृवूर्येसघ्नोर्भा रमयजोमहोवसोस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेमनवेद्यामवाशयःपुरूरवसेसुकृतेसुकृत्तरः । श्वात्रेणयत्पित्रोर्मुच्यसेपर्यात्वापूर्वमनयन्ना

परिपुनःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेवृषभःपुष्टिवर्धनउद्यतस्रुचेभवसिश्रवाय्यः । यआहुतिंपरिवेदावषट्कृतिमेकायुरग्रेविशआविवास
तिस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेवृजिनवर्तनिंनरंसक्मन्पिपर्षिविदथेविचर्षणे । यःशूरसातापरितक्म्येधनेदभ्रेभिश्चित्समृताहंसिभूयसः
स्वाहा ॥ ॐ त्वंतमग्नेअमृतत्वउत्तमेमर्तंदधासिश्रवसेदिवेदिवे । यस्तातृषाणउभयायजन्मनेमयःकृणोषिप्रयआचसूरयेस्वाहा ॥
ॐ त्वंनोअग्नेसनयेधनानांयशसंकारुंकृणुहिस्तवानः । ऋध्यामकर्मापसानवेनदेवैर्द्यावापृथिवीप्रावतंनःस्वाहा ॥ ॐ त्वंनोअग्नेपि
त्रोरुपस्थआदेवोदेवेष्वनवद्यजागृविः । तनूकृद्बोधिप्रमतिश्चकारवेत्वंकल्याणवसुविश्वमोपिषेस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेप्रमतिस्त्वं
पितासिनस्त्वंवयस्कृत्तवजामयोवयं । संत्वारायःशतिनःसंसहस्रिणःसुवीरंयन्तिव्रतपामदाभ्यस्वाहा ॥ ॐ त्वामग्नेप्रथममायु
मायवेदेवाअकृण्वन्नहुषस्यविश्पतिं । इळामकृण्वन्मनुषस्यशासनींपितुर्यत्पुत्रोममकस्यजायतेस्वाहा ॥ ॐ त्वंनोअग्नेतवदेव
पायुभिर्मघोनोरक्षतन्वश्चवंद्य । त्रातातोकस्यतनयेगवामस्यनिमेषंरक्षमाणस्तवव्रतेस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेयज्यवेपायुरन्तरोनिषंगा
यचतुरक्षइध्यसे । योरातहव्योवृकायधायसेकीरेश्चिन्मंत्रंमनसावनोषितंस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नउरुशंसायवाघतेस्पार्हंयद्रेक्णःपर
मंवनोषितत् । आध्रस्यचित्प्रमतिरुच्यसेपिताप्रपाकंशास्सिप्रदिशोविदुष्टरःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेप्रयतदक्षिणंनरंवर्मेवस्यूतंपरि
पासिविश्वतः । स्वादुक्षद्मायोवसतौस्योनकृज्जीवयाजंयजतेसोपमादिवःस्वाहा ॥ ॐ इमामग्नेशरणिंमीमृषोनइममध्वानंयम
गामदूरात् । आपिःपिताप्रमतिःसोम्यानांभृमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानांस्वाहा ॥ ॐ मनुष्वदग्नेअंगिरस्वदंगिरोययातिवत्सदनेपू
र्ववच्छुचे । अच्छयाह्यावहादैव्यंजनमासादयबर्हिषियक्षिचप्रियंस्वाहा ॥ ॐ एतेनाग्नेब्रह्मणावावृधस्वशक्तीवायत्तेचकृमावि

दावा । उतप्रणेष्यभिवस्योअस्मान्त्संनःसृजसुमत्यावाजवत्यास्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेद्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन
स्परि । त्वंवनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वंनृणांनृपतेजायसेशुचिःस्वाहा ॥ ॐ तवाग्नेहोत्रंतवपोत्रमृत्वियंतवनेष्ट्रंत्वमग्निदृतायतः ।
तवप्रशास्त्रंत्वमध्वरीयसिब्रह्माचासिगृहपतिश्चनोदमेस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नइंद्रोवृषभःसतामसित्वंविष्णुरुरुगायोनमस्यः । त्वंब्र
ह्मारयिविद्ब्रह्मणस्पतेत्वंविधर्तःसचसेपुरंध्यास्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेराजावरुणोधृतव्रतस्त्वंमित्रोभवसिदस्मईड्यः । त्वमर्यमा
सत्पतिर्यस्यसंभुजंत्वमंशोविदथेदेवभाजयुःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेत्वष्टाविधतेसुवीर्यंतवग्नावोमित्रमहःसजात्यं । त्वमाशुहेमा
ररिषेस्वश्व्यंत्वंनरांशर्धोअसिपुरूवसुःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेरुद्रोअसुरोमहोदिवस्त्वंशर्धोमारुतंपृक्षईशिषे । त्वंवातैररुणैर्यासि
शंगयस्त्वंपूषाविधतःपासिनुत्मनास्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेद्रविणोदाअरंकृतेत्वंदेवःसविताररत्नधाअसि । त्वंभगोनृपतेवस्वईशिषे
त्वंपायुर्दमेयस्तेविधत्स्वाहा ॥ ॐ त्वामग्नेदमआविश्पतिंविशस्त्वांराजानंसुविदत्रमृंजते । त्वंविश्वानिस्वनीकपत्यसेत्वंसहस्रा
णिशतादशप्रतिस्वाहा ॥ ॐ त्वामग्नेपितरमिष्टिभिर्नरस्त्वांभ्रात्रायशम्यातनूरुचं । त्वंपुत्रोभवसियस्तेविधत्त्वंसखासुशेवःपा
स्याधृषःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नऋभुराकेनमस्य१स्त्वंवाजस्यक्षुमतोरायईशिषे । त्वंविभास्यनुदक्षिदावनेत्वंविशिक्षुरसियज्ञमात
निःस्वाहा ॥ ॐ त्वमग्नेअदितिर्देवदाशुषेत्वंहोत्राभारतीवर्धसेगिरा । त्वमिळाशतहिमासिदक्षसेत्वंवृत्रहावसुपतेसरस्वतीस्वाहा ॥
ॐ त्वमग्नेसुभृतउत्तमंवयस्तवस्पार्हेवर्णआसंदृशिश्रियः । त्वंवाजःप्रतरणोबृहन्नसित्वंरयिर्बहुलोविश्वतस्पृथुःस्वाहा ॥ ॐ
त्वामग्नआदित्यासआस्य१ंत्वांजिह्वांशुचयश्चक्रिरेकवे । त्वांरातिषाचोअध्वरेषुसश्चिरेत्वेदेवाहविरदंत्याहुतंस्वाहा ॥ ॐ त्वे

अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदंत्याहुतं । त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः स्वाहा ॥ ॐ त्वंतान्त्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्रच देव रिच्यसे । पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे स्वाहा ॥ ॐ ये स्तोतृभ्यो गो अग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजंति सूरयः । अस्मान्च तांश्च प्रहि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः स्वाहा ॥ कद्रुद्रायेति षड़्चस्य सूक्तस्य घोरः कण्वो रुद्रो गायत्री तृतीया मैत्रावरुणी । इमा रुद्राय तवस इत्येकादशर्चस्य सूक्तस्य कुत्सो रुद्रो जगती अंत्ये त्रिष्टुभौ । आ ते पितरिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् । रुद्रप्रीत्यर्थे विहित हवने विनि० । ॐ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शंतमं हृदे स्वाहा ॥ ॐ यथा नो अदितिः करत्पश्वे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियं स्वाहा ॥ ॐ यथा नो मित्रो वरुणो यथा रुद्रश्चिकेतति । यथा विश्वे सजोषसः स्वाहा ॥ ॐ गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलाषभेषजं । तच्छंयोः सुम्नमीमहे स्वाहा ॥ ॐ यः शुक्र इव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते । श्रेष्ठो देवानां वसुः स्वाहा ॥ ॐ शं नः करत्यर्वते सुगं मेषाय मेष्ये । नृभ्यो नारिभ्यो गवे स्वाहा ॥ ॐ इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः । यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरं स्वाहा ॥ ॐ मृळा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते । यच्छं च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतिषु स्वाहा ॥ ॐ अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तव रुद्र मीढ्वः । सुम्नायन्निद्विशो अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुहवाम ते हविः स्वाहा ॥ ॐ त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञसाधं वंकुं कविमवसे निह्वयामहे । आरे अस्मद्दैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या वृणीमहे स्वाहा ॥ ॐ दिवो वराहमरुषं कपर्दिनं त्वेषं रूपं नमसा निह्वयामहे । हस्ते बिभ्रद्भेषजा वार्याणि शर्म वर्म च्छर्दिरस्मभ्यं यंसत्स्वाहा ॥

ॐ इदंपित्रेमरुतामुच्यतेवचः स्वादोःस्वादीयोरुद्रायवर्धनं । रास्वाचनोअमृतमर्तभोजनंत्मनेतोकायतनयायमृळस्वाहा ॥ ॐ मानोमहान्तमुतमानोअर्भकंमानउक्षन्तमुतमानउक्षितं । मानोवधीःपितरंमोतमातरंमानःप्रियास्तन्वोरुद्ररीरिषःस्वाहा ॥ ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयौमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मन्तःसदमित्त्वाहवामहेस्वाहा ॥ ॐ उपतेस्तोमान्पशुपाइवाकरंरास्वापितर्मरुतांसुम्नमस्मे । भद्राहितेसुमतिर्मृळयत्तमाथावयमवइत्तेवृणीमहेस्वाहा ॥ ॐ आरेतेगोघ्नमुतपूरुषघ्नंक्षयद्वीरसुम्नमस्मेतेअस्तु । मृळाचनोअधिचब्रूहिदेवाधाचनःशर्मयच्छद्विबर्हाःस्वाहा ॥ ॐ अवोचामनमोअस्माअवस्यवःशृणोतुनोहवंरुद्रोमरुत्वान् । तन्नोमित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौःस्वाहा ॥ ॐ आतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः । अभिनोवीरोअर्वतिक्षमेतप्रजायेमहिरुद्रप्रजाभिःस्वाहा ॥ ॐ त्वादत्तेभीरुद्रशंतमेभिःशतंहिमाअशीयभेषजेभिः । व्य१स्मद्द्वेषोवितरंव्यंहोव्यमीवाश्चातयस्वाविषूचीःस्वाहा ॥ ॐ श्रेष्ठोजातस्यरुद्रश्रियासितवस्तमस्तवसांवज्रबाहो । पर्षिणःपारमंहसःस्वस्तिविश्वाअभीतीरपसोयुयोधिस्वाहा ॥ ॐ मात्वारुद्रचुक्रुधामानमोभिर्मादुष्टुतीवृषभमासहूती । उन्नोवीरांअर्पयभेषजेभिर्भिषक्तमंत्वाभिजषांशृणोमिस्वाहा ॥ ॐ हवीमभिर्हवतेयोहविर्भिरवस्तोमेभीरुद्रंदिषीय । ऋदूदरःसुहवोमानोअस्यैबभ्रुःसुशिप्रोरीरधन्मनायैस्वाहा ॥ ॐ उन्मामसंदवृषभोमरुत्वान्त्वक्षीयसावयसानाधमानं । घृणीवच्छायामरपाअशीयाविवासेयंरुद्रस्यसुम्नंस्वाहा ॥ ॐ क्व१स्यतेरुद्रमृळयाकुर्हस्तोयोअस्तिभेषजोजलाषः । अपभर्तारपसोदैव्यस्याभीनुमावृषभचक्षमीथाःस्वाहा ॥ ॐ प्रबभ्रवेवृषभायश्वितीचेमहोमहींसुष्टुतिमीरयामि । नमस्याकल्मलीकिनंनमो

भिर्गृणीमसित्वेपंरुद्रस्यनामस्वाहा ॥ ॐ स्थिरेभिरंगैःपुरुरूपउग्रोबभ्रुःशुक्रेभिःपिपिशेहिरण्यैः । ईशानादस्यभुवनस्यभूरेर्न
याउयोषद्रुद्रादसुर्यं स्वाहा ॥ ॐ अर्हन्बिभर्षिसायकानिधन्वार्हन्निष्कंयजतंविश्वरूपं । अर्हन्निदंदयसेविश्वमभ्वंनवाओजी
योरुद्रत्वदस्तिस्वाहा ॥ ॐ स्तुहिश्रुतंगर्तसदंयुवानंमृगंनभीममुपहत्नुमुग्रं । मृळाजरित्रेरुद्रस्तवानोन्यंतेअस्मन्निवपंतुसेनाः
स्वाहा ॥ ॐ कुमारश्चित्पितरंवंदमानंप्रतिनानामरुद्रोपयंतं । भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मेस्वाहा ॥ ॐ
यावोभेषजामरुतःशुचीनियाशंतमावृषणोयामयोभु । यानिमनुरवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यवश्मिस्वाहा ॥ ॐ परि
णोहेतीरुद्रस्यवृज्याःपरित्वेषस्यदुर्मतिर्महीगात् । अवस्थिरामघवद्भ्यस्तनुष्वमीढ्वस्तोकायतनयायमृळस्वाहा ॥ ॐ एवाबभ्रोवृ
षभचेकितानयथादेवनहृणीषेनहंसि । हवनश्रुन्नोरुद्रेहबोधिबृहद्वदेमविदथेसुवीराःस्वाहा ॥ एतैरेकोनाशीतिमंत्रैःप्रतिमंत्रंस्वा
हांतंराज्यंहुत्वा घंटादिवादित्रशब्दैःवेद्यामाराधितंकचत्वारिंशद्देवताभ्योवरुणायचधूपदीपनैवेद्यतांबूलादीन्समर्प्य प्रसीदंतुभवंत
इतितान्संप्रार्थ्यक्रत्विगन्वारब्धश्चरुतिलव्रीहिशेषेणस्विष्टकृतंहुत्वाइध्मसंनहनींरज्जुमग्नौप्रास्यप्रायश्चित्तादिहोमशेषंसमाप्ययजमा
नान्वारब्धआचार्यःपूर्णाहुतिंजुहुयात् । तत्प्रकारस्तुस्रुवेणाज्यंगृहीत्वास्रुचंसमबिलांपूरयित्वातस्यांस्रुवमूर्ध्वबिलंनिधायपुनर
धोबिलंनिक्षिप्यस्रुच्यग्रेकुसुमाक्षतान्निधायसव्यपाणिनास्रुक्स्रुवमूलेधृत्वादक्षिणपाणिनास्रुक्स्रुवंशंखमुद्रयागृहीत्वातिष्ठन्समपाद
ऋजुकायःस्रुवाग्रन्यस्तदृष्टिःप्रसन्नात्मा । समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्यसूक्तस्यवामदेवआपस्त्रिष्टुप् अंत्याजगती । पूर्णाहुति
होमेविनि० । ॐ समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदुपांशुनासमंमृतत्वमानट् । घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः ॥